ئابدۇراخمان قاھار ئەسەرلىرى

3

ئىلى دولقۇنلىرى

(رومان)

1-قىسىم

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

滔滔的伊梨河：维吾尔文/阿不都热合曼·卡哈尔著.
2 版.乌鲁木齐：新疆人民出版社，2000
ISBN 7—228—00421—3

Ⅰ.滔… Ⅱ.阿… Ⅲ.长篇小说—中国—当代— 维吾尔语（中国少数民族语言） Ⅳ.1247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2000)第 00952 号

滔滔的伊梨河（1）（维吾尔文）
（长篇小说）
阿不都热合曼.卡哈尔　著

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放南路 348 号）
新疆新华书店发行
乌鲁木齐市第十四中印刷厂印刷
850×1168 毫米　32 开本　14.875 印张 4 插页
2000 年 1 月第 2 版　2000 年 1 月第 3 次印刷
印数：1—3000

ISBN7—228—00421—3/I·142（民文）　定价：19.80 元

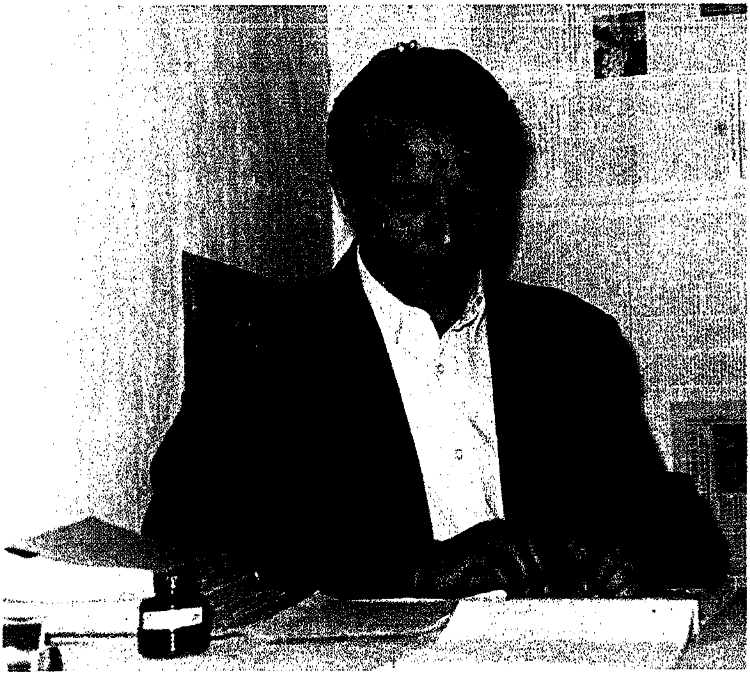

ئابدۇراخمان قاھار

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب 1
ئىككىنچى باب 13
ئۈچىنچى باب 33
تۆتىنچى باب 56
بەشىنچى باب 84
ئالتىنچى باب 110
يەتتىنچى باب 127
سەككىزىنچى باب 140
توققۇزىنچى باب 159
ئونىنچى باب 176
ئون بىرىنچى باب 211
ئون ئىككىنچى باب 240
ئون ئۈچىنچى باب 246
ئون تۆتىنچى باب 262
ئون بەشىنچى باب 280
ئون ئالتىنچى باب 298
ئون يەتتىنچى باب 324
ئون سەككىزىنچى باب 361
ئون توققۇزىنچى باب 390
يىگىرمىنچى باب 416
يىگىرمە بىرىنچى باب 425
يىگىرمە ئىككىنچى باب 455

بىرىنچى باب

1

ئىلى ۋادىسى كەچ كۈز مەنزىرىسى بىلەن چۈمكەلدى. جە-
نۇبتىكى ئاسمانغا تاقاشقان ئاقۋاش تاغلار تۇمانلىشىپ، شىمالدى-
كى كەڭ كەتكەن بىنەملىكلەر، ئوتلاق ـ تەكچىلەر سارغۇچ ـ
سۈر رەڭگە كىرىپ قالدى. ئىلى دەرياسىنىڭ باھار ئايلىرىدىكى
شىددەتلىك دولقۇنلىرى ياز بويى بىردە پەسىيىپ، بىردە ئۆرلە-
گەن بولسا، مانا ئەمدى بارغانسېرى جىمىپ سۆزۈلمەكتە ئىدى.
يازىچە تىرىكچىلىك بىلەن تىنىمسىز ئۆمۈلىگەن قۇرت ـ قوڭ-
غۇزلار ئاللىقاچان ئۆچەكلىرىگە كىرىپ كەتكەنىدى. يوپۇرماق-
لىرى تۆكۈلۈۋاتقان دەل ـ دەرەخلەرنىڭ شاخلىرى ئەتىسى ـ
ئاخشىمى ئۇرۇپ تۇرغان سوغۇق شامالدا تولغىنىپ شۇۋىرلايت-
تى. نە باغلاردا، نە توقايلىقلاردا كۆڭۈل يايرىغۇدەك مەنزىرە
قالمىغانىدى. ھەممە يەر كۆڭۈلسىز، مەھەللىنىڭ ئۇ بېشىدىن ـ بۇ
بېشىغىچە قىقاس سېلىپ قوغلىشىپ ئوينايدىغان يالاڭ ئاياغ يېزا
بالىلىرى ھازىر ئوچاقنىڭ ئالدىنى بەرمەيدىغان بولدى.

تەبىئەتنىڭ بۇ كۆڭۈلسىز مەزگىلى سوغۇقنى باشلاپ كەل-
گەنىدى. باھار ئايلىرى ياساندۇرغان يېزا، باغۇ بوستان، چى-
مەنزارلارنىڭ يېشىل كىيىملىرىنى كەچ كۈزنىڭ سوغۇق قولى
سالدۇرۇۋالغان، ئۇ يەرلەردە ھازىر قۇشلارنىڭ تاشلاپ كەتكەن
ئۇۋىلىرىلا قالغان، يازنىڭ شاۋقۇن ـ سۈرەنلىرى قېنى؟ ئەمدى
قۇشلارنىڭ پۈتۈن دالىلارنى جانلاندۇرۇپ چاڭىلداپ سايراشلى-

رى، دېهقانلارنىڭ ئېتىزلاردىكى ئەمگەك ناخشىلىرى ئاڭلانماي-
دۇ. ئۆيەر - بۇيەردە كۆرۈمسىز كۇزلەكلەر، قوغۇنلۇق -
باراڭلار ۋە خامانلاردىكى ئىگىسىز قالغان كەپىلەر غوڭۇيۇپ
كۆرۈنىدۇ، ئېگىزلاردا قوي - كالىلارنىڭ ئوتلاپ يۇرگىنى
كۆزگە چېلىقىدۇ، كۆتەمە ئېرىق ياقىلىرىدا قوراي ئورۇپ،
كۆتەك قومۇرۇپ يۇرگەن كىشىلەر ئاندا - ساندا كۆزگە چېلى-
قىپ قالىدۇ.
مەھەللىنىڭ تار، ئەگىر - توقاي كوچىلىرى، ئېرىق -
ئۆستەڭ بويلاپ رەتسىز سېلىنغان، ئاقارتىلمىغان سوقما تاملىق
ئۆيلىرى كۆڭۈلسىز كۆرۈنىدۇ. غازاڭلار، ئەخلەت - چاۋارلار
كۆۋرۈك ئاستىلىرىغا تىقىلىپ، ئېرىق سۇلىرىنى كوچىغا يايغان
بۇ سوغۇق كۇنلەردە بەزىلەر ئۆيلىرىنىڭ يامغۇر سۇلىرى بۇزغان
يەرلىرىگە لايچىلىق قىلاتتى، ئاياللار شىلىم بىلەن پەنجىرىلىرد-
گە سامان قەغەز چاپلاش بىلەن ئاۋارە ئىدى. كەچ كۇزنىڭ
ۋەھىمىسى دېهقانلارنى ئالدىرىتىپ قويغان، چۈنكى ئۇلارنى مۇز-
لىتىدىغان ھەسسىنەم ئايلىرى كېلىپ قالغان. ئۇلار كوچىنىڭ
كۇنگەي تەرىپىگە ياكى تۇگمەنگە يىغىلىشىپ «كۆيدۇرسىمۇ ياز
ئاپتىپى ياخشىكەن» دەپ، سوغۇقنىڭ بۇرۇن چۈشۈپ كەتكەنلى-
كىدىن دادلىشىدۇ ھەم قىشلىق ئۇن تارتىش، ئاددىي بولسىمۇ
كۆڭۈللۈك ئۆتىدىغان مەشرەپلىرى ئۈچۈن تەييارلىق قىلىپ
قويۇش، ئۆي - ئىچىدىكىلەرنىڭ قىشلىق كىيىم - كېچەكلىرى
غەملەش قاتارلىق ئىشلار ئۈچۈن باش قاتۇرۇشىدۇ...
«ياغسا يامغۇر، چىقسا بوران، پادىچىغا نەدە ماكان؟»
دېگەن گەپ بار، لېكىن نادەمگە ھەممىلا ۋاقىت ئوخشاش بولۇپ
قالغان، پەسىللەرنىڭ قايسى بىرى نادەمگە كۇلۇپ قارىدى؟
«يېتىمنى يېتىپ ئۇر، بولمىسا پۇتىدىن تۇتۇپ ئۇر» دېگەندەك
يازنىڭ قىزىق ئاپتاپلىرىدا كالىلىرى سايىگە قاراپ قاچسا، ئۇ-
نىڭ ئالدىنى توراپ دەرمانى قالمىغۇچە قوغلاپ يۇگۇردى، ئاش-

لىقلارغا كىرسە ئىگىلىرىدىن تاياق يېدى، يامغۇر - يېشىن،
بوران - چاپقۇنلاردا يۈزلىرى يېرىلىپ ئېچىشىپ ئاغرىدى، مانا
ئەمدى كەچ كۈزنىڭ زەھەردەك شامال ئارىلاش سوغۇقى قىيناۋا-
تىدۇ.

نادەم پادىنى مەھەللىگە ھەيدىدى. ئۇ پادىسىنى ھەممىدىن
بۇرۇن ئاچىقىپ ھەممىسىنىڭ كەينىدە قايتاتتى. مۇنداق بولۇشى
باي: «ئوغلۇم نادەم، قوي - كالىلار ئەتىگىنى بىلەن كەچقۇ-
رۇنلۇقى ئالايتەنلا ئوتلايدۇ، ھايۋاننىڭ تىلى بولمىغىنى بىلەن،
خۇداسى بار، ساڭا - ماڭا ئوخشاشلا قورسىقىنى ئوبدان تويدۇر-
غۇسى كېلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەتىگەن چىق - دە، كېيىن
قايت» دەپ جېكىلەيتتى. نادەمنىڭ بۇنداق سۆزلەرنى ئاڭلىغۇ-
سى كەلمەيتتى، شۇڭا پادىچى دوستلىرىدىن ئايرىلىپ ئارقىدا
قالاتتى. ئۇ مەھەللىگە كالىلىرىنى ھەيدەپ كىرگەندە، توخۇلار
ھويلىلاردىكى قارىياغاچ شاخلىرىدا بىر - بىرى بىلەن قونداق
تالىشىپ چوقىشاتتى، بۇنىڭغا يۇندا تالاشقان ئىتلارنىڭ ئاۋاز-
رى قوشۇلۇپ كېتەتتى.

نادەم مەھەللە ئىچىگە كىرىپ كەلگەندە، ئۇنى مەھەللىنىڭ
يالىڭاچلانغان ئاق تېرەكلىرىگە قونغان قاغىلار قارشى ئالدى.
سەھەردە نادەم بىلەن تەڭ بىر كۈنلۈك ئوزۇق غېمى بىلەن
ئاللىقاياقلارغا ئۇچۇپ كەتكەن قاغىلار نادەمدىن خېلىلا بالدۇر
كەپتۇ. ئۇلار تېرەك شاخلىرىدا خۇددى بىر يىپقا تىزىپ قويغان
قارا مۇنچاقلاردەك تىزىلىپ قاقىلدىشاتتى. نادەم ئۆتكۈر كۆزلە-
رىنى قاغىلاردىن ئېلىپ، مەنگەننىڭ تۇرخۇنلاردىن كۆتۈرۈلۈ-
شىنى خالىمايۋاتقاندەك ئېغىر ھالدا تولغىنىپ چىقىۋاتقان ئاقۇچ
كەچكى ئىسلىرىغا قارىدى - دە، كۆزلىرىدە غەمكىنلىك ياندى.

نادەم غەيرەتلىك بالا، لېكىن ئۇنىڭ سۇنۇق چىرايىدىن
يېتىملىكى بىلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ بوي - تۇرقى، چىرايى
دادىسىغا تارتقان: ئېگىز بويلۇق، بۇغداي ئۆڭلۈك، قويۇق

قېشى قىسقا، بۇرنى قاڭشارلىق، يېشى ئون بەش ـ ئون ئالتە-
لەردە بار. ئۇنىڭ بېشىدا چەت ـ چۆرىلىرى قىرچىلىپ ئۆڭۈپ
كەتكەن دوپپا، ئۇچىسىدا كىر كۆڭلەك، ئۇستىدە ئاپىسى قولدا
شېرىپ تىكىپ بەرگەن پىنجەك، پۇتىدا چورۇق بار ئىدى.
قولىدا پادىچىلارغا خاس تۇز ئىرەن تايىقى بولۇپ، ئۇنىڭغا
كالا ـ قويلارنىڭ سانى بەلدەمچە قىلىپ ئويۇلغان. ئۇ تاياقنى
باشقا پادىچىلارغا ئوخشاش كالا مۈڭگۈزىگە دەللەپ ئاتمايتتى،
ھەيۋە ئۇچۇن ئايلاندۇرۇپ قوياتتى، «ھايت، ھۇيت» بىلەن
پادىسىنى تەرتىپكە چاقىراتتى. ئۇ نېمىلا بولمىسۇن باي قورۇ-
سىدا ئۇ ئىشقا، بۇ ئىشقا بۇيرۇلۇپ يۈرگەندىن كۆرە، ئېتىزلىق-
لاردا، ئېدىرلىقلاردا مال بېقىپ يۈرۈشنى ئەۋزەل كۆرەتتى.
نادەم ماللىرىنى ھەيدەپ يوغان دەرۋازىدىن كىرگەندە،
ئەختەمباي ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، پېشايۋاندا ئۆرە تۇ-
راتتى. ئۇ ماللارنى سانى بويىچىلا ئەمەس، رەڭگى ـ تۇرقى
بويىچىمۇ كۆزدىن تولۇق ئۆتكۈزۈپ بولدى ۋە تويغان ـ تويمىغان-
لىقىغا سەپسالدى.

ئانىسىنى كۆرۈپ ئېتىلىپ ـ تېپىرلىشىپ تۇرغان ئىككى
موزاينىڭ يېنىدىكى تەتۈر قوزۇققا نادەم بىرى قارا ئالا، بىرى
قوڭۇر سىيىرنى باغلىدى. ماللىرى قىشلاققا مېڭىشتىن بۇرۇن
ئايرىپ قالغان قويلارنى قوتانغا سولىدى. ئاندىن ئىككى تەرىپىدە
ئۇتقۇچى بار، قورساقلىق يوغان سېۋەتكە سامان تولدۇرۇپ ئۆس-
تەڭگە ئاچىقىپ كەتتى.

نادەمنىڭ ئىشلىرىغا سەپسېلىپ پېشايۋاندا ئۆرە تۇرغان
ئەختەمباي ئۆز ـ ئۆزىگە پىچىرلاشقا باشلىدى: «دادىسىدەك
مۇتىھەم، گەپدان ئەمەس، ئىشىغا پۇختا، دېدىل، ئوشۇق ـ
تۆشۈك گېپى يوق ئىدى، نېمە ئىشقا بۇيرۇسا بويۇن تولغىماي
ماڭاتتى، قورسىقىنى تويغۇزۇپ قويسا كالىدەك ئىشلەۋېرەتتى.
ئەمدى بۇ بالا ئۆزگىرىۋاتىدۇ، گايىتىنىڭ يالىسى يوقۇۋاتىدۇ،

شۇ تومبالقىنى دوراپ قالسا، بۇمۇ بىر پارچە چىش ئۆتمەيدىغان
پاتاڭ بولۇپ قالىدۇ. بىلىمەن، ھەممىنى قىلىۋاتقان ئەنۋەر
ئەپەندى، لېكىن ئۇنىڭ بىلەن مۇئامىلە قىلىشنى بىلىش كې-
رەك. ئەيۋەشكە كەلسە ياخشى، ئەيۋەشكە كەلمىسە ھۆكۈمەتمۇ،
ساقچىمۇ بارغۇ. مەنسۇرشاڭيومۇ بىر دۆت، ھەدېسىلا ئۇلارنى
ھۆكۈمەتكە چاقىدۇ، قامچا، مىلتىق بىلەنلا ئەلنى باشقۇرىمەن
دەيدۇ، لېكىن باققان ئىتىنىمۇ ئۇرۇۋەرسەڭ يېنىپ چىشلەيدۇ.
بۇ يالاڭتۆشلەرنىڭ يېنىشىدىن خۇدا ساقلىسۇن، ئۇلار يۈزسىز-
لىك قىلسا بىزگىلا بولىدۇ. بەزىلەر: «ئېرىق چاپساڭ يېنىنى
ئال، مالايىنىڭ جېنىنى ئال» دەيدۇ تېخى، يۈرىكىنى مۇجۇي-
مەن، دەپ ئۆزىگە قارشى قىلىۋالغاندىن نېمە پايدا؟ ساڭا ئۆچلۈ-
كى بار ئادەمنىڭ قىلغان ئىشىدا قانچىلىك ئۇنۇم بولسۇن،
بىرنەچچە ئېغىز ياخشى گەپ ئۇچۇن تىلىڭ كۆيمەيدىغۇ، سېنىڭ
قارا قورساق خەق ئىچىدە ئىنساپى بار دېگەن ياخشى گېپىڭ
چىققىنىدىن مۇنۇ ئەنۋەرگە ئوخشاش ئوقۇمۇشلۇقلار ئىچىدە
«مەرىپەتچى» دېگەن نامىڭ چىققىنى ياخشى ئەمەسمۇ، مەكتەپ
رېمونتىغا پۇلمۇ بېرەي، ئىمكان بولسا، ئاشۇ ئەنۋەر ئەپەندىنى
ئۆيگە كۆچۈرۈپ ئەكېلىۋالاي، ئەپەندى خەق دېگەن ياخشى تا-
ماق، پۇلنىڭ قۇلى، ئۆشرە ـ زاكاتنىڭ تولىسىنى مەكتەپكە،
ئازراقىنى ئىمام ـ مەزىنلەرگە بېرەي. ئەلنىڭ كۆزىچە ئەپەندىگە
ئاتىدارچىلىق قىلاي، ئوغلاق بولسا، ياخشى ئات توقۇپ مىندۇ-
رۇپ، تېخى ئۆيدە مەشرەپمۇ قىلىپ بېرەي، ئۇرۇق ـ جەمەتىمى-
نىڭ قىزلىرىدىن تاللاپ تۇرۇپ بىرنى چېتىپ قوياي.
پاھ. . . شۇ چاغدا ئۇ ئەپەندىنىڭ ماڭا بويۇن ئەگمىگىنىنى بىر
كۆرەيچۇ، گايىتتەك تومبالقىلار، نادەمدەك مۇز پېشانىلەرمۇ
مېنىڭ قولۇمغا قارايدىغان بولىدۇ. ئىككىنچىدىن، ناسىر،
نادىرلارنىڭ ئۆلۈمىنى ھېچكىم مېنىڭدىن گۇمانلانمايدۇ. . . »
ئەختەمباي خىيالىنى شۇ يەردە توختاتتى ـ دە، پۈرۈشكەن

چىرايىدا خاتىرجەملىك، رازىمەنلىك ئىپادىلەندى ۋە ئىڭىكىنى ئاستا سىلاپ قويدى، ئۇنىڭ چېقىر كۆزلىرى بىر نۇقتىغا تىكى-لىپ قالدى. كۆپ ھاللاردا خىياللىرىنى خۇپىيانە تۇتىدىغان باي يەنە نېمىلەرنىدۇر ئويلاشقا باشلىدى. . .

ئۇزۇن ئۆتمەي نادەم سامانىنى يۇيۇپ ئەكىردى ۋە ئۇنى تامغا تىكلەپ ساقتىپ قويدى ـ دە، ئامبارغا كىرىپ كېپەك ئېلىپ چىقتى. سامان بىلەن كېپەكنى ئىلەشتۇرۇپ، ھەلەپ ئېتىپ ئىككى سىيىرنىڭ ئالدىغا بۆلۈپ تۆكتى.

«بۇ شۇمتەكمۇ بەلكى چوڭ بولغۇچە ئۆزگىرىپ كېتەر، دادىسىنى كېيىپ چىقار، ھەتتا ئۇنىڭدىن ئېشىپ چۈشەر، — دەپ ئويلاشقا باشلىدى يەنە باي، — مەنمۇ ئۆزگىرىپ كەتتىم-غۇ؟ ياشلىقىم بۆۋەكچىلىك بىلەن ئۆتۈپ كەتتى، دادامنىڭ پېششىقلىق بىلەن تۇگكەن تۇگۇچىنى بۇزۇپ چاچتىم، يوقات-تىم، ھەۋىسىم مېنى نېمىلەرنى قىلدۇرمىدى، نېمە كويلارغا سالمىدى؟ قىڭغىر ـ قىيسىق كوچىلارنىڭ ھەممىسىگە كىردىم. لېكىن، چوڭ بولغانسېرى، بولۇپمۇ بۇ چوڭ ئۆي ماڭا قالغاندىن بېرى، ئەقلىمنى تاپتىم، باشقا بايلارغا قاراپ ئېسىمنى يىغدىم، مال ـ دۇنيانىڭ قەدرىگە يەتتىم. ئۆزگەرگەندىمۇ دادامنىڭ يولىدىن باشقىچە يولدا ماڭدىم. ئىسىت. . . بۆۋەكچىلىك بىلەن ئۆتۈپ كەتكەن ئون يىل، بولمىسا بۇ چاغقىچە ھېچبولمىغاندا ئۈچ يۈز خو يەر بەش يۈز خوغا، يەتتە قورۇ قوي ئون بەش قورۇغا، جاڭزا ئۈچتىن بەشكە، تۆگە ساندۇقتىكى زىخچە ئال-تۇن ئىككى يۈز سەردىن ئۈچ يۈز سەرگە يەتكەن بولاتتى ـ دە، ھەي شۇ دادامنىڭ كالتە پەملىكى، نېمىشقىمۇ باشقا بايلارغا ئوخشاش مېنىمۇ دۇنيا تۇتۇشقا ئۆگەتمىگەن بولغىيتىكىن. . . روھىڭ ئۇچۇنمۇ ياخشىدى، ئەختەمباي كىمنىڭ ئوغلى؟ رۇس-تەمباينىڭ بولاتتى. خەير، روھىڭ قورۇنمىسۇن، دادا، ئەمدى ئۆزۈمنىڭ يولىنى ئۆزۈم تاپىمەن، ئاسمان پەلەككە كۆتۈرۈل-

مەن، باشقىلارنىڭ كۆزىدىن ئۆت چىقىرىۋېتىمەن...»

سىپىر ساغىدىغان موماي سىرلانغان ئاق چېلەكنى كۆتۈ-رۈپ چىققاندا، ئەختامباينىڭ خىيالى ئۈزۈلدى. نادەم ئىشلىرى-نى سەرەمجانلاشتۇرۇپ، كېپەك يېپىشقان قولىنى ئۈۋىلاپ قو-تاندىن چىقتى. ئۇ كۆزىنى بايدىن قاچۇرۇپ، ئۈۋۈلاۋاتقان قولى-غا قاراپ تۇراتتى.

— نادەم، بالام، — دېدى باي خىيالدىن بېشىنى كۆتۈ-رۈپ، — تامىقىڭنى يەۋال، ئەمدى.

نادەم ئاشخانا ئۆيگە كىرىپ، كۈندىكىدەك ئوچاق ئالدىدا ئولتۇردى. ئۇنىڭ كەينىدىن يېنىك چامداپ ئەختەمباي كىردى، ھۆرنىساخان نادەمنىڭ ئالدىغا بىر چىنە سۈيۇقئاشنى قويغاندى، باي:

— نان ئاچىقىپ بەر، نان، ئۆسۈۋاتقان بالا تويغۇچە يېسۇن، سوغۇق يەپ كەلگەن بالا تويامدۇ ئۇنىڭغا، — دېدى. ھۆرنىساخان جىرىستىن يېقىلغان پوم ناندىن بىرنى ئاچىقىپ بەردى.

ئەيلەنگەن ئۆچكە تېرىسى سېلىنغان كاڭنىڭ ئۈستىدە ئول-تۇرغان باي بېشىنى سىلاپ ئەسنەپ تورۇسقا قارىدى: ئاشخانا بەش لىملىق، ئۈچ دېرىزىلىك چوڭ ئۆي ئىدى. كۈن پېتىشقا قارىغان ئىشىكتىن كىرگەندە، ئۇدۇلدا مانتا ئوچاق، ئۇنىڭغا بىر چوڭ، بىر كىچىك ئىككى قازان ئېسىلغان، ئوچاقنىڭ يېنىدىكى تامغا ئۈچ ئۆزۈنچاق ئويۇق ئويۇلغان بولۇپ، چىنە - قاچىلار دەستىلەپ قويۇلغان. يېرىم مېتىر ئېگىزلىكتىد-كى سۇپىغا بەش پارچە چىرايلىق گۈللۈك تېكمەت سېلىنغان. ئۆينىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى تامغا يۆلەپ قاتىرىسىغا ئىككى ساندۇق قويۇلغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئېگىز قىلىپ يوتقان - كۆرپىلەر تىزىلغان، ئۆي يورۇق ھەم ئازادە ئىدى.

ئەختامباينىڭ يېنىدا گەپ قىلماي، ئۇياق - بۇياققىمۇ

قارىماي ئون تۆت - ئون بەش ياشلار چامىسىدىكى شالاڭ چاچلىق، قېشى سارغۇچ بولسىمۇ قويۇق، كېزىكتىن يېڭى تۇرغان ئادەمدەك چىرايى تېگى - تېگىدىن سېرىقداپ جۇدىگەن، چوڭ كۆزلىرى پارقىراپ قالغان كەنجى ئوغۇل — ۋارىسجان ئولتۇراتتى. ۋارىسجاننىڭ بېشىدا بېغىررەڭ مانجىستىر دوپپا، ئۇچىسىدا كۆك تېرىكىدىن تىكىلگەن ئەستەرلىك شىم - چاپان، پۇتىدا غۇلجا خۇرۇمىدىن تىكىلگەن ئىسكەتلىك ئۆتۈك بولۇپ، ئىچىدىكى ئاق كۆڭلەك ياقىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

بەشىنچى لامپا ئۆي ئىچىنى يورۇتۇپ تۇراتتى. نادەم تامىقىنى يەپ بولغانىدى. بۈگۈن باي ئۇنىڭغا خۇددى بىرنېمە دەيدىغاندەكلا قىلىپ تۇراتتى، شۇڭا ئۇ باينىڭ ئاغزىغا قاراپ ئولتۇرۇپ قالدى. دېگەندەك باي ئۇنىڭغا قاراپ ئېغىز ئاچتى:

— بالام، نادەم، ئەتىدىن باشلاپ سەن ۋارىسجاننى مەكتەپكە ئاپىرىسەن ھەم بىللە ئېلىپ قايتىسەن، ماللىرىڭنى چۈشتىن كېيىن باقىسەن.

ھېچ ئويلىمىغان يەردىن چىققان گەپ ئۈچۈن نادەم ئەختامبايغا ئىتتىك قارىدى، ئۇنىڭغىچە ھۆرنىساخان ئادىتى بويىچە گەپكە ئارىلىشىۋالدى، ئۇ گەپكە ئارىلاشمىسا كۆڭلى تىنمايتتى:

— ۋارىسجاننى مەكتەپكە ئاپىرىپ قويۇپ كېلىپ، ماللارنى بېقىپ كەلسۇن، ئېتىمىزدىن چۈشكە يېقىن قايتىپ كېلىپ مەكتەپكە بارسىمۇ بولىدىغۇ، چۈشكىچە مەكتەپتە بىكار ئولتۇرامدۇ؟

— بولمايدۇ! — دېدى ئەختەمباي بېشىنى سىلكىپ، — ھەربىر سائەت ئارىلىقىدىكى تەنەپپۇس ۋاقتىدىمۇ كۆز - قۇلاق بولۇش كېرەك، يەنە «بېشى قايغان، پۇتى تايغان» ياقلارغا كەتسە، سەن ئىزدەپ تاپامسەن؟! سەن ۋايساشتىن باشقىنى بىلمەيسەن. . .

باي نادەمگە قاراپ مۇنداق دېدى:

— مەكتەپكە ئۇدۇل بېرىپ، ئۇدۇل كېلىڭلار، مۇبادا ۋارىسجان باشقا ياقلارغا بۇرالسا، يول قويما، ئۇقتۇڭمۇ بالام؟

— ئۇقتۇم.

يېقىندىن بېرى ۋارىسجان مەكتەپتىن يېنىپ ئۆيگە كەلمەي، بېشى قايغان ياقلارغا كېتىدىغان بولۇپ قالغانىدى. بۈگۈنمۇ شۇنداق بولدى، مەكتەپتىن يېنىپ، تۆۋەنكى مەھەللە تەرەپكە كەتتى، باي ئادەم ئەۋەتىپ ئۇياق - بۇياقنى ئىزدەشتۇردى، ھېچ يەردىن تاپالمىدى، كەچ كىرگەنسېرى ئالاقزادىلىككە چۈشۈپ قورقۇشتى، تەرەپ - تەرەپكە چېپىپ پايپېتەك بولۇشۇپ كەتكەن ئادەملەر ئۇنى ئاخىر تۆۋەنكى مەھەللىنىڭ ئايىغىدىكى ئەسكى تاملىقتىن تاپتى. ئۇ ھېچنېمىدىن خەۋىرى يوق بىغەم ئولتۇرغانىدى. مۇشۇ ئىشتىن كېيىن، ئەختەمباي بىلەن ھۆرنىساخان مەسلىھەتلىشىپ، ۋارىسجانغا نادەمنى قوشۇپ مەكتەپكە ئەۋەتىش قارارىغا كېلىشكەنىدى.

ئورنىدىن تۇرۇپ مېڭىشقا تەمشەلگەن نادەمگە باي يەنە مۇنداق دېدى:

— ماللارغا بوغۇزنى كۈندىكىدىن ئەتىگەنرەك ئەت، مەكتەپكە ماڭىدىغان چاغدا، ئوقۇرلارنى زىغىر قوغىنى بىلەن تولدۇرۇۋەت، ئۇقتۇڭمۇ، بالام؟

— ئۇقتۇم.

نادەم ۋارىسجاننى مەكتەپكە ئاپىرىپ - ئەكىلىدىغانلىقى ئۈچۈن ئىنتايىن خۇشال بولدى. كىم بىلىدۇ، ئىللىق چىراي ئەنۋەر ئەپەندى ئۇنىمۇ ئوقۇتۇپ قويار، بەلكى. . . كىشىلەر ئۇ چوقۇر ئەپەندىنى كەمبەغەللەرگە ئەجەب كۆيۈمچانكەن دەپ تەرىپلىشىۋاتىدىغۇ، «يېتىمنىڭ ئاتىسى يەتتە» دېگەنلەر بىكار ئېيتمىغاندۇ، شۇنداق قىلسا ئەجەب ئەمەس.

2

نادەم ھويلىغا چىقتى. ئىسسىق ئۆيدە ئولتۇرۇپ راھەتلە-
نىپ قالغان بالا، كەچ كۈزنىڭ سوغۇق شامىلىدا تېنىدە بىردىنلا
تىترەشنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى سەزدى ۋە تىترەپ يۈرۈپ، ئۇخ-
لاش ئالدىدىكى كۈندە قىلىپ كېلىۋاتقان ئىشلىرىنى قىلىشقا
باشلىدى. بالا ئىشلىرىنى تۈگەتكۈچە تۇرمۇشنىڭ خۇنۇك، قا-
راڭغۇ كېچىسى ئاللىقاچان ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئورىۋالغانىدى.
كېچە بەك قاراڭغۇ بولۇپ، يۇلتۇزلارنىڭ نۇرلۇق، كۈمۈش
كىرپىكلىك يۈزلىرىنى قارامتۇل بۇلۇتلار توسۇپ كەتكە-
نىدى. ئۇ تېخى قەغەز چاپلانمىغان چاقماق پەنجىرىلىك ئۆيگە
كىردى ـ دە، بەش بارماقنى كۆزگە تىقسىمۇ كۆرۈنمەيدىغان
قاراڭغۇلۇقتا تەمتىلەپ يۈرۈپ، قېتىشىپ قالغان قورايىنى قار-
سىلدىتىپ سۇندۇرۇپ ئوچاققا سېلىشقا باشلىدى. ئۆي ئىچى
ئۇنىڭغا تالادىنمۇ سوغۇق بىلىندى.

تۇرمۇشنىڭ قايسى تەتۈر تەقدىرى تېخى ئاغزىدىن ئانا سۈتى
كەتمىگەن كىچىككىنە بالىنى مۇشۇ گۇندىخانىغا يالغۇزدىن ـ
يالغۇز ئەكېلىپ تاشلىغاندۇ ـ ھە؟ ئۇنىڭ ئاتا ـ بوۋىسىمۇ مۇشۇ
ئىز بىلەن كەلگەن، بۇ ئىز نادەمنى يەنە قاياقلارغا، قايسى
يوللارغا ئېلىپ بارىدىكىن؟ ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆمۈر يولىدا يەنە نېمە-
لەرنى كۆرىدىكىن؟ ئۇ مۇشۇ ئۆيگە كەلگەندە دەسلەپكى بىرنەچ-
چە كۈننى قورقۇش، جۆيلۈش، ئەندىشە ۋە ئەنسىزلىك بىلەن
كىرپىكمۇ قاقماي ئۆتكۈزۈۋەتتى. لېكىن، كېيىنرەك يالغۇز،
دەردتلىك ئانىسىنىڭ، ئاتا ـ ئانىسىز قالغان ئادىلجاننىڭ تۇرمۇ-
شى ئۈچۈن باي ھويلىسىغا كېلىپ ئىشلەشكە موھتاج بولغان
بۇ بالا، بۇ ئىشلارغا ــ يالغۇزلۇققا كۆنۈكۈپ قالدى. ئۆتۈۋات-

قان كۈنلەر بىزگە نېمىشقا چىراي ئاچمايدۇ؟ نېمىشقا بىزنىڭ كۈنىمىز بەرگىدىن مەزگىلسىز ئۈزۈلۈپ كەتكەن گۈلدەك سولىشىپ كېتىدۇ؟ نېمىشقا بىزنىڭ چىرايىمىز كۈن كۆرمىگەن يوپۇرماقتەك رەزگى؟ . . . نادەم بۇ ئوي - خىياللارنى تالاي قېتىم ئويلاپ كۆرگەن بولسىمۇ، لېكىن ۋايىغا يەتمىگەن ئەقلى بىلەن بۇ ئىشلارنىڭ تېگى - تەكتىگە چۆكۈپ يېتەلمەيتتى.

نادەم ئوتنى تۇتاشتۇردى ۋە قورايىنىڭ ئاچچىق ئىسىدىن ياش قويۇلغان كۆزىنى يېڭى بىلەن ئېرتتى. ئۆي ئىچى يورۇپ، كۆڭۈللۈك بىر ھالەت پەيدا بولدى، ئۆيمۇ ئىللىپ قالغاندەك سېزىلدى. ئۇ پۇتىدىكى چوقايىنى يېشىپ، پايتىمىلىرىنى ئوتنىڭ ئالدىدىكى كېسەكنىڭ ئۈستىگە يايدى. پايتىمىدىن ھو كۆتۈرۈلۈپ چىقىپ، كىر ھەم تەر پۇرىقى ئۇنىڭ دىمىغىغا ئۇرۇلدى. نادەم ئوتىسىنىپ بىردەم ئولتۇردى. ئۆي ئىچىدە بۇرۇن ئاق بولسىمۇ، ھازىر كۈل رەڭ بولۇپ قالغان بىر پارچە يىرتىق كىگىز ۋە ئورۇن - كۆرپىسى تۇراتتى. ئۆينىڭ بىر بۇلۇڭىدا بېدە توغرايدىغان جادۇ، بىرى تۆمۈر، بىرى ياغاچ ئىككى دانە ئارا، ئىرگۈلۈ ھارۋىنىڭ جابدۇقلىرى ۋە ياغاچ قوزۇقتا كېرەكتىن چىققان بىر تور ۋە شىلىيا - خامۇتلار توپا بېسىپ تۇراتتى.

نادەم ئاخىرقى بىر تۇتام قورايىنى ئوچاققا سالدى - دە، ئوتنىڭ يورۇقىدا تېزلا ئورۇن - كۆرپىسىنى سېلىپ يېتىۋالدى. تاڭ ئاتماستىنلا ئورنىدىن تۇرۇپ، ئەل بىر ئۇخلىغانغا قەدەر مىدىرلاپ يۈرگەن بالا، يوتقانىنىڭ ئىچىگە كىرگەندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ قاتتىق ھارغانلىقىنى سەزدى.

ئوت ئۆچتى. تالادا گۈركىرىگەن شامال تۈرخۇندىن كىرىپ قورايىنىڭ ئوتى ئۆچكەن بوش ئوچاقتا ئۇشقىتىپ ئوينىماقتا. نادەم پۇتىنى يىغىپ تۈگۈلۈپ ياتقىنىچە، ئۆزىنىڭ ۋەيران بولغان ئائىلىسىنى ئويلىدى: «ئاپام ھازىر ئۇخلىدىمىكىن؟ ئادىل-

جانغۇ ئۇخلاپ قالغاندۇ، تايىنلىق. . . جاپانىڭ چېكى بولار،
گايىتكام ئېيتتىغۇ، تاڭ ئاتمايدىغان تۈن بولمايدۇ ئۇكا دەپ» .
بىردەمدىن كېيىن، ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا تېخى ئىككى قېتىملا
كۆرگەن ھېلىقى ئەپەندى گەۋدىلىنىپ كەلدى. «ۋارىسجان بى-
لەن قوشۇپ مېنىمۇ ئوقۇتسا نېمە بولار؟ مەيلى جاپا تارتسامۇ،
ياخشى ئوقۇپ چوڭ بولغاندا ئاپامنى، ئۇكامنى ياخشى كۈنلەرگە
ئېرىشتۈرسەم، جاپانىڭ تېگى راھەت دەيدىكەنغۇ. . . » . ئۇ،
كىشىلەر ياخشى گېپىنى قىلىدىغان ئەنۋەر ئەپەندىنى ۋە مېھرى-
بان ئاپىسىنى ئەسلەپ يېتىپ تاتلىق خىياللار بىلەن ئۇخلاپ
قالدى. خېلىلا ئىسسىپ ـ ئىللىپ قالغان ئۆي بىردەمدىلا
سوۋۇپ كەتتى. شامال تېخىمۇ ئەدىمەكتە، ھەربىر بۆلۈڭ ـ
پۇچقاق، يوچۇقلارغا ئۇرۇلۇپ غەلىتىلا سادالارنى پەيدا قىلماق-
تا. ئاسمان يۈزىنى قارا يۇڭدەك بۇلۇتلار توسۇپ كەتكەن،
ئەگەر ھاۋا ئوچۇق بولغان بولسا، سوغۇق تېخىمۇ ئەدەيدىغان
چېغى، ھېلىمۇ بوش ئەمەس. قوتاندىكى قويلار، ئېغىل ئالدىدا
ياتقان كالىلار سوغۇققا پەرۋا قىلماي، يېنىك پۇشۇلداپ ياتماق-
تا. نادەم ھېچنېمىنى تۇيماي تۇگۇلۇپ ياتىدۇ، بىراق ئۇ ياخشى
چۈش كۆرۈۋاتىدۇ: ھېلىقى يېقىملىق ئەنۋەر ئەپەندى ئۇنى قول-
دىن يېتىلەپ سىنىپقا ئەكىرىپ قويدى ۋە ئۇنىڭغا دەپتەر ـ
قېرىنداشلارنى بەردى. ۋارىسجان بىلەن بىر سىنىپتا ئوقۇۋاتى-
دۇ، مۇئەللىمنىڭ سۆزلىرىنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلىپ
ئاڭلاۋاتىدۇ. مۇئەللىم ئۇنى، نادەم تىرىـشـىـپ ئوقۇۋاتىدۇ، دەپ
ماختاۋاتىدۇ. . . لېكىن ئۇ، مۇئەللىم مېنى ماختىمىسا بولاتتى، ۋارىس-
جان مۇئەللىمنىڭ ماختاشلىرىنى ئاپىسىغا ئېيتىپ، مېنى ئوقۇشتىن
توختىتىپ قويمىسا بولاتتىغۇ، دەپ ئويلاۋاتىدۇ. . .

ئىككىنچى باب

1

دۈمچەك - دۈمچەك، ئېگىز - پەس قەبرىلەر بىلەن تولغان گۆرىستان. قانچە - قانچە ئارزۇ - ئارمانلار بىلەن دۇنياغا كۆز ئېچىپ، لېكىن قارا تەقدىرنىڭ شەپقەتسىز ئىلكىدە ئاچچىق ھەسرەت - نادامەتنى ئىچىگە يۇتۇپ، ۋاپاسىز زامان بىلەن مەڭ- گۈگە خوشلاشقان جانلار ماكانى. ھايات بىلەن خوشلاشقان بۇ سانسىزلىغان جانلار ئىچىدە، ئۆز ئۆمرىنى يوقسىزلىق ئازابى بىلەن ئۆتكۈزگەنلەرمۇ، قارا كۈنلەر باغرىغا خەنجەر ئۇرۇپ، مەردانىلىك بىلەن ئۆتكۈزگەنلەرمۇ، كىشىلەرنىڭ ئەجرىگە چاڭ- گال سېلىپ ھارامدىن سەمرىپ ئۆتكۈزگەنلەرمۇ بار. قەبرىلەر ئىچىدە يىللارنىڭ ئۆتۈشى ۋە جۇدۇن - چاپقۇنلارنىڭ سوقۇشى بىلەن ئىزناسى ئۆچۈپ كېتەي دەپ قالغان قەبرىلەرمۇ، ئەتراپى سالاسۇنلۇق قىلىنىپ يېشىل، كۆك رەڭدە سىرلانغان قەبرىلەر- مۇ، ھەتتا يېنىغا كۆچەت تىكىلىپ، ۋاقتى - ۋاقتىدا سۇ قۇيۇ- لۇپ تۇرىدىغان قەبرىلەرمۇ بار. ئەنە شۇ سانسىزلىغان قەبرىلەر- نىڭ بىرىنىڭ يېنىغا تىز چۆككەن ئانا ئۆز ئىچىدە نېمىلەرنىدۇر پىچىرلاپ، مۇنچاق - مۇنچاق كۆز ياشلىرىنى تۆكمەكتە ئىدى. ئانا ھېچ چىدىيالمايتتى، يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ گاھىدا ھۆركىرەپ يىغلايتتى، كۆزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلغاندەك بولاتتى. قەب- رىستانلىق ئۈستىدە قارا بۇلۇتلار تۈرۈلۈپ ئېغىر ئاقماقتا ئىدى. مانا، ئاسمان كۆز ياشلار بىلەن تولغاندەك سىمىلداپ يام-

غۇر يېغىشقا باشلىدى. ھالسىزلانغان ئانا ئۆزىنى بىلمىگەن ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ، مەھەللە تەرەپكە قاراپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ ماغدۇرسىز ئاياغلىرىنىڭ دىرىلدەۋاتقانلىقىنىمۇ، كۆزىگە نېمىلەرنىڭ تاشلىنىۋاتقانلىقىنىمۇ بىلمەيتتى، بىرھازا ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇ يۈرىكىدە قوزغالغان ئېغىر ھېسلاردىن قۇتۇلۇشقا، يەلكىسىنى بېسىپ تۇرغان ئېغىر روھىي يۈكلەرنى ئىرغىتىپ تاشلاشقا ھەرىكەت قىلىپ، تىرىكلەرنى — نادەمنى، ئادىلجاننى ئويلىدى. ئۇنىڭ چوڭقۇر قايغۇدا تىترىگەن لەۋلىرى ئوچۇق ھالەتتە يېپىلماي تۇراتتى.

بېشىغا ئېغىر مۇسىبەت چۈشكەن ئادەم ھەرقاچان تىرىكلەرنى ئويلاپ ئۆزىگە تەسەللى تاپىدۇ، تىرىكلەر غېمى ھەممىنى بېسىپ چۈشىدۇ، «تىرىكلەر ئەلا» دېگەن گەپ بىكار چىقمىغان. ئانا نادەم، ئادىلجانلارنىڭ تەمتىرىمەي چوڭ بولۇشى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ پۇت دەسسەپ تۇرۇشىنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلدى - دە، ئۆيىگە ئاستا ياندى.

ئۇ يامغۇردىن ئېغىرلاشقان كىيىملىرى ئىچىدە شۈمشىيىپ ئۆيىگە قايتىپ كەلدى - دە، نامازغا ئولتۇردى، نامازدىن كېيىن ئۇزاق دۇئا قىلدى، ئاندىن نەۋرىسىنى يېنىغا ئېلىپ يېتىپ خىيالغا چۆكۈپ كەتتى، بۇ خىياللارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. بىردەمدىن كېيىن مەھەللىدىن «توك - توك - توك...» قىلغان كۈندىكى ئاۋازلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئاۋاز بارغانسېرى كۈچىيىپ ھەم كۆپىيىپ بارماقتا ئىدى. بۇ — كىشىلەرنىڭ يېتىش ئالدىدىن غۇرۇلىرىغا پاناھ قېقىۋاتقانلىقىنى بىلدۈرەتتى.

گۈلپەمخاننىڭ خىياللىرىنىڭ بىر تۈگۈنى ناسىرئاخۇن ئىدى. ناسىرئاخۇننىڭ سىرلىق ئۆلۈمى ئۇنىڭ باغرىنى پىچاق بىلەن تىلغاندەك ئېچىشتۇرغان ۋە قەلبىدە ئۆچمەس داغ قالدۇرغانىدى، ئۇ ئويلىغانسېرى دەرد - ھەسرەتكە چۆكەتتى. بولۇپمۇ ئانىنىڭ قەلبىدە ئۆچمەس داغلارنى پەيدا قىلغان نەرسە، ئوغلى

نادىرنىڭ تۈرمىدىكى ئۈن ـ تىنسىز ئۆلۈمى ئىدى. ئۇ بالىسىنى
بىرنەچچە كۈندىن كېيىنلا قايتىپ چىقىدۇ، دەپ ئويلىغان ئە-
مەسمىدى، ئانا باغرىنى يېرىپ چۈشكەن بالىغا چىدامدۇ، ئوغلى-
نىڭ ئۆلۈكىنى بەرمىگەنلىكىچۇ تېخى. بۇ ئىش ئۇنىڭغا ناھايىتى
ئەلەم قىلغانىدى. ئۆلۈكىنى سوراپ كىرگەندە، تۈرمە ئەمەلدار-
لىرىدىن بىرى: «ئۆزىمىز كۆمۈۋەتتۇق، بۇنىڭدىن كېيىن سو-
رىغۇچى بولما، بالاڭنىڭ ئۆلۈكىنى يەيتتىڭمۇيا. . . » دەپ گۈل-
پەمخانىغا دېۋەيلەپ گۈلىيىپ كەلگەندە، ئۇ قورقۇپ كەتكەنىدى.
«توۋۋا، ئاشۇ قانخورلارنىڭ ئانىلىرى يوقمىدۇ، بالىلىرى يوق -
مىدۇ، — دەپ ئويلىغانىدى ئانا ئىچىدىن ئۆرتىنىپ، —
زامان شۇنچىمۇ ۋاپاسىز بولامدۇ، رەھىم ـ شەپقەت دېگەن
نەرسىلەر بۇ دۇنيادىن قۇرۇپ كەتكەنمۇ ـ ھە؟ بالامنىڭ يۈزىنى
كۆرۈۋالسامچۇ، يەرلىكىگە ئۆز قولۇم بىلەن قويسامچۇ كاشكى،
ئۇ مەلئۇنلار ئوغلۇمنىڭ يەرلىكىنى قانداق كولاتقاندۇ، جەسىتى-
نى قانداقراق كۆمگەندۇ؟ . . . » مانا شۇنىڭغا ئوخشاش خىياللار
ئانىنى ھەر كۈنى دېگۈدەك ئورىۋالاتتى. كۆكسىدىن ئېتىلىپ
چىققان ئەلەم بىلەن ھەسرەت، غەزەپ بىلەن نەپرەت ئانىغا ھېچ
ئارام بەرمەيتتى، بۇنى ئاز دەپ نادەمنىڭ يېقىنقى بىر ئايدىن
بېرى جۇدەپ قورايدەك قۇرۇپ كېتىشى، ئېچىشقان يەرگە تۇز
سەپكەندەك ئازابلىق بىلىنگەن ۋە ئانىنىڭ قايغۇسىنى، يۈرەك
يارىسىنى ئۇلغايتىۋەتكەنىدى: «كىچىككىنە بالىنى شۇنچىمۇ ئې-
غىر ئىشلارغا سالامدۇ، ئۆزلىرىنىڭمۇ بالىلىرى بارغۇ،
مەھەللە ـ يۇرتنىڭ ئالدىدا يېتىم بالىنى ئوقۇتۇۋاتىمەن دېگەن
ئاتاقنى ئالىدۇ، ئەمما يېتىملارنى بولسا تازا بوزەك تاپىدۇ. . . »

ئادىلجاننىڭ يېنىدا ياتقان ئالا مۈشۈك يېنىك خورۇلداپ
ئۇخلاۋاتاتتى، ئۆي ئىچىمۇ قاراڭغۇلىشىپ قالغانىدى. گۈلپەم-
خان بايا نەۋرىسىنى قارا بېسىپ قالمىسۇن دەپ بېشىغا قويۇپ
قويغان پىچاقنى ئېلىپ ئويۇققا قويۇپ تۇرۇشىغا، سىرتتا بىرد-

نىڭ شىپىلداپ كېلىۋاتقانلىقى ئاڭلاندى ـ دە، ئىشىك ئېچىلىپ نادەم كىرىپ كەلدى.

— ئاپا!

— ۋاي، نادەمغۇ بۇ... جېنىم بالام... كۆزۈمدىن ئۇچۇپلا كەتتىڭغۇ، — گۇلپەمخان ئىتتىك بېرىپ نادەمنى قۇچاقلىدى ۋە پېشانىسىگە سۆيدى، كۆزىگە لىققىدە ياش ئالدى، — قانداق ئەھۋالىڭ بالام؟ تىنچ ـ ئامان تۇرۇۋاتامسەن؟

— ياخشى ئاپا، — نادەم ئانىسىنىڭ كۆزلىرىگە قارىدى، — يىغلىما ئاپا، مەن يىراقتا كەتمىدىمغۇ، بىر مەھەللىدە تۇرۇۋاتىمىز، نېمىگە يىغلايسەن، بۇ كۈنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ، مەنمۇ چوڭ بولىمەن، ئۆز كۈنىمىزنى ئۆزىمىز ئالىمىز.

گۇلپەمخان يېشى ئەمدىلا ئەللىكنىڭ قارىسىنى ئالغان، بۇغداي ئۆڭ، يۈزىنى ھەسرەتلىك قورۇقلار قاپلاپ كەتكەن، ئازابلىق خىياللار بىلەن كۆزلىرى پىلدىرلاپ قالغان خوتۇن ئىدى. ئۇنىڭ ئۆيىدە بىر كىچىك قازان، ئىككى ـ ئۈچ يېرىدىن تېشىلگەن بىر پارچە كىگىز، سىرى كۆچۈپ كەتكەن بىر ساندۇق، ئورۇن ـ كۆرپىسى ۋە ئۇششاق ـ چۈششەك نەرسەلەرلا بولۇپ، بىساتىدىكى پۇلغا يارىغۇدەك نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى سېتىلىپ بولغانىدى. ھازىر ئۇ، كىشىلەرنىڭ نېنىنى يېقىپ، كۆلدە كۆمەچ بولۇپ، كىرىنى يۇيۇپ، سىيىرىنى سېغىپ، جۇدەپ ـ سىرىلىپ، كۈننىڭ سېرىقىنى ئارانلا كۆرۈپ كېتىپ باراتتى.

ئانا ئوغلىنىڭ باي ئىشىكىدە ئۆتۈۋاتقان كۈنلىرىنىڭ قاندىقلىقىنى دەممۇ دەم بىلگۈسى كېلەتتى. مانا، ھازىر چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ ئۇنىڭدىن كەينى ـ كەينىدىن سوئال سوراشقا باشلىدى:

— قورسىقىڭغا تويغۇدەك بىرنېمە بېرەمدۇ بالام؟ — دېدى ئانا ئوغلىغا قاراپ، — يا ئاچ ـ توق بولۇپ يۈرۈۋاتامسەن؟

— ئەختەمباي خوتۇنىغا تويغۇدەك نان بەر، دەپ تۇرىدۇ، بولمىسا خوتۇنى بەك پىششىق ئىكەن.

— خۇدا ئىنساپ بەرسۇن، ھېلىقى ئوغلى سېنى بوزەك قىلمايدىغاندۇ؟

— ياق، ئۇنىڭ بوزەك قىلغۇدەك ھالىمۇ يوق، كەچكىچە تامغا مىخلاپ قويغاندەك ئولتۇرغىنى ئولتۇرغان، مەكتەپتىمۇ شۇنداق، بوزەك قىلماق تۇگۇل، ماڭا بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمايدۇ، تازا دەلدۇش دېگىنە، ئۇ.

— ئېغىر ئىشلارغا سالامدۇ؟

— ئېغىر ئىشلارغىمۇ سالمايدۇ، ئېغىر ئىشلارغىمۇ بوش كەلمەيمەن، ئاپا چوڭ بولۇپ قالدىم.

— ئۇنداق دېمە بالام، زورۇقۇپ كەتسەڭ بولمايدۇ، باشقىلار سېنى كىچىك كۆرۈپ ئىشلارغا بۇيرۇمدۇ؟

— گايىتكام ناھايىتى ياخشى ئادەم ئىكەن، خۇددى ئاكامدەك كۆيۈنىدۇ. مەن قىلىدىغان بەزى ئىشلارنىمۇ ئۆزى قىلىۋېتىدۇ. شۇ ئادەم بولسىلا مەن خار بولمايمەن، تەلىيىم بار ئىكەن.

— كەمبەغەلنىڭ قاياشى كەمبەغەل ئەمەسمۇ، بالام، بىر - بىرىنىڭ ھالىغا يېتىدۇ. داداڭمۇ شۇنداق، كەمبەغەللەرگە كۆيۈنەتتى، نۇرغۇن ئادەملەرگە رەھمەتلىك ياخشىلىق قىلغان، ئەمدى ئۇنىڭ ياخشىلىقى ساڭا يېنىۋاتىدىغاندۇ...

نادەم ھەر قېتىم ئۆيگە كەلگەندە، «ئۆز ئۆيۈمنىڭ خۇشلۇقى، پۇت - قولۇمنىڭ بوشلۇقى» دېگەندەك، ئېچىلىپ - يېيىلىپ كېتەتتى، ئۆي ئىچىمۇ ناھايىتى ئىللىق كۆرۈنەتتى. بىساتسىز بۇ ئۆي چىنىدەك پاكىز بولۇپ، دېرىزىدىكى ئۈچ قاچا گۈل كۆكىرىپ تۇراتتى. ئالا مۇشۇكمۇ نادەمدىن ھال سورىغاندەك، قۇيرۇقىنى ئۇياقتىن - بۇياققا تاشلاپ ئويناپ يۇملايتتى ۋە نادەمگە قاراپ ئەركىلەيتتى.

نادەم ئانىسى بىلەن خوشلىشىپ ماڭدى. ئانىسى ئۇنى خۇد-
دى ئەتىۋارلىق مېھمىنىنى ئۇزاتقاندەك كوچىغىچە ئۇزىتىپ چىق-
تى. گويا يۈرىكى ئوغلى بىلەن تەڭ سوغۇرۇلۇپ چىقىپ كېتىد-
ۋاتقاندەك ئۇنىڭ كەينىدىن ئۇزاق قاراپ تۇردى. ئانىنىڭ پۈتۈن
خۇشاللىقى قارا كۆزدىن ياش تامغاندەك بىر تال ئوغلىنىڭ
ئالدىدا پىلدىرلاپ يۈرۈشى ئەمەسمۇ، ئۇنى چوڭ قىلىپ ئۆي ـ
ئوچاقلىق قىلىۋالسا، چىرىغىنى ياندۇرسا، قارا يېتىم ئادىلجاد-
نى قاتارغا قوشۇۋالسا... ئۇنىڭ ئوي ـ خىيال، ئارزۇلىرى
شۇنچىلىكلا. خۇدايىم شۇ كۈنلەرگە يەتكۈزسە، ئارزۇلىرى ئا-
خىرلىشىدۇ، ئۆلۈپ كەتسىمۇ پۈتلىرىنى ئۇزۇن سۇنۇپ، گۆرد-
ە تىنچ ياتىدۇ. ئۇ باياشات، ئېشىپ ـ تېشىپ تۇرغۇدەك،
قولىنى قاياققا سوزسا، شۇ ياققا يەتكۈدەك تۇرمۇشنى ھەرگىزمۇ
خىيال قىلغان ئەمەس. «قايناق سۇ ئىچ، كۆڭلۈك تىنچ» ئۇنىڭ
كېچە ـ كۈندۈز ئويلايدىغىنى شۇلا. ئۇ بۇرۇنمۇ شۇنداق ئويلاپ
كەلگەن، ھازىرمۇ ئويلايدىغىنى شۇ، ھەر قېتىملىق نامىزىدا تىلەيد-
غان تىلەكلىرىمۇ شۇ.

2

ئايسىز قاراڭغۇ كېچە، پۈتۈن نەرسىلەر كېچىنىڭ سىرلىق
قوينىغا كىرىپ غايىب بولۇپ كەتكەندەك كۆزگە كۆرۈنمەيدۇ.
نە نەلەردىندۇر، ئىشلەمچى يىگىتلەرنىڭ مۇڭلۇق ناخشىلىرى
كېچىنىڭ سىرلىق باغرىنى يېرىپ ئۇچۇپ كەلمەكتە ئىدى:

ئەجەب بىر زامان بولدى،
ئالەم چۆرگىلەي دەيدۇ.
يۈرەكتىكى زەرداپ سۇ،
قانغا ئۆرۈلەي دەيدۇ.

هە، شۇنداق چىرايلىق ناخشا ياراتقان، شۇنداق چىرايلىق ناخشا ئېيتقان ئادەملەر، بۇ دۇنيادىك نېمە خوۋلۇقنى كۆردى؟! مۇشۇ ناخشىلارنىڭ ئېغىزدىن - ئېغىزغا ئۆتۈپ توختىماي ئېيتىلىۋاتقىنىغا قانچە - قانچە يىللار، ئەسىرلەر بولغاندۇ، كىشىلەر ئۆز تۇرمۇشىنىڭ قايتا تەسۋىرلىنىپ ئەكس ئېتىلىشىنى ۋە ئۇنىڭ ناخشا قىلىنىپ ياڭرىشىنى شۇنچىلىك خالايدۇكى، ئېغىزدىن چۈشۈرمەيدۇ. كۆكسىدە كەپلىشىپ تۇرغان ھەسرەت تۇمانلىرىنى تارقىتىش ئادەمگە ھۇزۇر ئاتا قىلسا كېرەك. مۇڭ بىلەن ئېيتىلغان ناخشا مۇشۇ مۇڭلۇق يۈرەكلەرگە قۇمغا سۇ سىڭگەندەك سىڭىدۇ ۋە ئۇلارنى چوڭقۇر ئويغىمۇ سالىدۇ. ئەنە، نادەم بىر باغ قوراي تىكلەپ قويۇلغان ئىشىكنىڭ ئالدىدا ئاشۇ ناخشىنىڭ ئىزگۈ مۇڭىدا تەۋرىنىپ تۇرىدۇ. ئۇ ھېلىراقتا باينىڭ چوڭ ئاشخانا ئۆيىدىن قورسىقىنى تويغۇزۇپ، ئۆزىنىڭ ھېلىقى كىچىككىنە، زەي ئۆيىگە كىرىپ كەتمەكچى بولۇپ چىققانىدى، بىراق يىراقتىن كېلىۋاتقان ناخشا مۇڭى ئۇنى ئىشىكى ئالدىدا توختىتىپ قويىدى. بالىنىڭ كىچىككىنە يۈرىكى سىقىلغاندەك بولدى - دە، ئۆيىگە كىرىشتىن يالتىيىپ، سۇس يورۇق كۆرۈنۈپ تۇرغان جۇۋازخانىغا قاراپ ماڭدى.

نادەم ئىشىكنى «غىچ» قىلىپ ئېچىپ، جۇۋازخانىغا كىردى. گايىت ئۇنىڭغا بۇرۇلۇپ قاراپ:

— مەن سېنى بايىمكىن دەپتىمەن، سەنكەنسەنغۇ، ئەزدەمەت يىگىت، — دېدى كۈلۈمسىرەپ.

قارا چىراغ جۇۋاز ئۈستىدىن تورۇسقا ئېسىپ قويۇلغان. قارا چىراغتىن چىقىۋاتقان قاڭسىق ئىس ئىچىدە گايىت بىر جۇۋازلىق قىچىنى جۇۋازنىڭ دۈگىلەك سۇپۇرىسىدا تالقان قىلىۋاتاتتى.

— ھېچ ئۇيقۇم كېلىدىغاندەك ئەمەس، — دېدى نادەم، —

بىردەم ئولتۇرۇپ چىقاي دەپ كىرىۋىدىم.

— ياخشى ئويلاپسەن، مېنىڭ ئۆيۈم قاراڭغۇ بولسىمۇ، سېنىڭكىدىن كەڭ، كەل، ئولتۇر.

نادەم مايلاشقان كۆتەك ئۈستىدە ئولتۇرۇپ:

— ماي تارتىشنى ماڭا ئۆگىتىپ قويامسەن يا، — دېدى.

گايىت جۇۋاز سۈپۈرۈسىدىكى تالقان بولاي دەپ قالغان قىچىلارنى، تۇتاملاپ ئالغان زېغىر مەنگىنى بىلەن ئوق تۆشۈكىگە ھەيدەپ:

— بېشىڭ ئامان بولسا، جان بېقىش يولىنى ماڭا ئوخشاش ئىزدەپ يۈرۈپ، بۇنىمۇ ئۆگىنىشكە مەجبۇر بولىسەن تېخى. مەن ساڭا ئوخشاش كىچىك ۋاقتىمدا بىر جۇۋازچىغا شۇنداق دېگەنتىم. جۇۋازچى: «ھە، ئالدىرىما، بۇ تىرىكچىلىك ساڭا ئوما ئورۇشنى، خامان تېپىشنى، جۇۋاز ھەيدەشنى ئۆگىتىپ قويىدۇ، يوقسىزلىق ھەممە ئىشنى ئۆگىتىدۇ، ئالدىڭدا سەن ئۆگىنىدىغان تالاي ئىشلار بار تېخى بالا» دېگەنتى. ئۇ چاغدا نېمە دەيدىغاندۇ دەپتىمەن، ئاغزىدىن سائەت چىققانمۇ، دېگەنلىرىنىڭ ھەممىسى توغرا كەلدى، ئۇكا، — دېدى ۋە، — مانا قارا، قىچا تالقان بولدى، كۆزۈڭگە ئاچچىق كىرگەندەك بولدىمۇ؟ — دەپ سورىدى نادەمدىن.

نادەم كۆزىنى يېڭى بىلەن ئېرتىپ دېدى:

— ھەئە، ئاجايىپ بىر ئاچچىق پۇراق چىقتى، ئادەمنىڭ كۆزىدىن ياش چىقىرىدىكەن.

— ئاچچىقىنى زىغىر مەنگىنىنى باسقاندا كۆرىسەن تېخى، قانچىلىك ماي ئالساڭ، شۇنچىلىك يېشىڭ چىقىدۇ، — دېدى ئۇ نادەمنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، — ئات تەرلەپ قالدى، ئازراق دەم ئالسۇن.

بۇ جۇۋازخانا ھويلىنىڭ بۇلۇڭىدىكى كونا، يوغان ئۆي ئىدى. ئۇنىڭ دېرىزىسى بەكمۇ كىچىك بولغاچقا، كۈندۈزدىمۇ

ئانچە يورۇپ كەتمەيتتى. شۇ تاپتا قارا چىراغدىن تىنماي چىقىدۋاتقان قاپقارا ئىس ئۆي ئىچىگە تولۇپ ئاتمۇ، ئادەممۇ گۇڭگا كۆرۈنەتتى.

— بۇمۇ بىر تىرىكچىلىك، قورساق بېقىشنىڭ يولى. بۇ يولغا كىرگەن ئىكەنسەن، كۆزلىرىڭدىن تارتقان مايدىن جىقراي ياش قۇيۇلۇپ تۇرسىمۇ، پەش قېقىپ چىقىپ كېتەلمەيسەن، باشقىلارغا باغلىنىپ قالغان ئادەمنىڭ ئىختىيارلىقى بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە كۆزلىرىڭدىن شۇنچىلىك ياش قۇيۇلۇپ تۇرسىمۇ، ئۇ ئۆز ئىشىڭ ئەمەس، كۇچۇڭنى ئەرزان باھادا سېتىپ ياشايسەن. باي ياش تۆكمەستىنلا، پېشانىسىدىن بىر تامچىمۇ تەر ئاققۇزماي تۇرۇپلا، قولىنى كەينىگە تۇتۇپ يۇرۇپ، سېنىڭ تاپقان بايلىقىڭ ھېسابىغا سەمرىيدۇ. ياشنى سەن تۆكسەن، ماينى ئۇ ئالىدۇ. ئاتا - بوۋىلار مۇشۇ يولدا ماڭغان، ئەمدىكى گەپ سەنمۇ مۇشۇ يولدا مېڭىۋېرەمسەن؟

گايىت نادەمنى ئىچى پىششىق بالا دەپ ئويلايتتى. نادەم گەپ - سۆزلەرگە كەمدىن - كەم ئارىلىشاتتى، ئۇ خىيالچان ئىدى. بۇنىڭدىن خېلى كۇنلەر ئىلگىرى مۇنداق بىر ئىش بولۇپ ئۆتكەنىدى: گايىت سەل كەم يېرىم چېلەك ماينى مايلىق قاپاققا قۇيۇپ بىر كەمبەغەلگە بېرىۋەتتى. نەق شۇ ئىشنىڭ ئۇستىگە نادەم چوڭ ئايپالتىنى سوراپ كىرىپ قالدىيۇ، ھېچنېمىنى كۆرمىگەندەك، پالتىنى ئېلىپ ئىتتىك چىقىپ كەتتى. نېمە قىلارىنى بىلمەي قالغان گايىت «تايىنلىق، نادەم چىقىپ كۆرگىنىنى بايغا ئېيتار، يەنە بىرنېمە دېيىشىپ قالىدىغان بولدۇق - دە، خەير بوپتۇ، يامىنىغا كەلسە ئۇستۇمگە يېزىپ قويار...» دەپ ئويلىدى. لېكىن، شۇ كەمگىچە بايمۇ بىرنېمە دېمىدى، چۇنكى نادەممۇ كۆرگىنىنى بايغا ئېيتمىغانىدى.

— مەن كېيىنكى ۋاقىتلاردا شۇنى ئويلاپ قالدىم، قارا، — گايىت سۆزلەۋېتىپ سەل ئويلىنىپ قالدى. ئەسلىدە

ناسىرئاخۇننىڭ يۈرەكلىكلىكىنى مىسال قىلىپ سۆزلىمەكچى ئىدى، لېكىن ئاتىسىنىڭ ئىسمى چىقىشى بىلەن ياش بالىنىڭ كۆڭلىنى بۇزۇپ قويماي يەنە دەپ ئويلىدى - دە، گېپىنى مۇنداق باشلىدى، — نى بىر ئادەملەر بار، ناھەق ئىشلارنى كۆردىمۇ، چىدىمايدۇ، ھەتتا بېشىغا ئۆلۈم كەلسىمۇ، ناھەق ئىش قىلغانلارنىڭ، مەيلى ئۇ شاڭيو، بەگ، يامۇل ئەمەلدارى بولسىمۇ كۆرگۈلۈكىنى كۆرسەتمىگۈچە توختىمايدۇ. مۇنداق بوزەك بولغاندىن كۆرە، مەردانىلىك بىلەن ئۆلگەن ياخشى، دەيدۇ، راست ئەمەسمۇ، ئەنە، توختىنى بىلىسەنغۇ؟ — ئۇ يېنىدىن تاماكا خالتىسىنى ئالدى، — ھېلىقى دۇمچەك موماينىڭ بالىسىچۇ؟

— ھە، بىلىمەن، ئاياغ مەھەللىدىكى شەرىخان موماينىڭ ئوغلىنى دەيسەنغۇ؟

— ھە، ھە، شۇ. مانا قارا، شەمەك شاڭيوغا يىللىقچى بولۇپ تۇرغان. ئاخىرى شاڭيو توختىنى ئۇنى يوقاتتىڭ، بۇنى يوقاتتىڭ دەپ توقۇناق بالالارنى ئارتىپ، قۇرۇق قول ياندۇرۇۋېتىپتىكەن، توختى ئەلەمگە چىدىماي: ھەي زالىم شاڭيو، مۇنداق قىلغۇچە بۇلاڭچىلىق قىلساڭ بولمامدۇ، دەپ شاڭيونىڭ ياقىسىدىن ئاپتۇ. شاڭيو: زالىملىقىمنى ئەمدى كۆر، دەپ بالىلىرى بىلەن بىرلىشىپ ئۇرۇپ - دەسسەپ، ئۇنى چالا ئۆلۈك قىلىپ تاشلىۋېتىپتۇ، بىر ئايدىلا ئۆلۈپ كەتتىغۇ شۇ رەھمەتلىك.

نادەمنىڭ يۈرىكىدە ئېچىنىش ئوتلىرى يېنىپ، كۆزلىرى يوغاق ئېچىلدى. توختىنىڭ ئېچىنىشلىق ئۆلۈمى خۇددى گايىتنىڭ ئاغزى - بۇرنىدىن تۇرۇلۇپ چىقىۋاتقان تاماكا ئىسىدەك ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا روشەن گەۋدىلەندى. بالا گايىتنىڭ سۆزىنى شۇنداق بېرىلىپ تىڭشاۋاتاتتىكى، گايىت سۆزىدىن توختاپ قالغان بولسىمۇ، ئۇنىڭدىن كۆزىنى ئۈزمىگەنىدى.

— مانا قارا، — دېدى گايىت ئاچچىق تاماكىنى ئىچىگە تارتىپ، — شەمەك دېگەنچۇ، بىر ياۋۇز بۆرە، كىمگىلا بولسا قاپقاننى قۇرۇپ يۈرگىنى يۈرگەن. توختى شۇ چاغدا شەمەكنىڭ قورسىقىنى قىڭراق بىلەن يېرىپ تاشلىسا بولمامدۇ، ھەققىمنى بەرمىسەڭ مانا دەپ. بەربىر بىر ئۆلۈم ئىكەنغۇ. . .

گايىت سۆزىنى توختىتىپ جىمىپ قالدى، ئۇنىڭ يۈزلىرىدە بىردە ئېچىنىش، بىردە غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى. تاماكىسىنى كەينى - كەينىدىن توختىماي شوراپ، قويۇق كۆكۈچ ئىسلارنى پۇرقىرىتىپ چىقىراتتى. ئۇ كۆكسىنى كۆتۈرۈپ چوڭقۇر بىر نەپەس ئالدى - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە قارا ئات بىلەن بىللە يەنە پىرقىراشقا باشلىدى.

جۇۋازغا قېتىلغان قارا ئاتنىڭ كۆزىنى قارا لاتا بىلەن تېڭىپ قويغان بولۇپ، ئۇ بىر دائىرىنى ئايلىنىپ، ئېغىر يۈك تارتقاندەك ھۆرۈنلۈق بىلەن پىرقىرايتتى. ئۇ مېڭىشتىن توختىماي ياكى بىرەرسىدىن ئۈركىمەي مېڭىۋېرەتتى. ئۇ بىر ئىزدا؛ بىر خىل زېرىككەرلىك پىرقىراشتا مېڭىۋېرىشنى بەلكىم خالىماس، ئەمما ھېچ نەرسىنى كۆرمىگىنى ئۈچۈن ئۇزۇن يولغا چۈشتۇم، دەپ ماڭىدىغاندۇر. ئوق نەگىدۇ تېگىپ غىچىرلايتتى. ئۆي ئىچىدە بەزىدە ئاچچىق بەزىدە سۇس قاڭسىق ۋە بەزىدە ئادەمنى خامۇش قىلىدىغان پۇراقلار ئەگىپ يۈرەتتى. ئات بىلەن تەڭ پىرقىراۋاتقان گايىت جۇۋاز سوپىرىسىدىكى قىچىلارنى ئوق تۆشۈككە ماڭغۇزاتتى. كۆزلىرىنى پىلدىرلىتىپ ئولتۇرغان نادەمنىڭ ئات كۆزىنى لاتا بىلەن تېڭىپ قويغىنىغا ئىچى پۇشتىمۇ، گايىتتىن سورىدى:

— ئاتنىڭ كۆزىنى لاتا بىلەن تېڭىپ، ئۇنى كۆرمەس قىلىپ قويغىنى قىزىق ئىكەن، كۆزىنى ئېچىپ قويسا بولمامدۇ؟

گايىت كۈلدى:

— هە، ئىچىڭ پۇشۇۋاتامدۇ؟
— راست، ئىچىم پۇشۇپ كەتتى.
— ئەخمەق بالا، — دېدى گايىت كۈلۈمسىرەپ، — ئىچىپ قويسا ئات ماڭامدۇ، ماڭماي شوخشۇپ تۇرۋۋالىدۇ.
— قاراڭغۇدا ماڭغاندىن، يورۇقتا ماڭسا ياخشى ئەمەسمۇ؟
— قارا سىنى، قاراڭغۇ بولغاچقا مېڭىۋاتىدۇ، ھېچنېمىنى تۇيمايدۇ، يورۇق بولسا ھەرگىز ماڭمايدۇ.
نادەم ئويلىنىپ قالدى. قوشۇمىسى تۈرۈلۈپ، كۆزلىرى بىر نۇقتىغا تىكىلدى. بىراق، ئۇ ئىدىيتلىق بىرەر خىيال سۈرگىنى يوق، تېڭىرقاش ئىلكىدە قالغاندى.
— تېڭىرقاپ قالدىڭ ـ ھە، ئويلا، ئەتراپىڭدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارنى چوڭقۇر ئويلا، ئويلانغىنىڭ ياخشى. بىز ئەنۋەر ئەپەندىگە قارىغاندا ئاسان ئالدىنىمىز، نېمىشقا دېسەڭ، بىز نادان، نادانلىقىمىز كۆزىمىزگە ئاشۇ قارا لاتىنى تارتىۋالغانغا ئوخشاش ھېچنېمىنى كۆرسەتمەيدۇ. ئەنۋەر ئەپەندى ئوقۇغان، ئاق ـ قارىنى پەرق ئېتىدۇ، كۆزى ئوچۇق، ھەممە نەرسىنى كۆرىدۇ، ئاڭقىرالايدۇ، ھەرقانداق ئىشنىڭ تېگىگە يېتەلەيدۇ.
نادەم بىرنەرسىنى چۈشىنىۋالغاندەك يۈزلىرى ئېچىلىپ لېۋىنى چىشلەپ تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ چىرايىدا تېڭىرقاش بىلەن ئويلىنىش ئالامەتلىرى ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. ئۇ بىردەم گايىتنىڭ بوي ـ تۇرقىغا قارايتتى، بىردەم ھېلىقى ئېيتقان سۆزلىرىنى ئويلايتتى ۋە بىردەم قارا لاتا تارتىلغان، ئېغىر چامداپ پىرقىراۋاتقان ئاتقا قارايتتى.
كىشىلەر گايىتنى «گايىت نوغاي» دەپ ئاتىشاتتى. ئوتتۇرا بويلۇق، قوللىرى كۈچلۈك بۇ ئادەمنىڭ يۈزلىرى ئاق سېرىق بولۇپ، بۇرۇتىمۇ، كىرپىكلىرىمۇ سېرىق، كۆزلىرى كۆك ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ بالا چاغلىرىدىلا بېكمۇخەممەت دېگەن تاتار باينىڭ مۇشۇ مەھەللىگە يېقىن جاڭزىسىدا ئىككى ـ ئۈچ

يىل مالاي بولۇپ تۇرغانىدى. يېشى ئوتتۇز بەشنىڭ قارىسىنى ئېلىپ قالغان گايىت ئەختەمبايىنىڭ ئىشىكىدە ئون يىلدىن بېرى ئىشلەپ كېلىۋاتىدۇ. شۇڭا ئەختەمبايىنىڭ مىجەزىنى، ئىگىلىك باشقۇرۇش ئىشلىرىنى باشقىلارغا قارىغاندا پۇختىراق بىلىدۇ. ئەتىيازدىن باشلاپ تاكى كۈزگىچە ئېتىز - ئېرىقتا ئىشلەيدۇ. كەچ كۈزدىن تارتىپ، دېھقانچىلىق باشلىنىدىغان مەزگىلگىچە مانا مۇشۇ جۇۋازخانىدا ماي تارتىدۇ.

ئۇ ئاتا - ئانىسىدىن كىچىكىدىنلا يېتىم قالغان بولۇپ، تاغىسىنىڭ قولىدا نۇرغۇن مۇشەققەتلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئىشقا پىشىپ چوڭ بولدى. ئۇ باينىڭ، بۇ باينىڭ ئىشىكى ئالدىدا ئىشلەپ يۈردى. ئاخىرى ئەختەمباينىڭ ھويلىسىدا ئۇ-زۇن يىل توختاپ قالدى. تاغىسى بۇنىڭدىن ئالتە يىل ئىلگىرى دادىسىدىن مىراس قالغان بىر پارچە يېرىنى سېتىپ، ئۆيىدە بار نەرسىلەرنى قېتىش - قۇرۇش قىلىپ ئۇنى بىر كەمبەغەلنىڭ يالغۇز قىزىغا ئۆيلەپ قويغانىدى. ھازىر گايىتنىڭ بىر ئوغۇل بىر قىزى بار.

خىيال بىلەن ئولتۇرغان نادەم ھېلىلا سۆزلەنگەن ئىشنى گايىتنىڭ يادىغا سېلىپ:

— ئەختامباينى شۇ ئىشقا ئارىلىشپتۇ، ئۆلۈمنى شەمەك شاڭيو ئۇزاتتى دەيدىغۇ؟ — دېدى.

— باينىڭ ئارىلاشقىنى راست، ئۇنىڭ ئارىلىششى بىلەن شەمەك تۆت ماتانى خەجلەپ، بىر ئادەمنىڭ خۇنىدىن قۇتۇلۇپ كەتتى، پەتىۋاچىلىرى تەقدىرگە يۆلەپ بەردى. بىراق، — دېدى گايىت نادەمگە قاراپ، — مەن ساڭا بىر سۆزنى ئېيتاي، بىزنىڭ ئەختەمباي ناھايىتى قۇۋ، تورپاقنى چىمدىپ ئۆلتۈرىدى-غان ئادەم. قارىماققا ناھايىتى ئادىل كۆرۈنىدۇ، لېكىن باينىڭ ئىشىنىڭ تېگى - تەكتىگە چۆككەن ئادەم ئۇنى شۇ چاغدىلا بىلىدۇ. سەن تېخى كىچىك، كەلگىنىڭگە ئانچە ئۇزۇن بولمى-

دى. ئۇنىڭ قانداق ئادەملىكىنى كۆپ ئۆتمەي بىلىپ قالىسەن، نۇرغۇن ئادەملەر ئىنساپى بار دەيدۇ تېخى. ئاغزىدىن ھەسەل تامىدۇ، كۆڭلىدىن زەھەر، دېگەن گەپ نەق بىزنىڭ بايغا باب كېلىدۇ. سېنىڭ ئىچىڭ پىششىق بالىغۇ، مەن ساڭا ئۇنىڭ ئىنساپىنىڭ تېگىدە قانداق سىرلارنىڭ بارلىقىنى سۆزلەپ بې-رەي. بۇ زاماندىكى بايلارنىڭ ئىنساپىنى چۇشۇۋاتقان كۈن نۇرد-غا يەنە شۇنچىلىك يوروق قېتىپ قارىساڭمۇ ئىزدەپ تاپالمايسەن ئۇكا، سەن ھېلىقى مۇسەللىمكام دېگەن ئادەمنىڭ ئوغلى قاسىم-جاننى بىلەمسەن؟

گايىتنىڭ ھەربىر سۆزىنى زەن قويۇپ ئاڭلاۋاتقان نادەننىڭ كۆز ئالدىغا قاسىمجان دەررۇ كەلدى.

— مەن ئۇنى تازا بىلىمەن، دادامغا قاپاقتا چاي ئاپىرىۋې-تىپ كۆتەمە ئېرىقتىن ئۆتەلمىگەن چېغىمدا مېنى نەچچە قېتىم ھاپاش قىلىپ ئۆتكۈزۈپ قويغان، دۇتارمۇ چالاتتى، ناخشىمۇ ئېيتاتتىغۇ؟

— يادىڭدا ياخشى بار ئىكەن، شۇ قاسىمجان، ئۇنىڭ قانداق سەۋەب بىلەن ئۆلگەنلىكىنى نۇرغۇن كىشىلەر بىلمەيدۇ، — گايىت يەنە تاماكا ئوراپ چەكتى - دە، ئۆز ھېكايىسىگە چۈشتى:

— بۇ ئىشقا ئۈچ - تۆت يىل بولغان بولسىمۇ، ھازىر بولغاندەك كۆز ئالدىمدا تۇرۇپتۇ، مۇسەللىمكام ئىككىلا جان ئىدى، ئۆزى، ئوغلى قاسىمجان. ئەتىياز مەزگىلىدە، بىر كۈنى مۇسەللىمكام تۇيۇقسىزلا ئاغرىپ قېلىپ، ئۈچ كۈن يېتىپلا جان ئۈزۈپ قالدى. مۇسەللىمكامنىڭ قولى قىسقا ئادەم ئىدى. بې-شىغا ئۆلۈم مۇسىبىتى چۈشكەن قاسىمجان نېمە قىلارىنى بىل-مەي تەمتىرەپ قالدى. شۇ چاغدا بىزنىڭ ئەختەمباي رەھىمدىل بولۇپ ئوتتۇرىغا چىقتى.

— قايغۇرما بالام، يۇرت پاسىبانى بىز، سېنىڭ بېشىڭغا چۈشكەن كۈلپەت بىزگىمۇ چۈشتى. رەھمەتلىك مۇسەللىمنى

قانچىلىك ئىززەت ـ ئابرۇي بىلەن ئۆزىتىشنى خالىساڭ، مانا
مەن بار. ئۇنىڭ خىراجىتى چاغلىقلا بىر گەپ، ئېرىق قىرىدا،
قوش يېنىدا، خاماندا قوغۇق ـ تاۋۇز يەپ، ئويناپ ـ كۈلۈپ
ئۆزۈۋېتەرسەن، — دېدى.
ئىمام بايغا ياندىشىپ تامىقىنى قىرىپ:
— ۋاي ـ ۋاي، مانا، ئاتىدارچىلىق دېگەن
مۇشۇ، ياخشى كۈندە ھەركىم دوست، باي ساڭا باشپاناھ بولۇپ
تۇرغاندا، نېمىدىن قورقاتتىڭ، سەن مۇسەللىمنىڭ بىردىنبىر
ئوغلىسەم، دوست ـ دۈشمەنلەر ئالدىدا رەھمەتلىك داداڭنىڭ
ئىززەت ـ ئابرۇيىنى قىل، — دەپ قۇۋۋەتلىدى. شۇنىڭ
بىلەن مۇسەللىمنىڭ ئۆلۈمى ياخشى ئۆزىدى، يەتتە نەزىرمۇ
چوڭ ئۆتكۈزۈلدى. كىشىلەر ئەختەمباي نېمىدېگەن خەير ـ
ساخاۋەتلىك، قولى كەڭ ئادەم ـ ھە، مۇسەللىمنىڭ ئۆلۈمىنى
خۇددى دۆلەتمەن ئادەمنىڭ ئۆلۈمىدەك ئۆزاتتى، دېيىشتى. مانا
شۇنىڭ بىلەن ئۆلۈم مەرىكىسى ھەم نەزىر ـ چىراغقا كەتكەن
خىراجەت قاسىمجاننى ئەخبەمبايغا باغلاپ قويدى. باينىڭ ياغلىما
سۆزلىرىنىڭ تېگىدە نېمە يوشۇرۇنۇپ ياتقانلىقىنى ئۇ چاغدا
قاسىمجان بىلمىدى، باشقىلارمۇ بىلمىدى. قاسىمجان ھەرقانداق
ئىشقا ئەپلىشىپ تۇراتتى. بىر ئىشقا بۇيرۇلسا، شۇ ئىشقا ياندى-
شىپ تۇرغان باشقا ئىشلارنىمۇ قىلىۋېتەتتى. ئەختەمباي ئۇنى
قورۇ خىزمەتچىسى قىلىۋالدى. ئۇ سەن ھازىر تۇرۇۋاتقان ئۆيدە
يېتىپ ـ قوپاتتى. قاسىمجاننىڭ قانداق يىگىت ئىكەنلىكىنى
سەنمۇ بىلىدىكەنسەنغۇ، ئۇ ناھايىتى ئۇستا دۇتارچى ئىدى،
ناخشىنىمۇ قەۋەتلا چىرايلىق ئېيتاتتى، ئوتتۇز ئوغۇلنىڭ سەر-
خىل گۈلى ئىدى. شۇنداق قىلىپ ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتۈپ
كەتتى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، باي قاسىمجاندىن ئىككىنچى خوتۇ-
نىنى كۈنلەپ قالدى. باينىڭ ئىككىنچى خوتۇنى قوشقا يېزىدىكى
بىر كەمبەغەلنىڭ قالتىس چىرايلىق ئون سەككىز ياشلىق قىزى

ئىدى. باينىڭ ئۇنىڭغا كۆزى چۈشۈپ، پۇلغا زورلاپ، مەجبۇ-
رىي دېگۈدەك ئېلىۋالغان، شۇڭا قىزنىڭ كۆڭلى سۇنۇق، مىس-
كىن ئىدى. مىسكىن كۆڭۈل قاسىمجاننىڭ چەككەن تارىدىن،
ئېيتقان مۇڭلۇق ناخشىسىدىن سۇ ئىچەتتى. ئۇ ئاخىر قاسىمجان-
نى ئۆلگۈدەك ياخشى كۆرۈپ قالدى. مانا بۇنىڭدىن گۇمانلى-
نىپ، ئەنسىزلىككە چۈشكەن باي تەڭلىكتە قالدى. قانداق قى-
لىش كېرەك؟ ئۇنى قورۇدىن قوغلىۋېتەي دېسە، ئۇ قىلتاققا
چۈشكەن ئۈمۈرلۈك مالاي، ئۇنىڭ مەنپەئىتىدىن كېچەلمەيدۇ،
قوغلىماي دېسە، ئۆزى ئارام ئالالمايدۇ. تېخى ئەل ئاغزىغا
چىقىپ قالسا، نومۇسقا قالىدۇ. باي ئاخىر ئەقىل تاپتى، قا-
سىمجاننى يۇقىرىقى جاڭزىغا يۆتكىۋەتتى. . .

نادەم گايىتنىڭ ھېكايىسىگە شۇنچىلىك بېرىلىپ كەتتىكى،
قىمىرمۇ قىلماي ئولتۇراتتى. گايىت قولىدىكى تۈگەپ قالغان
تاماكىسىنى دەسسەپ ئۆچۈرۈپ، ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇردى:

— باينىڭ ياش خوتۇنى ھەقىقەتەن قاسىمجانغا ئاشىق
ئىدى. قاسىمجان يۇقىرىقى جاڭزىغا چىقىپ كەتكەندىن كېيىن،
ئۇنىڭ ئىشق ئوتى تېخىمۇ لاۋۇلداپ يېنىشقا باشلىدى، مانا قارا،
مۇھەببەتمۇ — سەن تېخى بىلمەيسەن — قانچىلىك قارشىلىق-
قا، جۇدالىققا ئۇچرىسا، شۇنچىلىك چىڭىيدىكەن، «ئاچلىقتىن
خۇمارلىق يامان» دېگەنلەر راست دەپتىكەن، ياش خوتۇن پەيت
تاپسىلا، باي شەھەرگە ياكى يىراق بىر يەرگە كەتسىلا، يۇقىرىقى
جاڭزىغا بىرنېمىلەرنى باھانە قىلىپ قاسىمجاننى كۆرگىلى بارات-
تى ۋە ئۇنى كۆرمىگۈچە كۆڭلى ئەمىن تاپمايتتى. بارغاندا قۇ-
رۇق بارىدۇ دەمسەن، تاماكا خالتا، گۈل چەككەن قول ياغلىق
ھەم پىياز شۆپىكىدە قىزارتىپ پىشۇرغان تۇخۇملارنى ئېلىپ
باراتتى. راستىمنى ئېيتاي ئۇكا، مەنمۇ بىرنەچچە قېتىم ئۇنىڭ
سوۋغىلىرىنى قاسىمجانغا يەتكۈزۈپ بەرگەنمەن. بىر كۈنى مۇن-
داق بىر نەسچىلىك يۈز بېرىپ قالدى. باي شەھەرگە بىر تويغا

ماڭغان، ئۇ شەھەرگە چۈشسە، ئىككى ـ ئۈچ كۈنسىز چىقمايتـ
تى. بۇ ۋاقىتتا قاسىمجان بىنەمەدىن مۇشۇ قورۇغا سامان توشۇ-
ۋاتاتتى، شۇ كۈنى كەچ قىلىپ سەن تۇرۇۋاتقان ئۆيدە قونۇپ
قاپتۇ، ياش خوتۇن ھۇجرىسىدا تولغىنىپ ياتالماي، ئاخىر قا-
سىمجان ياتقان ئۆيگە كىرىپتۇ. . . باي نىمىشقىدۇ شۇ كۈنى
يېرىم كېچىدە شەھەردىن قايتىپ چىقىپتۇ ـ دە، ئىككىسىنىڭ
ئۈستىگە چۈشۈپ قاپتۇ. باشقا بايلار بولسا شۇنداق قىلىدۇ
دەمسەن، بىزنىڭ باي ھېچقانداق غوۋغا كۆتۈرمەپتۇ.
ـــ ھەي ئەخمەقلەر. . . ـــ دەپتۇ باي، ـــ ئىنزا تارتماي
نىمە قىلىشقىنىڭ بۇ؟ ئىككىنچى بۇنداق قىلغۇچى بولۇشما.
ھەر ئىككىسى ئۆزلىرىنىڭ ئامان قېلىشقانلىرىغا شۈكۈر
قىلىشىپتۇ، لېكىن باينىڭ كۆڭلىدە نىمە ئويىنىڭ بارلىقىنى
بىلمەيدۇ ـ دە.
ئۈچ كۈندىن كېيىن شەھەردىن قازى چىقىپ قاسىمجانغا
يۈز دەررە بۇيرۇدى. بىلەمسەن، يۈز دەررە دېگەن سۆز ـــ
ئۆلۈم دېگەن سۆز. قايسى تىلىم بىلەن ئېيتاي، شۇ تاياقتىن
كېيىن، قاسىمجان ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى، ئۇزۇن ئۆتمەي
ئالەمدىن ئۆتتى.
ئۇنىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان نادەمنىڭ كۆزلىرى
يوغان ئېچىلىپ قاراپلا قالدى ۋە قاسىمجاننىڭ تەقدىرىگە ئېچىـ
نىپ، چوڭقۇر ئۇھ تارتتى. گايىت تاماكىسىنى تۇتاشتۇرۇپ،
قاتتىق بىر شورىدى ـ دە، مۇنداق دېدى.
ـــ شۇنىڭدىن كېيىن يۇرت ئىچىگە: ئەختەمباي شەھەرگە
چۈشۈپ كەتكەندە، قاسىمجان باينىڭ ئىككىنچى خوتۇنىغا چىقىلـ
غىلى كىرىپتىكەن، خوتۇنى ۋارقىراپ ـ جارقىراپ يۇرۇپ باشـ
قىلارنى ئويغىتىپتۇ، دېگەن گەپ ـ سۆزلەر تارقالدى. بۇ سۆزـ
لەرنى باي ئۆزى تارقاتقان. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەر: «تۇزكور
قىلغۇر ھارىمى، ئاش بەرگەنگە مۇشت بەر دېگەندەك، دادىسىـ

نىڭ ئۆلۈمىنى شۇنچە چىرايلىق ئۆزاتقان بايغا خىيانەت قىلغان-
لىقىنى قارىمامدىغان، يۈز دەررە ھالال بوپتۇ ئۇنىڭغا» دېيە-
شىپتۇ. ئەمما، قاسىمجان ئۆلۈپ ئۈچ كۈندىن كېيىن، ياش
خوتۇن ئۆزىنى سۆگەتلىك كۆلگە تاشلاپ ئۆلۈۋالدى. مانا كۆر-
دۈڭمۇ، باينىڭ ھىيلىگەرلىكىنى، قانداق ئۇستىلىق بىلەن قا-
سىمجاننىڭ بېشىغا چىققان – ھە؟ مانا قارا، مىسالى سەن
جۇۋازخانىدا يېتىپ – قوپساڭمۇ بولاتتىغۇ، كىچىككىنە جېنىڭ
بىلەن يالغۇزدىن – يالغۇز ئاشۇ گۇندىخانىدا يېتىۋاتىسەن، نې-
مىشقا شۇنداق، ئويلاپ باقتىڭمۇ؟
نادەم ئويلىنىپ دېدى:
— ئىككىسى بىر ئۆيدە بولسا، گەپكە بېرىلىپ كېتىدۇ،
ئىش ئاۋۇمايدۇ، دەيدىغاندۇ؟
— ھەببەللى ئەقلىڭگە، يارايسەن يىگىت! مېھىر – شەپ-
قەتلىك ئادەمنىڭ ساڭا نېمىشقا ئىچى ئاغرىمىدى؟ بۇ يەردە گەپ
باشقا. بىرىنچىدىن، ئىككىسى بىر يەردە بولسا گەپكە چۈشۈپ
كېتىپ ئىش ئاۋۇمايدۇ، دەپ ئويلايدۇ. ئىككىنچىدىن، ئاخشى-
مى – ئەتىسى بىر ئۆيدە بولغاندىكىن، گايىت بالىنى گەدەنكەش
قىلىپ قويىدۇ دەپمۇ ئەنسىرەيدۇ.
نادەمنىڭ قارا كۆزلىرى تېخىمۇ يوغان ئېچىلدى.
— بۇ باي دېگەنلەر ئاجايىپ بولىدىكەن، ئادەمنىڭ خىيا-
لىغا كەلمىگەن نەرسىلەرنى ئويلايدىكەن، بار دۇنياسىغا قاراپ
ئەمدى بولدى دېمەيدىكەن، — دېدى نادەم ئويلىنىپ ئولتۇ-
رۇپ، خۇددى ئۆزىگە ئۆزى سۆزلەۋاتقان ئادەمدەك، — باي
بولغانسېرى تېخىمۇ باي بولسام دەيدىكەن، كىشىلەرنىڭ ھەققى-
نى ئالسامىلا دەيدىكەن، پۈتۈن ئەس – يادى پۇلدا ئىكەن.
— توغرا ئېيتىسەن، — دېدى گايىت قىزىشىپ، —
ئۇلارچۇ قارا، كەمبەغەللەرنى ھەدېسىلا دىندىن چىقتىڭ، كاپىر
بولدۇڭ دەيدۇ. ئەسلىدە دىندىن چىقىدىغىنىمۇ، كاپىر بولىدى-

غىنىمۇ ئـۆزلـىرى. ئەزبـىرايـى خۇدا ئۆزلىرى، ئەسلىدە مېھىر - شەپقەت، كىشىلەرگە ئىچ ئاغرىتىش، ئىزا - نومۇس دېگەنلەرچۇ قارا، ئۇلاردا دورىلىققىمۇ تېپىلمايدۇ.

— ئاپام ئېيتىپ بېرىدىغان، يەتتە باشلىق يالماۋۇز دېگەننىڭ ئۆزىلا ئىكەن - دە، — دېدى نادەم.

— خۇددى ئۆزى، تۈلكىمۇ چاشقان يەيدۇ، توخۇ - تۇمان يەيدۇ، ھە، بۇنىڭ يەيدىغىنى مۇشۇلىكەنغۇ، دېسەڭ قوزاڭنى يەيدۇ، ئۇنىڭغىمۇ قويۇپ بەرسەڭ، ئۆزۈڭنى يەيدۇ.

ھەر ئىككىسى خېلى ۋاقىتلارغىچە جىم بولۇپ قالدى. ئادەمنىڭ بويىدىن بىر غېرىچ ئېگىزلىكتىكى ئۆي ئىچى جىن چىراغنىڭ تولغىنىپ چىقىۋاتقان قاپقارا ئىستىن ۋە جۇۋازدىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئاچچىق بۇستىن تېخىمۇ تۇمانلىشىپ، ئادەملەر-نى خىيالىي گەۋدىلەرگە ئايلاندۇرماقتا ئىدى. گايىت ئويچان ھالدا مۇنداق دېدى:

— ئۇنىڭمۇ يولىنى قىلىدىغانلار چىقىپ قالار، ئۇكا «ئاي-نىڭ ئون بەشى قاراڭغۇ بولسا ئون بەشى يورۇق» دېگەنلەر ھەرگىز بىكار ئېيتمىغاندۇ.

جىمجىت كېچىنىڭ باغرىنى يېرىپ ھەر كۈنى بىرىنچى بولۇپ قىچقىرىدىغان ئۇنى زىل خورازنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. نادەم ئۆيگە يېنىپ چىقتى - دە، زادىلا ئۇخلىيالمىدى. ئۇ ئويلىغانسېرى باش - ئۇچىغا چىقالمايدىغان ئاللىقانداق چېكىش خىياللار قويۇنىغا غەرق بولۇپ كېتەتتى.

نادەم شۇنداق چېكىش خىياللار بىلەن تولغىنىۋاتقان چاغدا، ئۇنىڭ ئانىسىمۇ تېخىچە ناسىرئاخۇن بىلەن نادىرنى ئەسلەپ ياتاتتى. باش توخۇ چىللىغىنى نىكەم، ئازابلىق ئوي - خىياللار بىلەن ئۇيقۇسىمۇ كەلمىدى، ئۇنىڭ كۆزىدە ئۇيقۇنىڭ ئۇگدىكى ئەمەس، بەلكى غەزەپ - نەپرەتنىڭ ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى.

ئاق كۆڭۈل، ساددا ئانا، ھازىرغىچە ئېرى ناسىرئاخۇننىڭ

ئۆلۈمىنىڭ سىرىنى، ئۇنىڭ كىملەر تەرىپىدىن، كىملەرنىڭ
يول كۆرسىتىشى بىلەن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنىمۇ بىلمەيدۇ. ئوغلى
نادىرنىڭكىنى بولسا تېخىمۇ بىلمەيدۇ، «ھۆكۈمەت ئۆلتۈرۈۋەت-
تى» ياكى «چېرىكلەر ئۆلتۈرۈۋەتتى» دەپ يۈرىدۇ. ھۆكۈمەت-
نىڭ ئۆلتۈرۈۋەتكىنى راست، لېكىن ئۇنى تۇتۇپ بەرگۈچىلەر
كىم، ئۆلتۈرگۈچىلەر كىم، بۇنىمۇ بىلمەيدۇ..

بىز گەپنى ناسىرئاخۇن بىلەن نادىرغا يۆتكەيلى.

ئۈچىنچى باب

1

ناسىرئاخۇن ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى قاۋۇل، ئىشچان ئادەم ئىدى. ناھەق ئىشلارنى كۆرگەندە قەھر يېنىپ ھەرقانداق ئادەمگە تۆت ئېغىز گەپ قىلالايدىغان، باشقىلار ئۈچۈن ياقا يىرتالايدىغان بۇ ئادەمنى كىشىلەر ئەقىل تاپقان دېيىشەتتى. راست، ناسىرئاخۇننىڭ زېھنى ئۆتكۈر، مىجەزى چۇس، يۇرت چوڭلىرىمۇ ئۇنىڭدىن تەپ تارتىدۇ. چۈنكى، يۇرت چوڭلىرىنىڭ ئالدىغا چۈشكەن دەۋا - سوراقلاردا، ئۇ، ئادىل بولمىغان ھۆكۈملەر ئۈچۈن ئۇلارنى ئەيىبلەپ بىرنەچچە قېتىم لەت قىلىپ قويغان. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆچلۈكى كېلىپ، ئۇنىڭ ئورىسىنى كولاپ يۈرگۈچىلەرمۇ يوق ئەمەس.

بۇ مەھەللىنىڭ تۆۋىنىدە مىڭ مودەك بوز يەر بولۇپ، ئۇ ئەزەلدىن تېرىلماي كېلىۋاتاتتى. ئەمما، ھەر يىلى كۈزدە ئەختەمباينىڭ يىلقىچىلىرى ئۇ يەرنىڭ ئوت - چۆپلىرىنى، قوراي - چاتقاللىرىنى ئورۇپ كېتىشەتتى، بۇ ئىش ئەختەمباينىڭ دادىسى رۇستەمباينىڭ ۋاقتىدىن تارتىپلا شۇنداق داۋاملىشىپ كېلىۋاتاتتى. شۇڭلاشقا، دېھقانلار ئىچىدە «بۇ يەر رۇستەم باينىڭ» دېگەن قاراش ئۈزلۈكسىز شەكىللىنىپ قالغان. ئەمما، بۇ يەر ئەسلىدە پادىشاھلىق يەر ئىدى. بىر كۈنى ناسىرئاخۇن بىرنەچچە نامرات دېھقانلار بىلەن مۇشۇ بوزلۇقنى ئېچىپ يەر قىلىۋېلىشنى مەسلىھەت قىلىشتى. يەر كىمنىڭ؟ رۇستەم

بايىڭمۇ ياكى پادىشالىق يەرمۇ؟ بۇنى بىلىش زۆرۈر ئىدى.

— مەيلى كىمنىڭ بولسۇن، — دېدى ناسىرئاخۇن، — دېھقانچىلىق قىلىش ئۈچۈن تەلەپ قىلىش — ئورۇنلۇق تەلەپ، بۇنىڭ نېمە يامىنى بار؟ يۇرۇڭلار، مەنسۇر شاڭيودىن ئۇقۇپ باقايلى.

دېھقانلار ناسىرئاخۇننىڭ ئەقلىگە ئاپىرىن ئېيتىشىپ:

— مانا، ئىشنىڭ يولى تېپىلىۋاتىدۇ، — دېيىشتى-دە، ئۇنىڭغا كۆرەك جۇۋىلىق ئىككى دېھقاننى ياندىدى. شۇنداق قىلىپ، ناسىرئاخۇن ئاز بولسىمۇ ئۆز ئالدىغا تېرىيدىغان يېرى، بىر ئات هارۋىسى بولۇشىغا قارىماي، يەرسىز دېھقانلارنى يەرلىك قىلىش نىيىتىدە مەنسۇر شاڭيونىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى.

ئۇلار ئۆيىگە كىرگەندە، مەنسۇر شاڭيو بىلەن قەمىردىن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشقانىكەن، ناسىرئاخۇنلار بۇ يەرگە كېلىشتىكى مەقسەتنى ئېيتتى. مەنسۇر شاڭيو بىلەن قەمىردىن ئەللىكبېشى ئويلىمىغان يەردىن چىققان، خىياللىرىغا زادىلا كەلتۈرۈپ باقمىغان بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ، يۈزىدە ئەكس ئەتكەن نەپرەت ئالامەتلىرىنى يوشۇرۇپ، يەر تېگىدىن ئۇلارغا قاراپ قويدى. ناسىرئاخۇنمۇ ئىككى بەگنىڭ ئۈن-تىنسىز ئولتۇرۇپ كېتىشلىرىگە سەپسېلىپ، ئۇلارغا بۇ گەپلەرنىڭ ياقمايۋاتقانلىقىنى سەزدى.

مەنسۇر شاڭيو ئارىغا چۈشكەن جىمجىتلىقنى بۇزۇپ ئاخىرى گەپ باشلىدى:

— مەھەللىنىڭ تۆۋەنكى يەرلىرى بۇرۇندىن تارتىپ تېرىلمىغىنى راست، ئەمما ئۇ يەرلەرگە ئەختەمباي ئىگىدارچىلىق قىلىپ كېلىۋاتىدۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ قەمىردىن؟ — دېدى ئۇ قەمىردىنگە سوئال نەزىرىدە سىڭايان قاراپ.

— شۇنداق، شۇنداق، بۇ ھەممىگە ئايان ئىشقۇ، پۈتۈن يۇرت ئوبدان بىلىدۇ، — دېدى ئەللىكبېشى بېشىنى لىڭشى-

تتى.
ناسىرئاخۇننىڭ كۆزى غەزەپتىن چاقنىدى:
— پۇتۇن يۇرتقا بۇ يەرنىڭ پادىشاھلىق يەر ئىكەنلىكى ئايان. بۇ يەرنى كۆكلىتىدىغانلار يەرسىز دېھقانلار، شۇڭا ئۇلار-نىڭ بۇ يەرنى تېرىشقا ھەققى بار.
مەنسۇر شاڭيو ناسىرئاخۇننى گەپتە ئۇتۇپ چىقالمىغان بىر-نەچچە قېتىملىق ساۋاقلىرىنى ئېسىگە ئېلىپ:
— بولىدۇ، دېگىنىڭلارغا ئەختەمباي رازى بولسا، بىز-نىڭ باشقىچە گېپىمىز يوق، — دېدى ۋە كۆڭلىدە: «مۇشۇ شۇم ئېغىزلىقنىڭ ئۇچۇنلا پېشانەڭگە بايلىق پۈتۈلمەي، گەپلا پۈتۈلۈپتىكەن. خۇدا بىلىپ پاقىغا قۇيرۇق بەرمىگەن - دە، ئەگەر بايلىق پۈتۈلگەن بولسا، بىزگە ئارام بېرەتتىڭمۇ سەن يالاڭتۆش، سېنىڭ ئەدىپىڭنى سىلىق ياغلىما گەپلەر بىلەن ئاشۇ باي بەرمىسە بىكار...» دەپ ئويلىدى.
ناسىرئاخۇن مەنسۇر شاڭيوغا قاراپ:
— بۇ يەرنى تېرىش ئۈچۈن ئەختەمباينىڭ رازىلىقىنى ئالىدىغان ئىش بولسا، ئۇنى كۆرەيلى، ئۇنداق بولمىسا ھاكىم ئىدارىسىگە كىرەرمىز، — دېدى ئورنىدىن تۇرۇپ.
ئۇلار ھەممىسى ئەختەمباينىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭىشتى.
ئۇلار يېشىل سىرلانغان چوڭ دەرۋازىدىن كىرگەندە، ئەخ-تەمباي پېشايۋاندا ئۆرە تۇراتتى. ھەممەيلەن سالام قىلىشتى.
— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى ئەختەمباي ۋە پېشاي-ۋاندىن چۈشۈپ ئۇلارنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى:
— قېنى، قېنى ئۆيگە كىرەيلى، ئۆيگە.
ئەختەمباي كەلگەنلەرنى چوڭ سارايغا باشلاپ، كۆرپىگە ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن، ھەممىسى دۇئا قىلىشتى. دۇئادىن كېيىن ئەختەمباي مەنسۇر شاڭيودىن باشلاپ تىنچلىق سوراشقا باشلىدى. ناسىرئاخۇنغا كەلگەندە كۆپرەك نادىرنىڭ ئەھۋالىنى

سورىدى:

— نادىر ئەپەندى ئوبدان تۇرۇۋاتىدىغاندۇ، ئەمدى ئۇ يېڭى يەرگە ئۆگىنىپ قالدى - دە.

— شۈكرى، ئۆگىنىپ قالدى.

— شۇنداق بولىدۇ، — دېدى ئەختەمباي ئۇنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ، — قارا قازان قەيەرگە ئېسىلسا، بىز شۇ يەرلىك بولۇپ قالىمىز.

ئەختەمباي قالغان ئىككى دېھقاندىنمۇ ئەھۋال سوراشنى ئۇنتۇپ قالمىدى.

داستىخان سېلىنىپ چاي كەلگەنگە قەدەر باي ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسىنىڭ ئېغىزىنى ئاچۇرمىدى. ئۇ ئەلۋەتتە بۇ كېلىشنىڭ سەۋەبسىز ئەمەسلىكىنى بىلەتتى، ئۇلارنى قانداقتۇر بىرەر ماجىرا بىلەن مېنىڭ ئالدىمغا كەلدى دەپ ئويلايتتى.

ئەختەمباي مىڭ بېگى ئەمەس، ياكى قازى ئەمەس. لېكىن، تۆت يۈز تۈتۈنى، ئون نەچچە مەسچىتى بار بۇ يېزىدا چوڭ ئىشلاردىن تارتىپ، تاكى ئۇششاق ئىشلارغىچە دېگۈدەك باينىڭ مەسلىھەتىسىز، ئەقلىسىز بولمايدۇ. باش ئۇچىغا چىقالمىغان نۇرغۇن تالاش - تارتىشلار ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىدۇ. «كاۋاپمۇ كۆيمىدى، زىخمۇ كۆيمىدى» دەپ قايتىدۇ بەزىلەر. ئۇنىڭ ھەل قىلغان بەزىبىر ئىشلىرىنىڭ سىرىنى تا ھازىرغىچە كۆپ كىشىلەر بىلمەيدۇ. ئەمما، شۇ نەرسە ئېنىقكى، ئەختەمباينى بۇ ئەتراپتا كۆپلىگەن كىشىلەر خەير - ساخاۋەتلىك، ئىنساپى بار دەپ قارايدۇ. شاڭيونىڭ، ئەللىكبېشىنىڭ، ئونبېشىنىڭ ئۈستىدىن ئەرز قىلىپ باينىڭ ئالدىغا كەلگۈچىلەرمۇ ئادەتتە كۆپ بولىدۇ، چۈنكى كىشىلەر ئەختەمباينى مىڭ بېگى ياكى قازى ئورنىدا كۆرۈشىدۇ.

چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ مەنسۇر شاڭيو بۇ يەرگە كېلىشنىڭ سەۋەبىنى بايغا تولۇق ئۇقتۇردى. ئەختەمباي خېلى خىيالدىن

كېيىن بېشىنى ماقۇللاش ئىشارىتى بىلەن لىڭشىتىپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— بۇ ناھايىتى ئورۇنلۇق تەلەپ ئىكەن، بىكار قاغجىراپ ياتقان يەرلەرنى يېرى يوق ياكى يېرى ئاز دېھقانلارغا بۆلۈپ بەرسەك، ئەلۋەتتە بۇنىڭ ساۋابىغا ھېچنېمە يەتمەيدۇ، — ئۇ مەنسۇر بىلەن قەمىردىنگە قاراپ، — قار كەتكەندىن كېيىن، ئۇ يەرلەرنى ئۆلچەپ بۆلۈپ بېرىڭلار، — دېدى كۈلۈمسىرەپ، — ھاكىم ئىدارىسىمۇ بىرنېمە دېمەس.

دۇئا قىلىنىپ، ھەممىسى ئورنىدىن تۇرغاندا، باي شاڭيو بىلەن ئەللىكبېشىغا قاراپ:

— ۋاخ بولسا يىغىنلاپ كېلىۋاتىدۇ، ئۇستەڭنىڭ ھېلىقى يار ئېلىپ كەتكەن يېرىنى قانداق قىلماقچىسىلەر؟ ئىككىڭلار توختاپ تۇرۇڭلار، مەسلىھەت قىلىشىۋالايلى، — دېدى. مەنسۇر بىلەن قەمىردىن يەنە ئورنىغا كېلىپ ئولتۇردى. باي ناسىرئاخۇنلارنى دەرۋازىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى. ئۇ ئۆيگە يېنىپ كىرگەندە مەنسۇر شاڭيو:

— تەقسىر، ئالىقاننى ئەجەب كەڭ ئېچىۋەتتىلىغۇ، بۇ نېمە قىلغانلىرى؟ — دېدى مىيىقىدا كۈلۈپ.

— ھە، ھەيران قىلىۋاتامسىلەر، ئىشنى مۇشۇنداق باش-لايمىز. ئەمما، ئاخىرىنى باشقىچە تۈگىتىمىز، — دېدى باي ئورنىدا ئولتۇرۇۋېتىپ، — ئىش ئۇلارنىڭ دېگىنىدەك بولـ-ۋەرمەيدۇ - دە.

«باشقىچە تۈگىتىمىز» دېگەن سۆز بىلەن ھەر ئىككىسى باينىڭ مەردلىكىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەنگەندەك بولدى.

— ھەببەللى، شۇنداق قىلمىساق، — دېدى قەمىردىن ئاۋازىنى چىڭراق چىقىرىپ، — بۇلار ئەدەپلا كېتىدۇ.

— شۇنداق قىلىش كېرەك، — دېدى مەنسۇر باينىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ، — چىشىمىزنىڭ ئېقىنى كۆرسىتىپ قو-

يىۋەرسەك، بۇ خۇمسىلار خوتۇنلىرىمىزنى تارتىۋېلىشتىنمۇ ياند-مايدۇ، ھەممە نەرسىلەرنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالغۇسى بار، بۇ تۈز-كورلارنىڭ.

مەنسۇر شاڭيو بىلەن قەمەردىن ئەللىكبېشى ناسىر ئاخۇننى ئەيىبلەپ سۆزلەشكە باشلىغاندا، ئەختەمباي ياققان سەرەڭگىنىڭ بىكار كەتمىگەنلىكىگە ئىشىنىپ كۆڭلى ئەمىن تاپتى ۋە كۆڭلىگە دەرھال پۈككەن نىيىتىنى ئاشكارىلىدى:

— بۇ يەردە ھەممە بالانى تېرىۋاتقان ئادەم — ناسىر. ئۇ بۇرۇندىن تارتىپلا مۇنداق قۇتراتقۇلۇق ئىشلارنى خېلى جىق قىلىپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ مۇتىھەملىكلىرىنى سىلەر مەندىنمۇ كۆپ بىلىسىلەر، ھەرقايسىڭلارنىڭ ئىشلىرىغا پۈت ئېتىپ كې-لىۋاتقانمۇ شۇ. بەس، ئەمدى يول قويغىلى بولماس، ئەگەر ئۇنى كۆزدىن يوقاتمىساق، يالاڭتۆشلەرنى كەينىگە سېلىپ ئالىتوپى-لاڭ چىقىرىدۇ، ھەممىمىزگە ئارام بەرمەيدۇ، ئىشىمىزنى ئىش قىلمايدۇ. ئەمما، شۇنى بىلىڭلاركى، ئۇنى كۆزدىن يوقىتىد-غان ئادەم باشقا بىرى ئەمەس، پەقەت قەمەردىن!

قەمەردىن كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ، مەنسۇر شاڭيوغا ئاستا قاراپ قويدى.

— قانداق؟ — دېدى ئەختەمباي مەنسىتمەسلىك بىلەن كۈلۈمسىرەپ، — قورقۇۋاتامسەن؟

قەمەردىن ئۆزىدە پەيدا بولغان تىترەشنى زورىغا بېسىپ تۇرۇپ بىرنېمە دەي دېگۈچە مەنسۇر شاڭيو:

— قەمەردىنىنىڭ تېۋى بار، ھېلىغۇ بىر ناسىر ئىكەن، ئىككى - ئۈچ ناسىر بولسىمۇ چامى يېتىدۇ، قارىماملىلا، بەس-تىدىن كۈچ تېمىپ تۇرغىنىنى بۇنىڭ، — دېدى.

— مەنمۇ شۇنى بىلىپ تۇرۇپ دەۋاتىمەن - دە، — دېدى باي ئۇنى تېخىمۇ چىڭىتىپ.

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ قەمەردىن بىردىنلا روھلىنىپ قالدى:

— سىلىدەك بىر ئادەم كەينىمىزدە يۆلەك بولۇپ تۇرغاندا، بىز نېمىدىن قورقاتتۇق، تەقسىر، — دېدى.

ئەمما، ئۇنىڭ يۈرىكى پوكۇلداۋاتاتتى.

ئەختەمباي ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئەمدى ئۇنىڭغا مەدەت بېرىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلدى:

— مەنلا ئەمەس، ساڭا پۈتۈن سۈرۈك ھۆكۈمەت يۆلەك بولىدۇ، ھۆكۈمەت ئۆز ئىشىدىن قۇسۇر تاپىدىغانلارنى ياخشى كۆرىدۇ، دەمسەن؟ ناسىرنىڭ قانداق ئادەملىكىنى ئۇلارمۇ بىلىدۇ.

«ھۆكۈمەت» سۆزىنى ئاڭلاپ، قەمىردىنىنىڭ دۈكۈلدەپ ئۇرۇۋاتقان يۈرىكى پەسەيدى. «ھە، ناسىرنىڭ قانداق ئادەملىكىنى ھۆكۈمەتمۇ بىلىدىكەن» دەپ ئويلىدى، شۇڭا قەددىنى رۇسلاپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— مۇنداق بىر يالاڭتۆشنى كۆزدىن يوقىتالمىسام، ئۆزۈمنى ھەرگىز ئەر ھېسابلىمايمەن، تەقسىر، كۆزىمىزگە مىختەك قادىلىپ يۈرگەن بۇ مۇتىھەمنىڭ غالۋاراپ ئەمدى ئۆرە يۈرگىنىنى كۆرۈپ باقايلى قېنى. ھۆكۈمەت يۆلەكلا بولسا، ھەرقانداق ئىش قولىمىزدىن كېلىدۇ.

— بارىكاللا، — دېدى ئەختەمباي خۇشاللىقىدىن، — ئەمما بۇ ئىشنى ئۈچىمىزدىن باشقا ئىنسان بالىسى بىلمەسلىكى كېرەك ھەم بۇ ئىشتىن بىرەر ئىزمۇ قالماسلىقى كېرەك.

قەمىردىنىنىڭ ناسىرئاخۇننى ئۆلتۈرۈشتەك شۇنچە گۇناھلىق ئىشنى قىلىشقا نىيەت باغلىشىغا يەنە مۇنداق بىر كونا ئاداۋەتمۇ سەۋەب بولدى.

قەمىردىن ئوغلاق تارتىشقا ئىشقىۋاز ئادەم بولۇپ، خېلى داڭقىمۇ بار ئىدى. ئوغلاق قولىغا چۈشۈپ قالدىمۇ، ئۇنىڭدىن تارتىۋالماق تەسكە چۈشەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە يۈگۈرۈك تورۇق ئېتى بولۇپ، ئوغلاقنى ئېلىپ تويتىن ئۈزۈلۈپ چىقىۋالسىلا،

ھېچقانداق ئات ئۇنىڭغا يېتىشەلمەيتتى - دە، ئوغلاق دېگەن يەرگە سۆزسىز تاشلىناتتى.

ئاشلىقلار يىغىلىپ بولغان چاغ، مەھەللىدە توي - تۆكۈن، ئويۇن - تاماشىلار باشلىنىپ كەتتى. بىر كۈنى ئوغلاق تارتىشىش بولدى، بىردەمنىڭ ئىچىدىلا ئوغلاقنىڭ خەۋىرى تەرەپ - تەرەپكە تارقىلىپ كوچا - كوچىدىن توپقا قاراپ ئات چېپىشىپ ياشلار، ئوتتۇرا ياشلىقلار كېلىشكە باشلىدى. ھەتتا بۇ خەۋەر باشقا مەھەللىلەرگىمۇ ئاڭلىنىپ كەتتى.

مانا، ئوغلاقنىڭ بېشى كېسىلىپ توپقا تاشلاپ بېرىلدى. تارتىشماق باشلىنىپ كەتتى. توپ ئۇلغايماقتا ئىدى، بىردەمنىڭ ئىچىدىلا ئاتلىقلار بىرنەچچە يۈزگە يەتتى. توپ بىردەم ئۇ مەھەللە تەرەپكە سۈرۈلسە، بىردەم بۇ مەھەللە تەرەپكە سۈرۈلەتتى. سىرتتىكىلەر ئاتلىرىنى قامچىلاپ، دۆبۈتىپ ئوغلاققا يېتىپ بېرىش ئۈچۈن ئىنتىلەتتى. «تېقىمغا باس. . . !»، «ئاتنىڭ بېشىنى تارت. . . !»، «ئاتنى ئۇر. . . !»، «مەھەللىگە تارت. . . !»، «ئاتنىڭ ئالدىنى توسما. . . !» دېگەنگە ئوخشاش ئاۋازلار، قىقاس - چۇقانلار ئۇلغىيىپ، ئات تۇياقلىرىنىڭ ئاستىدىن چىققان توپا - چاڭلار ئۇزلۇكسىز كۆتۈرۈلۈپ، تارتىشىش بەكمۇ قىزىپ كەتتى.

قەمىردىن قامچىسىنى ئاغزىغا چىشلەپ ئىككى قولى بىلەن ئوغلاقنى تارتماقتا ئىدى، توپ ئىچىدىن كىمدۇر بىرى ئۇنىڭغا ياردەملەشتى. ئۇ ئوغلاقنىڭ بېلىنى ئىگەرنىڭ ئالدى قېشىغا قويۇپ، ئالدى قولى بىلەن پۇتىنى ئۇزەڭگە باغنىڭ ئاستىغا ئېلىپ تېقىمدىۋالدى. باشقىلار تىزگىننى تارتىپ ئاتنى قامچىلىدى. ئات كۆچەپ ئوتتۇز مېتىردەك سۈرۈلۈپ توختاپ قالدى. چۈنكى، ناسىرئاخۇن ئېتىنى دۆبۈتىپ قامچىلاپ قەمىردىنگە سول تەرەپ بىلەن يېقىنلاپ كەلگەنىدى، ئۇمۇ قامچىسىنى ئاغزىغا چىشلىۋالغان بولۇپ، قەمىردىننىڭ تېقىمىدىكى ئوغلاقنى

تارتتى، لېكىن ئەپلەشمىدى. ئۇ ئۆزەڭگىدىن پۇتىنى چىقىرىپ قەمىردىننىڭ ئېتىنىڭ ئالدى قولى ئۈستىدىن تېپىپ تۇرۇپ تارتتۇدى، قەمىردىننىڭ قولىدىكى ئوغلاقنىڭ بىر تەرىپى نا-سىرئاخۇننىڭ قولىغا چىقتى. ئۇ ئوغلاقنى تېقىمىغا بېسىپ تۇرۇشىغا ئۇنىڭمۇ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىدىغان دوستلىرى پەيدا بولدى - دە، ئاتنى قامچىلىدى. تاياق زەربىدىن ئات بىر - ئىككى يۇلقۇنۇپ ئوغلاقنى قەمىردىن بىلەن قوشۇپ ئات ئۈستىدىن يۇلۇۋالدى. سەۋەبى قەمىردىننىڭ ئىگىرىنىڭ تارتمىسى كۆچكە چىداشلىق بېرەلمەي ئۈزۈلۈپ كېتىپ، ئۇ ئىگەر بىلەن بىللە ئۆرۈلۈپ چۈشكەنىدى.

بۇ ۋاقىتتا توپ ئىچىدىن ناسىرئاخۇننى ماختىغان ئاۋازلار كۆتۈرۈلدى:

— پالۋان! پالۋان - دە، پالۋان. . . !

— ئوغۇل بالا! سېنى تاپقان ئاتاڭغا رەھمەت. . . !

بۇ سۆزلەر قەمىردىنگە ناھايىتى قاتتىق تەگدى - دە، ئىچىدە «خەپ» دېدى.

ئۇ ئاتنى قايتىدىن ئىگەرلەپ ئەلەم ۋە غەزەپ ئىچىدە ئوغلاق تارتىشىۋاتقان توپقا يەنە يېتىپ باردى. ئوغلاق تېخىچىلا ناسىرئاخۇندا ئىدى. ئۇنىڭ يېتىپ بېرىشىغا ناسىرئاخۇن ئوغلاقنى ئېلىپ توپتىن ئۈزۈلۈپ چىقتى. قەمىردىن كەينىدىن يۈگۈرۈك ئېتى بىلەن يېتىپ بېرىپ ئوغلاققا قول سالدى، بولمىدى. . . بۇ ئىش قەمىردىنگە تېخىمۇ ھار كېلىشكە باشلىدى، ئىچى تىتىل-داپ گۆرەنلىرى كۆپتى. ئۇ غەزەپ بىلەن:

— سەن خۇمپەردىن تارتىۋالمايدىغان بولسام، — دېدى.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ناسىرئاخۇننىڭ غەزىپى ئۆرلىدى:

— نېمە دەيسەن خۇمپەر دوغداق؟! ھازىرلا ئاتنىڭ ئۈس-تىدىن ئاغدۇرۇلۇپ كەتكەن ئىدىڭ، ئەمدى چەيلىنەي دەمسەن؟

ناسىرئاخۇن ئوغلاقنى ئېلىپ توپنىڭ ئىچىدىن بۆسۈپ چى-

قىپ كەتتى. مەھەللىگە يېقىن بارغاندا قەمىردىن يېتىپ بېرىپ ئەلەمگە چىدىماي قامچا بىلەن ئۇنىڭ دۈمبىسىگە ئىككىنى سالدى. كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراپ قەمىردىننى كۆرگەن ناسىرئاخۇننىڭ بىردىنلا غەزىپى ئۆرلىدى - دە، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ بۇرۇلۇپ كەلگىنىچە قەمىردىننىڭمۇ دۈمبىسىگە كۆچەنىپ ئىككى قامچا سېلىپ، ئۇنى يەرگە دومىلىتىۋەتتى.

ئارقىدىن يېتىپ كەلگەن ئوغلاقچىلار قەمىردىننىڭ توپىغا مىلىنىپ ياتقان قىياپىتىگە تەنتەنە قىلىشقاندەك بىردەمدىلا قىقاس - چۇقان كۆتۈرۈشتى.

— يارايسەن ناسىر... يارايسەن...!

— ئەجەب جايلىدىڭ - دە، بۇ دوغداقنى...!

بۇ سۆزلەر قەمىردىننىڭ يۈرىكىگە مىختەك قادالدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئېتىغا مىنگەن بولسىمۇ، لېكىن ناسىرئاخۇننىڭ كەينىدىن قوغلاشقا جۈرئەت قىلالمىدى. شۇنچە كۆپچىلىكنىڭ ئىچىدە كۈلكىگە قېلىپ تېخىمۇ ئوسال ھالغا چۈشۈپ قالغىنى ناھايىتى ئەلەم قىلدى. «خەپ ناسىر... بىر قوشۇق قېنىڭنى ئىچمىسەم ئاتامنىڭ بالىسى بولماي كېتەي» دېدى ئۇ ئىچىدە ۋە ئوغلاقنى تېقىمداپ مەھەللىگە ئۇچقاندەك چېپىپ كېتىپ بارغان ناسىرئاخۇنغا كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ قاراپ قالدى...

مەسلىھەت شۇ بولدى، قوللار چايقىلىپ، داستىخان ئۈستىگە سۇرلەنگەن گۆش بېسىلغان بىر تاۋاق پولۇ قويۇلدى. تاماقتىن كېيىن ئىككىسى ياندى. كوچىغا چىققاندا، قەمىردىن ئۆزىنىڭ ئەندىشىسىنى يوشۇرالمىدى.

— ئاداش، مېنىڭغۇ كۈچۈم يېتىدۇ، پەلەك ئوڭغا تارتىپ قالسا، ئىش پۈتتى ۋەسسالام، مۇبادا ئېلىشىشقا توغرا كېلىپ قالسا، مەن يالغۇزلۇق قىلىپ قالارمەنمىكىن.

— بايا باينىڭ ئالدىدا شۇنداق دېسەڭ بولماسمىدى، — دېدى مەنسۇر مېڭىشتىن توختاپ.

— پېتىنالمىدىم.
— قورقما «كۆز قورقاق، قول باتۇر» دېگەن گەپ بار.
— شۇنداقتىمۇ ماڭا بىر ئادەم ياندىمىساڭلار بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ، ئىشنىڭ پۇختا بولغىنى ياخشى.
— ئۇنداق بولسا، — دېدى مەنسۇر ئويلىنىپ، — بىزنىڭ ئايۇپنى ياندىساق قانداق؟
— ئايۇپ!... ئۇ ئۇنارمۇ؟
— ئۇنىماي نەگە باراتتى، مالاي دېگەن بىر قۇل، نېمە دېسەڭ خوپ دەيدۇ.
— مۇنداق بولسا، مەنمۇ يۈرەكلىك ئىش قىلىمەن - دە.
— بولدى، سەن كېتىۋەر، — دېدى مەنسۇر، — مەن باي بىلەن يەنە بىر سۆزلىشىپ چىقاي.
مەنسۇر ئەختەمباينىڭ قورۇسىغا يەنە كىردى - دە، قەمىردىن بىلەن بولۇنغان گەپ - سۆزلەرنى تولۇق بايان قىلدى. ئەختەمباي ئويلىنىپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:
— قەمىردىننىڭ ئەنسىرىشىمۇ ئورۇنلۇق، ئىشنىڭ پۇختا بولغىنى ياخشى. بىراق، سېنىڭ ئۇ مالىيىڭ قانداقراق نەرسە، ئاغزى مەھكەممۇ؟ يۈرەكسىزلىك قىلماسمۇ؟ بۇ ئىشنى ئوبدان ئويلىنىش كېرەك. مەيلى كىمگە ئېيتمىغىن، ئۇ ماقۇل دەيدىغان كىشى بولۇشى كېرەك، ئەگەر ئۇنىماي تۇرۇۋالسا، ئەلگە يېيىلىپ كېتىدىغان ئىش چىقىدۇ، بايا مېنىڭ سەگەك بولۇش كېرەك دېگىنىم مۇشۇ ئىدى.
— ئۇنىڭدىن خاتىرجەم بولسىلا، — دېدى مەنسۇر، — ئۇ مېنىڭ سۆزۈمنى ئالماي قويمايدۇ، ئەڭ مۇھىمى، ئايۇپنىڭ ناسىرغا ئۆچمەنلىكى بار.
— ھەببەللى، — دېدى ئەختەمباي خۇش بولۇپ، — بۇنىسى جايىدا ئىكەن، باب ئادەمنى تاللاپسەن.
ئايۇپنىڭ ناسىرئاخۇنغا ھەقىقەتەن كۈچلۈك ئۆچمەنلىكى بار

ئىدى. بۇ ئىش مۇنداق بولغان: بىر كۈنى كېچىسى مەنسۇر مالىيى ئايۇپنى سۇ تۇتۇشقا ئېتىزغا چىقىرىۋېتىپ، ئەل قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەندە، ئۇنىڭ ئۆيىگە تىۋۇش چىقارماي كىرىپ كەپتۇ. ئايۇپنىڭ چىرايلىق خوتۇنى سېلىمخان ھاۋا دىمىق بولغاچقا، ئىشىك - دېرىزىلەرنى ئېچىۋېتىپ ئۇخلاپ قالغانىكەن. نەپسى تاقىلداپ كەتكەن مەنسۇر ئۆمىلەپ بارغىنىچە ئۇنىڭغا ئۆزىنى ئېتىپتۇ، سېلىمخان بەستىمۇ، تىنىقىمۇ ئايۇپقا ئوخشىمىغان يات بىر ئادەمنىڭ قولىدا تېپىرلاپ: «ۋاي ئوغرى... ۋاي ئوغرى...! مانا ئوغرى...!» دەپ قاتتىق ۋارقىراپتۇ. ئالاقزادىلىككە چۈشكەن مەنسۇر ئىلاجىسىز قېچىپ چىقىپ كېتىپتۇ، سېلىمخانىنىڭ غەزەپلىك ئاۋازىدىن قولۇم - قوشنىلار ئويغىنىپ كېتىپتۇ - دە، بۇ ئىشقا ھەيران بولۇشۇپ: «ۋاھ... ئوغرى مال - دۇنياسى بار باينىڭ ئۆيىگە كىرمەي، گادايىنىڭ ئۆيىگە كىرگىنى قىزىققۇ؟ شۇنىڭغا قارىغاندا، بۇ ئادەم ئوغرىسى ئوخشايدۇ» دېيىشىپتۇ. ئەتىسى مەنسۇر: «ئاخشام كەچتە ناسىرئاخۇن مۇشۇ تەرەپتە تىمىسقىلاپ يۈرەتتى، شۇنىڭ ئىشى - دە، بۇ...» دېگەن گەپنى يېيىپتۇ. ئايۇپ چۈشكە يېقىن ئۆيگە قايتىپ كېلىپ بولۇنغان ئىشلارنى سېلىمخاندىن ئۇققۇپتۇ، ئۇ ئۆزىمۇ كىشىلەردىن: «ئاخشام ئۆيگە كىرگەن ناسىرئاخۇن ئوخشايدۇ» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ كەلگەنىكەن. غەزىپى ئۆرلەپ كەتكەن ئايۇپ: «مەن ھازىر بېرىپ ناسىرنى چانايمەن» دەپ ۋارقىراپتۇ. سېلىمخان: «ساراڭ بولۇپ قالدىڭمۇ، ناسىرئاخۇن ئاكام ئۇنداق شەرمەندە ئىشنى قىلالامتىمۇ، بۇ ئىشنى يامان نىيەت بىلەن ئۇ ئادەمگە دۆڭگەۋاتقانلار باردۇ، ناسىرئاخۇننى قاپقارىسىغىلا چاناتتىڭمۇ» دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئايۇپ ئىككىلىنىپ قاپتۇ. گەرچە ئۇ ناسىرئاخۇننى چاناش نىيىتىدىن يانغان بولسىمۇ، شۇ ئىشتىن كېيىن يۈرىكىدە ئۆچمەنلىكى ساقلىنىپ قالغانىدى.

2

مەھەللىنىڭ تۆۋىنىدىكى بوز يەرلەرنىڭ دېھقانلارغا بۆلۈپ بېرىلىدىغانلىقى توغرىسىدىكى ياخشى گەپلەر تارقىلىپ يۈرگەن شۇ كۈنلەردە، قەمىردىن بىلەن ئايۈپ ناسىرئاخۇننى كۆزدىن يوقىتىشنىڭ كويىغا چۈشكەنىدى. لېكىن، ئۇنى قانداق يوقىتىش كېرەك، قانداق قىلىپ ئىز قالدۇرماسلىق كېرەك؟ ئۇلار مانا بۇ خۇپىيانە ئىشنىڭ پەيتىنى ئىزدەپ ھەلەك ئىدى.

قەمىردىن ئاخىر ئامال تاپتى. ئۇ ناسىرئاخۇننى ئۆز ھويلىسىدا جايلىۋېتىشنى ئايۈپ بىلەن مەسلىھەت قىلىشتى.

ئىككىنچى ئاينىڭ ئاخىرقى قاراڭغۇ كېچىلىرىنىڭ بىرىدە، ناسىرئاخۇن خۇپتەن نامىزىغا مەسچىتكە ماڭغاندىن كېيىن، قەمىردىن بىلەن ئايۈپ ئۇنىڭ ئېغىلىغا يوشۇرۇندى.

— نېمە بولغاندۇ، يانمايدىغۇ؟ — دېدى قەمىردىن، — ھېلىقى ئىمام ۋەزىخانلىق قىلىپ، ئەزمىسىنى ئېزىپ ئولتۇرغانمىكىن تايىنلىق.

مانا، ئاياغ تىۋىشى ئاڭلاندى، ناسىرئاخۇن نامازدىن قايتىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى. قۇلاقلار دىڭ ئىدى، سۇرلۇك بىر جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرەتتى. ناسىرئاخۇن ئۆيدىن چىقىپ بىر باغ بىدىنى كۆتۈرۈپ ئېغىلغا كىرىپ كەلدى - دە، ئۇنى ئات ئوقۇرىنىڭ ئىچىگە سالدى. قەمىردىن ئۆزىنى دالدىدا ئالغان جايدىن شەپىسىز قوپۇپ، قولىدىكى كەتمەننىڭ جۈلدىسى بىلەن كۈچىنىپ تۇرۇپ ناسىرئاخۇننىڭ بېشىغا ئۇردى. گويا ئېگىز تېرەك قاراسلاپ يىقىلغاندەك ئېغىل ئىچى دىرىلدەپ، ئات ئۈركۈپ كەتتى ۋە ئىگىسىگە سېغىنىپ تېپىرلاپ قاتتىق كىشنىدى...

قەمىردىن بىلەن ئايۈپ كۆزدىن غايىب بولدى.

تۆيۇقسىز چىققان ئوپۇر ـ توپۇرنى ئاڭلاپ، ئالاقزادە بو. لۇپ ئۆيدىن چىققان گۈلپەمخان ئېرىنى ئېغىل ئىچىدىن — قانغا مىلىنىپ، چىشلىرىنى كىرىشتۇرۇپ، ئوڭدىسىغا سۇنايلى. نىپ ياتقان يېرىدىن تاپتى ۋە داد ـ پەرياد كۆتۈردى. . .

نادىر ئەپەندى دادىسىنى يىغلا ـ قاقشاپ يەرلىكىگە قويدى. لېكىن، ناسىرنىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمى كىشىلەرگە سىر بولۇپ قالدى.

نادىرنىڭ قولى قىسقا، شۇڭا دادىسىنىڭ ئۆلۈمى، نەزىر ـ چىرىغى ئۇچۇن ئات ـ هارۋىسى بىلەن يېرى قولىدىن چىقىپ كەتتى.

«ناسىرئاخۇن تۇنجى ئوغلى نادىرنى بار ـ يوقىغا قارىماي ئوقۇتقان. نادىر ئالتە يىللىق مەكتەپنى تۈگەتكەندىن كېيىن بىر يىللىق ئوقۇتقۇچىلار يېتىشتۈرۈش كۇرسىدا ئوقۇپ، يېزىدىكى رايون مەركەزلىرىنىڭ بىرىدە، تۇنجى ئېچىلغان باشلانغۇچ مەك. تەپكە ئوقۇتقۇچى بولۇپ چىقتى. ئوقۇتقۇچى بولۇپ ئىشلەپ يۈرگەن كۈنلەردە دادىسى ئۇنى ئۆيلەپ قويدى. مانا شۇنىڭ بىلەن نادىر شۇ يەرلىك بولۇپ قالدى. لېكىن، ئۇنىڭ گىمنازى. يە ئوقۇتقۇچىلىرى بىلەن مۇناسىۋىتى قويۇق بولۇپ، شە. هەرگە پات ـ پات كىرىپ تۇراتتى ۋە ئۇلار بىلەن ئىجىل ـ ئىناق ئۆتەتتى. جامائەتچىلىك ئىچىدە ناسىرئاخۇننىڭ ئۆلۈمى توغرىسىدا هەرخىل گەپ، گۇمانلار بولۇندى:

— رەهمەتلىك ياخشى ئادەم ئىدى، كەمبەغەللەرنىڭ يىغى. سىنىلا يىغلاپ يۈرەتتى.

— هە، بۇ ئىش شاڭيولارنىڭ ئىشىمىكىن. . . ؟

بولۇنغان گەپلەر بۇنىڭدىن نېرىغا ئۆتمىدى، يەتتە نەزىرىگە كەلگۈچىلەردىن بەزىلەر نادىرنى بىر چەتكە تارتىپ شاڭيو بىلەن ئەللىكبېشى ئۈستىدىكى گۇماننى ئاساس قىلىپ:

— ئەپەندىم، سىز ئوقۇغان ئادەم، ئىشنىڭ يولىنى بىلە-
سىز. ھۆكۈمەتكە ئەرز قىلىپ باقسىڭىز بولمامدۇ، قاراپ تۇ-
رۇپ مۇشۇنداق بولۇپ كېتەرمۇ؟ — دېدى.

نادىر:

— بىزدەكلەرنىڭ ھالىغا يېتىش ھۆكۈمىتىمىزنىڭ چۇ-
شىگىمۇ كىرمەيدۇ، بۇ بىزنىڭلا بېشىمىزغا چۈشۈۋاتقان كۈلپەت
ئەمەس، يۈزلەپ، مىڭلاپ ئائىلىلەرنىڭ بېشىغا چۈشۈۋاتقان
كۈلپەت، ھۆكۈمەت بۇنىڭ قايسى بىرىنى ھەل قىلغان، ھەممى-
نى ئۆزى قىلىۋاتسا، — دېدى.

— ئۇغۇ شۇنداق. بىراق، ئادەمنىڭ ئىچى ئېچىشىدىكەن،
بەك ۋابال بولدىغۇ سىلەرگە.

— ئەڭ ياخشىسى، — دېدى نادىر نەپرەتلىك ھالدا، —
مۇنداق ئىشلارنى ئەل يۇرتقا تونۇتۇش كېرەك، ھەممە ناھەق
ئىشلارنىڭ چاۋىسىنى يېيىش كېرەك، خەلق ھەممە ناھەق ئىش-
لارنىڭ تېگى - تەكتىنى بىلسە ئىدى. . .

نادىر ئەپەندى دادىسىنىڭ سىرلىق ئۆلۈمى توغرىسىدا شاڭ-
يو بىلەن ئەللىكبېشىدىنلا گۇمان قىلىپ قالىدى، ئۇنىڭ كەي-
نىدە يۆلەك بولۇپ تۇرغان ئەختەمباي دەپ ئويلىدى ۋە ئەختەم-
باينىڭمۇ يۆلەكچىسى بارلىقىنى جەزملەشتۈردى.

شۇنداق قىلىپ، نادىر ئەپەندى دادىسى ئۆلۈپ ئونىنچى
كۈنى مۇردا چىققان بۇ سۇرلۇك ئۆيدە ئاپىسى بىلەن نادەمنى
يالغۇز قالدۇرۇشقا مەجبۇر بولۇپ، ئوقۇتقۇچىلىق ئىشىغا —
ئىشلەۋاتقان يېزىسىغا يۈرۈپ كەتتى.

شۇ مەزگىلدە يېزىدا مۇنداق بىر ۋەقە بولۇپ ئۆتتى. ئەخ-
تەمباي شەھەردىن مېھمان چاقىرىپ، ھەشەمەتلىك بېغىدا كاتتا
زىياپەت ئۆتكۈزدى. زىياپەتكە شەھەردىن ھاكىملار، ھەربىي
ئەمەلدارلار، چوڭ بايلار. . . پەيتۇنلارغا چۈشۈپ چىقىشتى.
زىياپەت باينىڭ يېڭى پۈتكەن شىپاڭىدا تەنتەنىلىك ھالدا داۋاملى-

شىۋاتاتتى. كۆتۈرۈپ سېلىنغان شىپاڭدا كېرىلىپ ئولتۇرغان ھەربىي ئەمەلدارنىڭ بىرى قولىغا قەدەھنى ئېلىپ، باينىڭ بۇ مەرھەمىتىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ سۆزلىمەكچى بولۇپ ئورۇنىدىن تۇرغانىدى، كۆزى بىردىنلا باينىڭ بېغىدا چۆنەك ئوتاپ قايتقان بىر قىزغا چۈشۈپ قالدى - دە، دەيدىغان سۆزلىرىنىمۇ ئۇنتۇپ باغدىن - تاغدىن سۆزلەپ قويۇپ شىپاڭدىن چۈشتى. باغدا قىزنى يېنىپ كۆرەلمىدى، ئايلىنىپ كوچىغا چىقتى. ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، تار كوچىغا كىرگەندە، قىز يەڭلىك كۆتۈرۈپ بىر ھويلىدىن چىقىپ قالدى. ھەربىي ئەمەلدار قىزنىڭ مايسىدەك قېلىن كىرپىكلىرىگە، يېنىپ تۇرغان ئوتلۇق كۆزلىرىگە، ئاناردەك قىپقىزىل مەڭزىلىرىگە سەپسېلىپ قاراپ، تۇرغان ئورۇندا تۇرۇپلا قالدى...

ھەربىي ئەمەلدار قايتىپ كىرىپ ئەختەمباينى چەتكە تارتىپ، ئۇ قىزنى سۈرۈشتۈردى.

— ھە، ئۇ قىز بىر كەمبەغەلنىڭ قىزى، ئىسمى تولۇنئاي، ئۇنى يېقىندا ئاتا - ئانىسى يوق بىر يېتىم بالىغا بەرمەكچى، چېيىنى ئىچكۈزۈپ قويغان، — دېدى باي كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ.

— چېيىنى ياندۇرۇۋېتسۇن، قىزنى مەن ئالىمەن، بۇ ئىشقا ئۆزىڭىز باش بولسىڭىز، — دېدى ئۇ.

باي ئىككىلىنىپ قالدى.

— سىز بىزگە ئىشەنچلىك ئادەم، — دېدى ئۇ يەنە، — بۇ ئىشقا كۈچ چىقىرىپ، خىزمەت كۆرسىتىڭ، قالغىنىنى ئۆزىمىز بىلىمىز.

باي بۇ ئىشتىن باش تارتىشنىڭ ئۆزىگە ياخشى ئاقىۋەت كەلتۈرمەيدىغانلىقىنى، ھۆكۈمەت ئادەملىرىنى نارازى قىلىپ قويسا، نۇرغۇن ئىشلىرىنىڭ ئاقمايدىغانلىقىنى ئويلىدى - دە:

— بولىدۇ، جانابلىرىنىڭ خىزمىتى ئۈچۈن قولىمىز

كۆكسىمىزدە، — دېدى.

ئەختەمباي قىزنىڭ ئائىلىسىگە ئىككى قېتىم كىردى، ئىككىنچى قېتىمدا قىزنىڭ دادىسى غەزەپ بىلەن:

— بۇ نېمىدېگەن زورلۇق، ئاش دېدى بەردۇق، مال دېدى بەردۇق، بېدە دېدى بەردۇق، ئەمدى قىزىمىزنى سورامدىكەن، قىزىمنى ئالىمەن دېسە بىزنى ئېتىۋېتىپ ئالسۇن، — دېدى.

بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان ئەمەلدار، يۇرت مۆتىۋەرلىرىدىن بىر كىشىگە يەنە بىر ئەمەلدارنى قوشۇپ يېزىغا چىقاردى. تولۇنئاينىڭ ئاتا - ئانىسىغا يۇمشاق گەپ قىلىپ سۆزىنى ئاقتۇرالمىغان ئەلچى:

— بەرسەڭمۇ بېرىسەن، بەرمىسەڭمۇ بېرىسەن! ۋۇي، قولغا كەلگەن ئامەتنىڭ قەدرىنى بىلمەيدىغان گادايلار، — دېدى دېۋەيلەپ، — تېخى قىزىڭنى ئىككى قوللاپ تۇتۇشنىڭ ئورنىغا بەرمەيمەن، دېگەن سۆز ئاغزىڭغا قانداق كەلدى. بەرمىسەڭ ھەممىڭ سولاققا كىرىپ ئۆلىسەن، ھۆكۈمەتنىڭ سەندەك چۇپۇرەندىلەرگە كۈچى يەتمەمدۇ؟

تولۇنئاينىڭ تويى بولىدىغان بولدى. ھەربىي ئەمەلدار ئۈچ كىشى بىلەن ئىككى پەيتۇنغا چۈشۈپ مەھەللىگە چىقتى. بۇ قىزنى ئېلىپ كېتىدىغان نىكاھ كۈنى ئىدى.

تولۇنئاينىڭ ئاشىقى ئون نەچچە دوستلىرى بىلەن توي بولۇۋاتقان قورۇغا بېسىپ كىرىپ، ھەربىي ئەمەلدارغا پىچاق سېلىپ ئۆلتۈرۈپ، قىزنى ئېلىپ قېچىپ كەتتى.

يىگىت بىلەن تولۇنئايىنى قوغلىغان ئۈچ چېرىك چوڭ قارا سۇنىڭ چالىنقۇل مەھەللىسىدىن ئېشىپ، مىڭ مارال تاغلىرىغا ئەمدىلا ياماشقان بىر جۈپ ياشقا قارىتىپ ئوق ئاتتى. يىگىت ئوق تېگىشى بىلەن چوڭقۇر غولغا غۇلاپ چۈشتى. قىز: «ۋاي» دەپلا ھوشىدىن كەتتى. قولى باغلىنىپ ئېلىپ كېلىنگەن تولۇنئاي ئاق ئۆستەڭگە كەلگەندە، ئۆزىنى سۇغا تاشلاپ ئۆلۈۋالدى.

مانا بۇ پاجىئە يېزىنىڭ ئازابلىق تارىخىدا ئۇنتۇلمايدىغان يەنە بىر بەت بولۇپ قالدى.

نادىر ئەپەندىنىڭ بىرنەچچە كۈندىن بېرى يۈرەك ـ باغرىنىڭ دولقۇنلىشى ھەرگىز سەۋەبسىز ئەمەس ئىدى. ئۆز ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان ۋەقەلەر، ھادىسىلەر، تۆكۈلگەن ئاچچىق ياشلار، چېچىلغان قانلار، تۇرۇلگەن مۇشتلار... ئۇنى نۇرغۇن ئىشلارنى قىلىشقا، زورلۇقلارنى، ھەسرەت ـ نادامەتلەرنى يېزىشقا ئېلىپ كېلىۋاتاتتى.

ئۇ دادىسىنىڭ سىرلىق ئۆلۈمى، يىگىت بىلەن تولۇنئاينىڭ پاجىئەسى ۋە كۆرگەن ـ ئاڭلىغان ۋەقەلەرنى بىر يەرگە جەملىگەندە، ئۇنىڭ دولقۇنلاپ، ھاياجانلانغان قەلبىدە بىر مۇزىكىلىق سەھنە ئەسىرى تىزىلىپ بولدى. يالقۇنلۇق يۈرەكتىن ئۇرغۇپ چىققان سۆزلەر بىلەن بەش پەردىلىك «قانلىق ياشلار» دۇنياغا كەلدى!

«قانلىق ياشلار» ناملىق سەھنە كىتابىنى ئويناشقا نادىر ئەپەندى ئۆزى يېتەكچىلىك قىلدى، يېزا سازەندىلىرى خەلق ناخشا ـ مۇزىكىلىرىدىن پايدىلىنىپ مۇزىكىسىنى ئىشلىدى. ئوقۇتقۇچىلار، يۇقىرى سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى، كەچ كۇرسقا كېلىپ ئوقۇۋاتقان يېزا ياشلىرىدىن تەشكىللەنگەن يىگىرمە سەككىز كىشى روللارغا بۆلۈندى. شۇنداق قىلىپ، بىر ئايلىق قىزغىن تەييارلىقتىن كېيىن، «چولپان» مەكتىپى ئاددىي قىلىپ ياسىغان سەھنىگە «قانلىق ياشلار» چىقتى!

«قانلىق ياشلار» نىڭ سەھنىگە چىقىشى يېزىدا خېلى ئادەملەرنىڭ كۆزىنى ئاچتى. يېزىدا ئويۇننى كۆرمىگەن ئادەم ئاز قالدى. بۇلا ئەمەس، ئېغىزدىن ـ ئېغىزغا ئۆتۈپ تارقالغان خەۋەر ناھايىتى زور قىزىقىش پەيدا قىلىپ، قوشنا يېزىلاردىمۇ تۇركۇم ـ تۇركۇملەپ ئادەملەر كېلىپ ئويۇننى كۆرۈشكە باشلىدى. ئويۇننى كۆرگۈچىلەر ئۇنى ئۆز ھاياتىغا ـــ ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارغا قىياس قىلىشتى.

بىراق، ئويۇن قىزغىن قوْيۇلۇۋاتقان ۋاقىتتا، يۇرت چوڭ-
لىرى، ئۆلىما - مۆتىۋەرلىرى مۇدۇي قوپتى. ئويۇننى قويماس-
لىق توغرىسىدا نادىر ئەپەندىگە ئاۋۋال تەكلىپ بەردى، نەسىھەت
قىلدى، كېيىن دوق قىلدى، قورقۇتتى، دېۋەيلىدى. ئەمما،
«قانلىق ياشلار» سەھنىدىن چۈشمىدى. «ئىش مۇشۇنداق كېتىۋ-
ۋەرسە، بىزگىمۇ چوڭ بالايىئاپەت كېلىدىغان بولدى، بۇنى
ۋاقتىدا تۇنجۇقتۇرۇۋېتىش كېرەك» دەپ ھېسابلىغان رايون تە-
ۋەسىدىكى ھەسەن مىڭبېگى، ئەختەمباي باشلىق كىشىلەر ئاخى-
رى شەھەر ھاكىمىغا بەش كىشى قول قويغان بىر پارچە خەت يازدى.
«كىشىنى غەزەپلەندۈرىدىغىنى شۇكى، — دېيىلگەنىدى
خەتتە، — بۇ سەھنە ئويۇنىدا يۇرت كاتتىلىرى، ئابرۇيلۇق
ئادەملەر، ھۆكۈمەت خىزمىتىنى بەجانىدىل ئىشلەۋاتقان ھۆكۈ-
مەت ئەمەلدارلىرىنى خىيانەتچى، پارىخور، خەلققە زورلۇق قىلى-
غۇچى، باسقۇنچى ھەتتا ئۆزى قىلغان ئەسكىلىكلەرنى تەپ تارت-
ماستىن باشقىلارغا دۆڭگەپ قويغۇچى ھىيلىگەر قىلىپ كۆرسەتكەن.»
خەتنى ئېلىپ كىرگۈچىگە ھاكىم سوغوق ھىجىيىپ مۇنداق
دېگەن:
— بۇ پىتنە - پاساتتىن بىزنىڭمۇ خەۋىرىمىز بار، تېخى
ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى گۇناھسىز كىشىلەرنى ئۆلتۈرگۈچى قا-
تىل، دەپ خەلق ئىچىگە قۇتراتقۇلۇق ئۇرۇقىنى چېچىپتۇ.
يېزىلغىنىنىڭ ھەممىسى توقۇپ چىقىلغان ئىغۋالار ئىكەن. ھۆ-
كۈمەت مۇنداق بۇزۇقلارنى ھەرگىز بوش قويۇۋەتمەيدۇ. ئۇنداق
قۇتراتقۇلۇق قىلغۇچىلارنىڭ جەزمەن ئەدىپى بېرىلىدۇ. بۇ كې-
چىكتۈرىدىغان ئىشمۇ ئەمەس، سىلەر خاتىرجەم بولۇڭلار، ھا-
يال قىلماي ئادەم چىقارتىمىز.
ھېلىقى «تولۇنئاينى ئالالماي ئۆلگەن ئۇفىتسېرنىڭ قاتىل-
لىرىنىڭ بىرى» دەپ كۆرسىتىلگەن نادىرنى تۇتۇش ئۈچۈن،
ئىككى كۈندىن كېيىن ئۈچ قورallىق چېرىك مەھەللىگە كېچىدە

يېتىپ چىقتى. بۇ چاغدا «قانلىق ياشلار» سەھنىدە ئون ئىككىنچى قېتىم قويۇلۇۋاتاتتى. ئۇلار ئويۇن تۈگەپ، ئەل قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەندە، نادىر ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرىپ، ئۇنىڭ پۇت ـ قولىنى باغلاپ شەھەرگە ئەكىرىپ كەتتى.

مانا شۇنىڭ بىلەن نادىرنىڭ قانلىق، ئەمما تېخىمۇ جەڭگىۋار كۈنلىرى باشلاندى.

نادىرنى تۈرمىگە ئېلىپ كىرگەن كۈنىنىڭ ئاخشىمىسىلا ئۇنى ناھايىتى قاتتىق ئۇرۇپ ھوشسىز قىلىپ تاشلىۋەتتى. ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ئۇنى سوراق قىلىشقا ئېلىپ چىقتى؛ تەرىنى تۈرۈپ كەينىگە يۆلىنىپ ئولتۇرغان سوراقچى، سەھنە كىتابىنىڭ قول يازمىسىنى پۇرلەشتۈرۈپ تۇتقىنىچە پولاڭلىتىپ تۇرۇپ:

— خوش، يازغۇچى ئەپەندى، بۇ ئىغۋانى توقۇپ چىقىشقا سىزنى نېمە مەجبۇر قىلدى؟ — دېدى نادىرغا كۆزىنى قاتتىق تىكىپ تۇرۇپ:

— ئەمەلدارلارنىڭ جىنايىتى، — دېدى ئۇ دەرھاللا.

— ئەمەلدارلىرىمىزنىڭ سىزنىڭ ئالدىڭىزدا جىنايىتى بارمىكەن؟

— شۇنداق، سوراقچى ئەپەندى، — دېدى نادىر قەتئىي ھالدا، — ئەمەلدارلىرىڭىزنىڭ خەلقنىڭ ئالدىدىكى جىنايىتى تاغدەك تۇرۇپتۇ، مەن ئۇنى قولىڭىزدا تۇرغان كىتابىمدا يازغان.

— خوپ، ماقۇل، بۇنى يېزىشتىكى مەقسىتىڭىز؟

— ھە، بۇ ناھايىتى ئېنىق، — دېدى ئۇ، — ئەمەلدارلىرىڭىزنىڭ جىنايىتىنى پاش قىلىش.

— بۇنىڭ بىلەن نېمە مەقسەتكە يەتمەكچى بولىسىز؟

نادىر كۈلدى.

— خەلققە جىنايەتچىنى تونۇشتۇرماقچى، جازالاتقۇزماقچى؟

— كىمگە؟

— خەلققە!

— ھايۋان! ھەممىڭ ھايۋان! — سوراقچى ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، ئۇياق - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى.
— راست ئېيتىسىز، جانابىي سوراقچى، مەن ھايۋان، بىز ھايۋان، سىزنىڭ ۋە سىز ۋەكىللىك قىلىۋاتقان ھۆكۈمەتىڭىزنىڭ ئالدىدا بىز ھايۋان، خەلقنىڭ كىيىمىنى كىيىپ، ئاش - نېنىنى يەپ، شۇ خەلقنى قىلچە ئادەم قاتارىدا كۆرمەيدىغانلار بار، بۇلارنى نېمە دېيىش كېرەك؟ — نادىر ئەپەندى سوراقچىغا تىكىلىپ قارىدى.
سوراقچىنىڭ قوشۇمىسى تېخىمۇ تۈرۈلۈپ، ئىككى قېشىنىڭ قۇيرۇق تەرىپى لىپىلداپ كەتتى، بۇ ئۇنىڭ ئاچچىقىنىڭ تازا كەلگەنلىكىنى بىلدۈرەتتى. بىراق، ئاچچىقىنى قانداق قىلىپ بولمىسۇن بېسىشى كېرەك ئىدى. چۈنكى، ئۇنىڭ جاۋاب ئالىدىغان يەنە بىر مۇھىم نۇقتىسى بار - دە. ئۇ ئورنىغا كېلىپ ئولتۇردى - دە، بىر پەس جىم بولۇپ قالدى.
— خوش، تولۇنئايغا ئۆيلەنمەكچى بولغان بىزنىڭ ئوفىتسېرىمىزنى ئۆلتۈرۈشكە سىلەر قانچە ئادەم قاتناشقان؟ — دېدى ئۇ ئىككىنچى مەقسىتىگە ئۆتۈپ.
نادىر ئۇنىڭ مەقسىتىنى چۈشەندى - دە، كۈلدى:
— مەن ئۇنىڭغا قاتناشمىغان.
— مانا، مانا، سىز ھېلى مەن يالغان ئېيتىشنى يامان كۆرىمەن دېگەن ئىدىڭىزغۇ ئەپەندىم؟
— شۇنداق، يامان كۆرىمەن، يالغانچىلىق بىلەن كىشىلەرگە تۆھمەت قىلىشنى ئىنتايىن يامان كۆرىمەن.
— سىز شۇ تاپتا جىنايى جاۋابكارلىقتىن قېچىۋاتىسىزغۇ دەيمەن؟
— مەن سىزگە شۇنى ئېيتىپ قوياي، — دېدى نادىر ئەپەندى قەتئىي ھالدا، — ئۇ ۋاقىتتا مەن ئۆز يېزامدا يوق، ئەگەر بولغان بولسام، بەلكى چەتتە قالمىغان بولاتتىم.

— سىز مەردانىلىكىڭىزدىن چەتلەپ كېتىپ بارسىز. ئوغۇل بالا قىلغان ئىشىدىن يانمايدۇ، سىزنى شۇنچىلىك ئىش-لارنى قىلىشقا ئۈگىتىۋاتقان ئادەم بار، سىز شۇنى ئېيتىپ بەرسىڭىزلا گۇناھلىرىڭىز يۇيۇلىدۇ. ئويلىنىپ بېقىڭ، بارغۇ دەيمەن؟

— بار.

— ئېيتىشقا بولار؟

— ئەلۋەتتە بولىدۇ.

سوراقچى ئۇمىدلەندى:

— كىم ئۇ؟

— ۋىجدانىم!

سوراقچىنىڭ سەپرايى بىردىنلا ئۆرلەپ، ئۇستەلنى قاتتىق بىر ئۇردى - دە، ئۆزىنى تۇتالماي ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى:

— سەن كىمنىڭنى ئەخمەق قىلىسەن؟ مەن سېنىڭ يۇرد-كىڭنىڭ چوڭلۇقىنى كۆرۈپ باقايچۇ قېنى، — دېدى ئۇ ئۇياق-تىن بۇياققا مېڭىپ ۋە ئالدىدا تىك تۇرغان ئىككى چېرىككە قاراپ:

— ئاچىقىڭلار بۇنى! — دەپ ۋارقىرىدى.

ئىككى چېرىك نادىرنى دۈمبىسىدىن ئىتتىرىپ جازالاش - قىيناش ئۆيىگە ئېلىپ چىقىپ كەتتى.

كېچە - كۈندۈز ئۇخلاتماستىن سوراق قىلىش، ئۆز پەيلى-دىن ياندۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن ھىيلە - مىكىرلەر، ياغلى-ما گەپلەر، ئۇرۇش - قىيناش، ئېسىشلار... كار قىلمىدى. ھەتتا ئۇ بىر تېرە بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغان چاغدىمۇ، ئېيتقان سۆزىدىن، يازغان سەھنە ئەسىرىدىن يانمىدى.

ناسىر ئاخۇننىڭ پاجىئەلىك ئۆلۈمىدىن كېيىن، ئۇنىڭ تۇن-جى ئوغلى نادىر ئەپەندىنىڭ يەنى «قانلىق ياشلار» ئاپتورىنىڭ تەقدىرى مانا مۇشۇنداق ئاخىرلاشتى. ئۇنىڭ ئايالى ئاچچىق ئەلەم

ھەسرىتىدە زار - زار قاقشاپ، سىل بولۇپ ئۇچ ئايدىن كېيىن ئالەمدىن ئۆتتى.

«دەرد كەلسە قوشلاپ كېلەر» دېگەندەك، بىرنەچچە ئاي ئىچىدە ئۇچ ئۆلۈمنىڭ كەينى - كەينىدىن كېلىشى گۈلپەمخاننى ھوشىنى يوقاتقان ئادەمدەك قىلىپ قويدى. ئازابلىق خىياللار، ئىچ - ئىچىدىن يېنىش، ئوتقا چۈشكەن قىلدەك تولغىنىش، ئاچچىق - ئاچچىق كۆز ياشلار ئۇنىڭ يۈزلىرىنى سارغايتىپ، مەزگىلسىز قورۇقلارنى پەيدا قىلدى، بەللىرىنى مۈكچەيتتى، كۈچ - قۇۋۋىتىدىن ئايرىدى...

بۇ قانداق تەقدىردۇ؟ تەقدىر دېگەن شۇنچىمۇ رەھىمسىز بولامدۇ؟ ئادەملەر دۇنياغا كېلىپ شۇنچە خورلۇق، شەپقەتسىز-لىكلەرنى تارتقۇچە دۇنياغا كەلمىسە بولمامدۇ؟ بەزىلەر دۇنياغا كېلىپ راھەت - پاراغەت كۆرىدۇ، بەزىلەر دۇنياغا كېلىپ ئاچچىق ئەلەمدە تولغىنىدۇ، ھەتتا ئۇن - تىنىسىز ھاياتتىن كۆز يۇمىدۇ. بۇ نېمىدېگەن تەڭسىزلىك - ھە... ناسىرئاخۇننىڭ بېشىغا كەتمەننىڭ جۇلدىسى بىلەن ئۇرغان كىم؟ نادىر ئەپەندى ساقچىخانىغا ساپساقلا كىرىپ كەتكەن، ئۇ قانداقلارچە ئۆلۈپ قالىدۇ؟ گۈلپەمخانغا بۇ ئىشلار سىر. ئۇنىڭغا ئەلەم قىلىۋاتقىنى مۇشۇ. ئانىسىنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى تەۋرىتىۋاتقان ۋە ئۇنى بۇرۇق-تۇرمىلىقتا سېلىپ ئۇنىسىز قاقشىتىۋاتقان ئىشلار مۇشۇ. ئادەم-نىڭ بېشىغا ھەرقانچە ئېغىر ئىشلار كەلسە، شۇنچىلىك كېلەر، بۇنى سىڭىرىۋەتمەك ئاسانمۇ، بۇ ئىشلارنىڭ تېگى - تەك-تىگە يېتىدىغانلار چىقارمۇ؟

شۇنداق قىلىپ، ناسىرئاخۇنلار ئائىلىسىدە گۈلپەمخان، كەنجى ئوغۇل نادەم، ئاتا - ئانىسىز قارا يېتىم بوۋاق ئادىلجانلا قالغانىدى.

گۈلپەمخان بۇ ئىككى ئۆلۈمنىڭ سىرلىق تەرەپلىرىنى تېخى بىلمەي، چوڭقۇر قايغۇدا قالغانىدى.

تۆتىنچى باب

1

ئەنۋەر ئەپەندى ئەختەمباينىڭ ئۆيىگە مېڭىپ كەتتى. ئۇ ئۇزۇنىسىغا كەتكەن ۋە ئاخىرى بىنەمىلىككە تۇتىشىدىغان بۇ مەھەللىنى ئارىلاپ سالماق قەدەم تاشلاپ كېتىپ باراتتى. ئۇ گويا مەھەللىنى بۇگۇنلا كۆرگەندەك ھەممە ياققا قىزىقىپ قارايتتى. مەھەللىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى چوڭ ئۆستەڭ كۆۋرۈكىدىن ۋە مەھەللىنىڭ ئىچىدىكى كىچىكرەك ئۆستەڭنىڭ كۆۋرۈكىدىن ئۆتتى. مەھەللىدىكى دېھقانلارنىڭ ئۆستەڭ بويلاپ سېلىنغان قىڭغىر - قىيىسىق ئۆيلىرى ئۇنىڭغا تولىمۇ ئىللىق بىلىندى. ھەممىلا قورۇدا دېگۇدەك مېۋىلىك دەرەخلەر بار، ھېچبولمىغانلىرىنىڭ ئىككى - ئۈچ تۈپتىن ئاچچىق ئۆرۈكى بار. مەھەللە كوچىلىرىدا ياش كۆچەتلەر، بىرنەچچە ئون يىللىق، ھەتتا ئەسىرلىك ئۆمۈر كۆرگەن قارا ياغاچلار، سۆگەت، كۆك تېرەك، سېدە، چېقىر ئۈزۈم، مەجنۇنتاللار ناھايىتى قويۇق. مەھەللىنىڭ ئىچىدىن ئۆتىدىغان ئۆستەڭنىڭ ئىككى ياقىسىدىكى دەل - دەرەخلەر تېخىمۇ قويۇق ۋە باراقسان، بۇ يېزا باشقا يېزىلارغا قارىغاندا، دەل - دەرەخلەرنىڭ كۆپلۈكى بىلەن مەشھۇر بولۇپ، ياز كۈنلىرى سىرتتىن قارىغاندا قويۇق جاڭگاللىقتەك كۆرۈنىدۇ. يېزىنىڭ ئۈچ تەرىپى بىنەمىلىكلەر بىلەن ئورالغان. بۇ بىنەمىلىكلەر، قارىغايلىق، ياۋا مېۋىلىك دەرەخلەرگە تولغان ئېگىز تاغلارغا تۇتىشىدۇ.

ئەنۋەر هارۋىسى پاتقاققا پېتىپ قالغان بىر دېھقاننىڭ يېنىغا كەلدى. ئورۇق ئات تاراسلاپ تېگىشۋاتقان قامچىنىڭ زەربىسىدىن قانچە كۈچىسىمۇ هارۋىنى قوزغىتالماس ئىدى.

— توختاڭ، توختاڭ، ئاتنى ئۇرماڭ، — دېدى ئەنۋەر ئېرىقنىڭ قىرىنى ئىككى پۇتى بىلەن كېرىپ دەسسەپ تۇرۇپ. ئۇنىڭغىچە يەنە ئىككى دېھقان كېلىپ ياردەملەشتى. ئەنۋەر بۇل-دىن چىقىپ تۇرغان ئوقنى كۆتۈردى، ئىككى دېھقان يان تەرەپ-تىن هارۋىنى ئالغا مۇرىدىدى، ئۇلارنىڭ «هە - هۇ...» دېيىشىپ، تەڭ كۈچىشى بىلەن هارۋا پاتقاقدىن چىقىپ كەتتى.

— بارىكاللا، — دېدى هارۋىكەش بوۋاي، — رەهمەت ئەپەندىم!

— هېچقىسى يوق.

— ئەپەندى دېگەن ساڭا ئوخشاش بولسا، كۆپچىلىك بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرىدۇ، سېنى.

— بىراق، ئەپەندىمنىڭ كىيىملىرى لاي بولۇپ كەتتى - دە، — دېدى هېلىقى ئىككى دېھقان كۈلۈمسىرەپ. ئۇلار كۈلۈشتى. ئەنۋەر ئەپەندى يولىغا راۋان بولدى. ئۇ كېلىۋېتىپ يان كوچىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان بىنەملىككە كۆز تىكتى.

سۇيىنىڭ شۇنچە كۆپ بولغانلىقىغا قارىماي، بۇ يېزىنىڭ ئۆلكە يەرلىرى ئاز، بىنەملىرى كۆپ. شۇڭا، يامغۇر - يېشىن-لىق يىللىرى ئاشلىقى مول بولىدۇ، يامغۇر ئاز ياغقان يىللىرى هوسۇلى كەم بولىدۇ، بۇنداق يىللىرى ئارا - كۈرەكنى قولتۇق-لاپ قالغان دېھقانلار تۇرمۇش غېمى بىلەن شەهەرگە ئوقەت ئىزدەپ كىرىپ كېتىدۇ ۋە ئۆزى بىلەن بىللە يازدا تاغدىن يىغىپ قۇرۇتۇۋالغان ياۋا ئالما، ئۆرۈك قاقلىرىنى بازارغا ساتقىلى ئەكىرىدۇ. بەزى دېھقانلار بولسا، خاڭلارغا چىقىپ، زۇخاڭدىن يەر ئاستىغا چۈشۈپ كېتىدۇ - دە، ئايلاپمۇ يۇقىرىغا چىقالماي-دۇ. ئەنۋەر بۇلارنى ئاڭلىغان، بۇ ئادەملەر توغرىسىدا يول بويى

ئويلاپ كېتىپ باراتتى. ئۇ دەسلەپ نادەمنى ئويلىدى: «بىچارە بالا كىچىككىنە تۇرۇپ يېتىم بولۇپ قالدى، ئاچلىق، موھتاجلىق ئازابى تۆپەيلىدىن مالايلىققا تۇتۇلدى. مەن ھەرقانچە قىيىنچىلىق تارتساممۇ ئۇنى دەۋرنىڭ ئاق ـ قارىسىنى پەرق ئېتەلەيدىغان، بوينىغا چۈشكەن سىرتماقنى ئۈزۈشكە جۈرئەت قىلىدىغان قىلىپ تەربىيىلىشىم كېرەك، ئاكىسى ماڭغان ئىزغا چۈشۈرۈشۈم كېرەك، ئۆز تەقدىرىنى ئۆز قولىغا ئالالايدىغان قىلىشىم كېرەك. . . »

ئەنۋەر ئەپەندى شۇنداق ئوي ـ خىياللار بىلەن ئەختەمباينىڭ ھويلىسىغا يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى.

ئەنۋەر مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يوغان، ئىككى قاناتلىق، يېشىل سىرلانغان، بىر قانىتىدا يەنە كىچىك ئىشىكى بار، دۇگىلەك تۆمۈر تۇتقۇچلۇق، ھەشەمەتلىك دەرۋازا ئالدىغا كېلىپ توختىدى، بۇ ئەختەمباينىڭ دەرۋازىسى ئىدى. دەرۋازىنىڭ ئىككى يېقىدا قۇچاق يەتمەيدىغان ئىككى تۈپ سېدە بار ئىدى، ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇنى ئەختەمباينىڭ قوشقار بوۋىسى قويغانىكەن. ياز كۈنلىرى سېدە باراقسان بولۇپ كېتىدۇ ۋە شاخلىرى تەكشى چىقىپ ئۆسۈپ، دۈپدۈگىلەك بولۇپ كۆرۈنىدۇ، ئۆزىدىن ئالىقانچىلىكمۇ ئاپتاپ ئۆتكۈزمەيدۇ.

ئەنۋەر دەرۋازىنىڭ ئوڭ قانىتىدىكى كىچىك ئىشىكنى ئېچىپ قورۇغا كىردى. ئۇنىڭ كۆزىگە ئەڭ دەسلەپ ئاستىنى بىر مېتىر چامىسىدا پىششىق كۆك خىش بىلەن قوپۇرغان، كۈنگەيگە قارىتىپ سېلىنغان بەش ئېغىزلىق ئۆي چۈشتى. ئۆينىڭ ئالدى ـ كەينى كەڭ پېشايۋانلىق، ئالدى ـ كەينىگە قارىغان دېرىزىلىرى قاپقاقلىق. قورۇنىڭ تەسكەي تەرىپىگە ئۇزۇن كەتكەن لاپاسلار ۋە قوتانلار جايلاشقان، باينىڭ مىنىدىغان ئاتلىرى، سېغىپ ئىچىدىغان سىيىرلىرى، قىشچە سويۇپ يەيدىغان قويلىرى، ئوتۇن ـ ياغاچلىرى، كۆمۈرلىرى، سامانلىرى؛

ئۇت ـ چۆپلىرى، بىدىلىرى شۇ يەردە تۇرىدۇ. ئۇنىڭ يېنىدا ئىشىكى لاپاس ئاستىغا قارىغان كىچىك بىر ئېغىزلىق ئۆي بولۇپ، بۇ نادەمنىڭ ياتىدىغان ئۆيى. قورۇنىڭ سول تەرىپىدە يەنە بىرنەچچە ئېغىزلىق ئۆيلەر بار، بۇلار باشقىلار تۇرىدىغان ئۆي ۋە ئامبارلار. بۇ بەش ئېغىزلىق ئۆينىڭ كەينى پېشايۋىنى باغقا قارايدۇ. ئوتتۇرىدىكى ئۆينىڭ ئالدى ـ كەينىدە ئىشىكى بولۇپ، باغ ئىشىكى ئارقىلىق باغقا چىققىلى بولىدۇ. باغ ناھا- يىتى چوڭ، ئۇنىڭدا ھەممە مېۋىلەر دېگۈدەك بار: ھەر خىل سورتلۇق ئالمىلار، نەشپۈتلەر، ئامۇتلار، لاك، دۈشەش، ئاق ئۆرۈك، مايلىق ئۆرۈك، شاپتۇللار يەنە نەچچە باراڭ ئۈزۈممۇ بار. باغنىڭ چۆرىسى يىگىرمە ئىككى ياغاچلىق قىلىپ سوقۇل- غان تام، تامنىڭ ئۈستىگە بىر مېتىر چامىسىدا كۆمىلاچ لايدىن ئەنجان تېمى تۇرغۇزۇلغان، ئەنجان تېمىغا تىك ۋە يانتۇ قىلىپ قوڭغۇراق تىكەنلەر سانجىپ قويۇلغان. باغقا ئالايىتەن بىر باغ- ۋەن قارايدۇ، كۈزلۈك مېۋىلەرنى ئۆينىڭ ئاستىدىكى مەخسۇس ياسالغان ئامباردا ساقلايدۇ. باغنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۈۋرۈك ۋە گەرنىزلىرى گۈللۈك نەقىشلىك قىلىپ ياسالغان بىر چىرايلىق شىپاڭ بار.

ئەختەمباي ئۆيدىن چىقىپ ئەنۋەر بىلەن كۆرۈشتى، ئاماد- لىق سوراشتى ۋە بۇ ياش ئوقۇتقۇچىنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى. ئەختەمباي ئەنۋەرنى نۇرغۇن كۆرگەن، لېكىن ئازادە پاراڭلاش- مىغانىدى. ئۇ ۋارىسجان ئوقۇيدىغان سىنىپنىڭ تەربىيىچىسى ئىكەنلىكىنىمۇ بىلەتتى. ئەنۋەر باينىڭ «قېنى، قېنى ئۆيگە» دېيىشى ۋە قولى بىلەن ئۆي تەرەپنى كۆرسىتىشى بىلەن تۆت باسقۇچلۇق پەلەمپەينى بېسىپ پېشايۋانغا چىقتى، ئوتتۇرىدىكى بىرىنچى ئۆيگە كىردى، بۇ ئۆي قۇرۇقلا ئىدى. ئۇنىڭغا بۇرۇلۇپ قوش ئىشىكى ئېچىقلىق تۇرغان ئىككىنچى ئۆيگە كىردى. بۇ ئۆينىڭ كەينى تېمىغا يەتتە گەزلىك ئانار گۈللۈك گىلەم ئېسىل-

غان، ئىككى تۆگە ساندۇق قويۇلغان بولۇپ، ئۈستىگە تاۋار
يوتقان، چۆرىسىگە زىغزىق تۇتۇلغان ئۇزۇن يېكەندازلار ئېگىز
قىلىپ تىزىلغانىدى. تاختاينىڭ ئۈستىگە لىققىدە قىلىپ تېكمەت
كىگىزلەر سېلىنغان، ئۈچ دېرىزىگە بېغىررەڭ دۇخاۋا پەردە
ئۇزۇنغا تارتىلغان بولۇپ، تەكچىسىگە يوغان گۈللۈك ساپال
قاچىلار، ساماۋار قويۇپ قويۇلغانىدى. ئىشىكنىڭ يېنىدىكى
بۇلۇڭدا سېرىق مىستىن ياسالغان ئاپتۇۋا ـ چىلاپچا تۇراتتى.
قوزۇقلارغا بولسا پەتنۇس ۋە ئىككى ئۇچىغا كەشتە تىكىلگەن
ئۇزۇن لۆڭگىلەر ئېسىپ قويۇلغانىدى.
ئەنۋەر ئەختەمباينىڭ زورلىشى بىلەن يەكەندە توقۇلغان
ئۇزۇن يوللۇق پاياندازنى بېسىپ ئۇچىنچى ئۆيگە كىردى، بۇ
ئۆي ئىككىنچى ئۆيگە قارىغاندا تېخىمۇ ھەشەمەتلىكرەك جابدۇق-
لار بىلەن تولغان بولۇپ، قىپقىزىل چوغدەك ئىدى. ئۇلار ئۆيگە
كىرگەندىن كېيىن، يەنە بىر قېتىم تىنچلىق سوراشتى. ئەنۋەر
يېكەنداز ئۈستىدە جايلىشىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئەختەمباي-
نىڭ بېشىدىن ئايىغىچە سەپسالدى. ئەختەمباي ئوتتۇرا بوي-
لۇق، چېقىر كۆزلۈك، بۇرنىنىڭ يوغانلىقى ئالاھىدە بىلىنىپ
تۇرىدىغان، پېشانىسى تارراق كەلگەن، يېشى ئەللىكلەرگە بې-
رىپ قالغان بولسىمۇ، چاچ ـ ساقاللىرىغا تېخى ئاق سانجىمى-
غان ئادەم ئىدى. ئۇ ئۇچىسىغا تىك ياقىلىق پەشمەت، بېشىغا
كەمچەت تۇماق كىيىۋالغان بولۇپ، پۇتىدىكى يەك پاشنىلىق
ئۆتۈكى پارقىراپ تۇراتتى. ئۇ سېرىق ساقىلىنى ھەر ئۈچ كۈندە
بىر قېتىم قىرقىما قىلىپ چېتىگە چۆپ قوندۇرمايتتى، شۇن-
داقلا سەھەرنىڭ پەيزىنى قولدىن بەرمەيتتى. ھەر كۈنى سۈبھى
كۆتۈرۈلگەندە، باغقا چىقىپ ئايلىنىپ يۈرۈشنى ئۆزىگە ئادەت
قىلىۋالغان، «سەھەرنىڭ ساپ ھاۋاسى ئادەمنىڭ زېھنىنى ئاچى-
دۇ» دەيتتى ئۇ دائىم.
چاي تارتىلدى، چايدىن كېيىن ھەش ـ پەش دېگۈچە

قېزا - قىرغاۋۇل گۆشى بېسىلغان پولو تارتىلدى.

— ئۆزۈم قارا قورساق بولسامۇ ئىلىم ئەھلىنى بەك قەدىرلەيمەن، — دېدى باي كىچىك بەكىسى بىلەن پولو ئۈستىدىكى گۆشنى توغراۋېتىپ، — ئاڭلىسام مەكتەپ ھېسابىغا ئازراقلا ئۆشرە - زاكات تېگىپتۇ، بىزنىڭ مۇتىۋەللى تولىمۇ كۆزى كىچىك ئادەم. مەن مەنسۇرغا ئېيتتىم، مەكتەپكە ياخشى قارىمىسا بولمايدۇ، ھاۋادا ئۇچۇرغانمۇ، سۇدا ئۈزدۈرگەنمۇ، قارا كۆسەيگە ئەجەل ئوقىنى بېكىتكەنمۇ ئىلىم. ئاللاتائالا يارىتىشنى مەن ياراتتىم، يارىلىش ئۆزۈڭدىن دېگەن. بۇ گەپنىڭ مەنىسى مېنىڭچە: ئۆمىلەپ ماڭامسەن، ئاسماندا ئۇچامسەن، بۇ ئۆزۈڭنىڭ ئەجرىگە باغلىق دېگەنلىك، بۇنداق دېسە كۇپۇرلۇق بولماس دەيمەن!

باي ئەنۋەرگە يەر ئاستىدىن قاراپ قويدى، ئەنۋەر ئېڭىكىنى سول ئالىقىنى بىلەن تىرەپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى، باي ئالىقانلىرىنى ئېچىپ ئەنۋەرنى ئاشقا تەكلىپ قىلدى ۋە سۆزىنى داۋام قىلدى. :

— شىڭ دۈبەن جانابلىرىنىڭ دانالىقى مانا مۇشۇنىڭدا، شەھەرگە توك زاۋۇتى قۇردى، دوختۇرخانا، مەكتەپ ئاچتى، نەسىللىك مال زاۋۇتلىرىنى قۇردى، ياشلىرىمىزنى رەسىگە ئاچىقىپ ئوقۇتۇپ كەلدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى بىزنىڭ كۆزىمىزنى ئېچىش ئۈچۈن بولماي نېمە؟ لېكىن بەزىلەر ھە دېسىلا قىزىل پاچاق، سېرىق پاچاق دەپ جۆنۈيدۇ. ئەنۋەرجان بالام، مەن سىزگە راست سۆزۈمنى ئېيتسام، مەن مەرىپەتنى ياخشى كۆرىمەن، ئۆزۈم قېرىپ قالدىم، ۋارىسجاننى، مۆرىتى كەلسە نادەمىنىمۇ ئاشۇ سېرىق پاچاقلارنىڭ مەكتىپىگە ئەۋەتىپ ئوقۇتىمەن. قاچانغىچە خەقنىڭ ئاغزىغا قارايمىز، دادام رەھمەتلى ھەجگە ماڭغاندا مېنىمۇ بىللە ئېلىۋالغان، بىراق تېخى كىچىكتىم، شۇنداق بولسىمۇ، بېرىپ كەلگۈچە نۇرغۇن ئەللەرنى

كۆردۇق، ئۇلارمۇ مۇسۇلمان ئىكەن، لېكىن ھەممىنى قىلالاي-
دىكەن. تۈركىيىدە، ئىراندا دوختۇرلارنى، نى - نى ئالىملار-
نى، سودىگەرلەرنى كۆردۇق. مۇسۇلمانچىلىقى ئۆز يولىدا، ئەم-
ما ئىلىم - پەندە يېتىشىپتۇ. ئۇلارنىڭ ئالدىدا بىز ياۋا ئاسلان-
دەك شۈمشىيىپ قالىدىكەنمىز. ئوت ھارۋا، پاراخوت، ئايروپى-
لانلىرى بىر ياقتا تۇرسۇن، مونۇ تۆت چاقلىق كوڭكىسىنىڭ
چىقىدىغان - چۈشىدىغان پەلەمپىيىنى بىلمەيدىكەنمىز، ۋاي -
ۋۇي نادانلىقىمىز!

ئەنۋەر كۈلۈپ كەتتى.

— ناھايىتى توغرا ئېيتتىڭىز باي دادا، بىز راستتىنلا ناھايىتى نادان. راستىنى ئېيتقاندا ھازىرقى دۇنيادا ئىلىم - پەن تەرەققىي قىلىپ بىزنى تولىمۇ ئارقىدا قالدۇرۇپ قويدى، بىز مائارىپچىلارنىڭ يۈكىمىز شۇنىڭ ئۈچۈن ئېغىر، ياشلارنى زامانغا لايىق قىلىپ تەربىيىلەشكە قىينىچىلىقمۇ ناھايىتى زور!

— شۇنداق بالام، شۇنداق! — دېدى باي ئەنۋەرگە چاي قۇيۇۋېتىپ، — نادان خەق بار يەردە سىلەرگە قىيىنچىلىق چوڭ بولماي نېمە بولاتتى. بالام، سىز غەيرەت قىلىڭ، مەن سىزگە ياردەم قىلىمەن، مەن سىزنى ياخشى كۆرىمەن، ۋارىس-جاننى مۇشۇنچىلىك قىلدىڭىز، ئۇنى ئاز دەپ نادەمنىمۇ ساۋات-لىق قىلىپ قويدىڭىز. سىزنى مەن شەنگەن ئالدىدىمۇ ماختى-دىم، شەنگەن جانابلىرىمۇ خۇشال بولدى. قېنى، تارتىنماي ئېلىڭ، مونۇ ئۆيلەر ئازادە، نېمە قىلىمەن دېسىڭىز بولىدۇ، مونۇ سارايلار ئۆز ئۆيىڭىز بالام. ياتاقنى تاقاڭ، مۇشۇ سارايغا كۆچۈپ كېلىڭ، گەپنىڭ بولار يېرىنى ئېيتاي، سىز بالا، مەن ئاتا، كۆچۈپ كەلمىسىڭىز خاپا بولىمەن، ئەمما!

ئەنۋەر جىم بولۇپ قالدى. ئۇ بايدىن پايدىلىنىپ يېزىدا جىق ئىشلارنى قىلىشنى، بالىلارنىڭ ئوقۇش شارائىتىنى ياخشى-لاشنى، مەكتەپنى رېمونت قىلىۋېلىش، كەچ كۇرس ئېچىپ

ياشلارنى ساۋاتلىق قىلىۋېلىش، مونۇ يېزىنى ئىلىم - پەن ئۇرۇقىدىن يېڭى مېۋە ئالىدىغان مۇنبەت تۇپراققا ئايلاندۇرۇشنى ئويلايتتى. مانا مۇشۇلارنى قىلىش ئۈچۈن باينىڭ ئۆيىگە كۆچۈپ كېلىش، «ۋاي باي دادا» دەپ ئاغزىدىن كىرىپ بۇرنىدىن چىقىپ يۈرۈپ مونۇ ئېزىلىۋاتقان ئەمگەكچى خەلقلەر ئۈچۈن پايدىلىق جىق ئىشلارنى قىلىۋېلىشنى ئويلىدى، لېكىن بۇنداق قىلسا كەمبەغەللەر ئۇنىڭدىن يىراقلاشسىچۇ؟ ئەختەمباينى ئۆلگۈدەك يامان كۆرىدىغان گايىت، كېۋىرلار ئۆزىنى قاچۇرسا، ئەنۋەرنى غالچىكەن دەپ ئويلاپ قالسىچۇ؟ كۆچۈپ كەلمىسە، بايغا يېقىنلاشمىسا باي ئۇنىڭدىن گۇمانلىنىدۇ، نۇرغۇن قىلغىلى بولىدىغان ئىشلارمۇ قىلىنماي قالىدۇ. قانداق قىلىش كېرەك؟

— رەھمەت باي دادا، — دېدى ئەنۋەر تاماقتىن كېيىن باينىڭ ئىلتىپاتىغا جاۋاب قايتۇرۇپ، — سىزگە كۆپ رەھمەت. ئاتىدارچىلىقىڭىزنى ئەلۋەتتە قەدىرلەيمەن. كۆچۈپ كېلىشنى ئويلىشاي، ئۆزۈمنىڭمۇ غەمخورلۇقىڭىزغا ھازىر جاۋاب بولۇشتىن باشقا يولۇممۇ يوق. بىراق، بىرلا تەڭقىسلىقىم بار، ئوقۇغۇچىلار، يېزا ياشلىرى ئاخشىمى - ئەتىسى مېنىڭ ياتىقىمغا كىرىپ ئۇنى - بۇنى ئۆگىنىۋاتىدۇ، ئۇلار ھەر كۈنى ئاخشىمى بار، بۇ يەرگە كۆچۈپ كەلسەم ئۇلاردىن قاچقاندەك بولۇپ قالارمەن، ئۇلارمۇ ئەيمىنىپ بۇ يەرگە ئەركىن كىرىپ - چىقالماي قالارمىكىن، مۇشۇ تەرىپى مېنى قىيناۋاتىدۇ.

— راست گەپ، — دېدى باي بارماقلىرى بىلەن مايلاشقان قىسقا ساقىلىنى سىپاپ تۇرۇپ، — مېنىڭ سارايلىرىمغۇ باي - كەمبەغەلنى تاللىمايدۇ، بىراق ئادەت شۇنداقكەن، كەمبەغەللەر باينىڭ ئۆيىدە قورۇنىدىكەن، بايلار كەمبەغەللەرنىڭ ئۆيىدىن يىرگىنىدىكەن، بۇ بىر كونىدىن قالغان ئادەت، مۇشۇنداق ئادەت ئۆزگەرسۇن دەپ مالايلىرىمغا پات - پات مۇشۇ سارايلاردا چاي بېرىمەن، ئۆزۈممۇ ئۇلارنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ

كېچىدا ئولتۇرۇپ مۈگدىشمەن. پات - پاتلا گۈلپەمخاننىڭ ئۆيىگە بېرىپ تېخى كاۋا مانتىسى يەپ كېلىمەن، ها ها ها. . . بولىدۇ، بۇ بىر نازۇك يېرىكەن، سىزمۇ ئويلىنىڭ، مەنمۇ چارە قىلىپ باقاي. . . ياق قوزغالماڭ، بىزنىڭ ئۆيدىكىلەرنىڭ سىزگە ئازراق بىر رەھمەت تەزىمى بار ئوخشايدۇ، هاي هۆرلەم!

هۆرنىساخان بىر كىيىملىك ئورۇس تېرىكىسىنى، لۆڭگە - سوپۇن، چاقماق قەنت ۋە ئاز - تولا پۇل سېلىنغان ئورۇس پەتنۇسىنى كۆتۈرۈپ كىرىپ داستىخانغا قويدى ۋە باي ئۆگەتكەن سۆزلەرنى تەكرارلىدى:

— لايىقىڭىز بولمىسىمۇ ئەمدى ئەپەندىم، بالىمىز ۋارىسجاننىڭ ئاغزىغا ئىلىم سېلىۋاتىسىز، مالىيىمىز نادەمنىمۇ ئوقۇتۇپ ساۋاتىنى چىقاردىڭىز، تېخى كۆڭلىڭىزنى ئېلىۋالىمىز، قانچە قىلساقمۇ ئەرزىيدۇ، قېنى ئەمىسە!

— ئېلىڭ، ئېلىڭ، ئايالىلارنىڭ كۆڭلى، بۇ مېنىڭ قىلىغىنىم ئەمەس، ياق دېمەڭ، ئالمىسىڭىز خاپىچىلىق بولىدۇ!

ئەنۋەر ئورنىدى تۇردى. چىرايلىق قاتلانغان سوۋغىنى ئىلاجىسىز قولتۇقىغا قىستى ۋە قولىنى كۆكرىكىگە قويۇپ:

— رەھمەت، بۇنچە جوۋىمىساڭلارمۇ بولاتتى، — دېدى خوشلىشىۋېتىپ، — بۇ سوۋغا ئوشۇقچە بولۇپ كەتتى.

— ئۇنداق دېمەڭ ئۇكام، — دېدى هۆرنىساخان قاپىقىنى سوزۇپ، — بالىمىز ئادەم بولۇپ قالسىلا سىزگە ئات - تۆگە سويۇپ چاي قۇيساقمۇ ئەرزىيدۇ.

— ۋارىسجان ياخشى بولۇپ كېتىدۇ، — دېدى ئەنۋەر ئايالنى ئۈمىدلەندۈرۈپ.

— «سادىن لاچىن تۇغۇلىدۇ» دەيدىغان ئەپەندىم، خۇدايا توۋا، ماۋۇ تەتۈرچىلىكنى قاراڭ، لاچىندىن سا تۇغۇلۇپ قالىدىغاندەك قىلىدىغۇ؟

— ئۇنداق بولسا، — دېدى ئەنۋەر، — بالىنى داۋالاتـ

ساق تۇزۇلۇپ كېتىدۇ، شەھەردە بىر داڭلىق تېۋىپ بار، نى - نى سەۋدايىلار ئۇنىڭ قولىدا ساقىيىپ كەتتى، ۋارىسجان نېمە؟

— دېگىنىڭىز بولار ئىلاھىم، ئەتىلا ماڭغۇزىمەن، ساقىيىدىغانلا بولسا ھازىر بولسىمۇ كىرگۈزىمەن، — دېدى ھۆرنىساخان ھاياجانلىنىپ.

ئەنۋەر سىرتقا ماڭدى، ئۇلار ئەر - خوتۇن ئۇزىتىپ چىقىشتى.

2

— سېلىنگە نېمە كەم، — دېدى ھۆرنىساخان تېرىكىپ، — نەدىكى يالاڭتۆشلەرگە راپاۋەتچىلىك قىلىپ.

— ئانچە - مۇنچە راپاۋەتچىلىك قىلىپ قويمىساڭ تاپاۋەت ئۆزلىكىدىن كەلمەيدۇ، — دېدى ئەختەمباي تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ، قولىدىكى ئىنچىكە ئارچا ياغىچى بىلەن چىشىنى كوچىلاپ. ھۆرنىساخان دېرىزىدە ئىككى قولىنى قولتۇقىغا قىستۇرغان ھالدا بايغا ئاچچىقلىنىپ ئولتۇراتتى.

— راپاۋەتچىلىك دېگەنىنچۇ قارىسىلا، بىلىدىغان، ياندۇرالايدىغان ئادەمگە قىلسا بولىدۇ، — ئۇ قولىنى قولتۇقىدىن ئېلىپ ئالدىغا چۈشۈۋالغان بىر تال چېچىنى كەينىگە ئاچچىقى بىلەن ئاتتى.

ھۆرنىساخان ئاق يۇزلۇك، شالاڭ ئىنچىكە قاشلىق، بويى ئېگىزرەك، ياپىلاق ماڭلايلىق، قاپىقى دۆڭ، چىشلىرى ئالتۇندىن قاپلانغان، چاۋىلداپ تۇرىدىغان سۆزمەن خوتۇن. ئۇ تاپىنىدىغا يەتكۇدەك ئۇزۇن ئىككى ئۆرۈمە چېچىغا بىر جىڭ جالا سېلىپ كۈمۈش چاچتەڭگىلەر ئېسىپ تەڭگىلىرىنى شىرىقلىتىپ، چېچىنى سوقۇپ يۇرۇشنى ياخشى كۆرىدۇ. ئۇنىڭ يېشى

قىرىقتىن ئاشقان بولۇپ، ئەختەمباينىڭ ئەمرىگە ئېلىنىپ،
باشقا يېزىدىكى ھاللىق ئائىلىدىن بۇ يەرگە كەلگىنىگە يىگىرمە
بەش يىل بولغان. بۇ مەھەللىگە يېڭى كەلگەن چاغلاردا،
خوتۇن ـ قىزلار جامائەتچىلىكى ئىچىدە ئۇنىڭغا «ھۆرلەم» دې-
گەن ئۆزگەرگەن ئەركىلەتمە نام قويۇلغانىدى. ئۆز ئائىلىسىگە
قارىغاندا بىرنەچچە ھەسسە ئۈستۈن باي بولغان بۇ ئائىلىگە
كەلگەندىن كېيىنكى ئىززەت ـ ھۆرمەت بۇ ياش چوكاننىڭ
كۆڭلىنى كۆتۈرۈپ، تاۋۇنى ئۆستۈردى، كېيىنرەك چوڭ ـ
چوڭ سورۇنلاردا ئۇ ياشانغان خوتۇنلارنىڭ گەپلىرىگە ئارىلىشى-
دىغان بولدى. كىمنىڭ خوتۇنى؟ ئەختەمباينىڭ. شۇنىڭغا يارىشا
بىلىكىگە ئالتۇن بىلەزۈك، مەيدىسىگە ئالتۇن بۇلاپكا، بارماقلى-
رىغا قوش ـ قوشلاپ ياقۇت كۆزلۈك ئۈزۈكلەرنى سالىدىغان
بولۇپ قالدى. چىشلىرىغا ئالتۇن قاپلاتتى. چېچىمۇ ئۆسۈپ
ئاينىپ تاپىنىغا يەتتى. مانا شۇنىڭ بىلەن «ئۇزۇن چاچ ھۆر-
لەم»، «ئالتۇن چىش ھۆرلەم» دەيدىغان ناملار پەيدا بولۇشقا
باشلىدى. دەسلەپتە بۇ ناملارغا ئۇنىڭ مەسلىكى كېلىپ يۈردى،
كېيىنرەك بولسا، بولۇپمۇ بۇ «ھۆرلەم» دېگەن ئەركىلەتمە نام
ھۆرمىتى ئۈچۈن توي ـ تۆكۈن، نەزىر ـ چىراغلاردا ئۇ بارمى-
غۇچە داستىخان سېلىنمايدىغان ھال شەكىللەنگەندە ئاچچىقلىنى-
دىغان، تېرىكىپ قېلىن لەۋلىرى تىترەيدىغان بولۇپ قالدى.
چۈنكى، بۇ نام ئۇنى كىچىكلەتكەندەك، ھۆرمەت قىلمايۋاتقاندەك
تۇيۇلىدىغان بولدى.

ئەختەمباي دادىسىنىڭ ۋەسىيىتىگە ئاساسەن ھۆرنىساخاننى
ئىگىلىكنى باشقۇرۇش ئىشلىرىغا ئارىلاشتۇرمايتتى. رۇستەم-
باي: «ھەرقانداق ئىشقا خوتۇن خەقنى ئارىلاشتۇرماسلىق كې-
رەك» دەپ ۋەسىيەت قىلغانىدى. باي ئۇنىڭغا مەسلىھەت قىلماي
ئۆز ئىشىنى قىلىۋېرەتتى. بىراق، ھۆرنىساخان قاچان بولمى-
سۇن باينىڭ ئىشلىرىغا ئارىلىشىۋالاتتى. ئەختەمباي دەسلەپتە

ھۆرنىساخاننىڭ بۇ قىلىقىغا ئاچچىقلاندى. لېكىن، ئۇ بۇ قىلىقنى تاشلىمىغاندىن كېيىن، ئېتىبارمۇ قىلمايدىغان بولدى. ھۆرنىساخان بەزىدە مۇنداق ئىشلارغا كانىدەك مەھكەم يېپىشىۋېلىپ تۇرۇۋالغان چاغلاردا، باي ئۆز ئىشىنىڭ سىرىنى - مەقسىتىنى ئېچىپ ئۇنى قايىل قىلىشقا مەجبۇر بولاتتى.

— سەن ئۇنداق دېگەنبىلەن، — دېدى باي تۇرقىنى ئۆزگەرتمەي تۇرۇپ، — راپاۋەتچىلىك قىلىشنىڭ يولى بار.

— ھەرقانداق يول بولغان بىلەن ئۇ قەلەندەر نېمىسى بىلەن ياندۇراتتى؟

باي تېرىكىپ قېشى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى.

— كۆچى بىلەن ياندۇرىدۇ ئەمەسمۇ.

— ئىشلىمەيدىغان ھەددىمۇ ئۇلارنىڭ.

— ئىشلىمەيدىغان ھەققى يوق، ئەمما «زامان قايان، سەن شۇيان» دېگەن ماقال بار. بىلەمسەن، دادامنىڭ تۇتقان يولى ئاقمايدۇ، قىبلى تامدا سېرىق ھۆكۈمەت بار، ئۇ يەردە بىزدىك بايلار تۇگىدى، ئۇلارغا كەلگەن كۈن بىزگە كەلمەيدۇ دەپ ئويلامسىنا؟ مونۇ شىڭ دۇبەن دېگەن نېمە ئاشۇ سېرىق ھۆكۈمەت بىلەن تېخىچە دوست بولۇۋاتسا، سەن ناغرىغا قاراپ مەش دەسسىمىسەڭ بولامدۇ؟ ھۇسەنبايلار، تۇداخۇنباي، داموللا جاللاپلار... قىسقىسى، ھەممىلا بايلار ھازىر ئاشۇ رەسى بىلەن دوست بولۇپ سودا قىلىۋاتىدۇ، سەن خوتۇن نېمىنى بىلىسەن، ئۇلار بالىلىرىنى نە - نەلەرگە ئەۋەتىپ ئوقۇتۇۋاتىدۇ. بىزمۇ چوڭراق باي بولايلى، سودىگەرچىلىك قىلايلى، زاۋۇت قۇرايلى، دۇنيانىڭ باشقا يەرلىرىنى كۆرەيلى. سەن خوتۇن تېخى كوڭكىغا چۇشۇپ باقمىدىڭ، سۇدا ئۈزدىسەن، ھاۋادا ئۇچسەن تېخى ھىم... بۇنىڭ ئۈچۈن ئەنۋەردەكلەرنى قولتۇقتا قىسماي بولامدۇ؟ ھۇسەنبايلارنىڭ نى - نى كاتىپلىرى، ھېسابچىلىرى، ئەپەندىلىرى، ئەقىلچىلىرى بار. ئۇلار مىسالى ماۋۇ گىلەمدەك

چوڭ بىر يەرنى پىرقىرىتىۋاتىدۇ، بىزچۇ؟ قولياغلىقچىلىك. تېخى شۇنىمۇ باشقۇرالمايۋاتىمىز. ھەي نادان خوتۇن، تولا چالۋاقىماي ھېلىقى بىر نەۋرە سىڭلىڭنى كۆندۈرگىن، ئۇ ئارزۇلۇق قىزنى مۇشۇ ئەنۋەرگە چاتايلى، توي ئىگىسى ئۆزۈم بولىمەن!

ھۆرنىساخان قاپىقىنى سۈزۈپ نازلاندى.

— ھەممىنى ئۆزلىرىلا كۆرىلا، بايلارنىڭ ئۆيلىرىگە ئۆزلىرىلا كىرىدىلا، مېنىمۇ ئەكىرسىلە، كۆرەي، بىلەي! بۇنىڭدىن كېيىن ئەكىرىمەن، كۆرسىتىمەن، دەپ ۋەدە بەرسىلە، ھۆرلىقانى مونۇ چوقۇر ئەپەندىگە ئۆزۈملا چېتىپ قويىمەن!

باي كۈلۈمسىرىدى ۋە نازلىنىپ تۇرغان ئايالىنىڭ ئېڭىكىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ قويۇپ:

— ماڭىمۇ بىرەر توقال چېتىپ قويارسەن! — دېدى.

ئايال تۇمشۇقىنى تەتۈر ئۆرۈپ يالغان ناز بىلەن دومسايدى:

— تويماس، نەپسى يامان!

— نەپسى يوق ئادەم باي بولالمايدۇ خوتۇن، — دېدى باي خوتۇننى يېنىك قۇچاقلاپ.

3

تاڭ يېڭىلا يورۇشىغا نادەم خادىك ھارۋىنى قوشۇشقا باشلىدى، ئۇ دوغىنى سېلىشنى تازا ئەپلەشتۈرەلمەي تۇرغاندا، گايىت كېلىپ ياردەملەشتى.

— ئەمدى سەن ئەكىرىدىكەنسەن - دە، — دېدى گايىت دوغىنىڭ تاسمىسىنى تارتىپ باغلاۋېتىپ، — ئۆتكەندە مەن ئەكىرگەنىدىم، ئىلاھىم بۇ ئىلەشمەنگە دەۋا تېپىلمىغىيدى!

نادەم كۈلدى ۋە ئۆيگە كىرىپ كەتتى. ئۆيدىن ئاچىققان قىزىل گىلەمنى كېگىزنىڭ ئۈستىگە سېلىپ، ھارۋىنىڭ كەينى

تەرپىگە ئىككى قاتلاپ بىغىررەڭ مەخمەل كۆرپىنى سالدى، ھەممە نەرسە تەييار بولغاندا بېشىغا كەمچەت تۇماق، ئۈچىسىغا قارا كۆك موۋۇتتىن تىكىلگەن پېرىجە، ئايىغىغا پەس پاشنىلىق ئۆتۈك كىيگەن ئەختەمباي بىلەن ، بېشىغا قاما قۇلاقچا، ئۈچە- سىغا تۆت يانچۇقلۇق چاپان ـ شىم كىيگەن ۋارىسجان مەخمەل كۆرپىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇردى.

نادەم بوجىنى قولىغا ئېلىشىغىلا ئات يورۇپ كەتتى، ئۇلۇغ ئېچىلغان دەرۋازىدىن ھارۋىنى ئېھتىيات بىلەن چىقاردى، ھۆر- نىساخان ئۇزىتىپ كوچىغىچە چىقتى.

— خوش بالام، سالامەت بېرىپ كەل.

ئۇلار پەقەت خادىكقىلا قوشۇلىدىغان قاۋۇل تورۇق ئاتنىڭ بويىنىغا سېلىنغان جاراڭلىق قوڭغۇراقلار ساداسى ئىچىدە مەھەل- لىدىن تېزلا چىقىپ كەتتى. ئۇلار تېز مېڭىپ چۈشكە يېقىن شەھەرگە كىرىپ كەلدى. بۈگۈن جۈمە ئىدى. نادەم غۇلجا شەھىرىنى بىرىنچى قېتىم كۆردى، ھەممە نەرسە ئۇنىڭغا يېڭى بولۇپ كۆرۈندى. ئەختەمباينىڭكىدەك ئېسىل ئىمارەتلەر كۆپ ئۇچرايتتى، كوچىنىڭ بەزى يەرلىرىدە باليخانىلىق ئۆيلەر كۆز- گە چېلىقاتتى. ھەر خىل كىيىملىك ئادەملەر — بەزىلىرى ئىسكەتلىك پەلتولارنى كىيگەن، باشلىرىغا چاچ قويغان، بەزىلە- رى خۇددى باينىڭكىدەك چاپانلارنى كىيگەن، بەزىلىرىنىڭ مۇ- رىلىرىدە ئاجايىپلا بەلگىلەر بار، شەپكىسىنىڭ ئالدى ئېگىز بولۇپ، ماڭلىيىغا نۇرغۇن بۇرجەكلىك ۋاللداپ تۇرىدىغان بىر نەرسە قادالغان، بەلدىكى تاسما بەلۋاغقا قاپلىق تاپانچا ئاسقان ئادەملەرمۇ بار ئىدى. «ھە بۇ چېرىكلەر باشلىقى» دەپ ئويلىدى نادەم. ئۇ ناھايىتى ئېنىق كۆردى، شەھەر كوچىلىرىدا يۈرگەن كۆپچىلىك ئادەملەر يەنىلا ئۆز يېزىسىدىكىدەك جۇل - جۇل كىيىملىك، ئۇنىڭ ئۈستىگە قەلەندەرلەرمۇ كۆپ ئىدى.

— پەخەس بول، كۆزۈڭگە قاراپ ھەيدە، — ئەختەمباي

پات ـ پات شۇنداق دەپ نادەمنى ئاگاھلاندۇرۇپ تۇراتتى. ھەقد-
قەتەن شەھەردە ئادەم كۆپ ئىدى. ھەر خىل كەسىپ ئىگىلىرد-
ىنىڭ ئۆز ماللىرىنى داڭلاپ ۋارقىراشلىرى قۇلاقنى ياراتتى،
ئارىلاپ ـ ئارىلاپ ئاپتوموبىللارمۇ ئۇچراپ قالاتتى، مۇنداق
چاغدا كىشىلەر دەررۇ ئۆزلىرىنى يولنىڭ چېتىگە ئالاتتى، ئۆ-
تۈپ كەتكۈچە ھارۋىلار توختاپ تۇرۇشاتتى.

ئۇلار كۆك كۆۋرۈككە يېتەي دەپ قالغاندا، ئالدى تەرەپتىن
خادىك ھارۋىغا چۈشكەن يوغان سەللىلىك، چاساقال بىر ئادەم
كۆرۈندى، ئەختەمباي نادەمگە:

ــــ توختات ھاۋرىنى! ــــ دېدى ـ دە، ئۆزى ھارۋىدىن
چۈشتى، يوغان سەللىلىك ئادەممۇ ھارۋىدىن چۈشۈپ، ھەر
ئىككىسى تەڭلا:

ــــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم.

ــــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، ــــ دېيىشىپ ناھايىتى قىزغىن
كۆرۈشۈپ كېتىشتى ۋە كوچىنىڭ چېتىگە چىقىپ ئېرىق بويىدا
پاراڭ قىلىپ ئولتۇردى.

بۇ يەر سودا دۇكانلىرى كۆپ، باشقا يەرلەرگە قارىغاندا
ئاۋاتراق بولۇپ، كۆكتات ۋە ھەر تۈرلۈك مېۋىلەرنى ساتىدىغانلار
كۆپرەك ئىدى. ئەتىگەندىن كەچكىچە سودا ـ سېتىق قىلىدىغان-
لار بېسىقمايتتى ھەم سودا قىلمايدىغانلار ئاچچىق كۆك تاماكىنى
تارتىشىپ دۇگدەرىشىپ يۈرگەن بىكار تەلەتلەرمۇ نۇرغۇن ئىد-
ى. قىبلىدىن سوققان سوغۇق شامال، ئۇلارنىڭ باش ئۈستىدە
ساڭگىلاپ يۈرگەن قارامتۇل كۆكۈچ بۇلۇتلار قار يېغىپ قېلىش-
تىن دېرەك بەرمەكتە ئىدى. كوچا توپىلىرىمۇ نەملىشىپ ئې-
غىرلىشىپ قالغاچقا پۇرقىراپ ئۇچمايتتى. ئادەملەر چۈشكەن
خادىك ھارۋىلار ئۇياقتىن ـ بۇياققا جاراڭلاپ ئۆتۈپ تۇراتتى.
تىرىكچىلىك غېمى، قار يېغىپ قېلىش ئەندىشىسى ئادەملەرنى
ئوبدانلا ئالدىرىتىپ قويغانىدى. ۋارىسجان قېلىن كىيىملەر ئې-

چىدىمۇ مۇزلاپ تىترەپ ئولتۇرغىنى بىلەن نادەم سوغۇققا پە-
سەنت قىلماي تۆت ئەتراپىغا پالت - يۇلت قىلىپ قاراپ ئولتۇ-
راتتى. شەھەرنى بىرىنچى قېتىم كۆرۈۋاتقانلىقى ئۈچۈن قىزد-
قىش تۇيغۇلىرى دەممۇ دەم ئۆرلىمەكتە ئىدى.
— ھەي بالا، — دېدى نادەمگە مايلاشقان ھەربىي كىيىم
كىيگەن بىرى، — هارۋاڭنى ماياققا ئەكەل.
نادەم بېشىنى چايقاپ:
— ياق، — دېدى. ئۇ يېنىپ كېلىپ نادەمنىڭ مەيدىسى-
گە نوقۇپ:
— ماياققا ماڭ، بىزنىڭ سەينى سالىدۇ، مەن پۇل بېرد -
دۇ، — دېدى ئۇيغۇر تىلىنى بۇزۇپ سۆزلەپ.
نادەم ئۇنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ:
— ياق، مەن كىرا قىلمايمەن، — دېدى. ۋارىسجان ئۆز
ئورنىدا قىمىر قىلماي ئولتۇراتتى. ھەربىي ئاتنىڭ بوجىسىنى
نادەمنىڭ قولىدىن تارتتى، نادەم بوجىغا مەھكەم ئېسىلىۋېلىپ:
— كىرا قىلمايمەن دېدىمغۇ، كىرا قىلمايمەن، قانداق
گەپ ئۇقمايدىغان نېمە ماۋۇ، — دېدى.
نېرىراقتا سەي دۇكىنىنىڭ ئالدىدا هاۋارەڭ ھەربىي
شىم - تۇجۇركا كىيگەن، ئالدى ئېگىز شەپكىسىنىڭ ماڭلىيىغا
ئون ئىككى قىرلىق بەلگە تاقىغان، مەيدە يانچۇقىنىڭ ئۈستىگە
ئايروپىلان سۈرەتلىك ئىزناك قادىغان بىر ئەسكەر باشلىقى سەپ-
سېلىپ قاراپ تۇراتتى. ئاخىرى ئۇ كەلدى - دە، «زۇ. . .
زۇ. . .» دەپ ۋارقىراپ، ئاچچىقى بىلەن نادەمنىڭ كاچىتىغا
ئىككى - ئۈچنى ئۇرۇۋەتتى. نادەممۇ ئۇنىڭ يانپېشىغا بىرنى
تەپتى. شۇ ئەسنادا ئادەملەر يىغىلىپ كەتتى، ئەختەمبايمۇ ھې-
لىقى يوغان سەللىلىك ئادەم بىلەن خوشلىشىپ يېتىپ كەلدى.
بۇ ئەسكەرلەر سەي دۇكىنىدىن ئايروپىلان ئىستانسىسىدىكى ليۇد-
جىكلار ئۈچۈن ھەر كۈنى ئەتىگەندە سەي سېتىۋالاتتى - دە،

ئۇنى هارۋىكەشلەرگە كىرا قىلىپ، بۇ يەردىن بەش - ئالتە
چاقىرىم يىراقلىقتىكى ئايروپىلان ئىستانسىسىغا ئېلىپ كېتەت-
تى. بۈگۈن ئۇلار هارۋا تاپالماي قالغانىدى. ئەسلىدە بۇ يەردە
كىرا هارۋىلىرى توختايدىغان ئورۇن بار ئىدى. بىراق، بىرنەچ-
چە كۈندىن بېرى بۇ يەردە چۈشكىچە بىرمۇ هارۋا توختىمايدىغان
بولۇپ قالدى. چۈنكى، ئۇلار كىرا قىلىپ سەيلىرىنى ئاپىرىۋې-
لىپ پۈلىنى بەرمەي هارۋىكەشلەرنى قوغلىۋېتەتتى.
هېلىقى ئەسكەر باشلىقى ئاتنىڭ بوجىسىنى تارتىپ، ئاغزىد-
غا كەلگەن يامان تىللار بىلەن نادەمنى تىللاۋاتاتتى:
— زو، سىڭكۇ... زۇ...!
ئادەملەر كۆپ يىغىلىپ كەتكەچكە، ئۇ يانپېشىغا بىر تېپىك
يېگەن بولسىمۇ، نادەمنى قايتا ئۇرمىدى. ئەختەمباي كۈلۈمسى-
رەپ ئەسكەر باشلىقىنىڭ ئالدىغا كەلدى - دە، بوجىنى تۇتۇپ:
— بىز كىرا قىلمايمىز، سىز ئۇقماي قالغان ئوخشاي -
سىز، — دېدى ۋە: «ئەمدى مېنى كۆرۈپ بوجىنى تاشلاپ
بېرىدىغۇ» دەپ ئويلىغانىدى، بىراق تەلەتى سۆرۈن ئەسكەر
باشلىقىنىڭ باينىڭ سۆلەتلىك كىيىم - كېچەكى بىلەن نېمە
ئىشى. ئۇ باينى مەيدىسىدىن كۈچ بىلەن ئىتتىرىۋەتتى، ئەختەم-
باي بىر تاشقا پۇتلىشىپ ئوڭدىسىغا چۈشتى، توپىدا بۇلغىنىپ
ئوڭدىسىغا ياتقان دادىسىنى كۆرۈپ ۋارىسجان يىغلاپ كەتتى،
ئەختەمباي ئەلەمگە چىدىماي ئورنىدىن تۇردى - دە:
— هوي مۇناپىق، كىشىگە زورلۇق قىلامسەن؟ — دەپ
ئۇنىڭ ئالدىغا دىۋەيلەپ كەلدى، باينىڭ يۈزلىرى تاتىرىپ،
قىرقىغان ساقاللىرى تىترەپ كەتكەنىدى، — نېمىدېگەن زور-
لۇق بۇ، ئاش بەرگەنگە مۇشت بېرىدىغان ئىشكەن - دە. يېقىن-
دىن بىرى ئۇلارنى كىشىلەرگە بەك زورلۇق قىلىدىغان بولۇپ
كەتتى، دېيىشىۋاتاتتى، ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم، راستكەن.
— بىز خەققىلا مۇشۇنداق قىلىدىغان بولۇپ كەتتى، —

دېدى قاراپ تۇرغۇچىلاردىن بىرى، — غالجىرلاشتى بۇلار...
ئۇنىڭ سۆزىگە تەرەپ - تەرەپتىن ئۇن قاتقان ئاۋازلار كۆتۈرۈلدى:
— قانچە غالجىرلاشسا، ئۆلۈمى شۇنچە يېقىنلىشىدۇ.
— غالجىرلاشقان ئىت ئاخىر تاياق - توقماقتا ئۆلىدۇ ئەمەسمۇ...
ئەسكەر باشلىقى يېنىدىن تاپانچىسىنى سۇغۇرۇپ ئالدى - دە، كۆزلىرىنىڭ ئاق پاختىسىنى چىقىرىپ:
— سىڭكۇ، سىڭكۇ... — دەپ تىللاشقا باشلىدى. ئۇ تاپانچىنى كۆرۈپ ھەممىسى قاچىدۇ، دەپ ئويلىغانىدى. بىراق، يىغىلغان ئادەملەر تەرەپ - تەرەپتىن چۇرقىرىشىشقا باشلىدى. ئۇلار ئەسكەر باشلىقىنىڭ قولاق مېڭىسىنى يېدى ۋە ئۇنى چۆچۈ-تۈپمۇ قويدى، كىشىلەر ئۇنىڭ تاپانچىسىغا پىسەنتمۇ قىلماي ۋارقىراشتى:
— پاھ... نېمانچە زورلۇق سەنلەرگە، ھە... كۆزۈڭ-نى ئاچ!
— ئۇرۇپ ياتقۇزۇۋېتىش كېرەك، بۇ ئىپلاسلارنىڭ قولى-دىن نېمە كېلىدىكەن كۆرۈپ باقايلى!
— نوچى بولساڭ تاپانچاڭنى ئېتىپ باققىنا قېنى، ھەي دوزاخ شوتىسى!
— نوخلىسى ئۆسۈپ قاپتۇ بۇنىڭ، جاجىسىنى بېرىپ قويمىغۇچە تىنمايدۇ بۇ!
ئۇنىڭ تۆت ئەتراپى غەزەپلەنگەن كىشىلەرنىڭ نوقۇۋاتقان قوللىرى بىلەن تولغانىدى. ئۇ ئۆزىگە نەپرەت بىلەن تىكىلىپ تۇرغان يۈزلەرگە، ئوت چاقنىغان كۆزلەرگە قارىيالماي قالدى، يۈرىكى دۈپۈلدەپ چىرايى سارغىيىشقا باشلىدى - دە، سوقۇ-شۇشتىن چىققان خورازدەك پۈتلىرى دىرىلداپ - دىكىلدەپ توپ ئىچىدىن چىقىپ كەتتى ۋە ئالغان سەيلىرىگىمۇ قارىماي ماڭدى.

كۆپچىلىك ئىچىدىن بىرى:

— تېكىدىن چىقتى، تېكىدىن، — دېگەندى، كۆپچى-لىك پاراقلاپ كۈلۈپ كېتىشتى.

شۇنچە كۆپ ئادەم ئىچىدە نومۇسقا قالغان، ئەلەمدىن يۈز-لىرى تاتارغان ئەختەمباي نېمە قىلارىنى بىلمەي تەمتىرەپ ھار-ۋىغا چىقىپ ئولتۇردى، نادەم بوجىنى سىلكىدى، ھارۋا كۆۋ-رۈكتىن ئۆتۈپ يان كوچىغا بۇرالدى. تېۋىپ مۇشۇ كوچىدا ئىدى.

باي خىيال قىلىپ كېتىپ باراتتى «قاراڭلار، ئەخمەقنىڭ زورلۇقىنى، شۇنچە كۆپچىلىك ئىچىدە ئۆلتۈردىغۇ مېنى، يۈ-زۈمنى يەرگە ئۇردىغۇ. مېنى تەپ تارتماي شۇنداق قىلغان يەردە ئاۋام خەلققە كۈن يوقكەن — دە، بىزنىڭمۇ ئادەملىكىمىزنى ئۇنتۇپتۇ، راستلا غالجىرلىشىپتۇ. بىزدىن نېمە سەۋەنلىك ئۆت-تى؟ بىز كىراكەش بولمىساق، كىرا قىلمايمىز، دېگەنگە زور-لۇق قىلسا، تېخى تاپانچىسىنى چىقارسا، بۇ ھەددىدىن ئاشقانلىق بولماي نېمە! . . . »

نادەممۇ خىيال قىلىپ كېتىپ باراتتى: «ھۆكۈمەت دېگەن-لىرى مۇشۇلار ئىكەن — دە، ھە، ئەمدى بىلدىم، ئاكامنى ئۆلتۈرگەنلەرمۇ مۇشۇلار ئىكەن، ئاپام سۆزلەپ بەرگەنلەرنىڭ ئەينى ئۆزىلىغۇ. ئەگەر كۆپچىلىك ئارىلاشمىغان بولسا، مېنى ئېتىپ تاشلايتتى، بولمىسا مېنىڭدىن بىر تېپىك يېگەن ئۇ قانخور توختاپ قالاتتىمۇ، كۆپچىلىكتىن تازا قورقىدىكەنغۇ، شەھەر ئادەملىرى نېمىدېگەن قورقماس — ھە، ئۇلار بىر ھۆرپى-يىۋىدى، قۇيرۇقىنى خادا قىلدىغۇ ئەنە. توختاپ تۇر زالىملار، ئەنۋەر ئەپەندىم دېگەندەك سەنلەرنىڭ ئەدىپىڭنى بېرىدىغان چاغ-لارمۇ كېلىپ قالار. . . » .

شۇ چاغدا ئۇنىڭ يادىغا دادىسى بىلەن ئاكىسى كەلدى. چۈنكى، نادەم دادىسى ناسىرئاخۇن بىلەن ئاكىسى نادىرنىڭ باي-

لاردىنمۇ، ھۆكۈمەتتىنمۇ قورقمايدىغان ئادەملەر ئىكەنلىكىنى كۆپ كىشىلەردىن ئاڭلىغان. قورقماس بولغانلىقى ئۈچۈن ئۆز تەڭتۇشلىرىدىن بۇرۇن — بىئەجەل ئۆلۈپ كەتكەنلىكىنىمۇ ياش بالا ئويلاپ يەتكەن، لېكىن دادىسى بىلەن ئاكىسىنىڭ قانداق ئۆلگەنلىكىنى ئۇ تېخىمۇ بىلمەيتتى.

نادەم شەھەردىن چىققاندىن كېيىن، قورسىقىنى يېرىم - ياتا تويغۇزۇپلا، ئۆزى قارايدىغان ماللارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالدى - دە، ئۆيىگە كىرىپ ياتاتتى. لېكىن، ئۇيقۇسى كەلمەدى. بۈگۈن نېمىشقىدۇر ئىچى تىتىلداپ، يۈرىكىنى نېمىدۇر بىرنېمە تاتىلايتتى. پۈتۈن بەدەنلىرىدىن قوزغالغان ئاچچىق ھېسلار ئۇنىڭغا ئارام بەرمەيۋاتاتتى. ئاخىرى ئۇ ھويلىغا چىقىپ دېرىزىدىن سۇس يورۇق كۆرۈنۈپ تۇرغان گايىتنىڭ جۇۋازخانىسىغا قاراپ تۇرۇپ قالدى. بىراق، ئۇ يەرگە كىرىشتىنمۇ يالتايدى، كېچىلەپ ئۆز ئۆيىگە قاراپ ماڭدى. ئۆيىگە كېلىپ ئانىسىغا شەھەردە كۆرگەنلىرىنى، تەلەتىدىن مۇز يېغىپ تۇرىدىغان ھېلىقى ئەسكەر باشلىقىنى، ئۇنىڭ قىلغان زورلۇقلىرىنى، شەھەر خەلقىنىڭ ئۇنىڭغا بىرلا ھۈرپىيىپ، ئۇنى قاچۇرۇۋەتكەنلىكىنى بىرمۇ بىر سۆزلەپ بەردى ۋە ئاخىرىدا:

— ئاكامنى ئۆلتۈرگەنلەر شۇلارمىكىن، دەيمەن ئاپا، — دېدى.

كۆپ ئىشلارنى كۆرۈپ، يۈرەكئالدى بولۇپ قالغان ئانا، چوڭقۇر غەزەپ بىلەن كەلگەن ئوغلىغا نەسىھەت قىلىشقا باشلىدى:

— قوي بالام، ئۇنداق ھۆكۈمەت ئادەملىرىگە بىھۇدە چېقىلما، مېنى ئايا.

— سەن ئۇنداق دېگەن بىلەن، مۇتىھەملىككە قانداق چىدايدۇ كىشى، — دېدى نادەم ئاپىسىنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ، — شەھەر ئادەملىرىنى قارا، ئۇلار قورقمايدىكەنغۇ؟

— قورقمايدىغاندۇ، بېشىغا كەلمىگەندىكىن شۇنداق قورقمايدىغاندۇ.

— سەن قانچە قورقساڭ، ئۇ شۇنچە قورقۇتىدۇ، دەيدۇ ئەنۋەر ئەپەندىم، بۇ گەپ راستكەن.

نادەم يېرىم كېچە بولاي دېگەندە ئۆز ئۆيىدىن باينىڭ ئۆيىگە قايتتى. ئۇ دەرۋازا ئالدىدىكى سۇپىدا ئۇزاق ئولتۇردى. دادىسى پاجىئەلىك هالدا ئۆلمىگەن بولسا، ئاكىسىنى هۆكۈمەت ئۆلتۈرۈۋەتمىگەن بولسا، ئۇ ئەختەمباينىڭ گۇندىخانىسىغا باغلىنىپ قىينالمايتتى. هېلىقى ئۆزىنى مۇشت بىلەن ئۇرغان ئەسكەر باشلىقى ئاكىسىنىمۇ ئۆلتۈرگەنمۇ كىم بىلىدۇ ئۇنى؟ ئۇنىڭ كىيىملىرى پارقىراق بولغىنى بىلەن كۆزلىرى قان ئىچكەن ئىتنىڭ كۆزىدەك قىپقىزىل تۇرامدۇ. ئاشۇ قان ئىچكۈچىلەرنىمۇ، مونۇ ئەختەمبايدەك قان شورىغۇچىلارنىمۇ گۆرگە تىقالايدىغان بىر پالۋان چىقماسمۇ؟! بۇنى جەزمەن ئەنۋەر ئەپەندىم بىلىدۇ...

ئۇ يېشىلمەيدىغان بۇ چىگىشنىڭ سىرىنى سوراپ بىلىش ئۈچۈن ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ياتىقى تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

4

ئايدىڭ كېچە، ئەجەب كۆڭۈللۈك كېچە، باللار چاڭىلدىشىپ مۆكۈ - مۆكۈلەڭ ئوينايدىغان كېچە. يېزىنىڭ ئايدىڭ كېچىلىرى نېمىدېگەن گۈزەل، نېمىدېگەن يېقىملىق... «ساپ هاۋا، تەنگە داۋا» دېگەنلەر شۇنداق چىرايلىق كېچىلەرگە قاراپ ئېيتقاندۇ، بەلكى... مۇنداق گۈزەل كېچىلەردە تىنىمسىز هەرىكەت قىلىپ هارغان باللار ئاللىقاچان ئۆي - ئۆيلىرىگە تارقىلىپ تاتلىق ئۇيقۇغا كېتىشكەن، يېزا ئىچى جىمجىتلىققا چۆككەن. بىراق، يىراق - يىراقلاردىن ئايدىڭ كېچىگە مەسلى-

كى كېلىپ ھېسسىياتى قوزغالغان يىگىتلەرنىڭ ناخشىلىرى نا-
گان - ناگاندا ئاڭلىنىپ قالىدۇ.
شۇنداق كېچىدە ئەنۋەر ئەپەندى قارا چىراغنىڭ گۇڭگا
يورۇقىدا پۈتۈن زېھنى بىلەن كىتاب ئوقۇماقتا ئىدى. ئۇ ھەر
كۈنى كېچىسى ئەل بىر ئۇخلىغانغا قەدەر، مۇشۇنداق كىتاب
ئوقۇپ چىقاتتى، مۇلاھىزە قىلاتتى، نىزامىدىننىڭ ئېيتقان
سۆزلىرىنى قانداق قىلىپ ئورۇنداش توغرىسىدا ئويلىناتتى.
ئۇ بەزى ساۋاقداشلىرى چىقىشقا ئۈنىمىغان يېزىدىكى بۇ
ئوقۇتقۇچىلىقىدىن رازى ئىدى. ھەر كۈنى دېگۈدەك كەچ كىرد-
شى بىلەنلا يېزا ياشلىرى بوش قالغان ئوقۇتقۇچىلار بۆلۈمىگە
كىرىپ كېلىشەتتى، ئۈنى - بۈنى سورىشاتتى، بەزىلىرى خەت
ئۆگىنەتتى. «ھەقىقىي كۆڭۈللۈك ھاياتىم مانا ئەمدىلا باشلان-
دى، — دەپ ئويلايتتى ئۇ ھاياجانلانغان ھالدا، — ئادەمنى
غەم قاقشىتىدۇ، ئۈمىد ياشنىتىدۇ، دېگەنلەر ھەقىقەتەن توغرا
ئېيتىلغان. مەن تەربىيىلەيدىغان ئادەملەرنى ئىزدىمەك تۈگۈل،
تېخى ئۇلار ئالدىمغا مۇشۇنداق دۈكىرىشىپ كىرىپ تۇرسا، بۇ
مېنىڭ نىشان - نىيەتلىرىمنىڭ چېچەكلەۋاتقانلىقى ئەمەسمۇ؟
دېھقان ياشلىرى نېمىدېگەن ساپدىل، كىشىگە شۇنداق يۇقۇش-
لۇق، ئۆزلىرىنى ماڭا پەرۋانىدەك ئۇرۇپ تۇرىدۇ. مۇنداق
جۇشقۇن ياشلار بىلەن كىشى قانچە پەخىرلەنسە، شۇنچە ئەرزى-
مەمدۇ. . . » ئۇ ئۇلارنىڭ تەشنالىقىنى قاندۇرۇشقا تىرىشاتتى،
شۇنداق بىرىلىپ ھەتتا بەزىدە كەچلىك تاماقلارنىمۇ ئۇنتۇپ
قالاتتى.
ئەنۋەر شۇ تاپتا «مەن نېمە ئۈچۈن ياشايمەن ۋە بۇ يەردە
نېمىلەرنى قىلىشىم كېرەك؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ قالدى. ئۇ
گىمنازىيىنى تۈنجى قېتىم تۈگەتكەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىرى.
ئۇ يەردە ئۆتۈلگەن دەرسلەر ھېلىمۇ ئېسىدە ھازىرقىدەك تۇرۇپ-
تۇ. كىشىلىك تۇرمۇشقا توغرا قاراش، ھازىرقى جەمئىيەتتە

كىشىلەرنىڭ نېمە ئۈچۈن پەرقلىق ياشاۋاتقانلىقى، پېشانە تەرد-
نىڭ ئەجرىگە مىڭلىغان - مىليونلىغان كىشىلەرنىڭ ئىگە بولال-
ماي ياۋاتقانلىقىنىڭ سەۋەبلىرى سۆزلەنگەن يالقۇنلۇق نۇتۇقلار ئۇ-
نىڭغا قۇمغا سۇ سىڭگەندەك سىڭگەن. ئۇ ئەي سىچىنىڭ «ئامىد-
باب پەلسەپە» سىنى بىرنەچچە قېتىم ئوقۇغان، نىزامىدىن ئە-
پەندى بەرگەن «جاھانگىرلىككە قارشى بىرلىك سەپ»①، «يېڭى
تىكەن»② ژۇرناللىرىنى قايتا - قايتا ئوقۇپ چىققان،
«ئانا»، «قۇللار»، «داخۇندا»، «مېھراپتىن چايان»، رو-
مانلىرىنىڭ ۋەقەلىرىنى تولۇق بىلىدۇ ۋە ئۇنى تۇرمۇشقا تەت-
بىقلاپ مۇلاھىزە قىلغان. ئۆمەر مۇھەممىدى③، ھادى
تاقتاش④ شېئىرلىرىنى يادقا ئالغان. ئۇ ئۆگەنگەنلىرىنى باشقى-
لارغا ئۆگىتىش كېرەك، بۇ ساپدىل، ساددا ئادەملەرنى ئويغى-
تىپ، يېڭى ئىزغا چۇشۇرۇش كېرەك، دەپ كۆپ قېتىم ئويلى-
غان، باش قاتۇرغان، شۇنداق ئىشنى باشلىغاندىلا، ئۆزىنىڭ
نېمە ئۈچۈن ياشاۋاتقانلىقىنىڭ مەنىسى يېشىلىدىغانلىقىنىمۇ ئۇ
ياخشى بىلىدۇ.

ئۇ كىتاب ئوقۇۋېتىپ، بەزى يەرلىرىدە توختاپ قالاتتى،
بىردىنلا قوزغالغان تۇيغۇلارغا چۆمۈلۈپ ھاياجانلىناتتى، ھەر
خىل تەبىقىدىكى كىشىلەرنىڭ روھىي ھالەتلىرىنى مۇلاھىزە
قىلىپ، ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان تۈرلۈك - تۈمەن ئىشلارغا
سېلىشتۇرۇپ كۆرەتتى. شۇنداق چاغلاردا، ئۇنىڭ چىرايىدا بە-
زىدە خۇشاللىنىش، بەزىدە غەزەپلىنىش ۋە بەزىدە ئاچچىق كۈ-

---

① بۇ ئۈرۈمچىدە قۇرۇلغان جاھانگىرلىككە قارشى باش ئۇيۇشمىسىنىڭ ئورگان ژۇرنىلى. بۇ ژۇرنال 1935 - يىلدىن 1942 - يىلغىچە نەشر قىلىنغان، ئاساسەن ماركسىزمنى تەشۋىق قىلىدىغان ژۇرنال ئىدى.

② شۇ يىللاردا شىنجاڭ ئىنستىتۇتىدا نەشر قىلىنغان ژۇرنال بولۇپ، ماركسىزم - لېنىنىزمنى تەشۋىق قىلاتتى.

③ سوۋېت ئۇيغۇر شائىرى

④ سوۋېت تاتار شائىرى

لۇمسىرەش جىلۋىلىنەتتى.

ئۇ گېزىتتىن كۆزىنى ئېلىپ، بىر نۇقتىغا تىكىلىپ خىيال سۈرۈپ تۇرۇپ قالدى ۋە پىچىرلىدى: «شەھەرلەردىكى ئىككى بىلىكىگىلا تايىنىپ جان بېقىپ يۈرگەن ئادەملەر، يېزىلاردىكى يىلىلىقچىلار، مەدىكارلار بىر - بىرىدىن نېمە پەرقلىنىدۇ؟ پەرقلەنمەيدۇ. ئۇلار تويىغا مىلىنىپ يۈرۈۋاتىدىغۇ، ئەمما ئۇلار ئەڭ ساپ، ئەڭ ۋىجدانلىق، بىر - بىرىگە ئەڭ كۆيۈمچان، ئۇلار بىر پارچە ناننى ھالاللاپ يەيدۇ، مۇنداق خىسلەت پەقەت مۇشۇلاردىلا بار، نېمىشقا ئۇلار بىزگە ئۇلۇغ كۆرۈنمىسۇن، بەزىلەر تېخى ئۇلارنى ئادەم قاتارىدا كۆرمەيدۇ، ئىپلاسلار.»

ئۇ قويۇق قارا قېشى، چوقۇر يۈزى جىددىي تۈس ئالغان ھالدا، ئۆي ئىچىدە يېنىك قەدەم تاشلاپ ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى ۋە ئۇنىڭ خىيالىغا بىردىنلا ئاتا - بالا مىخائىل ۋىلاسوپ بىلەن پاۋىل ۋىلاسوپ كەلدى. ئۇ ماكسىم گوركىينىڭ «ئانا» ناملىق تىلى ئۇيغۇرچە يېزىقى لاتىنچە كىتابىنى گىمنازىيىدە ئوقۇپ يۈرگەندە، بىرنەچچە قېتىم ئوقۇغانىدى. يېقىندا (بۇ كىتاب ئوقۇش مەنئى قىلىنغاندىن كېيىن) يەنە بىر قېتىم ئوقۇپ چىقتى.

«مىخائىل ۋىلاسوپ نېمىشقا ھەر كۈنى ھاراق ئىچىپ، خوتۇن - بالىلىرىنى ئازابلايدۇ؟ ھازىر بىزنىڭمۇ نۇرغۇن ئادەملىرىمىز خۇددى مىخائىل ۋىلاسوپتەك ھايات كەچۈرمەكتە، — دېدى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە، سىرتتىن تىڭشىغان ئادەم ئۇ بىرەر كىشىگە سۆزلەۋاتىدۇ، دەپ ئويلايتتى، — خەلق تېخى تولۇق ئويغانغىنى يوق، ئۇسال تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقانلىقىنى پېشانىسىگە يېزىلغان دەپ قارايدۇ. ئۆزلىرىنىڭ باي - بەگلەرگە قانداق قىلىپ زەنجىرلىنىپ قالغانلىقىنىڭ تېگى - تەكتىنى تازا چوڭقۇر ئۇقمايدۇ ياكى شۇ زەنجىرنى قانداق قىلىپ ئۈزۈشنىڭ يولىنى ئۇقمايدۇ.»

شۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كەلگەنلەرنىڭ بىرىنچىسى كېۋىر ئاتلىق كىشى بولدى. ئەنۋەرنىڭ لەۋلىرى يەنە قىمىرلاشقا باشلىدى: «كېۋىركام ئىچكۆلۈككە نېمانچىلا بېرىلىپ كەتكەن؟ چۈنكى ئۇ ئۆز زامانىدىن، ئۆز تۇرمۇشىدىن نارازى. ئوتتۇز يىللىق هالال ئەمگىكىنى ـــ قان ـ تەرىنى باي ـ بەگلەر شوراپ بولدى. پېشانە ئەجرىنىڭ هېچ خۇۋلۇقىنى كۆرمىدى. تۇرمۇشنىڭ تەتۈر قولى ئۇنىڭ ياقىسىنى قاتتىق سىققاچقا ئۇ هەممە نەرسىدىن ۋاز كېچىپ شۇنداق جۇنۇن هالىغا چۈشۈپ قالغان.»

مەكتەپكە قوشنا كىچىك ۋەيرانە بىر ئۆيدە كېۋىر ياشايدۇ. ئۇنىڭ يېشى قىرىقتىن ئېشىپ قالغان بولسىمۇ، تېخىچە ئۆيلەنمىگەن يا ئۇنىڭ بىرەر پارچە يېرى يوق، ئات ـ ئۇلىقى يوق، ئۆزى تەنها. ئۇنىڭ كۆرگىنى كۆپ، بىرنەچچە يىلدىن بېرى ئۇ كىشىلەرگە ئايلىقچىلىققىمۇ، مەدىكارلىققىمۇ تۇرمايدىغان بولدى، بىر كۆنلۈك، ئىككى كۆنلۈك ئىش بولسا قىلىدۇ ياكى بەزىدە شەهەرگە چۈشۈپ هامماللىق قىلىدۇ، قولىغا پۇل چۈشتىمۇ بولدى، ئۇدۇل بېرىپ ئاق ئۆستەڭ بويىدىكى قىرغىز مۇمايىنىڭ ياخشى ئىشلەنگەن بوزىسىدىن ئىچىۋالىدۇ، هېچكىمگە ئارىلاشمايدۇ، چاپىنىنى مۈرىسىگە تاشلايدۇ ـ دە، تاكى ئۆيىگىچە ناخشا ئېيتىپ كېلىدۇ. هەممە ئادەم ئۇنىڭ ناخشىسىغا ئامراق، چۈنكى ئۇ ناخشىنى ناهايىتى چىرايلىق ئېيتىدۇ، هەممە دەردىنى ناخشىسىدا بايان قىلىۋاتقاندەك بېرىلىپ ئېيتىدۇ...

ئەنۋەر تەكىيسىنىڭ ئاستىدىن «ئانا» رومانىنى ئالدى ـ دە، قاتلاپ قويغان بەتنى ئاچتى ۋە ئۆزى ئاستىغا سىزىپ قويغان قۇرلارنى ئوقۇپ چوڭقۇر خىيالغا چۆكتى.

ئەنۋەر ئەپەندى بۇ ياققا ماڭىدىغان چاغدا نىزامىدىن ئۇنىڭغا مۇنداق دېگەنىدى:

ـــ سەن خىزمەتكە ـــ يېزا بالىلىرىنى ئوقۇتۇشقا چىقىپ

كېتىپ بارسەن، ئوقۇتقۇچىلىق ئادەم تەربىيىلەشنىڭ ئوبدان
ۋاستىسى. يېزىنىڭ شەرت - شارائىتى شەھەرگە قارىغاندا
كەڭرەك، دېھقانلار ئەمگەكچان، ئاق كۆڭۈل، تۇرلۇك يامان
ئىللەتلەر بىلەن بۇلغىنىش ئۇ يەردە ئىنتايىن ئاز. دېھقان بالى-
لىرىدىن نۇرغۇن دوستلارنى تېپىشىڭ كېرەك، ئۇلارنى تەربى-
يىلەش كېرەك. خەلقنى ئويغىتىش ئۈچۈن باسقان يول —
ئىنقىلاب يولى. ئىنقىلاب يولىلا ئادەملەرنى روھىي، ماددىي
كىشەنلەردىن ئازات قىلالايدۇ، ئەمما سەگەك بولۇش كېرەك،
بۇنى ئۇنتۇپ قېلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ!

ئەنۋەر ئەپەندى ئىزامىدىننىڭ شۇ سۆزلىرىنى يادىغا ئالدى
ۋە ئاستا پىچىرلىدى: «مېنىڭ بىرىنچى دوستۇم نادەم ئىدى،
ھازىر كۆپەيدى، كېۋىر، گايىت، جامالىدىن. . . » . ئۇنىڭ
كۆز ئالدىغا سانسىزلىغان قورقۇمسىز ياشلار كەلدى.

ياش ئوقۇتقۇچى تالاغا چىقتى، پۇتۇن يېزا ئۇيقۇغا چۆككە-
نىدى. ھاۋا ئېچىلغان، سان - ساناقسىز يۇلتۇزلار جىمىرلاپ
ئۇنىڭ كۆكسى - قارىنى كۆتۈرەتتى. خېلىلا سوغۇق چۈشۈپ
قالغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئەستەرلىك چاپىنىنىڭ ئىزمىلىرى-
نى يېشىۋېتىپ راھەتلىنىپ - كېرىلىپ ساپ ھاۋادىن
تويماي - تويماي نەپەس ئالاتتى.

ئۇ شۇنداق راھەتلەنگەن ھالدا ھويلىنى ئىككى - ئۈچ قېتىم
ئايلىنىپ چىقىپ، ياتىقىغا كىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ چىرىغىمۇ
تاكى باش توخۇ قىچقارغۇچە ئۆچمىدى. چۈنكى، ئۇ نادەم بىلەن
قىزىق پاراڭغا چۈشكەنىدى.

نادەم ئەنۋەر ئەپەندى بىلەن پاراڭلاشسا ھەم مىسكىن، ھەم
تۇمانلىق دىلى يورۇپ قالاتتى . ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلار-
دىن بالىدا نۇرغۇن سوئاللار تۇغۇلاتتى. ئەمما، ئۇ بۇ سوئاللارنى
يېشىشكە قانچە ئۇرۇنسىمۇ، نۇرغۇنلىرىنى يېشەلمەي، چامى
كەلمەي تېڭىرقاپ قالاتتى. ئۇنىڭدا پەيدا بولغان سوئاللار ئەنۋەر

ئەپەندى تەرىپىدىن قانائەتلىنەرلىك هالدا يېشىپ بېرىلەتتى. هەرقاچان ئۇ ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ياتىقىغا تېگىرقىغان، گاڭگىرىغان هالدا كىرىپ كېلەتتىيۇ، يانغاندا جۇشقۇن، يۈزى ئېچىلغان ۋە يۈزلىرىنى تەبەسسۇم ئورىغان هالدا قايتاتتى.

— كەمبەغەللەر كېچە - كۈندۈز ئىشلىسىمۇ چاپىنى تېزىدىن ئاشمايدۇ، قورسىقىنىمۇ تۈزۈك باقالمايدۇ، — دېگەنىدى بىر كۈنى نادەم ئۇنىڭ ياتىقىدا ئولتۇرۇپ، — بايلار ئەمگەكمۇ قىلمايدۇ، پېشانىسىدىن بىزدەك تەرمۇ ئاقمايدۇ، ئەمما لېكىن قورسىقى توق، كىيىملىرى ياخشى، هەممە نېمىسى تەل، نېمىشقا شۇنداقتۇر، ئەنۋەركا؟

— بۇنى ئەجەب سوراپ قالدىڭغۇ؟

— ئاپامغا ئېيتسام، خۇدايىم شۇنداق ياراتقان، دەيدۇ.

— بىكار گەپ، ئىشەنمە، ئەختەمبايدەك ئادەملەر هىيلە ئىشلىتىپ، كەمبەغەللەرنى ئالداپ، ئۇلارنى قاششاق هالغا چۈشۈرۈپ قويغان. ئۆزلىرى ئەمگەك قىلماي، باشقىلارنىڭ ئەمگىكى بىلەن بېيىغان. سەن ئەختەمباينىڭ ئەمگەك قىلغىنىنى كۆردۈڭمۇ؟

— ياق، كۆرمىدىم.

— شۇنداق، ئەمگەك قىلمايدۇ، ياشلىقىدىمۇ قىلمىغان. بۇنى يېپىش ئۈچۈن خۇدايىم شۇنداق ياراتقان، دەپ نادان خەقنى ئالدايدۇ، نادان خەق بۇنىڭغا ئالدىنىپ يۈرۈۋېرىدۇ. بولمىسا خۇدايىم هەممە بەندىلىرىنى ئوخشاش ياراتقان.

— مۇنداق دەڭا، — نادەم چوڭقۇر تىنىدى.

— هۆكۈمەتنى قارا، — دېدى ئەنۋەر سۆزگە باشقىدىنلا كىرىشىپ، — بەئەينى بۇلاڭچىنىڭ ئۆزى بولدى. نېمىدېگەن كۆپ سېلىقلار بۇ، دېهقانلارغا ئۇۋال ئەمەسمۇ، باشقا سېلىقلار تۇرۇپ تۇرسۇن، ئەسكەرلىرىنىڭ كىيىدىغان خېيى ئۈچۈن «خەي پۇلى»، يەيدىغان سېيى ئۈچۈن «سەي پۇلى»، ئاتلىرى-

نىڭ يەيدىغان بېدىسى ئۈچۈن «بېدە پۇلى» ئالىدۇ. ھۆكۈمەت
پۇت دەسسەپ تۇرۇش ئۈچۈن ئالمايدىغان سېلىقى قالمىدى. ئەتە ـ
ئۆگۈن خەلقتىن ماڭغان يولۇڭ ئۈچۈن دەپ «يول ھەققى»،
ئىچىدىغان سۈيىڭ ئۈچۈن دەپ «سۇ ھەققى» تېخى ھاۋادىن
نەپەسلىنىۋاتىسەن دەپ «ھاۋا پۇلى» ئالىدىغان ئوخشايدۇ.

— خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى ئويلىمايدىغان، — دېدى نادەم
ئاچچىق كۈلۈمسىرەپ، — قانداق ھۆكۈمەت بۇ، ئەنۋەركا؟

— شۇنداق ئۇششۇق ھۆكۈمەت، ھۆكۈمەت چىرىكلەشسە،
شۇ ھالغا چۈشۈپ قالىدۇ، — ئەنۋەر قايناپ قالدى، —
چىرىكلەشكەن ئىكەن، غۇلىماي قالمايدۇ، بۇ غۇلاشنىڭ ئالدى-
دىكى تېپىرلاش، جان تالىشىش...

ئەنۋەر جىمىپ قالدى، نادەم خىيالغا چۆكتى. ئۆي ئىچى-
مۇ، تالا ـ تۈزمۇ سىرلىق جىمجىتلىققا چۆكۈپ، غۇڭۇيۇپ
قالغانىدى. نە بىرەر دەردمەننىڭ مۇڭلۇق ناخشىسى، زۇۋاللىق
تىلەۋاتقاندەك نە بىرەر ئىتنىڭ ھوۋلىشى ئاڭلانمايتتى. ئەنۋەر
ئەپەندىنىڭ ياتىقىدا پىل ـ پىل قىلىپ كۆرۈنۈپ تۇرغان چىراغ
يورۇقىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، پۈتۈن يېزىدا ئۆلۈم جىمجىتلىقى
ھۆكۈم سۈرەتتى. شۇنداق جىمجىتلىقتا تۇيۇقسىزلا باش تو-
خۇنىڭ قىچقارغىنى ئاڭلاندى. ئەمدى ھايال قىلماي توخۇلار
تەرەپ ـ تەرەپتىن قىچقىرىشقا باشلايدۇ.

نادەم قايتتى.

بەشىنچى باب

1

ئەختەمباي شەھەردىن چىققان جاۋ جۇنگۇەن بىلەن بۆلۈكەيدىكى بىر تويىنى تۈگىتىپ يانغانىدى. باي يۇقىرىقى جاڭزىسىنى ئايلىنىپ كەتمەكچى بولغاندا، جاۋ جۇنگۇەن: مەنمۇ ئايلىنىپ كېلەي، سىزنىڭ ئۆيىڭىزدە بىر ئىككى كۈن دەم ئېلىپ ئاندىن ياناي، دېگەن. شۇنىڭ بىلەن توي ئىگىسى ئۇنى ياخشى ئاتقا — جېرەن قاشقىغا مىندۈرۈپ قويغانىدى. جاۋ جۇنگۇەن ھازىر يېزىغا تولا چىقىدىغان، بولۇپمۇ ئەختەمباينىڭ ئۆيىگە تولا چىقىدىغان بولۇپ قالغان. ياناشىدا نۇرغۇن سوۋغا - سالاملارغا ئىگە بولىدىغانلىقى ئۈچۈن، بەلكى شۇنداقتۇر. بۈگۈنمۇ ئۇنىڭ شۇنداق تەمەسى بارمۇ، ئەختەمباي بىلەن جاڭزىغا كەلدى.

ئەختەمباينىڭ كۈمۈچ ئىگەر - توقۇم توقۇلغان، مۇشۇ ئەتراپتا خېلىلا داڭقى بار قارا - ئالا ئېتى بىر ئورۇندا تۇرماي تېپچەكلەپ ئويناپ تۇراتتى. ئۆيدىن چا ساقاللىق بىر بوۋاي چىقىپ ئۇلارغا سالام قىلدى - دە، ئىككىسىنى قولتۇقىدىن يۆلەپ ئاتتىن چۈشۈردى ۋە ئاتلارنى موما ياغاچقا باغلاپ قويدى.

— ھە، نېمە ئىش قىلىۋاتىسىلەر؟ — دېدى ئەختەمباي بېدە بېسىلغان لاپاسقا قاراپ.

— جامالىدىن بىنەمدىن سامان توشۇۋاتىدۇ، — دېدى بوۋاي مۇلايىم قىياپەتتە بايغا قاراپ.

— سەنچۇ؟

— مەن كۈندىكى ئىشنى قىلىۋاتىمەن، بىرنەچچە كۈن بولدى، قوناقلارنى قۇرۇتۇپ ساڭغا كىرگۈزۈۋاتىمەن.

هويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا، پاكىز سۈپۈرۈلگەن بىر پارچە كەڭرى يەردە يېيىلغان قوناق تۇراتتى. جاۋ جۇنگۈەن قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ، يەرنى قاتتىق تېپىپ، قوناققا يېقىنلاشقان توخۇلارنى قوغلىۋەتتى.

— جامالىدىننىڭ ئىشى قانداقراق؟

— ياخشى.

— ياخشى بولغاندا، كۈندە ئۈچ قېتىم ئەكىلىۋاتامدۇ يا لەلەڭلەپ يۈرۈۋاتامدۇ؟ — دەپ سورىدى ئەختەمباي.

— تۈنۈگۈن ئۈچ قېتىم ئەكەلگەن، بىراق بەك كەچ قالدى، كېيىنكىسىدە يېرىم كېچىگە يېقىن كەلدى.

— ئەتىگەنرەك ماڭسا ئەكېلەلەيدۇ ئەمەسمۇ، ئېيتىپ قوي، ئەتە ئەتىگەنرەك ماڭسۇن، ئاتلارغا بوغۇزنى كۆپرەك بەرسۇن، ئاندىن ئاشۇ بىنەم سامىنىدىن چوڭ قورۇغا بىرنەچچە هارۋا ئەكېلىپ تۆكۈۋەتسۇن. قىشچە ماللارغا بىنەم سامىنى بېرىدىغىنىمىزنى ئۇنتۇپ قالدىمۇ نېمە ئۇ.

— مەن ئېيتاي.

باي ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، لاپاس ئۈستىدىكى ئاستىنى كەڭرەك قىلىپ، ئۆرلىگەنسېرى كىچىكلىتىپ بېسىلغان بېدىلەرگە كۆز يۈگۈرتتى ۋە ئىچىدە ئۇنىڭ قائىدىلىك ھەم چىرايلىق بېسىلغانلىقىدىن خۇرسەن بولدى، ئاندىن قوتانغا كىردى. ئۇ قارا غونان ئۆكۈزنى كۆرۈپ تۇرغان ئورنىدا تۇرۇپلا قالدى. ئۇياق - بۇيىقىغا قارىدى، ئايلىنىپ ئالدى تەرىپىگە ئۆتتى.

— پاھ، پاھ، پاھ، نېمىدېگەن سەمرىگەن بۇ - ھە، تۇرغۇزغىنە بۇنى، مەن ئۆكۈز بالىسىنىڭ مۇنداق سەمرىگىنىنى كۆرمىگەن.

— هۆش - ھۆش، چۇھۇي، هۆش

ئۆكۈز ئېرىنچەكلىك بىلەن ئىرغاڭلاپ ئورنىدىن تۇردى. باي ئۆكۈزنىڭ بېقىنلىرىنى تۇتۇپ كۆرگەندى، قولىغا غىچچىدە ماي ئۇرۇلدى.

— پاھ، پاھ، تۇلۇمدەك سەمرىپتۇ بۇ، تۇلۇمدەك، ئۇس-تىدە تۇخۇم تۇختايدۇ بۇنىڭ!

— بىچارە بالا كۆپ ئەجىر قىلىپ باقتى بۇنى، ئەجرىسگە لايىق ئوبدانلا سەمرىپ قالدى.

— بۇ ئۆكۈز سىزنىڭ ئەمەسمۇ؟ — جاۋ جۇنگۇەننىڭ تېخى جاۋاب ئالماي تۇرۇپلا كۆزلىرىدىن ئوت ياندى، لەۋلىرىنى تامشىدى.

— مېنىڭ ئەمەس، — دېدى ئەختەمباي جاۋ جۇنگۇەنگە قايرىلىپ قاراپ، — جامالىدىن دېگەن بىزنىڭ مالايىنىڭ.

— شۇنداقمۇ، — جۇنگۇەننىڭ كۆزى قىزاردى، — ياخشى بولدى، بەك ياخشى بولدى. مەن مۇشۇنداق بىر سېمىز مالنى ئىزدەپ يۈرەتتىم، بۇ ئۆكۈزنىڭ ماڭا ئۇچراپ قالغىنىنى قاراڭا، تەلىيىم بار ئىكەن، باي.

— بۇ ئۆكۈزگە كۆزىڭىز چۈشۈپتۇ - دە؟

— مۇنداق گەپ، — دېدى ئۇ كۆڭلىدىكىنى ئايان قى-لىپ، — بىرنەچچە كۈندىن كېيىن، بىزنىڭ خوتۇننىڭ سىڭ-لىسىنىڭ تويى بولىدۇ، مۇشۇ ئۆكۈزنى تويدا سويساق بەخۇدۇك يېتىدۇ، تويىنى باياشات ئۆزىتىۋالىمىز ئەمەسمۇ، بۇ يەرگە سىز بىلەن بىللە كەلگىنىم ياخشى بوپتىكەن.

باي ھەيران بولۇپ ئۇنىڭغا قارىدى:

— توي قىلىسىڭىز قولىمىزدىن كېلىشىچە ياردەم قىلى-مىز، جۇنگۇەن. بۇ ئۆكۈزنى جامالىدىن بەرمەسمىكىن، ئۇنىڭ-غىمۇ مۇھىم ئىشقا كېرەك.

— بېرىدۇ، باي، بېرىدۇ، بەرمەي ھەددى ئەمەس، مەن

كۆزۈم چۈشكەن نەرسىنى ئالماي قويمايمەن. مەنمۇ پۇل بېرد-
مەن ئەمەسمۇ، تويدىن كېيىن ئۇبدان رازى قىلىمەن، ئۇنى.
باي ئويلىنىپ قالدى: «بۇ چاتاق ئىش بولدىغۇ، تويدىن
كېيىن پۇل بېرىمەن دېگىنى بىلەن بەربىر بەرمەيدۇ، مەن
بىلمەمدىم بۇلارنى، ئەمدى نېمە ئىش يۈز بېرىدۇ؟ ئەختەمباي
ھەربىي ئەمەلدارنى جاڭزىسىغا باشلاپ كېلىپ، جامالىدىنىنىڭ
مېڭىبىر جاپا بىلەن باققان ئۆكۈزىنى ئۇنىڭغا بېرىۋېتىپتۇ، دېگەن
گەپ - سۆز تارقىلىدۇ، دېھقانلار مېنى نېمە دەر؟ ئەل ئىچىدد-
كى ئىناۋىتىم يەرگە ئۇرۇلماسمۇ؟ ھەممە ئىشتا مېنىڭ ئاغزىمغا
قارايدىغان خەق ئەمدى كۆزگە ئىلماس بولۇپ قالماسمۇ؟...
بۇلارمۇ بەك ئەدىگىلى تۇردى، ئوچۇق - ئاشكارا مۇشۇنداق
زورلۇق قىلسا قانداق بولىدۇ، بىز خەققىلا مۇشۇنداق قىلىۋاتد-
دۇ - ھە... ئۇنىڭ ئۈستىگە جامالىدىنىنىڭ مىجەزى ئەسكى،
باي ھەربىي ئەمەلدارغا خۇشامات قىلىپ، ئۆكۈزۈمنى ئۇنىڭغا بېرد-
ۋەتتى، دەيدۇ - دە، ئەلنىڭ ئاغزىنى ئېتىۋالغىنى بولامدۇ؟... بىچا-
رە بالىغا ئۇۋال بولىدىغان بولدى.»
— ئۆكۈزنى سىزنىڭ چوڭ قورۇغا ئاپىرىۋەتسۇن، مەن
ئەتە سەھەر ماڭىمەن، — دېدى جۇڭگۇەن قولىنى شىلتىپ.
بۇ گەپنى ئاڭلاپ بوۋاينىڭ ئىچى قاراڭغۇلاشقاندەك
بولدى - دە، جۇڭگۇەنگە يەر تېگىدىن كۆزلىرىنى ئالايتىپ
قارىدى.
— ھە، قارايسەنغۇ؟
— ماقۇل.
— ماقۇلۇڭنى قوي، ھازىرلا ئاپىرىۋەت!
بوۋاينىڭ خوجايىنى ئەختەمباي بولسىمۇ، لېكىن ھازىر
ئۇنىڭغا جۇڭگۇەن خوجايىنلىق قىلماقتا ئىدى.
— قوناقنى توخۇلار بېزەپ قىلىۋېتەر، كەچقۇرۇن ئاپار-
سامىمكىن دەيمەن، — دېدى بوۋاي جامالىدىنىنىڭ كېلىشىنى

كۇتۇپ.

جۇنگۇەننىڭ ئاچچىقى كەلدى:

— بويۇن تولغىما، مەن بىلەن سودىلاشماقچىمۇ سەن-ھە! توخۇلارغا خوتۇنۇڭ قاراپ تۇرسۇن، ئاچچىق قوتاندىن ئۆكۆزنى! — ئاندىن ئۇ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەن ئەختەمبايغا قاراپ دېدى، — خوش، باي، مۇشۇنداق گەدەنكەشلەرنى ئىشلىتىۋاتامسىز؟

ئەختەمباينىڭ ئۆز مالايلىرىغا جۇنگۇەننىڭ خوجايىنلىق قىلىۋاتقىنىغا سەل ئاچچىقى كەلدى ئەتىمالىم، بوۋاينى ئاقلىدى:

— بوۋاي ياۋاش ئادەم، ھالال ئىشلەيدۇ. ئۇ جاڭزىنىڭ كۆزەتچىسى، ئۆزلۈكىدىن قوناقلارنى قۇرۇتۇۋاتقىنىنى كۆرمىدىڭىزمۇ؟

— مالايلارنى چىڭ تۇتۇش كېرەك، بوش تۇتسىڭىز بېشىڭىزغا چىقىۋالىدۇ.

بوۋاي ئۆكۈزنى ئېلىپ چىقتى. باي بىلەن جۇنگۇەن ئاتلىرىغا مىندى-دە، ئۆكۈزنى يېتىلىگەن بوۋاينى ئالدىغا سېلىپ مەھەللە تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

چۈشتىن كېيىن ھاۋا تۇتۇلۇپ كەتتى. غەرب تەرەپتىن ئاچچىق شامال ئۇرماقتا ئىدى. ئاسمان يۈزىنى قارامتۇل كۆكۈچ بولۇتلار قاپلاپ كەتكەنىدى. قار ئۇچقۇندامدۇ، يامغۇر تامچىلامدۇ، ھېچكىم ئۇنى ئويلىغىنى يوق، جۇنگۇەن بۈگۈنكى ئولجىسىدىن ئىنتايىن خۇشال، ئەختەمباي غەمكىن، بوۋاي غەزەپلىنىپ كېتىپ بارماقتا ئىدى. ئاشلىقى ئورۇلۇپ بولغان ئېتىزلار سارغىيىپ ياتاتتى. ئېتىزلاردا قوي-كاللار ئوتلاپ يۈرەتتى. يىڭنىدەك سانجىلىۋاتقان سوغۇقتىن شۈمشەدەپ قالغان پادىچى باللار ئۆيگە قايتىشنىڭ غېمىدە دەممۇ دەم ئەتراپىغا، تۇتۇلۇپ كەتكەن ئاسمانغا قارايتتى.

بوۋاي كۈن ئولتۇرماستا خۇددى ماتەمدار كىشىدەك بېشىنى

سىلىپ قايتىپ كەلدى. بىر دەمدىلا ئۇنىڭ كۆزلىرىمۇ ئولتۇرۇ-
شۇپ كەتكەندى. «باي ئۆكۆزنى جامالىدىن بەرمەسمىكىن،
دېسە، ئۇ، بېرىدۇ، بەرمەي ھەددى ئەمەس، دەيدا، — دەپ
ئويلانماقتا ئىدى بوۋاي، — ئېمىدېگەن مۇتىھەملىك بۇ، قاراڭ-
لار ئۇنىڭ يوغۇرۇپ كەتكىنىنى، بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى
بېشىنى يەيدۇ ئۇ.ئېجىسلار!» تۇل خوتۇنىنىڭ ئوغلى جامالىدىن-
نىڭ بۇ ئۆكۆزنى قانچىلىك جاپا ۋە قانچىلىك ئۈمىد بىلەن
بېقىپ سەمرىتكەنلىكىنى ئۇ ياخشى بىلەتتى. «تېخى ئوبدان
رازى قىلمەن دەيدا، ئۇششۇقلار، رازى قىلامدۇ، رازى قىلى-
دىغان بولسا نېمىشقا جامالىدىن كەلگۈچە تۇرۇپ تۇرمايدۇ،
ئوغرىلىغاندەك قاچىدۇ؟... — دەپ ئويغا كەتتى ئۇ يەنە، —
ئالغىنى ئالغان، بۇلىغىنى بۇلىغان، جامالىدىن ھەققىمنى بەر-
مەمسەن، دەپ ئۇنىڭ ئالدىغا بارسىچۇ قېنى، خورلىنىدۇ، ئاھا-
نەت ئاڭلايدۇ، تاياق يەيدۇ، زورلۇقنى شۇ چاغدا كۆرىدۇ.
قانداق زامان بولۇپ كەتتى بۇ ھە، ھەرقانداق ناھەقچىلىكنىڭ
سورىقى بولمايۋاتىدۇ... بىرنېمە ياغىدىغاندەك قىلىدۇ، قوناق-
لارنى يىغىشۇېتەي.» بوۋاي يېيىلغان قوناقلارنى يېغىشقا كىرىشتى.
ھايال قىلماي جامالىدىنمۇ سامان باسقان هارۋىسىنى ھەي-
دەپ يېتىپ كەلدى. يىگىرمە ياشلارغا كىرىپ قالغان جامالىدىن-
نىڭ بويى ئېگىز، ئورۇق، مىجەزى چۇس ئىدى. بولۇنغان بۇ
ئىشلارنى ئاڭلىسا، ئۇنىڭ چېچىلىپ، دەرھال سەپرايى ئۆرلەپ
كېتىدىغانلىقىنى ئۇ ئوبدان بىلەتتى. شۇڭا، بوۋاي ئۇنى چاي
ئىچىۋالسۇن، دەپ ئۇ ھەقتە ئېغىز ئاچمىدى. قورسىقى ئېچىپ
كەتكەن جامالىدىن ھېچ نەرسىگە قارىماي، خۇددى بىر ئىشقا
ئالدىراۋاتقان ئادەمدەك چاينى تېز ئىچىشكە باشلىدى. بىراق،
تۇيغۇن بالا بىرنەرسىنى سەزدى ئەتىمالىم، بوۋايغا لىپ - لىپ
قاراپ:

— ھەي، بوۋا، بۈگۈن سۇلتىيپلا قاپسەنغۇ؟ — دېدى.

— هە، بالام، — دېدى بوۋاي مەيۈس هالدا، — بەربىر ساڭا دەيدىغان گەپ، ئۆكۈزنىڭنى بىر ھەربىي ئەمەلدار ئېلىپ كەتتى.
ئۇ چايناپ بولغان نېنىنى يۇتمايلا ھەيران بولغان ھالدا بوۋايغا ئىتتىك قارىدى:
— .نېمە دەيسەن. . . نەنىڭ ئەمەلدارىكەن ئۇ؟
— بىلمەيمەن، ئەختەمباينىڭ ئۆيىدە بىر قېتىم كۆرگەن ئىدىم، باي بىلەن بىللە كەلگەنىكەن.
— نېمە دەۋاتىدىغانسەن، نېمە گەپ بۇ؟
— راست، بالام، ماڭا ھەيدەتكۈزۈپ ھېلىلا ئېلىپ كەت-تى، مەن چوڭ قورۇدىن ھازىرلا كەلدىم.
— نېمىشقا ئېلىپ كەتتى؟ — جامالىدىن ئالدىدىكى ئىچىپ بولمىغان چېيىنى نېرىراق سۈرۈپ قويدى.
— شۇ، سېمىزلىكىگە كۆزى چۈشتى - دە، سىڭلىمنىڭ توينى قىلاتتىم، ئۇنى ئوبدان رازى قىلىمەن، دەيدۇ.
جامالىدىن چېيىنى تاشلاپ چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى - دە، ھارۋىدىن ئاتنى چىقىرىشقا باشلىدى.
— ئەكېتىۋېرىدىغان باغنىڭ ئالمىسىمىكەن ئۇ، ھەربىي ئەمەلدار توي قىلسا ئۇنىڭغا مال كەممۇ، ئەختەمباي گەپ قىل-مىدىما؟ — جامالىدىن جىلە بولۇپ، يۈزلىرى تاتىرىپ، ئارد-دەك قوللىرى تىترەپ كەتتى.
— گەپ قىلدى، جامالىدىن بەرمەسىمىكىن، توي قىلىسى-ڭىز قولىمىزدىن كېلىشىچە بىز ياردەم قىلايلى، دېدى، نەدىكى-نى، گېپىنى ئاڭلىمىدى. ماڭمۇ چاپسان ماڭ، دەپ بىرمۇنچە ئاھانەتلەرنى قىلدى. مەن نېمە دېيەلەيتتىم، بېلىدە تاپانچىسى تۇرسا. . .
جامالىدىن ھارۋىدىن ئاتنى تېزلا چىقاردى.
— ئۇ ھەربىي ئەمەلدارغا سىلىق گەپ قىل، بالام،

ئۆزۈڭنى، ئاپاڭنى ئويلا، قانچە قىلغان بىلەن...

بوۋاينىڭ كۆز ئالدىغا نۇرغۇن ئىشلار گەۋدىلىنىپ كەلگەندى. ئۇ بېشىدىن ئىسسىق - سوغۇقنى كۆپ ئۆتكۈزگەن، كۆپنى كۆرگەن، ھاياتىدا باي - بەگلەر بىلەن، ئەمەلدارلار بىلەن ناھەق ئىشلار ئۈچۈن ئېلىشقانلارنىڭ تەقدىرىنىڭ نېمە بولغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن تالاي قېتىم كۆرگەن. جامالىدىننىڭ مۇشۇ ئىش بىلەن بىرەر يامان ئاقىۋەتكە قېلىشىنى خالىمايدۇ - دە.

جامالىدىن تەرلەپ كەلگەن ئاتنى ياۋداق مىندى - دە، مەھەللە تەرەپكە قاراپ چاپتى.

— توقۇم سىلىۋالساڭچۇ؟ — بوۋاي ئۇنىڭ كەينىدىن ۋارقىراپ قالدى. لېكىن، ئۇنىڭ قۇلىقىغا ھېچنېمە كىرمەيتتى. ئۇ پەقەت «بۇلار نېمانچە بوزەك قىلىدۇ بىزنى - ھە؟» دەپ ئىچ - ئىچىدىن يېنىپ كېتىپ باراتتى.

جامالىدىن بۇ يىل ئەتىياز بايغا چاڭگۇڭ تۇرغاندا مۇنداق كېلىشكەنىدى: باي ئۇنىڭ ھەققىگە بىر قۇر ماتا كۆڭلەك - تامبال، تۆت خو ئاشلىق، بىر تاي بەرمەكچى بولغان. ئۇ تاينىڭ ئورنىغا مۇشۇ غونان ئۆكۈزنى كۆرسەتكەن، شۇ چاغدا جامالىدىن غونان ئۆكۈزنى كۆرۈپ ئىككىلىنىپ قالغانىدى. چۈنكى، ئۆكۈز شۇقەدەر ئورۇق ئىدىكى، ئارانلا يەر دەسسەپ تۇراتتى. ئۈچ - تۆت ئايدىن بېرى ئۆكۈزنىڭ ئىچى سۈرۈپ قانچە قىلسىمۇ توختىماي، جېنى ئارانلا قالغانىدى. باي ئەنە شۇ ئۆكۈزنى بېرىپ قۇتۇلماقچى بولغانىدى.

جامالىدىن ئۆكۈزنىڭ چوڭلۇقىغا قىزىقىپ، ئۆلەرمەنلىكىدىن يالتىيىپ ئىككىلىنىپ قالغاندا، باي:

— قورقما، كېسەل باشقا، ئەجەل باشقا، تۈزۈلۈپ كەتسە بىرنەچچە تاينىڭ پۇلىغا يارايدۇ، — دېدى.

— تۈزۈلۈپ قالسىغۇ، سىلى ئېيتقاندەك نالە گۆش، بولمىسا سەككىز - توققۇز ئايلىق ئىش ھەققىم شامالغا ئۇچۇپ

كەتمەمدۇ؟

— ئۆكۈزنى ئۆزۈڭ بىلەن بىللە جاڭزىغا ئېلىپ كېتەرسەن، كەچ كىرگۈچە ئوتلايدۇ، ئاخشىمى - ئەتىسى ئاتلاردىن ئاشقان بوغۇز بىلەن باق، ئەجرى تاپسا ئالامەت مال بولىدۇ بۇ.

جامالىدىن ئۆكۈزنىڭ بويىغا قىزىقىپ قالغانىدى.

— ئالسام ئالاي، پېشانەمدىن كۆردۈم، — دېدى جامالەدىن بايغا قاراپ، — ئۇنداق بولسا، گەپنى جىلىڭ، پىششىق قىلايلى. ناۋادا پەلەك ئوڭغا تارتىپ بۇ جىنازىغا جان كىرىپ قالسا، كۆز قىزىرىدىغان ئىش بولماس.

— توختام تۈزىمىز ئەمەسمۇ، توختام، تۇل خوتۇننىڭ بالىسى دەپ راپاۋەت قىلغانلىقنى بىلمەيدىكەنسىنا، ئەخمەق بالا، — دېدى باي ئۆكۈزدىن قۇتۇلۇشنىڭ ئامالىنى ئويلاپ.

شۇ بويىچە بىر - ئىككى مۆتىۋەرنىڭ ئالدىدا خەت توختام قىلىنىپ پۈتۈشكەنىدى.

جامالىدىن كىشىلەردىن ئاڭلىغىنى بويىچە ئۆكۈزگە ھەركۈنى بۇغداي كېپىكىگە تۈزنى ئۆتكۈزۈپ ئاداپ چېلىپ، تېرىقتەك كۆكتاشنى سوقۇپ، ئاداپقا ئارىلاشتۇرۇپ ئىچكۈزۈپ تۇردى. زېرىكمەي بىر ئايدىن ئارتۇق ۋاقىت باققاندىن كېيىن، ئۆكۈزنىڭ ئىچى سۈرۈشى سەللىمازا ساقىيىپ، كۈندىن - كۈنگە سەمرىشكە باشلاپ، بۈگۈنكىدەك باينىڭ كۆزىنى ئەمەس، ئەمەلدارنىڭ كۆزىنى قىزارتقۇدەك ھالغا كەلگەنىدى. جامالىدىننىڭ كۈنلىرىمۇ ئاز قالغان، سامانلىق توشۇۋەتسە قالغان ھەققىنى ئېلىپ كەتمەكچى، غونان ئۆكۈزنى سېتىپ بۇ يىل قىش كىچىك ئانىسىنىڭ قىزىغا ئۆيلىنىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ يۈرەتتى. قېرىشقاندەك ماۋۇ پېشكەللىكنى قارىمامدىغان.

جامالىدىن ئەختەمباينىڭ ھەشەمەتلىك دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ئاتتىن ئىرغىپ چۈشتى - دە، ئۇنى دەرەخكە باغلاپ قويۇپ ھويلىغا كىرىپ كەلدى. ھويلا ئىچى جىمجىت

بولۇپ، ئارىلاپ ئاتىنىڭ پۇشقۇرغىنى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.
«ياخشى، — دەپ ئويلىدى ئۇ، — ئۆكۈزۈمنى تېخى شەھەر-گە ئېلىپ كەتمەپتۇ» ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى - بەدىنى غەزەپتىن تىترەپ، كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ تۇراتتى. يۈزلىرىمۇ تاتىرىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئۇياق - بۇياققا قارىدى، كۆزىگە ھېچكىم چېلىق-مىدى. «ئۆيگە كىرەيمۇ ياكى مەشەگە چاقىرايمۇ، — دەپ ئويلانماقتا ئىدى ئۇ، — نېمىشقا چاقىرىمەن، ئۆكۈزۈمنى ماڭا گەپ - سۆز قىلماي ھەيدەپ كەتكەنىكەن، ئۇنداقتا مەنمۇ ئۆزۈم-نىڭ مېلىنى ئۇلارنى چاقىرىپ سوراپ ئالاتتىممۇ؟ ھەرگىز چاقىرمايمەن. مەنمۇ ھەيدەپ كېتىۋېرىمەن، شۇنداق قىلغىنىم يوللۇق. تايىنلىق ئۆكۈزۈم قوتاندىدۇر.»
جامالىدىن ئۇدۇل قوتانغا قاراپ ماڭدى. ئۇنى دېرىزىدىن كۆرۈپ قالدىمۇ ياكى ئاياغ تىۋىشىنى ئاڭلىدىمۇ ئەختەمباي ئۆي-دىن چىقىپ قالدى. جامالىدىن ئاچچىقى بىلەن بايغا بىر قارىدى - دە، قوتانغا قاراپ ماڭىۋەردى. باي ئۇنىڭ ئەلپازىنىڭ ئوساللىقى-نى كۆرۈپ، سەل چۆچۈپ قالدى، ئەمما زورىغا كۈلۈمسىرىدى.
— توختا بالام، خوش، بۇياققا كەپسەن، ئۆيگە كىر، — دېدى ئەختەمباي يېنىك قەدەم تاشلاپ كېلىپ.
جامالىدىن توختىدى، لېكىن ئۇنىڭ چىرايىدا قان قالمى-غان، پۈتۈن بەدەنلىرى جالاقلاپ تىترەيتتى.
— ئەمەلدار بولسا بۇلىۋالىدىغان ئىشمىكەن؟ مەن ئۆكۈ-زۈمنى ئېلىپ كەتكىلى كەلدىم، ئېلىپ كېتىمەن!
— راست، ئۆكۈز سېنىڭ، بۇنى ھەممە بىلىدۇ، لېكىن جاۋ جۇنگۇەنگە كېرەك بولۇپ قاپتۇ...
— كېرەك بولۇپ قالسا، ئەكېتىۋېرىدىغان گەپمىكەن، بۇغۇ ئۆكۈز، ئەنە ئاۋۇ چۈجە - خورازنىڭمۇ ئىگىسى بار.
— ئۇ دېگىنىڭ توغرا بالام، جاۋ جۇنگۇەن سىڭلىسىنىڭ تويىنى قىلماقچىكەن، سېنى ئوبدان رازى قىلىمەن، دەيدۇ.

— ئۆكۈزۈمنى ئېلىپ كەتكەن سىلى ئەمەس، باي ئاتا، سىلى بۇ ئىشقا ئارىلاشمىسىلا، ئۆكۈزۈمنى ئۇ قانداق ئېلىپ كەتكەن بولسا، مەنمۇ شۇنداق ئېلىپ كېتىمەن. ھېلىغۇ سىڭلىسىنىڭ توينى قىلىدىكەن، ئانىسىنىڭ توينى قىلسىمۇ ئۆكۈزۈمنى بەرمەيمەن! ئەمەلدارلار ماڭا ئۆكۈز بېقىشىپ بەرمىگەن.

شۇ ئەسنادە ۋاڭ ـ چۇڭنى ئاڭلاپ، ئۆيدىن جاۋ جۇنگۆەن چىقىپ قالدى ـ دە، جېدەلنىڭ چوڭى چىقتى. ئىككى ئوتتۇرىدا ۋارقىراش، تىللىشىش باشلاندى ھەتتا جۇنگۆەن بىر پاي ئوقمۇ ئاتتى.

2

ئەنۋەر ئەپەندى قىشنىڭ ئۇزاق كېچىلىرىنى ئۆزىنىڭ يېڭى دوستلىرى بىلەن مۇڭدىشىپ ـ سىردىشىپ ئۆتكۈزىدىغان بولدى. ئۇنىڭ دوستلىرى كۆپىيىپ قالدى. يېڭى دوستلار بىلەن ئۆتىدىغان قىزىق سۆھبەتلەر كۆپىنچە ئۆزىنىڭ ياتىقىدا، بەزىدە كېۋىرنىڭ ئۆيىدە بولاتتى، سۆھبەتكە كېلىدىغانلارمۇ ئۆز قەرەلىدە كېلىپ تۇراتتى.

بۇ يىل قىش نادەم ئىككىنچى سىنىپتا ئوقۇۋاتقان چېغىدا ئەختەمباي ئۇنى مەكتەپكە بېرىشتىن توختاتتى.

— قورۇنىڭ ئىشلىرىغا ئۈلگۈرەلمەس بولۇپ قالدىڭ، ساۋاتىڭمۇ چىقىپ قالدى، قالغىنىنى ئۆزۈڭ تېپىۋالىسەن، ئەقىللىق بالىغۇسەن، — دېدى. باينىڭ بىر يىلدىن ئۇشۇقراق تېۋىپقا داۋالىتىشى بىلەن ۋارىسجاننىڭ سەۋدايىلىقى ئوڭلىنىپ قالغانىدى. نادەمنىڭ ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ مەكتەپكە بېرىشىنىڭ ھاجىتى قالمىدى. ئۇنىڭ ۋارىسجانغا يېرىم كۈن ھەمراھ بولۇپ مەكتەپكە بارغانلىق ۋاقتىنى باي كېچىسى جۇۋاز ھەيدىتىپ تولۇقلىۋالغانىدى، نادەم باينىڭ خۇپىيانە سىرىنى بىر چۈشەن-

گەن، مانا ئەمدى تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشەندى. گايىتنىڭ ئېيتقان سۆزلىرىنىڭ ناھايىتى توغرىلىقىنىمۇ ئۇ تازا ئېنىق بىلدى. مانا مۇشۇ ئىشتىن كېيىن نادەم ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ياتىقىغا پات - پاتلا كېلىپ پاراڭلىشىدىغان بولۇپمۇ قالغانىدى. باشقىلارمۇ ئەپەندىنى كۆپ يوقلايدىغان، ئىزدەيدىغان بولدى.

ئۇلار بۈگۈن كېۋىرنىڭ ئۆيىدە تا يېرىم كېچىگىچە قىزىق پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى.

جامالىدىن كېۋىرگە قاراپ:

— كېۋىركا، بۈگۈن پەيزىڭ يوقتەك تۇرىدىغۇ، كەم بولۇپ قالدىمۇ نېمە؟ — دېدى.

— ئىككى چىنە بوزىغا ئېغىز تەگمىسە، — دېدى گايىت كۈلۈپ، — بۇنىڭ پەيزى ئۇچۇپ كېتىدۇ - دە.

— ھە، بىز دۇنيانىڭ ھەممە نېمىسىدىن كەچكەن ئادەم مانا، ئالدىڭلارغا بىر چىنە چاي قويالمايمىز يا يۈگۈرۈپ قوپۇپ چاي قايىنتىپ بېرىدىغان خوتۇن يوق، — دېدى كېۋىر بۇرۇتىنى سىلاپ تۇرۇپ، — بىزگە خوتۇنمۇ شۇ، بالا - ۋاقىمۇ شۇ، ئۆي - جاھانمۇ شۇ دېگىنە، بۇزىدىن باشقا نېمەم بار ئەمدى؟

— كېۋىركامنىڭ تەركىدۇنياچىلىقنى تاشلاپ ئىچكۈلۈككە يېقىنمۇ كەلمەيدىغان چاغلىرى كېلىدۇ، ئۇ چاغدا بوزاڭنى زورلاپمۇ ئىچكۈزەلمەيسەن، — دېدى ئەنۋەر مەنىلىك قىلىپ.

— توغرا ئېيتتىڭ ئۇكا، جاھان تۈزەلسە، بىزمۇ تۈزۈلۈپ كېتىمىز، — دېدى كېۋىر.

ئەنۋەر ئەپەندى: جاھاننى بىرى تۈزۈپ بەرمەيدۇ، ئۇنى تۈزەيدىغان سەن بىلەن بىز دېمەكچىدى، بىراق نېمىشقىدۇر توختاپ قالدى.

گايىت دېدى:

— كېۋىر، جامالىدىن ھېلىقى ھەربىي ئەمەلدارنى راسا كېلىشتۈرۈپ ئوخشاتقان كۈنى، سىنى جامالىدىننىڭ سالامەتلى-

كى ئۇچۇن دەپ تازا ئىچتى دەيدىغۇ؟

— راست ئاداش، راست، خۇشاللىقىمدا راسا ئىچىپتىمەن، — دېدى ئۇ جامالىدىنغا قاراپ.

— بۇگۇن نادەم كېلەلمەمدۇ نېمە، مۇشۇ چاغقىچە يوق، — دېدى ئەنۋەر بىتاقەت بولۇپ، ھەممىنىڭ كۆزى ئىشىكتە ئىدى.

كېۋىر جامالىدىنغا قاراپ:

— ئۇكا، خەقلەردىن يېرىم ياتا ئاڭلىدۇق، ئۆز ئاغزىڭ بىلەن بىر ئېيتقىنە، ھەربىي ئەمەلدارنى زادى قانچىلىك ئوخشىتالىدىڭ؟ — دېدى.

— مەن ئوخشاتقاچقا، سەن ئىچكەنسەن، — دېدى جامالىدىن. باشقىلار پاراققىدە كۇلۇپ كەتتى.

ئەنۋەر ئەپەندى سۆھبەتنى كۆڭۈلدىكىدەك باشلىۋېلىش ئۇچۇن ھېلى ئېيتىلغان سۆزلەرنى تەكرارلاپ دېدى:

— قېنى، جامالىدىن سۆزلىگىنە، ھەربىي ئەمەلدار ئۆكۈزۈڭنى تارتىۋالغاندىن كېيىن، زادى نېمە ئىش بولدى؟

يۈرەكتىن ئۇرغۇپ چىققان تەقەززالىق بىلەن ھەممە ئۇنىڭ ئاغزىغا قارىدى. جامالىدىن ھەم كىشىنى ئېچىندۇرىدىغان ھەم غەزەپلەندۇرىدىغان ئىشنى سۆزلەشكە باشلىدى:

— بىنەمدىن سامان توشۇۋاتقان مەزگىلىم ئىدى. بىر كۈنى سامان بېسىلغان ھارۋىنى ھەيدەپ جاڭزىغا كەلسەم، باي تەلەتى سۆرۈن بىر ھەربىي ئەمەلدار بىلەن جاڭزىغا كەپتىكەن، ھەربىي ئەمەلدارنىڭ كۆزى مېنىڭ ئۆكۈزۈمگە چۈشۈپ، ئۇنى ھەيدەپ كېتىپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلاپ بېشىمدىن تۇتۇن چىقىپ كەتتى. ھارۋىدىن ئاتنى چىقىرىپ ياۋداق مىندىم - دە، مەھەللىگە ئۇچقاندەك يېتىپ باردىم. ئەلپازىمنى بۇزۇپ ئەختەمباينىڭ قورۇسىغا كىردىم. ھېلىمۇ ياخشى ئۆكۈزۈمنى تېخى شەھەرگە ئېلىپ كەتمىگەنىكەن. باي پەيدا بولۇپ:

— بالام، ئۆكۈزۈڭنى جاۋ جۇنگۇەن ھەيدەپ كەلدى، تويغا سويماقچىكەن، سېنى ئوبدان رازى قىلىمەن، دەۋاتىدۇ. جېدەل چىقارما، ئۆزۈڭنى ئايا، ھازىر ئۇلارغا گەپ قىلىش بۇياقتا تۇرسۇن، تىكىلىپ قاراپ قويساڭمۇ تۇتىدىغان بولۇۋالدى. ئۇ سېنى رازى قىلمىسا مەن رازى قىلاي، ئۇنىڭ ئورنىغا باشقا مال بېرەي، سەن جاڭزىغا كېتىۋەر، گەپ قىلما بالام، گېپىمنى ئاڭلا، — دېدى.

— ئەمەلدار بولسا بۇلىۋالىدىغان گەپمىكەن، ئۆكۈزۈمنى ھەرگىز بەرمەيمەن، ئۆز مېلىمغا ئۆزۈم ئىگە بولالمامدىم، — دېدىم - دە، قوتانغا قاراپ ماڭدىم. ئۆڭىسلى ئۆچكەن باي ئالدىمنى تورىۋالدى:

— ئۇنداق قىلما بالام، جاۋ جۇنگۇەن چىقىپ قالسا جېدەلنىڭ چوڭى چىقىدۇ.

قورۇدىكى ۋاڭ - چۇڭنى ئاڭلاپ، ئۆيدىن جاۋ دېگەن ھەربىي ئەمەلدار چىقتى. ئۇ پېشايۋاندا تۇرۇپ، بىزگە مەڭسىتمىگەن نەزىرىدە قاراپ:

— ھە، نېمە گەپ بۇ، بۇ كىم بولىدۇ، — دېدى. باي:

— بۇ، ئۆكۈزنىڭ ئىگىسى، جاڭزىدىكى جامالىدىن دېگەن بالا، ئۆكۈزۈمنى كىم ئالدى، ئۇقۇپ باقاي، دەپ كەپتۇ، — دېدى.

— ئۆكۈزنى مەن ئالدىم، ماڭا كېرەك بولۇپ قالدى، — دېدى جۇنگۇەن، — سەن كېتىۋەر، كېيىن ھەققىڭنى بېرىۋېتىمەن.

— ئۆكۈز ماڭىمۇ كېرەك، ئۇنىڭغا كىمنىڭ كۆزى چۈشسە ئەكېتىۋېرىدىغان ئىش نەدە بار ئىكەن، سىزنىڭ قانۇنىڭىزدا شۇنداق دېيىلگەنمۇ يا؟

— سەن تېخى ھالىڭغا باقماي قانۇندىن گەپ ئاچىسەنغۇ، ساڭا قانۇندىن گەپ ئېچىشنى كىم قويۇپتۇ. ماڭ يوقال، مالاي-

لىقىڭنى قىل!

ئاچچىقىم شۇنداق كەلدىكى، «سىز» لەشنى قويدۇم:

— قېنى ئېيتقىنە، قانۇندا پۇقرالارنىڭ مال - مۈلكىنى ئەمەلدارلار خالىغانچە تارتىۋالسا بولۇۋېرىدۇ، دېيىلگەنمۇ؟ — دېدىم.

ئۇنىڭ جان - پېنى چىقىپ كەتتى:

— ئاغزىڭغا كەلگەننى جۆيلىمە!

— سەنمۇ خىيالىڭغا كەلگەننى قىلما!

— يوقال ھارىمى! جېدەل تېرىساڭ ساڭا ياخشى ئاقىۋەت يوق!

— مەن مۇشۇ قورۇنىڭ مالىيى، نەدىن كەلدىڭ، ئاۋۋال سەن يوقال! سەن يوقالساڭ مۇشۇ جېدەلمۇ بولمايتتى.

ئىككىمىز ۋارقىرىشىپ - تىللىشىپ كەتتۇق. جۇنگۇەن پېشايۋاندىن چۇشمەي قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ جان - جەھلى بىلەن سۆزلىمەكتە ئىدى. ئەختەمباينىڭ چىرايى تاتىرىپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي ئۇياق - بۇياققا ماڭاتتى، ھېلى جۇنگۇەننىڭ ئالدىغا، ھېلى مېنىڭ ئالدىمغا كېلەتتى، لېكىن نېمە دېيىشنى بىلمەيتتى، ئېغىزىنى گەپكە ئۆمەللەتتىيۇ، توختاپ قالاتتى. قورۇنىڭ تاملىرىدىن ئۇچۇپ چىققان ۋاڭ - چۇڭنى ئاڭلاپ، سىرتتا تۇرۇپ گەپ تىڭشاۋاتقان كىشىلەر قورۇغا بىر - بىرلەپ كىرمەكتە ئىدى.

— مېنىڭ مېلىمنى ئەكېتىدىغانغا سېنىڭ نېمە ھەققىڭ بار، بىراۋنىڭ مېلىغا زورلۇق قىلىشقا شۇنچە سۆلتىڭ بىلەن يۈزۈڭ قانداق چىدىدى، ھەي نا ئەھلى، — ئادەمنىڭ غەزىپى كەلسە كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيدىكەن، ئۇنىڭ مۇرىسىدىكى ۋاللىداپ تۇرغان بەلگىلەر، مەيدىسىدىكى مېدالار، بىلىدىكى قاپلىق تاپانچىلىرى كۆرۈنمىدى.

— ئاغزىڭغا بېقىپ سۆزلە، ھارىمى، — دېدى ئۇ بىگىز

بارمىقى بىلەن مېنى جۇنۇپ تۇرۇپ، — ھېلى كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسىتىمەن جۇمۇ، مېنى بوش چاغلىما. . .
— سېنىڭ ئۆمرۈڭ كىشىلەرگە مۇشۇنداق زورلۇق قىلىش بىلەن ئۆتۈپتىكەن - دە،
— ئەستاغپۇرۇللا. . . ئېغىرلىق قىلغاننى بىل، ھېلى پۇشايمان قىلىشقىمۇ ئۈلگۈرەلمەي قالىسەن!
ئۇنىڭ چاشقاننىڭكىدەك كىچىك كۆزلىرى يېنىپ، كۆتمەك بۇرۇن تۆشۈكلىرى كېرىلدى، بىر ئورۇندا تۇرالماي تېپچەكلەپ، يەر تېپىپ، ئۇياق - بۇياقتا تاشلىنىپ غالۋاردى، بويۇن تومۇرلىرى بىرلىك كۆپتى. مەن، ئۆزۈمنىڭ مېلىنى نېمىشقا سەندىن سوراپ ئالاتتىم، دېدىم - دە، ئۇنىڭ پوپوزىلىرىغا قارىماي قوتان تەرەپكە ماڭدىم.
— توختا، — دېدى ئۇ پېشايۋاندىن چۈشمەي، — بىلىپ قوي، قولغا چۈشكەن مالنى مۇنداق ئاسانلا بېرىۋېتىدىغان جاۋ جۇنگۇەن تېخى تۇرەلمىگەن. قېنى، قوتاندىن ئۆكۈ.نى ئاچىقىپ باققىنە، مەن بىر كۆرەي!
مەنمۇ بوش كەلمىدىم:
— ئۆزى ئەجىر قىلىپ، بېقىپ ئۆستۈرۈپ تەييار قىلغان مالنى بۇلاڭچىغا بېرىۋېتىدىغان جامالمۇ تېخى تۇرەلمىگەن، سەنمۇ بىلىپ قوي، موللام ماڭا مۇنداق ئۆگەتمىگەن!
— پاھ، قالتىس گەپلەرنى قىپسەنا، جۇرئەتلىك يىگىت بوپسەن جۇمۇ سەن، — دېدى ھاياجانلانغان گايىت پانپېشىغا ئۇرۇپ.
ئەمەلدارنىڭ مۇتىھەملىكىدىن ئاچچىق ئۇچىيىمگە يىغىلىپ قالغان گەپلەرنىڭ ھەممىسىنى ئايىماي چىقاردىم. ئەمەلدار زەھەر يۇتقان ئىلاندەك تولغىنىپ، ئاغزىغا كەلگەن گەپلەرنى چىقىرالماي چىچاڭشىپ كەتتى. بىر ئازدىن كېيىن ئۆزىنى بىرقۇر ئوڭشاپ دېدى:

— ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان ۋۇي ھايۋان! . . . ھەممىڭ ھايۋان! . . . يوقىلىش كۆزۈمدىن رودۇپايلار! . . .
جامالىدىنغا بولدى قىل، گەپ قىلما، دەپ شەرەت قىلىۋاتقان كىشىلەر جۇنگۈەن قولىنى تاپانچىسىغا ئاپىرىشىغا كەيىنكە داجىدى.
— خەلقىنىڭ شىللىسىگە مىنىۋالغان، قېنىنى شورايدىغان سەندەك ئۈلەرمەنلەرنى رودۇپاي دېسە بولىدۇ، كىشىنىڭ مېلىغا بىسوراق چاڭگال سالغان ئادەمنى ھايۋان، ياۋۇز بۆرى دېيىش كېرەك، ئۇقتۇڭمۇ ئوغرى، بۇلاڭچى!
— يارايسەن، ئوغۇل! مۇشۇنداق تىغدىن ئىتتىك گەپلەرنى قىلىپ ئۆلۈپ كەتسەڭ نېمە ئارمان! — دېدى كېۋىر تاماكىسىنى قاتتىق شوراپ، — قورقۇش دېگەن خىيالىڭغىمۇ كەلمەپتۇ - دە.
— ئادەمنىڭ غەزىپى ئۆرلىسە، قورقۇش، ئېھتىيات قىلىش، ئەندىشە دېگەنلەر ئۆزىنى كۆرسىتەلمەيدىكەن.
— ئاغزىڭنى باس ھارىمى، كىم بۇلاڭچى - ھە! . . . سەن كىمنىڭ ئالدىدا تۇرۇۋاتىسەن، ھازىر كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسىتىمەن، — دېدى ئۇ تېپىرلاپ ۋە يېنىدىن تاپانچىسىنى سۇغۇرۇپ ئالدى. ئەختەمباينىڭ ئۆگى ئۆچتى - دە، جۇنگۈەننىڭ ئالدىغا باردى.
— ئۇنداق قىلماڭ، جاۋ جۇنگۈەن، ئۇنى كەتكۈزۈۋېتەي، خۇدا ھەققى ئۇنداق قىلماڭ، ئۇ تۇل خوتۇننىڭ يالغۇز ئوغلى، ياشلىق قىلىپ . . .
ئۇ ئەختەمباينىڭ يالۋۇرۇشلىرىغا پىسەنت قىلماي تاپانچىسىنى ئاتتى، بىراق ئاسمانغا قارىتىپ ئاتتى. يىغىلغان ئادەملەر تاپانچىنىڭ ئۈنىنى ئاڭلاپ ھويلىدىن دۇررىدە چىقىپ كېتىشتى. بىراق، مەن ئورنۇمدىن قوزغالمىدىم. ئاتساڭ ئاتارسەن، مۇنداق خارلىنىپ ياشىغاندىن كۆرە، ئۆلگەنمۇ ياخشىغۇ، دەپ

ئويلىدىم.

ئۇلار جامالىدىنىنىڭ گېپىگە تازا بېرىلىپ، قىزىشىپ ئولتۇرغاندا، ئىشىك ئېچىلىپ نادەم كىرىپ كەلدى.

— تازا كېچىكتىڭغۇ؟ — دېدى بىرى.

— باي كۆلەڭگە بولۇۋېلىپ قوزغىلالمىدىم، چىراغنى ئۆچۈرۈپ ئۇزۇندىن كېيىن ماڭدىم، — دېدى نادەم ئىشىك تۈۋىگە جايلىشىپ. نادەم ئولتۇرغانلارغا ئاستا قارىدى، ھەممىسىنىڭ چىرايىدا جىددىيلىك، قىزىقىش يېنىپ كەتكەنىدى.

جامالىدىن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— شۇنداق قىلىپ، ئۇ پېشايۋاندىن چۈشۈپ مەن تەرەپكە ماڭدى. «مېنى ئىككى كاچات ئۇردى - دە، بوپتۇ، ئۇرسا ئۇرسۇن، بىر باش بىلەنلا ئۇنى گاڭگىرىتىپ قويۇپ، راسا سالاي، دەردىمنى چىقىراي، ئاندىن قېچىپلا كەتسەم بولىدىغۇ، ئۇ مەندىن ئۆكۈزنى ئالغانغا خۇش، مەن ئۇنىڭدىن قۇتۇلغانغا خۇش بولمامدىم» دەپ ئويلاپ تۇرسام، نەدىندۇر ئاپام كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى ياش يۇقى ئىدى.

— ۋاي جېنىم بالام، ساق ئىكەنسەنغۇ، يۇر كېتەيلى، بولدى ئۆكۈزۈڭدىن كەچ. ماڭ بالام، «جان بولسا جاھان، ئاش بولسا قازان» دەپتىكەن، ھېلىمۇ ساق قاپسەن، بىر ئۆكۈزنى دەپ ئۆزۈڭنى سېلىپ بېرەمسەن، — ئاپام قاقشاپ تۆكۈلۈپ تۇراتتى، — ئۇلار بىلەن تەڭ بولغىلى بولامدۇ، ئەزىز بېشىڭ ئامان بولسا، ئۇنداق ئۆكۈزدىن نەچچىنى تاپىسەن، — دەپ يالۋۇرغىلى تۇردى. ئاخىرى ئاپامنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ قورۇدىن چىقتىم ۋە باغلاپ قويغان ئاتنى يېشىپ ئاپام بىلەن كەتتىم. ئادەم ئانىنىڭ زارىغا چىدىمايدىكەن.

— شۇنداق قىلىپ، سەككىز - توققۇز ئاي باققان، ھەققىمگە بېرىلگەن تامدەك ئۆكۈزۈمدىن ئايرىلىپ قالدىم. بولغان ئىش مۇشۇ. دۇنيادىن قۇل بولۇپ ئۆتىدىغان ئوخشايمىز، —

جامالىدىن سۆزىنى توختاتتى ـ دە، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ
ھەم غەزەپلەنگەن ھەم مەيۇسلەنگەن كۆزلىرىنى سەپداشلىرىدىن
قاچۇرۇپ يەرگە قاراپ ئولتۇرۇپ قالدى.
— شۇدە! — دېدى كېۋىر موخوركىسىنى قاتتىق شو -
راپ، — مەن شۇنىڭ ئۇچۇن ئىچىمەن ئەمەسمۇ؟ باش ـ ئۇچى
يوق چىگىش خىياللار مېنى ئىچكۇزىدۇ. زۇلۇمدىن قۇتۇلۇش-
نىڭ يولى نەدە زادى؟ كۆردۇققۇ، مەھەللىمىزنىڭ ئەتىۋارلىق
قىزى نومۇسنى دەپ سۇدا ئۆلدى، ئۇنىڭ يىگىتى ئوقتا ئۆلدى.
يەنە قايسىمىز نېمە ئىشتا، قانداق قاپقانلاردا ئۆلىمىز، بۇنى كىم
بىلىدۇ؟ ئۆلگەنلەر ئۇچۇن يىغلىدۇق، قاقشىدۇق، لېكىن ئىنى-
تىقام ئالىدىغان ئەر چىقمىدى. بۇ قاراڭغۇلۇقنى يورۇتىدىغان
چىراغ يوق ئوخشايدۇ، دەردىمىزنى ئىچىش، چېكىش، ئىچىۋې-
لىپ ناخشا ئېيتىش، مۆرىتى كەلسە جامالىدىنغا ئوخشاش ئە-
مەلدارلارنى تىللىۋېلىش بىلەن چىقىرىدىغان ئوخشايمىز!
ئۇنىڭ كۆكەرگەن كالپۇكلىرى تىترەيتتى، ئۆسكىلەڭ سا-
قال ـ بۇرۇتى تىك ـ تىك بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇ كۆك تاماكى-
سىنى يەنە ئورىدى ۋە ئەلەم بىلەن شورىدى. ئۇنىڭ ئېغىز ـ
بۇرنىدىن كۆپكۆك ئاچچىق ئىس بۇرۇقتۇم بولۇپ ئېتىلىپ
چىقتى.
— بۇنداق قىلىش توغرا ئەمەس كېۋىركا، — دېدى
ئەنۋەر ئەپەندى ئۇنىڭغا قاراپ، — ھەممىمىزنىڭ بېشىدا
دەرد ـ ئەلەم بار، دەرد ـ ئەلەمگە چىدىماي ھەممىمىز تەركى-
دۇنيا بولۇپ كەتسەك بولامدۇ؟ سەن مىڭ تەركىدۇنيا بولۇپ،
ئىچىۋېلىپ خىيالىڭ پەيزىنى سۈرگەن بىلەن يەنە بەربىر ئەر-
كىن ئادەم ئەمەسسەن ـ دە، يەنە باينىڭ ئالدىغا بارىسەن، يەنە
شۇنىڭغا ئىشلەيسەن، شۇنىڭ دېگىنىنى قىلىسەن، سەن خالى-
ساڭمۇ، خالىمىساڭمۇ ئۇ ساڭا دېگىنىنى قىلدۇرىدۇ. بوزخانا
سېنى سېھرىگەر قىزدەك ئۆزىگە تارتىپ تۇرىدۇ، ئۇنىڭغا پۇل

كېرەك، تىرىكچىلىك كېرەك، شۇ چاغدا يەنە شۇلارنىڭ قاپقىغا، چىشىنىڭ ئېقىغا قاراشقا توغرا كېلىدۇ.

تالادا شىۋىرغان ئەدىمەكتە ئىدى. ئۇ قار ئۇچقۇنلىرىنى قەغەز چاپلانغان دېرىزىگە ئۇراتتى، ئۆي ئىچىمۇ ئاستىلاپ سوۋۇپ باراتتى. كېۋىر جەينىكىنى يەرگە تىرەپ، ئېڭىكىنى ئالقىنىغا قويۇپ يانپاشلاپ ياتاتتى. گايىت تامغا يۆلىنىپ ئەنۋەر ئەپەندىگە قاراپ ئولتۇراتتى. جامالىدىن بولسا نېمىلەرنىدۇر ئويلاپ كۆزىنى بىر نۇقتىدىن ئالماي تىپتىنچ قېتىپ قالغاندەك ئولتۇرۇپ قالغانىدى.

تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرغان نادەممۇ خىيالغا كەتكەن: جاھان نېمىشقا تۈزەلمەيدۇ، ھەممە ئادەم كېۋىركامدەك بولۇپ كەتسە، جاھاننى كىم تۈزەيدۇ؟ ئاكاممۇ ھېلىقى «قانلىق ياشلار» دېگەن ئويۇننى بىكارغا قويمىغاندۇ؟ ئەمەلدارلارنىڭ، بايلارنىڭ قىلمىشلىرىنى چۈشۈپتىكەنغۇ، ئۇمۇ جاھاننى تۈزەيمەن دەپ ئويلىغانمىدىكىنە؟ ئاكامنى تۇتۇپ شەنگەن يامۇلغا سولىغاندا، كىشىلەر «نېمىشقا ئۇنى تۇتۇسىلەر، نادىر راستىنى يازدىغۇ» دەپ ئۇ يەرگە بارالمىدى؟ بوزەك بولغانلارغا ئىچ ئاغرىتىپ، بوزەك قىلغانلارغا غەزەپلىنىپلا يۈرەمدۇق؟ زادى بۇنىڭ نېمە چارىسى بار؟

ئۇنىڭ تېخى تازا چوڭقۇر يېشىلمىگەن سوئاللىرى كۆپ ئىدى. شۇڭا ئۇ: «ئەنۋەركام بىرنېمە دەر، ئۇنىڭغا ئەگەشسەك، بىر گەپ بولار» دەپ ئويلىدى ـ دە، ئەنۋەر ئەپەندىگە ئۈمىدلىك كۆزى بىلەن تىكىلدى.

كېۋىرنىڭ كىچىك ئۆيىدە بىر پارچە تىتىلىپ كەتكەن كىگىز، بىر يوتقىنى، بىر قۇم قازان، بىر قۇم چۆگۈن بولۇپ، مورا ئوچاقتا كۈل باسقان بىر ھۆل كۆتەك تۇراتتى، مورا بېشىدا قارا چىراغ نىمجان ئاسلاننىڭ كۆزىدەك پىلدىرلاپ ياناتتى.

ئەنۋەر سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— كۇنلەر مانا مۇشۇنداق ئېغىر ئۆتمەكتە. قاراڭلار كېۋىركامىنىڭ ئۆيىنى، مۇشۇمۇ ئۆي بولدىمۇ، تۇرمۇش بولدىمۇ؟ ، كەمبەغەللەر تىنىم تاپماي ئەمگەك قىلىۋاتىدۇ، ئۇنىڭ راھىتىنى كىم كۆرۈۋاتىدۇ؟ بىز نېمىشقا كەمبەغەللىكتىن باش كۆتۈرەلمەيمىز؟ نېمىلا بولسا، تەقدىر، تەقدىر — تەقدىر دەيدۇ، تەقدىرگە تەن بەر دەيدۇ، بۇ قانداق تەقدىر؟ ئەمگەك قىلغان ئادەم ئۇنىڭ ھۇزۇر — ھالاۋىتىنى كۆرمىسە، ئەمگەك قىلمىغانلار تەييارغا ھەييارلىق قىلسا، ئۇنىڭ ئۈستىگە يەنە بۇلاڭ — تالاڭ قىلسا، بۇ قانداق تەقدىر؟ بىر ئادەم ناھەقتىن — ناھەق بوزەك قىلىنسا، ئۇرۇلسا، ئۆلتۈرۈلسە، يەنە بىرى زورلۇق قىلسا، بىرۋانىڭ ئەجرىگە چاڭگال سالسا، خۇددى ھېلىقى ھەربىي ئەمەلدارلارغا ئوخشاش جامالىدىنىنىڭ ئۆكۈزىنى ئوچۇق — ئاشكارا تارتىۋالسا، ھەتتا قاتىللىق قىلسا، بۇ ھۆكۈمەت قاتىلنى قوللىسا، مۇكاپاتلىسا بۇنىڭغا قاراپ تۇرۇشقا بولامدۇ؟ بۇنىڭ زادى سورىقى يوقمۇ؟

ئەنۋەر بىر مىنۇتتەك جىم تۇرۇپ قالدى. ھەممىسى ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ، سۆزلىرىنىڭ دولقۇنىدا تەۋرىنىپ تۇرۇشاتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەردى:

— ياق، سورىقى بار، سورىقى بولىدۇ، خەلق قوزغىلىپ زۇلۇمغا قارشى تۇرىدۇ. ھەددى — ھېسابسىز نۇرغۇن ئالۋاڭ — ياساق، چېكىدىن ئاشقان زورلۇق، زۇلۇم خەلقنى قوزغىلىشقا مەجبۇر قىلىدۇ. جامالىدىن نېمىشقا ھەربىي ئەمەلدارنىڭ ھەيۋىسىدىن، ئۇنىڭ تاپانچىسىدىن قورقمىدى؟ زۇلۇم، زورلۇق، كەمسىتىش ئۇنى جاندىن تويدۇردى، قارشىلىق قىلىشقا مەجبۇر قىلدى. قارشىلىق كۆپىيىۋەرسە نېمە بولىدۇ؟ بىرلەشكەن قۇدرەتلىك كۈچ بولىدۇ. مانا بۇ سورىقى بولغانلىقى. چۈنكى، بۇنداق كۈچنىڭ ئالدىدا گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى پۇت تىرەپ تۇرالمايدۇ!

چوڭقۇر خىيال بىلەن ئولتۇرغانلار ھەم ھاياجان بىلەن
قىزىقىپ، ھەم قورقۇپ ـ چۆچۈپ ئەنۋەرنىڭ ئاغزىغا قاراشتى.
كېۋىرنىڭ قولىدىكى تاماكىسى قۇرۇق كۆيۈپ، كۈلى يانپىشىغا
چۈشتى. گايىتنىڭ كۆزى ئۆزى تۈيمىغان ھالدا يوغان ئېچىل-
غان، جامالىدىننىڭ ئاغزى يۇمۇلماي قالغان، نادەمنىڭ خۇشال-
لىق ۋە ھاياجاندىن كۆز چاناقلىرىدا مۆنچاقتەك ياش يالتىرىغان.
چىراغ قاپقارا ئىس چىقىرىپ تۈتەپ يانماقتا، ئىس ۋە تەر پۇرىقى
بىلەن تولغان ئۆي ھاۋاسى ھازىرلا پارتلاپ كېتىدىغان لاۋىدەك
قىسىلماقتا ۋە چىڭقىلماقتا ئىدى. ئۆي ئىچىدە ئاجايىپ جۇشقۇن
كەيپىيات، ئۈمىد ۋە ئەندىشە ئارىلاشقان ھاياجان تەنتەنە قىلماقتا
ئىدى. ئەنۋەر ئەپەندى قوينىدىن ئەختەمبايىنىڭ خوتۇنىنىڭ سوۋ-
غىسىنى ئېلىپ تىتىلىپ كەتكەن كىگىز ئۈستىگە تاشلىدى.
— كۆردۈڭلارمۇ، مانا بۇ ئەختەمبايىنىڭ مېنى سىلەرگە
قارشى قويۇش ئۈچۈن بەرگەن پارىسى. ئۇ مېنى ئۆيىگە كۆچۈ-
رۈپ ئاپىرىۋالماقچى، بالا قىلماقچى. كەمبەغەللەرنىڭ ئوقۇشى-
غا، ھەتتا نادەمنىڭ چەت ئەلگە چىقىپ ئوقۇشىغا ياردەم قىلماق-
چى بولدى. نېمىشقا شۇنداق قىلىدۇ؟ ئۇ ھىيلىگەر! قىبلىدىن
سوقۇۋاتقان بوراننىڭ شەپىسىنى سېزىپ، ئۆزىنى ئىنساپلىق،
مەرىپەتچى قىلىپ كۆرسەتمەكچى. ئۇنىڭ بىلەن بىرىنچىدىن،
ئادەملەرنى ئۆزىگە تېخىمۇ قاتتىق باغلاپ، بايلىقىنى كۆپەيتمەك-
چى، يەنە بىر جەھەتتىن، بىزنىڭ بىرلىشىۋاتقىنىمىزنى سې-
زىپ، بىزنى پارچىلىماقچى، بىر ـ بىرىمىزگە قارشى قويماق-
چى، بىرىمىزنىڭ قولى بىلەن يەنە بىرىمىزنى بوغماقچى! كەم-
بەغەللەرگە شۇنچە غەمخورلۇق قىلغۇسى كەلگەن بولسا، نېمىشقا
جامالىدىننىڭ ئۆكۈزىنى بېرىشكە قىستايدۇ ۋە ۋەدە قىلغان
مېلىنى بەرمەيدۇ؟ نېمىشقا گايىت، نادەملەرنى ئازراق ھەق
بىلەن كېچە ـ كۈندۈز ئىشلىتىدۇ؟ توغرا، گومىنداڭ ھۆكۈمى-
تى ھازىر ئۇلارنى ئانچە مەڭسىتمەيدىغان، كۆزگە ئىلمايدىغان

بولۇۋالدى، شۇڭا ئۇلاردىمۇ ئانچە - مۇنچە قارشىلىق قوزغىلى- دىغان بولۇپ قالدى، بۇ تەرەپلەرنى كۆرۈشمىز كېرەك. ئەك- سىيەتچى ھۆكۈمەت چىرىكلەشكەندە، ھىمايىچىلىرىنىمۇ چەتكە قاقىدۇ.

ئولتۇرغانلار پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئەنۋەرنىڭ سۆزىنى بې- رىلىپ ئاڭلىماقتا. ۋاقىتنىڭ قانچىلىك ئۆتۈپ، نەلەرگە بارغان- لىقىنى ھېچكىم ئويلىغىنى يوق. ئۇلار ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ يەنە كۆپرەك سۆزلىشىگە تەقەززا بولۇپ ئولتۇرماقتا ئىدى.

ئەنۋەر ئەپەندى سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ئەختەمبايدەك بايلارنىڭ ئۈيۈر - ئۈيۈر يىلقىلىرى، قورۇ - قورۇ قويلىرى، ئېسىل كىيىم - كېچەك، ئالتۇن - جابدۇقلىرى نەدىن كەلگەن؟ ئۆزلىرى ئىشلەپ تاپقانمۇ؟ ئۇلار- نىڭ بېلىنى ئېگىپ قويماي، قولىنى كەينىگە تۇتۇپ يۈرگەنلى- كىنى سىلەر بىلىسىلەرغۇ، ھەممىسى كەمبەغەللەرنىڭ قان - تەرى بەدىلىگە كەلگەن. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئەختەمباينىڭ دادىسى رۇستەمباي ئەسلى كەمبەغەل ئىكەن، ئەمما ناھايىتى ھىيلىگەر ئىكەن. تۆت ئېغىز سۆزنى جايلاپ قىلالىغانلىقى ئۈ- چۈن، يۈز بېشى بوپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنى قورقۇتۇپ، بۇنىڭغا سىلىق - يۇمشاقلىق قىلىپ مال - دۇنيا يىغىپتۇ. ھىيلە ئىشلىتىپ، ئالدامچىلىق قىلىپ، ئىشلەمچىلەرگە ئاز ھەق بېرىپ، ئاخىرى «باي» ئاتىلىپ كېتىپتۇ. باي بولغان- دىن كېيىن ھىيلە - مىكرنى چۆرۈۋېتىپ، قاتتىق قوللۇق- قا، زالىملىققا ئۆتۈپتۇ. كۈنلەر ئۆتۈپ ئۇنىڭ دۇنياسى ئەختەم- بايغا قاپتۇ. ئەختەمباي ئائىلە ئىگىلىكىنى قولغا ئالغاندىن كېيىن، ھىيلە - مىكىر، ئالدامچىلىق قىلىش، تورپاقنى چىمدىپ ئۆلتۈرۈش يولىغا ماڭدى. ئىشلەمچىلەرنى ياغلىما گەپ- لەر بىلەن كۆپ ئىشلىتىپ، ئاز ھەق بېرىپ ئىشلەتتى. مىسا- لى، گايىتكامنى ئالايلى، گەپ يوق ئىككى كۈنلۈكچىنىڭ

ئىشىنى قىلىدۇ. بازاردىكى كۆنلۈكچىلەر كۈنىگە ئۈچ تەڭگە ئالىدۇ...

— گايىت كۆنلۈكچىنىڭ بەشىنىڭ ئىشىنى قىلىدۇ دەڭا ئەپەندىم، — دېدى كېۋىر كۈلۈپ قويۇپ.

— بۇغداي ئورۇسا، — دېدى ئەنۋەر، — كۈنىگە بەش خودىن، چالغا چاپسا ئالتە پۈتتىن چاپىدۇ، بېدە باغلىسا كۈنىگە مىڭ باغدىن ئوشۇق باغلاپ بولىدۇ. تاغار كۆتۈرسىچۇ؟ ئون پۈتلۈق تاغارنى دەم ئالماستىن ھۆكۈمەت سېڭىنىڭ يۈقىرىسىغا كۆتۈرۈپ ئاچىقىدۇ. بوپتۇ، ئىككى كۆنلۈكچىنىڭ ئىشىنى قىلىدۇ دەيلى، بۇ ئالتە تەڭگە بولىدۇ، بىر ئايدا بىريۈز سەكسەن تەڭگە بولىدۇ. لېكىن باي ئايلىقىغا يىگىرمە تەڭگە بەرمەيدۇ. ھە، مەيلى، يىگىرمە تەڭگە بېرىدىمۇ دەيلى، باينىڭ يانچۇقىغا قانچە تەڭگە چۈشىدۇ؟ بىر يۈز ئاتمىش تەڭگە چۈشىدۇ. بىر يىلدا قانچە تەڭگە چۈشىدۇ، بەش يىل، ئون يىلدىچۇ؟

— پاھ، مۇنۇ ھېسابنى قارا، بىز ھېچنېمىنى چۈشەنمەيدىكەنمىز، — جامالىدىن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، — ئەكەلگىنە، كېۋىركا، بىر شورىۋالاي...

— سېغىن سېير ئىكەنمىز-دە! — دېدى گايىت پېشانىسىدىكى تەرنى سۈرتۈپ، — ئۇلارنى ھۆركۈرەتكەنلەر بىزدەك يالاڭتۆشلەر ئىكەنمىزغۇ... بىز ئازراق ھەققە ئىشلەپ، ئۇلارنىڭ تۆگە ساندۇقلىرىدىكى ئالتۇن-كۈمۈشلەرنى بىز تېپىپ بېرىپتىكەنمىز-دە...

ئۆيدىكىلەر قاتتىق ھاياجانلانغان، غەزەپلەنگەنىدى. گويا يىراقتا كۆرۈنگەن يورۇقلۇق بارغانسېرى يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى. ئەنۋەر ئەپەندى قولىغا بىر كىيىملىك رەختنى ئېلىپ پۇلاڭلىتىپ سۆزلىدى:

— ئەختەمباي نېمىشقا مېنى ئۆزىگە تارتتى؟

— ئەلۋەتتە چۈشىنىشلىك ئەپەندىم، — دېدى كېۋىر

بېشىنى لىڭشىتىپ، — بىزنىڭ بېشىمىزنى تۇتۇپ بېرىشىڭىز-
نى تىلەيدۇ. سىز تۇتۇپ بېرىسىز، ئۇ ساغىدۇ، شۇ، خاتا گەپ
قىلىپ قويدۇممۇ يا؟

— توغرا، — دېدى ئەنۋەر، — مۇشۇنداق قىلماقچى!

گايىت ئورنىدىن تۇردى ۋە ئاپئاق لۆڭگىنى قولىغا ئېلىپ:

— بىزنىڭ قولىمىز قاپقارا بولغىنى بىلەن مانا مۇنداق
پاكىز رەختلەرنى تاپالايدۇ. باينىڭ سوۋغىسىنى پۇتۇمغا پايتىما
قىلىپ سېيستىۋېتەي! — دېدى. كۆپچىلىك قاقاقلاپ كۈلۈپ
كېتىشتى.

— ئەكەلگىنە ماۋۇ سوپۇننى، باش - كۆزۈمنى راسا بىر
يۇياي، — دېدى كېۋىرمۇ قول سوزۇپ.

— مە، جامالىدىن، مونۇ رەختنى ئال، — دېدى گايىت
جامالىدىنغا رەختنى تاشلاپ، — تويۇڭغا كېرەك بولىدۇ،
قېيناتاڭغا تىزۋاسقىغا ياراپ قالار ھېچبولمىسا!

— مە، ئاكا ئىچ، ئەمما پەيتنى تېپىپ ئىچ، — ئەنۋەر
پۇلنى كېۋىرگە چۆرىدى.

— ئەمدى چۈشىنىشلىك بولۇۋاتىدۇ، ئەپەندىم، — دېدى
كېۋىر شۇنىڭدىن كېيىن، — ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرمىغىچە، ئۇ-
نىڭ زۇلمىدىن، زالىملىقىدىن، بۇلاڭچىلىقىدىن قۇتۇلغىلى
بولمايدۇ دەڭلا، — ئۇ قىزىپ كەتكەن ئالىقانلىرىنى بىر -
بىرىگە سۈركىدى.

— نەق شۇنداق، بوينىمىزغا چۈشكەن سىرتماقنى ئۈزمى-
گۈچە ھەرگىز ئەركىن نەپەس ئالالمايمىز. قايسى كۈنى ئېيتىل-
غان چۆچەك ئېسىڭلاردا باردۇ؟ تاغدا بۆرىنىڭ دەستىدىن قوي-
مۇ، ئېشەكمۇ، ئۆشكىمۇ، توخۇمۇ ئەركىن - ئازادە يۈرەلمەيدى-
كەن. ئاخىر ئۇلار بىرلىشىپ بۆرىگە ھۇجۇم قىلىش نىيىتىگە
كەپتۇ. بىرى تېپىپ، بىرى ئۇسۇپ، بىرى چوقۇپ بۆرىنى
قوپالماس قىلىپ قويۇپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىنلا ئۇلار ئەركىن

يۇرەلەيدىغان بوپتۇ. خەلقىنىڭ مۇشۇنداق چۆچەكلەرنى چىقىرىش-
تىكى مەقسەت - مۇددىئاسى نېمە؟ ئويلاپ باقتىڭلارمۇ، تازا
چوڭقۇر ئويلاپ بېقىڭلارچۇ قېنى؟

ئۇلار ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ سۆزىنى بېرىلىپ تىڭشىدى.
ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا چىگىشلىنىپ تۇرغان تۈگۈچلەر يېشىل-
ۋاتقانلىقى ئۈچۈن، ئەنۋەرگە نىسبەتەن چىن كۆڭلىدىن رازىمەن-
لىك ۋە ھۆرمەت تۇيغۇسى ئۇرغۇپ بارماقتا ئىدى.

— ھە، بۇ سىرتماقمۇ ئۈزۈلەر، بۇنداقمۇ كېتىۋەرمەس، —
دېدى گايىت خىيالدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ.

ئەنۋەر قاتتىقراق ئاۋاز بىلەن دېدى:

— چوقۇم ئۈزۈلىدۇ؟

نادەم ئۈمىدلىك كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭ جىددىي تۇس ئال-
غان چىرايىغا تىكىلدى.

ئالتىنچى باب

1

ئۇ كۈندىكىگە ئوخشاش ئىش كىيىملىرىنى كىيىپ سەھەردە ئىشقا ماڭدى. يەر - جاھان يورۇپ كەتكەن بىلەن قۇياش تېخى چىقمىغان. تۈنۈگۈن قاراڭغۇ چۈشكۈچە كوچىلاردىن كۆتۈرۈل-گەن چاڭ - توزانلار كېچىچە بېسىقىپ، ھاۋا سۈزۈلۈپ كەت-كەن. شەھەر ۋاڭ - چۇڭلىرى تېخى باشلانمىغان بولۇپ، شە-ھەر ئىچى تىنچ ئىدى.

ئۇ يارىشىملىق بۇرۇت قويغان ۋە ھەر قېتىم ساقىلىنى ئالغاندا بۇرۇتىنى قىرقىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئىش كىيىملىرى باشقا ئىشچىلارغا ئوخشاش مايلىشىپ - كىرلىشىپ كەتمەيتتى. پاكىز ئىشلەيتتى ۋە ئىش كىيىملىرىنى پات - پات يۇيۇپ تۇراتتى. ئۇ ئوزۇندىن - ئۇزۇن ئېگىز كۆملاش تامنى بويلاپ ئېغىر قەدەم بىلەن زاۋۇت دەرۋازىسىغا قاراپ كېتىۋاتىدۇ. يىراق، ئۇنى يولنىڭ چېتىدە يۈز بېرىۋاتقان مونۇ بىر ئىش توختىتىپ قويدى.

— نېمە بولدى، ئۇكا؟

— قارىمامسىز، باغدىن ئالما ئەكېلىۋاتسام، مۇنۇ ساق-چى، توختا، بۇياققا كەل، دېدى، ئالدىغا كەلسەم، ئالمامنىڭ سەرخىللىرىدىن يەتتە - سەككىزنى ئېلىۋېلىپ پۇلنى بەرمەي زورلۇق قىلىۋاتىدۇ، — دېدى چىرايىدا قان قالمىغان ئون تۆت - ئون بەش ياشلار چامىسىدىكى بالا، — ئۇنىڭ يېنىدا

ئىككى سېۋەت ئالما بولۇپ، بالا ئەپكەشنى تۈتقىنىچە ساقچىغا غەزەپلىك كۆزلىرىنى تىكىپ تۇراتتى.

ساقچى بالىنىڭ سۆزلىرىگە پىسەنت قىلماي، ھەدەپ يوغان بىر ئالمىنى ۋارسىلدىتىپ يەۋاتاتتى.

— كۆردىڭىزمۇ ئاكا، مۇشۇنداق زورلۇق قىلسا بولامدۇ؟ — بالىنىڭ يانغان كۆزلىرىدە يېلىنىش - يالۋۇرۇش، ئۆزىگە ياردەم تىلەش، شۇنداقلا يىغلىۋېتىدىغاندەك روھىي ھالەت ئەكس ئەتمەكتە ئىدى.

ئىشچى كىيىملىك كىشى ساقچىغا بىرنېمە دەي دېگۈچە، ساقچى ئۇنىڭغا قوللىرىنى شىلتىپ گۆلەيدى:

— سەن يولۇڭغا مېڭىۋەر، ئارىلاشما! . . . — ئۇ ھېچ ئىش بولمىغاندەك ئىككىنچى ئالمىنى مەيدىسىگە سۈركەپ قويۇپ ئېغىز سالدى.

— ئەرزىگۈدەكمۇ پۇل ئەمەسكەن، ساقچى ئەپەندى، — دېدى ئۇ پەس ھەم سىلىق ئۈن بىلەن، — بېرىۋەتسىڭىز بوپتىكەن. . .

— يوقال كۆزۈمدىن! ساڭا سالاچىلىقنى كىم قويدى - ھە! — ساقچى ئۇنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ كەلدى.

ئۇ ئۇنىڭ قوپال ھەم ئاھانەتلىك سۆزلىرىگە ئېتىبارمۇ قىلماي، باققال بالىغا قارىدى:

— بولدى، ئۇكا، يولۇڭغا ماڭ، بەش - ئالتە تال ئالمىغا ئۆلمەيسەن، — دېۋىدى، باققال بالا ئۇنىڭغا:

— بىكاردىن - بىكار ئالمىلىرىمنىڭ باش - بۇرنىنى ئۇنىڭغا يېگۈزۈپ قويامدىم؟ — دېدى جىلە بولۇپ.

— بولدى، كەت، بىكار ھېلى ھارام تاياق يەيسەن، گېپىمنى ئاڭلا، ئۇكا، ماڭ دەيمەن، ماڭ. . .

باققال بالا سېۋەتلىرىگە ئەپكىشىنى ئۆتكۈزۈپ غودۇڭشىپ، ئاچچىقىدا سېۋەتلىرىنى داۋالغۇتۇپ يۈرۈپ كەتتى.

ئىشچى كىيىملىك كىشى باشقا گەپ قىلماي، خاتىرجەم ئالما يەۋاتقان ساقچىنىڭ ياڭىقىغا كېلىشتۇرۇپ بىر مۇشت سالدى. ساقچى تۇيۇقسىز بېرىلگەن كۈچلۈك زەربىدىن ئارقىسىغا «تىرىڭگىدە» ئۈچۈپ كەتتى. ئۇ مۇنداق بولار، دەپ قىلچە ئويلىمىغان، ھازىرغىچە مۇنداق زورلۇقلىرى ئۈن - تىنسىز داۋاملىشىپ كەلگەنىدى. لېكىن، ئىشچى كىيىملىك ئادەم بىر مۇشت بىلەن توختاپ قالمىدى. كۆزلىرى يېرىم ئېچىلىپ، ئوڭدىسىغا ياتقان ساقچىنىڭ ئاش بېقىنىغا ئىككى - ئۈچنى تېپىۋەتتى - دە، ھېچ ئىش بولمىغاندەك يولىغا راۋان بولدى. ساقچى ئىچى قاراڭغۇلىشىپ كەتتىمۇ ياكى تاياق قاتتىق تەگدىمۇ، ئىش قىلىپ ھوشسىزلىنىپ سۇنايلىنىپ يېتىپ قالدى.

شەرق قان رەڭگىگە كىرگەندە، قۇياش تاغلار ئۈستىدىن كۆتۈرۈلۈپ چىقتى. قىزغۇچ، قېنىق ھال رەڭ قۇياش شولىسى دەل - دەرەخلەرنىڭ ئۇچلىرىدا ئويناقتا، ئۇنىڭ ئارا - ئارىلىرىدا قۇشقاچلار ۋىچىرلىشىپ، شەھەر ۋۇڭ - چۇڭلىرىنىڭ باشلانغانلىقىدىن دېرەك بەرمەكتە. ئىشچىلار گۇدۇكتىن بۇرۇن زاۋۇتقا يېتىپ كېلىپ ھەرقايسى سېخلارغا كىرىپ بولۇش كېرەك. ئۇلار ئارقىمۇ ئارقا كېلىپ دەرۋازىدا تۇرغان ساقچىغا ئىشچىلىق كىنىشكىسىنى كۆرسىتىپ، زاۋۇت ئىچىگە كىرمەكتە. ئالدىرىشىپ كەلگۈچىلەر بارغانسېرى كۆپەيمەكتە. گۇدۇكتىن كېيىن قالغان ئىشچىلار ھەرگىز زاۋۇتقا كىرگۈزۈلمەيدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ بىر كۈنلۈك ئىش ھەققىمۇ بېرىلمەيدۇ، بۇ زاۋۇت بىنا بولغاندىن تارتىپ ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان تۈزۈم، خىلاپلىق قىلغۇچىلار كەچۈرۈلمەيدۇ.

ئۇ تۆمۈر دەرۋازا ئالدىغا كېلىپ، دەرۋازىۋەنگە كىنىشكىسىنى كۆرسىتىپ كىرىپ كەتتى. ئۇ كىرىپ ئون - يىگىرمە قەدەم ماڭا - ماڭمايلا گۇدۇك چېلىنىپ قالدى. زاۋۇت ئىچىدە يۇڭ، تېرە، تېرە ئاشلىغان سېرىق سۇ ۋە تېرىدىن چىققان گۆش

قالدۇقلىرى بىقسىپ تۇراتتى. بۇ سىپسقچىلىققا زاۋۇتتىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر كۆنۈپ كەتكەن بىلەن زاۋۇت ئالدىدىن ئۆتكەن ھەرقانداق ئادەم ئىغىز - بۇرنىنى ئىتەتتى.

ھىلى كوچىدا بولۇپ ئۆتكەن ئىش ئۇنىڭ ئىسىدە تۇرۇپتۇ، بىراق ئۇنىڭ چىرايىدا نە قورقۇش، نە ئەندىشە - ئەنسىزلىك ئالامەتلىرى كۆرۈنمەيتتى: «ئەمدى ئۇ زورلۇق قىلىشقا ئاساس-لىقچە پىتىنالمايدۇ، ئەڭ بولمىغاندا، ھىمايە قىلىدىغانلارنىڭ چىقىپ قالىدىغانلىقىنى ئويلاپ قالىدۇ.» دەپ ئويلىماقتا ئىدى ئۇ.

ئۇ سىخ ئىشىكىگە يىتىپ بىرىشىغا كەينىدىن بىرى چاقى-رىپ قالدى:

— زەينىدىن!

زەينىدىن ئىتتىك كەينىگە بۇرۇلۇپ، زاۋۇتنىڭ پاكىنەك بوغالتىرى ھەسەنجاننى كۆردى - دە، توختىدى.

— سىنى خوجايىن ياردەمچى ماستىرلىق (تىخنىكلىق) دەرىجىسىگە كۆتۈرۈپتۇ، دەپ ئاڭلايمەنغۇ، — ئۇ كولۇمسىرەپ گەپ قىلىۋاتقاندەك قىلغان بىلەن چىرايىدا قانداقتۇر مەڭسىت-مەسلىك، تەنە ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

— شۇنداق ئوخشايدۇ، — زەينىدىن ئىرەنسىزلىك بىد-لەن جاۋاب بەردى - دە، مىڭىشقا تەمشەلدى.

— باش تىخنىكتىن ياخشى ئۆگەن، — دىدى ھەسەنجان بوغالتىر يىتىپ كىلىپ، — ماستىرلىق ئاستا - ئاستا ساڭا قالىدىغان ئوخشايدۇ.

زەينىدىن ئۇنچىقماي سىخقا كىرىپ كەتتى.

ئەمما، ھىلىقى تاياق يەپ ھوشسىزلىنىپ قالغان ساقچى ئون بەش - يىگىرمە مىنۇت ئۆلۈكتەك يىتىپ ھوشىغا كىلىپ قالدى. ئورنىدىن ئاستا تۇرۇپ كىيىم - كىچەكلىرىنى قىقىش-تۇرۇپ ئۇياق - بۇياققا قارىدى. ئالمىچىمۇ، ئۆزىنى تۇيۇقسىز

ئۇرۇۋەتكەن ئادەممۇ كۆرۈنمەيتتى. «مېنى ئۇرۇشقا پېتىنغان قانچىلىك نېمىدى ئۇ، ئۇنى تاپماي قويمايمەن. كىيىم - كې-چەكلىرىگە قارىغاندا ئىشچىدەك قىلىدۇ، — دەپ ئويلىدى ئۇ ئاچچىقىدا سەپرايى ئۆرلەپ، — مونۇ زاۋۇتنىڭ ئىشچىسى بولسا كېرەك.» ئۇنىڭ كۆكىرىپ كەتكەن ئوڭ قاپىقى ۋە ئىچىد-نىڭ قەيىرىدۇر بىر يەرلىرى زىڭىلداپ ئاغرىپ تۇراتتى. ئاغرىق ئۆچ ئېلىش ئىستىكىنى قوزغاپ، ئۇنى ھەر كويغا سالماقتا ئىدى. شۇ ئارىلىقتا ئالايغان كۆزلىرى نېرىدا - ئىككى سېۋەتنى ئەپكەش بىلەن كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان بىر ئادەمگە چۈشتى «ئەنە ھېلىقى ئالمىچى، يىراققا كەتمەپتۇ، ئۇ ئۇنى بىلىدۇ، بىلمىسە بولۇشامدۇ» ئۇ شۇنداق ئويلىدى - دە، ئاغرىقىنى ئۇنتۇپ، شۇ ياققا قاراپ يۈگۈردى. بېرىپ قارىسا، ئۇ ھېلىقى ئالمىچى بالا بولماي، چوڭ ياشلىق ئادەم ئىكەن. ئۇ ئۇ يەردىن يېنىپ زاۋۇتقا قاراپ يۈگۈرگەندەك تېز ماڭدى. زاۋۇت ئىچىگە كىرىپ چەكچەيگەن كۆزلىرى بىلەن ئۇياق - بۇياققا قارىدى. ئۇ نەگە بېرىشنى، قايسى بۆلۈم - ئىشخانىلارغا كىرىشنى بىلمەي تۇرۇپ قالدى. قاتتىق سوقۇۋاتقان يۈرىكى ئۇنىڭ نەگە بولسىمۇ، تېز-رەك قەدەم تاشلىشىنى ئۈندەپ تۇراتتى. ئاخىر ئۇ ئۆزۈن كەت-كەن ئىشخانا بىناسىغا كىردى - دە، زالدىكى نۇرغۇن ئىشىك-لەرنىڭ بىرىگە كىردى. بۇ بوغالتىر ھەسەنجاننىڭ ئىشخانىسى ئىدى. ھەسەنجان بوغالتىر ئۇنىڭغا سەپسېلىپ قاراپ:

— خوش، ساقچى ئەپەندى، نېمە ئىش بىلەن كىردىڭىز، بىرسىنى ئىزدەپ كىردىڭىزمۇ قانداق؟ — دەپ سورىدى.

— شۇنداق، بىر ئىشچىنى ئىزدەپ كىردىم، سىلەرنىڭ بىر ئىشچى مېنى ئۇرۇپ قاچتى، — ئۇ كۆكەرگەن يېرىنى كۆرسەتتى.

— قاچان؟

— ھېلىراقتا، تېخى يېرىم سائەتمۇ بولمىدى.

— نېمىشقا ئۆردى؟
— بىلمەيمەن.
— بۇ قانداق گەپ؟ سەۋەبسىزلا ئۆردىما؟
— مۇنداق گەپ، بىر ئالمىچىدىن ئالما ئېلىپ، ئەمدى پۇلنى بېرىۋېتەي دەپ تۇرسام، تۇيۇقسىزلا ئىشچى كىيىمىنى كىيگەن بىرى ئۆرۈۋەتتى، بولمىسا مەن ئۇنىڭدىن تاياق يەيدىغان ئادەم ئەمەس ئىدىم، تۇيۇقسىزلا...
— بىكاردىن - بىكار سىزنى نېمىشقا ئۇرغاندۇ؟ مەن ھەيران قىلىۋاتىمەن.
— نېمىشقا ئۇرغانلىقىنى ئۇنى تېپىپ كۆرسىتىپ قويماق-چىمەن، ھەم تاپماي قويمايمەن!
— ئۇنى تونۇمسىز؟
— كۆرسەم تونۇيمەن.
— بىزنى نېمە قىل دەيسىز؟
— ئىشچىلارنىڭ ھەممىسىنى تېزلىك بىلەن ھويلىغا يى-غىڭ، ئۇنى كۆرسەملا جەزمەن تونۇيمەن، بولۇڭ...
ھەسەنجان بوغالتىر ئاچچىق كۈلدى.
— مەن زاۋۇت خوجايىنى ئەمەس ھەم مۇنداق قىلغىنىمۇ بولمايدۇ، بىر مىنۇت ئىش توختىسا، زاۋۇتقا قانچىلىك زىيان بولىدىغانلىقىنى بىلەمسىز؟ خوجايىنمۇ ئىشنى توختىتالمايدۇ، ساقچى ئەپەندى.
— ئۇنىڭ بىلەن مېنىڭ ئىشىم يوق، ھۆكۈمەتنىڭ ساق-چىسىغا مۇشت ئاتقان ئادەم سىلەرنىڭ زاۋۇتتا، ئۇنى تاپمىسام، تېگىشلىك جازاسىنى بېرىدىغان يەرگە ئاپارمىسام ھەرگىز بول-مايدۇ، ئۇقتىڭىزمۇ؟
ساقچى ناھايىتى تېرىكىپ جىلە بولۇپ كەتكەنىدى. بوغال-تىرنىڭ ئۆزىگە ياندىشىۋاتقانلىقىدىن بىر ئورۇندا تۇرالماي تېپىرلايتتى، چالۋاقاپ ئۇياق - بۇياققا ماڭاتتى، دېرىزىدىن

سىرتلارغا قارايتتى. ئاچچىقى شۇنچىلىك تۇتقان ئىدىكى، چېكە
تومۇرلىرى بىرلىك كۆپۈپ كەتتى ۋە ئارىلاپ تېپىك يېگەن
بېقىنلىرىنى تۇتۇپ بېسىپ - بېسىپ قوياتتى، كۆكەرگەن قاپـ-
قىنى سىلايتتى. بوغالتىرنىڭ غەم تارتماي ئولتۇرغانلىقىمۇ ئۇ-
نىڭغا ئەلەم قىلماقتا ئىدى.

— سىز ئولتۇرۇپ تۇرۇڭ، مەن خوجايىنغا ئېيتىپ
باقاي، — دېدى بوغالتىر.

ئۇ، خوجايىننىڭ يېنىغا مەنمۇ كىرەي، دېمەكچىدى، بى-
راق ئاغزىنى ئۆمەللەپ گەپ قىلغۇچە، بوغالتىر چىقىپ كەتتى.
ھەسەنجان خوجايىننىڭ ئىشىكى ئالدىغا كېلىپ، ئەدەب بىلەن
ئىشىكنى يېنىك چەكتى. خوجايىن رۇخسەت قىلغاندىن كېيىن،
بۆلۈمگە كىرىپ كەلدى.

— ھە، نېمە ئىش؟

بوغالتىر ئۆرە تۇرغان پېتى بىر ساقچىنىڭ كەلگەنلىكىنى،
ساقچىنىڭ ئېغىزىدىن چىققان گەپلەرنى تولۇق بايان قىلدى ھەم
ساقچىنىڭ ئەلپازىنىڭ يامانلىقىنى، ئۆزلىرىگە قاتتىق تەلەپ
قويۇپ تۇرۇۋېلىۋاتقانلىقىنىمۇ قوشۇپ قويدى.

— بىكاردىن - بىكارغا ئۇرۇپتىما؟

— شۇنداق، ئۆزى شۇنداق دەيدۇ.

— بىكاردىن ئۇرمىغاندۇ، بىرەر سەۋەبى باردۇر. ئۇنىڭ
ئۈستىگە ئۇ ساقچى تۇرسا، پۇقرالار ھازىر ساقچىدىن ئۆلگۈدەك
قورقىدۇ، ساراڭ ئادەممۇ ساقچىغا قول كۆتۈرەلمەيدۇ. ئۇنىڭدا
چوقۇم بىر سەۋەب بار.

— مەنمۇ شۇنداق ئويلايمەن، خوجايىن.

— ئۇ ئالمىچىدىن ئالما ئالغان، تايىنلىق پۇلىنى بەرمەي
زورلۇق قىلغاندۇر، شۇ ئىشنىڭ ئۈستىگە ئۇ ئىشچى كېلىپ
قىلىپ، ئالمىچىغا ئىچى ئاغرىپ، ساقچىنى ئۇرۇپ قاچقان
بولۇشىمۇ مۇمكىن.

— مەنمۇ شۇنداق ئويلىغان، خوجايىن، لېكىن بۇ گەپ-
لەرنى ئۇنىڭغا ئېيتىشقا تىلىم بارمىدى، — دېدى ھەسەنجان
بوغالتىر.
— مەنمۇ قورقتۇم دېگىنە. . . ھازىر ھۆكۈمەت ئادەملى-
رى بەك ھەددىدىن ئېشىپ كېتىۋاتىدۇ. مۇنداق ئىشلار كۆپە-
يىپ كەتتى. ئازراق بولسىمۇ ھەق بېرىشى كېرەك - دە، ئۇنىڭ
ئۇستىگە ئۇ بىزنىڭ ئىشچىمۇ، ئەمەسمۇ، ئۇنىمۇ بىلمەيمىز.
ئىشچى كىيىمى كىيۋالسىلا بىزنىڭ زاۋۇتنىڭ ئىشچىسى بولۇ-
ۋەرمەيدۇ - دە، چىداملىق بولىدۇ، دەپ ئىشچى كىيىمى كىيىپ
يۈرگەنلەرمۇ كۆپ. ئۇنىڭ خىيالىدىكى ئادەمنى بىز نەدىن تې-
پىپ بېرەلەيمىز. چىقىپ ئېيت، سەنمۇ ياخشى دەپسەن، ئىشنى
بىر مىنۇت ئەمەس، بىر سېكۇنتمۇ توختاتقىلى بولمايدۇ. بىز-
نىڭ زاۋۇتتىن گۇمان قىلسا، چۈشتە ئىشچىلار تاماققا ماڭىدۇ،
شۇ چاغدا دەرۋازىنىڭ سىرتىدا تۇرۇپ تونۇۋالسۇن. تېخى ئىشنى
توختىتىپ ھويلىغا يىغىپ بەرگۈدەكمىز، ئېلىشىپ قاپتۇمۇ ئۇ،
بۇ گېپىنى دەرياغا بېرىپ ئېيتسۇن! — خوجايىن ئورنى-
دىن تۇرۇپ كەتتى.
ھەسەنجان بوغالتىر يېنىپ چىقىپ، ساقچىغا خوجايىننىڭ
گېپىنى ئوچۇق ئېيتتى. ساقچى غودۇڭشىپ ئىچىدە بىرنېمى-
لەرنى دەپ قايتىپ چىقتى - دە، دەرۋازىۋەننىڭ يېنىدا ھېلىقى
ئىشچىنى تۇتماقچى بولۇپ تۇردى. ئۇ يېنىدىن تاماكا چىقىرىپ
ئۇنى تۇتاشتۇرۇپ چېكىپ ئولتۇردى.
چۈش بولاي دەپ قالغاندا، قارا كۆك سارجىدىن
كاستۇم - بۇرۇلكا كىيىپ، بويىنغا تېگى كۈل رەڭ، كەرەشىن-
ۋاي يوللۇق گالستۇك ئاسقان خوجايىن قىزىل گىلەم سېلىنغان
يۆلەنچۈكلۈك خادىكتا ئولتۇرۇپ زاۋۇت ئىچىدىن چىقىپ كەل-
دى. تۆمۈر دەرۋازىنىڭ قاناتلىرى ئۇلۇغ ئېچىۋېتىلدى. خوجا-
يىن خادىكنىڭ يۆلەنچۈكىگە يۆلەنگەن پېتى دەرۋازا تۈۋىدە ئول-

تۇرغان ساقچىغا قاراپمۇ قويماي تاراقلاپ چىقىپ كەتتى. ساقچى ئۇنىڭدىن ئەيمەنگەن بولسىمۇ، لېكىن كەينىدىن كۆزلىرىنى ئالايتىپ قاراپ قالدى.

ھايال قىلماي گۇدۇك چېلىندى. ئىشچىلار ئالدىراش سېخ - سېخلاردىن چىقىپ كېلىشتى. ئىشچىلار قايتىدىغان چاغدىمۇ دەرۋازا ئۇلۇغ ئېچىۋېتىلمەيتتى. ھېرىپ - چارچىغان ئىشچىلار دەرۋازىدىن قىستىلىشىپ چىقماقتا ئىدى. دەرۋازىنىڭ ئۇلۇغ ئېچىۋېتىلمىگىنى ساقچىنىڭ كۆڭلىدىكىدەك ئىش بولدى. ئۇ كۆزلىرىنى يوغاق ئېچىپ چىقىۋاتقان ھەربىر ئىشچىغا سەپسېلىپ قارايتتى. لېكىن، ئۇنىڭغا تونۇش ھېلىقى چىراي كۆرۈنمەيتتى. ساقچى ئۇنى ھازىرلا تۇتتۇۋالىمەن، دېگەن ئۈمىدە دەرۋازىدىن چىقىۋاتقانلارنىڭ تۇگەپ قالغانلىقىنى تۇيماي قالدى. ئۇ ئۆڭسىلى ئۆچكەن ھالدا ئۇياق - بۇياققا قاراپلا قالدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن بىردە غەزەپ، بىردە مەيۇسلۇك ئىپادىلىنىپ تۇراتتى، ئۇ ئۇنى قانداقمۇ كۆرمەي قالغاندۇ؟

لېكىن، زەينىدىن ئىشتىن چۈشۈپلا زاۋۇتنىڭ كەينىدىكى باغ تېمىدىن ئارتىلىپ چۈشۈپ ئالىلقاچان ئۆيىگە كەتكەنىدى.

2

گۇدۇك چېلىنىش بىلەن سېخ - سېخلاردا يەنە ئىش باشلىنىپ كەتتى.

بۇ چوڭ سېختا ئىنتايىن يوغان، قورساقلىق، چەمبەرلەنگەن ئون دانە تۈڭ بار. ھەربىر تۈڭگە ئەللىك - ئاتمىش تېرە ۋە يۈز چېلەككە يېقىن سۇ سىغىدۇ. سۇ تۈڭنىڭ يېنىدا ھاك قاچىلانغان ئۆي بولۇپ، ئۇ ئۆيدىن ئۆتكەندىن كېيىن تېرە قىرىدىغان سېخ بار. بۇ سېختىكى ئىشچىلار ھەرقاچان ھاك سۈيىگە مىلىنىپ ئىشلەيدۇ. بۇ يەردە ھېلىدىن - ھېلى ھاك

پۇرقۇراپ تۇزۇپ تۇرىدۇ ۋە دىماغلارغا ئۇرۇلۇپ ئىشلىگۈچىلەر-
نى قاقشىلىدۇرۇۋېتىدۇ. ئىشچىلار ھاك تۇزۇپ تۇرغان ئۆيدىن
ھەر كۈنى ھاك ئېلىپ تۇڭغا تۆكىدۇ، ئۈستىگە يۇمشاپ كەتكەن
ئېرىلەرنى تاشلايدۇ، ئېرە ھاك سۇيىدە بەلگىلىك ۋاقىت تۇرغاند-
ىن كېيىن، ئۇنى ھاك سۇيىدىن سۈزۈپ ئالىدۇ. مۇشۇ ئىش-
لارنىڭ ھەممىسى قول بىلەن قىلىنىدۇ. ھەر كۈنى مۇشۇنداق
تەكرارلىنىشلار، قول ئۈزگىلى بولمايدىغان ئىشلار ئىشچىلارنى
ماغدۇرىدىن كەتكۈزىدۇ، ئىلىكىنى قۇرۇتىدۇ. ئۇلارنىڭ ئىك-
كىنچى ۋە تۆتىنچى قېتىملىق گۇدۇك ئاۋازىغا تەقەززا بولۇشىنىڭ
سەۋەبلىرىمۇ مۇشۇ. ئەمما، تۇرمۇش غېمى، كۈن ئۆتكۈزۈش-
نىڭ كويى ئۇلارنى كېچىكمەسلىككە ئۈندەپ تۇرىدۇ. ئۆمرى
مۇشۇ ئىشقا باغلىنىپ ئۆتۈۋاتقان ئادەملەرنىڭ باشقا ئىلاجىمۇ
يوق.

بۇ سېختا ئىشلەيدىغان ھەربىر ئىشچى ھاكنى سۇغا تۆكۈپ
ئېرىتقان ۋاقىتتا قوللىرى چىدىغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە ئې-
چىشىپ كېتىدۇ ۋە نەپەس يېتىشمەيۋاتقاندەك دېمى سىقىلىدۇ،
كۆزلىرىدىن تارام - تارام ئاچچىق ياش قۇيۇلىدۇ. ئېرە سۈزۈش
سېخىدىكى ئىشچىلارنىڭ قول - پۇتلىرى ھەمىشەم ھاك سۇيىگە
مىلىنىپ تۇرغانلىقتىن، يېرىلىپ سويۇلغان يەرلەردىن قىپقىـ-
زىل گۆشلىرى كۆرۈنۈپ قالىدۇ. ئارىلاپ - ئارىلاپ ئىشچىلار-
نىڭ: «كۈن كۆرمەك نېمانچە تەستۇر»، «ياشىغانىغا مىڭ توي-
دۇققۇ...»، «كىچىك ۋاقتىمىزدا ئۆلۈپ كەتكەن بولساق،
بۇ ئېغىر ئازابلارنىمۇ تارتماس ئىدۇق» دېگەن نالىلىرى ئاڭلى-
نىپ قالىدۇ. ئىشچىلار شۇنى چوڭقۇر چۈشىنىپ يەتكەن ئىدى-
كى، ياشاش دېگەن - ئازابلىنىش دېگەن گەپ ئىكەن.

زەيىنىدىن ئېرە قىرىش سېخىدا، ياشانغان ئىشچىلارنىڭ
يېنىدا تۇرۇپ ئېرە قىرىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ دىققىتىنى زاۋۇتقا
كەلگىنىگە بەش - ئالتە ئاي بولغان رېشىت ئىسىملىك ياش

ئىشچى تارتقانىدى. ئۇ مەغرۇر، قىيىنچىلىققا بويسۇنماس ياش ئىدى. سېختىكىلەر ئۇنى «شوخ يىگىت» دەپ ئاتايتتى. ئۇنىڭ تېنى ساق، قاۋۇل ئىدى. ھازىرمۇ ئۇ شۇنچە جاپالىق ئىشنى ئويلاپمۇ قويماي «قۇرغۇيۇم» ناخشىسىنى غىڭشىپ ئېيتىپ ئىشلەۋاتاتتى. ئىشتا ھەرقاچان باشقىلارنىڭ ئالدىدا تۇراتتى. زاۋۇتنىڭ ھەربىر سايمان، ماتېرىياللىرىغا ئۆزىنىڭ مۈلكىدەك كۆيۈنەتتى. ئۇنىڭ زاۋۇت مۈلكىگە شۇنچىلىك كۆيۈنۈپ كېتىشلىرىگە باشقىلار ھەيران قالاتتى. ئۇ بۇ زاۋۇتقا كەلمەستىن بۇرۇن باشقا بىر تېرە زاۋۇتتا ئىشلەپ، ئىشنىڭ يولىنى ئوبدان ئىگىلەپ ئالغانىدى. شۇڭلاشقىمۇ ئىشنىڭ ئۈنۈمى ياخشى ئىدى. زاۋۇت باشلىقلىرى ئۇنى ماختاپ ئېغىزىدىن چۈشۈرمەيتتى.

ئۇنىڭ بىر قىزىق مىجەزى بار ئىدى. خاپا بولۇپ قالسا ياكى كۆڭلىگە ياقمىغان بىرەر ئىش بولسا، ھەرقانداق ئادەمگە، ھەتتا قاپىقى يامان بوغالتىرغىمۇ قاتتىق گەپلەرنى قىلىشتىن يانمايتتى. تېخى خوجايىنغىمۇ يامان گەپلەرنى قىلىشقا جۈرئەت قىلالايتتى. گەپ توشۇيدىغانلار ئۇنىڭ يامان گەپلىرىنى خوجايىنغا يەتكۈزۈپ قويسا، خوجايىن: «بوپتۇ، ئۇ قارام نەرسە، قارا كۈچى بار، ئىشنىڭ ئۈنۈمى ياخشى، قولىدىن ئىش كېلىدۇ، بىزگە خېلى كۆپ پايدا يەتكۈزۈپ تۇرۇۋاتىدۇ، ئېشەكنىڭ گۆشى ھارام بولغان بىلەن كۈچى ھالال ئەمەسمۇ...» دەپ كۈلۈپلا قوياتتى. ئۇ راستىنىلا جان كۆيدۈرۈپ كۆپ ئىشلەيتتى، ھالال ئىشلەيتتى. ئەمما، ياشانغان ئىشچىلار ئۇنىڭدىن دائىم ئەنسىرەيتتى: «مۇشۇ بالا بىر كۈنى ئۆزىگە بىر بالا تېپىۋالمىسا بولاتتىغۇ» دەيتتى، بۇ ئەنسىرەشلەردىن ئۇنىڭ پەرۋايى پەلەك ئىدى.

— ئۇكام، — دېدى بىر ياشانغان ئىشچى زەينىدىنگە قاراپ كۆيۈمچانلىق بىلەن، — سىز ئەمدى ياردەمچى ماستىر بوپسىز، نېمىشقا يەنە تېرە قىرىدىغان پىچاقنى كۆتۈرۈپ يۈرد-

سىز، سېخ ئىشخانىسىغا چىقىپ ئولتۇرۇڭ.
يەنە بىر ئىشچى مۇنداق دېدى:
— بۆلۈمگە چىقىپ ئولتۇرىۋېرىڭ، بىراق بىزنى ئۇنتۇپ قالماڭ.
زەينىدىن كۈلدى:
— ھەرگىز ئۇنتۇپ قالمايمەن، قەيەردە بولساممۇ سىلەرنىڭ مەنپەئىتىڭلارنى دەيمەن، بۇ مېنىڭ چىن سۆزۈم.
سېختىكى ئىشچىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك زەينىدىنگە تىكىلدى، ئۇلارنىڭ مۆلدۈرلىگەن كۆزلىرىدە ئۈمىد ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى.
— ئىشچىلار بىر - بىرىگە كۆيۈنۈشى، بىر - بىرىنىڭ مەنپەئىتىنى ئويلىشى كېرەك، شۇنىمۇ قىلالمىسا ئۆمۈرنىڭ نېمە مەنىسى قالىدۇ؟! راست دەيمەن، مەن قەيەردە بولماي خىيالىم سىلەردە، — دېدى زەينىدىن قولىدىكى تېرىنى قىردۋېتىپ.
ئۇنىڭ ئالقىنى ئۈستىدىكى بۆرتۈپ چىققان كۆپكۆك تومۇرلىرى چىڭقىلىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ ئىش قىلىۋېتىپ ئىشدىن كۆزىنى ئۈزمەي قىلغان سۆزى، باشقىلارنىڭ تەنتەنىلىك يىغىنلاردا سۆزلىگەن سۆزىدىن ساپ، سەمىمىي، راست ئىدى. ئىشچىلارنىڭ گېپىنى قىلىدىغان، يىغىسىنى يىغلايدىغان زەينىدىننى خوجايىن قانداق قىلىپ ياردەمچى ماستىرلىققا تاللاپ قالدى؟ ئۇنىڭ ئىشچىلارغا كۆيۈنىدىغان، مەنپەئىتىنى ئويلايدىغانلىقىنى ئۇ بىلمەمدۇ يا؟ ئۇنداق ئەمەس، بىلىدۇ، ئوبدان بىلىدۇ. بىراق، زاۋۇتنىڭ باش ماستىرى بۇ يەردىن كەتمەكچى، ئۇنىڭ ئورنىغا بىر باش ماستىر بولمىسا بولمايتتى، ئىشچىلارنىڭ ئارىسىدا ئۇنىڭدىن باشقا مۇۋاپىق ئادەم يوق ئىدى. زەينىدىننىڭ قولىدىن ئىش كېلىدۇ. تېخنىكىلىق ئىشلارنى ئۇنىڭدەك ياخشى بىلىدىغان، خام تېرىنىڭ زاۋۇتقا كېلىپ پىش-

شىقلىنىپ ئىشلىنىپ چىقىش جەريانىدىكى ئىشلارنى ئۇنىڭدەك ئېنىق چۈشىنىدىغان باشقا ئادەممۇ يوق ئىدى. خوجايىن شۇڭا ئۇنى تاللىغان، بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، باش ماستېر قىلماقچى.

3

بازاردا ئۇن، گۆش، چاي، تۇزنىڭ نەرقى يەنە ئۆرلەپ كەتتى. ئىشچىلار ئارىسىدا غۇلغۇلا كۆتۈرۈلدى:

— ئالغان مائاشىمىز بىر ئايلىق يېمەك - ئىچمەككە يەتمىسە، بىز قانداق قىلىمىز، مۇشۇمۇ كۈن ئېلىشمۇ؟

— كېيىم - كېچەكلىرىمىز بىر ياقتا تۇرۇپ تۇرسۇن، قورسىقىمىزنى تۇزۇك باقالمىساق، بىز قانداق ئىشلەيمىز؟

— نېمىدېگەن ئوسال تۇرمۇش بۇ...

جانغا تاقىلىۋاتقان ئىشتىن غۇلغۇلا، قارشىلىق چىقماي قالمايدۇ. بۇنداق نارازىلىقلار سېخ - سېخلاردا، كوچىلاردا، ھەرقايسى ئۆيلەردە تۇغۇلۇپ تۇراتتى. ئارىدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ھەسەنجان بوغالتىر سېخلارغا كىرىپ مۇنداق دېدى:

— قېرىنداشلار، مەن خوجايىنغا ئېيتىپ ئايلىق ئىش ھەققىڭلارنى ئۆستۈردۈم. ئەگەر بۈگۈن چىقىپ بازاردىن يېمەك - ئىچمىكىڭلارنى ئېلىۋالمىساڭلار ئەته باھا يەنە ئۆرلەپ كېتىشى مۇمكىن، بۈگۈن چۈشتىكى ۋاقىتنى قولدىن بېرىپ قويماڭلار، — دېدى.

قولىغا ئۆتكەن ئايدىكىگە قارىغاندا كۆپرەك پۇل تەگكەن كېرىماخۇننىڭ دەرھال بوغالتىرغا رازىمەنلىكى ياندى:

— ھەسەنجاننىڭ كۆڭلى ياخشى ئادەم - دە، ئۇ بىزنىڭ نامىمىزدىن خوجايىنغا تەلەپ قويۇپ ئىش ھەققىمىزنى ئۆرلە-

تىپتۇ.

ھەسەنجان بوغالتىر چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، ماستىر زەينىدىن كۆپچىلىككە قاراپ مۇنداق دېدى:

— باشقا ماللارنىڭ نەرقى ئۆرلەپ، خوجايىنىنىڭ ماللىرى توختاپ قالغىنى يوق، يەنى بىز ئىشلەپ چىقارغان مەھسۇلاتلار-نىڭمۇ نەرقى ئۆرلىدى. شۇڭا، خوجايىن مائاشىمىزنى بىرئاز ئۆرلەتتى، بۇنىڭغا ئىشچىلارنىڭ بىرنەچچە كۈندىن بېرىقى غۇل-غۇلا - قارشىلىقلىرى سەۋەب بولدى.

زەينىدىنىنىڭ سۆزى ئىشچىلارنى چوڭقۇر ئويغا سېلىپ قوي-دى. ئۇلارنىڭ قولى ئىشتا بولسىمۇ، خىيالىدا ھېلى ئېيتىلغان ئىككى خىل سۆزنىڭ سالمىقى ئۈزۈپ يۈرەتتى. مائاشىنىڭ بىر-ئاز ئۆرلىگەنلىكى ھەسەنجان بوغالتىرنىڭ كۆڭلىنىڭ ياخشىلى-قى، ئىشچىلارغا ئىچ ئاغرىتقانلىقىمۇ ياكى مال باھاسىنىڭ ئۆر-لەپ كېتىپ، ئالغان مائاشىنىڭ قورساققا يەتمەيۋاتقانلىقىنىڭ ئاقىۋىتىمۇ؟ ياخشى ئۇنۇم يارىتىش ئۈچۈن، ھېچبولمىغاندا قورساق توق بولۇش كېرەك، خوجايىن بۇ تەرەپلىرىنى ئويلىماي قالامدۇ؟ بەلكى ئۇنىڭ باشقا ئويلىغانلىرىمۇ باردۇر؟

«زەينىدىن راست بىزنى خىيالىدىن چىقارمايدۇ، ئۇنىڭ خىزمىتى ئۇستەلدە ئولتۇرۇشقا ئالماشقان بولسىمۇ، يەنىلا بىز-نى ئويلاۋېتىپتۇ، ئۇنىڭ قەيەردە بولسامۇ سىلەرنىڭ مەنپەئى-تىڭلارنى ئويلايمەن، دېگىنى چىن سۆزىكەن.» ئۆزئارا پىچىر-لاشلاردىن كېيىن، سېخ ئىچى بىردىنلا جىمىپ كەتتى. پەقەت قوللاردىكى پىچاقلارنىڭ تېرىگە سۈركىلىۋاتقانلىقى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئېچىۋېتىلگەن دېرىزىلەردىن شامال شۇۋىرلاپ كىرىپ تەرلىگەن ۋە چارچىغان ئادەملەرگە بىرئاز ئارام بەرگەن بولسى-مۇ، كۆڭۈللەر غەش ئىدى. مۇشۇ تۇمان، غەشلىكلەر كۆتۈرۈ-لۈپ كېتىدىغان كۈنمۇ بولارمۇ؟ ئوي - خىياللارنىڭ تۈگۈنى مۇشۇ ئىدى.

كەچتە ئىشتىن قايتقان ئىشچىلار تۆمۈر دەرۋازىغا چاپلاپ قويۇلغان مۇنۇ ئېلاننى كۆرۈپ توختاپ قېلىشتى ـ دە، ئېلانغا قىزىقىپ قاراشتى. زاۋۇتتا قانداق ئۆزگىرىش بولسا، دائىم قېلىن ئاق قەغەزگە يېزىلىپ مۇشۇ يەرگە چاپلىناتتى.

— ئوڭلۇكرەك ئوقۇغىنە! — دەپ ۋارقىرىدى بىرى.

ئېلان مۇنداق يېزىلغانىدى:

«ئىشچى قېرىنداشلار!

زاۋۇتىمىز يېقىندىن بۇيان تىجارەتتە زىيان تارتىپ قالدى. مەھسۇلاتلىرىمىز سېتىلماي نەرقى تۆۋەنلەپ كېتىۋاتىدۇ. مۇشۇنداق كاساتچىلىق پەيتىدە زاۋۇتنى تاقاپ قويماسلىق ئۈچۈن، مەھسۇلاتلارنىڭ نەرقىنى تۆۋەنلىتىش زۆرۈر بولۇۋاتىدۇ. شۇنداق بولسىمۇ، ئىشچىلارنىڭ تۇرمۇشىنىڭ جىددىي ئېھتىياجىنى نەزەرگە ئېلىپ، ئىش ھەققىنى تۆۋەنلەتمەي، ئىش كۈنىنى ئىككى سائەت كۆپەيتتۇق. ئەگەر بۇنىڭغا نارازى بولىدىغانلار بولسا، ھېساباتنى ئۈزۈپ باشقا ئىش تېپىۋالسا بولىدۇ.»

— غەلىتە گەپقۇ بۇ، مېنىڭ بىلىشىمچە يېقىندا سېتىلغان بىر تۈركۈم مەھسۇلاتتىن ئېلىنغان پايدا بۇرۇنقى پايدىلار-دىن خېلى يۇقىرى بولغانىدى، بۇ ئېلاندا زىيان تارتتۇق دەپتا، توۋا، — ماستىر زەينىدىن ياقىسىنى تۇتۇپ ۋە ئۆزىنىڭ ئۇزۇنلۇق سۆزلىۋەتكىنىنى تۇيماي قالدى. شۇنىڭ بىلەن ھەر خىل گەپلەر، غۇلغۇلىلار كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى.

— نېمە گەپ بۇ، — دېدى كېرىماخۇن ئۇستا زەينىدىننى بىر چەتكە تارتىپ. ئۇنىڭ نۇرسىز كۆزلىرى پارقىراپلا قالغانىدى.

— نېمە گەپ بولاتتى، كۈنىگە ئىككى سائەت ئارتۇق ئىشلەڭلار، دەپتۇ. كۆردىڭىزمۇ، بىزگە راپاۋەت قىلىدىغان خوجايىنىنىڭ ھىيلىسى، ئۇستىلىق قىلىپ بۇرۇن بىز بىلەن تۈزگەن شەرتنى بۇزۇپتۇ، — دېدى زەينىدىن يېنىپ كەتكەن

كۆزلىرى بىلەن نەلەرگىدۇر تىكىلىپ.
— هەي ۋىجدانسىزلار، — دېدى كېرىماخۇن ئۇستا تىترەۋاتقان لەۋلىرىنى بېسىپ تۇرۇپ، — كۈنىگە ئون سائەت ئىشلەپ بېرىۋاتساق شۇنىڭغا قانائەت قىلماي، يەنە ئىككى سائەت قوشۇپتىما؟ . . . بوپتۇ. نەگە باراتتىم، مېنىڭ يەنە قانچىلىك ئۆمرۈم بار خۇدا بىلىدۇ، ئۆمۈر بويى مۇشۇ زاۋۇتتا ئىشلەپ كۈچۈمدىن ئايرىلدىم. خۇدا، مېنىڭ باللىرىمنى خوجايىنلارغا ئىشلەيدىغان ئىشچى قىلمىغايسەن. . . مۇشۇ ئېغىر كۈنلەرنىڭ چېكى بارمىدۇ؟ ئۇستىمىزدىكى ئېغىرچىلىقلار كۆتۈرۈلۈپ كېتەرمۇ؟ . . . — كېرىماخۇن ئۇستا تېخى ئەللىك ياشتىن ئەمدىلا ئاشقان بولسىمۇ، ئۆزىنى سەكسەن - توقسان ياشلىق بوۋاي چاغلايتتى. چۈنكى، ئۇ پۈتۈن كۈچ - قۇدرىتىدىن ئايرىلىپ، ئىككى مۈرىسى چىقىپ، نۇرسىز كۆزلىرى پىلدىرلاپ رەزگى ئادەمگە ئايلىنىپ قالغانىدى. ئۇ غەزەپ بىلەن شۇ سۆزلەرنى ئېيتتى - دە، كەينىگە بۇرۇلۇپ توپلىشىپ ئېلاننى ئوقۇۋاتقان ۋە بەزىلىرى بىردە قايغۇرۇپ، بىردە غەزەپلىنىۋاتقان ئىشچىلارغا قارىدى، — قېنى، قېرىنداشلار گەپ قىلساڭلارچۇ؟ — دېدى.
— ئۇستام، مەن ئىككى ئېغىز گەپ قىلاي، — دېدى ياشراق بىر ئىشچى پەس ئاۋاز بىلەن، — بىز ئىشچىلار نېمىشقا قويغا ئوخشاش ياشايمىز، نېمىشقا خوجايىننىڭ دېگىنىگە كۆنۈۋېرىمىز؟ بوشاڭلىق قىلغانسېرى بوزەك قىلىدۇ، نېمىشقا ئۆزىمىزنى رۇسلاپ چىڭراق تۇرمايمىز؟
— ئۆزىمىزنى چىڭراق تۇتايلى دېسەك كۈچىمىز ئاجىز، ئۆزىمىز زىيان تارتىپ قالىمىز، ھۆكۈمەت بىزنىڭ گېپىمىزنى قىلمايدۇ، ھېلى مىلتىق تۇتقانلار كېلىدۇ. قاغا - قاغىنىڭ كۆزىنى چوقۇمايدۇ - دە، — دېدى يەنە بىر ئىشچى كۆپچىلىككە قاراپ.

پاكار بويلۇق، تەمبەل كەلگەن، يېشى ئوتتۇز بەشلەردە بار بىر ئىشچىنىڭ سۆزى باشقىچە بولدى:

— خوجايىننىڭ دېگىنى بويىچە ئىشلەۋەرمەمدۇق، ئەمەـ گەكچان ئادەم كۆپ ئىشلەشتىن قورقاتتىمۇ، بىرئاز جىقراق ئىشلىگەنگە نېمە بولاتتۇق...

كىرىماخۇن ئۇستا ئۇنىڭغا بۇرۇلۇپ قارىدى:

— مەنمۇ ياش ۋاقتىمدا سېنىڭدەك كۈچلۈك، يولۋاستەك يىگىت ئىدىم، بىز قىرىپ راسلاپ چىققان تېرىلەرنى دۈگىلەيدىـ غان بولسا، ئېگىز تاغ بولىدۇ. ھازىر قېرىدۇق، كۈچ - قۇۋۋىتىمىز تۈگىدى. كونا ئىشچىلار خۇددى مېغىزىنى ئېلىۋالـ غان ئۇرۇقچىدەك شاراقلاپ قالدۇق. مۇشۇ ھالدا يەنە ئىككى سائەت ئوشۇق ئىشلەيسەن دېسە، تۈگەشمەمدۇق. ياق دېسەڭ، قوغلىۋېتىدۇ، قانداق قىلىمىز، نېمىدېسە خوپ، دەپ تۇرامـ دۇق؟

— مەن سىلەرگە بىر يېڭى خەۋەرنى ئېيتاي، — دېدى زەينىدىن كۆپچىلىككە قاراپ، — يېقىندا ئالتە شەھەردىن نۇرغۇن ئىشلەمچى باللار چىقىپتۇ، بىز ئىشلىمەيمەن، دەپ كېتىپ قالساق، شۇلارنى ئېلىپ ئورنىمىزنى تولدۇرماقچى.

بۇ سۆز بىلەن توشمۇ تۇشتىن ۋارقىراشلار ئاڭلاندى:

— كۈچىمىز بار چاغدا ئىشلىتىپ، كۈچىمىزدىن قالغاندا قوغلامدىكەن...

— بىزنىڭ پۈتۈن كۈچ - قۇدرىتىمىزنى مۇشۇ زاۋۇت يەپ بولدى...

— قېنى، قوغلاپ باقسۇن، بىزنى ئۇنچىلىك بوزەك كۆرمىسۇن...

— ئۆزىمىزنى بىر تونۇتۇپ قويمىساق بولمىدى...

ئۇلار شۇنداق دەپ ۋارقىراشقان بولسىمۇ، باشلىرىنى تۆـ ۋەن سېلىشىپ، ئۆي - ئۆيلىرىگە تارقىلىپ كېتىشتى.

يەتتىنچى باب

1

ئىش چوڭقىيىشقا باشلىدى. ئىشچىلارنىڭ غەزەپ ـ نەپرىتى
ئاشماقتا ئىدى. مال باھاسى دەممۇ دەم ئۆرلەۋاتسا، بەرگەن
پۇلى بىر ئايلىق يېمەك ـ ئىچمەككە يەتمەيۋاتسا، «ئۆلگەننىڭ
ئۈستىگە تەپكەن» دېگەندەك، يەنە ئىش ۋاقتىنى ئۇزارتىۋاتسا،
بۇنىڭغا قانداق چىداپ تۇرغىلى بولىدۇ؟ ئىشچى دېگەنمۇ ئادەم،
ئۇ ماشىنا ئەمەس. ئۇ يەيدۇ، ئىچىدۇ، كىيىم كىيىدۇ. . .
ئىشچىلار مانا بۇلارنى ئويلىغانسېرى يۈزلىرى تاتىرىپ، چېكە
تومۇرلىرى كۆپەتتى، مۇشتلىرى تۈگۈلەتتى. شوخ يىگىت دەپ
ئاتالغان رېشىتمۇ ئەمدى بېشىغا يۈگەن سېلىنىپ قالغاندەك
ئۇنسىز بولۇپ كەتتى، ئۇنىڭ «قۇرغۇيۇم» ناخشىسىمۇ ئاڭلان-
ماس بولۇپ قالدى. ئىشچىلار قەتئىي نىيەتكە كەلمىگۈچە،
ھازىرقى يۈز بېرىۋاتقان ناھەقچىلىكلەرنى تۈگەتكىلى بولمايدىغان-
لىقىنى ھېس قىلىشتى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئىش تاشلاپ، خوجايىن
بىلەن ئوچۇق سۆزلىشىش كېرەك، زاۋۇت گۇدۇكىنى چېلىپ،
ھويلىغا يىغىلىپ تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇش كېرەك. بىرنەچ-
چە ئادەم تەرىپىدىن بىرلىككە كېلىنگەن بۇ گەپ ھايت ـ ھۇيت
دېگۈچە سېخ ـ سېخلاردىكى ئىشچىلارغا يەتكۈزۈلدى. ئۇلار
گۇدۇكنىڭ چېلىنىشىنى كۈتۈپ تەقەززا بولۇپ تۇردى. شۇ
چاغدا گۇدۇك مەزگىلسىزلا دەھشەتلىك ھۆركىرەپ چېلىندى.
ئىشچىلار سېخ ـ سېخلاردىن قىلىۋاتقان ئىشلىرىنى تاشلاپ زا-
ۋۇت ئىدارىسىنىڭ ئالدىغا توپلىنىشتى. گۇدۇك ئاۋازىنى ۋە

ئىشچىلارنىڭ ۋاڭ - چۇڭلىرىنى ئاڭلاپ ئىشخانىسىدا ئولتۇرال-
ماي قالغان ھەسەنجان بوغالتىر سىرتقا چىقىشقا مەجبۇر بولدى.
ئۇ بىلەتتىكى، گۇدۇك ئاۋازى ئىشچىلارنىڭ ئىشنى تاشلاپ،
ئىدارە ئالدىغا يىغىلىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. ئەمما، خو-
جايىن ئىشچىلارغا يەتكۈزىدىغان مۇھىم خەۋەر بار، دېمىگەن،
ئۇنىڭ ئۆزىمۇ ھازىر يوق. بۇ نېمە ئىشتۇر؟ ھەسەنجان باشلىق
بىرنەچچە خىزمەتچى ھودۇقۇپ - تەمتىرەپ ھويلىغا چىقتى.
ئىشچىلارنىڭ روھىي كەيپىياتى باشقىچە، ئۇلار قاپاقلىرىنى تۇ-
رۇشۇپ، مۇشتلىرىنى تۈگۈشۈپ، جۇشقۇن ھالدا ئۇلارنىڭ ئال-
دىدا تۇراتتى. ئىشچىلارنىڭ ئەڭ ئالدىدا تۇرغان كېرىماخۇن،
رېشىت، توختى قاتارلىقلار خوجايىننى كۆزلىرى بىلەن ئىزدە-
مەكتە ئىدى. خوجايىن كۆرۈنمەيتتى.
ھەسەنجان بوغالتىر كۆپچىلىككە قاراپ كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ:
— كېرىماخۇن ئاكا، سىلەر زاۋۇتنىڭ ئۆز ئادىمىغۇ،
گۇدۇكنى چېلىپ ئىشنى توختاتقىنىڭلار نېمىسى، ئىش بىردەم
توختاپ قالسا، قانچىلىك زىيان بولىدىغانلىقىنى سىلەر بىلىسى-
لەرغۇ، ھەرقانچە گەپ بولسا چىرايلىق دېيىشسەك بولىدىغۇ،
بۇ قىلغىنىڭلار بولمىدى، — دېدى.
— سەن تولا كاپشىما! — دېدى توختى كۆزلىرىنى
چەكچەيتىپ غەزەپ بىلەن، — خوجايىننىڭ نەدىلىكىنى چاپسان-
راق ئېيت، ئىشچىلارنىڭ ئۇنىڭغا دەيدىغان گېپى بار، بىزگە
سەن كېرەك ئەمەس، خوجايىن كېرەك، ئۇقتۇڭمۇ!...
ھەسەنجان بوغالتىر ئالىيىپ قارىدى - دە، غەزەپلىك كۆز-
لەرنى كۆرۈپ، كۆزىنى ئۇلاردىن قاچۇرۇپ دېدى:
— خوجايىن ھازىر ئىشخانىدا يوق، ئىشىڭلار بولسا ماڭا
دەڭلار، خوجايىن كەلگەندە ئۆزۈم يەتكۈزىمەن، قانداقلا ئىش
بولسا ھەل قىلغىلى بولىدۇ ئەمەسمۇ، بۇنچىۋالا غەلۋە قىلىپ
كېتىشنىڭ نېمە ھاجىتى.

— بىز مانا ھازىردىن باشلاپ ئىش تاشلىدۇق، بىزنىڭ ئۈچ تۈرلۈك شەرتىمىز بار، بۇ شەرتلىرىمىزگە خوجايىن قاچان ماقۇل بولىدىكەن، شۇ چاغدا ئىشقا چۈشىمىز، بولمىسا ئىشقا چۈشمەيمىز!

— توغرا! — دەپ ۋارقىراشتى كۆپچىلىك.

— قېنى، شەرتىڭلارنى ئېيتىپ بېقىڭلار، — دېدى بوغالتىر.

— بىرىنچى، ئىشچىلارنى ئىشتىن بوشىتىش مەنئى قىلىنىدۇ؛ ئىككىنچى، ئىش ۋاقتى ئۆزارتىلمايدۇ، ئىش ھەققى بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا بېرىلىپ تۇرىدۇ؛ ئۈچىنچى، ئىشچىلار ۋەكىلى بىلەن خوجايىن ئوتتۇرىسىدا كېلىشىم تۈزۈلىدۇ.

بۇ شەرتلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ھەسەنجاننىڭ چىرايىدا قان قالمىدى، يۈزلىگەن كۆزلەرنىڭ ئۆزىگە قادىلىپ تۇرغانلىقىدىن ئۇ ھودۇققان ھالدا:

— مەن تېلېفوندا خوجايىننى چاقىراي، شەرتىڭلارغا ئۆزى جاۋاب بەرسۇن.

ئۇ بۆلۈمگە كىرىپ كەتتى، كەينىدىن ئىشچىلار ۋەكىللىرىمۇ كىردى. ئۇ تۇرۇپكىنى قولىغا ئېلىپ:

— ئالۇ، ئالۇ، ماڭا ساقچى ئىدارىسى كېرەك، ساقچى ئىدارىسى. . . — دېدى.

توختى ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي كۈلۈۋەتكىلى تاس قالدى. چۈنكى، زاۋۇت بىلەن ساقچى ئىدارىسى ئوتتۇرىسىدىكى تېلېفون سىمىنى بۈگۈن ئەتىگەن ئىشچىلار كېسىپ تاشلىغانىدى. بوغالتىر بۇنىڭدىن خەۋەرسىز بولغاچقا ھودۇقۇپ قالدى.

— بۇ ئۈچ تۈرلۈك شەرتىڭلار مېنىڭچە بولىدۇ، لېكىن خوجايىن كەلسۇن، مەسلىھەتلىشىپ كۆرەيلى، — دېدى ئۇ، — سىلەر ئىشچىلارغا ئېيتىپ قويۇڭلار، ئىشنى ئىشلەپ تۇرسۇن، مەسلىھەتلىشىپ بولغاندىن كېيىن بىر گەپ بولار.

— بولمايدۇ، بۇ كۆپچىلىكنىڭ قارارى، — دېدى رى-

شىت قەتئىيلىك بىلەن، — بىز جاۋاب ئالماستىن ئىشقا چۈش- مەيمىز!

ئۇلار ھەسەنجان بوغالتىرنىڭ جاۋاب بىرەلمەيدىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇڭا، بۇلۇمدىن قايتىپ چىقتى - دە، ئىككى ئوتتۇ- ردا بولۇنغان گەپ - سۆزلەرنى كۆپچىلىككە سۆزلەپ بەردى. كۆپچىلىك ئۆز قارارىدا مەھكەم تۇردى، خوجايىننىڭ ما- قۇللۇقىنى ئالمىغۇچە ئىشقا چۈشمەيدىغانلىقىنى بىلدۇرۇشتى ۋە ئۆي - ئۆيلىرىگە تارقىلىپ كېتىشتى. شۇنىڭ بىلەن زاۋۇت ئىچىدە بوغالتىر ھەسەنجان باشلىق بىرنەچچە خىزمەتچىلەردىن باشقا بىرمۇ ئادەم قالمىدى. نەچچە يۈزلىگەن ئىشچىلارنىڭ سېخ - سېخلاردىكى ھەرخىل مەشغۇلاتلىرى بىلەن خۇددى قاينا- ۋاتقان قازاندەك پۇرۇقلاپ تۇرىدىغان زاۋۇت ئىچى بىردىنلا بوران ئۇچۇرۇپ كەتكەندەك جىمىپ، سۇرلۇك تۇسكە كىرىپ قالدى. ئاستا ئۇرۇۋاتقان شامال قەغەز پارچىلىرى ۋە غازاڭلارنى ئۇچۇ- رۇپ يۈرەتتى. سېخلارنىڭ ئىچى غۇڭۇيۇپ قالدى...

ئىش تاشلاش يۈز بېرىپ بىرنەچچە كۈندىن كېيىن، كۈن ئىسسىق بولغىنى ئۈچۈن ھاك سۈيىگە چىلانغان مىڭلىغان تېرە بىقسىپ بۇزۇلۇشقا باشلاپ، ئېچىغان پۇراقلار تارقالماقتا ئىدى. قانداق قىلىش كېرەك؟ يېڭىدىن ئالتە شەھەردىن چىققان ئىش- لەمچى باللارنى قوبۇل قىلسا، ئىشنىڭ يولىنى بىلمەيدۇ، مۇشۇ ئىش بىلەن زاۋۇتنى تاقىسا تېخىمۇ بولمايدۇ. خوجايىن ناھايىتى قىيىن بىر مەسىلىگە دۇچ كەلگەنىدى. ئاخىرى ھېچ- قانداق ئامال قىلالمىغان خوجايىن ئىشچىلار ۋەكىللىرىگە:

— بولىدۇ، شەرتىڭلارغا ماقۇل بولدۇم، — دېدى ۋە ئۇقتۇرۇش قىلىنغاندىن كېيىنلا ئىشچىلار ئىشقا چۈشتى.

كۈنلەر ئۆتمەكتە ئىدى. خوجايىن ماقۇل بولغان ئۈچ شەرت- نىڭ بىرىدە «ئىشچىلار ۋەكىلى بىلەن خوجايىن ئوتتۇرىسىدا كېلىشىم تۈزۈلىدۇ.» دەپ بەلگىلەنگەنىدى. لېكىن، خوجايىن

تۇرلۇك باھانە ـ سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ ھازىرغىچە كېلىشىم تۈزۈلمەي كېلىۋاتاتتى. گەپ قىلماي قويۇپ بەرسە، كۈن ئۆتتۇ- ۋېرىدىغاندەك قىلىدۇ، خوجايىن ئۇنىڭدىن ئېغىز ئاچىدىغاندەك ئەمەس.

بىر كۈنى زەيىندىن خوجايىننىڭ ئالدىغا كىرىپ كەلدى. خوجايىن زەيىندىننىڭ بېشىدىن ـ ئايىغىغىچە غەزىپىنى يوشۇ- رۇپ قاراپ چىقتى:

— خوش، بۇياققا كىرىپسىز، بىرەر ئىشىڭىز بارمىدى؟

— ئەلۋەتتە ئىشىم بار. . .

— ئىشخانىڭىزدا ئولتۇرمايدىكەنسىزغۇ؟ — ئۇ زەيىن- دىننىڭ ئاغزىدىن گەپنى تارتىۋېلىپ، ئۇنى باشقا ياققا بۇرىۋەت- مەكچى بولدى.

— ئىشخانىدا ئولتۇرغۇم يوق، ئىشچىلار ئارىسىدا بولسام ماستىرلىقنىمۇ ياخشى قىلالايمەن ـ دە. خوجايىن، ھېلىقى كېلىشىم تېخىچە تۈزۈلمىدى، ئىشچىلار يەنە غۇلغۇلا قىلىۋاتى- دۇ، مېنى ۋەكىل قىلىپ كىرگۈزدى، بۇنىڭغا نېمە دەيسىز؟

— بولىدۇ، تۈزەيلى، ئولتۇرۇڭ، — دېدى ئۇ قاپىقىنى سىلىپ، ئۇنىڭ ئاچچىقى كەلگەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى: «ئۇ- نىڭ خىزمىتىنى ئۆستۈرسەم، ئىشچىلار تەرەپكە ئۆتۈۋېلىپ ماڭا پۇت ئېتىۋاتقىنىنى قارىمامدىغان، ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان بى- لىمسىز. . .» دەپ ئويلىدى ئۇ ئىچ ـ ئىچىدىن يېنىپ.

— سىز بىلەن كېلىشىم ھاسىل قىلىپ ئىشلەشكە توغرا كېلىۋاتىدۇ، — دېدى زەيىندىن.

ئۇلارنىڭ كېلىشىم ھاسىل قىلىشىغا ئانچە ئۇزۇن ۋاقىت كەتمىدى. قىسقا تالاش ـ تارتىش قىلىنغاندىن كېيىنلا كېلىشىم تۈزۈلدى.

يېڭى كېلىشىم بويىچە ھەر ئايدا ئىشچىلارنىڭ ئىش ھەققى- نى ماستىر زەيىندىن بەلگىلەيدىغان بولدى. پۇل كۈندىن - كۈنگە پاخاللىشىپ كېتىپ بارغانلىقتىن، ئىش ھەققىنى مەھسۇ-

لاتنىڭ تەنەرخىگە قاراپ بەلگىلەشكە توختاتتى.

ئىشچىلار ئەمدى رازى بولدى. بۇ ئىشچىلارنىڭ كۆڭلىدە. كىدەك كېلىشىم بولغاندى. زەينىدىنىنىڭ ئىشچىلار تەرەپتە تۇرۇپ ۋەدىسىدە تۇرغىنىدىن ھەممىسى ئۇنىڭغا ئاپىرىن ئېيتىشتى. ئەمما، مەلۇم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، خوجايىن بۇنىڭغا چىدىمىدى، ئۇ بوغالتىر ئارقىلىق ئىش يۈرگۈزمەكچى بولدى.

خوجايىنىنىڭ ئوي - خىيال، پىلانلىرىغا ماسلاشقان ھەسەنجان بوغالتىر زەينىدىنىنىڭ بەلگىلىگەن ئىش ھەققىنى بۇزۇپ، ئۆزلىرىنىڭ دېگىنىنى قىلدى. بۇنى ئۇققان زەينىدىن سېختىن چىققان پېتى بوغالتىرنىڭ ئىشخانىسىغا كىردى. ئۇنىڭ كەينىدىن بىرقانچە ئىشچىنىڭمۇ كىرگەنلىكىنى ئۇ تۇيماي قالدى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرى يېنىپ، بەدەنلىرى تىترەپ، چىرايلىرىدىن غەزەپ - نەپرەت ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

— بۇنىڭغا سىزنىڭ ئارىلىشىدىغان نېمە ھەققىڭىز بار، بۇ خوجايىن بىلەن تۈزگەن كېلىشىم تۇرسا؟ — دېدى زەينىدىن ئۆكتۈپ.

— ئالدىرىما، سېنى بىلىمەن، زەينىدىن، سېنىڭ نېمە قۇتراتقۇلۇقلارنى قىلىپ يۈرگىنىڭنىمۇ بىلىمەن، — بوغالتىر قىزىرىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە جىلە بولۇپ ئىشخانا ئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى.

زەينىدىن «سىز» نى قويۇپ، «سەن» لەپ چۈشتى:

— خوش، ماقۇل، سەن نېمىنى بىلىسەن، نېمىگە ئاساسلىنىپ ئىش ھەققى كېلىشىمنى بۇزدۇڭ؟

— ھازىر مەھسۇلاتتا زىيان ئېشىپ كېتىۋاتىدۇ، بازار كاسات. سەن ماستىر تۇرۇپ خوجايىنغا مۇشۇنداق زىيان سالساڭ بولامدۇ، سېنىڭ ئىشچىلار ئارىسىدا پىتنە - پاسات تېرىۋاتقىنىڭنى بىلمەيدۇ دەمسەن؟

— تۆھمەت قىلما، ماستىرلىققا ئۆستۈردى، دەپ ئىشچىلارنىڭ مەنپەئىتىنى يەرگە ئۇرۇشقا ۋىجدانىم كۆتۈرمەيدۇ مىنىڭ! ئەگەر بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىش تۈزگەن كېلىشىم بويىچە بولمايدىغان بولسا، مەن بۇ يەردە ئىشلىمەيمەن، ئۇقتۇڭمۇ!

— ئىشلەمسەن - ئىشلىمەمسەن ئۆزۈڭنىڭ ئىشى، بۇنىڭغا مەن ئارىلىشالمايمەن، ئىشلىمەيمەن دېسەڭ يولۇڭ ئوچۇق، — بوغالتىر ئورنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ ئالدىدىكى قانداقتۇر بىر قەغەزلەرگە قاراپ تۇرۇۋالدى. ئۇنىڭ بۇ قىلغىنى ئەمدى ئىش تۈگىدى، دېگىنى ئىدى.

زەينىدىن چۈشەندىكى، بوغالتىر كېلىشىمنى ئۆز ئالدىغا بۇزالمايدۇ، ئۇنىڭ كەينىدە چوقۇم خوجايىن بار، خوجايىنىنىڭ دېگىنى بويىچە ئۇ بۇزغان. زەينىدىن شۇلارنى ھېس قىلىپ، ئەمدى بۇ يەردە ئىشلەشنىڭ ئورنى قالمىدى، دەپ ئويلىدى - دە، ئىشخانىدىن چىقىپ كەتتى ۋە شۇ چىققانچە زاۋۇتتىنمۇ كەتتى.

بىراق، ئىشچىلار ئارىسىدا غۇلغۇلا، قارشىلىق كۆچىيىشكە باشلىدى. بىرقانچە كۈن شۇ تەرىقىدە ئۆتتى. ئۇلار ئەمدى قانداق قىلىشنى ئويلىشىۋاتقاندا، بىر كۈنى تۇيۇقسىزلا گۇدۇك غوڭۇلداپ چېلىنىشقا باشلىدى. مەزگىلسىز چېلىنغان گۇدۇك ئاۋازى ئىشچىلارنىڭ يىغىلىشىغا بېرىلگەن سىگنال ئىدى. ئىشچىلار سېخ - سېخلاردىن چىقىشىپ ھويلا مەيدانىغا يىغىلىشقا باشلىدى. ئىشچىلار، بۇ نېمە گەپ، نېمە ئىشتۇر، دېگەندەك قىلىشىپ ئەنسىزلىك يانغان كۆزلىرى بىلەن بىر - بىرىگە قاراشتى. ھەممىسى يىغىلىپ بولغاندىن كېيىن، خوجايىن پۇقراچە كىيىنگەن بىر ئادەم بىلەن پەيدا بولدى. كىشىلەر ئۇنىڭ خەنزۇ ياكى تۇڭگانلىقىنى بىلەلمىدى. پۇقراچە كىيىنگەن ئادەم قولىنى بىر شىلتىۋىدى، قاسقان شەپكىسىنىڭ چىكىسى ئاق، قارا كىيىملىك ئون نەچچە قوراللىق ساقچى يىغىلغان ئىشچىلار ئالدىدا قاتار تىزىلىپ تۇردى.

— خوجايىنىڭ يېنىدا تۇرغان كىم ئۇ؟ — دېدى بىرى پىچىرلاپ، — كۆرمىگەن نەرسىغۇ؟
بىلىدىغان بىرى جاۋاب بەردى:
— ھە، ساقچى باشلىقى ليۇبىنديۇ بولىدۇ، ئۇرۇمچىدىن كەلگەن.
شۇنىڭدىن كېيىن ھەسەنجان بوغالتىر بىر پارچە ئاق قەغەزنى ئېلىپ چىقتى.
— ھازىر مەن خوجايىن نامىدىن سۆزلەيمەن. ئىشچىلار ئۆتكەن قېتىم ئوتتۇرىغا قويغان ئۈچ تۈرلۈك شەرت ۋە تۈزۈلگەن كېلىشىمنىڭ ئىناۋەتسىز ئىكەنلىكىنى جاكارلايمەن، — دېدى ئۇ ۋارقىراپ تۇرۇپ، — ئەمدى پىتنە - پاساتچى، ئىشچىلار ئارىسىدا قۇتراتقۇلۇق قىلغان ئادەملەرنىڭ زاۋۇتتىن قوغلانغانلىقىنى ئېلان قىلىمەن: توختى، رىشىت، كېرىماخۇن...
زاۋۇتتىن قوغلانغان ئىشچىلار ئون ئۈچ ئىدى.
ئارقىدىن بوغالتىرنىڭ ئۈنى يەنە ئاڭلاندى:
— بۇلارنىڭ ئورنىغا ئالتە شەھەردىن ئىش ئىزدەپ چىققان ئىشلەمچى باللارنى قوبۇل قىلدۇق. ئۇلار بىلەن ياخشى ھەمكارلىشىپ، كونىلار يېڭىلارغا ئىشنىڭ يولىنى ئوبدان ئۆگىتىپ، ياخشى ئىشلەڭلار، چاتاق چىقارغانلارنىڭ ئاقىۋىتى مانا مۇشۇنداق بولىدۇ. يىغىن تۈگىدى، تارقىلىڭلار.

2

زەينىدىن زاۋۇتتا يۈز بەرگەن كېيىنكى ئەھۋاللارنى زاۋۇتتىن قوغلانغان كېرىماخۇن ئۇستىدىن ئۇقتى. بۇ چاغدا زەينىدىن شەھەر سىرتىدىكى — ئىلى دەريا بويىدىكى باشقا بىر زاۋۇتتا ئىشلەۋاتاتتى.
— بۇرى قانچە ياۋۇزلاشسا، قاپقانغا شۇنچە تېز چۈشىدۇ،

كېرىماخۇن ئاكا، — دېگەنىدى زەينىدىن شۇ چاغدا، — بۇ
ئىشلارنىڭ سورىقى بولىدىغان چاغلار كېلىدۇ. تۈن ھەرقانچە
قاراڭغۇ بولسىمۇ، بەرىبىر تاڭ ئاتىدۇ.

— شۇ كۈنكى ئىشلارنى سىز كۆرمىدىڭىز، بىزنى قوغلاي-
دىغان چاغدا، — دېدى كېرىماخۇن چوڭقۇر تىنىپ، —
زاۋۇت ئىچىنى شۇنداق سۈر بېسىپ كەتتى. ئۇن نەچچە قورال-
لىق ساقچى كەپتۇ، ئۇلار بىزگە قوراللىرىنى تەڭلەپ تۇردى.
ليۇ دېگەن بىر باشلىقىمۇ بار، ئۇنى ئۇرۇمچىدىن كەلگەن،
دەيدۇ. ئەمما، ئۇ پۇقراچە كىيىنگەن، بىزنىڭ ھېچكىمنى مەڭ-
ستمەيدىغان خوجايىن ئۇنىڭغا خۇشامەت قىلىۋاتىدۇ. شۇنىڭغا
قارىغاندا، ئۇ خېلى چوڭ ئەمەلدار ئوخشايدۇ.

— شۇنداق، ئۇ چوڭ ئەمەلدار، ئۆلكىلىك باش ساقچى-
نىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، غۇلجىلىق تۇڭگان، جاللاتلىقتا شىڭ
شىسەيگە ياراپ قالغاچقا ئۇنى ئۆستۈرگەن، — زەينىدىنىڭ
قوشۇمىسى تۈرۈلۈپ، يۈزلىرى ئوت ئالدى، — ھازىر غۇلجى-
دىكى ئادەم تۇتۇش، ئۆلتۈرۈشلەرنىڭ باش ئاتامانى ئاشۇ ئەب-
لەخ! ئۇ ئۆزىلا ئەمەس، يېنىدىكى بىرقانچە ئادەملىرىمۇ پۇقرا-
چە كىيىنىپ، ناگانلىرىنى قوينىغا يوشۇرۇپ، كوچا - رەستى-
لەرنى ئايلىنىپ تىڭ - تىڭلاپ يۈرىدۇ. ئۇلارنىڭ ياللىۋالغان
لۈكچەكلىرىمۇ بار. قايسى كۈنى بىر مۇئەللىم گومىنداڭغا قار-
شى تۆت ئېغىز گەپ قىلىپ قويغانلىقى ئۈچۈن، كۆك كۆۋرۈك-
نىڭ قايرىلغان يېرىدە ئاشۇ لۈكچەكلەر تەرىپىدىن پىچاق تىقىپ
ئۆلتۈرۈلگەن. ھېچقانداق گۇناھى يوق تۈرمىگە ئېلىنغان ئادەم-
لەرنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى كېلىۋاتىدۇ، مانا مۇشۇنىڭدەك سانسىز-
لىغان ئىشلارنىڭ باش ئاتامانى ئاشۇ ليۇبىندى! . . . خوش،
ئۆزىڭىزنىڭ كۈنى قانداقىراق؟

— تۆت كوچا دوقمۇشىدا ياماقچىلىق قىلىۋاتىمەن.

— ھۈنىرىڭىز ئەسقېتىپتۇ - دە؟

— زاۋۇتقا ئوتتۇز يىل ئىشلەپ ئاخىرى قالغان كۆڭلۈم مۇشۇ. . . يامان ئەمەس، ئۇكام، ئۆيىنىڭ چاي - تۇزىنى قامداپ كېتىۋاتىمەن. جاپا تارتساڭ ھالاۋەت كۆرىسەن دەيدىغان، تارتمىغان جاپارىمۇ قالمىدى، ھالاۋەت بىزگە نېسىپ بولمايدىغان ئوخشايدۇ.

— نېسىپ بولىدۇ، ياخشى كۈنلەرگە ئىگە بولىمىز، ئاينىڭ ئون بەشى قاراڭغۇ بولسا، ئون بەشى يورۇق بولىدۇ ئەمەسمۇ. . .

قاراڭغۇلۇقتىن بېشارەت بېرىۋاتقاندەك، قۇياشمۇ بۇلۇتلار ئارىسىدىن چىقىپ ئەتراپقا ئۆزىنىڭ سارغۇچ - قىزغۇچ شولىلىرى يېيىلدى. ھاۋانىڭ سەت تۇتۇلۇپ كەتكىنىگە قاراپ، يامغۇر يېغىپ قالارمىكىن، دەپ ئۆزىنى دالدىلىق يەرلەرگە ئالغانلار، قۇياش نۇرىنى كۆرۈپ كوچىلارغا چىقتى. قاينام - تاشقىنلىق بازار سورۇنى قايتىدىن جانلاندى. زەينىدىن كۆزىنى تۆت كوچا دوقمۇشىدا مىغىلداپ يۈرگەن ئادەملەرگە تىكتى. بۇ بازار ئۆز قوينىغا نېمىلەرنى يوشۇرغاندۇ؟ كىشىلەر نېمىلەرنى ئويلاۋاتقاندۇ؟ ئاستا ئۆرۈۋاتقان شامال بورانغا ئايلانماسمۇ؟ ئايلىنىدۇ، ھېلىتىن ئۇنىڭ شەپىسى سېزىلىۋاتىدۇ، پات ئارىدا چوقۇم ھۆركىرەپ بوران چىقىدۇ!

زەينىدىن ئەتىسى ئەتىگەندە ئىلى دەرياسى بويىدىكى چوڭ يولنى بويلاپ تېرە زاۋۇتقا كېتىۋاتاتتى. ئەتىگەنلىك قۇياش پارلاپ چىققان، ئۇ شالاڭ بۇلۇتلارنى ئارىلاپ ئۆرلىمەكتە. دولقۇنلىنىپ ئېقىۋاتقان ئىلى دەرياسى تەرەپتىن سالقىن شامال ئۆرۈلماقتا. دەريا بويىدىكى ياغاچ زاۋۇتتىن ياغاچ پېسىلغان ھارۋىلار ئۈزۈلمەي ئارقا - ئارقىدىن كەلمەكتە. بېشىنى سىلىپ كېلىۋاتقان زەينىدىننىڭ خىياللىرى چېچىلىپ كەتكەن. . .

ئورۇققىنە كەلگەن، ۋىجىك، كەكە ساقاللىق بىر بوۋاي چەنزە بېسىلغان ھارۋىسىنى ھەيدەپ كېلىۋاتاتتى. تۇيۇقسىز

ھارۋىنىڭ ئىككىلا چاقى پاتقاقتا پېتىپ قالدى. ھارۋىغا قېتىل-
غان ئورۇق، قىزىل ئۆكۈز شۇنچە كۈچەپ تارتسىمۇ، ھارۋىنى
پاتقاقتىن چىقىرالمىدى. ئۇنىڭغىچە يولۇچىلار يىغىلىپ كې-
لىپ، بىرى بۇلدىن چىقىپ تۇرغان ئوقنى كۈچەپ كۆتۈرۈپ،
بىرى مۆرىدەپ، يەنە بىرسى ئىتتىرىپ دېگەندەك «ھە - ھۇ»
دېيىشىپ، ھارۋىنى پاتقاقتىن چىقىرىشىپ بەردى. بوۋاي خۇ-
شاللىقىدا كىشىلەرگە قايتا - قايتا رەھمەت ئېيتتى.

— قېنى، بوۋا، ماڭسىلا، بۇ رەھمەت ئېيتقۇدەكمۇ ئىش
ئەمەس، — دېدى بىرى يول چېتىدىكى ئېرىقتا قولىنى يۇيۇۋېتىپ.

شۇ ئەسنادا باج ئىدارىسىنىڭ كۆزلىرى پارقىراپ تۇرىدى-
غان سېمىز باجگىرى كېلىپ قالدى - دە، قاپىقىنى تۈرۈپ:

— سىلەر بۇ يەردە نېمە چۇقان سېلىپ يۈرىسىلەر؟ —
دېدى.

— چۇقان سالغىنىمىز يوق، مۇنۇ ھارۋا پاتقاقتا پېتىپ
قاپتىكەن، ھە - ھۇ، دەپ چىقىرىشىپ بەردۇق.

باجگىر ھارۋىغا كۆز يۈگۈرتۈپ:

— چەنزىلەرنى چۇشۇرۇڭلار، تەكشۈرىمەن، — دېدى.

— بۇ كونا چەنزىلەر، — دېدى ئۆڭگى ئۆچكەن
بوۋاي، — ئالغان چاغدا باجلاتقان، ھازىر تامغىسى ئۆچۈپ
كەتتىمىكىن...

— بولمايدۇ، چۇشۇر دېدىم، چۇشۇر!

بوۋاي ئۇنچىقماستىن چىشىنى چىشلەپ چەنزىلەرنى بىر -
بىرلەپ چۇشۇرۇشكە باشلىدى. باجگىر چۇشۇرۇلگەن چەنزىلەر
ئارىسىدىن كونا، تامغىسى يوق ئۈچ تال چەنزىنى تېپىۋالدى.
ئۇ خۇددى چوڭ بىر ئىش قىلغاندەك مەغرۇرلانغان ھالدا قولىنى
شىلتىپ:

— ئۆلمەيدىغان قېرى! سەن ھۆكۈمەتنىڭ باج قانۇنىغا
خىلاپلىق قىلغۇدەك بولدۇڭمۇ، مېنى كۆرمەيدۇ، دېگەنمىدىڭ،

ئالدامچى، هازىر جەرىمانە تۆلە، — دېدى ئۇ بوۋاينى جۆنۈپ تۇرۇپ.

— باجگىر، بالام، — بوۋاي قورقۇپ - تىترەپ يالۋۇرغىلى تۇردى، — ماۋۇ ئۈچ تال چەنزىنى ئەسكى ئۆيۈمدىن سۇغۇرۇپ ئالغان، كونا چەنزىلەرنى باجلىتىدىغان گىشمۇ يوقتۇر، ئامالسىزلىقتىن سېتىشقا مەجبۇر بولۇۋېدىم، خۇدا ھەققى، ماڭا رەھىم قىلسىڭىز . . . بولمىسا ماۋۇ يېڭىراقلىرىدىن قانچىنى ئالسىڭىز ئېلىڭ . . .

— بولمايدۇ، نېماندىلاق غەرەز ئۇقمايدىغان نېمىسەن، جەرىمانە تۆلىمىسەڭ تۇرمىدە ياتىسەن، ئۆكۈزىڭنىمۇ ئېلىپ كېتىمەن.

ئەتراپتىكى كىشىلەر غەزەپلىنىۋاتىسىمۇ، بىراق بىر ئېغىزمۇ گەپ - سۆز قىلالمىدى.

— قانداق قىلغۇلۇق ئەمدى، يېنىمدا بىر تىيىنمۇ يوق . . .

— قانچە پۇل لازىم، مانا مەن بېرىمەن! — دېدى ئىرگىلو هارۋا ئۈستىدە ئۆرە تۇرغان سېرىق يۈزلۈك، كۆك كۆزلۈك بىر كىشى هارۋىسىدىن چۈشۈپ.

ھەممەيلەن ئۇنىڭغا تىكىلىپ قارىدى. ئۇ ئادەملەر ئارىسىدىن ئىتتىك چىقىپ يانچۇقىدىن پۇل ئالدى. ئۇنىڭ يۈز - كۆزلىرىدىن غەزەپ - نەپرەت تۆكۈلۈپ تۇراتتى. سېمىز باجگىر ئۇنىڭ قولىدىن پۇلنى ئېلىپ ساناپ يانچۇقىغا سالدى، ئاندىن بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ كەتتى. بوۋاي كۆك كۆزلۈك ئادەمنى قۇچاقلاپ كىچىك بالىدەك يىغلىۋەتتى.

— سىز مېنىڭ بالا - چاقىلىرىمنىڭ ساۋابىنى ئالدىڭىز، بەرگەن پۇلىڭىز ئۈچۈن مۇشۇ چەنزىلەرنىڭ بىرىمىنى ئېلىڭ، ئۇكام . . .

پۇل بەرگەن كىشى بوۋايغا تەسەللى بېرىپ، چەنزىلەرنى

هارۋىغا بىسىشىپ بەردى ـ دە، ئۇنى يولغا سالدى ۋە هارۋىسىنى هەيدەپ كېتىۋاتقان بوۋاينىڭ ئارقىسىدىن مىيىقىدا كۈلۈپ قاراپ قالدى. ئادەملەر تارقىلىشقا باشلىدى.

— سىز كىم بولىسىز؟ — دېدى زەيىنىدىن مېڭىشقا تەرەددۇتلىنىۋاتقان ئادەمنىڭ ئالدىغا كېلىپ كۈلۈمسىرەپ.

— ئىسمىم گايىت، بايدىن سوراپ يېزىدىن بىر هارۋا سامان ئەكىرگەن، شۇنى سېتىپ يېنىشىم ئىدى، بۇ ئىشقا ئۇچراپتىمەن.

بوۋايغا خەيرخاهلىق قىلغان گايىت ئىسىملىك بۇ دېهقاننىڭ ئىشىدىن تەسىرلەنگەن زەيىنىدىن ئۇنىڭغا قولىنى ئۇزاتتى:

— ئىشچىمەن، تونۇشۇپ قالايلى، ئىسمىم زەيىنىدىن، بوۋاينى چوڭ بالادىن قۇتۇلدۇرۇپ قالدىڭىز. . .

— شەهەردە هارۋىلارنى سەيسىگە تۇتۇۋاتىدۇ، دەپ ئاڭلاپ، شەهەرنىڭ سىرتىدىراق ماڭغانىدىم. بوۋايغا بەك ئىچىم ئاغرىپ كەتتى، سامان ساتقان پۇلۇمنىڭ هەممىسىنى بېرىۋەتتىم، بولمىسا بوۋاي قانداق قىلاتتى، دەڭا.

زەيىنىدىن ئۇنىڭ كەمبەغەللىكىگە قارىماي بوۋايغا خەيرخاهلىق قىلغىنىغا قاراپ ئىشەنچلىك هالدا:

— خەلقىمىز ئېغىر كۈندە قالدى، كۆردىڭىزمۇ، باجگىرنىڭ قاراپ تۇرۇپ زورلۇق قىلغىنىنى، — دېدى.

— بۇنداق ئىشلار هازىر جىق، يېزىدىمۇ دېهقانلارنىڭ كۆرمىگەن كۈنى قالمايۋاتىدۇ. . . — گايىت نېمىشقىدۇر سۆزىدىن توختاپ قالدى. ئۇ بۇ ناتونۇش ئادەم بىلەن هۆكۈمەتكە قارشى سۆزلەرنى قىلىشتىن ئېهتىيات قىلدىمۇ، بۇ يەردىن دەرهال كېتىش ئويىغا كەلدى.

— خوش، مەن ياناي، يەنە ئۇچرىشىپ قالارمىز، ئالدىرايتتىم.

— خوش، ئامان بولۇڭ.

سەككىزىنچى باب

1

بۇ يىل نادەمنىڭ بويى لوڭگىدە ئۆسۈپ يىگىت بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ بۇرۇتى خەت تارتقان، يۈزى تولغان. ئۇ سەككىز خو بۇغداي بېسىلغان ئىرگىلو هارۋىنى هەيدەپ، باش توخۇ بىلەن شەهەرگە ماڭدى، يول بويى جىرەن قاشقىنى ئىلداملىتىپ ئەتىگەنلىك چاي ۋاقتىدا شەهەرگە كىردى.

دۇكانلار تېخى ئېچىلمىغان، ئادەملەر كوچىلارغا تولۇق چىقمىغان، شەهەر ۋاڭ - چۇڭلىرى تېخى باشلانمىغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭغا «پوش، پوش...» دېيىشكىمۇ ۋە هارۋىنى ئاستىراق هەيدەشكىمۇ توغرا كەلمىدى، جىرەن قاشقا يېزا يولىدا قانداق ئىلداملىق بىلەن ماڭغان بولسا، شەهەر كوچىسىدىمۇ شۇنداق ئىلداملىق بىلەن ماڭدى. نادەم ئەختەمباي-نىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە، بۇغداينى هۆرنىساخاننىڭ دۆڭ مەهەل-لىدىكى بىر تۇغقىنىنىڭ ئۆيىگە چۈشۈرۈۋېتىپ، بىر چىنە چاي ئىچىپلا كەينىگە ياندى. ئەمما، كۆرە دەرۋازىنىڭ ئالدىغا كەل-گەندە بىر پېشكەللىككە يولۇقۇپ قالدى.

قوللىرىدا سىم قامچىسى بار ئىككى ئاتلىق چېرىك ئۇنىڭغا نېرىدىن ۋارقىرىدى:

— هەي هارۋا، توختا!

نادەم بوجىنى تارتىپ هارۋىنى توختاتتى.

— سەيسىگە، هارۋاڭنى بۇياققا بۇرا، — دېدى ئۇلار

يېتىپ كېلىپ.
هاڭ ـ تاڭ بولۇپ قالغان نادەم:
— نېمە سەيسە بۇ؟ — دېدى ئۇلارغا قاراپ.
— نېمىلىكى بىلەن سېنىڭ ئىشىڭ بولمىسۇن، نېمىلىكىنى هازىر بىلىسەن.
— بۇ هارۋا مېنىڭ ئەمەس، باينىڭ.
— باي تۇرماق ئەۋلىيا بولسىمۇ، ماڭ دېگەندىن كېيىن ماڭ! — ئۇلارنىڭ تەلەتىدىن دەهشەت يېغىپ تۇراتتى.
— سەيسەڭنى مەن بىلمەيمەن، بايدىن سورا، — دېدى نادەم ۋە ئاتنىڭ بوجىسىنى سىلكىدى.
— بۇرنىنىڭ بېزى خېلى ئۇسۇپ قالغان هارىمىغۇ بۇ، — دېدى ئۇلارنىڭ بىرى ۋە ئېتىنى دېۋىتىپ، هارۋىغا يانداپ كېلىپ، نادەمنىڭ دۈمبىسىگە قامچا بىلەن بىرنى سالدى، قامچا نادەمگە خېلى ئوبدانلا تەگكەن بولسىمۇ، لېكىن غەزىپىنى بېسىپ تۇرۇپ دېدى:
— بىكاردىن ـ بىكار نېمە زورلۇق قىلىسەن؟
— زورلۇق، — دېدى چېرىكلەرنىڭ بىرى، — تېخى زورلۇقنى كۆرمىدىڭ، مانا ئەمدى كۆرىسەن، — ئۇ قامچىسىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ غەزەپ بىلەن نادەمگە ئېتىلىپ كەلدى ۋە باش كۆزىگە تارسىلدىتىپ ئۇرۇشقا باشلىدى. چېرىكلەر ئەنە شۇ تەخلىتتە نادەمنى هارۋىسى بىلەن قوشۇپ هەيدەپ ماڭدى.
چېرىكلەرنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ، چوڭقۇر خىيال بىلەن كېتىپ بارغان نادەم، ئۆزىگە ئوخشاش سەيسكەشلەرنىڭ بىردەمدىلا ئوندىن ئاشقانلىقىنى كۆردى.
بۇ ۋاقىتتىكى سەيسلەر ئاساسەن ئىككىگە بۆلۈنەتتى. بىرى، بىر كۈنلۈك هەقسىز سەيسە، يەنە بىرى، بىر ئايلىق سەيسە بولۇپ، بۇ شىخۇدىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرىغا ئۇزۇق ـ تۈلۈك، كىيىم ـ كېچەك يەتكۈزۈپ بېرىش سەيسىسى ئىدى.

بۇنىڭغا تۆۋەن ھەق ـــ پەقەت ئاتلارنىڭ يەم ـ بوغۇزىغا يەتكۈ-
دەك ھەق بېرىلەتتى. لېكىن، بۇ ھەقمۇ مەھەللىلەرگە چۈشكەن
ھارۋا سېلىقىدىن يىغىلغان پۇلدىن ئاجرىتىلاتتى.

نادەم شەھەرنىڭ سىرتىدىكى تۈگمەنگە ساڭدىن بۇغداي تو-
شۇدى. بۇ جەرياندا ئۇنىڭ كۆرگىنى كۆپ، يېمىگىنى چۆپ
بولدى. ھارۋاڭنى چاققان ھەيدىمەمسەن، دەپ يەنە بىرنەچچە
قېتىم تاياق يېدى، خورلۇققا چىدىماي، بىر چېرىكنىڭ قولىدى-
كى قامچىنى تارتىۋالغانلىقى ئۈچۈن، بىرنەچچە چېرىك بىرلى-
شىپ ھارغۇچە دۇمبالىدى. ئەسلىدە ئۇ بىر كۆنلۈك سەيسىگە
تۇتۇلغانىدى، لېكىن چېرىكلەرگە يېنىپ قويغانلىقى ئۈچۈن،
ئىككى كۈن ئىشلىگەندىن كېيىن قويۇپ بېرىلدى.

ئۇ ئېغىر بىر نەپەس ئالدى ـ دە، يولنىڭ چېتىدە توختاپ،
بۇلاق سۈيىدە يۈز ـ كۆزىنى يۇدى، چاپىنىنىڭ پېشى بىلەن
يۈزىنى ئېرتىپ، بۇلاق سۈيىدىن ئوچۇملاپ ئېلىپ قانغۇدەك
ئىچتى. شۇ چاغدا ئانىسىنىڭ تاپىلىغان ئىشى يادىغا كەلدى ـ
دە، ھارۋىسىنى ھەيدەپ تاشلەپكە بازىرىغا قاراپ يول ئالدى.
لېكىن بازارغا يەتمەي تۇرۇپلا بىر تونۇشى ئۇچراپ قالدى.
ئۇنىڭ باش ـ كۆزى توپا، كىيىملىرىگە قويۇق ھاك چاچراپ
كەتكەنىدى. ئۇلار ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن نادەم:

ـــ نېمە بولۇپ كەتتىڭ ئەزىمەتكا، ـــ دېدى.

ـــ قويساڭچۇ ئۇكا، بۇ پېشكەللىكنى، ـــ دېدى ئەزىمەت
ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، ـــ قازانچى ساقچىسىدىن كېلىۋاتى-
مەن.

ـــ نېمە بولغان؟

ـــ ھە، نېمىسىنى دەيسەن، ئۆگزىدە توققۇز ـ ئون باغ
بېدە قالغان، بۇ ماشكىلار شۇنى پۇراپ تېپىپتىكەن، ئۆگزىگە
بېدە باسقان گۇناھىم ئۈچۈن قازانچى ساقچى ئىدارىسىنى ئاقلاپ
بېرىپ، كېلىۋاتىمەن.

ئەزىمەت نادەمدىن ئۈچ - تۆت ياش چوڭ بولۇپ يىگىرمە بىر، يىگىرمە ئىككى ياشلارغا كىرىپ قالغان ھەم بۇلارنىڭ شىرەم تۇغقىنى ئىدى.

— تۇۋا، — دەپ ياقىسىنى تۇتتى نادەم، — بىدە دېگەننى ئۆگزىگە باسماي نەگە باسىدۇ ئەمىسە؟

— بۇ ھۆكۈمەت ھازىر ئۆزىنىڭ سايىسىدىن ئۆزى چۆچۈي-دىغان بولۇپ قالدى، — دېدى ئەزىمەت ئۇياق - بۇياققا قاراپ قويۇپ، — ئۆگزىلەرگە ئوت - چۆپ باسماسلىق، بىر يەرگە يىغىلىپ تۇرماسلىق، كېچىسى بالدۇر ئۇخلاش، چىراغ ياقماس-لىق. . . توغرىسىدا پەرمانلارنى چىقارغان ئەمەسمىدى بۇ يۇرد-كى پوك - پوكلار.

— ھە، مۇنداقمۇ ئىشلار بار دېگىن، بۇ ھۆكۈمەت بىر ئۈششۈق بولدى دېگىنە، نېمىلەر بولۇۋاتىدۇ، نەگىلا قارىما، تۇتقۇن، ئالۋاڭ، ئۇر - يىقىت!

ئەسلىدە شەھەردىكى ساقچى ئىدارىلىرىنى ئاقلاپ، تازىلاش ئۈچۈن يۇقىرىدىن پۇل كېلىپ قالغانىكەن، قازانچى ساقچىسىد-نىڭ باشلىقى بۇ پۇلنى ئۆز يانچۇقىغا سېلىش ئۈچۈن، تەۋەسىد-دىكى مەھەللىلەرنى يېرىم كۈن ئارىلاپتۇ. ئاخىرى ئۇ، ئۆگزىد-لىرىگە بىدە بېسىپ، ھۆكۈمەتنىڭ ئەمر - پەرمانىنى بۇزدى، دەپ ئۈچ كىشىنى تۇتۇۋاپتۇ. ئۇلارنىڭ بىرى مۇشۇ ئەزىمەت، ئىككىنچىسى قورۇسىنىڭ ئاخىرىدىكى ئېغىلنىڭ ئۈستىگە بەش - ئون باغ قوراينى چىقىرىپ قويغان بىر كىشى. ئۈچىنچىسى يېڭىلا ئۈچ يۈز باغ بىدە ئېلىپ ئۆگزىگە ئەمەس، قورۇ ئىچىگە ئېگىز قىلىپ بېسىپ قويغان يەنە بىر كىشى ئىدى. ساقچى باشلىقى بۇ ئۈچ كىشىنى ھازىر ئاپىرىپ سولايمەن، كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسىتىمەن، دەپ ۋارقىراپ، نوقۇشتۇرۇپ تۇرغاندا، نەدىند-دۇر گەيجاڭ تۆپىلەپ كېلىپ قاپتۇ ۋە ئارىغا چۈشۈپتۇ.

— باشلىق جانابلىرى، ئىلتىپات قىلسىلا، مەن سورىۋالاي،

بۇلارنىڭ ئۇششاق بالىلىرى بار، قىلغان گۇناھى ئۇچۇن ساقچى ئىدارىسىنى ئاقلاپ بەرسۇن.

باشلىق گەيجاڭنىڭ سالاسىغا تەسلىكتە «كۇنۇپتۇ». ئەزىمەت بۇ ئىشنى ناەمگە سۆزلەپ بەردى.

— يۇر، بىزنىڭكىگە چۇش، — دېدى ئەزىمەت، — بىر كېچە قون، .پاراڭلىشىمىز.

— خوش، مەنمۇ ساڭا ئوخشاش پېشكەلىككە يولۇقۇپ ئاران قۇتۇلدۇم، ئىككى كۈن كېچىكىپمۇ قالدىم، تېخى باي نېمە دەيدىكىن؟

ئۇلار خەيرلىشىپ ئايرىلدى.

نادەم هارۋىسىنى ھەيدەپ تاشلەپكىگە كەلدى. بۇ يەر قايىنىغان بازارلارنىڭ ئەڭ چوڭى ئىدى. تۆت كوچىنىڭ ھەممىسىدە دېگۇدەك پۇللۇق ماللار سېلىنغان دۇكانلار بولۇپ، ۋاپورۇش بازىرى، تۇماق بازىرى، يەل - يېمىش بازىرى، قاسساپ بازىرى ۋە باشقا بازارلارمۇ مۇشۇ تاشلەپكە بازىرىغا تۇتىشىپ كېتەتتى. ئادەتتىكى سودا - سېتىقتىن باشقا ئالتۇن - كۈمۈش، مەرۋايىت، ياقۇت سودىلىرىمۇ دەل مۇشۇ بازاردا بولاتتى. بازاردىكى ئادەملەرنىڭ كۆپلۈكىدىن بەزى كۈنلىرى ئات - هارۋىلار بۇ يەردىن ئۆتەلمەي قالاتتى، ھاۋاغا چاڭ - توزان، بىقسىغان بۇس ئۇزلۈكسىز كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى. ئۆز مېلىنى ماختاپ ۋارقىراۋاتقان ئۇششاق ئوقەتچىلەرنىڭ ئىنچىكە، بوم ئاۋازلىرى بىلەن دېۋانىلەرنىڭ مۇڭلۇق نالىلىرى بازار ئۈستىدىكى سېسىق ھاۋانى ياراتتى، بۇ يەردە دېۋانىلەر ناھايىتى كۆپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ تەڭدىن تولىسى كۆزىدىن ئايرىلغان ياكى باشقا يەرلىرى ناكا بولغان ئادەملەر ئىدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى يېتىم - يېسىرلارغا ياخشىلىق قىلىش توغرىسىدا نالىسا، بەزىلىرى قانداقتۇر بىر مۇڭ بىلەن مەشرەپ، ھۆۋەيدا، سوپى ئاللايارلارنىڭ بېيىتلىرىنى، غەزەللىرىنى ھۆكمەت قىلىپ ئېيتىشاتتى.

كەڭرەك يەرلەردە ئۇچىسىغا ئۇزۇن قارا ـ ئالا يوللۇق چاپان، بېشىغا كۆلا كىيىۋالغان، بېلىگە كىچىك ـ كىچىك بوغما قاپاق، چوڭ قۇلۇلە قاپلىرىنى ئېسىۋالغان، سۆزلەۋېرىپ لەۋلىرى قۇرۇپ، تەرلەپ ـ پىشىپ كەتكەن مەدداھلار بىرنەچچە شاگىرتلىرىنى «دوست ـ دوست» دېگۈزۈپ، ئەتراپىغا يۈزلەنگەن ئادەملەرنى يىغىۋېلىپ، كۆزلىرىنى ئالايتىپ، قوللىرىنى شىلتىپ، جەڭنامە قىسسىلىرىدىن مەدداھلىق قىلماقتا ئىدى. قايسى بىر دىۋانە ئۆز نالىلىرى ئارىسىغا:

خەلق ھوشيار بولغايسەن،
ئەتراپىڭغا باققايسەن.

دېگەن بېيىتلارنى قىستۇرۇپ، ئۆزىمۇ ئەتراپىغا سەپسېلىپ قاراپ قويىدى. كىشىلەر ئارىسىدا كىملەردۇر پىچىرلىشىپ ۋە ئىشارىلىك سۆزلەرنى قىلىشىپ، باشلىرىنى بىلىنەر ـ بىلىنمەس ھالدا سىلكىپ قويۇشتى. لېكىن، باشقىلار مۇنداق خۇپىيانە ھەرىكەتلەرنىڭ مەنىسىنى بىلمەيتتى. شۇنداق ھەرىكەتلەرنى كۆزىتىپ يۈرگەنلەرمۇ يوق ئەمەس ئىدى.

تاشلەپكە بازىرىدا باھا ھەيئىتىنىڭ ئادەملىرى كۆپ ئىدى. سىرتتىن يۈزەكى قارىغان كىشى ئۇلارنى مال باھاسىنىڭ مۇقىم بولۇشىنى كۆزىتىپ يۈرىدۇ، دەپ ئويلاپ قېلىشى مۇمكىن. لېكىن، ئىشنىڭ بېشىدىن ئاخىرىغىچە زەن سېلىپ قارىغاندا، ئۇلارنىڭ ئىشى ئاساسەن، ئۆز يانچۇقلىرىنى تولدۇرۇش ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىش تەس ئەمەس.

نادەم ئېتىنى تۇۋرۇككە باغلىدى ـ دە، بىر دۇكانغا كىرىپ ئانچە باھا تالاشمايلا ماتادىن بىرنى ئالدى ۋە ئۆزى شەھەرگە مېڭىشتىن بۇرۇن ئانىسى تىكىپ بەرگەن چاپىنىنىڭ ئىچىدىكى يانچۇقىدىن پۇلنى ئېلىپ ساناپ بېرىۋاتقان چاغدا، دۇكان ئىچىد-

گه باها هەيئتىنىڭ بىرنەچچە ئادەملىرى كەينى ـ كەينىدىن كىرىپ كەلدى. نادەم هەيران قالدى، دۆكاندارنىڭ قولى تىتـ ـرەپ، كۆزى چانىقىدىن چىقىپ كېتىشكە ئاز قالدى. ئۇلار نادەمدىن ماتانى قانچىگە ئالغانلىقىنى سۈرۈشتۈرۈپ كۆردى ـ دە، دۆكاندارغا تەرەپ ـ تەرەپتىن ۋارقىراشقا باشلىدى.

— سەن نېمىشقا تاختاي باهاسىدىن بىر تەڭگە ئاشۇرۇپ ساتىسەن؟ باهانى بىز بېكىتىپ بەرگەن ئەمەسمىدۇق ـ هە؟

— سەن باهانى خالىغانچە بۇزۇپ، شۇنچە يوغىناپ كەتـ ـتىڭمۇ، نائىنساپ!

ئۇلارنىڭ ئوشۇقى ئالچۇ چۈشكەندى.

ئۇلار پەشتاختىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، جاهازلارغا تىزىپ قويۇلغان هەممە ماتانى دۆكاننىڭ ئوتتۇرىسغا تاشلاشقا باشلىدى.

— هەممىسىنى ئۆتكۈز!

باها هەيئىتىنىڭ ئادەملىرى دۆكاندارنىڭ شۇ گۇناهى ئۇ-چۈن هەممە ماللىرىنى ئۆز باهاسىدىن يېرىم هەسسە چۈشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىشقاتاتتى.

دۆكاندار ئىككى پۈكلىنىپ يالۋۇرۇشقا باشلىدى:

— خۇدا هەققى، رەهىم قىلىڭلار، ئىككىنچى مۇنداق قىلماي، مەن بىلمەي. . .

— تولا كاپشىما، ئوغرى كاززاپ!

دۆكاندار ياخشى بىلەتتى، ئۆتكۈزۈۋېلىنغان بۇ ماتالار ئەتىـ ـدىن باشلاپ، مۇشۇ ئەمەلدارلارنىڭ باشقا شېرىكلىرى ئارقىلىق ئېلىنغان باهاسىدىن بىر يېرىم هەسسە ئۈستۈن باها بىلەن خۇددى شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا سېتىلىۋېرەتتى، ئەلۋەتتە بۇنى تۇتـ ـدىغان ياكى سۈرۈشتۈرىدىغان باشقا ئەمەلدارلار بولمايتتى. شۇ-ڭا، ئۇ زىيانغا چىدىماي، ئوت ئۈستىدىكى قىلدەك تولغىنىپ، كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ يەنە يالۋۇرۇشقا باشلىدى:

— ئەگەر بۇنىڭدىن كېيىن مۇشۇ كېچىككە كىرىدىغان

بولسام، قەسەم ئىچىپ بېرەي، پۈتۈن مېلىمنى مۇسادىرە قى-
لىڭلار.

باشقا سودىگەرلەرمۇ ئۇنىڭ يېنىنى ئېلىپ، بىرمۇنچە چى-
رايلىق گەپلەرنى قىلىپ باقتى، لېكىن ئۇلارنىڭ گېپىگە قۇلاق
سالىدىغان بىرەر ئەمەلدار چىقاتتىمۇ؟! شۇنچە مال ئۇلارنىڭ
كۆزلىرىنى قىزارتىۋەتكەن تۇرسا، ئۇنىڭدىن قولغا كېلىدىغان
تاپاۋەتنى ئاللىقاچان ھېسابلاپ بولغاندۇر، بەلكىم.

نادەم بولۇۋاتقان بۇ ئالامەتلەرگە ھاڭ-تاڭ بولۇپ قاراپلا
قالدى. باھا ھەيئىتىنىڭ ئەمەلدارلىرى ئۇنىڭ دۇكاندارغا بېرى-
ۋاتقان پۇلىنىمۇ تارتىۋالغانىدى.

— مەن ماتانى ئالمىدىمغۇ، — دېدى نادەم قولىدىن
پۇلنى تارتىپ ئېلىۋالغان ئەمەلدارغا قاراپ، — مېنىڭ پۇلۇم-
نى بېرىۋەتمەمسىلەر؟

— سەنمۇ تاختاي باھاسىنى بۇزدۇڭ. سېنىڭ پۇلۇڭمۇ
قايتۇرۇلمايدۇ، — دېدى ئۇ.

— ماتانى قىممەت ساتقان سودىگەر مەن بولمىسام، قانداق
بۇزىمەن؟

— سەنمۇ تولا كاپشىماي يولۇڭغا ماڭ، — دېدى بىر
پارچە قەغەزگە نېمىلەرنىدۇر يېزىۋاتقان ئەمەلدار كەينىگە ئاچ-
چىقى بىلەن بۇرۇلۇپ قاراپ

— مېنىڭ پۇلۇمدا سىلەرنىڭ نېمە ھەققىڭلار بار؟

نادەم بىرنىگە قاراپ ماڭدى. لېكىن، ئەنۋەرنىڭ «ئۆزۈڭنى
تۇت» دېگەن سۆزىنى ئەسلەپ توختىدى. ھېلىقىلار نادەمنىڭ
ئۇستۈپشىغا سەپسېلىپ قاراپ، ئۇنىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ كېلىش-
تى ۋە بىرى:

— خېلى تىلىڭ چىقىپ قالغان سەھرالىققۇ سەن، ھەق-
قىڭنى ئالساڭ، يۈر بىز بىلەن ماڭ، — دەپ گۆلەيدى.

شۇنداق قىلىپ نادەم ئانىسىنىڭ بىر ماتا ئۈچۈن مىڭ

تەسلىكتە يىغىپ بەرگەن پۇلىدىنمۇ ئايرىلىپ قالدى ـ دە،
غەزىپىنى ئىچىگە يۇتۇپ، هارۋىسىنى هەيدەپ ماڭدى ۋە
ئىككى ـ ئۈچ كۈندىن بېرى بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى ئويلاپ
خىيال قىلىشقا باشلىدى: «مۇنداقمۇ زورلۇق بولىدىكەن، بۇ
زورلۇق يېزىدىمۇ، شەھەردىمۇ ئوخشاشلا ئىكەن، شەھەر بۇزۇ-
لۇپتۇ، بۇ هۆكۈمەتنىڭ پەيلى بۇزۇلۇپتۇ. ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ
‹ هۆكۈمەت بارغانسېرى غالجىرلىشىۋاتىدۇ › دېگىنى شۇكەن ـ
دە، غالجىرلاشقان بولسا ياخشى، بېشىنى يەيدۇ، تاياق ـ توقماق
ئېلىپ بۇ غالجىر ئىتنى ئۇر ـ ئۇر قىلىدىغان كۈن پاتراق
كەلسىدى، ئەمدى مېنىڭ تاقىتىم تۈگىدى، قولۇم قىچىشقىلى
تۇردى.»
نادەم شۇنداق خىياللار بىلەن هارۋا ئۈستىدە يېنىك تەۋرى-
نىپ كېتىپ بارغاندا، ئەنۋەر ئەپەندى بەستلىك بىر كىشى بىلەن
شەھەرنىڭ بىر كوچىسىدا پاراڭ قىلىشىپ كېتىپ باراتتى.
— تۇرلۇك ئالۋاڭ ـ ياساقلار، ئېغىر سېلىقلار خەلقنى
قۇرۇق قاقشال قىلىپ قويدى، — دېدى هېلىقى بەستلىك
ئادەم، — دېهقانلارنىڭ تۆكىدىغان دەن سېلىقى، ئارپا، بېدە
سېلىقى، تۇياق بېجى، شەھەرلەردىكى تۇرلۇك سەيسىلەر نەچچە
هەسسىلەپ كۆپەيدى، — يېشى ئوتتۇزدىن ئەمدىلا هالقىغان،
ئۆتكۈر كۆزلۈك، قويۇق قوشۇما قاشلىق، بەستلىك كەلگەن بۇ
ئادەم گىمنازىيىدىن قوغلانغان ئوقۇتقۇچى نىزامىدىن ئىدى.
ياش ئوقۇتقۇچى ئەنۋەر ئۇنىڭ سۆزلىرىنى بېرىلىپ ئاڭلاپ كې-
تىپ باراتتى.
— هازىر دېهقانلار ئۈچۈن، — دېدى ئەنۋەر، —
كۈنلەر شۇنچىلىك قاتتىقكى، ئۇلار جىنىنى قويىدىغان يەر تاپال-
ماي قېلىۋاتىدۇ، ئاسمانغا چىقاي دېسە يىراق، يەرگە كىرەي
دېسە قاتتىق، هۆكۈمەتنىڭ زورلۇقى شۇنچىلىك هەددىدىن ئاش-
قان...

— شۇنداق، ئۆلۈم ئالدىدا جان تالىشىش دېگەن مانا شۇ، — دېدى نىزامىدىن كۆزلىرىنى يىراقلارغا تىكىپ تۇرۇپ.

كىشىگە چىرايى سۇرلۇك كۆرۈنىدىغان بۇ ئادەمنىڭ مىجەزى چۇس ئىدى. ئۇ سۆزلىرىنىڭ سالمىقى بىلەن كىشىلەرنى ئۆزىگە ئاسانلا جەلپ قىلاتتى.

— ھازىر ئىشپىيونلۇق، پايلاقچىلىق، چېقىمچىلىق ئەۋجىگە چىقتى، — دېدى ئۇ يەنە، — كەينىمدىمۇ پايلاقچى باردەك قىلىدۇ، بەزى كۈنلىرى بىزنىڭ كوچىدا ناتونۇش ئادەملەر پەيدا بولۇپ قالىدۇ ۋە ئۇزاققىچە ئۇياق - بۇياققا مېڭىپ، كىشىلەرگە يەر ئاستىدىن قارايدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە تىرىكچىلىكمۇ تەس بولۇۋاتىدۇ. شۇڭا، بالىلارنى موڭغۇلكۈرەگە ئاچىقىپ قويساممىكىن دەۋاتىمەن، ئۇ يەردە ھەدەمنىڭ تاغىسى بار.

— ئۆزىڭىز ئانچە كېچىكمەسسىز؟

— ئەھۋالغا قارايمەن.

نىزامىدىن ئەسلىدە ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيىسىنىڭ ئىلمىي مۇدىرى ئىلياس ئەپەندى بىلەن يېقىن ئۆتەتتى. ئىلياس ئەپەندىنى ھۆكۈمەت ئوقۇغۇچىلارغا كوممۇنىستىك تەشۋىقات - تەربىيە بەردى، دەپ قولغا ئالغاندىن كېيىن، نىزامىدىننى ئۇنىڭ بىلەن يېقىن مۇناسىۋىتى بار، دەپ مەكتەپتىن قوغلاپ چىقىرىۋەتكەن. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ، ئۇن زاۋۇتىغا ھاممال، پىلچى خاڭدا كۆمۈر تارتقۇچى بولۇپ ئىشلەپ، ھازىرغىچە ئائىلىدىكى بەش جاننى بېقىپ كېلىۋاتاتتى. ھازىر بولسا ھېچ يەردىن ئىش تاپالماي، تۇرمۇشى ئېغىرلاشماقتا ئىدى.

— شۇنداق قىلىپ ئىلياس ئەپەندىنىڭ ھېچ دېرىكى بولمىدى - دە، — دېدى ئەنۋەر ئۇنىڭغا قاراپ.

— ئۈرۈمچى تۈرمىسىگە يۆتكەلگەندىن كېيىن، ھېچبىر ئىز دېرىكى يوق، — دېدى ئۇ ھەسرەتلىنىپ.

قاپاقلىرى تۈرۈلگەن، لەۋلىرى مەھكەم يۇمۇلغان نىزامە-
دىن قانداقتۇر بىر چوڭقۇر خىياللارغا غەرق بولۇپ كېتىپ
باراتتى.
ئۇلار ئىككىسى بىر يان كوچىدىن چوڭ كوچىغا چىققاند-
دى، ئالدىدىن ئۇزۇندىن ئۇزۇنغا سوزۇلغان ۋە تېخى ئاخىرى
قوزغالمىغان هارۋىلار كارۋىنىغا يولۇقتى. هارۋىلارنىڭ ھەممە-
سىگە ئۇن بېسىلغانىدى.
— مانا بۇ گومىنداڭ قوشۇنلىرى ئۈچۈن شىخوغا ئېلىپ
بارىدىغان ئوزۇق - تۈلۈك، كىيىم - كېچەك، — دېدى
نىزامىدىن ئەنۋەرگە قاراپ، — بۇلارنىڭ ھەممىسى سەيسىگە
تۇتۇلغان هارۋىلار!
ئۇلار ئىككىسى تېخى ئەللىك - ئاتمىش قەدەم ماڭا -
ماڭمايلا، كىشىلەر دۈررىدە قىلىپ كەينىگە قاراشتى. ئۈچ
چېرىك ئىككى دېھقاننى ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ كەلمەكتە ئىدى.
ھەر ئىككىسىنىڭ قولىغا كويزا سېلىنغان، كىيىملىرى
جۇل - جۇل، يۈزىدە قان داغلىرى، كۆكەرگەن ئىزلار بولۇپ،
كۆزلىرى غەزەپتىن چاقناپ تۇراتتى. ئۇلارغا ئەگەشكەن نۇرغۇن
كىشىلەر ئېچىنغان قىياپەتتە كەلمەكتە ئىدى.
— مانا، خەلقىمىز مۇشۇنداق كۈنگە قالدى، — دېدى
نىزامىدىن قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، — بىز دۇنياغا خورلۇق
تارتقىلىلا كەلگەنمۇ، بىزنىڭ غۇرۇرىمىز يوقمۇ؟ بار. بىزنىڭمۇ
باش كۆتۈرۈپ چىقىدىغان كۈنىمىز كېلىدۇ، يۈرەك يېرىلغۇدەك
خۇشال بولىدىغان كۈنىمىزمۇ كېلىدۇ، ئۇزاق قالمىدى... — ئۇ-
لۇغ - كىچىك تىنىدى ئۇ، — بۇ ئۇلۇمتۇكلەرنىڭ قىلغان -
ئەتكىنى مۇشۇ تۇرسا، ئۇنىڭغا كىممۇ قارشى چىقمىسۇن! بۇلار
قانچە ۋەھشىيلەشسە، بىزگە شۇنچە پايدىلىق! ئۇلار ئۆزلىرى
خەلقنى قوزغاپ بېرىدۇ، تەربىيىلەيدۇ! ۋەھشىيلىك كۈچەيگەن-
سېرى، خەلقنىڭ قولىغا قورال ئالىدىغان كۈنى شۇنچە يېقىنلى-

شىدۇ.

ئەنۋەر چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ، ئىككى دېھقاننىڭ يېرىلىپ كەتكەن يالاڭ ئاياغ پۇتلىرىغا قاراپ ئېچىنغان هالدا مۇنداق دېدى:

— ھەقىقەتەن دېھقانلارنىڭ بېشىغا چۈشكەن كۈلپەت ئاز ئەمەس، مەن ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈۋاتىمەنغۇ، دەن سېلىقى، ئالۋاڭ - ياساق دېگەننى، ئاشلىق بولدىمۇ، بولمىدىمۇ ئۇنىڭغا قارىماي، كىمنىڭ قانچىلىك يېرى بولسا، يېرىگە قاراپ بەلگىلەيدۇ. شۇڭا ئالغان هوسۇلى سېلىقىغا يەتمەي، يېرىدىن، ئات - هارۋىسىدىن ئايرىلىپ كېتىدىغان دېھقانلار ناھايىتى كۆپ. «دەن سېلىققا چۈشلۈق ئاشلىق ئالالمىدىم» دېسە، ئۇنامدۇ، «ۋۇي كاززاپ، ئاشلىقنى نەگە تىقىپ قويدۇڭ» دەپ ساۋايدۇ، ھەق ئىش ئۈچۈن قارشى چىقسا، كۆرىدىغان كۈنى مانا مۇشۇ، بۇمۇ تىرىكچىلىك بولدىمۇ، بۇنىڭ دادىغا زادى كىم يېتىدۇ؟!

— ئۆلگەننىڭ ئۈستىگە تەپمەك دېگەندەك، دېھقانلار بۇ سېلىقتىن باشقا چېرىك ئاتلىرى ئۈچۈن يەنە ئارپا، بېدە سېلىقى تۆلەيدۇ.

— بۇنىڭ قىزىق يېرى شۇكى، — دېدى ئەنۋەر قىزد - شىپ، — ئارپا، بېدە تېرىمىغان دېھقانمۇ، ئارپا، بېدە تېرد - غان ھېسابتا ئۇنى باشقىلاردىن سېتىۋېلىپ، بۇ سېلىقنى تۆلەيـ - دۇ. بۇ ئىشلارغا ئادەمنىڭ بىر تەرەپتىن كۈلگۈسى كېلىدۇ، بىر تەرەپتىن غەزىپى. بۇنداق سېلىقنى تۆلىيەلمىگەن دېھقاننىڭ پۇتىغا كىشەن، قولىغا كويزا، بوينىغا قۇۋۇق سېلىنىدۇ. باشـ - قىلارغا ئىبرەت قىلىنىپ، يېزا كوچىلىرىدا سازايى قىلىنىدۇ - دە، ئاخىرى بۇ ئىككى دېھقانغا ئوخشاش شەنگەن يامۇلىغا ئېلىپ كېتىلىدۇ.

— سەن ئاڭلىمىغان بولۇشۇڭ مۇمكىن، يېقىندىن بېرى يەنە ئىككى سېلىق چىقتى، — دېدى نىزامىدىن، — بىرى،

چېرىكلەر يەيدىغان كۆكتات ئۇچۇن تۆلەيدىغان سېلىق، بۇنى ئۇلار «سەي پۇلى» دەپ ئاتايدۇ. يەنە بىرى، چېرىكلەر كىيىدىغان خەي، پايپاق ئۇچۇن تۆلەيدىغان سېلىق، بۇنى ئۇلار «خەي، پايپاق پۇلى» دەپ ئاتايدۇ. بۇنىڭدىن باشقا تۇياق بېجى[1] دېگىنىمۇ بىر بالا.

— نېمىدېگەن تۈگىمەيدىغان سېلىقلار بۇ - ھە! زورلۇق، ئۇششۇقلۇق بۇلار، ھەرقانچە بولسا شۇنچىلىك بولار، — دېدى ئەنۋەر غەزىپىنى باسالماي، ئۇنىڭ ئاۋازى جاراڭلاپ چىقىپ كەتتى.

— ئاستا سۆزلە، ئاستىراق، — دېدى نىمىزامىددىن ئۇياق - بۇ يېقىغا قاراپ قويۇپ.

ئۇلار ئىككىسى سۆزلەشتىن توختاپ، تەگسىز خىياللار ئىچىدە ئۈنسىز كېتىپ باراتتى، يۈزلىرىدە يۈرەكتىن ئېتىلىپ چىققان غەزەپ ئۇچقۇنلىرى ۋالىلداپ چاقنايتتى. يۈرەكلىرى كۆكرەك قەپەسلىرىگە پاتمايۋاتقاندەك دولقۇنلىناتتى. ئۇلارغا ھەممە نەرسە — كوچىدا ئۇياقتىن - بۇياققا كېتىپ بارغان ئادەملەرمۇ، دەل - دەرەخلەرمۇ قانداقتۇر بىر كۈچلۈك غەزەپكە كەلگەندەك كۆرۈنمەكتە ئىدى.

2

يېزىغا قايتقان نادەم بوينىكېسەك مەھەللىسىگە يېقىنلاپ كەلدى - دە، يەنە بىر ئىشقا يولۇقۇپ قالدى.

[1] تۇياق بېجى — بىر زەڭگىلىكتىكى ئومۇمىي مال ساندىن ئېلىنغان باج. زەڭگىلەر باجنى ھەربىر چاڭغىراققا (ئائىلىگە) چاچىدۇ، ھەربىر چاڭغىراق ئۆز ئۈستىگە چۈشكەن تۇياق سانىنى مېلىنىڭ بار - يوقلۇقىغا قارىماي تۆلەيدۇ. بۇ سېلىق بولۇپمۇ قازاق خەلقىنى بەك قاقشاتقان.

نادەم هارۋىسىنى ئەمدىلا قايرىپ مېڭىشىغا، نەدىندۇر يې-
تىپ كەلگەن بىر ئاتلىق چېرىك ئۇنىڭغا ۋارقىرىدى:
— هارۋاڭنى بۇياققا هەيدە، سەيسىگە ماڭىسەن، — دېدى قاپىقىنى تۈرۈپ.
نادەم كۆزىنى ئالايتىپ:
— نېمانداق تۇگىمەيدىغان سەيسە ئۇ، مەن سەيسىدىن هازىرلا كەلدىمغۇ، — دېدى ۋە هېچنېمە ئاڭلىمىغاندەك هارۋى-
سىنى هەيدەپ ماڭدى. هېلىقى چېرىك ئېتىنى دىۋىتىپ كې-
لىپ:
— كىمىڭنى ئــەخــمــەق قىلىسەن! — دەپ نادەمنىڭ
باش - كۆزىگە قامچا بىلەن بىرنەچچىنى ئۇرۇۋەتتى. نادەم
شۇنچىلىك غەزەپلىنىپ كەتتىكى، هارۋىنىڭ ئۈستىدىن ئۆزىنى
چېرىككە ئاتتى - دە، ئۇنى ئات ئۈستىدىن يۇلۇپ چۈشتى ۋە
ئاچ بېقىنىغا كېلىشتۈرۈپ بــىــرنى ســالدى. چېرىك «ۋاي-
جان. . . » دەپ ئىچى ئېلىشىپ يىقىلدى، بىراق شۇ ئەسنادا
يەنە نەدىندۇر ئۈچ - تۆت ئاتلىق چېرىك چېپىپ كېلىشتى -
دە، نادەمنى قوللىرىدىكى كالتە ئاق تاياق بىلەن دۇمبالىغىلى
تۇردى. بىرىنىڭ تايىقى ئۇنىڭ بۇرنىغا تېگىپ كېتىپ، قان
كەتتى. . . كىشىلەر ئولاشتى، نىزامىدىن بىلەن ئەنۋەرمۇ ئا-
دەملەر توپلىشىپ تۇرغان بۇ يەرگە يېتىپ كېلىشتى. ئەنۋەر
نادەمنى كۆردى - دە، بىردىنلا ۋارقىرىۋەتتى:
— هوي، نادەمغۇ بۇ! نا. . .
نىزامىدىن دەرهال ئۇنىڭ بىلىكىگە نوقۇپ، ئۇنى توختىتىد-
ۋالدى - دە، پەس ئاۋاز بىلەن:
— ئۆزۈڭنى باس، — دېدى.
— بىچارە دېهقانغا ئۇۋال ئەمەسمۇ، — دېدى توپ ئىچىد-
دىن بىرى.
— تېخى ياش بالىكەن، — دېدى يەنە بىرى.

— قورسقىڭنى بېقىشىۋاتقىنىمىزنىڭ گۇناھى مۇشۇمۇ، ھە!
— ھەي، قانخورلار، — دېدى يەنە بىرى. چېرىكلەر كۆپچىلىككە دىۋەيلەپ:
— نېمە دېيىشىۋاتىسەن، پىتنە - پاساتچىلار، — دەپ ۋارقىرىدى.

ئۇلار قولىدىكى تاياقلىرىنى كۆتۈرۈشكەنىدى، غەزىپىنى باسالماي تىترەپ كەتكەن ئەۋەر نىزامىدىنغا قارىدى، نىزامىدىن بېشىنى سىلكىپ قويغانىدى، ئەنۋەر چېرىكلەرنى كۆرسىتىپ:
— ئۇر بۇ خۇمسىلارنى! — دەپ ۋارقىرىۋەتتى.

كۆپچىلىك خۇددى بىر قوماندانلىقنى كۇتۇپ تۇرغان ئەسكەرلەردەك «ئۇر» بىلەن تەڭلا چېرىكلەرنى ئاتتىن تارتىپ چۇشۇرۇپ، ئۇرۇپ، دەسسەپ بىردەمدىلا ھوشسىز قىلىۋەتتى. بۇنىڭ كەينىدىن بولىدىغان ئالامەتلەرنى پەملىگەن ئەنۋەر نادەمگە دەرھال ۋارقىرىدى:
— نادەم، هارۋاڭنى ھەيدە، تېز ماڭ!
— ئەنۋەركا، سىز...
— بول، چاپسان ھەيدە!
— نادەم ناھايىتى چاققانلىق بىلەن هارۋىسىنى تاراقلىتىپ ھەيدەپ يۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭغىچە ئۆڭسىلى ئۆچكەن بىرنەچچە چېرىك يۇگۇرۇپ كەلدى - دە، ئۇرغۇچىلارنى ئىزدەپ ئۇياق - بۇياققا چاپتى. لېكىن، ئۇلارمۇ، نىزامىدىن بىلەن ئەنۋەرمۇ ئاللىقاچان بۇ يەردىن كەتكەنىدى.

دەرۋەقە مۇنداق ئىشلار شەھەردە خېلى كۆپىيىپ قالغانىدى، شەھەرنىڭ سەل سىرتىدىكى تاللىق ئىچىدىن، چوڭ كۆۋرۇكلەرنىڭ ئاستىدىن، ئېرىقلارنىڭ ئىچىدىن گومىنداڭ ليۇتىچىكلىرىنىڭ، كوماندىرلىرىنىڭ ئۆلۇكلىرى پات - پات تېپىلىپ قالىدىغان بولۇپ قالدى. شۇڭا، گومىنداڭ ئەمەلدارلىرى كۇندۇزى كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ، ئەتراپقا سەپسېلىپ يۇرگەن

بىلەن، كېچىلىكىگە ئىشەنچىسى قالمىغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن
قانداقتۇر بىر ئەنسىزلىككە چۈشۈپ، «قاتىللارنى تۇتۇش» دې-
گەن نام بىلەن شەھەردە ئادەم تۇتۇشنى جىددىيلەشتۈردى.
ئۇلار ئىككىسى قەدەملىرىنى تېز - تېز ئېلىپ كېتىپ
باراتتى:

— مەن ساڭا ئابدۇكېرىمنى تونۇشتۇرۇپ قوياي، —
دېدى نىزامىددىن ئەنۋەرگە، — ھازىر ئۇنىڭ ئۆيىگە بارىمىز.
ئۇ كىشى بىزگە يول كۆرسەتكۈچىلەرنىڭ بىرى.

ئەنۋەرنىڭ خىيالى دولقۇنلاندى.

— مانا كۆردۈڭمۇ، — دېدى نىزامىددىن پەس ئاۋاز
بىلەن، — خەلق ھازىر نېمىدېسە، خوپ دەپ قول قوشتۇرۇپ
تۇرۇشتىن ئۆتۈپ كەتتى، — ئۇ يەنە مەنىلىك قىلىپ مۇنداق
دېدى، — تۇن قانچىلىك قاراڭغۇلاشسا، يۇلتۇزلار شۇنچە رو-
شەنلىشىدۇ.

3

ئەنۋەر ئابدۇكېرىمنى بۇرۇن كۆرمىگەنىدى. ئۇ يولدا كې-
لىۋېتىپ، نىزامىددىندىن ئۇنىڭ كىملىكىنى سورىغاندا، مېنىڭ
يېقىن ئاغىنەم، مائارىپ ئىدارىسىنىڭ تەرجىمانى دېگەنىدى. مانا
ھازىر ئۇنىڭ ئۆيىدە ئولتۇرۇپتۇ. ئۇلار تىنچلىق - ئامانلىق
سورىشىپ، ئابدۇكېرىمنىڭ كىچىك ئانىسى ئەكىرگەن چايدىن
ئىككى پىيالىدىن ئىچىشتى - دە، يەنە گەپكە كىرىشتى. ئاۋۋال
نىزامىددىن ئۆزىنىڭ ياش دوستىنى — ئەنۋەرنى ئابدۇكېرىمگە
تونۇشتۇردى.

— مەن بۇرۇن سىزنى كۆرمىگەن، ئەمما، ئىسمىڭىزنى
ئاڭلاپ تۇرغانىدىم، — دېدى ئابدۇكېرىم. نىزامىددىن بۇ يەرگە
كەلگۈچە، كوچىدا كۆرگەنلىرىنى ئۇنىڭغا باشتىن - ئاياغ سۆز-

لەپ بەردى.
— زۇلۇم چېكىدىن ئاشتى، خەلقنىڭ تاقىتى تۈگىدى، — دېدى ئابدۇكېرىم سالماقلىق بىلەن، — خەلق ھازىر ئېتىلىشقا تەييار تۇرغان بومبا، ئوت تەگسۇنچۇ دەرھال پارتلايدۇ!
ئەنۋەر ئابدۇكېرىمنىڭ بوي - تۇرقىغا سەپسېلىپ، گەپلى-رىگە دىققەت قىلىپ ئولتۇراتتى. ئابدۇكېرىم ئوتتۇرا بويلۇق، قارا قاشلىق، ئورۇقراق كەلگەن، چاققان، تېتىك ئادەم بو-لۇپ، يېشى نىزامىدىندىن كىچىك ئىدى. ئەمما گەپ - سۆزلى-رىنىڭ ئېنىقلىقى، سالمىقى، ئەپچىل ھەرىكەتلىرى كىشىلەرنى ئۆزىگە ئوڭايلا جەلپ قىلىۋالاتتى.
ئۇ نىزامىدىننىڭ ئائىلە تۇرمۇشىدىن گەپ ئاچتى.
— خوش، شۇنداق قىلىپ ھامال ئەپەندى، تۇرمۇشى-ڭىزنى قانداق قىلىۋاتىسىز؟
— ھەرھالدا تۇرمۇش كېتىپ بارىدۇ، ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار، — دېدى نىزامىدىن بېشىنى لىڭشىتىپ.
— ئەلۋەتتە، — دېدى ئابدۇكېرىم، — ئائىلىڭىزنىڭ خاتىرجەمسىزلىكىمۇ يامان، لېكىن تۇرمۇشىڭىزنى تۈزەيدىغان چاغلارمۇ كېلىدۇ، چىداش كېرەك.
— شۇنداق، ھازىرچە نېمە ئامال بار دەيسىز. قىزىق، مەن بىر يەرگە ئىشقا كىرسەم، بىرەر ھەپتە ئۆتە - ئۆتمەيلا قوغلاپ چىقىرىلىمەن، — دېدى ئۇ.
— تېجىمەل ئادەمنىڭ دۇنياغا سىغمىقى تەس، — دېدى ئابدۇكېرىم چاقچاق ئارىلاش كۇلۇمسىرەپ.
ئۇلار پاراڭ بىلەن بىر سائەتتىن ئوشۇقراق ئولتۇردى. كەچ كىرىپ قالغان بولۇپ، كوچىدىكى ۋاراڭ - چۇرۇڭلارمۇ ئاستا - ئاستا بېسىلىشقا باشلىدى. كوچا تەرەپتىكى دېرىزىدىن ئولتۇرۇپ كېتىپ بارغان كۈننىڭ ئاخىرقى نۇرلىرى ئۆي ئىچى-

گە چۈشۈپ، ئۇلارنىڭ قىزغىن گەپلىرىنى تەبرىكلەۋاتقاندەك يۈزلىرىدە جىلۋىلىنىپ ئوينايتتى.

— مەن ياناي، — دېدى ئەنۋەر ئورنىدىن تۇرۇپ، — ئەتە ئەتىگەنلىككە دەرسكە ئۈلگۈرۈشۈم كېرەك.

ئۇ ئابدۇكېرىم ئاباسوف بىلەن نىزامىدىنغا قولىنى ئۇزاتتى - دە، ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

ئىككىسى ئورۇندۇقلىرىغا كېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئابدۇكېرىم مۇنداق دېدى:

— هازىرقى ۋەزىيەتنى ئاساسەن مۇنۇ ئىككى تەرەپتىن مۆلچەرلەشكە بولىدۇ. بىرسى، گومىنداڭ ئەكسىيەتچى هۆكۈمىتى راسا پالەچ هالغا چۈشۈپ قالدى. يەنە بىرسى، خەلق ئويغىنىپ كەتتى. بىز بىرەر ئۇچقۇننى چىقارساقلا، ئۇ دەرهال يالقۇنغا ئايلىنىشى مۇمكىن. قايسى كۈنى بىز تاملارغا يېپىشتۇرغان، كوچىلارغا، قورۇلارغا تاشلىغان تەشۋىقات ۋەرەقىلىرىدىن خەلق زور ئىشەنچكە ئىگە بولغاندەك تۇرىدۇ، ئەمدى گەپ خەلققە يېتەكچىلىك قىلىدىغان رەسمىي بىر تەشكىلات قۇرۇش. بىز هازىر مۇشۇ ئىشقا تەييارلىق قىلىۋاتىمىز.

ئۇنىڭ سۆزىنىڭ ئاخىرى قانداقتۇر بىر كۈچ بىلەن دولقۇنلىنىپ ئېيتىلدى. ئۇنىڭ كىشىگە ئۈمىد، ئىشەنچ بەخش ئېتىدىغان سۆزلىرىدىن نىزامىدىن هاياجانلاندى، يۈرەكلىرى دولقۇنلىنىپ، تېز - تېز ئۇرۇشقا باشلىدى ۋە يۈزلىرىدە خۇشاللىق ئۇچقۇنلىرى چاقناپ، ئۆتكۈر كۆزلىرى يېنىپ كەتتى.

— ئەنۋەرنىڭ ئېيتقىنىغا قارىغاندا، — دېدى نىزامىدىن قىزىق هېسسىياتلار ئىچىدە، — يېزىلاردىمۇ كىشىلەر: تويدۇق بۇنداق قاششاق تۇرمۇشتىن يا خۇدا جاننى ئالساڭ، يا بىزنى ياخشىراق بىر يولغا سالساڭ، دېيىشمەكتە ئىكەن، ئۇ ئۆزىمۇ ئەتراپىغا توپلىغان يەتتە - سەككىز كىشىنى خېلىلا ياخشى تەربىيىلەپتۇ.

— ياخشى، ئۇلارنىڭ تەسىرى باشقىلارغىمۇ ئۆتىدۇ - دە، — دېدى ئابدۇكېرىم ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆي ئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ، ۋەزىيەتتىكى يېڭىلىقلارنى بايان قىلىشقا باشلىدى:

— ھازىرقى ۋەزىيەتتىكى ئۆزگىرىش تېز. يېقىندا نىلقىدا گومىنداڭنىڭ گەزلەپ ئات ئېلىش سېلىقىغا قارشى بىر دولقۇن قوزغالدى. خەلق غەزىپىنىڭ پارتلىشىغا بۇ سېلىق بىر پىلتە بولدى. ئۇلار ئوۋ مىلتىقلىرى ھەم ئەمەلدار، چېرىكلەردىن تارتىۋالغان قوراللار بىلەن قوراللىنىپ، تاغ ئارىسىغا كىرىپ كىتىپتۇ.

نىزامىدىن تېخىمۇ ھاياجانلاندى ۋە سوئال نەزىرىدە ئۇمىدلىك كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىكىپ:

— ئۇلار قارامىلىق بىلەن ئىش قىلمىسا بولاتتىغۇ ئەمدى، — دېدى.

— ياق، ئۇلارنى تەشكىللەۋاتقان ئادەملەر بار، شۇنداقتىمۇ بىز دەرھال ئادەم ئەۋەتتۇق. ئۇلارغا قوشۇلۇۋاتقانلارمۇ خېلى باردەك قىلىدۇ، ئۇنىمۇ ئۇقۇپ تۇرۇۋاتىمىز.

ئۇ ئورنىغا كېلىپ ئولتۇردى - دە، بىر مىنۇتتەك ئويلىنىۋېلىپ مۇنداق دېدى:

— ياش ئوقۇتقۇچىڭىزنىڭ يىگىتلىرى سىنالغان بولسا، مۇشۇ ئىشلاردىن شەپە بەرسەكمۇ بولىدىغۇ دەيمەن؟

— شۇنداق، ۋاقىت يەتتى، كىشىلەرنىڭ تەشنالىقى ئەمدى ئەمەلىيەتكە ئايلىنىدۇ!

— ئەگەر سىزگە مۇڭغۇلكۆرەگە چىقىشقا توغرا كەلسە، ئۇ يەردە بىزنىڭ بىرنەچچە قازاق، قىرغىز يولداشلىرىمىز بار، شۇلار بىلەن مۇناسىۋەت قىلىسىز، بۇ ئەھۋالنى بايا ئۇقتىڭىز.

ئابدۇكېرىم ئابباسوف بىلەن نىزامىدىن بىر - بىرىنىڭ قوللىرىنى چىڭ سىقىپ خوشلاشتى.

توققۇزىنچى باب

1

ئەنۋەر ئەپەندى دادىسىدىن بىر يېشىدا يېتىم قېلىپ ئانىسىنىڭ قولىدا قالدى. لېكىن، يامان كۈن كۆرمىدى. ئانىسى ئوغلۇمنى ئۆگەيلەمدىكىن دەپ ئىككىنچى قېتىم ياتلىق بولمىدى، تاپقان - تەرگىنىنى يالغۇز ئوغلىغا يېگۈزۈپ باقتى. ئۇ ئاش - تاماققا ناھايىتى ئۇستا بولغانلىقى ئۈچۈن، قورسىقىغا ئامراق بىر باينىڭ قورۇسىدا ئۇزۇن يىل ئۆي خىزمەتچىسى بولۇپ تۇرۇپ قالدى. باي ئۇنىڭ ئەتكەن تامىقىنىڭ تەملىكلىكى ۋە مەززىلىكلىكىدىن ئىنتايىن رازى ئىدى. شۇڭا، باينىڭ ئۆزىمۇ، خوتۇنىمۇ ئۇنى مالاي قاتارىدا كۆرمەي، ئەتىۋارلاپ ئىشلەتتى. ئەنۋەر ئانىسىنىڭ باھانىسىدا ئاشۇ ئىسسىق تاماقلاردىن ھەر كۈنلۈكى بەھرىمەن بولاتتى. باي كىتاب ئوقۇشقا زوقمەن ئىدى، ئۇ باشقا بايلاردىن ئۆزىنىڭ مەرىپەتپەرۋەرلىكى بىلەن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇراتتى. شۇڭا، ئەنۋەر ئون ياشقا كىرگەندە، باي ئۇنى ئالدىغا چاقىرتىپ:

— ھە، ئەنۋەر، سېنى ئوقۇتۇپ قوياي، مىللىتىمىز ئىچىدىن نادانلاردىن بىرى بولسىمۇ كېمەيسۇن، قانداق، ئو - قۇمسەن؟ — دېدى.

ئەنۋەر ئىرىنىقىنى تاتىلاپ، يەرگە قاراپ ئۈنسىز تۇردى، ئانىسى:

— باي ئاتاڭنىڭ شەپقىتىگە رەھمەت دېگىن، ئوقۇيمەن

دېمەمسەن، — دېدى خۇشال بولۇپ.
شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇ باينىڭ ئوغۇللىرى بىلەن غۇلجا شە-
ھىرىدىكى «مەكتەبى ھۆسەينىيە» گە كىردى. مەكتەپتىمۇ مالاي
خوتۇنىنىڭ بۇ بالىسىغا خەيرخاھلىق قىلىدىغان ئوقۇتقۇچىلار
چىقتى. ئەنۋەر بالىلىقتىكى كوچا ئويۇنلىرىنىڭ ھەممىسىنى
تاشلاپ، تىرىشىپ ئوقۇپ، پاتلا باشقىلاردىن ئۆزۈپ كەتتى. بۇ
ھال مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچىلارنى ھەيران قالدۇردى ۋە ئۇلارنىڭ
بۇ كىچىككىنە بالىغا كۆچلۈك ھەۋىسىنى قوزغىدى. مەكتەپ
بويىچە سىنىپلار ئارا ئۆتكۈزۈلىدىغان سۆز مۇسابىقىلىرى، دېك-
لاماتسىيە كېچىلىرىدە ئۇ دائىم بىرىنچىلىكنى قولدىن بەرمەي
مۇكاپاتلىنىدىغان بولدى. ئۇنىڭ يازغان ئىنشالىرى مەكتەپ
تاختىسىدا پات - پات ئۈلگىلەر سۈپىتىدە كۆرۈنۈپ تۇراتتى.
تەقدىرنامىلەر ھەم ماددىي مۇكاپاتلارنى كۆتۈرۈپ كەلگەندە، ئا-
نىسى بېشى ئاسمانغا يەتكۈدەك بولۇپ خۇشاللىقىدىن كۆز يېشى
قىلاتتى. باي شۇنداق چاغلاردا:
— مانا، مانا، نېمىدېگەن ئۇلۇغ ئىش بۇ، بىزنىڭ مىللە-
تىمىزدىن ئەمدى ئاسماندا ئۇچىدىغانلارمۇ، سۇدا ئۈزىدىغانلارمۇ
چىقىدۇ، — دەيتتى.
ئەنۋەر شۇنداق تىرىشىپ ئوقۇۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە،
ئانىسى تۇيۇقسىز ھوشسىز بولۇپ يىقىلىپ، پەقەت ئىككى كۈن
يېتىپلا تۈگەپ قالدى. كىچىككىنە ئەنۋەر قارا يېتىم بولۇپ،
ساماندەك سارغىيىپ كەتتى. بىراق، ئوقۇشتىن بوشىشىپ قال-
مىدى. شۇك بولۇپ كەتكەن بىلەن يەنە ئالدىنقى ئورنىنى بەر-
مىدى. ياخشىسى بايمۇ ئۇنى ئوقۇشتىن توختاتمىدى. ئەمما،
ئالتە يىللىق مەكتەپنىڭ ئاخىرقى يىللىقىنى ئوقۇۋاتقاندا، مۇد-
ھاق بىر كۆڭۈلسىزلىك بولدى: يىرىم يىللىق ئوقۇشتىن خۇلا-
سە چىقىرىلىپ، مەكتەپ بويىچە چوڭ يىغىن ئۆتكۈزۈلدى.
يىغىندا ئاتا - ئانىلار چاقىرىلدى. باي مەكتەپ زالىغا چاپلانغان

يوغان ئاق قەغەزدە ئۆز مالىيى ئەنۋەرنىڭ ئوقۇشتا ئەلا كېتىۋاتقانلىقىنى، ئەنۋەر بىلەن تەڭ مەكتەپكە كىرگەن ئۆز ئوغلىنىڭ تېخىچە ئۇچىنچى سىنىپتىن كۆچەلمەيۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئەرۋايى ئۇچتى. باشقا بايلارنىڭ ئالدىدا نومۇس قىلىپ ئۆلمىدى، ئۇنىڭ بىرسى بولدى. ئۇ مەرىپەتپەرۋەرلىكىنى شۇ هامان ئاسماننىڭ قەرىگە چۆرۈۋەتتى ـ دە، ئەنۋەرنى دەرهال ئوقۇشتىن توختاتتى.

يېرىم يىل ئوقۇشتىن قالغان ئەنۋەر «هۆسەينىيە» مەكتىپىدىكى بىر قىسىم ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ياردىمىدە باينىڭمۇ ئىلكىدىن قۇتۇلۇۋالدى ۋە يېڭىدىن ئېچىلغان ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيىسىگە قوبۇل قىلىندى. شۇنداق قىلىپ، مەكتەپ تەمىناتىدا ئوقۇش پۇرسىتىگىمۇ ئىگە بولدى. بۇ يەردە ئۇ ئۆزىنىڭ ئوقۇشتىكى ئالاهىدە ياخشى نەتىجىسى بىلەن باشقىلارنى تېخىمۇ هەيران قالدۇردى. بەزى دۆلەتمەن ئائىلىلەرنىڭ هاكاۋۇر، باشقىلارنى كۆزگە ئىلمايدىغان بالىلىرىمۇ «ۋاي ئەنۋەر» دەپ تۇرىدىغان ۋە ئۇنى ـ بۇنى سوراپ، ئۇنىڭ ئەتراپىدا چۆرگىلەيدىغان بولدى. بۇ مەكتەپتە سەۋىيىلىك، چەت ئەلدە ئوقۇپ كەلگەن ئوقۇتقۇچىلارمۇ كۆپ ئىدى. ئۇلار ئەنۋەرنىڭ زېھنىنىڭ ئۆتكۈرلۈكىنى، ئۆگىنىش قىزغىنلىقىنىڭ يۇقىرىلىقىنى سېزىپ، ئۇنىڭغا ئالاهىدە ئېتىبار بىلەن قارايدىغان ۋە چەت ئەلدىن ئېلىپ كەلگەن كىتابلىرىنى پات ـ پات بېرىپ تۇرىدىغان بولدى.

— بۇ بالىدىن جەزمەن بىر ئىش چىقىدۇ، — دەيتتى ئۇلار، — تەشكىلاتچىلىقى كۈچلۈك، ئۆگەنگەنلىرىنى ئەمەلىيەتكە تەتبىق قىلالايدۇ، قولىدىن ئىش كېلىدۇ...

ئەنۋەر كېيىنرەك نىزامىدىن بىلەن تونۇشۇپ، بارا ـ بارا ئۇنىڭ بىلەن تېخىمۇ يېقىن بولۇپ قالدى هەم ئۇنىڭ مەسلىھەتى بىلەن يېزىغا خىزمەتكە چىقتى. ئەنۋەر يېزىغا چىققاندىن كېيىن، بىرىنچى بولۇپ تونۇشقان، يېقىن بولغان ئادىمى نادەم بولدى. ئاستا ـ ئاستا گايىت، كېۋىر، جامالىدىن هەم باشقىلار

بىلەن يېقىن سۆھبەتداش بولۇپ قالدى. بىرنەچچە يىل ئۇنىڭغا
ھېچقانچە ئۇزاق بىلىنمىدى، خۇددى بىر قىزىق، تەسىرلىك
ھېكايە سۆزلەنگەندەك ئۆتۈپ كەتتى. كۆڭلىگە بىرەر مەقسەتنى
پۈككەن ئادەم، ئۇنىڭدىن بەلگىلىك ئۇنۇمگە ئېرىشسە، قىلغان
ھەرىكىتىدىن، ئېيتقان سۆزىدىن، باسقان قەدىمىدىن رازى بو-
لىدۇ. ئەنۋەر بىرنەچچە يىلنىڭ ئالدىدىلا گىمنازىيە ئوقۇغۇچى-
سى ئەمەسمىدى؟ ئۇ سېرىق پارتىدا ئولتۇرۇپ، ئوقۇتقۇچىلىرى-
دىن قانچە قېتىملاپ گۈزەل ھايات قۇرۇپ، بەخت يارىتىش
توغرىسىدىكى يالقۇنلۇق نۇتۇقلارنى ئاڭلىمىغان؟ يېرىم كېچى-
لەرگىچە ھەتتا بەزىدە ئاپئاق تاڭلار ئېتىپ كەتكۈچە قانچە ئونلى-
غان پەلسەپە، تارىخ، ئەدەبىي كىتابلاردىن ئوقۇمىغان؟ مۇلاھىزە
قىلمىغان؟ شۇ كىتابلاردىكى مەزمۇنلار ئۇنىڭ قەلبىگە كۈن
نۇرىدەك قۇيۇلدى، سىڭدى، ئۆزلەشتى. ئۇ چاغلاردا كىشىلىك
تۇرمۇشقا توغرا قاراش توغرىسىدىكى شۇ نۇتۇقلار ئاشكارا سۆز-
لىنەتتى، ئۇنداق كىتابلارمۇ ئاشكارا ئوقۇلاتتى. ئەمدىچۇ؟ مەن-
ئى قىلىندى، چەكلەندى، لېكىن ئۇنىڭ ئوقۇغانلىرىنى، ئاڭلى-
غانلىرىنى باشقىلارغا يەتكۈزۈشنى ھېچكىم چەكلىيەلمىدى. ئۇ-
نىڭ گايىت، كېۋىر، جامالىدىن ۋە نادەملەر بىلەن ئۆتكۈزىدىغان
سۆھبىتى كۆپىيىشكە باشلىدى. ئۇ شۇنىڭدىن ئىنتايىن رازى
ئىدىكى، سۆھبەتداشلىرى ئاددىي، نادان يېزا ئادەملىرىدىن ئاس-
تا ـ ئاستا ئۆز ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارنىڭ تېگى ـ
تەكتىگە چۆكۈپ يېتەلەيدىغان ئاڭلىق ئادەملەرگە ئايلانماقتا ئىدى.

بۈگۈن ئۇ باشقىلار يىغىلغۇچە ئىككى كۈندىن بېرى كۆرۈ-
ۋاتقان «ئاممىباب پەلسەپە» [1] دېگەن كىتابنى كۆرۈشنى داۋام-
لاشتۇردى. ھايال قىلماي سۆھبەتداشلىرى كەينى ـ كەينىدىن

---

① «ئاممىباب پەلسەپە» —— بۇ ئەي سىچىنىڭ 1940 ـ يىللارنىڭ بېشىدا يازغان، ئۇرۇمچىدە ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنغان كىتابى.

كىرىپ كەلدى ـ دە، سىرلىق جىمجىتلىقتا چۆكۈپ قالغان بۇ ئۆي بىردەمدىلا پاراڭچىلارنىڭ ۋاڭ ـ چۇڭلىرى بىلەن ئاۋاتلى-شىپ كەتتى. ئەنۋەر ئەپەندى ئۆزى ياسىۋالغان بۇگلۇكتە، قال-غانلىرى ئۇزۇن ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ قىزىق پاراڭغا چۈشتى. ھېلىلا ئوقۇتقۇچىنىڭ كىتاب ئوقۇۋاتقان، قۇرلارنىڭ ئاستىنى سىزىۋاتقان ۋە بەزى قۇرلىرىنى خاتىرىگە كۆچۈرۈۋاتقان چاغدىكى جىددىي تۈس ئالغان چىرايى، ئەمدى تەبەسسۇم يېغىپ تۇرغان ھالەتكە كۆچكەنىدى.

مۇشۇ ئولتۇرغانلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ كىچىكى نادەم، بىراق ئۇ ئەمدى كىچىك بالا ئەمەس. ئۇ دەسلەپتە ئوقۇتقۇچىسىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپلا ئولتۇراتتى، كېيىنرەك كۆپ ئويلايدىغان بول-دى، ھازىرچۇ؟ ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارغا ئۆز قاراشلى-رىنى، باھالىرىنى ئېيتالايدۇ. ئوقۇتقۇچىسىنىڭ نۇرغۇن سۆز-لىرى ئۇنى قايىل قىلغان. ئۇ ھازىر ئوقۇتقۇچىسى ئېيتقان چوڭقۇر مەنىلىك سۆزلەرنىڭ تېگىگە يېتەلەيدىغان ئون سەككىز ياشلىق ئېغىر ـ بېسىق ئويچان يىگىت.

ئۇلارنىڭ مۇنداق يىغىلىشلىرى تالاي قېتىم بولدى. ئەنۋەر ئەپەندى ئەمدى بۇرۇنقىدەك سۆزلىرىنى ئەگىتىپ ئولتۇرمايدۇ ياكى ئاسماقچىلاپ گەپ ئېلىپ كۆرمەيدۇ، ئوچۇق - يورۇق سۆزلىشىۋېرىدۇ:

— گومىنداڭ ھاكىمىيىتى ھازىر تازا چىرىكلەشتى، — دېدى ئۇ نىزامىددىندىن ئاڭلىغانلىرىنى ئۇلارغا بىر ـ بىرلەپ يەتكۈزۈپ، — چىرىگەن نەرسە، بەربىر ئۆرە بولالمايدۇ، ئىتمۇ غالجىرلاشسا ئۆلمەي قالمايدۇ. گومىنداڭ ھاكىمىيىتى جەزمەن غۇلايدۇ. ئۇلارنىڭ خەلققە سېلىۋاتقان زۇلمى ئېغىر-لاشقانسېرى نارازىلىق، قارشىلىق كۈچىيىدۇ، ئەمەلىيەتتىمۇ شۇنداق بولۇۋاتىدۇ.

— شۇنداق، — دېدى گايىت، — دېھقانلارغا ھۆكۈمەت

بەش تەڭگە سىلىق چاچسا، بۇ يەردە ئۇن تەڭگە قىلىپ ئىلىۋاتـ ـامدۇ.

— تۆنۈگۈن، — دېدى ئۇنىڭ سۆزىگە ئۇلاشتۇرۇپلا نادەم، — ئەللىكبېشى ئارپا، بېدە سېلىقى يىغقىلى كەلگەندە نۇراخۇنكام: «مېنىڭ سېلىققا بېرىدىغان ھېچنېمەم يوق، ئالـ ـساڭ خۇدا بەرگەن جان بار. قولۇڭدىن كەلگەننى قىل، سەنلەر- گە خوش - خوش، دەپ قول قوشتۇرۇپ يۈرۈپ كەلگەن يېرىمىز مۇشۇ» دېدى. ئەللىكبېشى: «تولا تېرە تاراقلاتما، ھېلى چېـ ـرىكلەر چىقسا موللام مۇشۇك بولۇپ كېتەرسەن» دېسە، ئۇ «چېرىكلەر چىقسا ئەمدى كالتەك بىلەن بېشىغا يەيدۇ. مانا مەن جېنىمنى ئاتاپ قويدۇم، يۈگۈر، چېرىكلىرىڭنى باشلاپ چىق» ، دېدى. ھازىر كىشىلەر قورقماس بولۇپ كېتىپتۇ.

— سەۋر - تاقەتنىڭمۇ چېكى بولىدۇ، — دېدى ئەنۋەر ئەپەندى، — ئاخىر پىچاق سۆڭەككە يەتتى - دە، ئەمدى ھۆكۈمەتنىڭ چېرىكلىرىمۇ خەلقنىڭ غەزىپىنى باسالمايدۇ.

ئۇ بۇنىڭدىن كېيىن نېمە قىلىش توغرىسىدا سۆھبەتداشلىـ ـرىغا قانداق گەپ ئېچىشنى ئويلاپ چوڭقۇر خىيالغا پاتتى. كېچە بەك قاراڭغۇ ھەم سۈرلۈك ئىدى. پىلىلدىغان جانسىز چىراغ ئۆينى سۇس يورۇتقان، ئۆي جىمجىت، تالامۇ جىمجىت ئىدى، ناۋان - ناۋاندا يىراقلاردا ھاۋشىۋاتقان ئىتلارنىڭ ئاۋازلىرى، نەلەردىندۇر ئارىلاپ - ئارىلاپ سۇس ئاڭلىنىپ قالىدىغان ناخشا سادالىرى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ تۇراتتى. ئۇلار ھەممىسى مانا شۇنداق سىرلىق جىمجىتلىققا چۆكۈپ ئويلىشاتتى، باش قاتۇرۇ- شاتتى.

ئەنۋەر ئاخىر گەپنى ھەممە تونۇش بولغان ناسىرئاخۇننىڭ سىرلىق ئۆلۈمىدىن، نادىرنىڭ تۈرمىدىن چىقارغان خېتىدىن باشلاشنى، يەنى ئاشۇلار ئۈچۈن، مىڭلىغان - ئون مىڭلىغان قېرىنداشلىرى ئۈچۈن ئىنتىقام ئېلىشنىڭ كېرەكلىكىدىن باشـ

لاشنى كۆڭلىدىن ئۆتكۆزدى ـ دە، بېشىنى كۆتۈردى. ئۇ نادەمـ
گە قاراپ گەپ باشلىدى:
— سېنىڭ خوجايىنىڭ ناھايىتى ھىيلىگەر ئادەم، داداڭـ
نىڭ ئۆلۈمىنىڭ سىرلىق بولۇپ قېلىشى ئاشۇنىڭ ھىيلىگەرلىـ
كىدىن. مېنىڭچە، داداڭ ئەختەمبايىنىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن
ئۆلتۈرۈلگەن، نۇرغۇن كىشىلەر بۇ سىرنى بىلمەيدۇ. ناسىرئاـ
خۇنكامىنىڭ ئۆلۈمى باجگىرنى بىر كاچات ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ
قويغىنى ئۈچۈن ئەمەس، بۇ بىكار گەپ، بۇ يەردە ئەختەمبايلارـ
نىڭ ھىيلىسى بار.
— مانا بىز بىلىمىز، — دېدى گايىت ئۇنىڭ سۆزىنى
قۇۋۋەتلەپ، — ناسىرئاخۇنكام ناھايىتى يوللۇق ئىش قىلىدىـ
غان، ئىشنىڭ يولىنى بىلىدىغان ئادەم ئىدى. يولسىز ئىش
بولدىمۇ، جېنىنى تىكىپ قويىاتتى. شۇڭا، بايلار ئۇنى ناھايىتى
ئۆچ كۆرەتتى. ئاشۇنى كۆزدىن يوقاتساق بىزنىڭ ئىشىمىزدىن
قۇسۇر تاپىدىغان ئادەمدىن قۇتۇلىمىز، دەپ ئويلايتتى.
ئۇنىڭ كۆزلىرى ئەلەمدىن ياندى. كېۋىرمۇ قىزىپ
قالدى:
— ئۇ ئادەم مەھەللىمىزنىڭ شۇڭقارى ئىدى. رەھمەتى
بىزنىڭ يۆلەنچۈكىمىز، بېشىمىزنى سىلايدىغان ئاتىمىز ئىدى!
جامالىدىننىڭ ئوزۇق يۈزلىرى تاتىرىپ، بويۇن تومۇرلىـ
رى كۆپتى، كۆزلىرىدىن ئوت يېنىپ كەتكەندەك بولۇپ دېدى:
— ئادەم ئۆلتۈرۈش ئۇلار ئۈچۈن ھېچنېمە ئەمەس، ئۇـ
لارمۇ بىزگە ئوخشاش ئادەمغۇ، قەيەردىن يارىلىپ قالغان ئادەمـ
لەردۇر؟ نېمانچە قارا كۆڭۈل، نېمانچە ۋەھشىي!
ئەنۋەر ئەپەندى جامالىدىننىڭ سۆزلىرىنى يېشىپ، شەرھـ
لىگەندەك سۆزلەپ كەتتى:
— نېمىشقا ئۇلار بەخۇدۇك ئادەم ئۆلتۈرەلەيدۇ؟ ئادەم
ئۆلتۈرۈش شۇنچە ئاسان ئىشمۇ، ئادەمنىڭ جېنى قۇشقاچنىڭ

جىنىمۇ؟

ئۇ سوئال نەزىرى بىلەن نادەمگە قارىدى. ئۇنىڭ چىرايى مانا ئەمدى باشقىچىلا تۇس ئالدى، قارا كۆزلىرىدىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقناپ، چېكە تومۇرلىرى لىپىلداپ، لەۋلىرى تىترەپ، چىرايى سۇرلۇك تۇس ئالدى. ھېلىلا ئوقۇتقۇچىنىڭ ۋە باشقىلارنىڭ سۆزلىرىنى ئادەتتىكىدەك تىڭشاپ ئولتۇرغان نادەمگە ئۇنىڭ سوئالى ناھايىتى قاتتىق تەسىر قىلغانىدى.

ئۇلار كىشىنى ئويغاتقۇچى شۇنداق قىزىق ــ يالقۇنلۇق سۆزلەر تەسىرىدىن ۋاقىتنىڭ قانچىلىك ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنىمۇ سەزمەيتتى. پۈتۈن مەھەللە قاتتىق ئۇيقۇغا كېتىپ، يېزىدا گويا ئۆلۈم جىمجىتلىقى ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى، شۇنداق جىمجىتلىق ئىچىدە بىر ناخشىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى، ناخشىنىڭ ھەربىر سۆزلىرى دانە ــ دانە، ئوچۇق ۋە مەردانە ئىدى:

يامۇلنىڭ ئىچى زەيلىك،
بۇ دەردلەرگە نېمە دەيلىك.
ئەركىنلىككە بەل باغلاپ،
ياخشىلىقنى ئىزدەيلىك.

شۇ چاغدا باش توخۇ كېچىنىڭ قارا باغرىنى يېرىپ قىچقاردى. باش توخۇنىڭ ئاۋازى خۇددى كۈمۈردەك قاپقارا تۈننى ئاستا ــ ئاستا قوغلاۋاتقان تاڭنىڭ شەپىسىدىن دېرەك بېرەتتى. ناخشا قوشىقىنىڭ مىسرالىرى قەلبىنى ھاياجانغا سالغان ئەنۋەر ئەپەندى بۇ جىمجىتلىقنى بۇزۇپ مەقسىتىنى ئېچىشقا ئۆتتى:

ــــ خوش، ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك، بويۇنغا چۈشكەن سىرتماقنى سۆرەپ يۈرۈۋېرىمىزمۇ؟ ئەركىنلىك ئۈچۈن بەلنى باغلاپ ياخشىلىقنى ئىزدەيمىزمۇ؟ ۋاقىت يەتتى، سىرتماقنى ئۈزىدىغان ۋاقىت يەتتى! سىرتماقنى ئۈزۈش ئۈچۈن

ھەرىكەت قىلىدىغان ۋاقىت يەتتى!
چوڭقۇر خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇرغان نادەم ۋە باشقىلارمۇ شۇ
سۆزدىن كېيىن باشلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ، بىر - بىرىگە قاراشتى
ۋە ئۈمىد - ئىشەنچ چاقنىغان كۆزلىرى بىلەن ئەنۋەر ئەپەندىگە
تىكىلىشتى. بۇ ئالامەتلەرنى بايقاپ ئولتۇرغان ئەنۋەر:
— قانداق قىلىش كېرەك؟ مانا بۇنىڭ ئۈچۈن نادەمنىڭ
ئاكىسىنىڭ ئۆلۈشتىن ئۈچ كۈن بۇرۇن تۈرمىدىن چىقارغان
خېتى بىزگە ياخشى جاۋاب بېرىدۇ — دېدى - دە، بۇگلۈك
ئاستىدىكى كىچىك ساندۇقتىن نادىرنىڭ تۈرمىدە يازغان خېتىنى
ئالدى. بۇ خەت ئانىسىغا يېزىلغان. ئەنۋەر ئەپەندى خەتنى بۇنىڭ-
دىن ئىككى يىل بۇرۇن گۈلپەمخاننى يوقلاپ بارغاندا، مەن
ساقلاپ قوياي، دەپ ئېلىۋالغانىدى. گۈلپەمخان خەت تۈرمىدىن
چىقىرىلىپ قولىغا تەگكەن چاغدا، پەقەت بىر قېتىملا ئوقۇتۇپ
ئاڭلىغان، نادەم بولسا ئۇنىڭ مەزمۇنىدىن خەۋەرسىز، باشقىلار
تېخىمۇ خەۋەرسىز ئىدى. ئۇنىڭ كۆڭلى بىر قىسما بولۇپ،
ئاكىسىنىڭ خېتىگە تەلمۈرۈپ قارىدى، باشقىلارمۇ تەقەززالىق
بىلەن خەتنىڭ مەزمۇنىنى ئاڭلاشقا ئىنتىزار ئىدى. ئۇلار ئۆز
ئۆمۈرلىرىدە تالاي سالام خەتلەرنى ئاڭلىغان، لېكىن ئۇ خەتلەر-
گە مۇنداق تەشنالىق، تەقەززالىق بىلەن تەلمۈرمىگەنىدى. بۇ
خەت گويا ئۇلارغا دەھشەتلىك قاراڭغۇلۇق ئىچىدە يول تېپىپ
بېرىدىغاند-
دەك تۇيۇلماقتا ئىدى. ئەنۋەرمۇ قانداق قىلىش كېرەك؟ دېگەن
سوئالغا مۇشۇ خەتتىن جاۋاب بەرمەكچى. شۇڭا، ئۇمۇ دولقۇن-
لۇق ھېسسىياتقا چۆمۈلگەنىدى. خەت نېپىز تاماكا قەغىزىگە
ئۇششاق قىلىپ يېزىلغان. ئەنۋەر ئوقۇشقا كىرىشتى، خەتتە
مۇنداق دېيىلگەنىدى:
«ئانا!
ساڭا مەن تۈرمىگە كىرگەندىن بېرىقى بىرىنچى خېتىمنى،

شۇنداقلا ئاخىرقى خېتىمنى يېزىۋاتىمەن.
كىشى دۇنياغا كۆز ئاچقانىكەن، ئۇنىڭ بېشىدا ئاخىر بىر كۈن ئۆلۈم بار، لېكىن كىشى دۇنياغا كېلىپ ئەرزىگۈدەك ئىشلارنى قىلىپ ئۆلسە، ئۇ، ياش بولسىمۇ ئۆزىدىن رازى بولىدۇ. ئۇنى باققان ئاتا ـ ئانىسى، ئەل ـ يۇرتىمۇ ئۇنىڭدىن رازى بولسا كېرەك دەپ ئويلايمەن.
مەن دۇنياغا كۆز ئاچقان كۈنۈمدىن تارتىپ، ماڭا ئانىلىق مېھرىڭنى تۆكۈپ، پۈتۈن ياشلىقىڭنى سەرپ قىلىپ، مېنى ئاسراپ ئۆستۈردۈڭ، «بەختلىك بول بالام» دەپ بار ـ يوقۇڭغا قارىماي ئوقۇتۇپ قاتارغا قوشتۇڭ، مېنى چوڭ قىلغۇچە ئېغىر يىللارنى هاپاش قىلىپ مۈكچەيدىڭ، يۈزلىرىڭگە قورۇقلار چۈش-تى، چىشلىرىڭ سارغايدى، چاچلىرىڭ ئاقاردى. ئۆمۈر سائىتى يىگىرمە ئۈچكە سوققاندا مانا مەن هازىر قاراڭغۇ زىنداندا يېتىپ-تىمەن. بۇرنۇمغا قان پۇرايدۇ. ئەجەل ئۆز سايىسىنى ئۈستۈمگە چۈشۈرۈپ تۇرماقتا. ئېهتىمال ئەته كۆز يۇمارمەن، ئېهتىمال ئۆگۈن، ئېهتىمال خېتىمنى داۋاملاشتۇرالماسمەن. ئەمدى بۇ بەرىبىر، شۇنداق ئىكەن، ئانا، مەن بەختسىز بولۇپ قالدىممۇ؟ سەنچۇ؟ بەزىلەر مېنى «نادىر بەختسىز» دېيىشىدۇ، سېنىمۇ، «بەختسىز ئانا» دېيىشەر، ياق، بۇ، بەختنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمىگەنلىك!»
ئەنۋەر هاياجانلىنىپ ئوقۇۋاتقان خېتىنى توختىتىپ نادەمگە قارىدى، نادەمنىڭ كۆزىدىن ئىختىيارسىز ئېتىلىپ چىققان ئىك-كى تامچە ياش ئۇزۇن كىرپىكىدە ئىلىنىپ توختاپ مەڭزىگە تېمىپ چۈشتى. ئۇ قۇرۇغان كالپۇكىنى تىلى بىلەن نەمدەپ قويۇپ، خەت ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى:
«ئانا، مېنىڭ ئوقۇتقۇچىلىرىم ـ تەربىيىچىلىرىم ھەقىقى هاياتقا كۆزۈمنى ئېچىپ، دوست ـ دۈشمەننى تونۇتتى. كىشىد-لىك هاياتىمىزنى ساقلاش ئۈچۈن ئۆز تەقدىرىمىزنى ئۆز قولى-

مىزدا تۇتۇپ كۆرەش قىلىشنىڭ لازىملىقىنى ئۆگەتتى. قاراڭ-غۇچىلىق بىزنى ئورىۋالغان زۇلۇمنى پەقەت كۆرەش بىلەنلا يوقاتقىلى بولىدىغانلىقىنى چۈشەندىم. شۇنىڭ ئۈچۈن، جېنىم ئانام، سېنى ۋە مىليونلىغان جاپاكەش خەلقىمنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن مۇستەبىت ھاكىمىيەت ۋە ئۇنىڭ مالايلىرىنىڭ قىلمىش-لىرىنى پاش قىلىش، خەلقنى ئويغىتىش يولىدا ھەرىكەت قىل-دىم، ئەپسۇسكى قولغا چۈشۈپ قالدىم. بىراق، بۇنىڭغا ھەرگىز پۇشايمان قىلمايمەن، بۇنداق بولۇشىنمۇ بىلەتتىم.

ئانا! كىشى دۇنياغا ئاچچىق ئەلەم يۇتقىلى، خورلىنىش بىلەن بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئۈنسىز يۈرگىلى، پاسكىنىچىلىقتا بۇلغىنىپ قۇرتتەك مىدىرلاپ يۈرگىلى كېلەمدۇ؟ كىشى دۇنياغا كىم نېمە دېسە، خوپ دەپ ئۆز ئەجرىنى باشقىلارنىڭ يېرىگە تۆكۈپ، بىر بۇردا ناننىڭ غېرىبى بولۇپ، تويماس يالماۋۇزدەك ھەممىمىزنىڭ بايلىقىنى يۇتۇۋاتقانلارنىڭ قاپقىغا ۋە چىشىنىڭ ئېقىغا قاراپ ئۆمۈر ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن كېلەمدۇ؟ ئۆمرىمىز شىرقىراپ ئاققان لاي سۇدەك ئۆتۈۋېرەمدۇ؟

ئانا! مەن بەختسىزمۇ؟ ياق، بەختسىز ئەمەسمەن، مېنىڭ قەلبىم دەردتىن، ھەسرەتتىن، ئادالەتسىزلىكتىن ئاغرىغانلىقىغا خۇشالمەن. ئەگەر مېنىڭ قەلبىم ھېچنېمىگە ئاغرىمايدىغان بو-لۇپ قالسا، بۇنىڭدىن ئارتۇق بەختسىزلىك بولامتىمۇ؟!

ئانا! سەن بەختسىزمۇ؟ ياق، سەنمۇ بەختسىز ئەمەسسەن. سەن مېنى ئۆستۈرۈپ قاتارغا قوشتۇڭ، مېنىڭ ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرقى سائەتلىرى قالدى، سەن ئۆز خەلقىڭنىڭ بەختى ئۈچۈن چېلىش سېپىدە قۇربان بولغان ئوغلۇڭنىڭ بەختلىك ئانىسى-سەن!

مەن تېخى ھېچقانچە ئىش قىلمىغانىدىم، قىلىدىغان نۇر-غۇن ئىشلىرىم بار ئىدى، مەن ئىشىنىمەنكى، ئارزۇلىرىم چو-قۇم ئەمەلگە ئاشىدۇ. پات يېقىندا تەڭلىك ـ ئازادلىق ئۆز

جامالىنى كۆرسىتىدۇ!

ئانا! پاسكىنىچىلىقلارنى، ئىپلاسلىقلارنى، خورلىنىشلار-
نى قان بىلەن يۇيۇپ، باش كۆتۈرىدىغان كۈنىمىز كېلىدۇ.
ئىشەن ئانا! ئەمدى زۇلۇم ئۇزاققا بارمايدۇ.»

ئەنۋەر خەتنى ئوقۇپ تۈگەتكەندە نادەم يىغلاۋاتاتتى. بىراق، ئۇ تىرنىقىنى تاتىلاپ، بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرغىنى يوق، ياش تامچىلىرى ئېقىۋاتقان كۆزىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ، چىشلىرىنى كىرىشتۈرۈپ، مۇشتلىرىنى تۈگۈپ ئولتۇراتتى. باشقىلارنىڭمۇ كۆزلىرىدىن ياش ئەگىگەن، يۈزلىرى جىددىي تۈس ئالغان، يۈرەكلىرى قېنىغا پاتمىغاندەك تومۇرلىرى تېز ئۇرۇپ ھاياجانلانغانىدى. ئۇلارغىمۇ گويا چەكسىز كەتكەن قاراڭغۇلۇق - زۇلمەت ئىچىدىن يالقۇنلىنىپ بىر ئوت كۆرۈنۈۋاتقاندەك بىلىنمەكتە ئىدى.

— كۆڭلۈڭنى بۇزما، يىغلىما نادەم، — دېدى ئەنۋەر ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىپ، — مانا، ئاكاڭ قانداق ئادەم ئىكەن، ئۇنىڭ ھاياتى قانداق ھايات ئىكەن؟ ئېزىلىۋاتقان، يانجىلىۋاتقان جاپاكەش خەلقى ئۈچۈن ھېچ نەرسىدىن قورقمايدىغان باتۇر ئىنقىلابچى ئىكەنلىكىنى كۆردۇققۇ! سەن شۇنداق ئاكاڭ بولغىنى ئۈچۈن پەخىرلەن، خۇشال بول!

ئەنۋەرنىڭ سۆزىدىن كېيىن نادەم ئۆپكىدەپ كەتتى. غەزەپتىنمۇ ياكى ھەسرەت - ئەلەمدىنمۇ، ئەيتاۋۇر ئۇنىڭ كۆڭلى قاتتىق بۇزۇلغانىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئاكىسى نادىر شۇنداق ئېنىق گەۋدىلىنىپ كەلدىكى، «خەت يېرىم دىدار» دېگەنلەر كەم ئېيتقانىكەن. ئەنە ئۇنىڭ ئاكىسى، ئۆز ئىنىسى بىلەن يۈزمۇ يۈز ئولتۇرۇپ مۇڭداشماقتا، سىرداشماقتا!...

ئەنە، ئۇنىڭ ئاكىسى ئىنىسىغا كېلەچەككە تولۇق ئىشەنگەن سۆزلىرىنى ۋارقىراپ - ۋارقىراپ ئېيتماقتا!...

ئەنە، ئۇنىڭ ئاكىسى ئىنىسىنى يالقۇنلۇق - قايناق كۈرەش

ئىچىگە چاقىرماقتا! . . .

بۇ خىتابلار نادەمنىڭ يۈرەك باغرىنى شۇنداق دولقۇنلاتقان ئىدىكى، گويا ئۇ ئېتىلىشقا تەييار تۇرغان بومبىدەك قىسىلماقتا ئىدى.

— بولدى قوي، يىغلىما، — دېدى ئەنۋەر، — ھازىر يىغلايدىغان پەيت ئەمەس، يىغا بىلەن نادىر ئەپەندىنىڭ ئۆمىدىنى ئاقلىغىلى بولمايدۇ.

— يىغلاش بىلەن ئىش تاڭاتمايدۇ، ئۇكا، بۇ خەت بىزنىڭ ئەمدى قانداق قىلىشىمىز خۇسۇسىدا كۆڭلىمىزگە بىر ئوي سېلىپ قويىدى، — دېدى گايىتمۇ سارغۇغ بۇرۇتىنى سىلاپ تۇرۇپ ئويلانغان ھالدا.

جامالىدىن چوڭقۇر خىيالدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ دېدى:

— بولدى قىل نادەم، ئاكاڭنىڭ خېتى سېنىڭمۇ، مېنىڭمۇ كۆزىمىزنى ئاچتى، بىزنى ئويغاتتى. راست ئەمەسمۇ، ئۆمرىمىز پاسكىنىچىلىقتا بۇلغىنىپ، قۇرتتەك مىدىرلاپ يۈرۈۋاتىمىزغۇ.

نادەمنىڭ كۆز يېشى توختىمىدى، ئۇنىڭ يېشى ھېلى توختايدىغاندەك ئەمەس ئىدى.

— ھە، بوپتۇ، يىغلىۋال، — دېدى ئەنۋەر ئەپەندى ئورنىدىن تۇرۇپ، — سېنىڭ بۇ يىغاڭ بىكار كەتمەس، ئاز كۈندە بۇ يىغىلار ئېتىلغان ئوق بولۇپ قالار، — ئۇ ئۆي ئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى.

بۇ ھالەت خېلىغىچە داۋام قىلدى.

— ئاھ. . . قانلىق يارا. . . — نادەم كۆزىنى ھېلىغىچە تىكىپ تۇرغان بىر نۇقتىدىن ئۈزۈپ بىردىنلا ئەنۋەرگە تىكىلدى، — ئەنۋەركا، مېنىڭ كۆكسۈمدە قانلىق يارىلار بار. . .

— شۇنداق، — دېدى ئەنۋەر مېڭىشنى توختىتىپ دەر -

هاللا، — پۈتۈن ئەلنىڭ كۆكسىدە قانلىق يارىلار بار. يارىنى ساقايتىش كېرەك. ئۇنى كىم ساقايتىدۇ؟ ئاسماندىن بىرى چۈشەمدۇ ياكى باشقا ياقتىن بىرى كېلەمدۇ؟

مانا ئەمدى ئوقۇتقۇچىسى ئوقۇغۇچىسىنىڭ كۆزىگە تىكىلدى. بىر مىنۇتتەك جىملىق ھۆكۈم سۈردى.

— ياق! — دەۋەتتى نادەم بىردىنلا ۋە ئاۋازىنىڭ قاتتىق چىقىپ كەتكىنىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى، — بىز، پەقەت بىز ساقايتىمىز!

— مانا، بارىكاللا، ئوغۇل! مانا ئەمدى ئەركىن ئادەمسەن، مانا ئەمدى ئۆز خالىغىنىڭنى قىلالايسەن، بىز ئاكاڭنىڭ ئىزىنى بېسىپ، ئۇ ئويلىغان زامان ئۈچۈن كۈرەش قىلىشىمىز لازىم!

ئۇ كۆڭلىگە پۈككەن نىيىتىگە يېتىپ، گويا تىككەن كۆچەتنىڭ مېۋىسىنى يېگەندەك ھۇزۇرلىنىپ كەتتى. شۇڭا، دولقۇنلانغان يۈرىكىنى باسالماي كۆتۈرەڭگۈ ئاۋاز بىلەن مۇنداق دېدى:

— توغرا ئېيتتىڭ، ئىنىم، بۇ يارىنى بىز ساقايتىمىز، بۇ يارا قولىمىزغا مىلتىقنى ئالغاندا چوقۇم ساقىيىدۇ؟

— توغرا، «جاندىن كەچمىگۈچە جانانغا يەتكىلى بولمايدۇ» دېگەن گەپ بار، — دېدى كېۋىرمۇ ئۆزىنى باسالماي.

نادەمنىڭ ئاكىسىنىڭ كېلەچەككە تولۇق ئىشەنچ بىلدۈرگەن خېتى، ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ يالقۇنلۇق بۇ سۆزى كۈرەش يولىنى كۆرسىتىپ، ئۇلارنى بۇ يولغا سەكرەپ چۈشۈشكە تەييار ھالغا كەلتۈرگەن ۋە ئۇلارنى قانداقتۇر بىر كۈچ بىلەن جانلاندۇرۇۋەتكەندى.

ئوقۇتقۇچىسى بىلەن ئوقۇغۇچىسى قوللىرىنى بىر - بىرىنىڭ مۈرىسىگە قويغاندا، ھەر ئىككىلىسىنىڭ يۈرىكى يالقۇنلۇق بىر پەدىگە تەڭ تەپمەكتە ئىدى.

ئەنۋەر نىلقا تاغلىرىدا يۈز بېرىۋاتقان يېڭىلىقلاردىن تېخى گەپ ئاچمىدى. ھازىرقى ئەھۋالغا قارىغاندا، دوستلىرى كۈرەش

يولىغا سەكرەپ چۈشۈشكە تەييار تۇرغاندەك قىلاتتى ۋە ئۇلارنىڭ ئويغىنىپ قوزغالغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ نىلقا تاغلىرىدىكى يېڭىلىقلاردىن سۆزلەشنى يەنە بىر قېتىملىق سۆھبەتكە — ئۆگۈنلۈككە قالدۇردى. شۇنىڭغىچە نىزامىدىنغا خەت يېزىپ، دوستلىرى بىلەن تاغقا چىقىپ كېتىشكە ئۇنىڭ قانداق قارايدىغانلىقىنى بىلىش قارارىغا كەلدى.

— بىز يىمىرىلمەس كۈچ بولۇپ ئۇيۇشتۇق، — دېدى ئەنۋەر جىددىي ھالدا، — ئەگەر ۋەزىيەت تەقەززالىقى بىزنى كۈرەشكە چاقىرسا. . . — ئۇ ھەممىسىگە سەپسالدى، نادەم، گايىت، كېۋىر، جامالىدىنلار خۇددى ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە تەييار تۇرغان جەڭچىلەردەك يۈرەك باغرىنى دولقۇنلىتىۋاتقان بىرنەرسىگە ئىنتىلىپ تۇرۇشاتتى، — بىلىمىزنى باغلاپ مەيدانغا چۈشەلەيمىزمۇ؟ — ئۇ سىناق نەزىرىدە سەپداشلىرىغا قارىدى.

— جېنىمىز پىدا، ئۇكا، — دېدى كېۋىر ياڭراق ئاۋاز بىلەن، — سەن نەگە باشلىساڭ بىز شۇ يەرگە تەييار! — باشقىلارمۇ كېۋىرنىڭ سۆزىگە قوشۇلۇپ، ئارقا - ئارقىدىن مەدانە ئاۋازلىرىنى جاراڭلاتتى. ئۇلار قەسەم ئىچىشتى، ۋەدە بېرىشتى. ئۇلار ئەمدى دەردمەن دېھقانلار ئەمەس، ئۇلۇغ نىيەت يولىدا ئاتلانغان، ئەركىنلىك ئۈچۈن جېنىنى تىككەن قەھرىمان جەڭچىلەر ئىدى. ئۇلار قايتىپ چىققاندا، تاڭمۇ يوراي دەپ قالغانىدى.

ئەنۋەر نادەمنى ئايرىپ قالدى:

— مەيەرگە كەل، ئۇلتۇر، — دېدى ئەنۋەر، — نىزامىدىن ئاكامنى تونارسەن؟

— سىزنىڭ سۆزلەپ بەرگىنىڭىز بويىچە كۆرسەم چوقۇم تونۇيمەن.

— ئۇنداق بولسا، مەن خەت يېزىپ بېرىمەن، سەن ئەكىرىپ جاۋابىنى ئېلىپ چىق!

— بولىدۇ.

نادەم بىردىنلا نىزامىدىنىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ، ئۇنى كۆرد-
ىغان بولدۇم، دەپ ھاياجانلاندى ۋە يۈرىكى قىن - قىنىغا
پاتماي ئۇرۇپ كەتتى.
— بىراق...
— ھە، قانداق دەيسەن؟
— بايغا نېمە دەيمىز؟
— بايغا؟... — ئەنۋەرمۇ ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى.
— توختاڭ، ئامال تاپتىم، — دېدى نادەم
ئالدىراپ، — ئاپام ئاغرىپ قالدى، ئۇنىڭغا قارايدىغان ئادەم
يوق، شەھەردىن توغقىنىمىزنى ئېلىپ چىقاي دەپ بايدىن سورد-
امدىم. ھازىر راستلا ئاپامنىڭ مىجەزى يوق.
— بۇ ئامالىڭمۇ بولىدۇ، — دېدى ئەنۋەر ۋە قولىغا
قەلەم ئالدى - دە، خەت يېزىشقا ئولتۇردى. ئۇنىڭ قەلىمى
قەغەز ئۈستىدە تېز - تېز يورغىلاشقا باشلىدى:

«نىزامىدىن ئاكا!
سىزگە ئالاھىدە يېڭى خەۋەر يەتكۈزىمەن:
مەن ئىشلىرىمدىن بىرىنچى قېتىملىق ئۇنۇمگە ئېرىشتىم،
جىددىي كۆزىتىشلەردىن ئۆتكەن جەڭچىلەردىن گورۇپپا قۇرۇل-
دى، يېزىدىمۇ تەشكىللىك بىر ئۇلۇغ كۈچ دۇنياغا كەلدى! بۇ
خەتنى گورۇپپىمىزنىڭ قەيسەر جەڭچىسى، نەۋاقتا، كوبىدا
ھېلىقى چېرىكلەر بىلەن ئېلىشقان نادەم ئىسىملىك يىگىت ئە-
كىرىپ كەتتى، جاۋابىنى تېزرەك بېرەرسىز.
ھازىر مېنىڭ ئۆلۈمدىن قورقماس، مەردانە، قەيسەر جەڭ-
چىلىرىم تەييار بولدى، نىلقا تاغلىرىغا قاراپ سەپەر قىلساق قانداق
دەيسىز؟ بىز تەقەززالىق بىلەن بۇيرۇق كۈتمەكتىمىز!»

ئەنۋەر ئەپەندى قىسقا خەتنى تۈمارچە قىلىپ قاتلىدى - دە،

نادەمگە ئۇزاتتى:
— مانا، تېز ئەكىرىپ، تېز قايت.
— بولىدۇ.
نادەم كەينىگە بۇرۇلدى.
— توختا، — دېدى ئەنۋەر ئويلىنىپ تۇرۇپ، — ئەگەر ياخشى كۈنىنىڭ يامىنى بولۇپ قالسا چاتاق بولىدۇ، خەتنى قەيەرگە سالىسەن؟
نادەممۇ ئويلىنىپ جاۋاب بەردى:
— مانا، تاپىنىمنىڭ ئاستىغا، — ئۇ پۇتىدىكى چورۇقنى كۆرسەتتى.
— يارايسەن، — نادەمنىڭ ھېلىلا ياش تولغان كۆزلىرىدىن كۈلكە كۆرۈندى.
— يەنە بىر ئىنتايىن مۇھىم ئىش بار، — دېدى ئەنۋەر، — ئەتراپنى ياخشى بايقا، نىزامىدىن ئاكام، بۇنىڭدىن كېيىن بىزنىڭكىگە كىرگەندە ئەتراپنى ياخشى كۆزىتىپ كىر، دېگەنىدى. ھازىر شەھەردە پايلاقچىلار كۆپ، ئەگەر كوچىدا، دەرۋازىنىڭ ئالدىدا يوچۇن كىشىلەرنى بايقىساڭ، كىرمەي يېنىپ چىق، سەگەك بولمىساق بولمايدۇ ئۇكام.
— بايقاپ كىرىمەن.
نادەم كەينىگە بۇرۇلۇپ مېڭىپ ئىشىك تۈۋىگە كەلگەندە، ئەنۋەر ئۇنى يەنە توختىتىۋالدى:
— ئۆينى بىلىسەنغۇ؟
— سىز دەپ بەرگەن كوچىدىغۇ؟
— ھەئە، شۇ كوچىغا كىرىپ، ئۈچىنچى دەرۋازىغا كىرىسەن. ئۆينىڭ ئىشىكىگە تۆم قارا كىگىز قېقىلغان.
— چۈشەندىم.
نادەم چىقىپ كەتتى.

ئونىنچى باب

1

بۇ شەھەرنىڭ توغرا كۆۋرۈك بازىرى ئەڭ ئاۋات بازارلارنىڭ بىرى. ھازىر بۇ يەردە كىشىلەر تامغا چاپلانغان رەسىملىك تەشۋىقات ۋەرەقىسىنى قىستا ـ قىستاڭ بولۇپ كۆرۈشمەكتە. بۇ تەشۋىقات ۋەرەقىسىگە رەسىم سىزىلغان، رەسىمگە قاسقان شەپكىسىنىڭ ماڭلىيىغا ئون ئىككى قىرلىق كاكار تاقىغان گو- مىنداڭ ئەسكىرىنىڭ كۆكسىگە مىلتىقىنىڭ ئىشتىكىنى غەزەپ بىلەن ئۇرۇۋاتقان بىر قوزغىلاڭچىنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن. رەسىمنىڭ ئاستىغا: «يوقالسۇن گومىنداڭ!» ، «ياشىسۇن ئىنقىلاب!» دېگەن شوئار يېزىلغان.

بارغانسېرى ئۇلغىيىۋاتقان كىشىلەر توپى ئىچىدە يۈزلىرىگە تەبەسسۇم يۈگۈرۈپ، رەسىمگە زوقلىنىپ قاراپ تۇرغۇچىلارمۇ، بۇ خەۋەرنى باشقىلارغا يەتكۈزۈش ئۈچۈن ھاياجاندىن ئۆزىنى باسالماي، تېزلا بۇرۇلۇپ كېتىپ بارغۇچىلارمۇ ۋە ئۆڭگىسلى ئۆچۈپ، دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكۈچىلەرمۇ بار. كىشىلەر تېخى تۈنۈگۈنگىچە «ئازادلىق» نامى بىلەن چاپلانغان تەشۋىقات ۋەرەقىلىرىنى كۆرۈپ كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭغا گومىنداڭغا قارشى باش كۆتۈرۈشنىڭ، ئازادلىق سېپىگە ئۇيۇشۇشنىڭ لازىملىقى يېزىلغانىدى. ئەمدى بولسا، باش كۆتۈرگەن ئىنقىلابچىنىڭ جان- لىق قىياپىتى گەۋدىلىنىپتۇ! بۇ كىشىلەرنى ھاياجانغا سالماي مۇمكىنمۇ؟!

بىر دەمدىن كېيىن ئەتراپقا ساقچى يېغىپ كەتتى، ئۇلار توپلانغان كىشىلەرگە ئالىيىپ قاراپ ئەسەبىيلەرچە ۋارقىراشقا باشلىدى:

— دەرھال تارقىلىش رودۇپايلار، بولمىسا ھازىر كاللاڭدىن ئىس چىقىدۇ!

بۇ يەرگە كەلگۈچىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى، رەسىملىك تەشۋىقات ۋەرەقىسى توغرۇلۇق خەۋەر ئېغىزدىن - ئېغىزغا، قۇلاقتىن - قۇلاققا يېتىپ، ھايال بولماي نەچچە يۈزلىگەن كىشى يىغىلدى. ساقچىلارنىڭ شۇنچە قاتتىق ۋارقىراش، دىۋەيلەشلىرىگە، دوقلىرىغا كىشىلەر پىسەنت قىلمىدى، ساقچىلار قوپاللىق بىلەن ۋارقىرايتتى:

— تارقىلىش رودۇپايلار! ئۆلگۈڭ كېلىشتىمۇ، نېمانچە بىزەڭلىشىپ كەتتى بۇ خەق؟!

لېكىن، خەلق تارقالمىدى، ساقچىلار ئۇلارغا تاشلىنىپ، تاراسلىتىپ قامچا سالدى. ئادەملەر قالايمىقان قېچىشتى، پىتىراشتى، بىرەر يۈز مىتىر يەرگىچە بېرىشىپ توختاپ قېلىشتى ۋە يەنە يىغىلىشقا باشلىدى. كوچىدا ئەنسىزلىك بىلەن ئۇياقتىن - بۇياققا چىرقىرىشىپ ئۆتكەن ماشىنىلار، ئاتلىق چېرىكلەر كۆپىيىشكە باشلىدى. شۇنچىلىك ھەيۋەتلىك ئىشلار قىلىنىۋاتسىمۇ، كوچا - كوچىدا يۈرگەن كىشىلەر خۇددى قىيانەدەك ئاقاتتى. غەزەپكە كەلگەن كىشىلەرنىڭ كوچىغا چىقىشىنى توسۇپ قالغىلى بولمايتتى. بۇنىڭدىن قانلىق يارىلارنىڭ ئېغىز ئېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگىلى بولاتتى.

«ئازادلىق» تەشكىلاتىنىڭ يەر ئاستى خىزمىتى جىددىيلەشكەن ۋە ئۇنۇم بېرىشكە باشلىغانىدى. ھەر كۈنى تاڭ ئالدىدىكى قاراڭغۇلۇقتا كوچىلارنىڭ تاملىرىغا، سىمتاناپ تۈۋرۈكلىرىگە تەشۋىقات ۋەرەقىلىرى، رەسىملىرى چاپلىناتتى، ھويلىلارغا تاشلىناتتى، ھەر كۈنى چېرىكلەر تەرىپىدىن يۈزلەپ ۋەرەقى-

لەر يىرتىلىپ تۇرسا، ئەتىسى ئەتىگەندىلا يەنە يۈزلەپ ۋەرەقىلەر پەيدا بولۇپ تۇراتتى. ۋەزىيەتتىكى بۇ ئۆزگىرىشلەر قوزغىلاڭ بولىدىغانلىقىدىن شەپە بېرەتتى ۋە خەلقتە ئىشەنچ پەيدا قىلاتتى.

زەينىدىن سائەت تۆتكە يىگىرمە مىنۇت قالغاندا، سۇر باسقان كوچىلارنى بويلاپ، ئالتە شوئار مەھەللىسىگە قاراپ ماڭدى. ئۇ بۈگۈن مۇنداق بىر باغاق تاپشۇرۇۋالغانىدى:

«تەكلىپنامە

مۆھتەرەم زەينىدىن، چارشەنبە كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت تۆتتە، ئالتە شوئار مەھەللىسىدىكى ئەللىك ئالتىنچى نومۇرلۇق قورۇدا ئۆتكۈزۈلىدىغان توي مۇراسىمىغا قاتنىشىپ بېرىشىڭىزنى سورايمىز.

ئېھتىرام بىلەن: مامۇتاخۇن

1944 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى»

زەينىدىن ئويلىنىپ قالدى: بۇ ئاجايىپ ئىشقۇ، يا مەن ساھىبخانىنى تونۇمىسام، بۇ باغاق قانداقلارچە ماڭا كېلىپ قالدى؟ . . . بۇرۇن تېرە زاۋۇتىدا ئىشلىگەن ئىشچى مامۇتاخۇنمۇ يا؟ . . . ياق، ئۇ مامۇتاخۇن باشقا مەھەللىدە، ئۇنىڭ مېھمان چاقىرغۇدەك ھالىمۇ يوق. ئۇنداق بولسا، بۇ زادى كىم؟ . . . بۇ ليۇ بىندې دېگەن جاللاتنىڭ ئويۇنى بولمىسۇن يەنە؟ بۇ ئەبلەخ ئىلى ۋىلايىتىگە كەلگەندىن بېرى كوچا ـ بازارلاردا پۇقراچە كىيىنىپ، ئىچىگە تاپانچا ئېسىۋالغان، پىچاق سېلىۋالغان قارا كۆڭۈل لۈكچەكلەر كۆپەيدى. بۈگۈن مەن بۇ باش ـ ئۇچى يوق باغاقنى تاپشۇرۇۋالدىم، ليۇ بىندې بىرەر باھانە ـ سەۋەب تېپىپ قولغا ئالماقچىدۇر، ھازىر يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارنىڭ مەركىزىدە مۇشۇ سىر يوشۇرۇنغاندۇ، بەلكى؟ . . . ھازىر سىرلىق ئىشلار ئازمۇ؟ . . .

ئۇ شۇلارنى ئويلاپ، قولىدىكى چىرايلىق ئىشلەنگەن باغاقنا سىنچىلاپ قاراپ قويۇپ يولىنى داۋام ئەتتى. ئۇنىڭ باش ـ

ئۇستىدىكى قارا بۇلۇتلار ھېلى يامغۇر قۇيۇۋېتىدىغاندەك ساڭگى-لاپ تۇراتتى. كوچىدىكى ئۇياق ـ بۇياققا ئۆتكۈچىلەر ئالدىرى-شىپ ماڭماقتا ئىدى.

نىزامىدىن ئېرەنسىزلىك بىلەن كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنسى-مۇ، لېكىن كوچىدا كېتىۋاتقان ھەربىر كىشىگە زەن قويۇپ ماڭماقتا ئىدى. ئەگەر يولدا بىرەر پېشكەللىككە ئۇچراپ قالغۇ-دەك بولسا، قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇنداق ئىشلار ئاز بولۇۋا-تامدۇ؟ كىشىلەر ھەر كۆنلۈكى ئۇنلاپ ـ يۈزلەپ تۇتۇلۇپ كې-تىپ بارمامدۇ؟! ھۆكۈمەت ھازىر شۇنچىلىك ۋەھشىيلىشىپ كەتتىكى، ئۇنىڭ ساقچىلىرى ئۆزلىرىگە ئالىيىپ قاراپ قويغۇ-چىلاردىنمۇ گۇمان قىلىدىغان بولۇپ كەتتى. بىرەر پاكىت بىلەن تۇتۇش ئەمەس، ئالدى بىلەن تۇتۇش، ئاندىن پاكىت ئىزدەش، ياساشقا ئۆتتى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ماھىيىتى مۇشۇ. شۇڭا، مېنى نېمە ئاساس بىلەن تۇتىسەن، دېگىلى بولمايدۇ، تۇتۇپلىۋالسا، پاكىتنى پەيدا قىلماق تەس ئەمەس. ياخشىسى تۇتۇق بەرمەسلىك! يىراقتىنلا ساقچىغىمۇ، پۇقراچە كىيىنگەن كىشىلەرگىمۇ سەپسېلىپ ماڭغان تۈزۈك. نىزامىدىن شۇنداق ئىش ـ پېشكەللىك يۈز بېرىپ قالغۇدەك بولسا، قانداق قىلىش-نىڭ لازىملىقىنى ئويلاپ، ئوڭ قولىنى يانچۇقىدىن چىقارماي كېتىپ باراتتى.

كەينىدىن بىرى ئۇنىڭغا يېتىشىپ كەلدى:

— سالام، ئەپەندى، نەگە؟

ئۇ كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراپ:

— سالام، زەينىدىن! — دېدى قول بېرىپ.

زەينىدىن يېقىنقى كۈنلەردىن بېرى نىزامىدىن بىلەن تونۇ-شۇپ قالغان. بۇ ئۇچرىشىش بىلەن ھەر ئىككىسىنىڭ چىرايىدا جۇشقۇنلۇق ياندى.

— تويغا! — جاۋاب بەردى نىزامىدىن.

— نەدىكى تويغا؟

— ئالتە شوئار مەھەللىسىدىكى تويغا.

— مۇنداق دەڭا، ئالتە شوئار مەھەللىسىدىكى توي مۇراسىمىغا قاتناشقىلى مېڭىپسىز ـ دە؟

زەينىدىن ئىشنىڭ دەل ئۇستىدىن چۈشكەندى. ئۇلار خىلى يېقىن بولۇپ قالغان بولسىمۇ، ئەمما باسقان قەدەملىرىنى بىر ـ بىرىدىن يوشۇرۇپ يۈرۈشكەن. مانا ئەمدى ئىككىسىنىڭ بىر يولدا ئىكەنلىكى ئايان بولۇپ، سىر تۇتۇشقا ئورۇن قالمىغانىدى. شۇڭا، ئۇ ئىشەنچلىك هالدا ئۇنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قاراپ:

— ئەلۋەتتە، ۋاقىت يەتتى، زەينىدىن، ھەرنىنىڭ زەھىرىدىن قورققان ئادەم ھەرگىز ھەسەل يېيەلمەيدۇ، — دېدى.

— توغرا ئېيتتىڭىز، ئەپەندىم، — ئۇنىڭ بايىقى ئەندىشىلىرىدىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى. شۇڭا، جىددىي هالدا مۇنداق دېدى، — هامىنى بىر ئۆلۈم، ئازادلىق ئۈچۈن كۈرەش قىلىشتا ئۆلۈمدىن قورقماسلىق كېرەك!

— شۇنداق، — دېدى نىزامىدىنمۇ جىددىي هالدا، — گومىنداڭچىلار بىزنى «سىڭكۇ» دەپ كېلىۋاتىدۇ، دۇنيادا بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق خورلۇق بولماس. خورلۇقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا، ئۆلۈمدىن قورقماسلىققا توغرا كېلىدۇ. ئادەم ئۈچۈن ئەڭ قىممەتلىك نەرسە — ئازادلىق ـ ئەركىنلىك! مۇشۇ يولدا «سىڭكۇ» لارنىڭ قانداق ئىشلارنى تەۋرىتەلەيدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ قويۇش ۋاقتى يەتتى. بىزنىڭمۇ تارىخىمىز يېزىلىۋاتىدۇ، خورلانغان ئادەملەر تارىخىنىڭ داۋامىنى: كۈرەش قىلماق، بەختكە يەتمەك، دەپ يازىدۇ. چۈنكى، خورلۇق چەكلىك بولىدۇ، كۈرەش چەكسىز بولىدۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ؟! — نىزامىدىن توختاپ ئۇنىڭغا قارىدى، ئۇنىڭ ئۆز سۆزىدىن ئۆزى هاياجانلىنىپ قويۇق قاشلىرى تىكلىشىپ، چە-

-رايى تېخىمۇ سۇرلۇك تۇسكە كىرگەنىدى.

ئەلۋەتتە، — دېدى زەينىدىن نىزامىدىنىنىڭ سۆزلىرىدىن ھاياجانلىنىپ، — ھازىر ئالتە شوئار مەھەللىسىدىكى تويغا قاتنىشىمىز، كەچ كىرگەندە، يۆلەن تارتىمىز - دە! — ئۇ ھۇزۇرلىنىپ قىزىپ كەتكەن ئالىقانلىرىنى بىر - بىرىگە سۇر-كىدى..

نىزامىدىن كۈلۈمسىرەپ:

— ھاي - ھاي يۆلەن، ھاي يۆلەن، بەخت نەدە، يارى - يار، ئازادلىققا بەلنى باغلاپ چىققان يەردە يارى - يار، دەيمىز دەڭا، — دېدى.

ئىككىسى كۈلۈشۈپ كەتتى، بۇ كۈلكە ئىچ - ئىچىدىن ئۇرغۇپ چىققانىدى.

ئۇلار دوقمۇشتىن قايرىلىپ، ئالتە شوئار مەھەللىسىگە كەلدى. ئۇلارنىڭ ئالدىدىكى بىر ھويلىدىن داپ، دۇتار، تەمبۇر ئاۋازى ئاڭلاندى. يەنە بىرنەچچە ھويلىدىن ئۆتسىلا، نەغمە - ناۋا ئاۋازى ئاڭلىنىۋاتقان ئەللىك ئالتىنچى نومۇرلۇق ھويلىغا باراتتى. ئىككىسى قەدەملىرىنى تېزلەتتى. ئەللىك ئالتىنچى نومۇرلۇق ھويلىدا توي مەرىكىسى قىزىپ كېتىپتۇ، بىرنەچچە ئادەملەر پۈتۈن ئىشتىياقى بىلەن ساز چېلىۋېتىپتۇ. ھويلا ئىچى يۈزلىرىدىن خۇشاللىق، تەبەسسۇم ئىپادىلىنىپ تۇرغان مېھمان-لار بىلەن تولۇپ كېتىپتۇ. زەينىدىن ماموتاخۇن ئىسىملىك ساھىبخان بىلەن كۆرۈشۈشكە ئالدىرىماقتا ۋە ئەتراپىغا سەپسې-لىپ قارىماقتا ئىدى. ناخشا - ساز، ئويۇن - تاماشا داۋام قىلماقتا ئىدى.

مېھمان كۈتۈۋاتقان بىرى ئۇلارنىڭ قولىقىغا پىچىرلىدى:

— ساھىبخان ئىككىڭلارنى ئاۋۇ ئۆيدە بىرەر پىيالە چاي ئىچىشكە تەكلىپ قىلىۋاتىدۇ، قېنى مەرھەمەت.

ئىككىسى پاكارغىنا بىر ئۆينىڭ ئىشىكى ئالدىغا كەلدى.

مېھمان كۈتكۈچى ئۇلارنى ئۆيگە كىرگۈزۈۋېتىپ، ئىشىكنى يېپىپ قويۇپ كەتتى.

بۇ ئۆيدە يەنە بىر مېھمان كۈتكۈچى بار ئىدى، ئۇ:

— قېنى، ئىچكىرىكى ئۆيگە، — دېدى.

ئىككىسى ئىچكەركى ئۆيگە سالام بىلەن كىردى. ئىچكەركى ئۆيدە چۆرىدەپ كۆرپىلەر سېلىنغان، كۆرپىلەر ئۈستىدە لىققىدە كىشىلەر ئولتۇرۇشاتتى. نىزامىدىن بىلەن زەينىدىن ئولتۇرغان ئادەملەر بىلەن بىرمۇبىر قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى ـ دە، كۆرپىدىن ئورۇن ئالدى. ياش بىر يىگىت ئولتۇرغانلارنىڭ قولىغا سۇ ئالدى ـ دە، داستىخان سالدى. نان، تاتلىق تۇرۇملار سېلىنغان پەتنۇسلارنى قويدى، ئاندىن چاي تارتىلدى. زەينىدىن قولىغا چىنىنى ئېلىپ ئۆيدىكىلەرگە سەپسالدى. ئۇلارنىڭ چىرايلىرىدا ئېغىر بېسىقلىق، خۇشخۇيلۇق، كۆتۈرەڭگۈ روھىي ھالەت ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. ئۇ تېخى گەپ ـ سۆز باشلانماي تۇرۇپلا كىشىلەرنىڭ نېمىشقا بۇ يەرگە يىغىلىپ قالغانلىقىنى چۈشەندى. ئۇنىڭ ياخشى تونۇيدىغان ئادىمى تۆردىكى قاتارنىڭ چېتىدە ئولتۇرۇپتۇ. ئۇ ناۋاقتا زەينىدىنگە، پات ئارىدا مەلۇم جايدا بىر يىغىن ئېچىلىدۇ، دېگەنىدى. ئۇ يىغىن مۇشۇ بولسا كېرەك، دەپ ئويلىدى.

— مېھمانلىرىمىز كېلىپ بولدى، قېنى، توي مۇراسىمىمىزنى باشلايلى يولداشلار، — دېدى تۆردىكى قاتاردا ئولتۇرغان ئابدۇكېرىم ئاباسوف كۈلۈمسىرەپ، — بۇ يىغىلىش بىز تەشنا بولۇپ كەلگەن «ئازادلىق» تەشكىلاتى رەھبەرلىكىنىڭ كېڭەيتىلگەن يىغىنى. يىغىندا ھەرقايسى چوڭ گۇرۇپپىلارنىڭ مەسئۇللىرى چاقىرىلدى. ھازىر ۋەزىيەتتە ئۆزگىرىش تېز بولماقتا. ئويغانغان خەلق تەشكىللىك بىر كۈچنىڭ رەھبەرلىكىگە موھتاج، بىز ئويۇلتاشتەك مۇستەھكەم ئويۇشتۇق. ۋاقىت پىشىپ قالدى. يولداشلار، مانا ئەمدى مەڭگۈ ئۆچمەس كۈرەشچا

تارىخ يارىتىشنىڭ پەيتى كەلدى. بىز بۈگۈنكى خەلقىمىزلا ئە-
مەس، بەلكى كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمىز ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئالى-
دىغان ئۇلۇغ ئىشلارنى قىلىشىمىز كېرەك. بىز ھەرگىز ئۇلار-
نىڭ قارغىشىغا قالماسلىقىمىز كېرەك. بىز قوراللىق قوزغىلاڭ
كۆتۈرۈشكە بەل باغلىدۇق، شۇڭا قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش-
نىڭ تەييارلىقىنى پۇختا ئىشلىشىمىزگە توغرا كېلىدۇ، —
ئۇ سوۋۇپ قالغان چايدىن ئىككى يۇتۇم ئىچىپ سۆزىنى داۋا-
لاشتۇردى، — ھازىر ئىلقىدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ ھەرىكىتى
جىددىي، بىزنىڭ ئەۋەتكەن ئادەملىرىمىز خەلقنى تەشكىللەش -
ئۇيۇشتۇرۇش خىزمىتىنى ئىشلەپ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ رەھبەر-
لىكىگە ياخشى ياردەم بەرمەكتە. قوزغىلاڭچىلارنىڭ بىزگە قويۇ-
ۋاتقان ئورۇنلۇق تەلەپلىرىمۇ بار...

يىغىن باشقۇرغۇچى يىغىندا ئولتۇرغانلارغا جىددىي ھەم
ئېغىر ۋەزىپىلەرنى يۈكلىمەكتە ئىدى. بۇ يەردە ئولتۇرغانلار
زاۋۇتلارنىڭ بوشىتىلغان ئىشچىلىرىدىن، غۇلجا شەھەر ئەتراپى-
دىكى دېھقانلاردىن ۋە زىيالىيلاردىن بولۇپ، يىگىرمىگە يېتەت-
تى. بۇلارنىڭ كۆپچىلىكىنى نىزامىدىن تونۇمايتتى. بىرنەچچە
تونۇشلىرىدىن باشقا ئابدۇكېرىم ئاباسوفنى ئەڭ ياخشى تونۇيتتى
ۋە ئۇنىڭ بىلەن سىرداش دوست ئىدى. ئۇلار ئۈرۈمچىدە تونۇش-
قان، نىزامىدىن ئۆلكىلىك دارىلمۇئەللىمىننىڭ ئەڭ بۇرۇن
ئوقۇش تۈگەتكەن ئوقۇغۇچىسى بولۇپ، شۇ يەردە ئوقۇتقۇچىلىق
قىلغاندا، ئابدۇكېرىم تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچىسى
ئىدى. ئۇلار شۇ مەزگىلدە تونۇشۇپ قېلىن دوستلۇق ئورناتقان،
كېيىن نىزامىدىن ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيىسىگە ئوقۇتقۇچى
بولۇپ يۆتكىلىپ كەلگەندە، ئۇنىڭ كەينىدىن ئابدۇكېرىممۇ كې-
لىپ، شەھەرلىك مائارىپ ئىدارىسىگە تەرجىمان بولۇپ ئورۇن-
لاشقان.

يىغىن قاتناشقۇچىلىرى جىددىي كەيپىياتتا سۆزلىگۈچىنىڭ

ئاغزىغا قاراپ ئولتۇراتتى. ئابدۇكېرىم سىرتتىكى ئەھۋاللارنى،
لىۋ بىندېنىڭ ئىلىغا كەلگەندىن بۇيانقى ئېلىپ بېرىۋاتقان خۇپى-
يانە ھەرىكەتلىرىنى، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ گومىنداڭغا قارشى
كەيپىياتىنىڭ ئۇستۇنلۇكىنى، خەلقىنىڭ ئازادلىق، ئەركىنلىك-
كە بولغان ئىنتىلىشىنى ئۇزاق سۆزلىدى. باشقىلارمۇ ئۆز پى-
كىرلىرىنى بايان قىلدى.

ئابدۇكېرىم يەنە ئىلقا قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ يېقىنقى ھەرى-
كەتلىرىنى، گومىنداڭنىڭ بەزىبىر ئورگانلىرىغا تۇيۇقسىز تې-
گىپ قويۇپ، ئۇلارنى ئالاقزادىلىككە سېلىۋەتكەنلىكىنى بايان
قىلىشقا باشلىدى. ئاباسوفنىڭ ئېيتقىنى ئولتۇرغانلار ئۇچۇن
يېڭىلىق ئىدى.

— ئېلىنغان مەلۇماتلارغا قارىغاندا، — دېدى ئۇ، —
بۇ يىل يەنى 1944 - يىل ئاۋغۇست ئېيىدا پاتىخ مۇسلىموف
يولداشلىرىدىن ئايرىلىپ، قاچقۇن بولۇپ يۈرۈپ، ئاخىر ئىلقا
ناھىيىسىنىڭ ئۇلاستاي دېگەن تېغىغا بارىدۇ. ئۇ يەردە سۇۋاد-
بېك ئىسىملىك ئاغىسىنىڭ ئۆيىدە ياتىدۇ. ئەتىسى سۇۋاتبېك
جېلىلىيۇزىدىكى خەمىت مۇسلىموفنى تېپىپ كېلىدۇ. شۇنىڭدىن
كېيىن رەپىق بايچۇرىن، ھوشۇرەم مەمەتوف، ئوسمان ئىبراھى-
موف، نۇرۇم ئوبۇلۇفلارمۇ كېلىدۇ. بۇلار سوۋانبېكنىڭ ئۆيىدە
ئۇچرىشىدۇ. بۇ چاغدا ئۇلار گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە ئۆچمەنلى-
كى ئىنتايىن كۈچلۈك بولغان غېنى مەمەتباقىيۇفنىڭ قاش
دەرياسى ئەتراپىدا يۈرگەنلىكىدىن خەۋەر تاپىدۇ. ئۇلار غېنىنى
تېپىپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتىدۇ. ئۈچ كۈندىن كېيىن غېنىمۇ،
ئاكىسى ئەكبەر بىلەن سېيىتمۇ كېلىدۇ. ئەكبەر بۇ چاغدا يوشۇ-
رۇنۇپ يۈرەتتى. چۈنكى، ئۇنىڭ يوشۇرۇنۇپ يۈرۈشىگە زېرەك-
لىك ھەم چاققانلىق بىلەن قىلىنغان مۇنداق بىر ئىش سەۋەب
بولغان، بۇنى سىلەرگە قىسقىچە ھېكايە قىلىپ بېرەي: بىر
كۈنى گومىنداڭچىلار ئۇنىڭ ئۆيىگە تۇيۇقسىز باستۇرۇپ كىر-

گەن. ئەكبەر ئۇلارغا: «مېنى تۇتۇپ كەتسەڭلار مەيلى، قارشى-
لىقىم يوق، لېكىن مەن ئۆمرۈمدە ئۆيۈمگە كەلگەن كىشىنى
مېھمان قىلماي قايتۇرغان ئەمەسمەن. ئاۋۋال سىلەرنى ئەنە،
ئاۋۇ ئوغلىقىم بىلەن مېھمان قىلىمەن، شۇنىڭدىن كېيىن چى-
رايلىقچە ئالدىڭلارغا چۈشۈپ ماڭىمەن» دەپتۇ. ئۇلار رازى
بولۇشۇپتۇ. شۇ ئارىلىقتا ئەكبەر خوتۇنىغا ئاتنى ئىگەرلەپ يار
بويىغا تەييار قىل، دېگەن گەپنى شەرەتلەپ ئۇقتۇرۇپ ئۈلگۈ-
رۈپتۇ. ئەكبەر ئوغلاقنى تۇتۇشقا كىرىشىپ، ئۇنى قوغلاپ -
قوغلاپ يار بويىغا چۈشۈپتۇ - دە، تەييار قىلىنغان ئېتىغا
مىنىپ قېچىپ كېتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇ تاغ ئىچىدە يوشۇ-
رۇنۇپ يۈرگەن يېرىدىن كەلگەن. مانا بۇلار نىلقا قوزغىلاڭچىلى-
رىنىڭ باشلامچىلىرى، تەشكىللىگۈچى، رەھبەرلىك قىلغۇچى
كۈچلىرى، شۇنداقلا يەنە بۇلارنىڭ ھەممىسى بىرنەچچە ئون
كىشىلىك ئەترەتلەرنىڭ كوماندىرلىرى. يېقىن ئارىدا ئۇلار بىر-
نەچچە يۈز، بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك ئەترەتلەرنىڭ كوماندىرلى-
رى بولغۇسى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار ئۇلاستاي تېغىغا يىغى-
لىپ، گومىنداڭ تۈزۈمىگە قارشى كۈرەش قىلىش ئۈچۈن قە-
سەمياد قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ سۆيۈملۈك خەلقىنى ئازاد قىلىشقا
بەل باغلىغان. ئۇلار ئالدى بىلەن گومىنداڭچىلارنى ئالاقزادى-
لىككە سېلىش، ئەنسىزلىككە چۈشۈرۈشنى ئويلاشقان. غېنى
بىلەن ئەكبەر بىردىن مۇھاپىزەتچىسىنى ئېلىپ، غۇلجا شەھىرى-
گە يوشۇرۇنچە كىرگەن. غېنى يېرىم كېچىدە گومىنداڭ قوشۇنى-
لىرىنىڭ ئىلىدىكى قوماندانلىق شتابىنىڭ دەرۋازىسىدا تۇرغان
ئىككى قاراۋۇلنىڭ ئالدىغا ئات چاپتۇرۇپ كېلىپ، ئۇلارنى
ئېتىپ تاشلاپ، قولىدىكى قورال، بېلىدىكى ئوقدانلىرىنى ئې-
لىپ ئايرودروم تەرەپكە قېچىپ كەتكەن. ئەكبەرمۇ نەق شۇ
چاغدا ئايرودروم دەرۋازىسىدىكى ئىككى قاراۋۇلنى ئېتىپ، ئۇ-
لارنىڭمۇ قورال، ئوقدانلىرىنى ئېلىپ قاچقان. ئۇلار تۆتى ئۈچ-

ـرىشىپ تاغقا يول ئالغان ۋە ئەتىسى ئۆلاستايغا يېتىپ بارغان. بۇ ئىش گومىنداڭ ئۈچۈن ئاجايىپ چوڭ ۋەھىمە پەيدا قىلغان. گومىنداڭچىلار پايپېتەك بولۇشۇپ، خۇددى يامان چۈش كۆر- گەن ئادەمدەك كۆزلىرىنى پارقىرىتىپلا قالغان ۋە ئىدارە - ئىدارىلەردە ئەنسىزلىك يانغان. . .

ئابدۇكېرىم بىر تىنىۋالدى. يېنىدا ئولتۇرغانلارنىڭ هاياـ جانلانغان، تەبەسسۇم ئەكس ئەتكەن چىرايلىرىدا دېرىزىدىن چۇ- شۇپ تۇرغان كۈننىڭ ئاخىرقى نۇرلىرى ئوينىماقتا ئىدى. ئول- تۇرغانلار سۆزگە شۇنچىلىك بېرىلىپ كەتكەن ئىدىكى، ئابدۇ- كېرىم سۆزدىن توختىغان بولسىمۇ، قىمىر قىلماي، خۇددى قېتىپ قالغان ئادەمدەك ئۈنىگىغا تىكىلىپ قالغانىدى. بەزىلەر ئىشنىڭ بۇ دەرىجىگە يەتكەنلىكىنى تېخى بىلمەيتتى بىلگەنلەرمۇ ئومۇمىي كەيپىياتقا ئۆزلۈكىدىن ئەگىشىپ، جىمىپ ئولتۇرۇپ كېتىشكەنىدى. ئادەملەرنىڭ بىر ئىرادىگە كەلگەنلىكى، ئۆزلە- رىنى ئۇلۇغ بىر ئىشقا ئاتىغانلىقى جىددىي تۇس ئالغان قىياپەت- لەردىن، بەزىدە غەزەپ ئۇچقۇنلىرى يانغان، بەزىدە تەبەسسۇم چاقنىغان كۆزلەردىن، يىمىرىلگەن لەۋلەردىن بىلىنىپ تۇراتـ تى. شۇ هالدا بىرهازا ئۆتكەندىن كېيىن، ئاڭلىنار - ئاڭلان- ماس پىچىرلاشلار باشلاندى.

ئۇ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— يەنە خەۋەرلەرگە قارىغاندا، نىلقا قوزغىلاڭچىلىرى گومىنداڭچىلارنىڭ قولىدىن نۇرغۇن قورال - ياراغلارنى تارتى- ۋالغان. ئۇلار بىر تۇركۇملا ئەمەس، تۇركۇم - تۇركۇملەپ تاغدا بىمالال هەرىكەت قىلماقتا. پاتىخ، غېنى ئەترىتىدىن قى- رىق ئادەم، ئوسمان، نۇرۇملار ئەترىتىدىن ئوتتۇز ئادەم، ئەك- بەر ئەترىتىدىن يىگىرمە ئادەم، سېيىت ئەترىتىدىن ئون ئادەم بولۇپ، هەممىسى يۈز ئادەم نىلقا ساقچى ئىدارىسىگە تۇيۇقسىز هۇجۇم قىلىپ، ئۇلارنى تىرىپىرەن قىلىۋەتكەن ۋە كۆپ مىقدار-

دا مىلتىق، ئوق ـ دورا غەنىيمەت ئالغان. ئۆزلۈكىدىن كېلىپ ئەترەتلەرگە قوشۇلغانلارغا قورال ـ ياراغ تارقىتىپ بېرىلگەن. مانا بۇلار ئىلقىدىكى ئاساسلىق ئەھۋاللار...

يىغىن قاتناشچىلىرى ئابدۇكېرىم ئاباسوفنىڭ يەتكۈزۈۋاتقان مەلۇماتلىرىدىن تېخىمۇ روھلىنىپ ھاياجانلاندى. ئۇنىڭ سۆزىگە پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلىپ كەتكەنلەر ئۆزۈلدۈرمەي تاماكا چېكىشەتتى، ئۆي ئىچىنىڭ كۆپكۆك تاماكا ئىسىغا تولغانلىقىنى ھېچكىممۇ سەزمەيتتى. ئادەم دەرد تارتىپ قايغۇرسا ياكى خۇشال بولۇپ ھاياجانلانسا تاماكا خۇمارى قاتتىق تۇتىدۇ. شۇ تاپتا قوزغالغان ھاياجان ئۇلارنى ئەنە شۇنداق ھالغا كەلتۈرۈپ قويغانىدى. ئۇلار ئابدۇكېرىمدىن يەنە يېڭى، ئاڭلىمىغان سۆزلەرنىڭ چىقىشىنى كۈتەتتى. ئولتۇرغانلار ئۆز ھاياتىدا كىرمىگەن كوچىلارغا كىرگەنلىكىدىن، تاشلانمىغان قەدەملەرنىڭ تاشلانغانلىقىدىن سۆيۈنمەكتە ئىدى. ئادەم شۇنداق نەرسە، ئارزۇ ـ ئارمىنىنىڭ ئۇچقۇنلىرىنى كۆرسىلا ھېس ـ تۇيغۇلىرى قوزغىلىپ، ئۆزىنى شۇ يولدىكى پىداكار ھېسابلايدۇ. شۇنداقلا ئۇلار ئۆزلىرىنىلا ئەمەس، كەلگۈسىنىڭ، بالا ـ چاقىلىرىنىڭ بەخت ـ سائادىتى ئۈچۈن چېلىشقا ئاتلانغانلىقىدىن ئۆزلىرىنى بەختىيارلىق ئىلكىدە سېزىدۇ. شۇڭا، ئۇلار ئابدۇكېرىمنىڭ سۆزلىرىگە تەشنا، ئۆزلىرىنى قانداق ۋەزىپىلەرنىڭ كۈتۈپ تۇرغانلىقىغىمۇ تەشنا.

ئابدۇكېرىم تېخى سۆزلەنمىگەن، ئەمما سۆزلەش ئۈچۈن كۆڭلىگە پۈككەن سۆزلەرنىڭ سالمىقىدىن ھاياجانلىنىپ مۇنداق دېدى:

— بىز ئۇلۇغ ئىش ئۈچۈن ئاتلىنىپ چىقتۇق، تارىخ يانمايدۇ، مەردلەر باسقان ئىزىدىن قايتمايدۇ!... گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىزنى ھېچ ئىش قىلالمايدۇ، دەپ ئويلايدۇ، راست شۇنداقمۇ؟ قولىمىزدىن ھېچ ئىش كەلمەمدۇ؟ — ئۇ مەردانە،

جۇشقۇن چىرايلارغا تىكىلدى، — كېلىدۇ، كېلىۋاتىدىغۇ. دۇنيادىكى باشقا مىللەتلەر قىلالىغان ھەرقانداق ئىشنى بىزمۇ قىلالايمىز، ئۆزىمىزنى باشقۇرالايمىز، يۇرت سورىيالايمىز. . . ئەمما بىز بۇگۈن مەھكۇم مىللەت، ئىشىنىشىمىز كېرەككى، پات يېقىندا ئازاد مىللەتكە ئايلىنىمىز!

كەلگۈسىگە يانغان ئىشەنچتىن كىشىلەر ئولتۇرالماي قالدى. جىددىي تۇس ئالغان چىرايلار ئوت ئالدى. داستىخان يىغىشتۇرۇلماي ئۈستى - ئۈستىلەپ قايناق چاي قۇيۇلماقتا ئىدى. ئاندىن لېگەن - لېگەنلەردە پولۇ تارتىلدى. ئۆي ئىگىسى ئولتۇرغانلارنى تاماق يېيىشكە تەكلىپ قىلاتتى. لېكىن، ھەممىنىڭ يېنىپ كەتكەن كۆزلىرى سۆزلىگۈچىدە ئىدى.

— قېنى، تاماق يېگەچ ئاڭلايلى، — دېدى ئابدۇكېرىم سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — چارلاپ ئىگىلىگەن ئەھۋاللارغا قارىغاندا، غۇلجىدىكى چوڭ - كىچىك تېرە زاۋۇتلار شېخودا تۇرۇشلۇق گومىنداڭ قىسىملىرى ئۈچۈن ئىگەر - توقۇم، كەمەر، جۇۋا، قولاقچا، پىيما ئىشلەۋېتىپتۇ. دېمەك گومىنداڭ قوشۇنلىرى تاغ رايونلىرىغا ھۇجۇم قىلىشقا تەييارلىنىۋېتىپتۇ. ئۇلار شۇ جايدىكى قوشۇنلىرىنى يۆتكەپ كېلىپ، نىلقىدا يانغان ئوتنى ئۆچۈرمەكچى ۋە غۇلجا شەھىرىدىكى ئادەملەرنى قاتتىقراق يۆتىلەلمەيدىغان ھالغا كەلتۈرمەكچى. . . بۇنىڭغا نىسبەتەن بىزدىمۇ پۇختا تەييارلىق بولۇشى كېرەك.

ئابدۇكېرىم قىزىق چايدىن بىرنەچچە يۇتۇم ئىچتى - دە، تۆت يانچۇقلۇق ئەستەرلىك چاپىنىنىڭ ئىزمىلىرىنى يېشىۋەتتى. قورساق ئاچىدىغان مەزگىل بولۇپ قالغان بولسىمۇ، ھېچكىم تۇزۇككىنە تاماق يېگىنى يوق. ھەممىسىنىڭ ھېسسىياتى دولقۇنلىنىپ، كۆز ئالدىدىكى ئېغىر ۋەزىپىلەرنى ئويلاپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن تاماققا ھېچكىمنىڭ ئىشتىھاسى تارتمايتتى. بۇ ئولتۇرغانلار ئۆز خەلقىنىڭ تەقدىرىنى ئۆز قولىغا ئېلىشقا رەھ-

بەرلىك قىلىش تارىخىنىڭ ئۇلارغا يۈكلىگەن مۇقەددەس ۋەزىپە-
سى ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر چۈشەنگەن ۋە شۇ كويدا يالقۇنلىنىپ
يېنىپ كېلىۋاتقان ئادەملەر!

ئابدۇكېرىم ھاياجاندىن سەل - پەل تىترىگەن قولىنى ياڭ-
چۇقىغا سېلىپ، تۇمارچە قىلىپ قاتلانغان بىر پارچە خەتنى
ئالدى.

— مانا بۇ خەت ئىلىدىن كەلگەن، — دېدى ئۇ
خەتنى پۈلاڭلىتىپ. ھەممىسى خەتكە ئىنتىزارلىق بىلەن
تىكىلدى، — خەتكە قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئەترەت كوماندىرلىرى
ئىمزا قويغان. ئوقۇپ بېرەي، ئاڭلاپ بېقىڭلار:

«. . . ئەھۋالدا تېز ئۆزگىرىش بولۇشى مۇمكىن. ھازىر-
قى ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئاساسەن ئۆز ھەرىكىتىمىزنى چاپ-
سانراق كېڭەيتىشىمىزگە توغرا كېلىۋاتىدۇ. قوزغىلاڭچىلىرى-
مىز ھازىر ئىلىنى ئىشغال قىلىشقا جىددىي تەييارلانماقتا.
ئەمما، ھازىر ئىلىغا تاغلىرى سوغۇق، يەنە بىر ئىككى ھەپتىدىن
كېيىن قاتتىق سوغۇق چۈشۈپ كېتىدۇ. قوزغىلاڭچىلىرى-
مىزنىڭ پاختىلىق كىيىمى يوق، بۇ ئەھۋال بىزنىڭ ھەرىكىتى-
مىزگە توسقۇنلۇق قىلماقتا. ئەگەر سىلەر گومىنداڭ تىكتۈرۈ-
ۋاتقان ۋە بىرنەچچە كۈندىن كېيىن شىخوغا ماڭغۇزماقچى بولغان
قىشلىق كىيىم - كېچەكلەرنى قولغا چۈشۈرۈپ بىزگە يەتكۈزۈپ
بەرسەڭلار ئىدى، ئىنتايىن ياخشى بولغان بولاتتى. بىزنىڭ
قىيىنچىلىقلارنى يېڭىشىمىزگە ناھايىتى چوڭ ياردەم بولاتتى.
بىر ئىلاجىنى قىلىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمىز. »

كۈن ئولتۇرۇپ كەتتى. دېرىزىدىن چۈشۈپ تۇرغان كۈن
شولىسى يىتتى. قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكۈچە يىغىن قاتناشقۇچىلى-
رى تارقىلىپ كېتىشى كېرەك ئىدى. شۇڭا، ۋەزىيەت تەقەززا-
سى بويىچە ۋەزىپىلەرنى تەقسىم قىلىش مۇزاكىرىسى باشلاندى.
بۇ ئىش ئانچە ئۇزاققا سوزۇلمىدى. ئارىدىن ئون بەش - يىگىرمە

مىنۇت ئۆتكەندىن كېيىن، يىغىن باشقۇرغۇچى قىسقىچە غۇلغۇ-لىدىن كېيىن ۋەزىپىلەرنى ئورۇنلاشتۇردى:

بىرىنچى، شەھەر قوزغىلاڭچىلىرىنى قورال - ياراغ بىلەن تەمىنلەشكە تۆت كىشى؛

ئىككىنچى، تەشۋىقات ۋە ياشلار خىزمىتىگە ئىككى كىشى؛

ئۈچىنچى، گومىنداڭنىڭ تىكتۈرۈۋاتقان قىشلىق كىيىم-لىرىنى، ئېگەر - جابدۇقلىرىنى قولغا چۈشۈرۈشكە ۋە ئىلقا قوزغىلاڭچىلىرىغا يەتكۈزۈپ بېرىشكە تۆت كىشى؛

تۆتىنچى، ئىلقا بىلەن داۋاملىق ئالاقە قىلىپ تۇرۇشقا ئىككى كىشى مەسئۇل قىلىندى. نىزامىدىن بىلەن يەنە بىر كىشى يېقىن ئارىدا ئىلقىغا ئەۋەتىلىدىغان بولدى.

يىغىن تارقالدى.

هويلىغا چىققاندا ئابدۇكېرىم نىزامىدىنغا دېدى:

— خوش، نىزامىدىن ئەپەندى، ئۆيىڭىزگە قارايدىغان ئادەم يوق، بالىلىرىڭىزنى قانداق قىلىشنى ئويلاۋاتىسىز؟

— موڭغۇل كۈرەگە ئاچىقىپ قويۇش قارارىغا كەلدىم.

— كېچىكىپ قالامسىزكىن؟

— ياق، ئۇ يول بىلەن ماڭمايمەن، سۇمۇل تەرەپ بىلەن ماڭىمەن. ئەۋلىياھ چوققا ئارقىلىق ئۆتۈپ كەتكىلى بولىدۇ.

— ئۇنداقتا قاتناشنى هەل قىپسىز - دە؟

— هەئە، نۇراخۇن بۇلاقنىڭ يېنىغىچە ئاپىرىپ قويىدىغان ماشىنا تاپتىم، ئۇ يېقىنغا ئۇلاغ تېپىلىدۇ، ناهايىتى يېرىم كۈن-لۈك يول.

— ياخشى، بالىلىرىڭىزنى خاتىرجەم قىلغىنىڭىز تۈزۈك.

— هەمراهىم بىلەن ئوبدان كېلىشىۋالساق، بەلكى يول چىقىپ قالسا، شۇ ياق بىلەنلا كېتىپ قالارمەنمىكىن.

— ئىشقىلىپ يول بىخەتەر بولسا، ئۇنداق قىلسىڭىز تېخىمۇ ياخشى بولىدۇ، — ئۇ ئويلىنىپ قالدى - دە، يەنە

مۇنداق دېدى، — ئۇنداق بولسا سىز بىلەن بەزىبىر مەسىلىلەر-نى ئويدانراق سۆزلىشىۋالايلى، يۇرۇڭ، بىللە يانايلى.

ئابدۇكېرىم بىلەن نىزامىدىن كوچىغا چىققاندا، قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەنىدى. كوچا سىرلىق جىمجىتلىقى، بىرمۇ ئادەم-نىڭ كۆزگە چېلىقماسلىقى بىلەن سۈرلۈك تۈسكە كىرىپ قالغا-نىدى. ئۇلار ئارامبەخش ساپ ھاۋادىن راھەتلىنىپ نەپەس ئال-دى. سوغۇق شامال يۈزىگە ئۇرۇلغاندا، ئابدۇكېرىم ئۆزىنىڭ قاتتىق چارچىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئەنسىزلىك پەيدا قىلىپ، يېقىنلا بىر يەردە تۈيۈقسىز ئىتنىڭ ھاۋشىغىنى، ئادەملەرنىڭ ۋاراڭ - چۇرۇڭى ئاڭلاندى. ھەر ئىككىسى ئۆز كۆڭۈللىرىدە، ئادەم ئوغرىلىرىنىڭ بۇ يەرگىمۇ قەدىمى يېتىپتۇ - دە، دەپ ئويلىدى.

ئىككىسى يانمۇ يان مېڭىپ، قەدەملىرىنى ئىلداملىتىپ تۈننىڭ سىرلىق قوينىدا بىرەمدىلا كۆزدىن غايىب بولدى.

2

غۇلجا شەھىرىنىڭ ۋەزىيىتى بارغانسېرى جىددىيلەشتى. لىۋ بىندېنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ھەر كۈنى دېگۈدەك گۇمانلىق دەپ قارالغان ئادەملەر تۇتقۇن قىلىناتتى. ئۇزۇلدۇرمەي تۇتقۇن قى-لىش كىشىلەرنىڭ كۆڭلىدە ۋەھىمە - ئەندىشە پەيدا قىلماقتا ئىدى.

بۈگۈن توغرا كۆۋرۈك ئەتراپىدا ئەھۋال ئۇشتۇمتۇتلا ئۆز-گىرىپ كەتتى. دۇكاندارلار دۇكانلىرىنى تاقىدى، كىرا ھارۋى-لىرى نەلەرگىدۇر مۆكۈنگەندەك غايىب بولدى. ھەممىلا جايدا مىلتىقلىرىنىڭ ئۇچىغا يالتىراپ تۇرىدىغان ئىشكىلەرنى بېكىتىد-ۋالغان كوچا قاراۋۇللىرى تۇرۇپ كەتتى. گومىنداڭچىلار خۇد-دى گۇناھكارلارنى ئېلىپ ماڭغاندەك ئىدارە خىزمەتچىلىرى ھەم

پۇقرالارنى توغرا كۆۋرۈك يېنىدىكى كۇلۇبقا يىغماقتا ئىدى. مەلۇم بولدىكى، ليۇ بىندې خەلققە سۆزلىمەكچىكەن. ئەمما، كىشىلەر گۇمانسىراشقا باشلىدى:

— نېمانچىلا سۈرلۈك يىغىن بۇ...

— كوچىنىڭ ئىككى يېقىدا تۇرۇپ كەتكەن ساقچىلار ليۇ بىندېنى قوغداۋاتامدۇ ياكى نىلقا پارتىزانلىرىدىن ئەنسىرەۋاتامدۇ؟

— بىزنى كۇلۇبقا يىغىۋېلىپ ئوققا تۇتامدۇ يا؟...

ئادەملەر كۇلۇبقا لىق تولغاندا، ليۇ بىندې بىلەن ئابدۇكېرىم ئاباسوف سەھنىگە چىقتى. ئابدۇكېرىم ليۇ بىندېنىڭ سۆزىنى تەرجىمە قىلىش ئۈچۈن چاقىرتىلغانىدى. ليۇ بىندې ئىلىدا پەيدا بولغاندىن بېرى مۇنداق يىغىنلارنى كۆپ ئاچقان ۋە ئىدارىلەرگىمۇ كۆپ بارغان. ئۇ ھەر قېتىملىق چوڭ - كىچىك يىغىنلاردا خەلق كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىشقا ئۇرۇناتتى ۋە ئۆز كۆڭلىدىكى بىئاراملىقنى يوشۇرۇشقا كۈچەپ تىرىشاتتى. شۇڭلاشقا، ئۇ نىلقا بىلەن غۇلجىنىڭ قاتنىشىنى ئۈزۈپ تاشلىغان بولسىمۇ، لېكىن قوراللىق پارتىزانلارنىڭ نىلقا تاغلىرىدا نېمە ئىشلارنى قىلىۋاتقانلىقى، بۇ ئۇلۇغ تەۋرىنىشنىڭ ھۆكۈمەتنى قانداق ئالاقزادىلىككە سېلىۋاتقانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەرلەر ئۇزۇلمەي كېلىپ تۇراتتى.

ليۇ بىندې سۆزىنى كۇلۇمسىرەپ تۇرۇپ، خۇددى خاتىرجەم ئادەم قىياپىتىدە مۇنداق باشلىدى:

— ھەر مىللەت ھەر كەسىپتىكى پۇقرالار، قېرىنداشلار، ئەمدى خاتىرجەم ئۆز ئىشىڭلارنى قىلىۋېرىڭلار، يېقىندا نىلقا ۋەقەسى باستۇرۇلدى. بۇ غېنى، پاتىخ، ئەكبەر قاتارلىق ئالتە ئوغرىنىڭ ئىشى ئىدى. ئۇلار بىزگە ھەيۋە قىلىپ، تويۇقسىز نىلقا ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىگە بېسىپ كىرىپ، ئەھمىيەتسىز نەرسىلەرنى بۇلاپ كەتكەن. ئەمما، بۇ ئىش يامان نىيەتلىك ئادەملەر تەرىپىدىن چوڭايتىلىپ سۆزلىنىپ، پۇقرالار ئارىسىدا

ۋەھىمە پەيدا قىلغان. لېكىن، بۇ ئۇنداق ۋەھىمە پەيدا قىلغۇدەك چوڭ ئىش ئەمەس. سىلەر ئوبدان ئويلاپ بېقىڭلار، نەچچە مىليون مۇنتىزىم ئارمىيىسى، زامانىۋى قورال - ياراغلىرى بار ھۆكۈمەت بۇ ئىشقا قاراپ تۇرامدۇ، بىرنەچچە ئوغرىنىڭ پاراكەندىچىلىكىگە كۈچى يەتمەسمۇ؟ ئەلۋەتتە يېتىدۇ، يەتتى، ئۇلارنىڭ كۆلىنى كۆككە سورۇۋەتتى. دۆلەت ئارمىيىسىنىڭ كۈچىنى سەل چاغلىماسلىق كېرەك. ئەمدى بۇ ئالتە توك-توكنىڭ ئىشىغا ھەيران بولۇپ، گاڭگىراپ - تەمتىلەپ يۈرمەڭلار، مېنىڭ ئېيتقانلىرىمنىڭ ھەممىسى راست. ئۇنداق بۇزۇق پىتنە - پاساتچىلارنىڭ سۆزلىرىگە ئىشەنمەسلىك لازىم. بۇنىڭدىن كېيىن يەنە ئاڭلىساڭلار ھەرگىز ئىشەنمەڭلار، ئۇنداق يامان نىيەتلىك كىشىلەرنىڭ ئىغۋالىرىنى ۋاقتىدا ھۆكۈمەتكە مەلۇم قىلىڭلار، شۇ چاغدا سىلەرمۇ خاتىرجەم بولىسىلەر...

ئابدۇكېرىم ئاباسوف ليۇ بىندېنىڭ سۆزىنى تەرجىمە قىلىش ئۈچۈن سەھنىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇنىڭ چىرايىدا تەنە، مەسخىرە چىقىپ تۇراتتى. ئۇ ليۇ بىندېنىڭ سۆزىنى باشقىچە سۆزلەر بىلەن تەرجىمە قىلدى: «ئالتە ئوغرى» دېگەن سۆزنى «نۇرغۇن ئادەم» دەپ، «ئالتە ئوغرىنىڭ ئىشى» دېگەننى «خەلق ھەرىكىتى» دەپ، «ئەھمىيەتسىز نەرسىلەرنى بۇلاپ چىققان» دېگىنىنى «نۇرغۇن قورال - ياراغلارنى ئېلىپ چىقىپ كەتكەن» دەپ ئۆرىدى. ليۇ بىندې ئۇيغۇرچىنى بىلەتتى. ئۇ بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ، چىرايى ئۆڭدى، تېپىرلاپ ئۇياق - بۇياققا ماڭدى ۋە ئاباسوفنى سۆزلەۋاتقان يېرىدىن ئىتتىرىۋەتتى - دە، كۆزلىرىنى ئالايتىپ، تەرىنى تۇرۇپ ئۆزى ئۇيغۇرچە سۆزلەشكە چۈشتى. ئاباسوف ئۇنىڭ خاپا بولۇپ غەزەپلەنگەنلىكىنى ۋە ئۇنى بوش قويۇۋەتمەيدىغانلىقىنى پەملىدى - دە، پەيتنى غەنىيمەت بىلدى. ئۇ سۆزلەۋاتقان پەيتتىن پايدىلىنىپ، تەرەت قىلىۋېلىش باھانىسى بىلەن ھاجەتخانىنىڭ ئارقىسىدىكى پاكار تامدىن

ئۇياققا سىيرىلىپ چۈشۈپ كەتتى ۋە كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە
غايىب بولدى.
لىيۇ بىندې سۆزىنى تۈگىتىپ كەينىگە، ئىككى يېنىغا قارد-
ىدى. ئابدۇكېرىمنىڭ ئۆزى تۇرماق سايىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. ئۇ
بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلارنى ئىزدەشتۈردى. ئۇرۇمچىدىن ئېلىپ كەل-
گەن ئالتە نەپەر كانوۋۇيلىرىنى ئۇياق ـ بۇياققا چاپتۇردى،
لېكىن ئۇنى ھېچنەدىن تاپالمىدى. ئۇنىڭ تېزلىك بىلەن قېچىپ
كەتكەنلىكى مەلۇم بولدى. قانداق قىلىش كېرەك؟ ئۆزى سۆز-
لىگەن پىتنە ـ پاساتچى، ئىغۋاگەرنىڭ چوڭى يېنىدا ئىكەن
ئەمەسمۇ. . . ئۇنى تۇتۇش كېرەك، تۇتماي بولمايدۇ، چاپساد-
راق تۇتمىسا بالانىڭ چوڭىنى شۇ تېرىيدۇ، قاپقانغا چۈشكەن
بۆرىنى قاچۇرۇپ قويغىنىمىزنى قارىمامدىغان، ئەستاغپۇرۇللا. . .
لىيۇ بىندې شۇلارنى ئويلىدى ـ دە، يۈرىكىنىڭ ئەلەم ئوتىدا
كۆيۈۋاتقانلىقىنى، قەيەردۇر بىر يەرلىرىنىڭ ئېچىشىۋاتقانلد-
ىقىنى ھەسرەتلىنىپ ھېس قىلدى: «قارا بۇنىڭ يۈرىكىنىڭ
چوڭلۇقىنى، مېنىڭ سۆزۈمنى تەپ تارتماي، تەتۈرىسىگە تەرجد-
ىمە قىلغىنىنى. . . ــــ دەپ ئويلىدى ئۇ تېپىرلاپ ئۇياق ـ
بۇياققا مېڭىپ، ــــ خەپ سېنى، ئۆزۈمنىڭ كىملىكىنى ساڭا
تونۇتۇپ قويمايدىغان بولسام، بىر قوشۇق قېنىڭنى ئىچ-
مەيدىغان بولسام! . . . »
ئۇ دەرھال بۇيرۇق چۈشۈردى: شەھەرنى قورشاڭلار!
ھەممە يەرنى ئالا قويماي ئاختۇرۇڭلار! ئىزدەپ تېپىپ
قولغا ئېلىڭلار!

3

چۈشتىن كېيىنكى ئىختىيارىي ھەرىكەت ۋاقتىدا ئىلى
گىمنازىيە مەيدانى ئوقۇغۇچىلار بىلەن تولغان، مەيداندا بەزىلەر

ۋالىبول، ۋاسكېتبول ئويناۋاتىدۇ، بەزىلەر تورنىكتا ئېسىلىپ مولللاق ئېتىۋاتىدۇ، بەزىلەر ئېرىق ياقىلىرىدا ئولتۇرۇشۇپ دەرس تەييارلىشىۋاتىدۇ، پاراڭلىشىۋاتىدۇ.

مەيداندا ئىككى كۆك چاپانلىق پەيدا بولدى. ئۇلار ئىدارە تەرەپكە ماڭدى. قۇرغۇي كۆرگەن قۇشقاچلار تۇيۇقسىز جىم بولغاندەك، پورۇقلاپ قايناۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيۇۋەتكەندەك هالەت يۈز بەردى: ئوقۇغۇچىلار كۆك چاپانلىقلارغا قاردىشىپ بىر - بىرىگە ئاستا پىچىرلىشاتتى، يەنە بىرلىرى ئەكسىچە خۇشال بولۇپ، يەنە بىرلىرىگە هەيۋە قىلىپ:

— ئالتە ئوغرىغا يان باسقان، كوچىلاردىكى هۆكۈمەتكە قارشى تەشۋىق ۋەرەقىلىرىنى ئوقۇغانلارنى قويماي تۇتسا بولىدۇ! تۇتۇش، قاماش، هەتتا ئۆلتۈرۈش كېرەك! — دەيتتى.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان تولىمۇ چىرايلىق بىر قىز ئېپىز لەۋلىرىنى چىشلەپ تىترەپ: «ۋىجدانسىز! . . . » دەپ پىچىرلىدى - دە، چەتكە بېرىپ ئېرىق بويىغا بىر كېسەك قويۇپ قولىدىكى كىتابى بىلەن يۈزىنى يېپىپ ئولتۇرۇۋالدى، بۇ رەيهان ئىسىملىك ئوقۇغۇچى ئىدى.

ئىككى ئوغۇل ئوقۇغۇچى تورنىك ئوينىغان بولۇپ پەرۋاسىزلا هالدا سۆزلەشتى:

— كىمنى تۇتار، باتىرغازى، سەن پەرەز قىلىپ باققىنا؟ — دېدى ئورۇققىنا كەلگەن تۇڭگان يىگىت ئۇيغۇر تىلىدا پىچىرلاپ.

— كۆردۈڭمۇ ئىسهاق، — دېدى بايىقى باتىرغازى ئىسىملىك قازاق بالا رەيهاننى شەرەت قىلىپ، — بۇ كۆك ئىتلار ئۇنىڭغا قول سالمىسا بولاتتىغۇ! قارا، چىرايى تاتىرىپ كېتىپتۇ.

كۆك چاپانلىقلار مەكتەپ تەرتىپ مۇدىرىنىڭ شەرەتلەپ كۆرسىتىشى بىلەن مەيداندا توپ ئويناۋاتقان ئىككى ئوقۇغۇچىنى

چاقىردى. ئىككىسى ئويۇننى تاشلاپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەلدى.
مەكتەپ تەرتىپ مۇدىرى ئۆزىنىڭ ئادەتتىكى مىجەزىگە يات ھالدا
سىپايىلىشىپ:

— بۇلارنىڭ سىلەرگە ئېيتىدىغان ئايرىم سۆزى بار ئى-
كەن، ئاڭلاپ بېقىڭلار، — دېدى.

كۆك چاپانلىقلار ئىككى ئوقۇغۇچىنى باشلاپ ماڭدى. بۇ
يەرگە يىغىلغان ئوقۇغۇچىلار بىردىنلا غەزەپلەندى، لېكىن غە-
زەپ ئۇلارنىڭ تۈگۈلگەن مۇشتلىرىدا، تاتارغان يۈزلىرىدە، ياي-
غان كۆزلىرىدە ئۇچقۇنداپلا قالدى، پارتلىيالمىدى، چۈنكى ۋە-
ھىمىمۇ بار ئىدى. شۇڭا، ئوقۇغۇچىلار ۋەھىمە ئىچىدە ۋاڭ -
چۇڭ قىلىشىپ، ئىككى ساۋاقدىشىنى چوڭ دەرۋازىغىچە ئۇزىد-
تىپ مېڭىشتى. مەكتەپ تەرتىپ مۇدىرى ئۇلارنىڭ كەينىدىن
دۇرۇلدەپ كېلىشىۋاتقان ئوقۇغۇچىلارغا تارقىلىپ كېتىش توغ-
رىسىدا بۇيرۇق بەردى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئوقۇغۇچىلار پىچىرلاشقان، تىترىگەن ۋە
بەزىلىرى ياش كۆزلىرىنى سۈرتكەن ھالدا جاي - جايلىرىغا
تارقىلىپ كېتىشتى. ئەمما، ھېچكىمنىڭ قولى ئويۇنغا بارمى-
دى، مەكتەپ ئىچى سۈرلۈك تۇس ئالدى.

— ساپلا يۇقىرى سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرىنى تۇتتىمۇ؟ —
دېدى باتىرغازى تامدەك تاتىرىپ.

— ئۇلارنى ئىلياس ئەپەندى بىلەن نىزامىدىن ئەپەندىنىڭ
شايىكلىرى دەپ تۇتۇۋېتىپتۇ!

— بۇ كۈن بىزگىمۇ بارمىدۇ؟ تۇتۇلۇشنى كۈتۈپ قاراپ
تۇرامدۇق؟ ئوقۇشنى تاشلايلى، بىزنىڭ ئۆيگە چىقىپ
كېتەيلى، — دېدى باتىرغازى، — يامىنىغا كەلسە نىلقىغا
كېتىمىز!

— ئۇنى ئويلىشىمىز، — دېدى ئىسھاق پەس ئاۋازدا.

ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيىسى بىنا بولغاندىن بېرى ئۆز

بىشىدىن ئىبغىر يىللارنى ئۆتكۈزۈپ كەلمەكتە ئىدى. گىمنازى-
يىدە ئۇزاق مۇددەت تۇرۇپ قالغان ئوقۇتقۇچىلار ئاز، ئۇلاردىن
ئۇچ يىل، ئىككى يىل، بىر يىل ھەتتا بىرنەچچە ئايلا ئىشلەپ
يۆتكىلىپ كېتىدىغانلىرى، قوغلىنىپ كېتىدىغانلىرى، ئۆزلۈ-
كىدىن بىر كېچىدىلا يوقىلىپ كېتىدىغانلىرى كۆپ. يۇز بېرى-
ۋاتقان بۇ سىرلىق ھالالاردىن ئوقۇغۇچىلار دەسلەپتە ھاڭ ـ تاڭ
بولۇشۇپ يۈرگەن بولسىمۇ، كېيىنرەك بىر ـ بىرىگە مەنىلىك
قارىشىدىغان ۋە قۇلاقنى ـ قۇلاققا يېقىپ پىچىرلىشىدىن بولۇپ
قالدى.

كېيىنكى ئىككى يىلدىن بېرى گىمنازىيىدە مۇنداق ئۆزگى-
رىشلەر ئەج ئېلىپ كەتتى. ئوقۇتقۇچىلار دائىرىسىدىن چىقىپ،
ئوقۇغۇچىلار ئىچىدىمۇ تۇيۇقسىز يوقاپ كېتىدىغان، كېچىسى
ئۇخلاۋاتقان چېغىدىلا چاقىرتىلىپ ئېلىپ كېتىلىدىغان ئەھۋاللار
كۆپەيدى. شۇ نەرسە ئېنىق بولۇپ قالدىكى، ھېلىقى كۆك
چاپانلىق ناتونۇش ئادەملەرنىڭ مەكتەپتىمۇ تىلى باشقا، دىلى بىر
يېقىنلىرى چىقىپ قالدى. شۇنىڭ ئۇچۇن مەكتەپ تۇتۇپ كې-
تىلگەن بۇ ئوقۇغۇچىلارنى سۈرۈشتۈرمەيتتى.

رەيھان يۈزىنى كىتاب بىلەن يېپىپ ئۆپكىدەپ يىغلىۋەتتى.
ئۇ پەرىشان ھالدا چىگىشلەنگەن خىيالىنى ئۆزىنىڭ ئوقۇتقۇچى-
سى ئىلياس ئەپەندىگە يۆتكىدى.

ئىلياس ئەپەندىنىڭ ئۆتكۈر سۆزلىرى، تەمكىن ھەرىكەتلى-
رى، ئوقۇغۇچىلارغا بولغان غەمخورلۇق ـ كۆيۈمچانلىقلىرى،
يېنىكمۇ ئەمەس، ئېغىرمۇ ئەمەس مىجەزى، بىر كۆرگەندىلا
كىشىنىڭ ئېسىدە قالىدىغان يېقىملىق قىياپىتى كىملەرگە تە-
سىر قىلمىغان؟ شۇڭا ھەممىسى ئۇنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى.
ئۇ ۋالىبول ئوينىسا ئاجايىپ ماھىر، بىرەر سەھنە كىتابى ئوي-
نالسا، چېۋەر رېژىسسور، كۆڭۈل ئېچىش پائالىيىتى بولسا،
داڭلىق ناخشىچى ئىدى.

بىر قېتىم گىمنازىيە تەنھەرىكەتچىلىرى بىلەن گومىنداڭ لېيۇتچىكلىرى پۇتبول مۇسابىسى ئۆتكۈزدى. شۇ چاغدا ئىلياس ئەپەندىنىڭ ئوقۇغۇچىلارغا قىلغان ئىككى - ئۈچ جۈملە سۆزى ئۇلارنىڭ غەيرىتىگە غەيرەت قوشتى. مۇسابىقە ھەرەمباغ گازارمىسىنىڭ ئالدىدا — پەسىلكىتىكى توپ مەيدانىدا ئېلىپ بېرىلدى. ئويۇن تازا جىددىيلەشۋاتقاندا بىر ئوقۇغۇچى پومزەكنى ئوڭ پۇتىغا ئېلىپ شۇنداق قاتتىق تەپكەندى، پومزەك ئوقتەك ئۇچۇپ كېلىپ، لېيۇتچىكلارنىڭ بىر ئويۇنچىسىنىڭ ئاغزىغا تېگىپ، ئۇنىڭ ئۈستۈنكى قىلىن كالپۇكىنى يېرىۋەتتى - دە، قان شۇرقىراپ ئېقىپ كەتتى ۋە ئۇنىڭ ھاۋا رەڭ مايكىسىنى بۇلغىۋەتتى. لېيۇتچىك ئاغزىنى تۇتۇپ يۈگۈرگىنىچە پومزەكنى تەپكەن ئوقۇغۇچىنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— ئاناڭنى . . . لۈكچەك! سەن قەستەن قىلدىڭ، — دەپ ئۇنىڭغا دېۋەيلىدى. مۇسابىقە بۇزۇلۇپ، كىشىلەر يىغىلىشىپ كەتتى. لېيۇتچىك تېرىكىپ يامان تىللار بىلەن ئۇنى تىللاشقا باشلىدى. سەپرايى ئۆرلەپ، تېپىرلاپ، سەكرەپ كەتتى، پەيلىنى بۇزۇپ، مەيداندىن چىقىپ، سېلىپ قويغان كىيىملىرى ئارىسىدىن تاپانچىسىنى ئىزدىدى. شۇ چاغدا ئىلياس ئەپەندى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— ھەممىڭلار ئالدىغا بېرىڭلار، مىختەك قادىلىپ تۇرۇڭلار، — دېدى.

لېيۇتچىك كىيىملىرى ئارىسىدىن تاپانچىسىنى تېپىپ، غالۋارىغان ھالدا ھېلىقى ئوقۇغۇچىغا تەڭلىگەن چاغدا، مۇسابىقىگە چۈشكەن ۋە مۇسابىقىنى كۆرۈشكە بارغان ئەللىكتىن ئوشۇق ئوقۇغۇچى مۇشتلىرىنى تۈگۈپ، كۆزلىرىنى ئالايتىپ، جىددىي قىياپەتتە ئۇنىڭ ئالدىغا مىقتەك قادىلىپ تۇرۇشاتتى. لېيۇتچىك بۇ ھالنى كۆرۈپ كىچىك كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ كەينىگە داجىدى. قالغانلىرىمۇ بوشىشىپ قالدى. باشقا لېيۇتچىكلار كال-

پۇكى يېرىلغان ھېلىقى ليۇتچىكنى ئارىغا ئېلىپ غودۇڭشىپ:

— كۆرستىمىز، سەنلەرگە تېخى كۆرستىمىز! — دېيىشىپ توپ مەيدانىدىن چىقىپ كەتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئىلياس ئەپەندى سەپ بولۇپ تۇرغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— سىلەر كىم؟ — دېدى تەمكىنلىك بىلەن، — سىلەر خەلقىنىڭ ھەقىقىي پەرزەنتلىرى، سىلەر ئۇلاردەك لۇكچەك، نىيىتى قارا ئادەملەر ئەمەس، ئۇلار كىم؟ ئۇلار شۆھرەتپەرەس، قائىدە - تۇزۇمنى ئاياغ - ئاستى قىلىدىغان، خەلققە زورلۇق قىلىدىغان نىيىتى قارا، لۇكچەك ليۇتچىكلار. سىلەر ھازىر بىر يەڭدىن قول، بىر ياقىدىن باش چىقىرىپ ئۇلارنى يەڭدىڭلار، بىز مانا مۇشۇنداق ھەقىقىي ئۇيۇشقان كۈچ بولساقلا ئۇلارنى ئاخىرغىچە يېڭەلەيمىز!

مانا مۇشۇ ئىشلار ئۆتۈپ ئارىدىن قانچىلىك ۋاقىتلار ئۆتتى-كىن، ئىلياس ئەپەندى بىر كېچىدىلا تۇيۇقسىز يوقىلىپ كەت-تى.

قىزنىڭ خىيالى مانا ئەمدى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياخشى كۆرى-دىغان يەنە بىر ئادىمى نىزامىدىن ئەپەندىگە يۆتكەلدى. ئىلياس ئەپەندى ئىزسىزلا يوقىلىپ ئارىدىن بىرنەچچە ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، ئوقۇغۇچىلار ئىلياس ئەپەندىنىڭ ئىزدەك - سورىقىنى قىلىپ نىزامىدىن ئەپەندىنىڭ ئالدىغا باردى. نىزامىدىن ئەپەندى دەسلەپتە كۈلۈمسىرىدى، كېيىن قاپىقىنى سالغان ھالدا:

— نەگە كېتەتتى، ئەجدىھا يۇتۇپ كەتتى! — دېدى غەزەپ بىلەن، — ھازىرچۇ؟ ئادەم ئوغرىلىرىنىڭ قەدىمى ئىت-تىكلەپ ئوقۇغۇچىلارغىمۇ يېتىپ كەلدى!

قىزنىڭ نېپىز لەۋلىرى پىچىرلىدى: «بۇ جاللاتلار تازا ئەدىگىلى تۇردى. . . جىگەرلىك ئادەملەر، ئاق - قارىنى پەرق ئېتەلەيدىغانلار، ئۆز خەلقىنىڭ غېمىنى يەيدىغانلارنى قويمايد-

غان ئوخشايدۇ! . . . » ئۇ يەنە نۇرغۇن ئىشلارنى ئويلىغان بولات-
تى، بىراق شۇ چاغدا بىرى:
- رەيھان! — دەپ چاقىرىپ قالدى.
رەيھان چۆچۈپ يانغا قارىدى، ۋارىسجان ئۇنىڭغا كۈلۈمسى-
رەپ قاراپ تۇراتتى.
— رەيھان! — دېدى ۋارىسجان قىزنىڭ نەملەشكەن
چىرايلىق كۆزلىرىگە، تاتىرىپ كەتكەن، لېكىن يېقىملىق يۈزى-
گە كۆز ئۈزمەي تەلمۈرۈپ، — يوقىلاڭ ئىشلارغا كۆڭۈل
بۆلمەڭ. قاراڭا، ئۇ ئىككىسىنى تۇتۇپ كەتكىنىگە ئىچ ئاغرى-
تىپ تېخى يىغلاپسىز، قورقۇپ كەتتىڭىزمۇيا؟ ھە، راست،
قىز بالا دېگەن قورقۇنچاق بولىدىغان. . .
— قورققۇنۇم يوق! — دېدى قىز كۆزلىرىنى ۋارىسجان-
دىن قاچۇرۇپ نەلەرگىدۇر قاراپ.
— ئەمىسە نېمىشقا شۇنچە تاتىرىپ كەتتىڭىز؟ چوڭ ئاپام
كۆرسە خاپا بولىدۇ، — دېدى ۋارىسجان قىزغا تېخىمۇ يېقىن-
لىشىپ، — رەيھان، سىز ئازابلانسىڭىز مەن. . . راست
گېپىمنى ئېيتسام مەن سىزگە قاراپلا تىتىلداپ كېتىدىكەنمەن!
— يالغان گەپ قىلماڭا! — دېدى قىز يەرگە
قاراپ، — ساۋاقداشلىرىڭىز، ئوقۇتقۇچىلىرىڭىز تۇتۇلۇپ كې-
تىۋاتسا، ئىچ ئاغرىتىپمۇ قويمايسىز، كىم بىلىدۇ خۇشال بولۇ-
ۋاتامسىز تېخى، ماڭا قاراپ تىتىلداپ كەتكۈدەك تېخى!
— ئۇلار كىم، سىز كىم؟ — دېدى ۋارىسجان قىزنىڭ
دولقۇنلۇق، قاپقارا چاچلىرىغا، ئاپئاق بوينى ۋە غىجىم چاچلار
ئارىسىدىكى ئالتۇن ھالقا ئاسقان قۇلاقلىرىغا يەۋېتىدىغاندەك
ئاچ كۆزلۈك بىلەن تەلمۈرۈپ، — سىز دېگەن مېنىڭ
بەختىم. . .
ۋارىسجاندىن تولا ئاڭلىغان بۇ سۆزلەرنى قىز يامان كۆرەت-
تى. رەيھان قوشۇمىسىنى تۈرۈپ ۋارىسجانغا قارىدى.

— يەنە لاۋزىلاشقىلى تۇردى...

ۋارىسجان گىمنازىيىگە كىرگەندىن كېيىن، رەيھاننىڭ كەينىگە كىرىۋالىدىغان بولدى. دەسلەپ تارتىنىپ ئاشىقلىق دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ يۈردى. قىزغا بولغان مۇھەببىتىنى ئىز-ھار قىلىپ يوشۇرۇنچە ئۇن نەچچە پارچە خەتمۇ يازدى. لېكىن، بىرىنىمۇ بېرىشكە جۈرئەت قىلالمىدى. كېيىنرەك شەھەر تۇر-مۇشى، شەھەر بالىلىرىنىڭ ئۆزىنى ئەركىن تۇتۇشى، قىزلار بىلەن بولغان مۇئامىلىدىكى ئەركىن - ئازادىلىكى ئۇنىڭغا بارا - بارا تەسىر قىلىپ، ئۇلاردىن ئېشىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن رەسمىي بىرىنچى خېتىنى يېزىپ رەيھانغا تۇتقۇزۇپ قوي-دى. جاۋاب ئالالمىغاندىن كېيىن، ئىككىنچى، ئۈچىنچى خېتى-نى، ئۇنىڭغىمۇ جاۋاب ئالالمىغاندىن كېيىن، تۆتىنچى، بەشىن-چى قېتىملىق خەتلىرىنىمۇ يازدى. ئۇمۇ جاۋابسىز قالدى. بولمىسا كېيىنكى خېتىگە ئۆز مۇھەببىتىدىن باشقا، دادىسىنىڭ پۈتۈن تەئەللۇقاتىنى، ئۇ تەئەللۇقات ئاخىر ئۆزىگە قالىدىغانلى-قى، توي قىلسا، رەيھان بىلەن شاھانە تۇرمۇش ئۆتكۈزىدىغانلى-قى ھەققىدىمۇ يازغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ خەت يېزىشنى توختىتىپ، رەيھانغا سالجىدەك يېپىشىۋالدى. كۆرگەنلا يەردە بايىقىدەك تېتىقسىز گەپلەرنى قىلاتتى. ئۇرۇق - تۇغقانچىلىقنى تولا تەرىپلەپ، پات - پاتلا ئۇلارنىڭ ئۆيىگە بېرىۋالاتتى ۋە ئانىسى ئارقىلىق سوۋغا - سالاملارنى كۆپلەپ كىرگۈزۈپ تۇرات-تى. يېزىغا چىقسا ئانىسىغا «گۈلسۈمخان چوڭ ئاپاملار ئۇندىن قىسىلىپ قاپتۇ» دەپ تاغارلاپ ئۇن ئەكىرگۈزۈپ رەيھاننىڭ ئانىسىغا «ئاپام سىلەرگە لەگمەن ئېتىپ يېسۇن دەپ بىنەم ئۇندىن كىرگۈزۈپتۇ» دەيتتى. ۋارىسجان ئۆزىنى رەيھانغا قانچە يېقىن تۇتقانسېرى، رەيھان ئۆزىنى ئۇنىڭدىن شۇنچە يىراق تۇتاتتى.

رەيھان ئورنىدىن تۇردى، ئۇنىڭ كۆيۈشۈپ كەتكەن پۈتى ئۆزىنىڭ ئەمەستەك كۆپۈپ كەتكەندەك بىلىندى، ئۇ ئېڭىشىپ

تىزىنى ئۈۋۈلىغان هالدا:

— باشقىلار نېمە كويدا، سىز نېمە كويدا؟ — دېدى ۋە سىرتقا قاراپ ماڭدى، ۋارىسجان چاقىرىۋىدى، قايرىلىپمۇ قويمىدى. ۋارىسجان قاياقتا مېڭىشنى بىلمەي كۆزلىرى ئىمىر - چىمىر بولدى - دە، ئۆزىنى باشقۇرالمىغان هالدا رەيهانىنىڭ كەينىدىن مېڭىپ كوچىغا چىقىپ قالدى ۋە ئالدىغا كېلىپ قالغان نادەمنى بايقىمىدى.

— هە، ۋارىسجان، — دېدى نادەم ئۇنىڭغا ئەجەبلىنىپ قاراپ، — نېمە بېشى تەۋرەپ قالغان ئادەمدەك قىلىپ يۈرىسەن؟

ۋارىسجان چۆچۈپ كەتتى ۋە كۆزلىرىنى يوغاق ئاچتى. چۈنكى، ئۇ نادەمنى مۇنداق ئۇچرىتىپ قالىمەن دەپ هەرگىز ئويلىمىغانىدى.

— هە، نادەم، هوي. . . قاچان چۈشتۈڭ، — دېدى ئۇ هەيران بولۇپ.

نادەم بۇنىڭ سەۋدايىلىقى تېخى بارمۇ نېمە، دەپ ئويلىدى - دە:

— هازىر چۈشۈشۈم، قانداق ئەهۋالىڭ، — دېدى ئۇنىڭغا كۈلۈمسىرەپ قاراپ.

— ياخشى، ياخشى، — دېدى ئۇ ئۆزىگە كېلىپ، — ئاپاملارنىڭ ئەهۋالى قانداق، مەهەللە ئىچى تىنچلىقمۇ؟

نادەم قىسقىلا جاۋاب بەردى:

— سەن كۆرگەندەك.

نادەمنىڭ بىر قولىدا توغاچ، قەنت - گېزەك سېلىنغان خالتا، يەنە بىر قولىدا كۆلچەكتە لىق قايماق تۇراتتى. ئۇ بايدىن شەهەرگە كىرىش ئۈچۈن بىر كۈنلۈك رۇخسەت سورىغاندا، ئەختەمباي دەسلەپتە ئۇنىمىغان، كېيىن ئوقۇۋاتقان ئوغلىغا خالتا كىرگۈزۈش ئېسىگە كېلىپ قىلىپ:

— بوپتۇ، كىرسەڭ كىر، ۋارىسجانغا خالتا ئالغاچ كىرد-سەن، ئەمما بۇگۈندىن قالغۇچى بولما، — دېگەنىدى.

— ماۋۇ خالتىلارنى ئاپاڭ كىرگۈزدى، — دېدى نادەم قولىدىكىلەرنى ئۇنىڭغا سۇنۇپ.

— يوق، ياتاقتا كىرمەمسەن؟

— ياق، ئاپام ئاغرىپ قالغان، ھازىر تۇغقىنىمىزنىڭ ئۆيىگە بارىمەن.

نادەم ئەنۋەر ئەپەندى يېزىپ بەرگەن خەتنى ئېلىپ نىزامىدىن بىلەن كۆرۈشمەكچى بولۇپ، شەھەرگە چۈشكەنىدى. بويىنى كېسىك مەھەللىسىدىن چۈشۈپ كېلىپلا كىشىلەرنىڭ چىرايلىرىدىن بىر ئەندىشىلىك چىقىپ تۇرغانلىقىنى سەزدى. شۇڭلاشقا، ئۇنىڭمۇ يۈرىكى سىقىلغاندەك بولدى - دە، قەدەملىرىنى ئىلداملىتىپ، ئۇدۇل ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيىسىگە كەلگەنىدى. مانا ئەمدى ئۇ نىزامىدىننىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى. ئۇ كوچىدىكى كىشىلەرنىڭ چىرايلىرىغا، مېڭىش - تۇرۇشلىرىغا سەپسېلىپ كېتىپ باراتتى ۋە ئارىلاپ يۇتىدىكى خەت قىستۇرۇلغان چورۇققا قاراپ قوياتتى.

نادەم نىزامىدىننىڭ ئولتۇرىدىغان ئۆيى بار كوچىغا يېقىنلاپ كەلدى. ئۇ دوقمۇشقا قارىدى - دە، تېنى شۈركۈنۈپ، يۈرىكى بىردىنلا تېز - تېز ئۇرۇپ كەتتى. چۈنكى، بۇ يان كوچىنىڭ ياغاچ كۆۋرۈكىدە كۆزلىرىنى چاۋا يېگەن مۈشۈكتەك پارقىرىتىپ كۆك چاپانلىق بىر كىشى ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ يادىغا دەررۇلا نىزامىدىننىڭ ئەنۋەرگە ئېيتقان سۆزلىرى كەلدى.

نادەم ئويلىدى: «بۇ كىم ئۆزى؟ پايلاقچى بولۇپ قالمىسۇن يەنە، قانداق قىلىش كېرەك؟ كىرىش كېرەكمۇ ياكى كىرمەسلىك كېرەكمۇ؟ بۇ بىر قىسما مەخلۇق بۇ يەردە نېمىشقا پەيدا بولۇپ قالدى؟ ھە، ئۇقۇلدى، بىخۇدلۇق قىلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ، دېمەك ئادەم ئوغرىلىرىنىڭ قەدىمى بۇ يەرگە يېتىپتۇ - دە...»

ئۇ قەدەملىرىنى ئىلدام ـ ئىلدام تاشلاپ، ئىزامىدىن ئول-تۇرغان ئۈچىنچى قورۇغا بۇرالماي ئۆتۈپ كەتتى.
ئۇ ئايلىنىپ چوڭ كوچىغا چىقىپ، ئازراق ماڭا ـ ماڭمايلا بىر توپ ئادەمنىڭ بىر ئىستولبىغا ئولىشىۋالغانلىقىنى كۆردى. ئىستولبىنىڭ كىشىلەرنىڭ بويىدىن ئېگىزرەك يېرىگە بىر پارچە قەغەز يېپىشتۇرۇلغانىدى: «بارايمۇ، بارمايدۇ، — دەپ ئويلى-دى ئۇ، — ئادەملەر نېمىشقا بۇ يەرگە يىغىلىۋالدى، ئۇلارنىڭ قىزىقىپ ئوقۇۋاتقىنى نېمىدۇ؟ بېرىپ باقاي، بىرەر ئىشتىن خەۋەردار بولارمەن.» ئۇ كىشىلەرنىڭ يېنىغا كېلىپ ھېلىقى قەغەزگە كۆز تاشلىدى ـ دە، ھەيران بولۇپ تۇرغان ئورنىدا تۇرۇپلا قالدى، يۈزلىرىدىن ئوت يېنىپ كەتكەندەك بولدى. . . قەغەزنىڭ يۇقىرى تەرەپ ئوڭ بۇرجىكىگە ئەنۋەر ئەپەندى تەس-ۋىرلەپ بەرگەن ئادەمنىڭ خۇددى ئۆزى — ئىزامىدىنىنىڭ سۈ-رىتى چۈشۈرۈلگەنىدى! ئۇ ئۆزىگە ئىشەنمىگەن ھالدا تازا زەن قويۇپ يېنىپ ـ يېنىپ قارىدى، شۇ، ئىزامىدىنىنىڭ نەق ئۆزى.
نادەم «ئېلان» نى ئوقۇدى. ئۇنىڭدا ئىلى مىللەتلەر گىمنا-زىيىسىنىڭ سابىق ئوقۇتقۇچىسى ئىزامىدىنىنىڭ خوتۇن ـ بالىلى-رىنى ئېلىپ قاياققىدۇر قېچىپ كەتكەنلىكى، ئەگەر كىمدۇ ـ كىم ھۆكۈمەتكە سادىقلىق بىلەن خىزمەت كۆرسىتىپ ئۇنى تۇ-تۇپ بەرسە، ئون سەر ساپ ئالتۇن بېرىلىدىغانلىقى ئېيتىلغانىدى.
نادەم «ئېلان» نى يەنە بىر قېتىم ئوقۇپ چىقتى ـ دە، خۇددى ھېچنېمە كۆرمىگەن ئادەمدەك، ئۆزىنى تۇتۇۋالغان ھالدا بىر خىل قەدەم تاشلاپ يۈرۈپ كەتتى.
«نەگە كەتكەندۇ، — دەپ ئويلايتتى ئۇ، — شەھەردە خۇپىيانە يۈرەمدىغاندۇ؟ بايا ئۇ قورۇغا بۇرۇلمىغىنىم ئەجەب ياخشى بوپتىكەن ـ دە، بولمىسا تازا تۇزاققا چۈشىدىكەنمەن.»
ئۇ شۇنداق ئوي ـ خىياللار بىلەن كېتىپ باراتتى. ئۇنىڭ خىيالىغا ئەمدى ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ھازىر شەھەردە ئەھۋال جىد-

دي، ھۆكۈمەتكە قارشى ھەرىكەتمۇ كۈچلۈك، ھۆكۈمەتنىڭ ئا-
دەم تۇتۇشىمۇ يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەن، دېگەن سۆزلىرى
كەلدى. «ئەنۋەركام شەھەرنىڭ ۋەزىيىتىنى بايقىغاچ چىق دې -
گەندى، — دەپ ئويلىدى نادەم يەنە، — بۇ توغرۇلۇق
ۋارىسجاندىنمۇ بەزى نەرسىلەرنى ئۇقۇش مۇمكىنمۇ، توختا،
شۇنىڭ يېنىغا باراي...»

ئۇ گىمنازىيە تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيىسى مەيدانىدا ئوقۇغۇچىلارنى چۆ-
چۈتكەن يەنە بىر ۋەقە يۈز بەردى. مەكتەپ تەرتىپ مۇدىرىنىڭ
ئىشخانىسىدىن كۆك چاپانلىق ئىككى كىشى چىقتى. يېقىندىن
بېرى ئوقۇغۇچىلارغا بۇ كۆك چاپانلىقلار ئوبدانلا تونۇش بولۇپ
قالغاچقا، ھەممىسى ئۇلارغا سەپسېلىپ، قەدىمىنىڭ قاياققا تاش-
لىنىدىغانلىقىغا دىققەت قىلدى. شۇ چاغدا تەرتىپ مۇدىرى دېرى-
زىدىن بوينىنى سوزۇپ قاراپ تۇراتتى. ھېلىقى ئىككىسى رې-
شاتكىغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ پىچىرلىشىپ پاراڭ قىلىشىۋاتقان
باتىرغازى بىلەن ئىسھاقنىڭ ئالدىغا ئۇدۇل كەلدى - دە، ئۇلارغا
نېمىدۇر بىرنېمىلەرنى دەپ، ئىككىسىنى ئالدىغا سېلىپ ماڭ-
دى. ئوينىلىۋاتقان ئويۇنلار چىپپىدە توختاپ قالدى، ئوقۇغۇ-
چىلار دۈررىدە قىلىپ ئۇلارنىڭ كەينىدىن ماڭدى. ئىككى ئوقۇ-
غۇچىنى ئالدىغا سېلىپ كېتىپ بارغان ھېلىقى كۆك چاپانلىق
باشقا ئوقۇغۇچىلارغا ئاگلىتىپ تۇرۇپ دېدى:

— سىلەرنى باش ساقچى چاقىرىۋاتىدۇ، بىرنەرسىنى سو-
رىماقچى، ئېنىقلاپ بولغاندىن كېيىن ھازىرلا قايتىپ كېلىسىلەر.

كۆك چاپانلىق باتىرغازى بىلەن ئىسھاقنى مەكتەپنىڭ جە-
نۇب تەرىپىدىكى چوڭ دەرۋازىدىن ئېلىپ چىقىپ، ئوڭ قولغا
بۇرۇلدى، باتىرغازى بىلەن ئىسھاق ئۆزلىرىنى نېمىشقا ئېلىپ
كېتىپ بارغانلىقىنى چۈشەنگەندەك، نۇرغۇنلىغان ئوقۇغۇچىلار-
مۇ بۇ ئېلىپ كېتىشنىڭ سەۋەبلىرىنى چۈشىنەتتى. بىر ئوقۇغۇچى:

— بۇگۈن بۇلار تۇتۇپ كېتىلدى، ئەتە كىملەر تۇتۇپ كېتىلىدىكىن. . . ، — دېدى ئېغىر خورسىنىپ.

شۇ چاغدا مەكتەپ قوروۋسىغا نادەم كىرىپ كەلدى. ئۇنى ياتاق دېرىزىسىدىن كۆرۈپ قالغان ۋارىسجان ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلدى.

— ئەمدى قايتماقچىمەن، — دېدى نادەم، — گەپ - سۆزۈڭ بارمۇ، ئالغاچ كېتەي.

— ئاپاملارغا سالام ئېيتىپ قوي، باشقا گەپ - سۆزۈم يوق، — دېدى ئۇ.

— نېمە، مەكتەپ ئىچى ئەنسىزلىكمۇ، — دېدى نادەم توپلىشىپ بىر قىسما ھالەتتە تۇرغان ئوقۇغۇچىلارغا قاراپ.

— ھازىر مەكتەپتىن بۇزۇق ئوقۇغۇچىلار ناھايىتى كۆپ چىقىۋاتىدۇ.

— بۇزۇق ئوقۇغۇچىلار؟

— ھەئە، ھۆكۈمەتكە قارشى بۇزۇق ئوقۇغۇچىلارنى تۇتۇپ كېتىپ بارىدۇ، يېقىنقى ئىككى ئوقۇغۇچىنى مۇشۇ مەيداندىن تۇتۇپ كەتتى.

— قاچاندىن بېرى جىق تۇتۇۋاتىدۇ؟

— مۇشۇ بىر ھەپتىدىن بېرى.

نادەم شەھەردە تۇتقۇن قىلىشنىڭ كەڭ قانات يايغانلىقىدىن، ھۆكۈمەتنىڭ تازا تېپىرلاپ، ئەنسىزلىككە چۈشۈپ قالغانلىقىنى بايقىدى.

— دىققەت قىل، — دېدى ئۇ، — بۇزۇق ئوقۇغۇچىلارغا چېتىلىپ قالما يەنە.

— مەن نېمىشقا چېتىلاتتىم، — دېدى ۋارىسجان قاپىقىنى تۈرۈپ، — ئۇنداق بۇزۇقلارغا قارشى كۈرەش قىلىدىغان ئادەممەن.

نۇرغۇن ئوقۇغۇچىلارنىڭ بېشىغا كېلىۋاتقان بەختسىزلىك-

لەردىن ۋارىسجاننىڭ پەرۋايى پەلەك ئىدى. باشقىلار يۈز بېرىد-
ۋاتقان ئىشلاردىن غەزەپلىنىپ ياكى ئەندىشە قىلىپ يۈرۈۋاتسا،
ئۇ خاتىرجەم يۈرەتتى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان،
قىزىقىۋاتقان نەرسىلىرىنى ئۇ ئويلاپمۇ قويمايتتى. ۋەزىيەتتىكى
شۇنچە تېز ئۆزگىرىشلەر ئۇنىڭ مەيلىنى قىلچىمۇ تارتالمايتتى.
قانچە ئۇنلىغان ساۋاقداشلىرىنىڭ قارا دەرۋازا ئىچىگە كىرىپ
كېتىلىشى ئۇنىڭدا تېرىقچىلىكمۇ ئېچىنىش پەيدا قىلالمىدى.
بەلكى شۇنداق ئوقۇغۇچىلارغا قارشى تۇرىدىغانلىقىنى سىنىپتا،
ياتاقتا، مەيداندا ۋە كۆرگەن ھەربىر كىشىگە ئېيتىپ يۈرەتتى.
نادەم ۋارىسجاننىڭ شۇ سۆزىنى ئاڭلاپ، كۆزىنىڭ ئىچىگە
بىر قارىدى - دە.
— ئەمىسە، مەن ياناي، — دېدى كەينىگە بۇرۇلۇپ.
— خوش.
ئۇلار سۇسلا خوشلاشتى.

4

ۋارىسجان گىمنازىيىگە كەلگەندىن باشلاپلا چېچىنى ئالدۇر-
ماي ياساتتى، ئۇ يېزىدىن كىيىپ كەلگەن ئىككى يانچۇقلۇق
ئاددىيراق تىكىلگەن چاپىنىنى، قىزىل مانجىستىر دوپپىسىنى،
تىك ياقىلىق كۆڭلىكىنى تاشلىدى. بېشىغا شەپكە كىيدى.
ئۇچىسىغا قايرىما ياقىلىق ئاق كۆڭلەك، تۆت يانچۇقلۇق ئىس-
كەتلىك تىكىلگەن چاپان، كەم ئۇچرايدىغان سارجىدىن شىم،
پۇتىغا چىرايلىق پوسۇنلۇق كەرىشنىۋاي شىبلىت كىيىپ، ئۆزد-
نى ياساپ - تۈزەپ يۈرىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئۇ بۈگۈن نادەم
بىلەن خوشلىشىپ يېنىپ، مەكتەپ زالىدىكى يوغان تاش ئەي-
نەككە قارىدى، كېلىشكەن يىگىت! ئۆزۈن يىل كېسەل تار-
تىپ، شالاڭشىپ كەتكەن چېچى ئايىنىپ - قويۇقلىشىپ، قويۇق

سارغۇچ قېشى بىرئاز قارىداپ، ئۆزىمۇ سەمرىپ قالغاچقا، يو-
غان پارقىراپ تۇرىدىغان كۆزىمۇ كىچىكلەپ، زەپىرەڭدەك سې-
رىقداپ كەتكەن يۈزىگە قىزىللىق يۈگۈرۈپ كېلىشكەن يىگىت
بولۇپ قاپتۇ: «پاھ... قالتىس يىگىت بولۇپ قاپتى-
مەن... — دەپ ئويلىدى ئۇ، — رەيھاننى قىزلىق نومۇسى
شۇنداق قىلدۇرۇۋاتىدۇ، ئاسانلىقچە باش ئەگمەيدۇ، لېكىن
ئاخىر ئىندەككە كېلىدۇ. مەن بۈگۈن ئۆيىگە بېرىپ قونۇپ
كېلەيچۇ! چوڭ ئاپام خۇشال بولۇپ كېتىدۇ، رەيھانغا لەڭمەن
ئەتكۈزۈپ يېمىسەم خۇمارىم بېسىلمايدىغان ئوخشايدۇ. ياق،
ئۇنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈشىنى كۈتۈپ نېمە قىلىمەن، دادامغا
ئەلچى قويىمەن، ئانىسىنى دادام كۆندۈرسە، قىزنى زورلاپ
بولسىمۇ ئۇناتقىلى بولىدۇ...»
ئۇ شۇ خىيال بىلەن رەيھانلارنىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى.
ئۇنى رەيھاننىڭ ئانىسى راستتىنلا قىزغىن كۈتۈۋالدى، بىراق
ئۆيدە رەيھان يوق ئىدى. ئۆي ۋارىسجانغا كۆڭۈلسىز تۇيۇلدى.
ئۇ:
— چوڭ ئاپا، رەيھان يوققۇ؟ هازىر ئەنسىزچىلىك بولۇۋا-
تىدۇ. مەن تېپىپ كېلەيمۇ؟ — دېدى.
مۇماي ئۇنىمىدى، بىراق ئەنسىرەپ قالدى:
— ۋاي خۇدايىمەي، قانداق قىلارمەن... سەل توختاي-
لى، كېلىپمۇ قالار.
ۋارىسجان ئىلاجىسىز قاراڭغۇ چۈشكۈچە كۈتتى، ئۆي ئىـ-
چىدە ئۇياقتىن - بۇياققا ماڭدى، قولىغا كىتاب ئېلىپ ۋاراقلاپ-
مۇ كۆردى، هويلىغا، دەرۋازا ئالدىغا چىقىپمۇ باقتى، كوچى-
نىڭ بېشىغا ئۈمىدلىنىپ قارىدى، رەيھاننىڭ قارىسى كۆرۈنمى-
دى. ئۇ ئېتىلىۋاتقان لەڭمەننىڭ مەززىلىك پۇراقلىرىنىمۇ سەز-
مىدى. ئاخىر ئالدىغا كەلگەن تاماقنى ئىشتىهاسىزلىق بىلەن
يەۋاتقاندا، رەيھان كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ هاياجانلانغان، روهلان-

غان كۆزلىرىدە شادلىق ئۇچقۇنلىرى چاقنىغانىدى. قىزنى كۆرۈپ ۋارىسجاننىڭ ئاچچىقلىرى تارقاپ، خۇشال بولۇپ كەتتى ۋە ئۇنى - بۇنى سوراپ، قىزغا زادى ئارام بەرمىدى، قىز بولسا ۋارىسجاننىڭ سوئاللىرىدىن بىزار ئىدى، لېكىن ئانىسىنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ ۋارىسجانغا ئوچۇق چىراي ۋە سىلىق مۇئامىلە قىلىشقا مەجبۇر بولدى، ئاخشىمى ئۇلار بىللە دەرس تەييارلىدى، ۋارىسجان قىز بىلەن بىر جوزىدا ئولتۇرغىنى ئۈچۈن ئۆزىنى چەكسىز بەختلىك ھېس قىلدى. ئۇ نە دەرسكە، نە چوڭ ئاپىسىنىڭ سوئاللىرىغا قىزىقمايتتى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدى رەيھانغا بولغان ئىشق - ھەۋەسى بىلەن ئۆرتىنەتتى...

ئۇنىڭدىن ئۇنى - بۇنى سوراپ كۆرۈپ تۈزۈك جاۋاب ئالالمىغان گۈلسۈمخان ئاخىر قىزىنىڭ كۆڭلىدىكىنى تاپقاندەك رەيھانغا قاراپ:

— يۈگۈر، ۋارىسجان بالامغا سارايغا سىم كارىۋاتقا ئورۇن سېلىپ بەرگىن، — دېدى. رەيھان سارايغا كىرىپ كەتتى. ۋارىسجان ئىچىدە مومايىنى مىڭنى تىللىدى: «قاقۋاش! قارا، مېنى يالغۇز ئۆيگە سولاپ قويماقچى بولۇۋاتقىنىنى!...» دەپ ئويلىدى. رەيھان ئۆيدىن كۈلۈپ چىقىپ ۋارىسجانغا:

— يېتىڭ، ئورۇن سېلىپ قويدۇم، — دېدى ۋە ئاپىسىغا بۇرۇلۇپ، — بىزمۇ ياتايلى ئاپا، — دېدى.

ۋارىسجان ئىشىكلىرى ھىم يېپىلغان ئۆيدە يالغۇز يېتىپ ئۇخلىيالماي ئۇياق - بۇياققا تولا ئۆرۈلۈپ ئازاب چېكىۋاتقان ئاشۇ كېچىدە، يېزىغا ئاللىقاچان يېتىپ چىققان نادەم، شەھەردە كۆرگەنلىرىنى، نىزامىدىنىنىڭ نەگىدۇر قېچىپ كەتكەنلىكىنى ئەنۋەر ئەپەندىگە يەتكۈزۈش ئۈچۈن، ئەختەمباينىڭ چوڭ قورۇسىدىن سۇغۇرۇلۇپ چىقتى. ئۇ يول بويى بىرلا نەرسىنى — «نىزامىدىنكام قېچىپ كەتمىگەن بولسا چاتاق بولاتتىكەن - دە، نەگىمۇ كەتكەندۇ؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ كېتىپ باراتتى.

نادەم مەكتەپ قورۇسىغا يېتىپ كېلىپ، تۆت ئەتراپقا تازا زەن سېلىپ قاراپ چىقتى ـ دە، ئاندىن تام ياقىلاپ قاراڭغۇ دېرىزە تۈۋىگە كەلدى. ئۇياق ـ بۇياققا يەنە بىردەم قاراپ تۇردى، ھېچقانداق تىۋىش سەزمىگەندىن كېيىن، دېرىزىنى چەكتى:

ـــ تاك ـ تاك، تاك ـ تاك ـ تاك. . .

ـــ كىم، كىمسەن؟

ـــ مەن، مەن، ئەنۋەركا، بۇ مەن. . .

ـــ ھە، نادەممۇ سەن.

ئۇخلىماي چوڭقۇر خىيال بىلەن ياتقان ئەنۋەر دەررۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، چىراغنى ياقتى ـ دە، ئىلغۇچنى چۇشۇرۇپ ئىشىكنى ئاچتى.

ـــ سالامەت چىقىپسەن، خوش، ئىشلار قانداق؟ ـــ ئالدىراپ سورىدى ئۇ.

نادەم شەھەردە كۆرگەنلىرىنى ئەنۋەر ئەپەندىگە بىر ـ بىرلەپ تولۇق سۆزلەپ بەردى.

ئەنۋەر بىردەم ئويلانغاندىن كېيىن:

ـــ ئەمدى بىزنىڭ بۇ يەردە تۇرۇشىمىزنىڭ ئورنى قالمىدى، ـــ دېدى جىددىي ھالدا، ـــ بىزنىڭ ئەمدى جايىمىز نىلقا، شەھەردە تۇتقۇن قىلىشنىڭ ئەۋج ئېلىۋاتقانلىقى ـــ نىلقا قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ غەلىبە قىلىۋاتقانلىقىدىن دالالەت بېرىدۇ.

نادەم خۇشال بولۇپ ئەنۋەرگە قارىدى.

ـــ ھازىرلا ماڭايلى! ـــ دېدى ئۇ ئالدىراپ.

ـــ گايىتكاملارغا خەۋەر قىل، ئەتە كەچقۇرۇن يىغىلايلى، قالغان گەپلەرنى شۇ ۋاقىتتا قىلىمىز!

ئون بىرىنچى باب

1

نىزامىدىن مۇڭغۇلكۈرەگە چىقىپ قولغا چۈشۈپ قالدى. ئالدارباي كوجاڭ ئۇنى كۆكتۆپىدىكى ياش مالچى ئاقىلبەكنىڭ ئۆيىدە پاراڭلىشىپ ئولتۇرغان يېرىدىن ئۈچ قوراللىق چېرىكنى يوشۇرۇنچە باشلاپ كېلىپ تۇتۇۋالدى ۋە ئىككىسىنىڭ قولىنى كەينىگە مەھكەم باغلاپ، غۇلجا شەھىرىدىكى باش ساقچىغا ئېلىپ ماڭدى.

نىزامىدىن مۇڭغۇلكۈرەگە چىقىپ، ئابدۇكېرىم ئېيتقان كىشىلەرنى تاپالمىدى، ئۇلارنى سىجىل ئىزدەپ سۈرۈشتۈرۈشكىمۇ ئىمكانىيەت يار بەرمىدى. چۈنكى، بۇ يەردىمۇ ۋەزىيەت قالايمىقان بولۇپ، ئۆي ئاختۇرۇش، ئادەم تۇتۇش ئىشلىرىنىڭ ئەۋج ئېلىپ كەتكەنلىكىنى خوتۇنىنىڭ تاغىسى ھەسرەتلىنىپ سۆزلەپ بەردى. ئېھتىمال ئۇلار پاناھلىق جايلارغا مۆكۈپ كەتكەندۇ، ئېھتىمال ئۇلار قولغىمۇ چۈشۈپ كەتكەندۇ ياكى باشقا ياقلارغا سەپەر قىلغاندۇ. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئۇلارنى سۈرۈشتۈرۈش ئۆزىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىش بىلەن باراۋەر ئىدى. شۇڭا ئەتىسىلا خوتۇن - بالىلىرىنى تاغىسىنىڭ ئۆيىدە قالدۇرۇپ، ئۆزى كەتمەكچى بولدى. بىراق، كۆكتۆپىدىكى ياش مالچى يىگىت ئاقىلبەك بىلەن تونۇشۇپ قالدى. ئاقىلبەك ئويچان، جىگەرلىك يىگىت بولۇپ، نىزامىدىن بىلەن پىكىرداش چىقىپ قالدى. نىزامىدىن ئۇنىڭغا شەھەردىكى يېڭىلىقلارنى، شەھەر

خەلقىنىڭ ئويغىنىپ قالغانلىقى، گومىنداڭ ھاكىمىيىتىگە قار-
شى روھىي كەيپىياتلىرىنىڭ ئۆسۈپ كەتكەنلىكىنى، خۇددى
بىرەر شەپىنى كۈتۈپ تۇرغاندەك ھالغا كېلىپ قالغانلىقىنى
ئۇزاق سۆزلىدى. ئاقىلبەكمۇ بۇ يەردىكى تېز ئۆزگىرىشلەرنى،
خەلققە چۇشۇۋاتقان ئېغىر چىلىقلار قانچە ئاشقانسېرى قارشىلىق-
نىڭمۇ شۇنچە كۈچىيىۋاتقانلىقىنى، شۇڭا تۇت - تۇتلارنىڭ
باشلىنىپ كەتكەنلىكىنى سۆزلىدى.

— ئەھۋال شۇنداق، — دېدى نىزامىدىن، — ۋەزىيەت
بىزنى كۈرەشكە چاقىرماقتا. گەپ بىزنىڭ كۈرەش مەيدانىغا
چۇشۇشنى خالاش - خالىماسلىقىمىزدا قالدى، — نىزامىدىن
بۇ سۆزنى ھەرگىز تاسادىپىيلا ئېيتمىدى.

— نىزامىدىنكا، — دېگەنىدى ئاقىلبەكمۇ ئوتتەك يال-
قۇنلىنىپ يېنىپ، — ئەمدى نېمىسى قالدى، خەلقىمىزنىڭ
ئۈستىدىكى قارا بۇلۇتلارنى سۈرۈۋەتمىگۈچە، كۈن يۈزىنى كۆ-
رۈش تەسقۇ ئەمدى، — نىزامىدىن ئۇنىڭ بۇ سۆزىدىن قانداق-
تۇر بىر پىداكارلىقنىڭ يېنىۋاتقانلىقىنى سەزدى.

شۇنداق قىلىپ، ئىككىسى نىلقا تاغلىرىغا قاراپ يول ئال-
ماقچى بولۇشتى. بۇنىڭ ئۈچۈن ئاقىلبەك ياراقلىق ئىككى ئات
تاپماقچى بولۇپ كېلىشكەنىدى. بىراق، ئاتلىرى ۋاقتىدا كەل-
مەي، بىر كۈن كېچىكىپ قېلىپ قولغا چۇشۇپ قالدى. چۈن-
كى، مۇخبىرلىكۈرەگىمۇ باش ساقچىنىڭ نىزامىدىننى تۇتۇش
توغرىسىدىكى «ئېلانى» چاپلىنىپ بولۇنغانىدى.

ئۇ يول بويى خادىك ھارۋىدا ئولتۇرۇپ قۇتۇلۇشنىڭ ئامالى-
نى ئويلاپ كەلدى. ھارۋا بارغانسېرى غۇلجىغا يېقىنلاپ كەل-
مەكتە. بۇگۈن ياماتۇغا يېتىپ بارسا ئۇ يەردىن غۇلجىغا بېرىش-
مۇ ئاسان، ئېھتىمال ئۇ يەردىن ماشىنىغا سېلىپ ماڭار، ئۇ
چاغدا بىردەمدىلا باش ساقچىنىڭ دەھشەتلىك قارا دەرۋازىسى
ئالدىغا بېرىپ توختايدىغۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن بىرەر چارە تېپىش

كېرەك. ئاقىلبەكمۇ قۇتۇلۇشنىڭ ئامالىنى ئويلاپ كېتىپ باردىغاندۇ.

بۈگۈن سەپەرنىڭ ئۈچىنچى كۈنى، ئۇلار تېكەستىن تاڭ قاراڭغۇسىدا بىر يۇتۇم سۇمۇ ئىچمەي يولغا چىققانىدى. چۈش مەزگىلىدە سارۇچىن مەھەللىسىگە يېتىپ كەلدى. ھارۋا ئالداربای كۆجاڭنىڭ بۇيرۇقى بىلەن مەھەللىدىن بىرەر كىلومېتىر يىراقلىقتىكى تاغنىڭ باغرىغا كېلىپ توختىدى. ئۇلار سارۇچىندىكى كىچىك ئاشپۇزۇلنىڭ ئالدىدىن ئۆتكەندە، سەي قورۇيدىغان چوڭ سايلىققا تېگىپ جاراڭلىغان چۆمۈچنىڭ ئاۋازى بىلەن تەڭ مەززىلىك تاماقنىڭ پۇرىقى دىماغقا ئۇرۇلدى. شۇ چاغدا ئالدارباينىڭ نەپسى تاقىلداپ ئاغزىغا سېرىق سۇ كەلدى. ئۈچ كۈندىن بېرى ئات ئۈستىدە ئولتۇرۇپ، بەللىرى تېلىپ ئاغرىپ كەتكەن، ئۈنىڭ ئۈستىگە شۇ تاپتا قورسىقى ئىنتايىن ئېچىپ كەتكەن ئالداربای ھارۋىكەشلىك قىلىپ كېلىۋاتقان چېرىككە قاراپ:

— ياخشى قارا، ئاتقىمۇ بوغۇز بەر، مەن كەلگەندىن كېيىن سەن بارسەن، ئاندىن يولغا چىقىپ كېتىمىز، — دېدى ۋە نىزامىدىن بىلەن ئاقىلبەككە قاراپ، — مەن كەلگۈچە ھەممە ئىشلىرىڭنى پۈتتۈرۈۋېلىش، — دېدى.

ئۇ ئاشپۇزۇلغا قاراپ ئېتىنى يورۇتۇپ ئالدىراپ ماڭدى. يوللاردا نىزامىدىن بىلەن ئاقىلبەكنىڭ قورسىقىنى تويغۇزۇۋېلىش ۋە ھاجەتلىك ئىشلىرى ئۈچۈن قوللىرى بوشىتىلاتتى. ھەر ئىككىسىنىڭ بىراقلا يېشىلەتتى. كوجاڭ تاپانچىسىنى، ھارۋىكەش مىلتىقىنى ئۇلارغا تەڭلەپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئىشلىرى پۈتكەندىن كېيىن، قوللىرى قايتىدىن كەينىگە مەھكەم باغلىناتتى - دە، ئىككىسى نۆۋەتلىشىپ غىزالىناتتى.

ھارۋىكەش ئاۋۋال ئاقىلبەكنىڭ قولىنى يېشىپ، ئۇنىڭغا بىر پارچە ناننى تاشلاپ بەردى. ئۇ يەپ بولغاندىن كېيىن،

نىزامىدىنىڭ قولىنى يەشمەكچى بولدى.
نىزامىدىن كۈيۈشۈپ كەتكەن پۇتلىرىنى قاتتىق - قاتتىق
بېسىپ هارۋىنىڭ ئەتراپىدا مېڭىپ يۈرۈپ ئويلايتتى، قۇتۇلۇش-
نىڭ بۇنىڭدىن ئارتۇق پەيتى بولمايدۇ. مۇنۇ رودۇپاينى ئۇجۇق-
تۇرۇۋەتسىلا ئىش تامام. ئاقىلبەكمۇ قانداق قىلىمىز دېگەن
مەنىدە نىزامىدىنغا لىپ - لىپ قىلىپ قاراۋاتىدۇ. نىزامىدىن
كۆزى بىلەن هارۋىكەشنىڭ بېلىدىكى خەنجەرنى شەرەت قىلدى.
بۇ چاغدا هارۋىكەش يەم توشقۇزۇلغان توۋرىنى ئاتنىڭ بويىنىغا
ئېلىش بىلەن ئاۋارە ئىدى. نىزامىدىن ئۆزىنىڭ بەستلىك،
كۈچلۈك گەۋدىسى بىلەن يان تەرەپتىن هارۋىكەشنىڭ مۈرىسىگە
شۇنداق قاتتىق ئۇردىكى، ئۇ ئوڭدىسىغا بىراقلا يىقىلدى، نىزا-
مىدىن ئاچ بېقىنىغا ئۆتۈك بىلەن قاتتىق تېپىۋىدى، بۇ زەربى-
دىن هارۋىكەشنىڭ دېمى ئىچىگە چۈشۈپ، ئۈنىمۇ چىقىرالمى-
دى. ئاقىلبەك قولىدىكى ناننى تاشلاپ، چاققانلىق بىلەن ئۇنىڭ
بېلىدىكى خەنجەرنى ئالدى، نىزامىدىننىڭ ئوڭ پۇتى ئوڭدىسىغا
چۈشكەن كالامپاينىڭ كېكىرتىكىنى قاتتىق باستى. ئۇ تېپىرلاپ
پۇتلىرىنى يەرگە ئۇرۇپ:
— ۋاي... جا... ن... قا... قاچ... تى، —
دەيتتى.
خەنجەر ئۇنىڭ بىرقانچە يېرىگە ئۇرۇلغاچقا ئۇ ئاستا - ئاستا
تېپىرلاشتىن قېلىپ خىرقىراشقا ئۆتتى.
— بول، چاققان كەس، — دېدى نىزامىدىن تۆت ئەتراپقا
تېز - تېز قاراپ.
ئاقىلبەك يېڭىلا قانغا بويالغان خەنجەر بىلەن ئۇنىڭ قولىنى
چىڭ بوغقان قارا قىل ئارقاننى كېسىپ تاشلىدى.
— ئاتنى چىقار.
ئاقىلبەك هارۋىدىن ئاتنى چىقىرىشقا تۇتۇندى. نىزامىدىن
هارۋىكەشنىڭ بويىنىدىن مىلتىقنى ئاۋايلاپ ئالدى. ئىككىسى

ئاتقا مىنگەشتى ـ دە، تاغ تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. تاڭ ئاتماستىنلا هارۋىنى، ئۈچ ئادەمنى سۆرەپ كەلگەن ۋە تېخى بوغۇزغا ئەمدىلا ئېغىز تەگكەن كۆل رەڭ ئات يەنە ئىككى ئادەمنى كۆتۈرۈپ، هۆرۈنلۈق بىلەن چاپماقتا ئىدى.

ئالدارباي كوجاڭ ئاشپۇزۇلدىن ياخشى تاماق يەپ چىقتى. ئۇ يۈزىدىكى، بويۇنلىرىدىكى تەرلىرىنى سۈرتۈپ ئېتىغا مىندى ـ دە، هارۋا توختىغان جايغا قاراپ ماڭدى. هاۋا ئىسسىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئېزىلىپ ئۇيقۇسىز كۆزلىرىنى يېرىم ئېچىپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇ ئالدىدىكى هارۋىنى كۆرۈپ بىردىنلا توختاپ قالدى ۋە چۆچۈپ كۆزلىرىنى يوغان ئاچتى، ئادەممۇ، ئاتمۇ كۆرۈنمەيتتى. «ئوغرىلار، هەممىسىنىڭ تىلى بىر ئىكەن ـ دە. نېمىشقا بىلمىگەندىمەن. ئەجەب بىخۇدلۇق قىپتىمىنا، ئەستاغپۇرۇللا. . . » ئۇ ئېتىنى چاپتۇرۇپ كېلىپ، هارۋىنىڭ ئالدىدا قانغا مىلىنىپ سۇنايلىنىپ ياتقان هارۋىكەش چېرىكنى كۆردى ـ دە، ئەرۋايى ئۇچۇپ كەتتى ۋە شۇندىلا ھەقىقىي ئىشنى چۈشەندى. ئۇنىڭ يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلغاندەك بولدى. ئەتراپىغا ۋە يىراقلارغا سەپسېلىپ، ئوڭ تەرەپ جىرا ئىچىدە ئاتقا مىنگەشىپ ئىككى كىشىنىڭ كېتىپ بارغانلىقىنى ئىلغا قىلدى ۋە شۇ هامان ئۆزىگە جان كىرگەندەك تاپانچىسىنى قېپىدىن سۇغۇرۇپ ئالدى ـ دە، ئېتىغا قامچا سالدى:

«تۇتالارمەنمۇ، ئەجەب ئىش بولدى، جۇيجاڭنىڭ ئالدىدا نېمە دەرمەن، باش ساقچىنىڭ ئالدىدا نېمە دەرمەن. ئۇن سەر ساپ ئالتۇننى قولۇمدىن چىقىرىپ قويارمەنمۇ، ماۋۇ پېشكەللىكنى قارىمامدىغان. . . » شۇنداق ئوي ـ خىياللار بىلەن ئېتىنى قامچىلاپ قاچقانلارغا يېقىنلىشىپ قالدى.

نىزامىدىن ئاتتىن چۈشتى ـ دە، ئاقىلبەككە:

— سەن ئۆرلەپ مېڭىۋەر! — دېدى.

بۇ جىرا ئىچى قويۇق ئارچىزارلىق ۋە تېۋىلغىلىق ئىدى.

نىزامىدىن ئۆسكىلەڭ بىر تۇپ ئارچىنىڭ كەينىگە ئۆتۇپ، مىلـ-
تىقنى بەتلەپ قاراپ تۇردى. ئالدارباي ئەگرى - بۈگرى يالغۇز
ئاياغ يول بىلەن ئىتتىكلەپ كەلمەكتە ئىدى. يولغا غۇلاپ چۈشـ-
كەن تاشلار ئاتنىڭ مېڭىشىغا كاشىلا قىلاتتى، شۇڭا، ئۇ ئېتىنى
تىللاپ تېرىكىپ كېلەتتى. ئەللىك مېتىر چامىسى ئالدىغا كەلـ-
گەندە نىزامىدىن: «ئاتايمۇ، — دەپ ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلىـ -
دى، — كۆكسىگە ئاتايمىكىن، ياق، كىيىمى بۇلغىنىپ كېـ-
تىدۇ، كىيىمى كېرەك، ياخشىسى ماڭلىيىغا ئاتاي.»

ئۇ يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى. نىزامىدىن ئاتتى. تاغ ئىچى جاراڭلاپ يىراقلاردا ئەكس سادالار ئاڭلاندى. ئوق ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئاقىلبەكمۇ كەينىگە ياندى. ئالدارباي ئوق تېگىشى بىلەن كەينىگە بىر سىلكىنىپ ئاتتىن سىيرىلىپ چۈشۈپ كەتتى.

— تېز ھەرىكەت قىلايلى، — دېدى نىزامىدىن يېتىپ كەلگەن ئاقىلبەككە.

ئىككىسى ئالدارباينىڭ كىيىملىرىنى يەشتى، قان تەگكەن يەرلىرىنى بۇلاق سۈيىدە يۇدى.

— قېنى، كوجاڭنىڭ كىيىمىنى كىي، — دېدى نىزامىدىن ئالدىراپ. ئاقىلبەك كوجاڭنىڭ كىيىمىنى كىيىپ، تاپانچىسىنى بېلىگە ئاستى. ئۇلار بۇلاق سۈيىدىن قانغۇدەك ئىچتى. كوجاڭنىڭ ئېتىنى ئاقىلبەك، ياۋداق كۈل رەڭ ئاتنى نىزامىدىن مىنىپ بولۇشىغا چېپىپ ياماتو تەرەپكە قاراپ كەتتى.

ئۇلار دەريانى بويلاپ چاپماقتا ئىدى. ياماتو مەھەللىسىگە كىرمەستىن تۇرۇپ ئاتلىرىدىن چۈشتى.

ئاقىلبەك ئارقان بىلەن نىزامىدىننىڭ قولىنى كەينىگە قىلىپ باغلىدى ۋە ياۋداق ئاتنىڭ ئۈستىگە مىندۈرۈپ، ئاتنىڭ ئارقىنىنى ئالدارباينىڭ ئېتىنىڭ بويىنىغا باغلاپ ئۆزى ئالدارباي كوجاڭنىڭ ئېتىغا مىندى - دە، نىزامىدىننى ئالدىغا سېلىپ ياماتو كېمە بويىغا يېتىپ كەلدى. ئىلى دەرياسى يېيىلىپ ئاقـ-

ماقتا. دەريانىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى كېمە بويلىرىدا قاراۋۇل-
لۇق پونكىتلىرى قۇرۇلغان. ئىككى ھەپتىدىن بېرى ئىلى سى-
لىڭبۇسىدىن چىققان بىر تۇركۇم قوراللىق قىسىم كېمە بويىنى
ساقلاپ ياتماقتا ئىدى. ئۇلار ئۇياقتىن ــ بۇياقتىن ئۆتكۈچىلەرنى
ناھايىتى قاتتىق تەكشۈرەتتى، سەل گۇمانلىقراق دەپ قارىغان
ئادەملەرنى ياكى تونۇشتۇرۇشى بولسىمۇ سورىغان سوئاللارغا
سەل ــ پەل دۇدۇقلاپراق جاۋاب بەرگۈچىلەرنى شۇ يەردە تۇتۇپ
قالاتتى ياكى تېگىشلىك ئورۇنغا يەتكۈزۈپ بېرەتتى. كېمە بويىدا
ئەنسىزلىك ھۆكۈم سۈرەتتى. قاراۋۇللۇق پونكىتى يېنىدا ئىك-
كى قازاق كىشىگە بىر ئەسكەر مىلتىقىنى تەڭلەپ تۇراتتى،
نېرىراقتا بىرنەچچە ئادەم قوللىرى باغلانغان ھالدا تۇراتتى. بۇ
يەردىكى ئەسكەرلەر بولسۇن، كوماندىرلار بولسۇن ناھايىتى ئە-
سەبىيلىشىپ كەتكەن، ئادەمگە يەۋەتكۈدەك قارايتتى، چىرايىدىن
دەھشەت يېغىپ تۇراتتى.

ئاقىلبەك «كوجاڭ» قاراۋۇلغا تۆش يانچۇقىدىن تونۇشتۇ-
رۇشنى ئېلىپ ئۇزاتتى. ئۇ تونۇشتۇرۇشقا بىر كۆز يۈگۈرتۈپ
چىقىپ ئىككىسىنى قويۇپ بەرمەكچى بولغانىدى، بىراق، نېرى-
قى ئۆيىنىڭ دېرىزىسىدىن كۆزىتىپ تۇرغان بىر ئوفىتسېر چى-
قىپ كەلدى. ئىزامىدىن ئاقىلبەككە: «ئەگەر بىرەر چاتاق چى-
قىپ قالسا، بىرنەچچە پاي ئوق چىقىرىپ دەرياغا سەكرەش
كېرەك» دەپ پىچىرلىدى.

تەلەتىدىن دەھشەت يېغىپ تۇرغان ئوفىتسېر ئۇنىڭغا ئۇزاق
قاراپ چىققاندىن كېيىن، بىر قېشىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، ئا-
قىلبەككە سوئال بېرىشكە باشلىدى.

ــ جىنايەتچى ئىككى دېيىلگەن، بۇ بىرغۇ؟

ــ بىرى تىكەس داۋنىدا قېچىپ كەتتى.

ــ قېچىپ كەتتى؟

ــ ھەئە قېچىپ كەتتى.

— هارۋا قېنى؟

— داۋاندا هارۋىنىڭ ئوقى سۇنۇپ، بىز هارۋىنى جۆندەي-مىز دېگۈچە كېچىدە قاياققا قاچقىنىنى بىلەلمەي قالدۇق.

ئوفىتسېر ئويلىنىپ دېدى:

— قولى بوشمىدى؟

— ياق، باغلانغان، بىر ئادىمىمىز هارۋىنىڭ يەنە بىر ئېتىنى مىنىپ ئۇنى ئىزدەپ كەتتى. باش ساقچى ئىدارىسى هايال قىلماي ئەكىلىڭلار دېگەچكە، مەن دەرهال بۇنى ئېلىپ يولغا چىقتىم. ئەگەر مۇمكىن بولسا، سىلەر بىزگە ياردەم قىلىپ ئۇنى ئىزدىشىپ بەرسەڭلار، قاچقۇننىڭ قولى باغلاقلىق بولغاچقا، ئانچە يىراققا كېتەلمىگەن بولۇشى مۇمكىن.

— بۇ ئىشنى باش ساقچىنىڭ ئۆزىگە خەۋەر قىل!

— سارۇچىنىدىن خەۋەر قىلىۋەتتىم.

— بىزنىڭ چولىمىز تەگمەيدۇ. خوش، بۇنىڭ جىنايىتى نېمىكەن؟

— بىز بىلمەيمىز، باش ساقچى بىلىدۇ، بۇ شۇلارنىڭ بۇيرۇقى بىلەن تۇتۇلغان، بىز پەقەت يەتكۈزۈپ بەرسەكلا بول-دى.

ئۇ «ئۆتۈپ كەت» دېگەن مەنىدە قولىنى شىلتىپ كېمە تەرەپنى كۆرسەتتى. ئاقىلبەك نىزامىدىنغا قاراپ:

— ماڭ! — دەپ قاتتىق ۋارقىرىدى. نىزامىدىن ئېتى-دىن سىيرىلىپ چۈشۈپ كېمىگە چىقتى. كەينىدىن ئاتلارنى يېتىلەپ ئاقىلبەك چىقتى. كېمىنىڭ زەنجىر تاقىسى يېشىلدى، پالاق هەرىكەتكە كەلدى. ئىككىسى ئۆتۈپ كەتتى. ئۇقاتقا ئۆت-كەندىن كېيىن كالىچى مەهەللىسىدىن چىققۇچە نىزامىدىننى باغلاقلىق هەيدەپ ماڭدى، مەهەللىدىن ئۇزۇلۇپ چىقىپ ئىككى-سى توختىدى.

— يارايسەن ئاقىل!

— تازا بابلىدۇقمۇ؟

— ئۇنىڭ سوئاللىرىغا تەمتىرىمەي قالتىس جاۋاب بەرىدىڭ، ئۇمۇ راستلا دەپ ئىشەندى.

— ئەمدى كەينىمىزدىن قوغلاپ كېلىپ قالمىغىيدى، دەپ ئەنسىرەۋاتىمەن، — ئۇ كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىدى.

— تېز بولايلى!

نىزامىدىنىنىڭ قولى يېشىلدى. ئىككىسى ئىككى ئاتقا مىنىپ قاش دەرياسى بويىدىكى قويۇق جاڭگاللىققا كىرىپ كەتتى، بۇ جاڭگاللىق بىلەن نىلقا يولىغا چىققىلى بولاتتى.

سارۇچىنىدا بولۇنغان ۋەقەدىن خەۋەر تېپىپ يولغا چىققان توققۇزتارا ناھىيىلىك ساقچىنىڭ سارۇچىن پونكىتىدىكى ئىككى ئاتلىق چېرىك، ئاتلىرىنى قارا تەرگە چۆمدۈرۈپ ياماتو كېمە بويىغا يېتىپ كەلدى. قاراۋۇلدىن ئىككىسىنى سۈرۈشتۈردى. ھېلىقى ئوفىتسېر چىقىپ، ئەھۋالنى ئۇقۇپ چىرايى جىددىيلەشتى، تېپىرلاپ ئۇياق - بۇياققا يۈگۈردى.

— ھازىر ماڭدى، ھازىر، دەرھال يېتىشىۋالغىلى بولىدۇ. قارا، بۇ ئوغرىلارنىڭ بىزنى ئالدىغىنىنى!

كېمە بويىدا ئۇپۇر - توپۇر ۋە ئالاقزادىلىك باشلىنىپ كەتتى. ئىككى چېرىككە يەنە ئىككى ئاپتومات ئاسقان ئاتلىق ئەسكەر قوشۇلدى. ئۇلار ناھايىتى ئالدىراشچىلىقتا كېمىدىن چۈشتى - دە، ئاتلىرىنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپ كەينىدىن قوغلاپ كەتتى.

ئىز قوغلاپ چىققان ئاتلىقلار چوڭ يول بىلەن ئاتلىرىنى تاراسلىتىپ ئۇدۇل شەھەرگە قاراپ كېتىپ قالدى.

ئۇلار ئىككىسى دەريانىڭ يۇقىرى ئېقىنىغا قاراپ، توقايلىق، چاتقاللىقلار ئارىسىدا يول يۈرۈپ، يېڭىئاۋات يېزىسى يېنىدىكى ئېرەنلىكنىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ توختىدى. نىزامىدىن ئۇ قاتتىكى بۈك - باراقسان ئېرەنلىك ئىچىدە پاناھلىنىشنى

ئويلىدى ـ دە، ئېرەنلىككە ۋە دەريا ئېقىنىغا قاراپ تۇرۇپ قالدى. دەريا ئېقىنى ناھايىتى تېز، ئات سېلىش خەتەرلىكمۇ، قانداق؟ قاراڭغۇ چۈشكىچە توقايلىق ئىچىدە يوشۇرۇنۇپ يېتىش مۇمكىنمىدۇ، كەينىدىن ئىز بېسىپ چېرىكلەر كېلىپ قالسا قېچىپ ئۇلگۇرۇش تەس بولارمىكىن، ئەگەر ئۇ قاتقا ئۆتۈپ ئېرەنلىك ئىچىگە كىرىۋالسا، قوغلاپ كەلگۈچىلەر ئۇ قاتقا ئۆتكۈچە، بۇلارمۇ كۆزدىن غايىب بولالايدۇ.

نىزامىدىن خېلى ئويلانغاندىن كېيىن ئاقىلبەككە مەسلىھەت قىلدى.

— قاراڭغۇ چۈشكۈچە ئۇ قاتقا ئۆتۈپ، ئېرەنلىك ئىچىدە ياتساق قانداق؟ دەريا ئېقىنى ناھايىتى تېز ئىكەن، سۇيىمۇ كۆپىيىپ كېتىپتۇ، ئېقىتىپ كېتەرمۇ يا؟

دەريا ياقىسىدا ئۆسۈپ چوڭ بولغان ئاقىلبەك ئىككىلەنمەيلا جاۋاب بەردى:

— ئېقىتىپ كەتسىمۇ چىقىۋالغىلى بولىدۇ، ئاتلىرىمىزدىن ئايرىلىپ قالمىساقلا بولدى.

ئىككىسى ئاتلىرىنى كېچىككە سالدى. راست دېگەندەك ئاقىلبەك مىنگەن ھارۋا ئېتى سۇنىڭ تېز ئېقىنىغا بەرداشلىق بېرەلمەي مۇدۇرۇپ يىقىلدى ـ دە، يەنە تۇرۇپ كەتتى. يىقىلغان ئاقىلبەك ئاتنىڭ قۇيرۇقىغا ئېسىلىپ ئۇ قاتقا چىقىۋالدى.

ئېرەنلىك ئىچى ھەقىقەتەن پىنھان جاي ئىدى ئىككىسى قاراڭغۇ چۈشۈشنى كۈتۈپ ياتتى.

كۈن ئاستا ـ ئاستا ئولتۇرۇپ قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتتى. ھاۋا ئوچۇق بولۇپ ئاسمان بوشلۇقىدىكى سان ـساناقسىز يۇلتۇزلار قويۇق ئېرەنلىكلەر ئارىسىدىن جىمىرلاپ كىشىگە ئېيتقۇسىز گۈزەللىك بەخش ئېتەتتى. سالقىن شامال يۇزلەرنى يەلپۈپ يۈرەككە خۇشاللىق ۋە ھاياتقا بولغان مۇھەببەت تۇيغۇسىنى قوزغىتاتتى ـ دە، ئاچلىق ۋە ھارغىنلىقنىمۇ ئۇنتۇلدۇرات-

تى. نىزامىدىن بىلەن ئاقىلبەك تەبىئەتنىڭ بۇ گۈزەللىكىگە مەھلىياھ بولۇپ، قوللىرىنى بېشىغا قويغىنىچە ئوڭدا يېتىشتى. نىزامىدىن كۆزىنى يۇلتۇزلار ئالىمىدىن ئېلىپ خىيال سۈرۈپ كەتتى. «ئەمدى بالىلىرىم نېمە كۈن كۆرەركىن، ساقچى ئەمەلدارلىرى ئۇلارغا نېمە كۈن كۆرسىتەركىن؟ خەير، مەيلى، نېمە كۆرسە كۆرىدۇ، بۇ ھېچ گەپ ئەمەس، ھەرقانچە كۈن كۆرسە جاپاكەش خەلقىم كۆرۈۋاتقان كۈننى كۆرىدىغۇ. . .» ئۇنىڭ خىياللىرى ئاخىر بېرىپ نىلقا تاغلىرىدا، قاش دەرياسى ياقىلىرىدا، توقايلىقلاردا پەرۋاز قىلىشقا باشلىدى. ئاقىلبەكچۇ؟ ھە، ئۇمۇ خىيال قىلىپ ياتىدۇ، ئۇمۇ قېرى، ئاغرىقچان دادىسىنى، ئىنىسىنى ئويلاۋاتىدۇ. «دادام، ئىنىم قالدى، ئەمدى ئۇلار قانداق كۈنگە قالار، ساقچىنىڭ ئاتارمەن - چاپارمەنلىرى ئۇلارنى نېمە كۈنلەرگە سالار، ئوغلۇڭنى تاپ دەپ قىينار. . . كىچىككىنە ئىنىم كۆز ياشلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ تەلەتىدىن مۇز يېغىپ تۇرغان ئادەم سىياقىدىكى ۋەھشىيلەردىن قورقۇپ يىغلار. . . يىغلىما ئىنىم، ئۆمرىمىز يىغلاش بىلەن ئۆتتى. بەس، ئەمدى يېتەر، مەن بۇ يولغا كىردىم، مۇشۇ يولدا.كۆز ياشلىرىڭنى قۇرۇتۇشقا تىرىشىمەن، جەزمەن قۇرۇتىمەن!. . .»

ھەممە ياق جىمجىتلىققا چۆمدى. دەريا شاۋقۇنى بىر خىل سادا بىلەن ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇلار ئاچ قالغان ئاتلىرىنى ئوتقا قويدى، ئۆزلىرىمۇ ئالدىرابايىنىڭ خۇرجۇنىدىكى نان بىلەن غىزالاندى. قاراڭغۇ چۈشكەندىن كېيىن ئۇلار ئابرال تېغى باغرىنى بويلاپ يۇقىرىلاپ ماڭدى. ھەممىياق جىمجىت ئىدى. يىراق - يىراقلاردا ئىتلارنىڭ ھاۋشىغان ئاۋازى ۋە يېقىن ئەتراپلاردا ئاچ بۆرىلەرنىڭ دەھشەتلىك ھۇۋلاشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇلار ئاتلىرىنى تېزلىتىپ ئەشرەپ مەھەللىسىدىن يانداپ ئۆتۈپ بەشدۆڭگە يېتىپ كەلدى.

— مۇنۇ ئەتراپلاردا بىلىپ قوي، — دېدى

نىزامىدىن، — بۇ بەشدۆڭ، قازاق مەھەللىسى، ئەنە ئاۋۇ قارىيىپ كۆرۈنگەن قارابـاغ مەھەللىسى، — ئـۇ يـەنە كـۆرسەتتى، — ئاۋۇ سىپىل، سالا ھەم بىز كۆرۈپ كەلگەن سامىيۇزى، يېڭىئاۋات يېزىلىرى قوشۇلۇپ قاش رايونىنى تەش-كىل قىلىدۇ، بۇ يەردە بىزنىڭ قوزغىلاڭچىلىرىمىزمۇ بار.

ئۇلار بەشدۆڭدىن ئۆتۈپ سولغا بۇرۇلۇپ، تاغ ئىچىگە كىرىپ بىر سائەتتىن كۆپرەك ماڭدى. ئېگىز تاغنىڭ تۆپىسىگە چىققاندا سۇبھى كۆتۈرۈلۈپ ئۇ قات كۆرۈندى. قويۇق توقايلىقلار ئارىسىدا ئېقىپ كېلىۋاتقان قاش دەرياسى يىلان باغرىدەك تولغى-نىپ سوزۇلۇپ ياتاتتى.

نىزامىدىن قامچىسىنىڭ ئۇچى بىلەن تۆۋەن تەرەپنى كۆر-سىتىپ مۇنداق دېدى:

— بىز دەريانىڭ ياقىسىدىكى ئەنە ئاۋۇ مەھەللىگە بېرىپ چۈشىمىز، قورساقنى، ئاتلارنى ئوبدان تويغۇزىمىز، ياخشىلاپ ئۇخلايمىز. ئۇ يەردە بىزنىڭ ئادەملەر بار. دەريادىن ئۆتىدىغان كېچىكلەرگە ئات سالدۇرۇپ، ئۇ قاتقا — ئۇلاستايغا ئۆتۈپ كېتىمىز، ئۇلاستاي بىزنىڭ مەنزىلىمىز!

ئۇلار ئېتىنى دېۋىتىپ ئاقتۆبەك مەھەللىسىگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

2

بىرنەچچە كۈندىن بېرى شەھەردىن كېلىۋاتقان ئەنسىز خە-ۋەرلەر ئەختەمباينىڭ ئائىلىسىگە ۋەھىمە سالدى، بولۇپمۇ باي-نىڭ خوتۇنى ھۆرنىساخان ئەنسىزلىككە چۈشۈپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي قالدى. ئۇنىڭ قولى ئىشقا بارماي، يۈرىكى دۈكۈلدەپ بىردەم ھويلىغا چىقاتتى، بىردەم ئۆيگە كىرەتتى. ئۇ شۇنداق دەككە - دۈككىدە كېچىچىمۇ ئۇخلىيالماي تولغىنىپ چىققاند-

دى. ئاخىر تاقەت قىلالماي، ئەمدىلا ئەتىگەنلىك چايغا ئولتۇرغان ئېرىگە ۋايساشقا باشلىدى:

— نېمانداق قۇدۇقتا چۈشۈپ كەتكەن ئادەمدەك ئۈنسىز ئولتۇرىدىلا، ۋارىسجاننى قانداق قىلىمىز، شۇنچە بالا - قازانىڭ ئىچىدە يۈرۈۋاتسا.

— نېمە قىل دەيسەن، ئۇمۇ تىرىك جان بولغاندىكىن بىر ئىشنىڭ يولىنى قىلىۋاتىدىغاندۇ، — دېدى ئەختەمباي ئانچە ئېرەن قىلماي.

— توۋا قىلدىم خۇدايىم، دەۋاتقان گېپىنى، شۇنچە خەلق يالغان ئېيتامدۇ، كۆرۈپ چىققانلار دەۋاتامدۇ، ھەر كۈنى كېچىسى ئۈزۈلدۈرمەي ئادەم تۇتۇۋېتىپتۇ، تۇت - تۇت قىلىۋاتقانلار گىمنازىيىدە ئەڭ كۆپ دەيدۇ.

— يىراق يەرنىڭ گېپى ھەر ياڭزا دېگەن گەپ بار، ئۈنچىلىكمۇ ئەمەستۇ، ئۆزۈڭنى مۇنچىلىك ئەنسىزلىككە سالما، — دېدى ئەختەمباي خوتۇنىنىڭ كۆڭلىنى تىندۇرماقچى بولۇپ.

— سىلى تالا ئادىمى بولغاندىكىن، شەھەردىكى ئەنسىزچىلىكلەرنى مەندىنمۇ جىق ئاڭلىغانلا، — دېدى ھۆرنىساخان ۋە تېخىمۇ چېچىلىپ ئۆز - ئۆزىگە سۆزلەپ كەتتى، — جېنىم بالامنى قانداقمۇ قىلارمەن، ئالىتوپىلاڭنىڭ ئىچىدە سەن كىمنىڭ بالىسى دەپ سۈرۈشتۈرۈپ تۇراتتىمۇ، شۇنچە ئىشلار بولۇۋاتسا، ھېچنېمە كۆرمىگەندەك يۈرۈۋاتقىنىنى قارىمامدىغان.

ئايال كۆز يېشى قىلدى. ئەختەمباي شەھەردىكى ئادەم تۇتۇشلارنىڭ بارغانسېرى ئەۋج ئېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان، بىراق گىمنازىيىدە ئوقۇۋاتقان ئوغلىدىن خاتىرجەم ئىدى. ئۇ ھۆرنىساخاندەك ۋەھىمىگە چۈشۈپ كەتمىگەنىدى. خوتۇنىنىڭ ئەنسىزلىككە چۈشۈپ ۋايساپ كېتىشلىرىدىن ھەم يېڭىدىن يېڭى خەۋەرلەردىن مانا ئەمدى ئۆزىمۇ بىرئاز ۋەھىمىگە چۈشۈپ قالدى

ئەتىمالىم، قىرقىلغان ساقىلىنى سىلاپ تۇرۇپ:
— قانداق، نادەمنى كىرگۈزەيلىمۇ؟ — دېدى.
— دەۋاتقىنىنى. . . بۇ چاغقىچە شەھەرگە يېتىپ بارغان بولسا بولاتتى، — دېدى ھۆرنىساخان ئاچچىقى بىلەن. ئەختەمـ بـاي ئىچىۋاتقان چېيىنى تاشلاپ ھويلىغا چىقتى ـ دە، ۋارقىرىـ ـدى:
— نادەم، ھاي نادەم!
نادەم بوغۇز ئېتىۋاتاتتى، باينىڭ ئۈنىنى ئاڭلاپ، كېپەك يۇقى قولىنى ئۈۋۈلاپ ئېغىلدىن چىقتى.
— بول بالام، خادىكنى قوشۇپ شەھەرگە چۇش، ۋارىسـ ـجاننى ئېلىپ چىق.
نادەم كەينىگە بۇرۇلۇپ لاپاس ئاستىدىكى كىچىك ئۆيدىن شىلىيا ـ خامۇتلارنى قۇچاقلاپ كۆتۈرۈپ چىقتى ۋە لاپاس ئاستىـ ـدىكى خادىكنى سۆرەپ ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئېلىپ كەلدى. ئاندىن بوغۇز يەۋاتقان قارا ئاتنىڭ بويىنىدىن تۇۋۇرنى ئالدى ـ دە، ھارۋىغا قوشۇشقا باشلىدى.
ئەختەمباي ئۆيدىن پەقەت خادىك ھارۋىغا سېلىش ئۈچۈنلا توقۇتقان قىزىل گىلەمنى ئېلىپ چىقىپ، ھارۋىغا بىر ئات قوشۇلغانلىقىنى كۆرۈپ نادەمگە دېدى:
— بىر ئات قوشقىنىڭ نېمىسى، ماڭ يۈگۈر، قاشقىنى ياندا.
ھۆرنىساخانمۇ سارايدىن كۆك يوللۇق ئۇزۇن يېكەندازنى كۆتۈرۈپ چىقتى، نادەم ھارۋىغا گىلەمنى يېيىتىپ سالدى ـ دە، قاتلانغان كۆرپىنى كەينىگە قويۇپ قويدى.
— چېپىڭنى ئىچىپ تېز ماڭ.
ئەختەمباينىڭ گېپى ئاخىرلاشماي تۇرۇپلا، ھۆرنىساخان يەنە قايىقىنى تۇردى:
— يەنە چاي ئىچىپ دەۋاتىدىلىغۇ، مەن ئالدىرايمەن كەتـ

كىلى، ئىشىكىم ئالدىرايدۇ ياتقىلى دەپ، توۋا قىلدىم، ئادەمنىڭ جېنىغا تېگىپ مۇنۇ ئادەمنىڭ گېپىنى، بىر پارچە نان ئېلىپ ماڭمامدۇ.

— ئەمىسە نان ئاچىقىپ بەرمەمسەن، — ئەختەمباي خوتۇنىغا گۇلەيدى.

شۇ ئەسنادا باياتىن بېرى بولۇۋاتقان گەپلەنى ئاڭلاپ تۇرغان گايىت جۇۋازىخانىدىن چىقتى. پار ئات قوشۇلغان خادىك تەييار بولغانىدى. ئۇ دەرۋازىنىڭ ئىككى قانىتىنى ئاچتى.

— ئۇچقاندەك ماڭ، — دېدى ئەختەمباي.

— شەھەرگە كىرگەندە ئارقا كوچىلاردىن ئۆت، يولنىڭ ئوي - چوڭقۇرىنى بايقا، ئادەم يىغىلغان يەرلەرگە يولىما.

— ۋاي شورىمەي، ئۇنتۇپ قالغىلى تاس قاپتىمەن، — ھۆرنىساخان يەنە چالۋاقاپ سۆزلەشكە باشلىدى، — رەيھانئاينىمۇ بىللە ئېلىپ چىق، قىز بالا دېگەن شۇنچە قالايمىقانچىلىق ئىچىدە يۇرسە بولاتتىمۇ!

نادەم ھارۋىنىڭ گىرۋىكىدە ئولتۇرۇپ بوجىنى سىلكىدى، خادىك دەرۋازىدىن چىقتى. گايىت دەرۋازىنىڭ قانااتلىرىنى ياپتى - دە، ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ كۇلۇمسىرەپ پىچىرلىدى:

— كۆردۇڭمۇ، خوجايىنلارنىڭ جېنى سىرقىراۋاتىدۇ.

— ھە، يۆلەكچىلىرى تېپىرلاۋاتىدۇ - دە، — دېدى نادەممۇ پىچىرلاپ.

— ئەتىگەنرەك چىقىشقا تىرىش.

يېنىك ھارۋا جاراڭلاپ بىردەمدىلا مەھەللىدىن ئۇزاپ چىقىپ كەتتى. ئۇ ھارۋىنى كۆتەمە ئېرىق كۆۋرۈكىدىن ئۆتكۈزمەي، ئاتلارنىڭ بېشىنى بۇراپ، كۆۋرۈك يېنىدىكى كېچىككە سېلىپ سۇغاردى. ئاندىن ئېرىقتىن ئۆتۈپ ئوڭغا بۇرۇلدى - دە، بىر جۈپ مەجنۇنتال ئاستىدىكى سۇزۇك بۇلاق يېنىغا كېلىپ توختىدى، خادىكتىن ئىرغىپ چۈشۈپ، بايا ھۆرنىساخان

ئاچقىپ بەرگەن ناننى ئېلىپ، ئەتىگەنلىك ناشتا ئۈچۈن بۇلاق تۈۋىگە كەلدى.

بۇلاق سۈيى بۇلدۇقلاپ تۇرغان كىچىك قايناملاردىن ئېتىلىپ چىقاتتى. بۇلاقنىڭ گىرۋەكلىرىدىكى يالپۇزلار تېخىچىلا كۆكىرىپ، سۈزۈك سۇدا يۇيۇلۇپ يالتىراپ تۇراتتى. سۇنىڭ تېگىدىكى قۇم ۋە ئۇششاق تاشلار ۋىلىلداپ ئاللىقانداق گۈزەل كۆرۈنۈشلىرى بىلەن كىشىنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلاتتى. بۇلاقنىڭ ئەتراپى چىملىق بولۇپ، يولۇچىلار ھەرقاچان بۇ يەردىن ئۆتسە، بىردەم ھاردۇق ئالماي ئۆتمەيتتى. نادەم يۈزىنى چاپىنىنىڭ پېشىگە، قولىنى ئىككى قولتۇقىغا تىقىپ ئېرتتى ـ دە، ئاندىن نېنىنى سۇغا چىلاپ يېيىشكە باشلىدى.

ئۇ نېنىنى يەپ بولۇپ، ئوچۇملاپ بىرنەچچە قېتىم سۇ ئىچتى. ئاندىن ئۆزۈن يېكەندازنى تۆت قاتلاپ ئاستىغا سېلىپ ئولتۇرۇپ، ھارۋىنى ئىتتىك ھەيدەپ ماڭدى. ئۇ شەھەرگە مۇشۇ خادىك ھارۋىنى ھەيدەپ بىرنەچچە قېتىم كىرگەن، ھېچقاچان مۇشۇنداق ئازادە، ئەركىن ئولتۇرۇپ كىرمىگەنىدى. ئۇنىڭ يېنىدا: «كۆزۈڭگە قارا، ئالدىرىما...» دەپ ئولتۇرىدىغان ئەختەمباي يوق ياكى «ئىتتىك ھەيدىسەڭچۇ، نېماقداق سۆرەلمىلىك قىلىسەن...» دەپ چاياندەك چېقىپ ئولتۇرىدىغان ھۆرنىساخانمۇ يوق ئىدى. نادەم يۇمشاق كۆرپىدە راھەتلىنىپ ئولتۇرۇپ ئەتراپقا سەپسالاتتى. ئېتىزنىڭ ساپ ھاۋاسىدىن نەپەس ئېلىپ كېتىپ بارغان نادەمنىڭ خىيالىغا باينىڭ ھېلىلا قورۇدىكى كايىشلىرى، ھۆكۈمەتكە قارشى چىققان، چېرىكلەرگە مۇشت ئاتقان دەپ كىملەرنىدۇر تىللاشلىرى كەلدى. «نومۇسسىز باي، — دەپ نەپرەت بىلەن پىچىرلىدى ئۇ، — سەن تىللاۋاتقان كىشىلەرنىڭ ئاز كۈندە نېمە ئىشلارنى تەۋرىتىدىغانلىقىنى كۆرىسەن، سەن باش قويۇۋاتقان چېرىكلەرنىڭ نېمە كۈنلەرگە قالىدىغانلىقىنىمۇ كۆرىسەن، ھېلىمۇ ياخشى، ياقاڭـ

دىن ئېلىپ يەرگە ئۇرغىنى، بولمىسا قانچىلىك خۇشامەتچىلىك قىلاتتىڭكىن. . . »
نادەم خىيال بىلەن شەھەرگە كىرىپ قالغىنىنى تۇيماي قالدى، ئۇنىڭغا شەھەر ئادەملىرى جىددىيلەشكەندەك، بىر - بىرىگە گۇمانسىراپ قارىشىۋاتقاندەك كۆرۈندى.
نادم هارۋىسىنى ھەيدەپ مەكتەپ قورۇسى ئىچىگە كىردى. مەكتەپ ئىچىدە ۋاڭ - چۇڭ، شاۋقۇن - سۈرەندىن، تۈرلۈك تەنتەربىيە ھەرىكەتلىرىدىن قىلچە ئەسەر قالمىغان بولۇپ، ئوقۇ-غۇچىلار توپ - توپ بولۇشۇپ ئەنسىزلىك بىلەن پاراڭ قىلىشى-ۋاتاتتى. مەكتەپ ئىچىنى سۈر باسقان، قانداقتۇر، بىر ۋەھىمى-لىك جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرەتتى. بىردەم ئۆتمەيلا كۆزلىرى پارقىراپ قالغان ۋارىسجان يېتىپ كەلدى، ئامانلىق سورىمايلا:
— نېمىگە چۈشتۈڭ، نېمە بولدى؟ — دېدى ئەنسىزلىك بىلەن.
— سېنى دەرھال قايتىپ چىقسۇن، شەھەردە تۈرلۈك خەتەرلىك دەپ مېنى چۈشۈردى، — دېدى نادەم، — رەيھانئاي دېگەن قىزنىمۇ بىللە ئېلىپ چىقسۇن دېدى.
— ناھايىتى ياخشى، تازا ۋاقتىدا چۈشۈپسەن، — دېدى ۋارىسجان، — مەن رەيھاننى ئىزدەپ تاپاي، ساقلاپ تۇر.
ۋارىسجان شۇنداق دېدى - دە، ئالدىراپ يۈرۈپ كەتتى.
نادەم مەكتەپ ئىچىدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەرىكەتلىرىگە سەپسې-لىپ قاراپ تۇراتتى. ھايال قىلماي رەڭگى ئۆچكەن ۋارىسجان ئۆتتۇرا بويلۇق، زىلۋا، قاش - كىرپىكى تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان، ئويناق قوي كۆزلۈك، ئوڭ مەڭزىدە بىر تال خالى بار بىر قىزنى باشلاپ كەلدى.
— مانا، دادام مۇشۇ هارۋىنى چۈشۈرۈپتۇ، ئاپام قىز بالىنىڭ شۇنچە قالايمىقانچىلىق ئىچىدە تۇرۇشى ياخشى ئەمەس دەپتۇ، — دېدى ۋارىسجان ئىككىلىنىپ تۇرغان رەيھانغا. قىز

نادەمنىڭ چوروۋق تارتىۋالغان پۇتلىرىغىچە سەپسېلىپ قارىدى.
— بۇ كىم بولىدۇ؟
— بۇ بىزنىڭ نادەم دېگەن مالىيىمىز، دادام ئېلىپ چىق
دەپ ئالايىتەن چۈشۈرگەن، چاپسان بولۇڭ، چىقىپ كېتەيلى،
باشقىلارمۇ كېتىۋاتىدىغۇ.
— ئەمىسە ئاپامدىن سوراپ ماڭايلى، — دېدى رەيھان.
— چوڭ ئاپام بەربىر ئۇنىمايدىغۇ.
— ئۆيگە بېرىپ چاي ئىچىپ، ئاپام بىلەن خوشلىشىپ
ماڭارمىز! — ئۇلار هارۋىغا چۈشۈپ مەكتەپ قورۇسىدىن تېز
چىقىپ كەتتى. رەيهاننى ئېلىپ چىقىپ كېتىش ۋارىسجاننىڭ
كۆڭلىدىكىدەك ئىش، شۇڭا ئۇ ناهايىتى خۇشال ئىدى.
ئۇلار رەيهاننىڭ ئۆيىگە كەلدى. ۋارىسجان ئۆيگە ئالدىراپ
ماڭدى، قىز نادەمگە قاراپ:
— يۈرۈڭ، چاي ئىچىپ ماڭىمىز! — دېدى.
— رەھمەت! — دېدى نادەم بايلارغا بولغان نەپرىتىنى
ئىپادىلىگۈچى قوپال ئاۋاز بىلەن، — بايا تاماق يېدىم.
قىز نادەمگە تىكىلىپ قارىدى. قويۇق قارا قاش، ئويچان
كۆزلىرى تولىمۇ چىرايلىق، بۇرۇتى ئەمدىلا خەت تارتقان يىگىت
قىزدىن كۆزىنى قاچۇرۇپ يەرگە قاراپ تۇراتتى.
— يۈرۈڭ، تارتىنماڭ! — قىز نادەمنىڭ كىر چاپىنى-
نىڭ يېڭىدىن چىمدىپ تۇتۇپ تارتتى.
— بولدى رەيھان! — دېدى ۋارىسجان كەينىگە بۇرۇ-
لۇپ، — نادەم هارۋىسىنى جۈندەپ تۇرسۇن، بىز چوڭ ئاپام
بىلەن خوشلىشىپ چىقايلى!
قىز نادەمگە يېنىشلاپ-يېنىشلاپ قاراپ ئۆيگە ماڭدى.
نادەم بىر تاسمىنى يېشىش بىلەن ئاۋارە ئىدى.
هويلىغا كىرگەندىن كېيىن ۋارىسجان:
— نېمانچە قىلىسىز، ئۇنىڭ جۇلدەرەپ تۇرغان كىيىملى-

رىنى تۇتقىنىڭىز نېمىسى؟ — دېدى.

— مالاي بولسىمۇ ئادەمغۇ! — دېدى قىز نارازى بولۇپ، — ئۇلار بولغاچقا بىزنىڭ نېمىمىز پۈتۈن، ۋارىسجان!

— كىتابىي گەپ! — دېدى ۋارىسجان كۈلۈپ، — كىتابتا يېزىلغىنىنى تۇرمۇشقا كۆچۈرۈپ ئەكېلىشكە بولمايدۇ رەيھان!

— ئەمما، ھەقىقەتنى ئىقرار قىلمايمۇ بولمايدۇ!

ئۇلار تالاش - تارتىش بىلەن ئۆيگە كىرىپ كەلدى. ئۇلارنى خېلىدىن كېيىن گۈلسۈمخان موماي ئۇزىتىپ چىقتى.

ۋارىسجان بىلەن رەيھان خادىكىنىڭ كەينىگە سېلىنغان يېكەندازنىڭ ئۈستىدە ئولتۇردى. نادەم ھارۋىدا ئولتۇرا- ئولتۇرمايلا ئاتلار ئۆزلۈكىدىن يۈرۈپ كەتتى.

رەيھان يېنىدا ئولتۇرغانلىقى ئۈچۈنمۇ ۋارىسجان ناھايىتى خۇشال ئىدى. ئۇ بىردە نادەمگە، بىردە رەيھانغا چاقچاق قىلاتتى. ئۆزىچە يوقىلاڭ ئىشلارغا قاقاقلاپ كۈلەتتى. تۇرۇپلا غىڭشىپ ناخشا ئېيتىپ قوياتتى. مانا ھارۋا جاراڭلاپ خىتاي بازىرىغا كەلدى. بۇ يەرمۇ ئوقەتچىلەرنىڭ قايىنىغان يېرى. ئوقەتچىلەرنىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا، خۇدانىڭ نەزىرى تەگكەن بازار ئىدى. ۋارىسجان ھارۋىنى توختىتىپ، نادەمگە پۇل بىلەن قولياغلىقىنى ئۇزاتتى:

— يۈگۈر، سامسا ئېلىۋالايلى.

نادەم ئاشپۇزۇلغا قاراپ ماڭدى، كىشىلەر ھارۋىنىڭ كەينىدىكى يۆلەنچۈككە يۆلىنىپ ئولتۇرغان ۋارىسجان بىلەن رەيھانغا زوقلانغاندەك قارىشاتتى، ۋارىسجان ئادەملەرنىڭ قاراشلىرىدىن بەخت ۋە چەكسىز ھۇزۇر ھېس قىلاتتى.

ئاشپۇزۇلدىن مەززىلىك تاماق ۋە ھاراق ئىچىپ، چالا مەست بولغان بىر ئوفىتسېر سەل دەلدەڭشىگەن ھالدا چىقىپ كەلدى. ئۇ ھارۋىغا يېقىنلاپ كەلدى - دە، ۋارىسجان بىلەن

رەيھاننىڭ باش ـ ئايىغىغا قاراپ تۇرۇپ قالدى، ۋارىسجانغا يېقىن كېلىپ:
— بۇ يار ئات قوشۇلغان ئېسىل ھارۋىنى سەيسىگە تۇتە-مەنغۇ دەيمەن؟ — دېدى ھېجىيىپ.
ۋارىسجان:
— ياق، بۇ بازاردا كىرا قىلىدىغان ھارۋا ئەمەس، سەھرا-دىن كىرگەن، — دېدى.
— سەھرادىن بولامدۇ، شەھەردىن بولامدۇ، ھەممە-گە سەيسە بار، ئالدىغا ئۆتۈپ ھاۋرىنى ھەيدە، مېنى ئاپىرىپ قويىسەن!
چىرايى سارغىيىشقا باشلىغان ۋارىسجان ھارۋىدىن چۈشتى:
— بىز گىمنازىيىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى، ئۆيىمىزگە چە-قىپ كېتىپ بارىمىز، — دېدى ئۇ.
قولياغلىقتا چىگىلگەن سامسىنى ئېلىپ كەلگەن نادەم ئو-فىتسېرغا قاراپ تۇرۇپ قالدى.
ئوفىتسېرنىڭ كۆزى رەيھانغا چۈشتى:
— ئۇھ، بۇ چىرايلىق خېنىمنى قارىمامدىغان، يېنىڭىزدا ئولتۇرسام قارشى چىقماسسىز، چىرايلىق قىز!
— ھۆرمەتلىك ئوفىتسېر، بىز ئۆيىمىزگە كېتىپ بارىمىز!
— ئاپئاق قىز، شەھەردىكى لۇكچەك ـ ئوغرىلارنىڭ ھەرىكىتىدىن قورقۇپ كەتكەن ئوخشىمامسىز؟ — ئوفىتسېر ھاراقنىڭ كۈچى بىلەن ئەتراپتا تۇرغان ئادەملەرنى، بىرنەچچە كۈندىن بېرىقى ئۆزىگە يېپىشقان قورقۇنچ ۋە ئەنسىزچىلىكلەرنى بىراقلا ئۇنتۇپ، ھېجىيىپ قىزغا يېقىنلاپ كەلدى.
— نېرى تۇر! — دېدى قىز نەپرەت بىلەن ۋە ئۇنىڭدىن يۈزىنى ئۆرۈدى. ھارۋىغا ئادەملەر ئولاشتى.
— ئوفىتسېر جانابلىرى، — دېدى ۋارىسجان ئۇنىڭغا يالۋۇرۇپ، — بىزنى يولدىن قويماڭ، ئەختەمباينىڭ بالىسى

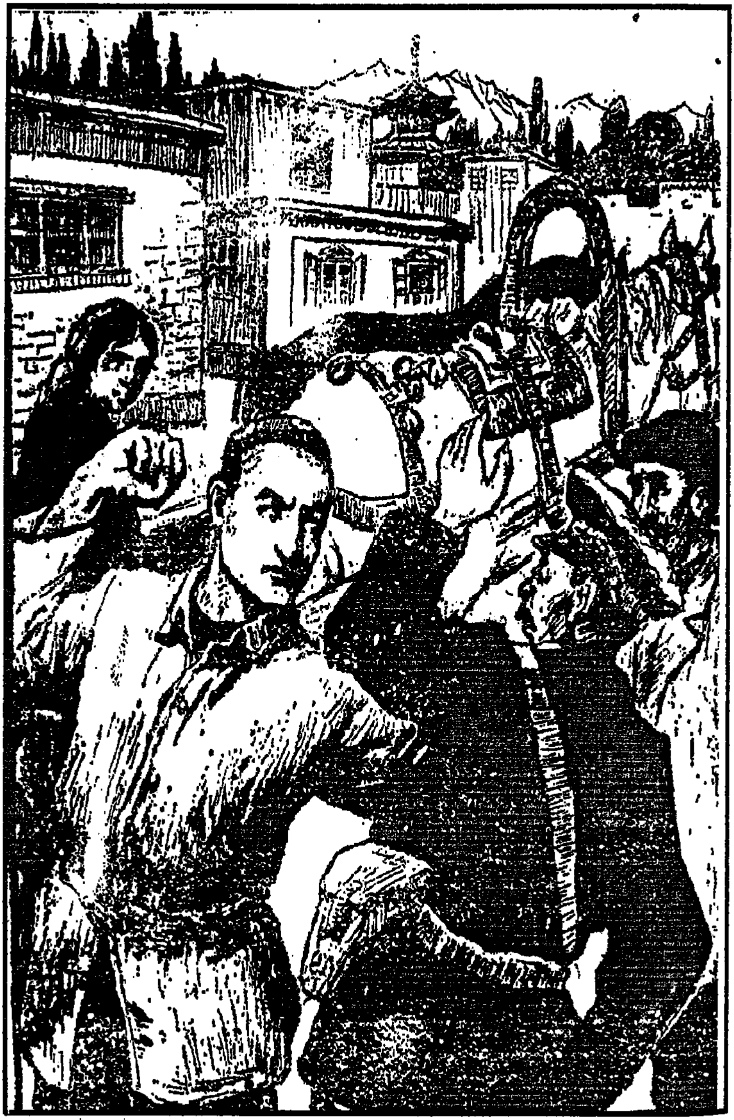

بولمىز بىز.
نادەم ئوفىتسېرغىمۇ، ۋارىسجانغىمۇ غەزەپلىنىپ قاراپ تۇ-
راتتى. ئوفىتسېر ۋارىسجانغا:
— سىزنىڭ بايلىقىڭىزدىن بۇ قىز نەچچە ھەسسە ئۇس-
تۇن، — دېدى ۋە قىزغا قاراپ ھىجايدى، — ھاياتىڭىزنىڭ
خاتىرجەملىكىگە پەقەت مەنلا كېپىللىك قىلالايمەن، نېمانچە
سەپرا مىجەز بولۇپ كەتتىڭىز؟ سىزدەك گۈزەل قىزلارغا مۇن-
داق قىلىش ياراشمايدۇ، ماڭا قاراڭا، ئاپئاق قىز،-ئوفىتسېر
رەيھاننىڭ ئېڭىكىنى تۇتۇۋىدى، رەيھان ھارۋىدىن ئىرغىپ چۈش-
تى - دە، ئۇنىڭ كاچىتىغا كۈچ بىلەن بىرنى سالدى. ئوفىت-
سېرنىڭ كۆزلىرىدىن ئوت يېنىپ كەتتى. قىزنىڭ بۇ مەردلىكى-
گە ئەتراپتا تۇرغان ئادەملەرمۇ، نادەممۇ ھەيران قالدى.
ئەمدى ئىش چوڭىيىشقا باشلىدى.
رەيھاندىن كېلىشتۇرۇپ بىر كاچات يەپ، سەپرايى ئۆرلەپ
كەتكەن ئوفىتسېر:
— ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان ھايۋان! — دېدى - دە،
يېنىدىن تاپانچىسىنى سۇغۇرۇپ ئالدى، — يۈرىكىڭنىڭ چوڭ-
لۇقىنى كۆرسىتىپ قوياي ساڭا... ئالدىمغا چۈشۈپ ماڭ،
ھىلى ئۆلىسەن بولمىسا.
ۋارىسجاننىڭ جان - پېنى چىقىپ كەتتى، كۆزىنىڭ ئاق
پاختىسىنى چىقىرىپ، ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىپ يېلىنىشقا باشلىدى:
— جېنىم ئاكا، نېمە دېسىڭىز بېرەي، خۇدا ھەققى،
بىزگە رەھىم قىلىڭ... — ئۇ يىغلامسىراپ ئوفىتسېرنىڭ
مۇرىسىنى سىلاشقا باشلىدى. ئوفىتسېر ئۇنى ئىتتىرىۋېتىپ
رەيھانغا ئېسىلدى. باياتىن بېرى غەزىپىنى ئاران - ئاران بېسىپ
تۇرغان نادەمنىڭ ھېچ تاقەت قىلغۇچىلىكى قالمىغانىدى. ئۇ
شۇنداق تېز كەلگىنىچە كۈچىنىپ تۇرۇپ ئوفىتسېرنىڭ قۇلاق
تۈۋىگە بىر مۇشت سالدى، تۇيۇقسىز بېرىلگەن بازغاندەك ئېغىر

زەربىدىن ئۇ ئوڭدىسىغا چۈشتى ـ دە، يېتىپلا قالدى، قولىدىكى تاپانچىسى نەگىدۇر قاڭقىپ چۈشتى.

تېخى بايىلا ۋارىسجاننىڭ كەمسىتىشىگە يولۇققان بۇ مالاي يىگىتكە ئەتراپتا تۇرغان ئادەملەر ئاپىرىن ئېيتىشىپ كەتتى:

— يارايسەن يىگىت، ئاتاڭغا رەھمەت!

— ئەجەب بابلىدىڭ بۇ مۇناپىقنى!

نادەم ئالدىراپ دېدى:

— بولۇڭلار، هارۋىغا چىقىڭلار!

نادەم قامچىسىنى پۇلاڭلىتىش بىلەنلا چاپقان پار ئات هارۋى-نى خىتاي بازىرىدىن ناهايىتى تېزلا ئېلىپ چىقىپ كەتتى. توپا دەڭنىڭ كەڭ كوچىسىغا چىققاندا ئۇ ئاتلىرىغا قامچا سىلىپ بولۇشىغا قويۇپ بەردى. لېكىن، شۇنچە تېز چېپىپ كېتىپ بارغان ئاتلارغا قانائەت قىلماي، ۋارىسجان ئۆڭگىسلى ئۆچكەن هالدا كۆزلىرىنى ئالاق ـ چالاق قىلىپ:

— ۋاي. . . بول، كەينىمىزدىن كېلىپ قالسا ئۆلگىنى-مىز شۇ! — دەپ ئولتۇرالماي قالغانىدى. دەهشەتلىك بىر قورقۇنچ بىلەن بىر ئالدىغا، بىر كەينىگە قارايتتى. نادەم بولسا، خۇددى ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىمىغاندەك، ئاڭلىسىمۇ پىسەنت قىلمايۋاتقاندەك شۇنداق تەمكىن ۋە خاتىرجەم ئولتۇرۇپ كېتىپ باراتتى. رەيهانچۇ؟ ئۇ يېشى بىر ـ بىرىدىن ئانچە پەرقلەنمەيدى-غان بۇ ئىككى يىگىتنىڭ قىلىقلىرىغا، روهىي هالەتلىرىگە، مىجەز ـ خۇلقىغا سەپسېلىپ، نېمىلەرنىدۇر ئويلاپ جىمجىت ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە ئۆزىگە كەينىنى قىلىپ ئولتۇرغان بۇ قورقۇمسىز، مەرد مالاي يىگىتكە نىسبەتەن بىر خىل رازىمەن-لىك ۋە هۆرمەت پەيدا بولغانىدى، ئۇ يىگىتكە چىن كۆڭلىدىن رەهمەت ئېيتىشنى خالايتتى، لېكىن يىگىت قايرىلىپ قويمايتتى.

هارۋا توپادەڭ مەهەللىسىدىن ئۆزاپ چىققاندا، نادەم ئاتلار-نىڭ بېشىنى ئۆزى بىلىدىغان ئېتىز يوللىرىغا بۇرىدى ۋە ئاتلارنى

بىر خىل چېپىشقا چۈشۈردى. ئۇ شۇ ۋاقىتتىلا قىز توغرىسىدا ئويلاشقا باشلىدى ۋە قىزغا قاراپ قويدى. قىز كۈلۈمسىرەپ ئولتۇراتتى، ئۇ قىزنى قەيەردىدۇر بىر يەردە كۆرگەندەك قىلاتتى.

رەيھان شەھەردىكى ئوتتۇرا دەرىجىلىك بىر سودىگەرنىڭ يالغۇز قىزى بولۇپ، ئەختەمبايىنىڭ خوتۇنى ھۆرنىساخانغا شىرەم تۇغقان كېلەتتى. ئۇ، دادىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئانىسى گۈلسۇمخان بىلەن يالغۇز قالغان، ئالتە يىللىق مەكتەپنى تۈگەت-كەندىن كېيىن، ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيىسىگە كىرىپ ئوقۇۋا-تاتتى. قىز كىچىكىدىن تارتىپلا كىتاب ئوقۇشقا، مەسىلىلەرگە يولۇقسا پىكىر يۈرگۈزۈشكە زوقمەن بولۇپ ئۆسكەن، ئۇ ھەر يىلى تەتىلدە ئەختەمبايىنىڭ چوڭ بېغىغا دەم ئېلىشقا چىقاتتى. نادەم باي قورۇسىغا مالاي بولۇپ كەلگەن يىلى بۇ قىزنى باغدا، ئېرىق قىرىدا كىتاب ئوقۇپ ئولتۇرغان يېرىدە كۆرگەن، ئۇ چاغدا قىزمۇ كىچىك ئىدى، شۇ چاغدا نادەم باغدا سۇ تۇتۇپ يۈرەتتى. ئاق پوپىلىندا ئىسكەتلىك كۆڭلەك كىيگەن، كىتاب-تىن بېشىنى كۆتۈرمەي ئولتۇرغان بۇ قىز نادەمگە ناھايىتى چىرايلىق كۆرۈنگەن. سۇ تاشقىنلاپ كېتىپ، قىزنىڭ ئەتراپىنى سۇ بېسىپ كەتكەن، قىز ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ نازۇك ھەرىكەت بىلەن:

— ھوي بالا، قولۇمنى تارتقىنا، — دېگەن. نادەم تارتىنىپراق كېلىپ قىزنىڭ قولىدىن تۇتۇپ سۇدىن ئۆتكۈزۈپ قويغان. مانا بۇ يېقىملىق ھالەت نادەمنىڭ ئېسىدىن بىرنەچچە ئايغىچە كەتمىگەن. ئۇ شۇنىڭدىن بېرى قىزنى كۆرمىگەنىدى. ئارىدىن تۆت - بەش يىل ئۆتۈپ، مانا ئەمدى كۆرۈپ تۇرۇپتۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوفىتسېرنى بىر كاچات ئورغانلىقى، ئۇنىڭ ۋىجدانلىق قىز بولۇپ ئۆسكەنلىكىنىمۇ كۆرسىتىپ تۇراتتى.

ئاتلارنىڭ توختىماي چېپىشى بىلەن ئۇلار بىردەمدىلا مە-ھەللىگە يېتىپ چىقتى. ئۇلار دەرۋازىدىن كىرگەندە ھارۋىنىڭ

ئۇننى ئاڭلاپ ئەختەمبايمۇ، ھۆرنىساخانمۇ ئۆيدىن چىققانىدى، ئوغلىنىڭ سالامەت چىققانلىقىنى كۆرگەن ھۆرنىساخاننىڭ يۈرىكى ئورنىغا چۈشتى:

— ۋاي... جېنىم بالىلىرىم، سالامەت چىقتىڭلارمۇ، — دېدى ھۆرنىساخان، — ئەجەبمۇ ئەنسىرىۋىدىم سىلەردىن، قانداق رەيھانئاي، گۈلسۈمخېنىدەمنىڭ ئەھۋالى ياخشىمۇ؟

— ياخشى، ھەممىڭلارغا سالام ئېيتتى، — دېدى رەيھان ھارۋىدىن چۈشۈۋېتىپ.

نادەم تەرگە چۆمۈلگەن ئاتلارنى ھارۋىدىن چىقىرىشقا باشلىدى.

— تۈت - تۈت قىلىۋاتىدۇ دېۋىدى، جېنىم چىقاي دېدى، شەھەر ئىچى قانداقراق، — سورىدى ھۆرنىساخان.

— قانداق بولاتتى، — دېدى ۋارىسجان بايىقى قورقۇنچلارنى ئۇنتۇپ، ھېچ نەرسىنى پىسەنت قىلمىغان قىياپەتتە، — يامان ئادەملەرنى، ھۆكۈمەتكە قارشى چىققانلارنى تۇتۇۋاتىدۇ.

— ھىم... شۇنداق بولىدۇ ئەلۋەتتە، — باي تەستىقلاپ سۆزلىدى، — دېگەنبىلەن بىرەر پېشكەللىككە ئۇچرىماي چىقىپسىلەر.

— نەدىكىنى، تاس قالدۇق پىيادە قالغىلى.

— ھە، ھە... نىم بولۇپ؟ — سورىدى ئەختەمباي.

— ھارۋا سەيسىسىگە ماڭسەن دەپ خېلى كۈننى سالدى دىمەمسەن تېخى.

— ئەھۋالنى چۈشەندۈرمىدىڭمۇ، — دېدى ئەختەمباي ئوغلىنىڭ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى كۈتمەيلا.

— ساقچى ئەمەلدارى ئوخشايدۇ، ئۆزى مەست، تېخى رەيھانغا چېقىلىپ...

— ھە...؟

— تاس قالدى بىزنى ئېتىۋەتكىلى، نادەم بىر مۇشت ئۇرغانىدى، يېتىپلا قالدى، بىز ئاران قېچىپ قۇتۇلدۇق.

— بىر مۇشت ئۇرغان ماۋۇ ئەسكىلىكنى قاراڭلار، — ئەختەمباي چۆچۈپ كەتتى.

— ھەئە، رەيھانغا چاڭگال سېلىپ ئېسىلغان...

نادەم يول بويى چېپىپ كەلگەن ئاتلارنى قاڭتۇرۇپ باغلاپ لاپاس ئاستىدىن چىققانىدى، ئاچچىقى كېلىپ تىترەپ كەتكەن باي ئۇنىڭغا ۋارقىراشقا باشلىدى:

— ياخشىلىقنى بىلمەيدىغان ئەخمەق، ئاش يەۋاتقان تاۋاق-نى چىقىپ بۇ نېمە قىلغىنىڭ - ھە؟

گەپ قىلماي غەزىپىنى ئىچىگە يۇتۇپ تۇرغان نادەمنىڭ ئاغزىدىن مۇنۇ گەپ گويا ئوقتەك ئېتىلىپ چىقتى:

— ئۇنىڭ نومۇسسىزلىقىغا قانداق چىداپ تۇرغىلى بولى-دۇ. ئەگەر ئاشۇلارنىڭ تاۋىقىدا ئاش يەۋاتقان بولساق بۇ تاماقنى ئەمدى ئىت يېسۇن، ئۇنداق تاۋاقنى چېقىپ، كۇكۇم - تالقان قىلىۋېتىش كېرەك!

— نېمە! نېمە دېدىڭ ھوي تۇزكور، — باينىڭ كۆزلى-رى چانىقىدىن چىقىپ كېتىشكە تاس قالدى.

رەيھان ئەختەمباينىڭ ئەلپازىنىڭ بۇزۇلغانلىقىنى كۆرۈپ گەپكە ئارىلاشتى:

— باي ئاتا، بۇ نادەم ناھايىتى مەرد يىگىتكەن، بىزنى ئۇ نومۇسسىزنىڭ تاپانچىسىدىن قۇتقۇزۇپ قالدى، بولمىسا قان-داق ئاقىۋەتكە قالاتتۇقكىن؟ — دېدى نادەمنى ئاقلاپ.

— ھەرھالدا، — دېدى ئەختەمباي ئاچچىقى بې-سىلماي، — ھۆكۈمەت ئادىمىگە مۇشت ئېتىش — ئاش بەرگەنگە مۇشت بەردى دېگەن سۆز. كۆرە بۇنىڭ يۈرىكىنىڭ چوڭلۇقىنى، بۇنىڭ ئاقىۋىتىنى ئويلاش كېرەك - دە، بۇنىڭ ئەختەمبايغا كېلىدىغان دەردىسەسىنى ھېسابقا ئېلىش لازىم - دە! مۇشتىسىزمۇ ياخشى گەپ بىلەن قۇتۇلغىلى بولار ئىدى.

ھۆرنىساخانمۇ نادەمنى ئەيىبلەشتىن قالمىدى.

— ھەر بالا كېلىدۇ بۇنىڭ قاپىقىدىن! — دېدى قاپاقلى-
رىنى سۈزۈپ.
— سىلەر ئىشنىڭ ھەقىقىتىنى كۆرمىدىڭلار، — دېدى
رەيھان يەنە ئارىغا چۈشۈپ،-ئۇ لۈكچەككە مۇشت ھالال تەگدى.
— قېنى، ئۆيگە كىرىڭلار، بولغۇلۇق بوپتۇ، نېمە كەلسە
ئۆزى كۆرەر، — دېدى ھۆرنىساخان ئۇلارنى ئۆيگە باشلاپ.
ۋارىسجان بىلەن رەيھان كىيىملىرىنى قېقىشىپ ئۆيگە كى-
رىپ كەتتى. نادەم بولسا خادىكنى سۆرەپ لاپاس ئاستىغا ماڭدى.
ئۇ بۈگۈن كېچىدە ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ياتقىغا يىغىلىدىغان-
لىقىنى ئۇنتۇمىغانىدى.

3

ھۆرنىساخاننىڭ بۇ قىزغا يېقىنچىلىق قىلىپ، ۋاي رەيھان-
ئاي، دەپ كېتىشلىرىنىڭ تۇغقانچىلىقدىن باشقا سەۋەبلىرىمۇ
بار. ئۇ ئوغلى ۋارىسجانغا مۇشۇ قىزنى ئېلىپ بەرمەكچى، بۇ
بىرنەچچە يىلدىن بېرى ئويلاپ كېلىۋاتقان ئوي، بۇنىڭدىن گۈل-
سۇمخاننىڭمۇ خەۋىرى بار، بەزىبىر ئەگىتمە گەپلەرنىڭ مەنىسى-
دىن رەيھانمۇ خەۋەرسىز ئەمەس. بىراق، قىز ھازىرغىچە بۇ
توغرۇلۇق ئويلاپمۇ كۆرگىنى يوق، رەيھان بۇ يەرگە ھەر قېتىم
چىققاندا، ھۆرنىساخان قىلغىلى قىلىق تاپالماي خۇش بولۇپ،
گەپ ئەگىتىپ قىزنى چېكىپ قوياتتى. رەيھان بولسا ھېچنېمى-
نى سەزمەس بولۇۋالاتتى. بۈگۈن مۇنداق خۇپىيانە مەنىدىكى
سۆزلەرمۇ بولۇنمىدى، شەھەردىكى يېڭى ئۆزگىرىشلەر ھەققىدە
ئۇزاق پاراڭ بولۇپ، ئاخىر يېتىپ قېلىشتى.
ئەمما رەيھان بۈگۈن تۈزۈككىنە ئۇخلىماي، تۈن قايرىلغۇ-
چە خىيال بىلەن تولغىنىپ چىقتى. بۇ خىيال نەدىن كەلدى؟
ناھايىتى چۈشىنىشلىك، بۇ خىيالنى مالاي يىگىت نادەم پەيدا

قىلدى. يىگىتنىڭ ساقچى ئەمەلدارىغا مۇشت ئېتىشى، ئەختەمـ
بايغا ئېيتقان سۆزى، ئۆزىنىڭ تەمكىن، خىيالچانلىقى قىزنىڭ
كۆز ئالدىدىن كەتمەيتتى. ياش ۋە ھېسسىياتچان قىز ئۈچۈن
يىگىت توغرىسىدا خىيال قىلىش ھەم كۆڭۈللۈك، ھەم ئازابـ
لىق. ئۇنىڭ خىيالىدا، ئەتىلا ئۇ يىگىت بىلەن پاراڭلىشىش
ئىستىكى بارغانسېرى ئەۋج ئېلىپ كەتتى. پۇتىغا چورۇق تارتـ
قان، ئۈچىسىغا كونا، ياماق چۈشكەن يالاڭ چاپان كىيگەن،
قارا قاشلىق، كەم سۆزلۈك مەردانە يىگىت ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن
بىردەممۇ نېرى كەتمىدى، بولۇپمۇ نادەمنىڭ تەمكىن ھەرىكەتلىـ
رى، ناھەق ئىشقا غەزەپلىنىشى، ئورۇنلۇق مەردانە سۆزلىرى
ئۇنىڭ خىيالىدا تەكرارلىنىۋەردى، ئۇنىڭغا زادىلا ئارام بەرمىـ
دى. رەيھان نۇرغۇن كىتابلارنى، بەزىدە ھۆكۈمەت ئوقۇشنى
مەنئى قىلغان ئەدەبىي كىتابلارنى ئوقۇغان، ئۇ، شۇ كىتابلاردا
تەسۋىرلەنگەن قەھرىمانلاردەك ئادەم بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتى.
بۈگۈن خۇددى شۇنداق بىر ئادەمنى كىتابتا ئەمەس، ئۆزىنىڭ
ھاياتىدا ـــ كۆز ئالدىدا كۆردى! ئۆزى ئەسكى چاپان ئىچىدە
تۇرسىمۇ يۈرىكى ئالماستەك چاقناپ تۇرغان نادەمنى، سۆلەتلىك
كىيىم ـ كېچەكلەر ئىچىدىكى ۋارىسجانغا سېلىشتۇرۇپ كۆرـ
دى: «قاراڭلار، ـــ دەپ ئويلايتتى قىز، ـــ قاراپ تۇرۇپ
زورلۇق قىلىۋاتقان ئىپلاس بىر ئەمەلدارغا ۋارىسجان نېمانچە
خۇشامەت قىلىدۇ، يېلىنىدۇ ـ يالۋۇرىدۇ، ئۇنىڭدا ھەقىقىي
ئىنسانلىق ۋىجدان يوق ئىكەنغۇ؟! نادەم مانا ئۇ ھەقىقىي ۋىجدان
ئىگىسى، مەرد ـ جۇرئەتلىك يىگىت، مەن ئوقۇغان كىتابلاردىـ
كى قەھرىمانلارغا ئوخشاش. ۋارىسجاندەك قورقاق، خۇشامەتچى
ئادەملەر بىلەن قانداقمۇ ئۆمۈرلۈك دوست ـ سىرداش بولغىلى
بولسۇن، كىشى نادەمدەك ئادەم بىلەن ئۆمۈرلۈك دوست ـ
سىرداش بولسا، ئۇنىڭدا نېمە ئارمان قالىدۇ؟...».

شۇنداق قىلىپ رەيھاندا بۈگۈنلا كۆرگەن نادەمگە نىسبەتەن

ئىسسىق بىر تۇيغۇ پەيدا بولۇپ قالدى ۋە شۇ تۇيغۇ دولقۇنىدا تەۋرىنىپ خىيال سۈردى. ئۇ ھۆرنىساخاننىڭ نەچچە قەۋەت قىلىپ سېلىپ بەرگەن يۇمشاق كۆرپىسىنىڭ ئۈستىدە ئەمەس، گويا قاتتىق تاشنىڭ ئۈستىدە ياتقاندەك تولغىنىپ ئۇخلىيالماي، پۈتۈن تۈننى ئازاب بىلەن ئۆتكۈزدى. تەقەززا بولۇپ كۈتكەن تاڭ سۈبھىسىدىن دېرەك كەلگەندە بولسا ئۇ ئۇخلاپ قالدى.

ئون ئىككىنچى باب

1

قاراقسىز قېلىپ ئوڭغۇل - دوڭغۇل بولۇپ كەتكەن بۇ
تاشيولدا ئۈزۈندىن - ئۈزۈنغا سوزۇلغان هارۋىلار كارۋىنى
كەلمەكتە. تاغ هاۋاسى سوغۇق، ئۇنىڭ ئۈستىگە يىراقتا قالغان
سايرام كۆلىدىن كۆتۈرۈلگەن ئاچچىق شامال يېتىپ كېلىپ،
يۈزلەرگە يىڭنىدەك سانجىلماقتا. كۈن كۆتۈرۈلۈپ ئارغامچا
بويى ئۆرلىگەن بولسىمۇ، سوغۇق تېخى بوشىغىنى يوق. هەم
بوشايدىغاندەكمۇ ئەمەس، هارۋا ئۈستىدە ئولتۇرغانلارنى شۈم-
شەيتىپ قويغان. سەپەرگە ئاتلانغانلار ئەتىگەندە بىر - ئىك-
كى پىيالە قىزىق چاي ئىچىپ ماڭغان بولسا، بەلكى مۇنچىلىكمۇ
توڭۇپ كەتمەس ئىدى. ئۇلار ئۈتەيدىن سەهەر يولغا چىققان،
بۈگۈن سەپەرنىڭ ئالتىنچى كۈنى. ئۇلارنى گومىنداڭنىڭ بىر
ئىزۋۇت ئاتلىق ئەسكىرى قوغداپ كېلىۋاتىدۇ. ئىزۋۇت كوماند-
دىرى كارۋان بېشىنىڭ: «چاي ئىچىپ قورساقنى تويغۇزۇپ
ماڭايلى، بۈگۈن سوغۇق ئەدەپ قاپتۇ.» دېگىنىگە ئۇنىماي،
ئەتىگەنلىك چاينى داخىيەنزىدە ئىچىمىز، دەپ هارۋىلارنى مەج-
بۇري ماڭغۇزغان. مانا ئەمدى ئۇلارنىڭمۇ قورسىقى ئېچىپ ئات
ئۈستىدە ئولتۇرالماي قالدى، يا ئۇ گەپنى ئېغىزىدىن چىقىرالمىدى.

بۇ كارۋان گومىنداڭنىڭ شىخودىكى قىسىملىرىغا قىشلىق
كىيىم - كېچەكلەرنى يەتكۈزۈپ بېرىشكە ماڭغان بولۇپ، تېخى
يولنىڭ كۆپ قىسمى ئالدىدا ئىدى. قوماندانلىق شىخوغا ئون

كۈندە يېتىپ بېرىشنى بەلگىلىگەن. شۇڭا، ئىزۋۇت كوماندىرىمۇ ئون كۈندە يېتىپ بارمىساق بولمايدۇ، دەپ هارۋىلارنى هەدەپ ئالدىراتماقتا ئىدى.

— هەي رودۇ، ئۇخلاۋاتىسەنغۇ، يولۇڭغا قارا!

— ئات ئۆزى يول تېپىپ ماڭىدۇ.

— ئىتتىك ماڭ، لايغەزەل!

— هارۋا توختاپ قالغىنى يوق، مېڭىۋاتىدىغۇ.

— چۈمۈلىدەك ماڭماي ئاتنى ئۇرمامسەن، تازىمۇ ئۆلۈمتۈك نېمىكىنا بۇ، قارا كەينىدە قالدىڭ.

— ئاتنى ئۇرسام بولدۇرۇپ قالسا، سەن ئاستىڭدىكى ئاتنى بېرەمسەن؟

ئۇ قولىدىكى قامچىسىنى كۆتۈرگەنىدى، ئۇنىڭغىچە كارۋان بېشى بىلەن ئىزۋۇت كوماندىرى كېلىپ قالدى. ئۇلار ئارىغا چۈشۈپ ئىككىسىنى بېسىپ قويدى، ئەمما ئىزۋۇت كوماندىرى هارۋىكەشكە گۆلەيدى:

— تاكاللاشماي هارۋاڭنى تېز هەيدە، ئۇخلاپ قېلىپ هارۋاڭ كاتاڭغا چۈشۈپ ئۆرۈلۈپ كەتسە قانداق قىلىسەن؟

كارۋان بېشى گەپكە ئارىلاشتى:

— ئاتلار ئۆگىنىپ كەتكەن، هەرگىز كاتاڭغا چۈشۈرۈپ قويمايدۇ، ئۇنداق يەرلەردىن ئەگىپ ئۆتۈپ كېتىدۇ.

كارۋان ئېغىر چامداپ يۈرمەكتە. يول بويىدىكى قاقشال قوراي - چاتقاللار تىترەپ شۇۋىرلىماقتا. كىمدۇر بىرى بوش ئاۋازدا ناخشا ئېيتماقتا:

سايرامنىڭ كۆلى دەيدۇ،
بىز بارغۇچە توڭلايدۇ.
غەمدە قالغان بېشىمنى،
خۇدايىم ئۆزى ئوڭلايدۇ.

— بېشىڭنى ئوڭلايدىغانلار بىردىنلا چىقىپ قالارمىكىن،
ئىلاخۇنكا، — دېدى بېلىنى قارا لەستىك پوتا بىلەن باغلىۋال-
غان، قارا بۇرۇتلۇق كارۋان بېشى. ئۇ مۇزلاپ كېتىپ هارۋى-
دىن چۈشۈپ پىيادە ماڭغانىدى.
— ئۇنداقلار چىقىپ قالسا قالتىس خۇش بولىمىز دېگىنە،
مۇنۇ تەلەتى سۇرۇن مۇز چىرايلاردىن قۇتۇلارمىزمۇ ئۇكا؟
— ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار، دەپتىكەن، — دېدى ئۇ
كۈلۈمسىرەپ، — بەلكى قۇتۇلۇپ غەمدە قالغان بېشىمىز ئوڭ-
لىنىپ كېتەر... — كارۋان بېشىنىڭ شۇنداق دېيىشىگە
سەۋەب بار ئىدى. كارۋان بېشى زەينىدىنىنىڭ يېقىن تونۇشى
ئىدى. ئۇ پەنجىم، خۇدىيارىيۇزى، كېپەكيۇزى قاتارلىق يېزىلار-
نىڭ دېهقانلىرىغا هارۋا سەيىسى چۈشۈپ ئۇلار ماڭماقچى بول-
غاندا، زەينىدىن كارۋان بېشى بىلەن كۆرۈشكەن، داخىيەنزە
ئەتراپىدا بىر گۇرۇپپا قوراللىق پارتىزانلارنىڭ كارۋاننى قوغداپ
كېتىپ بارغان گومىنداڭ ئەسكەرلىرىگە ئوق ئېتىپ، ئۇلارنىڭ
قولىدىكى كىيىملەرنى تارتىۋالىدىغانلىقىنى ۋە ئۇنى نىلقىغا يەت-
كۈزۈپ بېرىدىغانلىقىنى ئېيتقان.
— ئۇنداقتا بىز نېمە ئىش قىلىپ بېرىمىز؟ — دېگەنىدى
كارۋان بېشى بۇ گەپكە قىزىقىپ.
— بىز ئۇلارغا تېگىش قىلغاندا، ئۆزۈڭلەرنى دالدىلىق
يەرلەرگە ئېلىپ، بىزگە ماسلىشىپ بەرسەڭلار بولدى، قالغىنى-
نى ئۆزىمىز بىلىمىز، — دېگەنىدى زەينىدىن جېكىلەپ.
كارۋان بېشىنىڭ كۆزى ئەتراپتا، چاتقاللىقلار، هەربىر
تۈپ يۇلغۇنلارغىچە سەپسېلىپ كېتىپ بارىدۇ، كېلىدىغانلارنى
تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈۋاتىدۇ. بىردەم كارۋاننىڭ ئالدىغا كې-
لىپ، بىردەم كەينىگە ئۆتۈپ، كۆڭلى تارتقان ئادەملەرگە بۇ
خەۋەرنى يەتكۈزۈۋاتىدۇ. ئاڭلىغانلارمۇ خۇش بولۇپ، قىن -
قىنىغا پاتماي قېلىۋاتىدۇ ۋە ئەتراپقا سىنچىلاپ قاراۋاتىدۇ.

كارۋانمۇ ئاسانلىقچە يولغا چىققان ئەمەس، يولغا چىقىشقا قارشى-
لىقمۇ قىلغان، لېكىن قارشىلىقىنى ئاقتۇرالمىغان. ئۇنداق
بولۇشى بۇ يىل ئاشلىق ياخشى ئوخشىمىغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە
تۇرلۇك ئالۋاڭ - ياساقلار كۆپىيىپ ئېغىرلىشىپ كەتكەن.
كۈنىنىڭ قاتتىقلىقىدىن ھېچ ئىلاج قىلالماي، جان ساقلاش ئۈ-
چۈن ئۆز ئارا سۆزلىشىپ تاغدىن ياغاچ كېسىپ كېلىپ ساتساق
بولارمۇ ياكى خاڭلارغا چۈشۈپ كۆمۈر تارتساق بولارمۇ ۋە ياكى
شەھەرگە كىرىپ مەدىكارچىلىق قىلساق بولارمۇ دەپ تۇرغاندا،
ھۆكۈمەت پەرمان چۈشۈرۈپ، ئۇلارنى شىخوغا ماڭغۇزماقچى
بولغان. ئۇلار ئۆز ئارا پىچىرلىشىپ، هارۋىلارنى كۆيدۈرۈۋې-
تىپ، ئاتلارنى تاغقا چىقىرىۋەتسەك قانداق بولار، دېيىشىۋاتقان-
دا، يېزىلارغا چىققان ھەربىي ئەمەلدار: ئاتلىرىڭلارنى تاقى-
لىتىمىز، يەم - بوغۇزنى ئاشۇرۇپ بېرىمىز ھەم پۇلىنىمۇ نۇر-
غۇن بېرىمىز، دەپ تۇرۇۋالغان. بۇ پەرماندىن قۇتۇلماقمۇ تەسكە
چۈشكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار بۇ ئۇزۇن يولغا چىققان. راست،
ئاتلارنى تاقىلاتتى، يەم - بوغۇزنىمۇ بېرىۋاتىدۇ، لېكىن هازىر-
غىچە پۇل بەرگىنى يوق. قايتىپ كەلگەندە بېرىمىز دەيدۇ،
راستىنلا بېرەمدۇ، بەرمەمدۇ، بۇنى خۇدا بىلىدۇ.
ئىزۋۇت كوماندىرىمۇ تۆت ئەتراپقا زەن قويۇپ، دىققەت
قىلىپ كېتىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ئەندىشىسى باشقىلارنىڭكىدىن كۈچ-
لۈك. چۈنكى، سەپەرگە مېڭىشتىن بۇرۇن باشلىقى: يولدا
پەخەس بولۇڭلار، ئالتە ئوغرىنىڭ ئادەملىرىگە ئۇچراپ قېلى-
شىڭلار مۇمكىن، ئەگەر ئۇچراپ قېلىپ سىلەرگە ھۇجۇم قىلى-
سا، قاتتىق ئېلىشىڭلار، كىيىم - كېچەكلەرنى ئۇلارغا ھەرگىز
بېرىپ قويماڭلار، دەپ قاتتىق تاپىلىغانىدى. ئەسكەرلىرىگە
ئەندىشە - قورقۇنچ سېلىپ قويماسلىق ئۈچۈن، ئۇ بۇ گەپلەرنى
باشلىقىنىڭ تاپشۇرمىسى بويىچە ئۇلارغا دېمىدى. شۇڭلاشقا،
ھەركۈنى كېچىسى قەيەرنى قونالغۇ قىلسا، شۇ يەرگە ئون نەپەر

ئەسكەرنى پوستقا قويۇپ، ئۆزىمۇ ئاز ئۇخلاپ ماڭدى. شۇ تاپتا ئۇ ئەندىشىلىك خىياللارغا پېتىپ، بەش كۈنلۈك سەپەرنىڭ تىنچ ئۆتۈپ كەتكىنىگە خۇش بولۇپ، قالغان سەپەردىن ئەندىشە قىلىپ، تۆت ئەتراپىغا يالت - يۇلت قاراپ كېتىپ باراتتى.

داخىيەنزىگە ئاز قالغاندا، تۇيۇقسىز چاقماق چاققاندەك تاڭ - تۇڭ قىلىپ ئوق ئاۋازى ئاڭلاندى. ئوقنىڭ قاياقتىن چىققانلىقىنى ھېچكىم سەزمەي قالدى. ئوق ئاۋازى بىلەن تەڭلا ئۈچ ئادەم ئات ئۈستىدىن غۇلاپ چۈشتى. بۇنىڭ بىرى ئالدىدا كېلىۋاتقان ئىزۋۆت كوماندىرى، ئىككىسى ئۇنىڭ كەينىدە كېلىۋاتقان ئەسكىرى ئىدى. جىمجىت كېلىۋاتقان كارۋان بىردىنلا پاتىپاراقچىلىققا چۈشتى. زەيىندىن باشچىلىقىدىكى ئون نەپەر قوراللىق پارتىزان بۇنىڭدىن بىر سائەت ئىلگىرى كېلىپ، بۇ يەرگە — يۇلغۇنلۇق، چاتقاللىقلار ئارىسىغا يوشۇرۇنغانىدى. تېزلىك بىلەن ئاتلانغان پارتىزانلار ئاپتومات، مىلتىقلىرىدىن ئوق ئۈزۈپ قىقاس - چۇقان بىلەن ئوقتەك ئۇچۇپ كەلمەكتە ئىدى. تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن ئىشتىن ئۆڭگى ئۇچۇپ، كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كېتىشكە ئاز قالغان ئەسكەرلەر بويۇنلىرىغا ئاسقان قوراللىرىنى ئالغۇچە، يەنە بىرقانچىسى يىقىلدى. ئېتىدىن چۈشۈپ ئۆزىنى ھارۋىنىڭ دالدىسىغا ئېلىپ، ئالدىدا كېلىۋاتقان زەيىندىننى نىشانغا ئالغان يوغان باش ئەسكەر كارۋان بېشىنىڭ كەينىدىن كېلىپ كۈچىنىپ تۇرۇپ ئۇرغان قامچىسىدىن يىقىلدى. پارتىزانلار قىقاس - چۇقان بىلەن يېتىپ كەلدى. قىشلىق كىيىم - كېچەكلەرنى قوغداپ كېلىۋاتقان قىسىمنىڭ ھايات قالغانلىرى قوراللىرىنى تاشلاپ قولىنى كۆتۈردى. ئۇلار ئەتىگەندىن بېرى سوغۇقتىن تىترىگەن بولسا، مانا ئەمدى پارتىزانلاردىن قورقۇپ، ھايات قالارمىزمۇ، دەپ تىترىمەكتە ئىدى.

تاغ تەرەپتىن بىرنەچچە كىشىنىڭ تۆگە ۋە ياۋداق ئاتلارنى

ھەيدەپ كېلىۋاتقانلىقى كۆرۈندى.

— زەينىدىن ئىكەنسىزغۇ، ئۇكاموي. . . — كارۋان بېشى زەينىدىننىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇ ئاتتىن چۈشتى:

— قالتىس يەردە ئۇچرىشىپ قالدۇق - ھە؟

— قاراڭ سىزنى. . . ئۇچرىشىپ قېلىشىمىزنى بىلەتتىڭىز كەن - دە، داخىيەنزىدە پەيدا بولىدىغان مەن دېسىڭىز بولماسمىدى. . . ئۇلۇغ ئىشلارنى تەۋرىتىپسىلەر جۇمۇ، بىزنىڭمۇ جېنىمىز پىدا ئۇكا، مۇنۇ ئۆلەرمەنلەرنى ئېتىۋەتمەمسىلەر؟

— قول كۆتۈرگەنلەرنى ئاتساق بولمايدۇ.

— غۇلجىغا مۇشۇنداق قول كۆتۈرۈپ بارسا، باشلىقلىرى بەربىر ئېتىۋېتەر؟

— ئۇلار نېمە قىلسا ئۆزلىرىنىڭ ئىشى.

تۆگە، ئاتلارغا ھارۋىلاردىكى قىشلىق كىيىم - كېچەكلەر ئارتىلىپ مەھكەم چىگىلدى. ئەسىرلەر جىڭغا يولغا سېلىندى. يۈكلەر تاغ تەرەپكە — ئاچالغا ماڭدۇرۇلدى.

— سىزمۇ ئىلىغا ماڭامسىز؟

— ئەھۋالغا قارايمەن. سىلەر غۇلجىغا قايتىڭلار، ئەمما ئىككى - ئۈچ ھەپتىگىچە ھۆكۈمەتنىڭ كۆزىگە كۆرۈنمەڭلار، خوش، — زەينىدىن ئەسىرلەر كۆزدىن يىتىپ، خېلى ۋاقىتقىچە ئۇلارنىڭ كەينىدىن قاراپ تۇردى - دە، سەپداشلىرىغا يېتىشىۋېلىش ئۈچۈن ئات سالدى.

بىردەمدىن كېيىن ئۆلۈكلەر ئۈستىدە قۇزغۇنلارنىڭ ئۇچۇپ يۈرگەنلىكى كۆرۈندى.

ئون ئۈچىنچى باب

1

غۇلجا تارىخىدا سۈرلۈك، پاجىئەلىك بىر كۈن باشلاندى.

تۈنۈگۈن كەچقۇرۇن چىققان شامال بۈگۈن تاڭغا يېقىن بورانغا ئايلىنىپ، دەھشەتلىك ھۆركىرەپ توپىلارنى توزۇتتى، دەل - دەرەخلەرنىڭ بەزىسىنى يىلتىزى بىلەن قومۇرۇپ تاشلىدى، بەزىسىنى قاراسلىتىپ سۇندۇرۇۋەتتى. ئەخلەت -چاۋارلارنى ئۇچۇرتۇپ قاياقلارغىدۇر پىرقىرىتىپ تاشلىدى. سارغايغان يوپۇرماقلار كوچىلاردىكى ئېرىق ۋە گوداڭلارغا تىقىلدى. ئۇچار قۇشلار، جان - جانىۋارلار ئۆچەكلىرىگە كىرىپ كېتىشتى. كۈن يۈزىنى توسۇپ چاڭ - توزانغا تولغان ئاسماندىن توپا يېغىپ شەھەر گويا خارابىلىككە ئايلانغاندەك كۆرۈمسىز ھەم سۈرلۈك، بىر تۈسكە كىرىپ قالدى.

باش ساقچى ھەم تارماق ساقچىلاردىن تېگىشلىك ۋەزىپىلەرنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان چېرىكلەر ۋە پۇقراچە كىيىنگەن ساقچى ئوفىتسېرلىرى تاڭنىڭ ئېتىشىنى كۈتۈپ، خۇددى چاشقاننى माراپ ياتقان مۈشۈكتەك تەييارلىنىپ تۇرۇۋاتتى.

تاڭ ئېتىشى بىلەنلا ئۇلار ھەرىكەتكە كەلدى، قىلىچلىرىنى قېپىدىن چىقىرىپ، مىلتىق - تاپانچىلىرىنى بەتلەپ، نىشانلانغان ئورۇنلارغا قاراپ يۈگۈردى. «قىزىل پاچاقلار»، «ئىسيانچىلار»، «نىلقىدىكى ئالتە ئوغرى بىلەن مۇناسىۋىتى بار» دېيىلگەنلەرنى ۋە «گۇمانلىق ئادەملەر» نى بىراقلا تۇتۇش ئىشى

باشلاندى.

چېرىكلەر ۋە پۇقراچە كىيىنگەن ساقچىلار يۈگۈرگىنىچە كوچىلارغا كىردى - دە، ئالدىنئالا بەلگىلەنگەن دەرۋازىلارنى، ئىشىكلەرنى قاتتىق ئۇرۇشقا باشلىدى. تېز ئېچىلمىغان ئىشىكلەرنى ئۇرۇپ - سۇندۇرۇپ ئۆيلەرگە باستۇرۇپ كىردى. ھايال قىلماي ئۇلار كىرگەن ئۆيلەردىن قورقۇپ كەتكەن بالىلارنىڭ قىيا - چىيا قىلغان ئاۋازلىرى، ئاياللارنىڭ داد - پەريادلىرى ۋە بوۋاي - مومايلارنىڭ نالىلىرى كۆتۈرۈلدى.

چوڭ كوچىلاردا، تار ھەم يان كوچىلارنىڭ دوقمۇشلىرىدا ئىككىدىن - ئۈچتىن چېرىكلەر تۇرۇۋېلىپ، بىرمۇ ئادەمنىڭ ئۆيلىرىدىن، قورۇلىرىدىن چىقىشقا رۇخسەت قىلمىدى. بازاردا دۇكانلار تاقىلىپ، سودا - سېتىق توختىدى. بوش ۋە ۋاڭ - چۇڭسىز قالغان كوچىلارنى سۈر بېسىپ كەتتى.

مانا، ئۆيلەردىن قوللىرىغا كويزا سېلىنغان ياكى قوللىرى كەينىگە قىلىپ باغلانغان ئادەملەرنى چېرىكلەر ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ چىقىشتى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن يىغا - زارە بىلەن ئەگىشىپ چىققان ئاتا - ئانىلار ۋە بالا - چاقىلار خۇددى ئانىسىدىن ئايرىلىپ قالغان چۈجىلەرنى ئەسلىتەتتى.

تۇتۇلغان بالىسىدىن ئەگىشىپ بىر موماي چىقىپ كەلدى. مومايىنىڭ كۈمۈش رەڭ چاچلىرى چۇۋۇلغان، كۆڭلەكلىرى تىتىلغان، چىرايى ئاقارغان بولۇپ، بىردە ھەيدىلىپ كېتىپ بارغان قىزىغا، بىردە مىلتىق تەڭلەپ كېتىپ بارغان چېرىككە ئېسىلاتتى ۋە ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا قاقشاپ نالە قىلاتتى. ئىككى قولى كەينىگە باغلانغان قىز ئىلى مىللەتلەر گىمنازىيىسىنىڭ ئوقۇغۇچىسى رەيھان ئىدى. قىز بېشىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، مەيدىسىنى كېرىپ، گويا ئانىسىنىڭ داد - پەريادىنى ئاڭلىمىغاندەك مەردانە قەدەم تاشلاپ كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ چۇۋۇلغان قارا چاچلىرى يۈزلىرىگە چۈشكەن، كۈچلۈك شامال چاچلارنى

ئىككى تەرەپكە قايرىپ يەلپۈپ تۇراتتى.

— بالامنى قويۇپ بەر، قانخورلار، — دەيتتى موماي غەزەپلىك ئاۋاز بىلەن ۋارقىراپ، — نېمە گۇناھى ئۈچۈن تۇتىشىسەن، ئېيتىشە قېنى؟

رەيھان يېزىدىن تېزلا قايتىپ كىرگەنىدى. چۈنكى، ئۇ قانچە قىلىپمۇ بىرىنچى قېتىم كۆرۈپلا يۈرىكىدە ئىسسىق بىر تۇيغۇ پەيدا قىلغان مالاي يىگىت — نادەم بىلەن قايتا كۆرۈشەلمىدى. ۋارىسجاننىڭ تېتىقسىز قىلىقلىرى، ئانىسىنىڭ خۇشامىتى ئۇنى بىزار قىلىۋەتكەن، شۇڭا ئۇنىڭ يۈرىكى قىسىلدى، ئىچى پۇشتى، ھاياتىدا نېمىدۇر بىرنېمە كەملىك قىلدى. ئۇ ئىچ پۇشۇقىنىڭ سەۋەبىنى تېپىش، سۆيۈملۈك دوستلىرى بىلەن بىر سەپتە تۇرۇش ئۈچۈن شەھەرگە قايتىپ كىردى. ئەتىسىلا مەكتەپكە قاراپ ماڭغانىدى، ئانىسى ئۇنى توستى:

— جېنىم بالام، بارما، سەن كەتكەندىن كېيىن، دېدىمغۇ، مەكتىپىڭ تېخىمۇ ئەنسىزلىشىپ كېتىۋېتىپتۇدەك.

— نېمە دېگىنىڭ بۇ ئاپا، مەكتەپتىن، ساۋاقداشلىرىمدىن ئايرىلىپ قالسام بولامدۇ، نېمە ئىشلار بولۇپ كەتكىنىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈشۈم كېرەك، — دېدى قىز ئانىسىغا، ئۇ ئاخىر ئانىسىنىڭ رايىغا باقماي مەكتەپكە كەلگەنىدى.

رەيھان يېزىغا چىقىپ كىرگەن ئارىلىقتا يەنە بىرنەچچە ساۋاقداشلىرىنىڭ تۇتۇلۇپ كەتكەنلىكىنى ئۇقتى. قىز ئىچى قايناپ، غەزەپتىن تىترەپ كەتتى - دە، يۇز بېرىۋاتقان بۇ ئالامەتلەرگە پەرۋاسىزلىق قىلىپ يۈرۈشنى ئۆزىگە نومۇس دەپ بىلدى: «يېزىنىڭ ئادەملىرىنى نادان، ياۋاش دەيدۇ تېخى، — دەپ ئويلىدى ئۇ، — ئەنە، نادەم يېزىنىڭ بىر مالاي بالىسىغۇ، غالۋارىغان ھېلىقى ساقچى ئەمەلدارىنىڭ راسا ئەدىپىنى بەردىغۇ، ئۇ شۇنچىلىك جۈرئەتلىك، ۋىجدانلىق يىگىت ئىكەنغۇ، بىزدە شۇنچىلىك جۈرئەت، ۋىجدان، نومۇس يوقمۇ؟ شۇنچە

زورلۇق، ناھەقچىلىكلەرگە نەپرەتلەنمەي، موللا مۇشۇك بولۇپ يۈرەمدۇق؟ . . . » ئۇ كەچكى تاماق ۋاقتىدا مەكتەپ ئاشخانىسىدا ئورۇندۇقنىڭ ئۈستىگە چىقىپ جۈرئەتلىك بىلەن قايناپ تۇرۇپ مۇنداق نۇتۇق سۆزلىگەنىدى:

— ساۋاقداشلار! ھازىر مەكتىپىمىزدە بىرقانچىلىغان ئۇستازلىرىمىز، ساۋاقداشلىرىمىز تۇتۇپ كېتىلدى، ئۇلارنىڭ گۇناھى نېمە؟ بىز بىلمەيمىز. مەكتەپ تەشكىلىنىڭ بۇنىڭ بىلەن نېمىشقا كارى بولمايدۇ، بۇ ئىشنى بىز نېمىشقا سۈرۈشتۈرمەيمىز؟ بىز بىر - بىرىمىزگە نېمىشقا مەسئۇل بولمايمىز؟ ھەممىمىزنى تۇتۇپ بولغۇچە قاراپ تۇرىمىزمۇ؟ ئويلاپ باقايلى، ساۋاقداشلار، گومىنداڭچىلار بىزنى نېمىشقا ئادەم قاتارىدا كۆرمەيدۇ؟ نېمىشقا بىزنى خالىغانچە بوزەك قىلالايدۇ؟ گۇناھسىز ئادەملەرنى خالىغانچە تۇتقۇن قىلالايدۇ، ئۇنىڭ ئاغزىدىكى «باراۋەرلىك» ، «خەلقچىللىق» ، «ئادىللىق» دېگەنلەر نەگە كەتتى؟ بىز نېمە قىلسا خوپ دەپ يۈرەمدۇق؟ قاراڭلار! كوچىلاردا، ئۆي - ئۆيلەردە نېمە ئالامەتلەر بولۇۋاتىدۇ، بىر يەردە زورلۇق، بىر يەردە يىغا - زارە، بىر يەردە قان. . . بىر يەردە ئۆلۈم. . . بىز بۇلارنى كۆرمەسكە سېلىپ، قۇلاق يۇپۇرۇپ يۈرەمدۇق؟ ھېچبولمىغاندا ھۆكۈمەت ئالدىدا ھەققانىي گېپىمىزنى قىلىش، ھەققانىي مەيداندا تۇرۇش بىزنىڭ قولىمىزدىن كەلمەمدۇ؟ بەزى ئوقۇتقۇچىلىرىمىزنىڭ ھەققانىي گەپلىرى، نۇتۇقلىرى، بىزدىن كۈتكەن ئۈمىدلىرى ئېسىمىزدىن چىقتىمۇ؟ ئۇنىڭ ئەھدىسىدىن چىققۇدەك ئىرادە، كۈچ، ۋىجدان بىزدە يوقمۇ؟

ئۇنىڭ كۆزلىرىدە غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقناپ، يۈزىگە چېچىلغان بىرنەچچە تال چېچى تىترەيتتى، چىرايى سۇرلۇك تۈس ئالغانىدى. ئۇ قۇرۇغان لەۋلىرىنى نەمدەپ قويۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— بىز مەكتەپ تەشكىللىنىنىڭ ئاغزىغا قارىدۇق، ئاغزىغا قاراپ مەشەگە كەلدۇق، لېكىن ھەق سادا چىقمىدى، كېيىن بىلسەك ئۇلارنىڭ ساقچىلار بىلەن، ھېلىقى مولۇندەك قارىشىپ يۈرگەن كۆك چاپانلىقلار بىلەن تىلى بىر ئىكەن. بىز ئەمدى چۈشەندۇق، جۈرئەت قىلىپ باش ساقچى ئىدارىسىگە بېرىشىمىز، تۇتۇلۇپ كېتىلگەنلەرنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىشىمىز كېرەك. ئۇلارنىڭ گۇناھسىزلىقىنى جاكارلىتىپ، ياندۇرۇپ چىقىشقا جىددىي ھەرىكەت قىلىشىمىز كېرەك...!

شۇ چاغدا ھاياجانلانغان ئوقۇغۇچىلار چاۋاك چېلىشىپ، ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ماقۇللاشقانىدى. مانا شۇ سۆزى ئۇچۇن رەيھان بۈگۈن تۇتۇلدى.

بىر چېرىك مىلتىقىنىڭ قوندىقى بىلەن ئالدىغا دېۋەيلەپ كەلگەن مومايىنىڭ مەيدىسىگە ئۇرغانىدى، موماي كەينىگە سەنتۇرۇلۇپ يىقىلىپ چۈشتى - دە، يېتىپ قالدى. رەيھان كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراپ:

— ئاپا! ئاپام...! — دەپ قاتتىق ۋارقىرىدى. ئۇنىڭ ئاۋازى بورانغا قوشۇلۇپ ساداسىز يوقىلىپ كەتتى.

چېرىك مىلتىقىنىڭ قوندىقى بىلەن ئۇنى ئالدىغا ئىتتەردى، قىز تىرەجەپ تۇرۇۋېلىپ بىردىنلا ئالغا ئېتىلىپ چىقىپ ھېلىقى چېرىكنى كۈچەپ قاتتىق تەپتى، چېرىك ئوڭدىسىغا چۈشتى - دە، ئىككى دومىلاپ بېرىپ ئېرىقنىڭ ئىچىگە تىقىلدى. قولىدىكى مىلتىقى قاڭقىپ نېرىغا چۈشتى. شۇنىڭدىن كېيىن باشقا چېرىكلەر رەيھاننىڭ ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە ئۇرۇپ ئۇنى يىقىتتى ھەم دەسسەپ كېتىشتى. قىز ھوشىدىن كەتتى، ساقچىلار ئۇنى سۆرەپ ماڭدى. ئۇ ھوشىغا كەلگەندە قاتتىق ئازاب ۋە خورلۇق ھېس قىلدى، ئۇ شۇ تاپتا ئۆزىنى قوغدايدىغان نادەمنىڭ بولۇشىنى تولىمۇ ئارزۇ قىلاتتى. نادەم... يېزىلىق شۇ مالاي يىگىت، رەيھانغا ئېسىلغان ئوفىتسېرنىڭ ئەدىپىنى

راسا كېلىشتۈرۈپ بەرگەن ئەمەسمىدى، نېمىدېگەن جۈرئەتلىك،
نېمىدېگەن ۋىجدانلىق، قورقماس يىگىت ـ هە؟ هازىر ئۇ بۇ
يەردە بولغان بولسا، چېرىكلەرگە شىردەك ئېتىلماسمىدى، قاند-
چىسىنى يەرگە ئۇرۇپ، رەيهاننى هىمايە قىلماسمىدى. . . مانا،
چېرىكلەر يەنە بىر تار كوچىدىن ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى چا
ساقاللىق بىر ئادەمنى هەيدەپ چىقماقتا، ئەمما ئۇنىڭ قولى
باغلانمىغان، يېنىدا بىللە كېلىۋاتقان پۇقراچە كىيىنگەن بىرسى
ئۇنىڭغا قاراپ:
— بالاڭنىڭ نەدىلىكىنى ئېيتامسەن ـ يوقمۇ؟ ياخشىلىق-
نى ئىزدەمسەن ـ يامانلىقنىمۇ؟ — دېدى تەرىنى تۈرۈپ.
— ئېيتىۋاتىمەنغۇ، ئۈچ كۈننىڭ ئالدىدا چىقىپ كەتكەن
دەپ، نەگە بارىدىغانلىقىنى هازىرقى ياشلار ئاتا ـ ئانىسىغا
ئېيتامدۇ، — دېدى چا ساقاللىق كىشى، — ئەزبىرايى، مەن
بىلمەيمەن.
— سەن بىلمەيسەن، شۇقداقمۇ ـ هە. . . مەن سېنى
هازىر بىلىدىغان قىلىمەن، هازىر بىلىدىغان يەرگە ئاپىرىمەن،
توختاپ تۇر، — دېدى ئۇ پارقىرىغان كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا
تىككىنىچە، ئۇنىڭ چىرايىدىن ۋەهشىيلىك يېغىپ تۇراتتى.
هەربىر ئۆيدىن تۇتۇپ چىققان ئادەملەرنى كىچىك كوچىلار-
دىن ئېلىپ چىقىپ، بوش ۋە جىمجىت قالغان چوڭ كوچىغا
يىغدى. شۇ ئەسنادا ساندۇق كوزۇپلۇق قىزىل سىرلانغان ئىككى
ماشىنا چىرقىراپ كېلىپ توختىدى، پۇقراچە كىيىنگەن بىرسى
ماشىنىنىڭ كەينىدىكى ئىشىكنى جالاقلىتىپ ئاچتى. تۇتۇلغان
ئادەملەرنى ئىتتىرىشىپ چىقىرىپ، ساندۇقنىڭ ئىچىگە سولى-
دى. ئىشىك ئېتىلىشى بىلەنلا ماشىنا يەنە دەهشەتلىك چىرقى-
راپ ئۇچقاندەك يۈرۈپ كەتتى.
شامال گۈركىرىمەكتە، دەل ـ دەرەخلەر شاۋقۇن سالماقتا.
«هۆكۈمەتنىڭ ئالتە ئوغرى دېگىنى ئىنقىلابچىلار ئىكەن»،

«ئىنقىلابچىلار هازىر نىلقىدا غەلىبە قىلىۋېتىپتۇ» ، «ئازادلىق تەشكىلاتى هازىر قالتىس ئىشلەۋاتىدۇ» ، «خەلقنىڭ ئاھ - دادىغا يېتىدىغانلار چىقىپ قالدى» دېگەن گەپ - سۆزلەر ئېغىز-دىن - ئېغىزغا، قۇلاقتىن - قۇلاققا ئۆتۈپ، پەقەت غۇلجا شەھىرىدىلا ئەمەس، بەلكى ئىلى تەۋەسىدە قاتتىق غۇلغۇلا قوز-غىغاندىن كېيىن، گومىنداڭ هۆكۈمىتى بۇ ئىشنى «ئىلى ۋەقە-سى» دەپ ئاتىدى. «ئىلى ۋەقەسى» دېگەن بۇ گەپ چىقىش بىلەنلا، هۆكۈمەت ئىچىدە دەررۇ قانداقتۇر بىر ۋەھىمە پەيدا بولۇپ، هۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ئەنسىزلىككە چۈشۈپ، ئول-تۇرسا - قوپسا شۇنىلا ئويلايدىغان، شۇنىلا سۆزلەيدىغان، ئوي-لىغانسېرى تېخىمۇ قورقىدىغان، ھەتتا كېچىلىرى چۈشىدىمۇ «ئىلى ۋەقەسى» نى چۈشەپ، جۆيلۈپ ئويغىنىپ كېتىدىغان، ئۆيدىمۇ، تالادىمۇ ئۆزىنى سۇر بېسىپ تۇرىدىغان بىر هالەت پەيدا بولۇپ قالغانىدى. يۇقىرىدا يۇز بېرىۋاتقان ئالامەتلەر مۇناسىۋە-تى بىلەن يېقىندا ئۆلكىلىك ساقچىدىن ئالتە نەپەر كانۋيىسنى ئەگەشتۇرۇپ ليۇ بىندې ئىسىملىك ئەمەلدار كەلگەنىدى. ئۇ «ئىلى ۋەقەسى» نى تىنجىتىش ئۈچۈن نۇرغۇنلىغان تەدبىرلەرنى قوللاندى. بۇگۈنكى مۇنۇ دەھشەتلىك تۇتقۇن ئەنە شۇ تەدبىرلەر-نىڭ بىرى ئىدى.

2

ئەختەمباي مەنسۇرشاڭيونىڭ گېپىنى تولۇق ئاڭلاپ بولغان-دىن كېيىن مۇنداق دېدى:

— بۇ ئىشنى هۆكۈمەتكە ۋاقتىدا مەلۇم قىلىش كېرەك، كېچىكتۈرۈشكە ھەرگىز بولمايدۇ، زادى بوشاڭلىق قىلما.

— تەقسىر، بىراق ئۇنىڭ ياتىقىدا پاراڭلىشىپ ئولتۇرىدىغان ئادەملەرنىڭ كىملىكىنى هازىرچە بىلمىدۇق، ئەگەر ئۇلار

كىملەر دەپ سوراپ قالسا نېمە دەيمىز؟ — دېدى مەنسۇر شاڭيو.

ئەختەمباي ئويلىنىپ قالدى.

باش ساقچى ئىدارىسى يېقىندا شەھەر، ناھىيە، رايون، يېزىلارغىچە ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ، ھۆكۈمەتكە قارشى ھەرىكەت قىلغان، خەلقنى قۇتراتقان، كېچىلىرى ئۇخلىماي بىر يەرگە يىغىلىپ گەپ - سۆز قىلغان، «ئالتە ئوغرى» بىلەن مۇناسىۋەت-تى بولغان ياكى مۇناسىۋىتى بار دەپ گۇمان قىلىنغان ئادەملەر-نى مەلۇم قىلىشنى تەلەپ قىلغانىدى.

— سەن كىرىپ مۇنداق دېمەمسەن، — دېدى ئەختەمباي خىيالدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، — «ئۇنىڭ ياتىقىدا بەزى كۈنلە-رى يېرىم كېچىگىچە ھەتتاكى تاڭ ئاتقۇچە گۇدۇڭلىشىپ پاراڭ قىلىپ مەجلىس ئېچىپ چىقىدىغانلار بار، ئۇلارنىڭ كىملىكىنى بايقايلى دېگۈچە، ۋاقىت ئۆتۈپ كەتمىسۇن، ۋاقتىدا مۇشۇنى بولسىمۇ مەلۇم قىلايلى، دېدۇق. يېقىن ئارىدا ئۇلارنىڭ كىملى-كىنى ئېنىقلاپ يەنە مەلۇم قىلماقچىمىز». قانداق دەيسەن؟ بەلكى شۇنىڭ ئۆزىنىلا ئەكىرىپ كەتسە، قالغانلىرىنى سوراق بىلەن بىلىۋېلىش تەس دەمسەن. بۇ يەردە بۇقىدەك ھۆركىرى-گىرگەنلەر ئۇ يەرگە كىرگەندە، موللا مۇشۇك بولۇپ، بۇگۈن-كىنى دەيمۇ، ئۇنۇگۈنكىنى دەيمۇ، دەپ تىترەپ كېتىدۇ، ھەي ساددا شاڭيو.

— تەقسىر، بۇ ھۆكۈمەتمۇ، ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرىمۇ بەك ھەددىدىن ئېشىپ كېتىۋاتىدۇ. ئويلاپ ئىش قىلايلى دەيمىنا، بىز ئۇلارنى چاققان بىلەن ئەتە - ئۆگۈن ئۇنىڭ سورىقى بولۇپ قالارمىكىن. . .

— سورىقى بولسا نېمە قورقىسەن، سەن دېگەن ئاۋام خەلق سايلىغان، ھۆكۈمەت تەستىقلىغان شاڭيو، ھۆكۈمەتنىڭ ئەمر - پەرمانلىرىنى ئىجرا قىلمىسام بولامدۇ، دېمەمسەن، كىم

شاڭيو بولسىمۇ دەيدىغان گەپ بۇ.

— مۇنۇ نىلقىدىكى ئىش ئالتە توك - توكىنىڭ ئىشى ئەمەستەك قىلىدۇ، ئۇلار شەھەرگە بېسىپ كىرسە قانداق قىلىمىز؟

— ھەي ئەخمەق شاڭيو، ناۋادا ئۇلار شەھەرگە بېسىپ كىرسە، ساڭا، ماڭا تەگمەيدۇ، ئۇلار گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە قارشى. ئۇلارغىمۇ پۇقرا كېرەك، ئۇلارنى قوللاپ، دېگىنىنى قىلىپ يۈرۈشۈپ بەرسەن، «ئەل قايان، سەن شۇيان» ئەمەسمۇ... بېسىپ كىرسە، مەنمۇ، سەنمۇ ئۇلارنى باقمىز تېخى، ئەگەر ھۆكۈمەت- نى قۇرۇۋالسا، ئۇلارمۇ خەلققە سىلىق سالىدۇ، سەن يەنە كېرەك بولىسەن، بولمىسا قانداق پۇت دەسسەپ تۇرىدۇ، دەي- سەن. ئەمما، شۇنى بىلگىنكى، ئۇلارنىڭ سىلىقى بۇلارنىڭكى- دىن يەڭگىل بولىدۇ. سىلىق ئېغىر بولغاچقا ئۇلار گومىنداڭغا قارشى قوزغىلىۋاتىدۇ. شۇنىمۇ مۆلچەرلىيەلمىدىڭما؟

— مەيلى ئەمىسە، شۇنى بولسىمۇ مەلۇم قىلىپ تۇراي.

— ھۆكۈمەت ئۇقتۇرۇش چىقارغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا جاۋاب قىلىش كېرەك ئەمەسمۇ، بۇنداق ئىشنى ھەرگىز بوش چاغلىماسلىق كېرەك، بۇ ئەپەندى دېگەن خەقتىن ھەر بالا چىقى- دىكەن. ھېلىقى ناسىرنىڭ ئوغلى نادىر دېگەنمۇ ئەپەندى ئەمەس- مىدى، ئەنە شۇمۇ، ھەممە بالانى تېرىپ ھۆكۈمەتكە قارشى چىقىپ، ئاخىر ئۆز بېشىنى يېدىغۇ...

ئەختەمباينىڭ شۇ سۆزلىرىدىن كېيىن، مەنسۇر شاڭيونىڭ ئالدىدا كەڭ يول ئېچىلغاندەك بولدى - دە، ئويلىنىپ ئولتۇر- مايلا شۇ كۈنى شەھەرگە ئات چاپتى.

مەنسۇر شاڭيو چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئۆيگە ھۆرنىسا- خان ئېتىلىپ كىردى:

— نېمە؟ ئۇنى تۇتۇپ بېرەمسىلەر؟ ھۆرلىقا قانداق قىلى- دۇ؟ جىم ياتقان يىلاننىڭ بېشىنى دەسسىگەندەك قىزنىڭ خىيا- لىدا يوق ئىشنى ئۆزلىرى قوزغىدىلا، ھۆرلىقا ھازىر چوقۇر

ئەپەندىگە ئوت ـ كاۋاپ بولۇپ كۆيۈپ يۈرىدۇ، — ئۇ ئاچچىق ـ لاندى، — تۇتۇپ كەتسە ھۆرلىقا نېمە بولار؟

— قوي خوتۇن! — دېدى ئەختەمباي چېچىلىپ، — ئۇ چاغدا شەپقەت قىلغىنىمىز توغرا ئىدى، ھازىر بۇنداقلارنى تۇتۇپ بەرگەنمۇ توغرا، لېكىن بىرىگە تىنغۇچى بولما، يامىنىغا كەلسە مەنسۇر تۇتۇپ بەرگەن دەپ قۇتۇلمەن كىم بىلىدۇ، بۇ «ئالتە ئوغرى» دېگىنى كېيىن يۇرت سورامدۇ تېخى!

ئۇلارنىڭ سارايدا قىلىشقان گېپى يان ئۆيگە ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ئۆيدە ھۆرنىساخاننىڭ سىڭلىسىنىڭ قىزى ھۆرلىقا ئىسىملىك گۈزەل قىز ئالىقانلىرى بىلەن ئېڭىكىنى تىرەپ، دېرىزە يېنىدا خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى. باي ئۇ قىزنى ئەنۋەر-گە چېتىپ قويۇش ئۈچۈن بىرنەچچە يىل بۇرۇن بۇ يەرگە ئەكەل-دۈرگەن. ھۆرنىساخان قىزنى ئەپلىك پەيتلەرنى تېپىپ ئەنۋەر بىلەن ئىككى ـ ئۈچ قېتىم ئۇچراشتۇردى. دەسلەپكى قېتىمدا قىزغا بۇ چوقۇر ئەپەندى بىر قىسما كۆرۈندى، لېكىن ئوقۇتقۇ-چىنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىنىڭ جايىدىلىقى، كىيىم ـ كېچەكلىرى-نىڭ پاكىز ـ رەتلىكلىكى، ئەخلاقىي ـ پەزىلىتى، ئاياللارغا بولغان تەبىئىي ھۆرمىتى قىزنى تەسىرلەندۈرۈپ قويدى. شۇ كۈنى كېچىسى قىز يېرىم كېچىگىچە ئويلاپ چىقتى: چوقۇرلى-قىلا بولمىسا چىرايىمۇ يامان ئەمەس، چىرايىغا چاي قۇيۇپ ئىچكىلى بولاتتىمۇ. كەمبەغەل بولسا مەيلى ئەمەسمۇ، مېنى تېخىمۇ ھۆرمەت قىلىدىغان بولىدۇ، گېپىمدىن چىقمايدۇ. باي باللىرىغا تەگسەم، مېنى خارلاپ قويسا، ئۇنىڭدىن ئارتۇق دەرد بولامدۇ، يامانلىسام، ياش تۇرۇپ تۇل قالسام تۈگىمەس ئازاب. ئۇ چاغدا تۇرمۇش لەززىتى قېنى؟ «ئېيىق بولسىمۇ ئېرىم بولسۇن» دېگەنلەر بىكار ئېيتمىغاندۇ، ئەڭ ياخشىسى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنىڭ يوقلۇقى، ماڭا قېيىناند-دارچىلىق قىلىدىغىنى يوق، نېمە قىلسام شۇنى قىلىمەن، ماڭا

كۆرپە سالمىدى، چىنىنى چىنىگە ئۇردى، دېگەنلەردىن خالىي، ھېچنېمىسى بولمىغاندىن كېيىن، «بالا قول» بولۇپلا ئۆيگە كىرسە، بىزنىڭ يالغۇزلۇقىمىزدا ئائىلىمىزگە پاشپاناھ بولماـ دۇ، سىڭىللىرىمنىڭ بېشىنى سىلاپ ئوقۇتامدۇ. باشقا يەرگە ياتلىق بولۇپ كەتسەم، ئاپام، سىڭىللىرىم قانداق قىلىدۇ؟ بىزنىڭ ئائىلىگە تازا بابكەن، باي ئاتامنىڭ ئەقلىگە ئاپىرىن، تازا مۇۋاپىق ئادەم تېپىپتۇ. ھۆر ھەدەمگە ئېيتاي، مەيلى دەي. . .

مانا شۇنداق شېرىن خىياللار بىلەن ھۆرلىقانىڭ كۆڭلىدە شۇ كۇنى كېچىسىلا ئەنۋەر ئەپەندىگە نىسبەتەن ئىسسىق بىر تۇيغۇ پەيدا بولۇپ قالدى. ئىككىنچى قېتىم كۆرۈشكەندىن كېـ يىن، بۇ ئىسسىق تۇيغۇ مۇھەببەت ـ كۆيۈككە ئايلاندى. بىـ راق، ئېچىنىشلىق يېرى ھۆرلىقا ئەنۋەر ئەپەندىدىن مۇھەببەتـ لىك سۆز ئاڭلىيالمىدى. ئۆزى ئويلىغانلىرىنى دەي دېسە، قىزلىق نومۇسى يول قويمىدى. مانا مۇشۇ تەرىپى ئۇنى قىيناشقا باشلىدى. مۇھەببەت ئوتى ئوچاقتا يانغان ئوتقا ئوخشمايدۇ، ئۇ بەزىدە يانىدۇ، بەزىدە ئۆچىدۇ، ئەمما مۇھەببەت ئوتىنى ئۆچۈرـ گىلى بولمايدۇ. ۋاقىت ئۆتكەنسېرى ئۇ چوقۇر ئەپەندىگە ئوت ـ كاۋاپ بولۇپ كۆيۈشكە باشلىدى. ئالدىدىكى خۇشال كۈنلەرنى كۇتۇپ بۇ ئۆيدىن كەتمىدى.

بۇ باينى بايىقىدەك قورقۇنچلۇق خۇپىيانە پاراڭ قىلىدۇ، دەپ ئەسلا ئويلىمىغان. ئۇ بۇ گــەپنى ئــاڭلىغانــدا دەسلەپىدە پۇت ـ قولىدا جان قالمىدى، كېيىن ئاستا ـ ئاستا دەرماننى يىغىپ، ئالدىراپ ئورنىدىن تۇردى.

3

ئۇلارنىڭ قەدىمى شەھەر سىرتىغىمۇ تاشلاندى.

چۈشتىن كېيىنكى مەزگىل، ھاۋا تۇتۇق، يامغۇر ياغمىغان

بىلەن ئاسماندا ساڭگىلىشىپ تۇرغان قارامتۇل كۆكۈچ بۇلۇتلار
گويا قايغۇلۇق كۆڭۈلگە ئوخشايدۇ.

يېزا يولىدا تۆت ئاتلىق كىشى كېتىپ باراتتى. ئالدىدىراق
ماڭغان يالغۇز بىرى ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئەمەلدارى بولۇپ،
پۇقراچە كىيىنىۋالغان، بېلىدىكى بەلۋاغقا ئېسىقلىق تۇرغان
تاپانچىسىنى چاپىنىنىڭ پېشى يېپىۋالغانىدى. قالغان ئۈچى گو-
مىنداڭ چېرىكلىرى بولۇپ، مىلتىقىنىڭ بېغىنى قولتۇق ئاس-
تىدىن ئېلىپ بوينىغا ئېسىۋالغان. ئۇلار ئەتراپقا كۆز سېلى-
شىپ، ئۆزئارا پاراڭ قىلىشىپ باراتتى. ئالدىدىكى ئەمەلدار
بولسا، ھېچ نەرسىگە دىققەت قىلماي ۋەھىمىلىك خىياللار بىلەن
قورقۇش، ئەنسىزلىك ئىلكىدە كېتىپ باراتتى.

«ئەگەر قارشىلىق قىلسا قانداق قىلىش كېرەك؟ ئۆزى
يالغۇز بولسىمۇ بىر نۆرى، مىلتىقلارنى بەتلەپ كىرىش كېرەك.
قارشىلىق قىلسا ياكى بىزگە ھۇجۇم قىلسا بىرنى ئاتارمىز،
ئىككىنى ئاتارمىز، قالغانلىرى قاراپ تۇرامدۇ، بىزگە يېپىش-
ماسمۇ، ئۇلاردا قورال بولسىچۇ؟ ھازىر خەلقنىڭ پەيلى
يامان... — ئۇنىڭ خىياللىرى بارغانسېرى چىگىش-
لەشتى، — ئەگەر ئالدىمىزغا يېزىنىڭ پۈتۈن دېھقانلىرى
ئارا-گۇرجەكنى كۆتۈرۈپ چىقىپ: يوقال كۆزىمىزدىن، سەن-
لەرگە بوزەك بولىدىغان ئادەم يوق، ھېلى كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆر-
سىتىمىز، دېسە، قانداق قىلىش كېرەك...»

ئۇنىڭ ۋەھىمىلىك خىياللىرى تېخى ئاخىرلاشماي تۇرۇپلا،
يول بويىدىكى يوغان بىر تۈپ چىغىنىڭ كەينىدىن بىر توشقان
چىقىپ قاچتى، ئەمەلدارنىڭ ئاستىدىكى ئات ئۈركۈپ تۇيۇقسىز-
لا يانغا تاشلاندى. ئۇ ئات ئۈستىدىن يەرگە موللاق ئېتىپ
چۈشتى-دە، خۇددى كۈچلۈك دۈشمىنىگە ئۇشتۇمتۇت دۈچ
كېلىپ قالغاندەك، يېنىدىن تاپانچىسىنى ئالدىراپ-تېنەپ
چىقىرىپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ ئۈياق-بۇياققا قارىدى ۋە

توشقان قاچقان تەرەپكە ئىتتىكلا تاپانچا تەڭلىدى، ھەتتا ئوق ئۈزۈشكە تاسلا قالدى. قالغان ئۈچى بۇ كۈلكىلىك ھالەتنى كۆرۈپ پاراقلاپ كۈلۈپ كەتتى. بىراق، توپىغا بۇلغىنىپ بىر قىسما قىياپەتكە كېلىپ قالغان باشلىقنىڭ سوغۇق تەرىنى كۆرۈشى بىلەن كۈلكىلىرىدىن چىپپىدە توختاشتى - دە، ئاتلىرىدىن چۈشۈپ، ئۇنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنى قېقىشقا باشلىدى. چېرىكلەر باشلىقنى ئۈركۈپ خارتىلداپ تۇرغان ئېتىغا تەسلىكتە مىندۈرۈپ يولىغا راۋان بولدى.

قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەن مەزگىلدە ئۇلار مەنسۇر شاڭيو بىلەن بىللە، ئەختەمبايىنىڭ يوغان دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەلدى.

ئەنۋەر ئەپەندى، نادەم، گايىت، كېۋىر ۋە جامالىدىنلا ئاخىرقى ئۈچرىشىشتىن تارقالغاندا تۈن يېرىم بولغانىدى. ئۇ ياتىقىغا كىرىپ ئەمدىلا يېتىشىغا بىرى دېرىزىسىنى چەكتى، بۇ بۇرۇنقى چېكىشلەرگە ئوخشىمايتتى، ئەنۋەر ئويلىنىپ دېرىزە يېنىغا كەلدى:

— كىم؟

— بۇ مەن، ھۆرلىقا! — دېدى قىز تىترىگەن ئاۋاز بىلەن، — قېچىڭ، تېز قېچىڭ، سىلەرنى تۇتقىلى شەھەردىن چېرىكلەر چىقتى!

قىزنىڭ سۆزلىرى ئۈزۈك - ئۈزۈك چىقماقتا ئىدى. ئەنۋەر بۇنداق تۇتقۇن بولۇشنى ھېلىلا پەرەز قىلغان، لېكىن مۇنداق تېز بولۇشنى ئويلىمىغانىدى. جىددىي پەيتتە ئۆزىگە خەۋەر يەتكۈزگەن مۇنۇ باينىڭ قىزىغا يۈرىكىدە ھۆرمەت ۋە يەنە چۈشىنىپ بولمايدىغان يېقىملىق تۇيغۇ پەيدا بولدى - دە، ئۇ دېرىزىنى ئاچتى. قىز ئۆزىنى قاچۇرمىدى، بەلكى ئۆپكىدەپ يىغلىۋەتتى...

— مەن... مەن سىزنى... — قىزنىڭ ئۆپكىسى

ئۆرۈلۈپ، ئېيتماقچى بولغان سۆزىنى ئېيتالمىدى. بىراق، ۋۇجۇدىدىكى ئىشق - مۇھەببىتى ئىككى كۆزىدىن تامچا بولۇپ توختىماي تۆكۈلۈۋاتاتتى. ئەنۋەرچۇ؟ ئۇ، ھۆرلىقانىڭ ئۇزۇندىن بېرى ئۆزىگە كۆيۈپ - پىشىپ يۈرگەنلىكىنى ياخشى بىلەتتى. لېكىن، ئۆزى بۇ ھەقتە ئويلىشىپ باقمىغان، ھازىرقى پەيتتە، ھاياتىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان جىددىي پەيتتە، مۇھەببەت كۈچى بىلەن بۇ يەرگە يۈگۈرۈپ - ھاسىراپ يېتىپ كەلگەن بۇ قىزغا يۈرىكىدە يېقىملىق تۇيغۇ پەيدا بولغان ئەنۋەر بىرنېمە دېيىشى كېرەك ئىدى، قىزنىڭ ئېيتالمىغان سۆزىنى ئېيتىشى كېرەك ئىدى، ئەمما ھازىر ئۇنداق پەيت ئەمەس، ئۇنىڭغا ئۇلگۇرگىلى بولمايدۇ - دە، ئەنۋەر پەيتنىڭ جىددىيلىكىدىن ئەپسۇسلاندى.

— تېز قېچىڭ، تېز قېچىڭ، — دېدى قىز يىغلاپ تۇرۇپ، — ئامان بولۇڭ ئەپەندىم!

— رەھمەت سىزگە، — دېدى ئەنۋەر يېقىملىق تۇيغۇ بىلەن، — مەن سىزنىڭ بۇ ياخشىلىقىڭىزنى، ماڭا قىلغ ن ياردىمىڭىزنى، بىزنىڭ ئۇلۇغ ئىشلىرىمىزغا قىلغان ياردەم دەپ بىلىمەن! سىزنى ھەرگىز ئۇنتۇمايمەن! ئامان بولۇڭ ھۆرلىقا! رەھمەت سىزگە.

قىز ئەنۋەرنىڭ قولىغا بىرنېمىنى تۇتقۇزدى - دە، كەينىگە بۇرۇلدى. مانا ئەمدى ئۇ ئۇنىڭ ئامان قېلىشىغا ئىشەنچ قىلىپ، خۇشال ھالدا قاراڭغۇ كېچىدە غايىب بولۇپ كەتتى.

ئەنۋەر قىزنىڭ تۇتقۇزغىنى چۆرىسىگە گۈل ئىشلىگەن چىرايلىق قولياغلىق ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئۇھ تارتىپ تۇرۇپ قالدى. ئەمما، ھازىر مۇھەببەتلىك تۇيغۇلارغا چۆمۈلۈپ ئويلىنىپ تۇرىدىغان چاغ ئەمەس، قاچىدىغان چاغ، تېز قاچىدىغان چاغ! سەپداشلىرىنى بىللە ئېلىپ قاچىدىغان چاغ!

ئۇ تېز قېچىش ئۈچۈن جىددىي تەييارلاندى.

ئارىدىن بىر سائەتتەك ۋاقىت ئۆتۈپ كەتتى.

مەنسۇر شاڭيونىڭ يول باشلىشى بىلەن چېرىكلەر مىلتىق-
لىرىنى بەتلىشىپ، قەدەملىرىنى ئېھتىيات بىلەن بېسىپ ئەن-
ۋەرنىڭ ياتىقى ئالدىغا كەلدى - دە، بىر - بىرىگە قاراپ تۇرۇپ
قېلىشتى. ياتاق قاراڭغۇ ئىدى. ئىشىكنىڭ ھالقىسىدا قۇلۇپ
يوق، دېمەك ئۇ بار، ئۇخلاپ قالغان بولۇشى مۇمكىن، تازا نەق
ئۇستىگە چۈشكەنگە ئوخشايمىز دەپ ئويلاشتى ئۇلار.
پۇقراچە كىيىنگەن باشلىقنىڭ ئىشارىسى ئارقىلىق بىر
چېرىك ئىشىكنى تارتتى، لېكىن ئىشىك ئېچىلمىدى.
— ئاچ ئىشىكنى، ئاچ!
— . . .
قاراڭغۇ ياتاقتىن ھېچ جاۋاب چىقمىدى، ئاخىر ئۇلار ئى-
شىكنى قاتتىق ئۇرۇشقا باشلىدى.
— ھوي ئەنۋەر، ئىشىكنى ئاچ!
ئۇلار ئىشىكنى مۇرىدىدى، مىلتىقنىڭ قونداقى بىلەن
قاتتىق ئۇرۇشقا باشلىدى. تەرەپ - تەرەپتىن ئىتلار ھاۋشىپ
كەتتى. كىشىلەر ئۆيلىرىدىن چىقىپ مەكتەپ تەرەپكە ئەنسىز-
لىك بىلەن قۇلاق سالدى. ئىچىدىن دەم سېلىنغان ئىشىك قا-
راسلاپ ئۆرۈلدى. قاراڭغۇ ئۆي جىمجىت بولۇپ، ناھايىتى سۇر-
لۇك كۆرۈنەتتى. ئۆيگە كىرىشكە ھېچكىم جۈرئەت قىلالمىدى.
پۇقراچە كىيىنگەن باشلىقنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئاخىر ئۈچ چې-
رىك مىلتىقلىرىنى تەڭلىشىپ مۈكچەيگەن ھالدا، بىرىنىڭ كەي-
نىدىن بىرى ئۆيگە كىردى. شۇنىڭدىن كېيىن قالغانلىرىمۇ
كىردى، بۇلۇڭ - بولۇڭدىن ئوق چىقىپ كېتىدىغاندەك ياكى
كىملەردۇر بۇلارنىڭ ئۇستىگە تاشلىنىدىغاندەك بىر سۇرلۇك
ھالەت ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى.
پۇقراچە كىيىنگەن ھېلىقى باشلىق يېنىنى ئاختۇرۇپ سە-
رەڭگىسىنى تەسلىكتە تېپىپ دېرىزىدىكى قارا چىراغنى ياققاند-
دى، ئۆي ئىچى سۈس يورۇدى. ھەممىسى ئۇياق - بۇياققا

قاراشتى. ئۆيدە ئادەم كۆرۈنمەيتتى، پەقەت ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ
ئورۇن - كۆرپىلىرىلا رەتلىك تىزىپ قويۇلغانىدى.
— ئەنۋەر قېچىپتۇ! — دېدى مەنسۇر شاكيو كۆزلىرد-
نىڭ ئاق پاختىسىنى چىقىرىپ، ھەممىسى ھاڭ - تاڭ بولۇشۇپ
بىر - بىرىگە قارىشىپ تۇرۇپ قالدى.
پۇقراچە كىيىنگەن باشلىق ھەيران بولۇپ:
— ئۇنىڭغا كىم خەۋەر قىلدى؟ ئۇ بىزنىڭ كەلگىنىمىزنى
قانداق بىلىپ قالغاندۇ - ھە؟ — دېدى. ئۇنىڭ ئىنچىكە قارا
بۇرۇتى تىترەۋاتاتتى.

ئون تۆتىنچى باب

1

يىغىن دەريا ياقىسىدىكى قويۇق تاغ تېرىكى ئارىسىدا — چىملىقتا ئۆتكۈزۈلۈۋاتاتتى، ھەربىر پارتىزان ئەترىتىنىڭ مەسئۇللىرى قاتناشقان بۇ يىغىندا نىزامىدىن سۆزلىمەكتە. ئۇ دەريا لېۋىدىكى غوللۇق تاغ تېرىكىگە يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ پارتىزانلارنىڭ ھەرىكەتلىنىش يوللىرىنى كۆرسەتمەكتە ئىدى:

— بىز گومىنداڭ مۇستەبىت ھاكىمىيىتىگە قارشى ئۇرۇش قىلىۋاتىمىز، قىسقا ۋاقىت ئىچىدە بىرنەچچە يۈز كىشىلىك قوشۇنغا ئايلاندۇق، ئەمدى نىلقا ناھىيىسىنى ئازاد قىلىشقا كۈچىمىز يېتىدۇ. نىلقىنى تېز ئازاد قىلىپ غۇلجا شەھىرىگە يۈرۈش قىلىمىز. ئۇ يەردىكى ئازاب چېكىۋاتقان جان - جىگەرلىرىمىز بىزنىڭ يولىمىزغا قاراپ تەقەززا بولماقتا. شۇنىڭ ئۈچۈن بىزنىڭ يۈكىمىز ئېغىر، سەپىرىمىز ئۇزۇن، ئەمما ئىشەنچىمىز زور. بۇ يولدا قۇربان بولۇش بىز ئۈچۈن شەرەپلىك. قان تۆكمەي، ئەزىز جاندىن كەچمەي بىزگە ئازادلىق يوق!

ئەترەت باشلىقلىرى قېلىن قەغەزلەرگە قوپال قىلىپ ئورالغان تاماكىلىرىدىن پۇرقىرىتىپ قويۇق ئىس چىقىرىپ، ئۇنىڭ سۆزلىرىنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلىپ ئاڭلىماقتا ئىدى. ئۇ يەر - بۇ يەردە قالايمىقان ھالدا ئولتۇرغان بۇ ئادەملەرنىڭ بەزىلىرى ئەللىك ياشتىن ئاشقان، بەزىلىرى تېخى ئەمدىلا

ئون سەككىز ياشقا تولغان. گومىنداڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى يانغان قەھر - غەزەپ ئۇلارنى مۇشۇ سەپكە ئۇيۇشتۇرغان. قايسى بىرلىرى قېرى ئاتا - ئانىسىنىڭ رايىغا باقماي، قايسى بىرلىرى يالغۇز ئوغۇللۇقىغا قارىماي ۋە قايسى بىرلىرى بەش - ئالتىدىن بالىلىرىنى تاشلاپ بۇ يەرگە توپلانغان ئادەملەر.

ئۇلار ئەزىز جېنىنى ئالقىنىغا ئېلىپ قويغان پىدائىيلار، نىزامىدىننىڭ سۆزلىرى ئۇلارنىڭ كۆڭۈل ئارزۇلىرى ئىدى. شۇڭا، ئۇلار نىزامىدىننى باش لىڭشىتىپ قوللىشاتتى.

نىزامىدىن ئۆتكەندىكى ئۇرۇشلاردىن بىرقۇر خۇلاسە چىقىرىپ كېلىپ مۇنداق دېدى:

— بىز پارتىزانلارمىز، پارتىزانلارنىڭ ۋەزىپىسى بىر يەردە ئاز ۋاقىت تۇرۇش، قىسقا دەم ئېلىش ھەم ئوزۇقلىنىش. ھەرىكەت — پارتىزانلار ئۈچۈن ئەڭ ياخشى ئۇسۇل. قېنى ئەنۋەر، سەن سۆزلىگىنە، — دېدى نىزامىدىن ئەنۋەرگە قاراپ، — ئۇلاستايدا بولغان بىرىنچى قېتىملىق جەڭدە بىز نېمىشقا غەلىبە قىلالماي قالدۇق؟

باشقا ئەترەت باشلىقلىرى ئەنۋەرگە قاراشتى، ئۇ سەل ئويلىنىۋېلىپ جىددىي قىياپەتتە مۇنداق دېدى:

— بىزدىن ئىككى خاتالىق ئۆتتى، بىرسى، ھەرىكىتىمىز تېز بولمىدى، بىر جايدا ئۇزاق ۋاقىت تىركىشىپ تۇرۇپ جەڭ قىلدۇق، شۇڭا دۈشمەن بىزنىڭ يوشۇرۇنغان ئورۇنلىرىمىزنى بىلىپ قالدى. يەنە بىرسى، ئىنتىزامچانلىقىمىز يېتەرلىك بولمىدى، شۇڭا قالايمىقانچىلىق يۈز بەردى، نىشانلىق ئوق ئاتالمىدۇق.

— ئىنتايىن توغرا، ئەنۋەرنىڭ يەكۈنى ئىنتايىن توغرا، — دېدى نىزامىدىن ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇ ئەنۋەرنىڭ ئۇلاستايدا بولغان بىرىنچى قېتىملىق ئۇرۇشتىن چىقارغان يەكۈنىگە قايىل بولغانىدى.

نىلقا تاغلىرىغا يىغىلغان پارتىزانلار بىرنەچچە چوڭ ئەترەت-لەرگە بۆلۈنۈپ، بىرنەچچە ئورۇندا ئۇرۇش قىلماقتا ئىدى. تۈنۈگۈن كېچىدە قوماندانلىق شتابىدا يىغىن بولۇپ، يىغىندا ئۇرۇش قىلىش تاكتىكىسى، قورال - ياراغ يېتىشمەسلىك، رازۋېدكىنى كۈچەيتىش، ئىنتىزام ۋە ئوزۇق - تۈلۈك قاتارلىق مەسىلىلەر مۇزاكىرە قىلىنغانىدى، نىزامىدىن ئۆز ئەترەتلىرىگە شۇ يىغىندا قارالغان ئىشلارنى يەتكۈزمەكتە ئىدى.

— بىزنىڭ بىرنەچچە قېتىملىق ئۇرۇشلاردىن كېيىن كەلگەن خۇلاسىمىز مۇنداق، — دېدى بەستىدىن پالۋانلىق چىقىپ تۇرىدىغان گەۋدىلىك بىر ئوتتۇرا ئەترەت كوماندىرى سۆز ئېلىپ، — ھەربىر ئەترەتنىڭ رازۋېدكا ئىشى ئۆز ئالدىغا بولمىسا قاملاشمايدىكەن.

— توغرا، بىز بۇ مەسىلىنى مۇزاكىرە قىلغان، مەن ھازىر يەتكۈزىمەن، — دېدى نىزامىدىن دەرھاللا، — بىرنەچ-چە قېتىملىق ئۇرۇش ئەمەلىيىتى ئىسپاتلىدىكى، كوماندىر قا-بىل ئىيتقاندەك ھەربىر ئوتتۇرا ئەترەتلەردە بىر رازۋېدكا گۇ-رۇپپىسى قۇرۇلمىسا بولمايدىكەن، پارتىزانلىق ئۇرۇشتا راز - ۋېدكا — غەلىبە قىلىشنىڭ ئاساسى دېسەكمۇ ئارتۇقلۇق بول-ماس. بىر جايدا ئۇزاقراق تۇرۇش ئۈچۈن دۈشمەن ئەھۋالىنى تولۇق بىلىش كېرەك، بۇنىڭدا نېمىگە يۆلىنىمىز؟ ئەلۋەتتە رازۋېدكا قىلىشقا يۆلىنىمىز، رازۋېدكىچىلىرىمىز كۆپچىلىككە يۆلىنىدۇ.

— كۆپچىلىككە يۆلەنگەندە، ھەرقاچان ئۇستۇنلۇكتە تۇر-غىلى بولىدىكەن ھەم ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشتە پايدىسى ناھايىتى زور بولىدىكەن، — دېدى ئەنۋەر، — بىز تاشداۋاندا بىر ماشىنا ئوق - دورىنى ناھايىتى ئوڭۇشلۇق قولغا چۈشۈردۇق. دەسلەپتە تاي - تاي يوك بېسىلغان ئىككى ماشىنى-نى ئۆتكۈزۈۋەتتۇق، كېيىن شۇ يەردىكى مالچىلار بۇنداق ماشى-

ـنلاردا ھەرقاچان قورال ـ ياراغ، ئوق ـ دورا بولىدىغانلىقىنى
بىزگە ئېيتىپ بەردى، ئۈچىنچى ماشىنىنى قولغا چۈشۈرۈپ
قارىساق، راست دېگەندەكلا يۈكىنىڭ ئاستى پۈتۈنلەي ئوق ـ دورا
ئىكەن.

— ئەلۋەتتە شۇنداق، — دېدى نىزامىدىن، — ئۇرۇش
قىلىشتا كۆپچىلىككە يۆلەنمەي بولمايدۇ. بىز قانداق قىلىپ پۈت
تىرەپ تۇرۇۋاتىمىز؟ ئەلۋەتتە خەلق بىزنى قوللىغاچقا.

يىغىن ئىككى سائەت داۋام قىلدى. نىزامىدىن ئۆز سۆزلىـ
رىدە پارتىزان ئەترەت كوماندىرلىرىنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان نۇر-
غۇن گۈزەل ئىشلىرىنى يورۇتتى، باشقىلارمۇ سۆزلىدى. ئۇ
تۈنۈگۈن كېچىدە بولۇپ ئۆتكەن يىغىنىنىڭ قارارلىرىنى تولۇق
يەتكۈزۈپ بولدى. ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇردى.

نىزامىدىن كەپىسىگە كىرىپ كەتمەي، قولىنى كەينىگە
تۇتۇپ، يېنىك قەدەم تاشلاپ ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىشقا باشلىـ
دى ۋە قانداقتۇر ئۈمىدلىك ئوي ـ خىياللاردىن ھاياجانلىنىپ،
قامەتلىك تاغلارنىڭ ئۇچىغا چوققىلىرىغا قارىدى.

كۈننىڭ ئاخىرقى نۇرلىرى ھەيۋەتلىك تاغلارنىڭ تىك چوق-
قىلىرىدا، دەل ـ دەرەخلەرنىڭ ئۇچلىرىدا تاۋلانماقتا ئىدى.
دەريا ياقىسىدىكى بۇ قويۇق توقايلىقتىن ناخشا ساداسى ياڭرىدى:

ئەجدادلىرىم، سېنىڭ ناخشاڭ،
يورۇق يۇلتۇز بولۇپ ياندى.
مەقسىتىڭنى جەڭلەردە،
ئوغلۇڭ يەلكىگە ئالدى.
...

ئۇھۇ! نېمىدېگەن يالقۇنلۇق، نېمىدېگەن جاراڭلىق ناخشىـ
لار بۇ ـ ھە! تاشتىن ـ تاشقا ئۇرۇلۇپ، يىراق ـ يىراقلاردا

ئەكس سادالىرى جاراڭلاپ، تىنىق ئاسماندا خۇددى قىران بۈركۈتتەك پەرۋاز قىلىۋاتقان بۇ ناخشىلار زامان - زامانلاردىن تارتىپ، ئاتا - بوۋىلارنىڭ يالقۇنجاپ تۇرغان ئارزۇلىرىنى ئەكس ئەتتۇرۇپ تۇرمامدۇ؟ ئەسىرلەردىن بېرى مۇشۇ قايناق ناخشىنىڭ ئىشقىدا يانمىغان، يۈرىكى پارە بولمىغان قايسى دەردمەن بارئىكىن؟ پىغانلىق ئەلەملىرىنى كۆكسىگە سىغدۇرالماي، ئەزىز جانلىرىنى قۇربان قىلغانلار ئازمۇ؟! تاغ يۈرەك جەڭچىلەر قوللىرىغا خەنجەر ئېلىپ، ئاشۇ خۇنۇك ئالەمنىڭ باغرىغا تىغ ئۇرغاندا مۇشۇ ناخشىلارنى ياڭراتقان ئەمەسمىدى - ھە، بۇ ناخشىلار باتۇر ناخشىلار! باتۇر ئادەملەرلا ئېيتالايدىغان ناخشىلار! تەڭلىكنى، ئازادلىقنى چاكىلدىغان تەشنالىق بىلەن كۈتكەن ئەجدادلىرىمىزدىن، قوللىرىغا تاياق - توقماق ئېلىپ زۇلۇم بىلەن ئېلىشقان مەردانە ئوغلانلىرىمىزدىن بىزگە مىراس بولۇپ قالغان جەڭگىۋار ناخشىلار بۇ!

قويۇق توقايلىقتىن چىققان ئاقۇچ تۈتۈن ھاۋاغا كۆتۈرۈلمەكتە، تاشتىن - تاشقا ئۇرۇلۇپ ئېقىۋاتقان قاش دەرياسى بىر خىل ئاۋازدا شاۋقۇنلايدۇ، ئورمانلاردىن گويا يىراقلاردىن كېلىۋاتقان قىقاس - چۇقانلاردەك سادا گۈركىرەپ ئاڭلىنىدۇ، تىنىق ئاسمان ئاجايىپ گۈزەل...

نىزامىدىننىڭ كۆزى يىراقتىكى ئېگىز، يوغان بىر تۈپ دەرەخنىڭ مىدىرلاۋاتقان شاخلىرىغا چۈشتى. ئۇ شۇ ياققا زەن قويۇپ قارىدى. ئۇ دەرەخنىڭ ئۇششاق شاخلىرىنى مىدىرلىتىپ قاراۋۇللۇققا يېڭىدىن ئالمىشىپ چىققان نادەمنى كۆردى. ئۇنىڭ ئۇچىسىدا پاختىلىق تۇجۇركا، بېشىدا تېرە قۇلاقچا بولۇپ، بويىنىغا دۈشمەندىن ئولجا ئېلىنغان ئاپتومات ھەم دۇربۇن ئېسىلغانىدى. بۇ يەردىكى جەڭگىۋار، كۆڭۈللۈك ھايات ئۇنىڭ تاۋىنى كۈندىن - كۈنگە ئۆستۈرۈپ بارماقتا ئىدى.

يېزىنىڭ تۇنۇگۈنكى ئاددىي يېتىم بالىسى بۈگۈن ئۆستىگە

چوڭ ۋەزىپىلەرنى ئېلىپ، دەرەخ ئاستىدا يۈزلىگەن سەپداشلى-
رىنىڭ ھاياتىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان ئىش بىلەن كۆزلىرىنى
بۈركۈت كۆزىدەك يىراقلارغا تىكىپ تۇرماقتا. بىر تالمۇ ئوق
ئاۋازىنى ئاڭلىمىغان نادەم مانا ئەمدى ئۇرۇش شارائىتلىرىغا
شۇنداق كۆنۈكۈپ كەتكەن، قانلىق كۈرەشكە، دۈشمەن بىلەن
ئېلىشىشقا ئۆگىنىپ قالغان، ئۇ ھازىر ۋىژىلداپ ئۇچۇۋاتقان
ئوقلار، پارتلاۋاتقان بومبىلارغا پىسەنتمۇ قىلمايدۇ. ئۇنىڭغا بۇ
ھايات قوي - كالىلار بىلەن ھەپىلىشىشتىن كۆڭۈللۈك ۋە
مەنىلىك، ئۇ ئادەم ئىزى كەم چۈشىدىغان بۇ قويۇق توقايلىقتا
ئۆز خەلقىنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن كېلىپ سەپكە قوشۇلغان.
شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ مۆرىتى كەلسە ئۆلۈمگىمۇ ئوخشاشلا پىسەنت
قىلمايدۇ. ئۇنىڭ كۆزى تۆۋەنگە ـــ دەريانىڭ ئاراللارغا بۆلۈن-
گەن كېچىكلىرىگە چۈشتى، ئۈچ پارتىزان كېچىككە ئاتلىرىنى
سالدى، ئالدىدىكىسىنىڭ بېشى تېڭىلغانىدى. كەينىدىكى ئىك-
كىسى ئۇنى مۇھاپىزەت قىلىۋاتقاندەك يانداپ - يېقىنداپ ماڭات-
تى. ئۈچىلىسىنىڭ بوينىدا ئاپتومات، بېلىگە بومبىلار ئېسىل-
غان، ئۇلارنىڭ چىرايلىرىدىن ھارغىنلىق، ئاچلىق بەلگىلىرى
چىقىپ تۇراتتى، چۈنكى بۇلار ۋەزىپە ئۆتەپ قايتقانلار ئىدى.
نادەم كېچىكتىن كۆزىنى ئېلىپ سول يانغا ـــ ئېگىزگە قارى-
دى. تاغدىن توقايلىققا چۈشۈۋاتقان ئىككى ئاتلىق كۆرۈندى.
ئالدىدىكى كەڭ يەلكىلىك ئۆتكۈر كۆزلۈك پارتىزان، ئېغىر
يارىدار بولغان ھوشسىز پارتىزاننى ئالدىغا ئېلىپ قۇچاقلاپ
تۇتۇۋالغان، يارىدارنىڭ ئېتىنى يېتىلىۋالغانىدى.

دەريانىڭ يېپىلىپ ياتقان ياقىلىرىدا بىرنەچچە كۈندىن بېرى
پارتىزانلار يوشۇرۇنۇپ تۇرماقتا ئىدى. ھەر خىل كىيىملىك
ھەر مىللەتتىن تەشكىل قىلىنغان ۋە ئېقىنلار قوشۇلۇشىدىن
پەيدا بولغان دەريادەك كۈندىن - كۈنگە ئۇلغىيىۋاتقان پارتىزان-
لارنىڭ قەلبى ئۈمىد بىلەن يالقۇنلاپ، كۆزلىرىدىن كۈرەش

ئۆچقۇنلىرى چاقنايتتى. ئۇلارنىڭ روھى كۆتۈرەڭگۈ ۋە تېتىك، خۇشخۇي ئىدى. ئەنە، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى قارىغا ئېتىش مەشىقى، دۈشمەنگە ئېتىلىپ ئۇرۇش مەشىقى، يەر بېغىرلاپ يۈرۈش مەشىقى، ئاتلىرىنى ياتقۇزۇش مەشىقى، گىرانات ئېتىش مەشىقى. . . ئۆتكۈزمەكتە، بەزىلىرى كىچىك ـ كىچىك گۈلخانلار يېقىپ، چاي ياكى كالا گۆشى سېلىنغان چېلەكلەرنى پورۇقلىتىپ قايناتماقتا، بەزىلىرى بولسا، گۈلخانلارنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ ياكى يانپاشلاپ يېتىپ ئۆزلىرىنىڭ كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلىمەكتە ئىدى.

2

تاغنىڭ كۈز ھاۋاسى سوغۇق، كەچ كىرگەنسېرى ئەتراپنى نەم ھاۋا قاپلىماقتا ئىدى. چاراسلاپ يېنىۋاتقان ئوت چۆرىدەپ ئولتۇرغانلارغا قىزغۇچ شولا يېپىپ، ئۇلارنىڭ يۈزلىرىنى نۇرلاندۇراتتى.

— دادام ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، — دېدى ئاراش ئىسىملىك موڭغۇل يىگىت ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ئۆيدە ئاپام، مەن، سىڭلىم ئۈچىمىز قالدۇق، كۈن ئۆتكۈزۈش تېخىمۇ قىيىنلاشتى، دادامنىڭ قەرزى ئۈچۈن ئۇكەر ئامبالنىڭ مالچىلىقىغا تۇتۇلدۇم، ئۇستۇپشىمىز جۇل - جۇل كىيىم، يەيدىغىنىمىز خاربۇرسۇك ① ئىدى. تاپقىنىمىزنى ئامبالنىڭ ئالىقىنىغا تۆكۈپ، ھېچ نەرسىنىڭ خوۋلۇقىنى كۆرمەيتتۇق، كۈنىمىز بوزەك بولۇش بىلەنلا ئۆتمەكتە ئىدى. سىڭلىم ئون ئالتە ياشلارغا كىرىپ قالغانىدى. باھار كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ئۇكەر ئامبالنىڭ ئۆيىگە چىققان، ئوۋچىلىقنى ياخشى كۆرىدىغان

---

① خاربۇرسۇك — كېپەك ئۇندا پىشۇرۇلغان قارا نان.

ھەربىي ئەمەلدارنىڭ كۆزى ئۇنىڭغا چۈشۈپتۇ. ئەسلى بىزنىڭ ئادىتىمىزدە چوڭ ياشلىق كىشىلەرنىڭ كىچىك ياشلىق قىزلارنى ئېلىشىغا يول قويۇلمايتتى.

بىر كۈنى ھەربىي ئەمەلدار ئۆيىمىزگە كىشى كىرگۈزۈپ، سۈيىننى ماڭا بەرسۇن، دەپتۇ. ئۆيىمىزگە ئەلچى ئەمەس، خۇددى بىر بالايىئاپەت كەلگەندەك بولۇپ كەتتۇق، ئاپام ئۇنىڭ بۇ تەلىپىنى قەتئىي رەت قىلدى. ھەربىي ئەمەلدار چىرايلىقچە بەرسە بەرسۇن، بولمىسا كۆرگۈلۈكىنى كۆرستىمەن، دەپ تۆمۈر تىرنىقىنى بىزگە پاتۇرۇشقا ئۆتتى. ئاپام بىلەن سۈيىننىڭ كۆز يېشى قۇرۇمىدى. كۆز يېشىغا زورلىماقتىن باشقا نېمە چارە بار، بىزنىڭ ھالىمىزنى كىم ئاڭلايدۇ، كىمگە بېرىپ ئەرز قىلىمىز؟ سوراقچىلارنىڭ ئەڭ چوڭى شۇنىڭ ئۆزى تۇرسا. بىچارە سىڭلىم بىرنەچچە كۈنگىچە ھېچ نەرسە يېيەلمىدى، كېچىلىرى ئۇخلىيالمايتتى، مۇبادا ئۇخلاپ قالسا: «ئەنە ئەمەلدار... ئەمەلدار كېلىۋاتىدۇ، ئاپا، ئاپا،.. مېنى قۇتقۇزۇڭلار...» دەپ جۆيلۈپ ئويغىنىپ كېتەتتى، ئۇ قورايدەك قۇرۇپ كەتتى. مەن چىشىمنى چىشىمغا بېسىپ، غەزەپلىنىپ ـ ئازابلىنىپ يۈرەتتىم.

مانا شۇنداق ئازابلىق كۈنلەرنىڭ بىر كېچىسى ھەربىي ئەمەلدارنىڭ بىرنەچچە ئادەملىرى كېلىپ، قارشىلىقىمىزغا قارىماي سۈيىننى بۇلاپ كەتتى. مەن چاڭ توزۇتۇپ يۈرۈپ كەتكەن بىر توپ ئاتلىق بۇلاڭچىلارغا قاراپ مۇشتلىرىمنى تۈگكىنىمچە تۇرۇپ قالدىم، ئاپام بولسا ئۇلارنىڭ كەينىدىن خېلى يەرگىچە يۈگۈرۈپ بېرىپ «سۈيىن، سۈيىن... جېنىم بالام سۈيىن...!» دەپ ۋارقىراپ ھوشىدىن كېتىپ يىقىلدى. يىغلىدۇق، قاقشىدۇق، ئۇنىڭدىن نېرىغا ئۆتەلمىدۇق. بىراق، خۇددى قانىمىزدىن ئايرىلغان قۇشتەك سىڭلىمدىن ئايرىلىپ قالدۇق. كىم ئۆز پەرزەنتىنى بۆرىنىڭ چاڭگىلىغا تاشلاپ بېرىشنى خالايدۇ؟!

ئەمەلدار سىڭلىمنى بۇلاپ كەتكەن كۈننىڭ ئەتىسى سۈيىن-
نىڭ ئۆلۈم خەۋىرى كەلدى. . . بېشىمىزغا چېقىلغان چۈشكەن-
دەك دەھشەتلىك بۇ خەۋەر كىچىككىنە كىگىز ئۆيىمىزنى زىلزى-
لىگە سالدى. تېخىمۇ قايغۇرلۇق كۈنىمىز باشلاندى. ئاپام ئې-
سىنى يوقىتىپ سۈنايلىنىپ يېتىپ قالدى. سۈيىن خورلۇققا
چىدىماي، ۋىجدان ئازابىدا تولغىنىپ، ئاخىرى بىر خالىي پۇر-
سەتنى تېپىپتۇ - دە، تاغقا قاراپ قېچىپتۇ، ئانچە يىراق بولمى-
غان ئېگىز خادا تاشنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، قوغلاپ كەلگەنلەر
يېتىپ كەلگۈچە: «خوش ئاپا، خوش ئاكا، خوش ئۇرۇق -
تۇغقانلىرىم، خوش تاغلىرىم. . . » دەپتۇ - دە، ئۆزىنى چوڭقۇر
ھاڭغا تاشلاپتۇ.

يىگىرمە ياشلارغا كىرىپ قالغان قارىقۇمچاق، خۇشخۇي،
قاش - كۆزلىرىنى ئۇچۇرۇپ سۆزلەيدىغان بۇ يىگىتنىڭ كۆزىگە
يىغا ياماشقانىدى. ئۇنىڭ ياشقا تولغان كۆزىگە ھېكايە ئاڭلاپ
ئولتۇرغانلارمۇ، توقايلىقلارمۇ، تاغلارمۇ غۇۋا كۆرۈندى. ئوتنى
چۆرىدەپ ئولتۇرغانلار جىددىيلىشىپ، كۆزلىرىدىن زومىگەر-
لىككە، ۋەھشىيلىككە غەزەپ ئۇچقۇنلىرىنى چاچرىتىپ، جىم-
جىت بولۇشۇپ كەتكەن، قۇلاقتا نە ئەتراپنىڭ ۋاڭ - چۇڭى،
نە دەريانىڭ شاۋقۇنى، نە ئورمانلارنىڭ گۈرۈلدەشلىرى ئاڭلان-
مايتتى. پەقەت سۆزلىنىۋاتقان ھېكايىنىڭ داۋامىنى ئاڭلاش
تەقەززاسىلا ھەممىنى چۇلغىۋالغانىدى.

ئاراش كىرپىكلىرىدە ئىلىنىپ توختاپ قالغان ئىككى تامچە
ئاچچىق ياشنى ئېرتتى - دە، قۇرۇغان لەۋلىرىنى يالاپ قويۇپ،
ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇردى:

— سۈيىن ئۈچۈن ئەمەلداردىن ئىنتىقام ئېلىشنىڭ كويىغا
چۈشتۈم. مەن يالغۇز بولغاچقا مۇۋاپىق پەيت تېپىش كېرەك
ئىدى. ئاپامنىڭ پىلىلداپ قالغان نۇرسىز كۆزلىرى،
تاتارغان لەۋلىرى مېنى ئىنتىقام ئېلىشقا ھەر كۈن، ھەر سائەت

ئۇندەيتتى.

ئىنتىقامنى قانداق ئالىمەن؟ قەيەردە؟ قانداق ۋاقىتتا؟ مانا مۇشۇ خىياللار مېنى قىينايتتى. ئولتۇرسام - قوپسام ئويلايدىغىنىم ئىنتىقام ئېلىش! كۈنلەر ئۆتكەنسېرى قەلبىمدە قىساس ئوتلىرى لاۋۇلداپ، كۆزلىرىم بۇركۈتنىڭ كۆزىدەك يېنىپ، غەزەپلىرىم كۆكسۈمگە پاتماي قالدى.

ئاخىرى پەيت تېپىلدى.

بىر كۈنى ئۇ يالغۇز ئوۋغا چىققاندا، بېقىۋاتقان ماللىرىمنى تاشلاپ قولۇمغا چوقماقنى ئېلىپ، ئۇنىڭ كەينىگە چۈشتۈم. ئۇ ئېتىنى بىر قارىغاينىڭ يېنىغا قويۇپ مىلتىقىنى بەتلەپ ماڭغاندا، مۆكۈپ تۇرغان يوغان، قوچاق يەتمەيدىغان قارىغاينىڭ يېنىدىن چىقىپ، چوقماق بىلەن ئۇنىڭ بېشىغا شۇنداق قاتتىق سالدىمكى، ئەمەلدار «ۋايجان» دېيىشكىمۇ ئۈلگۈرەلمەي نەچچە يۇمىلاپ بېرىپ يىلتىزى بىلەن قومۇرۇلۇپ چۈشكەن يوغان بىر قارىغاينىڭ ئاستىغا تىقىلدى - دە، ئۈن - تىنسىزلا بولۇپ كەتتى.

— ئۇھ. . . ! — دېدى ئولتۇرغانلاردىن بىرى ئىختىيارسىزلا، — يارايسەن يىگىت!

— مانا سەن ھەقىقىي بۈركۈت ئىكەنسەن! — دېدى يەنە بىرى ئۇنىڭ دولىسىغا قېقىپ.

ھېكايە ئاڭلاۋاتقانلارنىڭ تۈرۈلگەن قاپاقلىرى، قاتلانغان ماڭلايلىرى بىردىنلا ئورنىغا كېلىپ، يۈزلىرى ئېچىلىپ كەتكەندى.

قاراۋۇللۇقتىن ئالمىشىپ ئاراشنىڭ دەردلىك قىسسىسىنى ئاڭلاشقا ئۈلگۈرگەن نادەم ئۇلۇغ - كىچىك تىندى - دە، كۆزلىرىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ نېمىلەرنىدۇر ئويلاپ تۇرۇپ قالدى.

ئاراش مانا ئەمدى ھېكايىسىنىڭ داۋامىنى ئۆزىنىڭمۇ چىرايى ئېچىلغان ھالدا ئالدىرىماستىن، تەمكىنلىك بىلەن سۆزلەشكە

كىرىشتى:

— ئەمەلدارنىڭ نېرىغا قاڭقىپ چۈشكەن مىلتىقى بىلەن ئوقدانلىرىنى چاققانلىق بىلەن ئالدىم - دە، نېرىراقتا ئوتلاپ تۇرغان كۈمۈش ئېگەر توقۇملۇق داڭلىق كۆك ئېتىنى مىنىپ تاغ ئىچكىرىسىگە قېچىپ كىرىپ كەتتىم.

مانا شۇنىڭدىن باشلاپ مېنىڭ تاغلار ئارىسىدىكى يالغۇز ھاياتىم باشلاندى. مەن ئەمەلدارنى ئۆلدى، دەپ ئويلىغانىدىم، بىراق ئۇ ئۆلمىگەنىكەن، بىر ئايدىن كېيىن ساقىيىپ بىرنەچچە قوراللىق چېرىكلەرنى باشلاپ چىقىپ مېنى ئىزدەپتۇ، ھەممە يەرنى ئاختۇرۇپتۇ، چېرىكلەر تاغ ئىچكىرىسىگە كىرىشتىن قورقۇپتۇ. كىرگەن بولسا، يالغۇز بولسامۇ ئاخىرغىچە ئېلىشقان بولاتتىم. بىراق، «ئېشەككە كۈچۈڭ يەتمىسە، ئۇر توقۇمنى» دېگەندەك، چېرىكلەر ئاپامنى ئوغلۇڭنى تاپ دەپ ھارغۇچە ئۇرۇپتۇ، موما ياغاچقا باغلاپ قويۇپتۇ، لېكىن ئاپامدىن ھېچ جاۋاب ئالالماپتۇ. ئاپاممۇ مېنىڭ نەگە كەتكەنلىكىمنى ئەلۋەتتە بىلمەيتتى. مەن تاغ ئىچكىرىسىدە بولغىنىم بىلەن ھەممە خەۋەرلەرنى ئاڭلاپ تۇراتتىم. چۈنكى، كەمبەغەللەر ماڭا كۆز - قۇلاق بولۇپ تۇردى. تاغ ئارىسىدا يالغۇزدىن يالغۇز بەش ئايلىق ھاياتىم ئۆتتى. بۇ جەرياندا مەن خېلى ئۇستا مەرگەن بولۇپ قالدىم. ئوۋچىلىق قىلىپ ئاتقان نەرسىلىرىمنى يەپ، تېرىلىرىنى يوتقان - كۆرپە قىلىپ كۈن ئۆتكۈزدۈم.

بىراق. يالغۇزلۇق جېنىمغا تەگدى. ئاپامنىڭ كۈنى نېمە بولۇۋاتىدىغاندۇ، دەپ ئويلايتتىم، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوق - دورىلىرىممۇ، ئوزۇقلۇقۇممۇ تۈگىدى. ئەمدى قىلتاق قويۇشقا ئۆتتۈم. قورساق بېقىشمۇ ناھايىتى تەسكە چۈشىدىغان بولدى. كۈنلەپ - كۈنلەپ ئاچ قالىدىغان چاغلار بولۇپ تۇراتتى.

مانا شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، گومىنداڭغا قارشى ئىنقىلابچىلارنىڭ نىلقا تاغلىرىدا ھەرىكەت قىلىۋاتقانلىق خەۋىرىنى

ئاڭلاپ قالدىم. ئىنقىلابچىلارغا قوشۇلۇپ كېتەي دېگەن ئويغا كەلدىم ـ دە، ئاتلىنىپ يولغا راۋان بولدۇم. كۆك ئات مېنى قانچىلىغان داۋانلاردىن ئۆتكۈزۈپ مانا بۇ يەرگە ئەكېلىپ تاشلىدى. مۇشۇ مىلتىق ھەربىي ئەمەلداردىن ئولجا قىلغان مىلتىق.

ئاراش ھېكايىسىنى تۈگىتىپ، دەرەخقە يۆلەگلىك تۇرغان مىلتىقىنى قولىغا ئالدى. ھەممىسى مىلتىقىنى قولدىن ـ قولغا ئېلىشىپ، يەنە بىرقۇر كۆرۈشۈپ چىقتى.

ھېكايە نادەمگە ھەممىدىن قاتتىق تەسىر قىلدى. ئاراشنىڭ سىڭلىسى، نادەمنىڭ ئاكىسى، يەنە بىرلىرىنىڭ ھەدىسى، ئىنىسى. . . ئەڭ ئەزىز ئادەملىرى ئەنە شۇنداق بىمەھەل نابۇت بولدى. . . كۆڭۈلدىكى بۇ داغلارنى مۇشۇ مىلتىق بىلەن يۇيىۋەتكىلى بولارمۇ؟

تۈن قارا پەردىسىنى ئاستا ـ ئاستا يايماقتا، تاغلار قارىيىپ كۆرۈنمەكتە، دەريانىڭ شاۋقۇنى بارغانسېرى تېخىمۇ قاتتىق ئاڭلانماقتا، چېلەكلەردە قايناۋاتقان كالا گۆشى شورپىسىنىڭ مەزىلىك پۇرىقى ئەتراپقا تارقالماقتا ئىدى.

مانا ئەمدى پارتىزانلار بەداشقاننى قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، يۇمشاق پىشقان گۆشنى مەززە قىلىپ يېگەچ، باتىرغازى بىلەن ئىسھاقنىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلاشقا باشلىدى.

باتىرغازى بىلەن ئىسھاقنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى، تەقدىرلىرى ئوخشاپ كېتەتتى. ئىككىسى گىمنازىيىدىن تۇتۇلۇپ كەتكەندىن كېيىن، تۈرمىدە* بىر كامېردا ياتتى. تۈرمىدە ياتقانلارنىڭ قۇلىقى ئۇزۇن بولىدۇ. تۆت تامنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ سىرتتا بولۇۋاتقان ئەھۋاللارنى ۋاقتى ـ ۋاقتىدا ئۇقۇپ، كامېردىن ـ كامېرغا يەتكۈزۈشۈپ تۇرىدۇ. قايسى كامېردىن كىمنى سوراققا ئاچىققانلىقىنى، ئۇنىڭ سوراقتىن قانداق قايتقانلىقىنى، ئۆزى مېڭىپ چىقىۋاتامدۇ ياكى تاياق يەپ ھوشسىز قىلىنىپ سۆرەپ ئېلىپ چىقىلىۋاتامدۇ بۇنى قايتقۇچىنىڭ مېڭىشىدىن ۋە باشقا

ئەھۋاللاردىن بىلىپ تۇرىدۇ. قايسى كامېردا كىملەر ياتىدۇ، كىملەر باشقا يەرلەرگە يۆتكەلدى، قايسى كامېرغا يەنە كىملەر يېڭىدىن سولاندى — مانا بۇلارنىمۇ ئۇقۇپ تۇرىدۇ، شۇنداقلا تۇرمە خىزمەتچىلىرىنىڭ قەدىمىنىڭ سانىدىن ئۇلارنىڭ قايسى كامېرنىڭ ئالدىدا توختىغانلىقى ۋە كامېرغا كىرگەن - كىرمەگەنلىكىنى، پوزىتسىيىسىنىڭ قانداق بولۇۋاتقانلىقىنى بەش قولدەك ئېنىق بىلىپ تۇرىدۇ.

ئىسھاق بىلەن باتىرغازى تۇرمىگە كىرگەندىن كېيىن بىر نەچچە قېتىم سوراق قىلىندى. ئۇلارنىڭ سوئالى، قانداق تەشۋىقات ئاڭلىدىڭ؟ كىملەرگە تەشۋىق قىلدىڭ؟ ئالتە ئوغرى بىلەن نېمە مۇناسىۋىتىڭ بار؟ دېگەنلەر ئىدى.

— ئۆلۈمنى كۈتۈپ ياتامدۇق، — دېدى ئىسھاق باتىرغازىغا قاراپ، باتىرغازى جەينىكىنى يەرگە تىرەپ، بېشىنى ئالىقىنىغا قويۇپ يېنىچە ياتاتتى.

— قاچايلى، — دېدى باتىرغازى ئۇنىڭ سوئالىنىڭ تېگىگە يېتىپ.

— قانداق قاچىمىز؟

— ئۇنى ئويلىشىمىز.

كامېرلارنىڭ ئېگىزلىكى ئۈچ مېتىر ئەتراپىدا بولۇپ، تاملىرى قېلىن، ئۈستى بورا - چەنزىلىك ئىدى. كامېرنىڭ كەينى تېمىنىڭ يۇقىرىراق تەرىپىدە ئەسلىدە بىر كىچىك پەنجىرە بار ئىدى. كېيىنرەك بۇ پەنجىرىلەرنى بۇزۇپ تۇرمىدە ياتقانلاردىن بىرنەچچىسى قېچىپ كەتكەندىن كېيىن، پەنجىرىنىڭ ئورنىنى يۆتكىدى. ئاۋۋالقى ئورۇننى ئېتىپ تاشلاپ، ئۆگزىدىن پەنجىرە ئاچتى ۋە ئۆگزىگە پەنجىرىلەرنى كۆزىتىدىغان قاراۋۇل قويۇلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر مەزگىل قېچىش توختاپ قالغانىدى.

باتىرغازى بىلەن ئىسھاق قېچىش ئورنىنى مۇشۇ پەنجىرە بولىدۇ دەپ قارارلاشتۇردى.

خوش، پەنجىرىگە قانداق چىقىش كېرەك؟

— مەن سېنىڭ مۇرەڭگە دەسسەپ ئۆرە تۇرىمەن، — دېدى ئىسھاق يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، — سەن ئاستا - ئاستا ئۆرە تۇرىسەن، بۇنى بىرنەچچە قېتىم مەشىق قىلىمىز. شۇ چاغدا مېنىڭ قولۇم پەنجىرىنىڭ ئاستىدىكى ئەنە ئاۋۇ چەنزىلەرگە يېتىدۇ. مەن چەنزىلەرگە ئېسىلىپ تۇرغاندىن كېيىن، سەن ئىككى قولۇڭ بىلەن پۇتۇمنى يۇقىرى كۆتۈرىسەن، مەن تېخىمۇ ئېگىز كۆتۈرۈلۈپ چىقىپ چەنزىلەرنىڭ ئۈستىگە چىقىۋالىمەن. ئۇ يەرگە چىقىۋالغاندىن كېيىن ئىش ئاسان.

باتىرغازى ئىسھاقنىڭ بۇ قېچىش ئۇسۇلىدىن قانائەت ھا-سىل قىلىپ، كۆك كۆزلىرىنى بەنجىرىگە تىككىنىچە:

— بولىدۇ، مۇھىمى قاراۋۇل ئۇخلاپ قالغان چاغ بولۇش كېرەك، — دېدى.

— ئەلۋەتتە، بۇ مۇھىم پەيت.

شۇنىڭدىن كېيىن ئىسھاق بىلەن باتىرغازى بىرنەچچە كۈن-گىچە تۇرمىدىن قېچىش مەشىقى ئۆتكۈزدى.

ئۆگزىنىڭ ئۈستىنى قارىسىلدىتىپ ئۇياقتىن - بۇياققا ما-ڭىدىغان ئاۋاز بىر كېچىسى توختاپ قالدى. ئۇلار ئۆرە تۇرۇ-شۇپ پەنجىرىگە قاراپ ئۇزاق تىڭشىدى.

— ئۇخلاپ قالغانمىدۇ ياكى ئولتۇرامدىغاندۇ، — دېدى ئىسھاق پەنجىرىدىن كۆزىنى ئالماي.

— ئەگەر ئولتۇرغانلا بولسا، — دېدى باتىرغازى ئويلاپ، — ئۇ ئەلۋەتتە ئۇخلاپ قېلىشى مۇمكىن.

ئۇلار يەنە بىرھازاغىچە تىڭشاپ تۇردى، ھېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمىغاندىن كېيىن ئىسھاق:

— مەن چىقىپ باقاي، — دېدى، ئاندىن باتىرغازىنىڭ بەستلىك گەۋدىسىنى دەسسەپ پەنجىرىگە چىقتى - دە، چەنزىنى مەھكەم بېسىپ تۇرۇپ قۇلىقىنى ئەينەككە ياقتى. قاراڭغۇ كېچە

جىمجىت بولۇپ ھېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمايتتى. ئۇ تۆۋەنگە بويىنىنى سوزۇپ تۇرۇپ پەس ئاۋاز بىلەن:

— جىمجىت، — دېدى.

باتىرغازى دەرھاللا:

— ئال، — دېدى.

ئىككىسى تۇنۇگۇن قاراۋۇل ئالمىشىش پەيتىدىن پايدىلىنىپ پەنجىرىنىڭ ئەينىكىنى چىقىرىپ، يەنە ئورنىغا سېلىپ قويغانىدى. ئىسھاق رامدىن ئەينەكنى ئاۋايلاپ ئالدى ـ دە، باتىرغازىغا ئېگىشىپ تۇرۇپ سۇنۇپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇچۇق كۆزنەكتىن بېشىنى چىقىرىپ قارىدى. قاراۋۇل ھەقىقەتەن مىلتىقىنى تىزىغا قويۇپ پۈشۈلداپ ئۇخلاپ قالغانىدى.

باتىرغازى پەنجىرىنىڭ ئاستىغا ئورۇن ـ كۆرپىلىرىنى قاتلاپ تىزىپ ئېگىزلىك ياسىدى. بەلۋاغلىرىدىن، كۆڭلەك ـ شىملىرىدىن ئېشىلىپ تەييارلاپ قويۇلغان ئىككى مېتىر چامىسىدىكى «ئارقانىنى» ئىسھاقىقا ئاتتى ۋە «ئارقان» غا ئېسىلىپ ـ يامىشىپ يۇقىرىغا چىقتى. ئۇلار ئېھتىيات بىلەن بىر ـ بىرلەپ كۆزنەكتىن ئۆگزىگە چىقتى. باتىرغازى قەدەملىرىنى ئاۋايلاپ بېسىپ، قاراۋۇلنىڭ كەينىگە ئۆتتى، ئىسھاق ئالدىغا كەلدى.

كېچە قاراڭغۇ، ھەممە ياق جىمجىت، جىنازا يۇلتۇزى ساڭگىلاپ تۇرغىنىغا قارىغاندا، ۋاقىت يېرىم كېچىگە يېقىنلاپ قالغانىدى. بۈگۈن نېمىشقىدۇر ئەنسىزلىك بىلەن ھۇۋلايدىغان ئىتلارنىڭ ئاۋازلىرى، كۆمۈرگە ماڭغان ھارۋىكەشلەرنىڭ سوزۇپ ئېيتىدىغان مۇڭلۇق ناخشىلىرى ئاڭلانمايدۇ، پەقەت جېنى تېنىدىن جۇدا بولۇشقا ئازلا قالغان قاراۋۇلنىڭ پۈشۈلدىغان ئاۋازىلا ئاشكارا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئىسھاق ئىككى بارمىقىنى قىسقۇچ شەكلىگە كەلتۈرۈپ بېشىنى ساڭگىلىتىپ باتىرغازىغا ئىشارە قىلدى. باتىرغازى كۈچلۈك قوللىرىنى قاراۋۇلنىڭ

كېكىرتەكىگە ئامبۇردەك سېلىپ قاتتىق قىستى. قاراۋۇل
«غىق...» قىلىپ قالدى - دە، جان ئاچچىقىدا پۇتلىرىنى
تېپىرلىتىپ ئۆگزىگە ئۇرۇشقا باشلىدى ئىسھاق ئۇنىڭ پۇتلىرى-
نى تېزلىك بىلەن مەھكەم بېسىپ تۇرۇۋالدى، ھايال قىلماي
قاراۋۇل جانسىز گەۋدىگە ئايلىنىپ سۇنايلىنىپ يېتىپ قالدى.

ئۇلار مىلتىقنى ئېلىپ ئۆگزىدىن سىيرىلىپ چۈشتى -
دە، شۇئان كۆزدىن غايىب بولدى. تار كوچىلار ۋە ئېتىز
يوللىرى بىلەن مېڭىپ سۈبھى كۆتۈرۈلگەندە ئۈچئۈن يېزىسى
ئەتراپىغا كېلىپ يەتتى.

ئۇلار ئوڭغا بۇرۇلۇپ ئۈچئۈن ئەتراپىدىكى قويۇق قومۇش-
لۇق ئىچىگە كىرىپ كەتتى ۋە قاراڭغۇ چۈشۈپ ئەل ئايىغى
بېسىلغاندا يەنە يولغا چىقتى، تاڭ سۈزۈلگەندە سۈپتايغا كەلدى.

— بىزنىڭ سەپدىشىمىز رەيھان شۇ تۈرمىدە قالدى! —
دېدى باتۇرغازى ھېكايىسىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، — ھاياتمۇ ياكى
ئارمان بىلەن مەڭگۈلۈككە كۆز يۇمدىمۇ؟ بۇ تەرىپى بىزگە
قاراڭغۇ، ئاجايىپ قىز ئىدى، ئىسىت!...

— ھېلىقى ئوقۇغۇچىلارنى ئۇيۇشۇشقا چاقىرىپ نۇتۇق
سۆزلىگەن قىز شۇمىدى؟ — دېدى تىڭشىغۇچىلارنىڭ بىرى.

— نەق شۇ، ئۇ قىز بولغان بىلەن ئۇن ئوغۇلغا بەرگۈسىز
ئىدى، — دېدى ئىسھاق، — بىز دەسلەپتە ئوقۇغۇچىلارنى
نۇتقۇن قىلىشقا باشلىغاندا، قىزنىڭ يىغلىغانلىقىغا قاراپ، قور-
قۇنچاقمىكىن دەپ ئويلاپمۇ قاپتۇق، لېكىن ئۇ غەزىپىگە پايلىماي
يىغلىغانىكەن.

ئۇنىڭ سۆزىنى ياش بىر پارتىزان قۇۋۋەتلىدى:

— كىشى قاتتىق غەزەپلەنسىمۇ ھەقىقەتەن يىغلىۋېتىدۇ.

— مانا شۇنداق نۇرغۇن جىگەرلىك ساۋاقداشلىرىمىز تۈر-
مىدە. نىلقىنى ئالساق، شەھەرگە تېزرەك ھۇجۇم قىلىپ كىر-
سەك، شۇلارنى ئازاد قىلساق، بۇ نېمىدېگەن ئۇلۇغ ئىش بولغان

بولاتتى - ھە! ئەگەر ھاياتلا بولسا، بەلكى رەيھان بىلەن تۇرمىدە ئۇچرىشىپمۇ قالارمىز، — دېدى باتىرغازى ھاياجانلىنىپ.

ئۇ رەيھاننىڭ تەقدىرىنىڭ نېمە بولغانلىقىنى ئويلاپ، ھەسرەت بىلەن ئۇلۇغ - كىچىك تىنىدى، تىڭشىغۇچىلارنىڭ ھەممىسىلا قىزنىڭ تۇرمىگە چۈشۈپ قالغانلىقىغا ئىشىنىدى، ئۆرتەندى. لېكىن، ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا رەيھاننىڭ جانلىق ئوبرازى گەۋدىلەنمىگەنىدى، پەقەت نادەملا بۇ قىزنى بىلەتتى. شۇڭا، ئۇ باشقىلارغا قارىغاندا تېخىمۇ قاتتىق ئىچىنىدى ۋە ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلىدى: «رەيھان ھەقىقەتەن ئېسىل قىز ئىكەن ئۇ قورقۇنچاق، خۇشامەتچى ئاشۇ ۋارىسجانغا كۆڭۈل بەرگەنمىدۇ؟ . . . مەن ئۆمرۈمدە ئۇنداق مەردانە، ئۇنداق ۋىجدانلىق قىزنى كۆرمىگەن. ۋارىسجان ئوغۇل بالا تۇرۇپ ئوفىتسېرغا قاتتىقراق ئىككى ئېغىز گەپ قىلالماي، ئۇنىڭغا يالۋۇرۇپ خۇشامەت قىلغاندا، رەيھان قىز جېنىدا ئۇنىڭ يولسىزلىقلىرىغا چىداپ تۇرالماي قورقۇمسىزلىق بىلەن بىر كاچات سالدى، ئاجايىپ مەردانىلىك قىلدى. ئەتراپتا قاراپ تۇرغان ئادەملەر ئۇنىڭ مەردلىكىگە ئاپىرىن ئېيتىشىپ كەتتى، مۇنچىلىك ۋىجدانلىق قىزلىرىمىزمۇ بار ئىكەنغۇ، دېيىشتى. . . ئەگەر ئۇ راستتىنلا ۋارىسجانغا كۆڭۈل بەرگەن بولسا زايە كەتمەمدۇ. . . ياق، ياق، ئۇ كۆڭۈل بەرمەيدۇ، ھەرگىز كۆڭۈل بەرمەيدۇ! ۋارىسجاندىن يىرگىنىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇرامدۇ، مەن ئېنىق بايقىدىم. . .» نادەمنىڭ چىرايىدا قىزغا قايىل بولۇپ ئۇرغۇپ چىققان رازىمەنلىك ئۇچقۇندىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن قىزنىڭ گۈزەل چىرايى، گومىنداڭ ئوفىتسېرىنى ئۇرغىنى، ئۆزىنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ قولىدىن تارتقىنى، ئەختەمباي نادەمنى جىملىگەندە بايدىن نارازى بولغىنى. . . بىر - بىرلەپ ئۆتتى.

ئۇلارنىڭ ھېكايىسى شۇ يەرگە كەلگەندە، تاغ كەينىدىن خۇددى كۆلۈمسىرىگەندەك تولۇنئاي چىقىپ كەلدى ۋە ئۇنىڭ

كۆمۈش نۇرلىرى ئەتراپقا يېيىلدى. تولۇنئاي نۇرىدا دەريا ئەي-
نەكتەك پارقىراپ، دولقۇن ئۇرۇپ شاۋقۇنلىماقتا ئىدى. تاغ
شامىلى يۈزلەرنى يەلپۈپ ئۆتەتتى. دەريا ياقىسىنىڭ كەچكى
گۈزەللىكى پارتىزانلار قەلبىدە جەڭگىۋار تۇيغۇلارنى ئويغىتىپ،
ئۇلارنى روھلاندۇراتتى، ھاياجانلاندۇراتتى...
ئۇلار ھېكايىلىرىنى تۈگىتىپ، ئورۇنلىرىدىن قوزغالغان-
دا، كەپىدە — چىراغنىڭ كۆڭگا يورۇقىدا ئولتۇرغان نىزامىد-
دىننىڭ تېخىچە ئىشى تۈگىمىگەنىدى. ئۇ ئەتە ئېچىلىدىغان
ئوتتۇرا ئەترەت كوماندىرلىرىنىڭ يىغىنىغا قويۇلىدىغان ئەترەت-
لەرنى قايتا ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىش پىلانى بىلەن ئەترەت
كوماندىرلىرىنىڭ ئىسمىلىكى ئۈستىدە ئىشلەۋاتاتتى.

ئون بەشىنچى باب

1

نىلقا هاكىم ئىدارىسىنىڭ جۇنىس ئىسىملىك تەرجىمانى گومىنداڭنىڭ شەھەردىن چىققان ئۈچ يۈز كىشىلىك قوشۇنىنى ئۇلاستايغا باشلاپ كەلدى.

ئىسىبوسىن سېيىنىڭ ئۈستىدە تۇرغان ئىككى قاراۋۇل تاڭ ئالدىدىكى قاراڭغۇدا بۇ قوشۇننى كۆرۈپ قالدى، قوشۇن ساي ئېغىزىغا كېلىپ توختىغانىدى. ئىككى قاراۋۇلنىڭ بىرى چاتقاللىق ئېگىچىدىكى ئېتىنى يالغۇز ئاياغ يولغا ئېلىپ چۈشۈپ مىندى ـ دە، سايىنىڭ بېشىغا قاراپ ئۇچقاندەك چېپىپ كەتتى.

كەلگەنلەرنىڭ ھەقىقەتەنمۇ دۈشمەن ئىكەنلىكى ۋە ساي ئېغىزىغا كېلىپلا توختىغانلىقى ئۇلارنىڭ مۇشۇ ساي ئىچىگە ئىچكىرىلەپ كىرىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. قاراۋۇللار بۇنى ئېنىق بايقىدى ـ دە، خۇشال بولۇپ ئاتلىرىنى بولۇشىغا قويۇۋەتتى. قاراۋۇللارنىڭ خۇشال بولۇشى دۈشمەننىڭ ئالدىغا كېلىپ بەرگەنلىكى ئىدى. ھازىرقى ۋاقىتتا، بولۇپمۇ قورال - ياراغ يېتىشمەيۋاتقان پەيتتە دۈشمەننىڭ ئالدىغا بېرىپ ھۇجۇم قىلغاندىن كۆرە، ئۇلارنىڭ «مانا مەن» دەپ ئالدىغا كېلىپ بەرگىنى ياخشى ئىدى. پارتىزانلار شتابى مۇشۇنداق پەيتنى - گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا، ئالتە ئوغرىنى قوغلاپ يۈرۈپ تۇپ يىلتىزىدىن يوقىتىمىز، دەپ ئۆزلۈكىدىن ئىزدەپ كېلىدىغان پەيتنى بىرنەچچە كۈندىن بېرى كۈتۈۋا-

تاتتى. مۇشۇنداق بىر پەيت كەلسە، قورال يېتىشمەسلىك ھەل بولۇپ كېتىدۇ، دەپ ئويلايتتى. چۈنكى، ئۆزلۈكىدىن كېلىپ پارتىزانلار سېپىگە قوشۇلۇۋاتقان پىدائىيلار نۇرغۇن ئىدى.

— ئۇلار مانا مۇشۇ ساينىڭ بېشىدا، — دېدى جۇنىس گومىنداڭ قوشۇنىنىڭ باتالىيون كوماندىرىغا.

— سەن بۇ يەرلەرنى ياخشى بىلەمسەن؟ — دەپ سورىدى باتالىيون كوماندىرى.

— بەش قولدەك ئېنىق بىلىمەن، مەن مۇشۇ ئۇلاستاي-لىق، سىز خاتىرجەم بولۇڭ.

— ياخشى، — دېدى كوماندىر ۋە قوشۇننى ئىككىگە بۆلۈپ يولغا سالدى، ئۆزى بولسا جۇنىس بىلەن بىللە ئىككىنچى قىسىمدا يولغا چىقتى.

ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن قاراۋۇلنىڭ خەۋىرى پارتىزانلارغا يەتكۈزۈلدى. قىسقا مۇزاكىرىدىن كېيىن، دۈشمەن بىلەن ئېلى-شىشنى ئەنۋەرنىڭ ئىككىنچى ئەترىتى ئۆز ئۈستىگە ئالدى.

ئوتتۇز كىشىدىن تەشكىل تاپقان ئۈچ كىچىك ئەترەت ئۇ-نىڭ ئالدىدا ھازىر بولدى.

— بىز دۈشمەننى ئالداپ ساي ئىچىگە ئېلىپ كىرىمىز، — دېدى ئەنۋەر جىددىي ھالدا، — بىرىنچى ئەت-رەت يۇقىرىدىكى يالغۇز قارىغاي يېنىدا تەييار بولسۇن، ئىككىن-چى ئەترەت مۇشۇ ئورۇندا تۇرسۇن، ئۈچىنچى ئەترەت دۈشمەننى تولۇق ئۆتكۈزۈپ بولغۇچە ئوق ئاتمايدۇ، كەينىدىن ھۇجۇم قى-لىش كېرەك. ئىككىنچى ئەترەت ئالدىدىن چىقىپ ھۇجۇم قى-لىپ، بىر قىسىم ئادىمى بىلەن دۈشمەننى ئالداپ، يۇقىرىدىكى ئەترەت بىلەن ئۇچراشتۇرۇش كېرەك.

ئۈچ ئەترەت تېگىشلىك ۋەزىپىلەرنى ئېلىپ دەرھال قوز-غالدى.

دۈشمەننىڭ ئالدىنقى قىسمى ساي بويلاپ ئىتتىكلەپ كەل-

مەكتە ئىدى. ئالدىن ماڭغان ئۈچ رازۋېدكىچى پارتىزانلارنىڭ
ئالدىدىن ئۆتۈپ كەتتى. ئۇلارنىڭ تىنچ ئامان كېتىپ بېرىشى
دۈشمەن قىسمىنى بىر ئاز خاتىرجەم قىلىسمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ
ھەربىر ئەسكىرى قەيەردىن ئوق چىقىپ قالار، بۇلار ئازمىدۇ،
كۆپمىدۇ دەپ ئويلاپ باراتتى. باتالىيون كوماندىرى: «زىۋازد-
لار» ئاز، قورالىنىڭ تايىنى يوق دېگەنىدى. شۇنداق بولسىمۇ
ئەسكەرلىرى ئىشەنچسىز، ۋەھىمە بىلەن ماڭاتتى. ئۇلار قەدەم-
لىرىنى ئېھتىيات بىلەن باسسىمۇ تاشلارغا پۇتلىشاتتى، ساينىڭ
ئىككى تەرىپى ئۇلارغا خۇددى ھومىيىپ قاراۋاتقان دەھشەتلىك
ھايۋاندەك كۆرۈنەتتى. دېمىسىمۇ ئۈستىدىكى ئېسىلىپ تۇرغان
يوغان تاشلار ھېلى چۈشۈپ كېتىدىغاندەك قىلاتتى.

مەرگەن ئاراشىنىڭ ئوقى گومىنداڭ قوشۇنىنىڭ ئالدىدا
كېلىۋاتقان روتا كوماندىرىنى يەرگە دومىلىتىۋەتتى، مانا شۇنىڭ
بىلەن ئېتىشىش باشلىنىپ كەتتى. ئەپلىك جايلارغا ئورۇنلىشى-
ۋالغان پارتىزانلار دۈشمەننى نىشانغا ئېلىپ ئاتماقتا. تەرەپ -
تەرەپتىن ئېتىلىۋاتقان ئوقلار، غولىتىلىۋاتقان تاش پارچىلىرى
ئىچىدە قالغان دۈشمەن قوشۇنى نېمە قىلارىنى بىلمەي قالدى.
دۈشمەن باشلىقىدىن ئايرىلىپ تەمتىرەپ قالغاچقا قالايمىقان ئوق
ئاتماقتا، ئاتقان ئوقلىرى تاشلارغا ۋە تاش ئارىلىرىغا كېلىپ
تەگمەكتە ئىدى.

نادەم باشچىلىقىدىكى «چاقماق» رازۋېدكىچىلار گۇرۇپپى-
سى مۇشۇ ئوتتۇرا قىسمىدا ئىدى.

— ئالتە، — دېدى نادەم.

— يەتتە، — دېدى ئىسھاق.

— سەككىز، — دېدى باتىرغازى. بۇ ساناقلار يوغان
كۆتەكتەك تاشلارنى ئۆزلىرىگە دالدا قىلىپ گومىنداڭ ئەسكەر-
لىرىنى بىر - بىرلەپ يىقىتىۋاتقان «چاقماق» گۇرۇپپىسىدىكى
رازۋېدكىچىلارنىڭ ئاۋازلىرى. ئۇلارنىڭ ئوقى ھېچ زايە كەت-

ـمەي، ئېلىنغان نىشانغا دەل تېگىۋاتاتتى. ھەربىر تال ئوقنى
دەل نىشانغا تەگكۈزۈۋاتقان جەڭچىلەر قارىغا ئېتىشنى ئۆگەتكەن
ئۇستازى ئاراشىنىڭ ماختىشىغا ئىگە بولۇپ تۇراتتى.

— سىناقتىن ئۆتتۈڭلار، ئەمدى كۆزگە ئىلىنغاننى قويـ ـ
ـمايسىلەر، — دەيتتى ئاراش خۇشال بولۇپ.

نادەم رازۋېدكىچىلىرىنى چېكىنىشكە بۇيرۇدى. رازۋېدكىـ
ـچىلار بىرياقتىن ئېتىشىپ، بىرياقتىن چېكىنىشكە باشلىدى.
قالغانلىرى ئوق چىقارماي، قىمىر قىلماي تۇرۇشتى. گومىنـ
ـداڭنىڭ ئالدىنقى قىسمى ئۇلارنى قوغلاپ ماڭدى، شۇنداق قوغـ
ـلاش بىلەن گايىت باشچىلىقىدىكى بىرىنچى ئەترەتكە دۇچ كېـ
ـلىپ قالدى. گايىتنىڭ بىرىنچى ئوقى ئېتىشقا بېرىلگەن بۇيـ
ـرۇق ئىدى، جامالىدىننىڭ تاش ئۈستىگە قويۇۋالغان پىلىموتىـ
ـدىن ئېتىلغان ئوقلار دۇشمەننىڭ ئالدىنقى قاتارىدىكىلەرنى يىـ
ـقىتتى، جامالىدىننىڭ يېنىدا كېۋىر ناخشىچى بار ئىدى.

— دۇشمەن دېگەن مانا مەن دەپ، مۇشۇنداق ئالدىڭغا
كېلىپ بەرسە ئۇكا، — دېدى كېۋىر مىلتىقىنى قورۇلغا
ئېلىۋېتىپ، — بىر سائەتتە قانچىنى يىقىتقىلى بولار؟

— قىزىقسەن ـ دە، كېۋىركا، ئۇ چاغدا ساڭا دۇشمەن
توشامدۇ، — دېدى جامالىدىن ئۇدۇل قارىغىنىچە.

دۇشمەننىڭ ئالدىنقى قىسمى خېلىلا ھالسىراپ قالدى.

گومىنداڭ قوشۇنىنىڭ كېيىنكى قىسمى باتالىيون كوماندىـ
ـرى بىلەن جۇنسىنىڭ باشچىلىقىدا ناھايىتى تېز كەلمەكتە ئىـ
ـدى. ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازىنىڭ يىراقلاپ كېتىشى ئۇلارنى
شۇنداق ئالدىرىتىۋەتكەنىدى. باتالىيون كوماندىرى: «زېۋازىلار»
قاچتى، راستلا ئازكەن، دەپ ئويلىدى، جۇنس: مېنىڭ يول
باشلىشىم ئوڭۇشلۇق بولدى، دەپ خۇشال بولدى. يوللار ئوڭـ
ـغۇل ـ دوڭغۇل بولۇپ، ئۇلارنىڭ يۈرۈشىگە كاشىلا قىلسىمۇ،
لېكىن ئۇلار سەپلىرىنى بۇزماسلىققا تىرىشىپ كەلمەكتە ئىدى.

ئۇچىنچى پارتىزانلار ئەترىتى جىمجىت، شەپىسىز ھالدا ئۇلارنى ئالدىدىن ئۆتكۈزۈۋەتتى. گومىنداڭ قىسمى بەخىرامان كېتىپ بارغاندا، تۇيۇقسىزلا ئۈچ تەرەپتىن — سايىنىڭ ئىككى يېقىدىن، ئارقىسىدىن ھۇجۇمغا ئۇچرىدى. ئۇلار قانداق قىلىش-نى، قاياققا قارىتىپ ئوق ئېتىشنى، قاياققا مۆكۈشنى بىلەلمەي قالدى. ئوق بىلەن بىللە سانسىزلىغان تاش پارچىلىرى دومىلاپ چۈشمەكتە ئىدى. گومىنداڭ قىسمى پارتىزانلارنى كۆرەلمەيت-تى، ئۇلار يەرگە چاپلىشىۋالغانىدى، خېلىدىن كېيىن پارتىزان-لارنى ئارانلا ئىلغا قىلالىدى، شۇنىڭ بىلەن قىقاس - چۇقان باشلىنىپ كەتتى. پارتىزانلار تەرەپ - تەرەپتىن دۈشمەنگە يول-ۋاستەك تاشلاندى. مانا ئەمدى قورال يېتىشمەي تاياق - چوماق بىلەن جەڭگە كىرگەنلەرنىڭ ئامىتى كەلگەنىدى. باياتىن بېرى ئۇلار دۈشمەنگە تاش پارچىلىرىنى غۇلىتىپ ھۇجۇم قىلغان، ئەمدىچۇ؟ پىتىراپ قاچقان گومىنداڭ قوشۇنلىرىنى ساي ئىچىدە قوغلاپ يۈرۈپ، چوماقلىرىنى پولاڭلىتىپ نەچچىسىنى ئۇرۇپ يىقىتتى!

تاڭ يورۇپ كەلمەكتە ئىدى، گومىنداڭ قىسمى پىتىراپ قېچىشقا باشلىدى. مانا ئەمدى دۈشمەننى ساي ئىچىدە قوغلاپ يۈرۈپ قىرىش جېڭى باشلاندى.

قاچالماي ياكى مۆكۈنەلمەي قالغان بىر قىسىم دۈشمەن سارغىيىپ - تىزلىنىپ باش ئەگدى، ئۇلارنىڭ ئىچىدە سول ئايىغىدىن ئوق يەپ تىرىك قالغان جۇنسىمۇ بار ئىدى. يىراقتىن تاراسلاپ كېلىۋاتقان ئىككى ئاتلىق كۆرۈندى، ھەممىسى شۇ ياققا قاراشتى. ئاتلىقلار يېتىپ كەلدى. ئالدىدىكىسى نىزامە-دىن، كەينىدىكىسى ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىسى ئاقىلبەك ئىدى. نىزامىدىن ئاتتىن چۈشتى - دە، تىترەپ تۇرغان، پۈتۈن نىلقا ناھىيىسىدىكى يەتتە ياشتىن - يەتمىش ياشقىچە بولغانلارنىڭ ھەممىسى ياخشى بىلىدىغان سېرىق يۈزلۈك جۇنسىنىڭ ياقىسى-

ـدىن ئالدى ۋە يەتتە ئوقلۇق تاپانچىسىنى ئۇنىڭ مەيدىسىگە تە-
رەپ:

— سېنىڭ تەقدىرىڭ ئاخىرى مۇشۇنداق بولاتتى، لېكىن
سەن ئۆيلىمىغان يەردىن بۇرۇنراق قولغا چۈشۈپ قالدىڭ.
ئېيت، ئېپلاس! نىلقىدا يەنە قانچىلىك قوشۇن بار؟ — دېدى
ئۇ ۋارقىراپ تۇرۇپ.

— يوق... يوق... ھەممىسى مۇشۇ، شەھەردىن
چىققان، — دېدى جۇنىس تىترەپ.

— سەن بىزگە ياخشى خىزمەت قىلدىڭ، — دېدى نىزامىد-
دىن ئۇنىڭ ياقىسىنى قويۇۋېتىپ ئاچچىق كۈلۈمسىرەپ، — بۇ
گېزەندىلىرىڭنى ئالدىمىزغا باشلاپ كەلمىسەڭ، بىز شۇنچە قو-
راللارغا قانداقمۇ ئىگە بولاتتۇق، — نىزامىدىننىڭ قاپىقى
بىردىنلا تۈرۈلۈپ جىددىي تۈس ئالدى، — مانا ساڭا تارىخنىڭ
ھۆكۈمى! — ئۇنىڭ تاپانچىسىدىن ئۇزۇلگەن بىر پاي ئوق
جۇنىسنى ئوڭدىسىغا ئۆچۈرۈۋەتتى. ئۇ، پارتىزانلار ئۇستى -
ئۇستىلەپ تاشلاۋاتقان ئولجا مىلتىق، پىلىموت ۋە ئوق - دورد-
لارنىڭ يېنىغا يېقىلغانىدى. نىزامىدىن تاپانچىسىنى تېخى قېپىد-
غا سالماي تۇرۇپ، كېۋىر بىلەن جامالىدىن ئەسىر ئېلىنغان
باتالىيون كوماندىرىنى ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ كەلدى، ئۇ قوشۇن-
لىرى يېتىراپ قاچقاندا، ئۆرلەپ قېچىپ ئالدى - ئارقىسى
ئوچۇق تاش كامارغا مۆكۈنۇۋالغانىكەن، كېۋىر بىلەن جامالىدىن
ئۇنى تىرىك قولغا چۈشۈرگەنىدى. گايىتمۇ كۆك كۆزلىرىدىن
ئوت چاقنىتىپ ئەسىرلەرنى ئالدىغا سېلىپ، بۇ يەرگە يېتىپ
كەلدى، تەرەپ - تەرەپتىن پارتىزانلار بۇ يەرگە يىغىلىشقا باش-
لىدى.

باتالىيون كوماندىرى ئالدىدا جانسىز ياتقان يول باشلىغۇچى-
سى جۇنىسنى كۆرۈپ قورقۇپ كەتتى ۋە نىزامىدىننىڭ قولىدى-
كى تاپانچىغا بىر قاردى - دە، بېشىنى تۆۋەن سالدى.

ھەممىسى نىزامىدىنىڭ سۇرلۇك يۈزىگە قاراپ، بۇنىمۇ ئېتىپ تاشلىشى مۇمكىن، دەپ ئويلىغانىدى، نىزامىدىن ئۇلارنىڭ ئويلىرىنى بىلىۋالغاندەكلا:

— ياق، بۇنىڭ تېخى قىلىدىغان ئىشى بار، ھازىر شتابقا يەتكۈزۈڭلار، — دېدى بۇيرۇق ئاھاڭىدا. ئۇنىڭ تۈرۈلگەن قاپاقلىرى غەلىبە شادلىقى بىلەن جىلۋىلەنگەن يۈزلەرگە قارىغان چاغدا ئېچىلىپ كەتكەنىدى.

2

يولۇچىلار كەم يۈرىدىغان بۇ يوللاردا بىرنەچچە كۈندىن بېرى توپا - چاڭ بېسىلمايدىغان بولۇپ قالدى.

كىچىك ھەربىي ماشىنىلار ئۇياقتىن - بۇياققا، بۇياقتىن - ئۇياققا ئۆتۈپ تۇراتتى. ماشىنىلار يوللارنىڭ شۇنچە ئوڭغۇل - دوڭغۇل بولۇشىغا قارىماي قاڭقىپ - سىلكىنىپ شۇنداق تېز يۈرەتتىكى، ئەگەر يولدىن مال - چارۋىلار ئۆتۈۋاتقان بولسا ئۆتۈپ بولۇشنى كۈتمەيلا بېسىپ كېتىۋېرەتتى. ناۋادا بىرى ماشىنىلارغا دىققەت قىلىپ قاراپ قويسا ئۇ چاغدا دەرھال ماشىنىنى توختىتاتتى - دە، ئۇنى شۇئان تۇتۇۋالاتتى. شۇڭا، بۇ يوللاردا ئادەم يۈرۈش كېمىيىپ كەتتى. يوللارنىڭ سۆرۈنلىشىپ ئادەمسىز بولۇپ قېلىشى ماشىنا ئىچىدىكىلەرنى ئاللىقانداق ۋەھىمىلەرگە سېلىپ قويدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ماشىنىلار ناھايىتى تېز ئۇچقاندەك يۈرەتتى.

بۇ چاغ تاغ ئارىلىرىدا يامغۇر - يېشىن كۆپىيىپ قالغان مەزگىل بولۇپ، بىردەم شارىلداپ يامغۇر ياغسا، بىردەمدە قار ئارىلاش شامال ئۇرۇلاتتى ياكى لەپىلدەپ قار يېغىپ كېتەتتى. ئوت - چۆپ، دەل - دەرەخلەر سارغىيىپ كەتكەن، سوغۇق خېلىلا ئەدەپ قالغانىدى.

نادەم بىلەن باتىرغازى تاشداۋاندا، ھۆل چۆپنىڭ ئۈستىدە بېشىنى كۆتۈرۈپ - كۆتۈرۈپ قويۇپ يولغا قاراپ دۈم ياتاتتى. ھەر ئىككىسىنىڭ قولىدا ئاپتومات بولۇپ، بەللىرىگە قاتار قىلىپ بومبىلار ئېسىلغانىدى.

شەھەر تەرەپتىن چىقىۋاتقان ماشىنىلار يىراقتىن كۆرۈنۈشكە باشلىدى. بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى قاتارلىشىپ كېلىۋاتقان ماشىنىلار يېقىنلاپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىدىن ئاتمىش - يەتمىش مېتىر يىراقلىقتىن ئۆتۈشكە باشلىدى. ئاتلىرىنى يوشۇرۇپ قويۇپ ئەپلىك يەرگە جايلىشىۋالغان نادەم بىلەن باتىرغازىنىڭ كۆزلىرى ماشىنىدا ئىدى. بۇنىڭدىن بۇرۇن شەھەردىن قوشۇن يۆتكەپ چىققان ماشىنىلارنىڭ ئۈستى يېپىلمايتتى، ئۇلاستايدىكى مەغلۇبىيەتتىن كېيىن بۇ ماشىنىلارنىڭ كوزۇپتىن ئېگىز قىلىپ ياسالغان تۆمۈر جاھازىسىغا برېزېنت ياپىدىغان بولۇۋالغان، ئۇنىڭ كۆزنەكلىرىدىن تىزلىپ ئولتۇرغان ئەسكەرلىرى كۆرۈنەتتى.

ئىككىسى ماشىنىلارنى ساناۋاتاتتى:

— ئالتە... يەتتە... سەككىز... توققۇز...

ماشىنىلار تولۇق ئۆتۈپ بولدى. لېكىن، ئېيتقۇسىز ئېغىر دەككە - دۈككىدە ئۆتۈپ بولدى. ئېسبوستىن سېپىغا قايرىلىدىغان جايغا كەلگەندە، كوماندىرلارنىڭ يۈرەكلىرى ئۇرۇپ، ئۆپكىسى ئاغزىغا تىقىلىپ قالدى. ساي ئېغىزىدىن سانسىزلىغان قوزغىلاڭچىلار قىقاس - چۇقان بىلەن ئاپتوماتلىرىدىن ئوق ئۈزۈپ چىقىپ كېلىدىغاندەك ياكى ئۆزلىرىمۇ سەزمىگەن ھالدا بۆكتۈرمىگە چۈشۈپ قالىدىغاندەك ۋەھىمىلىك ھالەتلەر كۆز ئالدىغا كەلدى. بۇ ۋەھىمىلەر ئۇلار يولغا چىقماستىنلا باشلانغان، ئىلقىغا يېقىنلاشقانسېرى كۈچىيىپ بارغان. قىسمىنىڭ كوماندىرلىرى ئەسلىدە كىچىك ماشىنىدا ئولتۇرۇپ ئالدىدا ماڭغان، چوڭ قارا سۇغا كەلگەندىن كېيىن، ئەسكەرلىرى چۈشكەن

قارا ماشىنىلارنىڭ بىر قىسمىنى ئالدىغا ئۆتكۈزۈۋېتىپ ئوتتۇردا ماڭغانىدى. ماشىنىلار تاش داۋاندىن ئۆتۈپ بولغاندا، كوماندىرلار ئۇھ، دەپ بىرئاز خاتىرجەملىنىپ قالدى ۋە يۈزلىرىدە، قۇلاق چۆرىلىرى، بويۇنلىرىدا پەيدا بولغان تەر تامچىلىرىنى سۈرتتى ـ دە، تاماكا چېكىشكە باشلىدى.

— قەيەرگە بارىدىكىن، چۈشكەن ئورنىنى بىلىۋېلىش كېرەك، — دېدى نادەم باتىرغازىغا قاراپ.

— يۈر، ئاۋۇ تاغنىڭ ئۈستىدىن قارايلى، — دېدى باتىرغازى قولى بىلەن جەنۇب تەرەپنى كۆرسىتىپ، — تازا ئېنىق كۆرۈنىدۇ.

ئىككى رازۋېدكىچى ئېگىز تاغنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، ماشىنىلارنىڭ كەينىدىن قاراشتى. ماشىنىلار بۇلاردىن خېلىلا يىراقلاپ توختىدى ـ دە، ئادەملىرى چۈشۈشكە باشلىدى.

نادەم تاش ئۈستىدە ئولتۇرۇپ كىچىك قويۇن دەپتىرىگە مۇنۇلارنى ئېنىق قىلىپ يازدى:

«جەمئىي يىگىرمە ئۈچ ماشىنا، بىرى پىكاپ، ئىككىسىدە ئادەم يوق (پەس يېپىلغان برېزېنتنىڭ ئاستىدا ئوق ـ دورىلار بولۇشى مۇمكىن)، ئېنىق ساناشقا مۇمكىنچىلىك بولمىدى. ئۆتكەنكى سانلارغا قارىغاندا، ھەربىر ماشىنىدا ئوتتۇزدىن ئادەم بولۇشى مۇمكىن، دېمەك ئالتە يۈز ئادەم بابىشنىڭ تېمىغا چۈشتى دېگەن سۆز».

ئىككىسى ئاتلىرىغا مىندى ـ دە، ئالدىراشلىق بىلەن ئىسبوسىن سېپىنىڭ يۇقىرىسىغا قاراپ چاپتى.

دەل شۇ چاغدا، ئىلى ـ كۆنەس يولىدىمۇ گومىنداڭ قىسىملىرى ئۈستى برېزېنت بىلەن يېپىلغان ماشىنىلاردا كېتىپ باراتتى.

نىلقا پارتىزانلىرى تاغلاردا، ئورمانلىقلاردا، قاش دەرياسىنىڭ بىردەم ئۇ قېتىدا، بىردەم بۇ قېتىدا ۋە بەزىدە ناھىيە

ئىچىدە يۆتكىلىپ يۈرۈپ ئۇرۇش قىلماقتا ئىدى. گومىنداڭ قىسىملىرى ئۇلارنى ھېچنەدىن تاپالمايتتى، لېكىن كۈتۈلمىگەن يەردە تۇيۇقسىزلا دۈچ كېلىپ قالاتتى ۋە شۇئان ئۆزلىرىنى تەمتىرەش، ھودۇقۇشتىن ئوڭشاپ ئورۇن تۇتۇپ جەڭ قىلىشقا تۇتۇنغىچە بىر تالاي كۈچلىرىدىن ئايرىلىپ قالاتتى. ئۇلار رۇس-لىنىپ جەڭ باشلىغاندا پارتىزانلار ئاللىقاچان كۆزىدىن غايىب بولغان بولاتتى. ئۈچ يۈز كىشىلىك قوشۇن ئۇلاستايدا تارمار قىلىنغاندىن كېيىن، گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ ئىلى سىلىڭبۇ-سى بىر پولك ئەسكەر ئەۋەتتى. بۇ پولك پارتىزانلارنى ئۈچ تەرەپتىن قورشاپ پۈتۈنلەي يوقىتىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئې-لىپ چىققانىدى. ئۇلار يەنە بىر مۇستەقىل باتالىيوننى سۇلتان-ۋەيس مازار مەھەللىسىدە زاپاس قىلىپ توختىتىپ قويدى. بىر پولك ئەسكەرنىڭ بىر قىسمى بابىشنىڭ تېمىغا كېلىپ چۈشتى. قالغان قىسمى ئىلى - كۈنەس يولى بويلاپ يولغا چىقىپ ئىككىگە بۆلۈندى.

— گومىنداڭ قىسىملىرى ئۈچ تەرەپتىن قورشاپ بىزگە ھۇجۇم قىلماقچى، — دېدى نىزامىدىن ئەترەت كوماندىرلىرى-غا، — بىرىنچى چوڭ ئەترەت — ئەكبەر قىسىملىرى باسى-گەن ئېغىزىدا ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ زەربە بېرىدۇ، بىزنىڭ قىسىمىمىز بابىشنىڭ تېمىنى ئالىدۇ، ئۈچىنچى چوڭ ئەترەت — ئابابەكرى قىسىملىرى ناھىيىنىڭ غەربىي شىمال چېتىدىن ئۇلارنى كۈتۈۋالىدۇ.

ئەترەت كوماندىرلىرى نىزامىدىننىڭ سۆزلىرىنى تازا زەن قويۇپ ئاڭلاپ ئولتۇرۇشتى.

تاشداۋاندىن ئۆتكەندىن كېيىن، دەريا بويىدىكى كەڭرى كەتكەن چىملىقتا «بابىشنىڭ تېمى» دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ بىر قورۇ بار، مانا شۇ چوڭ قورۇغا گومىنداڭنىڭ بىر باتالىيون ئەسكىرى كېلىپ چۈشكەنىدى. بۇلارنىڭ سىلىڭبۇغا بېرىپ

چىققان ۋەدىسى چىلىڭ، بۇ قېتىم پارتىزانلارنى بىراقلا تۇنجۇقتۇ-
رۇۋېتىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان.
ئۇلارنىڭ ھۇجۇم قىلىپ كېلىشىنى كۈتۈش كېرەكمۇ ياكى
ياتقان يېرىگە ھۇجۇم قىلىش كېرەكمۇ؟ ھۇجۇم قىلىنسا قانداق
مەزگىلدە قىلىنىش كېرەك، ئەترەتلەر ھۇجۇمغا قايسى تەرىقىدە
قاتنىشىدۇ؟ ئوتتۇرا ئەترەت كوماندىرلىرى مۇزاكىرىسى مۇشۇ
مەسىلىنى ئويلىشىۋاتاتتى.
ئەنۋەر سۆز ئالدى:
— گومىنداڭ قىسىملىرى بۇ يەرنىڭ شارائىتىنى بىلمەي-
دۇ، ئۆتكەنكى ئۇرۇشلارنىڭ تەجرىبىسىگە قارىغاندا، ئۇلار كې-
چىدىن بەك قورقىدۇ، شۇڭا ھۇجۇم كېچىدە بولغىنى تۈزۈك.
— ئۇلارنىڭ يىغىلىپ ياتقان يېرىگە ھۇجۇم قىلىپ بېرىش
بىز ئۈچۈن ناھايىتى ئوبدان پەيت، — دېدى يەنە بىر ئوتتۇرا
ئەترەت كوماندىرى قابىل، — بىز يېقىنلاپ بارغۇچە ئۇلار
پەقەت تۇيماسلىقى كېرەك.
— ئەگەر ئۇلار مەزگىلدىن بۇرۇن تۇيۇپ قالسا، —
دېدى ئەنۋەر ئۇنىڭ سۆزىگە ئۇلاشتۇرۇپ، — ئوچۇقچىلىق
يەردە بىز كۆپ چىقىم تارتىپ كېتىمىز ياكى چېكىنىشكە مەجبۇر
بولىمىز. ئىككىنچى قېتىملىق ھۇجۇم تېخىمۇ قىيىنغا
چۈشىدۇ.
ئوتتۇرىغا يېقىلغان گۈلخاننى چۆرىدەپ ئولتۇرغان ئەترەت
كوماندىرلىرى ھەربىر جەڭلەردىن ھاسىل قىلغان تەجرىبىلىرى
بويىچە، بابىشنىڭ تېمىدىكى گومىنداڭ قىسىملىرىنى ئوڭۇش-
لۇق تارمار قىلىشنىڭ ئۇسۇللىرى ھەققىدە سۆزلىمەكتە ئىدى.
نىزامىدىن خېلىدىن بېرى گەپ قىلماي، ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى
ئاڭلاپ ئولتۇراتتى ۋە بەزىدە سول قولىدا تۇتقان كىچىك دەپتى-
رىگە بىرنېمىلەرنى يېزىپ قوياتتى. ئۇنىڭ يېنىدا ماۋزېر ئاسقان
ئاقىلبەكمۇ دىققەت بىلەن گەپ ئاڭلاپ ئولتۇراتتى.

ئۇ ئورنىدىن تۇردى.

— شۇنداق، بىز ھۇجۇم قىلىمىز، — دېدى نىزامىدىن جىددىي ھالدا، — مەن بىزنىڭ رازۋېدكىچىلىرىمىز ئىگىلىگەن ئەھۋال بويىچە ئۇ يەرنىڭ يەر تۇزۇلۇشىنى، ئۇ يەرگە چۇشكەن قوشۇنلارنىڭ سانىنى رەھبەرلىككە مەلۇم قىلدىم. قوماندانلىق بىزگە مۇنداق يوليورۇق بەردى: بىرىنچى، بىزنىڭ ھۇجۇمىمىز تاڭ ئالدىدىكى قاراڭغۇلۇقتا — ئۇلار تازا تاتلىق ئۇيقۇدىكى ۋاقىتتا بولىدۇ. ئىككىنچى، بىزنىڭ ئۇچ ئوتتۇرا ئەترىتىمىز ئۇچ تەرەپتىن قىستاپ ھۇجۇم قىلىپ، بىر تەرەپنى يەنى دەريا تەرەپنى ئوچۇق قالدۇرىدۇ. ئۇچىنچى، بۇ ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۇرگىچە رازۋېدكىچىلىرىمىز رازۋېدكا ئىشىنى — بولۇپمۇ چوڭ يول بويىدىكى رازۋېدكىنى قەتئىي داۋاملاشتۇرىدۇ. شەھەردىن قوشۇمچە ياردەم كېلىپ قالسا، يولنى توسۇپ زەربە بېرىش ئۇچۇن ئالاھىدە بۆكتۇرمە قويۇلىدۇ.

شۇنداق قىلىپ، بابىشنىڭ تېمىغا تاڭ ئالدىدا ھۇجۇم قىلىش قارار قىلىندى.

ھۇجۇم باشلاندى، بابىشنىڭ تېمىغا يەر بېغىرلاپ يېقىن كېلىپ قالغان پارتىزانلارنى ئۆگزىدىكى قاراۋۇل كۆرۈپ قالدى ۋە ئەنسىز ۋارقىراپ ئوق چىقاردى، بۇنىڭ بىلەن ھەممىدىن بۇرۇن باتاليون كوماندىرى ئويغىنىپ كەتتى ـ دە، ئورنىدىن چاچراپ تۇردى. ئۇنىڭ خىيالىغا دەررۇ قوماندانىنىڭ تاپشۇرۇقى كەلدى. ئۇ بۇياققا ماڭىدىغان چاغدا قوماندان ئۇنىڭغا: «ئالتە ئوغرى» نى يوقىتىپ غەلىبە بىلەن قايتىسىز، شۆھرىتىڭىزنىڭ، مەرتىۋىڭىزنىڭ قانچىلىك ئۆرلەيدىغانلىقىنى ئېسىڭىزدە چىڭ تۇتۇڭ، دېگەنىدى.

ئۇ تاپانچىسىنى يالىڭاچلاپ تۇتقىنىچە، بېلىنى مۇكچەيتىپ، ئوقلار ۋىژىلداپ ئۆتۈۋاتقان چوڭ ھويلىغا چىقتى.

بابىشىنىڭ تېمىغا شىددەتلىك ھۇجۇم بولۇۋاتقان چاغدا، نادەم، باتىرغازى باشلىق بەش نەپەر رازۋېدكىچى تاشداۋاندا ئىدى. ئۇلار يولغا يېقىن يوغان تاش يېنىدا يېتىۋېلىپ يولنى ۋە يىراقلارنى كۆزىتىپ تۇرۇشاتتى. ئوق ئاۋازلىرى، گۈمبۈرلەشلەر ئوچۇق ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ئۇرۇش شارائىتلىرىغا كۆنۈكۈپ قالغان ئادەملەرگە قانلىق ئۇرۇشلار كۈندىلىك تۇرمۇشتىكى تىرىكچىلىكتەك، ئۆلۈم پۇراپ تۇرىدىغان ھەربىر مىنۇت ئادەتتىكى بىر ئىشتەك بىلىنىدۇ. ئۇلار ئوقلار ئارىسىدىمۇ تىرىكچىلىك، ئۆمۈر ۋە ئۇنى قانداق ئۆتكۈزۈش ھەققىدە ئويلاۋېرىدۇ. . .

نادەمنىڭ كۆز ئالدىغا يېزىسى، ئانىسى، ئىنىسى، باينىڭ قورۇسى، ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ياتىقى، كېۋىرنىڭ بىر ئېغىزلىق كىچىك ئۆيى ۋە باشقىلار كېلىشكە باشلىدى.

«جاپاكەش يېزىلىقلىرىم، — دەپ ئويلىدى ئۇ، — مېنىڭ ئاتام ھەم ئانام! ئۇلار ئاجايىپ ئادەملەرنى يېتىشتۈرگەن. ئۇلارنىڭ ئىچىدە كۆپچىلىكنىڭ يىغىسىنى يىغلاپ مەيدانغا چىقىپ، مەردلەرچە ئۆلگەنلىرىمۇ بار؛ زامانىنىڭ ئوڭشالمىغانلىقىدىن ئىچى قايناپ، سەۋدايى ـ دەرۋىش بولۇپ كەتكەنلىرىمۇ بار، بىراق بۇنداق ئىشلار بىلەن ھېچ ئىش ھاسىل بولمىدى. كىشىلەرنىڭ جاپالىق تۇرمۇشى بۇرۇنقى قېلىپىتا قېلىۋەردى. زۇلمەتلىك جەمئىيەتتىن ئىبارەت قېرى قارىياغاچنى تەۋرەتكەن بولسىمۇ، يىقىتالمىدى. نېمىشقا يىقىتالمىدى؟ ئەنۋەركامنىڭ ئېيتقىنى توغرا، ئۇلار چىڭ بىرلىشەلمىدى. ئاخىر بىز ئۇيۇشتۇق، جاندىن كەچمىگۈچە جانانغا يەتكىلى بولماس دەپ ئۇيۇشتۇق. قولىمىزغا قورال ئالدۇق. جاپاكەش خەلقىمىز بىزگە زور ئۈمىد بىلەن قاراپ تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ ئۈمىدى چۈشىنىشلىك، بىز ئۇنى ئاقلايمىز. تەڭلىكنى، ئازادلىقنى سېغىنغان، ئارزۇ قىلغانلارنىڭ تەشنالىقىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قى-

لىمىز. ئاپام مەندىن ئەنسىرىگەندۇ؟ لېكىن ئىشىمدىن رازى بولىدۇ. ھازىرچە چۈشەنمەيدۇ، بەربىر چۈشىنىدۇ. مەن كىم-نىڭ ئوغلى؟ ئەلۋەتتە ئاپامنىڭ. بۇ تارلىق قىلىدۇ، يېزام-نىڭ، دەۋرنىڭ، ئىنقىلابنىڭ! ئاپامنى قەدىرلەيمەن، ھۆرمەت قىلىمەن، لېكىن چۈشەنمەسلىكتىن ئايىغىمغا ئېسىلىۋالسا، بوپتۇ دەپ جەڭگىۋار سەپتىن چۈشۈپ قالامدىم، ئۇنداقتا قانداق-مۇ دەۋرنىڭ، ئىنقىلابنىڭ ئوغلى بولىمەن؟! كىچىككىنە ئىنىم ئەمدى باشقىچە ئادەم بولۇپ يېتىشىدۇ، خورلۇق كۆرمەيدۇ، باشقىلارنىڭ بوزەك قىلىشىغا ئۇچرىمايدۇ، بەخۇدۇك ئوقۇيدۇ، بىز تۇتقان مىلتىققا ۋارىسلىق قىلىدۇ. ئەنۋەر ئەپەندى ئېيتقان سوۋېت ئىتتىپاقىدىكىدەك كەمبەغەللەردىن يېتىشىپ چىققان ئالىم بولىدۇ. بىزنىڭ ئىچىمىزدىمۇ نى - نى ئادەملەر دۇنياغا كېلىدۇ . . . تېخى يېقىندىلا باينىڭ قورۇسىدا ئۇ ئىشقا بۇيرۇ-لۇپ، بۇ ئىشقا بۇيرۇلۇپ يۈرگەن مالاي ئىدىم، مەيلى بۇنىڭغى-مۇ ئۆكۈنمەيمەن، ئاچچىق - چۈچۈك ئىشلارنى بېشىمدىن كە-چۈردۈم، شۇڭا دېمەتلىكلىرىمدىن بۇرۇنراق ئويغاندىم. ئەختەم-باينىڭ بايلىقى بىلەن ئۆزىمىزنىڭ گادايلىقىمىزنىڭ سەۋەبلىرى-نى ئويلاپ باقتىم، ئەنۋەركامنىڭ ياتىقىدا، كېۋىركامنىڭ ئۆيى-دە بۇنىڭ سەۋەبلىرىنى چۈشىنىشكە باشلىدىم. ئەنۋەركام مېنىڭ قاراڭغۇ دىلىمغا چىراغ ياقتى. ئاق - قارىنى پەرق قىلىشقا باشلىدىم. بېشىمىزغا چۈشۈۋاتقان كۈلپەت، دەرد - ئەلەملەر-نىڭ سەۋەبلىرىنى چۈشىنىشكە باشلىدىم، بۇ تەڭسىز جەمئىيەت بىزنى قانچىلىك بوزەك قىلمىدى؟ ‹چېرىككىمۇ، ئەمەلدارغى-مۇ، باشقىسىغىمۇ بوزەك بولۇشىمىزنىڭ سەۋەبى: مۇستەبىت ھاكىمىيەتنىڭ يەلكىمىزنى بېسىپ تۇرغانلىقىدا› دېگەننى شۇ ياتاقتا چۈشەندىم! ھايات دېگەن ئاجايىپ نەرسىكەن، بۇرۇن كىم ئىدۇق، ئەمدى كىم بولدۇق؟ قېنى ئەمدى پېشانىمىزگە بىرى ‹تاك› قىلىپ چېكىپ باقسۇنچۇ؟ ياق، جېنى ئۇن

ئەمەس! . . . »

ئۇ ئۆز خىياللىرىدىن ئۆزى ھاياجانلىنىپ كۆزلىرى ئوتتەك يېنىپ كەتتى ۋە ئالدىدىكى كەڭ كەتكەن بوشلۇققا نەزەر سالدى.

ئۇنىڭ دىققىتى ئەمدى دەريا ياقىسىدىكى توقايلىققا مەركەزلەشكەنىدى. دەريانى بويلاپ ئۇزۇندىن ئۇزۇنغا سوزۇلغان توقايلىق كېچىنىڭ قارا پەردىسى ئاستىدا ئاجايىپ سۈرلۈك كۆرۈنەتتى. ئۇياقتا ئېتىشىش بولۇۋاتاتتى، ئارىلاپ - ئارىلاپ ئاسماندا يالت - يۇلت قىلىپ ئوت پەيدا بولاتتى. تۇرۇپلا قاتتىق گۈلدۈرلەش، پارتلاش ئاڭلىناتتى، ئاسماندىن يىلاندەك كۆشۈلداپ ئوق ئۇچۇپ ئۆتەتتى، نېمىدۇر تۇتەپ كۆيەتتى. . .

— بىزمۇ ئاشۇ ئۇرۇشقا قاتناشساق بولاتتى، قوللىرىم قىچىشىپ كېتىپ بارىدۇ، — دېدى باتىرغازى ئۇ تەرەپكە قاراپ، — مېنىڭچە ئەمدى دۈشمەن ئۆتمەيدۇ، ياتقىنىمىز بىكار.

نادەم كۈلۈمسىرىدى:

— بۇ گەپلىرىڭ توغرا ئەمەس، ھەرقايسىمىز ئۆز ئورنىمىزدا تۇرمىساق بولمىدۇ، بىر يەرگە يىغىلىۋالساق كۈچلۈك دۈشمەننىڭ بۆكتۈرمىسىگە چۈشۈپ قالىمىز. بىزنىڭ ۋەزىپىمىز ئۇ يەردە جەڭ قىلىۋاتقانلاردىن كەم ئەمەس، بىز ئەترىتىمىزنىڭ كۆزى، قۇلىقى، مۇشۇنداق ھەر خىل كۆزگە كۆرۈنمەس ۋەزىپىلەرنى ئادا قىلالىساق، كۈچىمىزنى ساقلاپ قالالايمىز، كۈچلۈك دۈشمىنىمىزنى يېڭەلەيمىز ئەمەسمۇ، — نادەم شۇ سۆزلەردىن كېيىن، كۆزىنى قويۇق توقايلىقلاردىن ئېلىپ قىزغۇچ تاملار باغرىغا تاشلىدى. باتىرغازى خېلى جىمجىتلىقتىن كېيىن ئويلانغان ھالدا يەنە گەپ باشلىدى:

— تۇرمۇشتا كىشىگە نۇرغۇن نەرسىلەر، ھادىسىلەر دۇچ كېلىدىكەن، شۇنىڭغا قاراپ كىشىنىڭ تونۇشى، كۆزقاراشلىرى ئاستا - ئاستا ئۆزگىرىدىكەن، مەن گىمنازىيىگە كىشىلەر بى-

لىملىك بولسىلا، باشقىلارغا بوزەك بولمايدۇ دېگەن قاراش بىلەن ئوقۇشقا كىرگەن. لېكىن، ئىككى يىللىق ھايات مېنى ئۆزگەرتىۋەتتى. ئىستىبدات ھاكىمىيەت ھەربىر بىلىملىك ئادەملەرنىمۇ بوزەك قىلالىغانلىقىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. نۇرغۇن تەجرىبىلەردىن قولىمىزدا مۇشۇ قورال بولسىلا، ھېچكىم بىزنى بوزەك قىلالمايدىغانلىقىنى ئاستا - ئاستا بىلىپ يەتتىم، — ئۇ نادەمگە قاراپ دېدى، — ئەلۋەتتە سەندىمۇ شۇنداق قاراشلار، ئۆزگىرىشلەر بولغاندۇ؟!

— مېنىڭمۇ سېنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدۇ، — دېدى نادەم ئويچان كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭغا قاراپ، — بالىلىق چېغىمدا، بىزنىڭمۇ يەرلىرىمىز، ئات - ھارۋىلىرىمىز بولسا، ئاپام ئىككىمىز كىشىلەرگە سارغايماي كۈن ئۆتكۈزەتتۇق، دەپ ئويلايتتىم. كېيىنرەك بايلارنىڭ خورلىشى ماڭا بەك تەسىر قىلىدىغان بولدى. شۇ چاغدا، مۇشۇلار يوقالسا، جاھان كەمبەغەللەرگە كەڭتاشا قالىدىكەنغۇ دەپ ئويلىدىم. لېكىن، ئۇلار ھەرگىز ئۆزلۈكىدىن يوقالمايدىكەن، ئۇلارنىڭ ئۆزىنى قوغدايدىغان قورالى، ھۆكۈمىتى بولىدىكەن، شۇڭا ئۇلارنى يوقاتماي بولمايدىكەن. مانا قارا باتىرغازى، ئاتا - بوۋىلىرىمىز، قېرىنداشلىرىمىز دەرد - ئەلەم، ھەسرەت - نادامەت بىلەن ئالەمدىن ئۆتتى. بىزنىڭ ئىشىمىز ئۇلارغا يىغلاش، ئېچىنىش، ئۇلارنى ئەسلەپ خاتىرىلەپ تۇرۇش ئەمەسكەنغۇ، بۇنىڭ ئۈچۈن قولىمىزغا قورال ئېلىپ، ئاشۇلارنى بوزەك قىلغانلارنى يوقاتساق، ئۇلارغا ھەقىقى ئېچىنغان، ئۇلارنى ھەقىقىي خاتىرىلىگەن بولىمىزكەنغۇ؟ مانا بىز ھازىر ئۇرۇش قىلىۋاتىمىز، ئېھتىمال ھايات قالارمىز ياكى ئۆلەرمىز، ئۆلسەك ھېچقانچە ئىش ئەمەس، ئېغىرى بىرەر مەقسەت - ئارزۇنىڭ بولماسلىقىدا. قىسقىسى، ھەربىر پارتىزان بىر كىچىك ئۇرۇشتىمۇ مەن نېمە قىلىمەن، ۋەزىپىنى قانداق ئىجرا قىلىمەن، دۈشمەننى قانداق يوقىتىمەن؟

دېگەننى ئويلىغىنى تۇرۇك.

ئىككىسى جىمجىت هالدا كۆزلىرىنى بىر نۇقتىدىن ئالماي تۇرۇپ قېلىشتى. نادەمنىڭ سۆزىدىن باتىرغازى هاياجانلىنىپ مۇنداق دېدى:

— مەن هازىرغىچە بەش گومىنداڭچىنى ئاتتىم، يەنە ئوننى ئېتىپ ئۆلسەم ئارمىنىم يوق.

— مەن هايانقا تويمايمەن، — دېدى نادەم جىددىي هالدا، — مېنىڭ ئارمىنىم ناهايىتى كۆپ. قېنى سەن ئېيتقىنا، ئادەمنىڭ كۈچى نېمىدە؟

ئۇ سەپدىشىغا يېنىچە قارىدى.

— ئادەمنىڭ كۈچى، — دېدى باتىرغازى دەرهاللا، — بىر مەقسەت ئۈچۈن ئىرادە تىكلىشىدە.

— شۇنداق، — دېدى نادەممۇ، — ئىرادە ئادەمنىڭ قىلغان ئىشلىرىدا كۆرۈلىدۇ. سەن دۇنياغا كېلىپ قانچىلىك ئىش قىلالىدىڭ؟ بۇگۈنكى خەلقىمىزلا ئەمەس، كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمىز سېنى ئەسلىگۈدەك ئىش قىلالىدىڭمۇ، يوق؟ بۇنىڭ ئۈچۈن تېخى نۇرغۇن ئىشلارنى قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. كۈنلىرىمىزنى مەنىلىك ئۆتكۈزەلىسەك، كېيىن پۇشايمان قىلمايدىغان بەختلىك ئادەم بولىمىز. بىز هازىر بەختلىك ئادەملەرمىز، چۈنكى قولىمىزغا جۈرئەت بىلەن قورال ئېلىپ، دۈشمەنلىرىمىزنى ئېتىۋاتىمىز. ئۇرۇش تۈگىگەندىن كېيىن، يەنە نۇرغۇن ئىشلارنى قىلىمىز، ئارمانلىرىمىز بەك كۆپ، باتىرغازى!

تۇيۇقسىزلا قىقاس - چۇقان كۆتۈرۈلۈپ كەتتى، ئۇلار شۇ تەرەپكە باشلىرىنى سوزۇشۇپ قاراشتى.

— قاچتى! — دەۋەتتى باتىرغازى هاياجانلىنىپ، — دەريا تەرەپكە قاچقان بولۇشى مۇمكىن.

— هە، ئەمدى قالغىنى سۇدا ئۆلىدۇ، — دېدى نادەممۇ هاياجانلىنىپ.

قىقاس - چۇقان تېخىمۇ قاتتىق ئاڭلانماقتا ئىدى. بۇ قىقاس - چۇقانغا تەنتەنە قىلىۋاتقاندەك دەريامۇ قەھر بىلەن شارقىرىماقتا ئىدى.

سۈبھى كۆتۈرۈلۈپ ئەتراپقا ئاجايىپ گۈزەل، ئاقۇچ نۇر تارالماقتا، سوغۇق تاغ شامىلى يېنىك گۈركىرىمەكتە. بىر پەستىن كېيىن ئېتىشىشلارمۇ، قىقاس - چۇقانلارمۇ بېسىلىپ قالدى. ئەتراپ ئاستا - ئاستا يورۇپ كەتتى - دە، ھەممە نەرسە ئوچۇق كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ قىمىرلىماي دۇم ياتقىنىغا بىر سائەتتىن ئاشقان، ئۇلار ئەمدى مۇزلاشقا باشلىغانىدى. باتىرغازى ئەنە شۇ چاغدا ئۆزلىرىنىڭ خېلىدىن بۇيان بىرنېمە يېمىگەنلىكىنى ئېسىگە ئالدى.

— مۇزلىدىڭمۇ؟ — دېدى ئۇ، — قېنى ئەمسە، قورساقلىرىمىزغا ئازراق بىرنېمە بېرەيلى.

ئۇ تۈنۈگۈن بېلىگە تۈگۈۋالغان پىششىق كالا گۆشىنى ئالدى - دە، ياغلىقىنى يېشىپ ئوتتۇرىغا قويدى.

— مايلىق يېرىنى ماڭا قويۇپ يەۋەرگىن، — دېدى ئۇ.

— مايلىق گۆش بىزگە ياقمايدۇ دەمسەن؟ - دەپ چاقچاق قىلدى نادەم بىر پارچە مايلىق گۆشنى قولىغا ئېلىپ.

ئۇلار گۆش بىلەن قورساقلىرىنى يېرىم - يارتا تويغۇزۇشۇپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى - دە، بابىشنىڭ تېمى ئوچۇق كۆرۈنىدىغان يەرگە كەلدى. بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ شۇ ياققا قارىشىپ، بابىشنىڭ تېمى ئەتراپىدا ۋە دەريا ياقىلىرىدا ياتقان ئۆلۈكلەرنى ھەم ئۆلۈكلەر ئۈستىگە ئولىشىۋالغان سان - ساناقسىز قۇزغۇنلارنى كۆرۈشتى.

نادەم بۇ ئەتراپقا ئۈچ رازۋېدكىچىنى قالدۇرۇپ، باتىرغازى بىلەن بىللە تېپىلغاق تاغ باغرى بويلاپ يۇقىرىغا ماڭدى.

ئون ئالتىنچى باب

1

قاش قارايغان مەزگىلدە «چاقماق» گۇرۇپپىسى يولغا چىق-تى ۋە تاغ ئارىسىدىكى يالغۇز ئاياغ يول بىلەن يۈرۈپ كەتتى.

نادەم تاپشۇرۇقنا ئاساسەن ئەتراپقا تازا زەن قويۇپ، كۆر-گەنلىرىنى ئەستە قالدۇرۇشقا تىرىشىپ كېتىپ باراتتى. ئۇ جىددىي پەيتلەردىمۇ ئانىسىنى، يالغۇز ئىنىسىنى پات - پات ئويلاپ قوياتتى، ئۇلار قاچقاندىن كېيىنكى ئانىسىنىڭ ئەھۋالى ئۇنىڭغا قاراڭغۇ ئىدى...

ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ نادەم، گايىت، كېۋىر، جامالىدىنلارنى باشلاپ قاچقانلىقى مەلۇم بولدى. ئوفىتسېر مەنسۇرشاڭيونى: «سامان قورساق! — دەپ تىللىدى ۋە، — سېنى سولىتىۋېتى-مەن! » دەپ ھەيۋە قىلدى. ئۇ غەزىپىنى بېسىش ئۈچۈن بىردە شاڭيونى، بىردە چېرىكلەرنى تىللىدى، سىلكىدى. ئەختەمباي-نىڭ كەچكى مەززىلىك غىزاسىدىن كېيىنلا ئاچچىقى بىرئاز ياندى.

ئۇلار شۇ ئاخشىمى ئەختەمباينىڭ ھەشەمەتلىك سارىيىدا قونۇپ قالدى. ئەمما، يېرىم كېچىگىچە پاراڭ قىلىشىپ چىق-تى. ئوفىتسېر ۋەزىيەتتىكى تېز ئۆزگىرىشلەرنى، نىلقا تاغلى-رىدا پەيدا بولغان ۋەقەلەرنى سۆزلىدى. ئەختەمباي بىلەن مەن-سۇر شاڭيو ئاڭلىغان مىش - مىش گەپلەرنىڭ ھۆكۈمەت ئادە-مىنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقانلىقىدىن، ئۇنىڭ راستلىقىغا مانا

ئەمدى ئىشەندى. ئۇ، ھازىر نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ نىلقىغا قېچىپ بېرىپ قوزغىلاڭچىلارغا قوشۇلۇپ، ھۆكۈمەتكە قارشى ھەرىكەت قىلىۋاتقانلىقى، شۇڭا كېچىلىرى توپلىشىپ پاراڭ قىلىشىدىغان پەيلى يامان ئادەملەرگە دىققەت قىلىشىنىڭ لازىملىقى، ئەنۋەرلەرنىڭ يوقاپ كېتىشى نىلقىغا كەتكەنلىكىنىڭ بەلگىسى ئىكەنلىكى ھەققىدە سۆزلىدى. مانا بۇ ئىش ئوفىتسېردىلا ئەمەس، باشقىلاردىمۇ بىر خىل ۋەھىمە قوزغاپ قويدى.

ئوفىتسېر شۇ ئىشلارنى ئويلاپ باشقىلار قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەن چاغدىمۇ ئۆزى قورقۇپ ئۇخلىيالمىدى ۋە ئۇخلىماي دېگۈدەك بىر كېچىنى ئۆتكۈزۈۋەتتى. تاڭ ئالدىدا ئۇ ئۇيقۇسى كەلمىگەنلىكى ئۈچۈن ئاشخانىنىڭ ئىشىكىنى قاقتى. ئۇ يەردە ھۆرلىقا ياتاتتى. ئاخشام ئوفىتسېر ئۇنى كۆرۈپ قالغانىدى. ھۆرلىقا ئىشىكنى ئاچتى ۋە ئوفىتسېرنى تونۇدى ـ دە، ۋۇجۇدى غەزەپ ھەم نەپرەتتىن تىترەپ، ئۇنى پۈتۈن كۈچى بىلەن مەيدىسىدىن ئىتتىرىۋەتتى. بۇنى كۈتمىگەن ئوفىتسېر تېخىمۇ رەللى بولۇپ سەپرالىشىپ كەتتى، بىر كۈندىلا ئۇنىڭ كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەنىدى. ئەتىسى ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن ئۇ گۈلپەمخاننى بۇ يەرگە چاقىرىپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتتى. ئەسلىدە ئۇ پەقەت ئەنۋەر ئەپەندىنىلا تۇتۇشقا چىققانىدى، لېكىن ھازىر ئۇنىڭغا تۆت كىشى قوشۇلۇپ قېچىپ، ئىش تېخىمۇ چوڭىيىپ كەتكەن، «ئەمدى شەھەرگە قايسى يۈزۈم بىلەن كىرىمەن، قېنى دېسە، نېمە دەيمەن، بەشەيلەن بىراقلا قېچىپتۇ دەيمەنمۇ» دەپ ئويلايتتى ئۇ. شۇ ئەسنادا چاقىرىلغان گۈلپەمخان نەۋرىسىنى يېتىلەپ يېتىپ كەلدى. ھويلىدا سوراق قىلىش يەنە باشلىنىپ كەتتى.

گومىنداڭ ئوفىتسېرىنىڭ ئۆڭسۈلى ئۆچكەنىدى. ئەمما، ئەختەمباي چىرايىنى ئېچىپ مومايغا چۈشەندۈرۈپ سۆزلىدى:

— بۇلار ھۆكۈمەت ئادەملىرى، ئەسلىدە بۇلارغا ھېلىقى

ئەنۋەر ئەپەندى كىرەك ئىكەن، بىراق ئۇ بىزنىڭ نادەمنى بىللە ئېلىپ كېتىپتۇ، سىلى ئۇلارنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنى ئېيتىپ بەرسىلە بولدى. نادەمنى ھېچنېمە قىلمايدۇ، ئاخشام ئۇقۇشماسلىق بولغانغان ئوخشايدۇ.
گۈلپەمخاننىڭ ئاچچىقى تارقالمىغانىدى، ئاخشامقى سوراقتا يېگەن تايىقى ئۇنىڭ غەزىپىنى كەلتۈرۈۋەتكەن، «دەردنى بەرگەن خۇدايىم دەرماننىمۇ قوشۇپ بەرمەمدىكەن، نېمانچىمۇ قورقاق بولۇپ كەتتىم...» دەپ ئويلىغانىدى. ئۇ شۇنىڭ ئۈچۈن يۈرەكلىك سۆزلەشكە باشلىدى:
— مەن بالىنى سىلىگە تاپشۇرغان، ھەپتىلەپ - ھەپتىلەپ ئۆيگە كەلمەيدۇ، كىچىككىنە جېنى بىلەن چوڭ ئادەمنىڭ ئىشىنى قىلىۋاتىدۇ، بالىنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنى سىلەر بىلمەي، مەن نەدىن بىلەي؟
ئەختەمبايىنىڭ تەرى تۈرۈلدى:
— مەن كۆزەتچى ئەمەس ئۇنى ساقلاپ ئولتۇرىدىغان، بالىنى قاچۇرۇۋېتىپ ماڭا ئېپسىلىۋاتقىنىنى قارىمامدىغان.
— مېنىڭ بالام نېمە گۇناھى ئۈچۈن قاچىدۇ، بالامنى يوقىتىۋېتىپ، ئەمدىزە، ماڭا دۆڭگىمەكچىمۇ، بالامنىڭ ئۆلۈكىگىمۇ، تىرىكىگىمۇ سىلى ئىگە، مەن ئۇنى ساق تاپشۇرغان.
— سېنىڭ بالاڭ، — دېدى ئەختەمباي ھەيۋە قىلىپ، — ھايۋان ئەمەس بوينىدىن باغلاپ قويىدىغان، ئىككى پۇتى بار، كۆزى بار، نېمە ئىشلارنى قىلىپ يۈرگىنىنى بىلەمسەن؟ ئۇ ھارىمى ھۆكۈمەتكە قارشى چىقىش ئۈچۈن قاچقانلىقىنى سەن بىلمەمسەن؟
گۈلپەمخاننىڭ مانا ئەمدى قېنى قىزىپ، غەزىپى تېخىمۇ ئۆرلىدى:
— سەن بىلمەيدىغان بولۇپ قالدىڭمۇ، ئۆلگۈدەك ئىشلىتىشنىغۇ خوپ بىلىسەن، سەندە ئىنساپ بارمۇ، ئادەم بالىسى

سەندەك قۇۋ، ھىيلىگەر بولامدۇ، — ئۇ پۈتۈن دەردلىرىنى تۆكۈشكە باشلىدى، — ۋاي ئەختەمباي رەھىمدىل دېسە ئىشەنىپ يۈرۈپتىمەن، سەن رەھىمدىلما، بالامنى ئىشلىتىپ قۇرۇق ئۇستىخان قىلىپ قويدۇڭغۇ. ۋۇي، كىشىنىڭ تەشمەي قېنىنى شورايدىغان ياۋۇز بۆرى! تاپ بالامنى، نەگە يوقاتتىڭ!

باي تېپىرلاپ، تېرىكىپ گۈلپەمخاننىڭ ياقىسىدىن ئالماقچى بولۇپ كەلگەنىدى، ئۇنىڭغىچە ئوفىتسېر گۈلپەمخاننىڭ ئالدىغا دېۋەيلەپ كەلدى:

— ھەي، جەددال قېرى، سەن بالاڭنى قاچۇرۇۋېتىپ، يەنە باشقىلارغا تۆھمەت قىلىسەنغۇ، — دېدى - دە، مومايىنىڭ ياقىسىدىن ئالدى، — ئېيتامسەن - يوقمۇ، ھازىر جېنىڭنى ئالىمەن، — ئۇ تاپانچىسىنى قېپىدىن سۇغۇرۇپ ئالدى، گۈلپەمخاننىڭ نەۋرىسى ئادىلجان قورقۇپ يىغلاپ كەتتى.

— ۋاي موما، جېنىم مومام... جۆيى كېتىمىز.

— ئېيت، بالاڭ نەدە، مەن سېنى باغلاپ ئېلىپ كېتىمەن!

مومايىنىڭ كۆزىگە ھېچ نەرسە كۆرۈنمەي قالغانىدى:

— ئات، قانخورلار، ئات، نادىر بالامنىمۇ سەنلەر ئاتقان ئىدىڭ، مېنىمۇ ئات، بۇ دۇنيانىڭ خورلۇقلىرىنى ئەمدى كۆرمەي كېتەي، ئاتە مېنى!... — موماي ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئىككى قەدەم چامدىدى، ئىككى ئەسكەر بۇيرۇق بويىچە مومايىنى باغلاش ئۈچۈن ئالدىغا يۈگۈرۈپ باردى. نەق شۇ چاغدا كۈتۈلمىگەن بىر ئىش بولدى، ھۆرلىقا پېشايۋانغا يۈگۈرۈپ چىقتى - دە، ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىنى توراپ:

— مومايدا نېمە گۇناھ، ئۇلارنى مەن قاچۇرۇۋەتتىم، — دېدى ئۇ ئوفىتسېرغا غەزەپ بىلەن تىكىلىپ، ھېچ ئويلىمىغان يەردىن چىققان بۇ گەپكە ئوفىتسېرنىڭ زەردىسى ئۆرلەپ، مومايغا تەڭلىگەن تاپانچىسىنى ئەمدى ھۆرلىقاغا تەڭلىدى. بۇنى

كۆرۈپ ھۆرنىساخاننىڭ جان - پېنى چىقىپ كەتتى ۋە سۆغۇر-
دەك چىرقىراپ ئۇفىتسېرغا ئېتىلدى. ئەختەمباي نېمە قىلارىنى
بىلمەي، داڭقېتىپ تۇرۇپ قالدى ۋە تەسلىكتە ئايالىنى تۇتۇۋال-
دى. ئۇفىتسېر ئىشەنچلىك بۇ ئادەملەردە، ئىشەنچلىك بۇ ھوي-
لىدا يۈز بېرىۋاتقان بۇ غەلىتە ئىشلاردىن قاتتىق چۆچۈدى. ئۇ
ئويلىدى: «ئەمدى ئىش چوڭىيىپ كەتسە، ئاخشامقى مومايىنىڭ
ھويلىسىدىكى سوراقتىكىدەك ئادەملەر دۈكۈرلىشىپ كىرسە،
ئۇلار ھومىيىپ قاراشسا، بەلكى ھەممىسى بىزگە بىراقلا يېپىش-
سا قانداق قىلغۇلۇق، بۇلارنىڭ چاڭگىلىدىن ئامان قۇتۇلۇپ
كەتكىلى بولامدۇ؟ بۇ نادان، ۋەھشىي خەق تېرىمىزنى تەتۈر
سويمىسۇن يەنە» ئۇ ئۆزىنىڭ خىيالىدىن ئۆزى چۆچۈپ چىرايىدا
قان قالمىدى ۋە ئەختەمبايغا بىر ئالايدى - دە، قولىنى قاتتىق
سىلكىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى...

مانا بۇ ئىشلار نادەمگە قاراڭغۇ، ئۇ ئانىسىنى ئويلايتتى،
ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا پەرىشان ئانىسى دائىم گەۋدىلىنىپ تۇراتتى.
ئۇ ئۆز - ئۆزىگە يەنە پىچىرلىدى:

— ئاپا، مېنى نەگە كەتكەندۇ دەپ ئويلاۋاتىدىغانسەن،
تىرىكمىدۇ، ئۆلگەنمىدۇ دەۋاتىدىغانسەن، ياق ئاپا، مەن ئۆلمى-
دىم، ئوغلۇڭ ئۆلمەيدۇ، ئۇ قولىدا قورال ئېلىپ دۈشمەنگە
قارشى كۈرەش قىلىۋاتىدۇ، سېنى ۋە جاپاكەش خەلقىنى ئازاد
قىلىش ئۈچۈن ۋېژىلدىغان ئوقلار ئىچىدە ئالغا ئىلگىرىلەۋاتى-
دۇ. خاتىرجەم بول ئاپا، پات يېقىندا ئاپئاق تاڭ ئاتىدۇ، شۇ
چاغدا سەن بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشىمەن.

ئۇنىڭ قەلبى ھاياجانغا تولغان، ئاشۇ تاڭغا بولغان تەقەززا-
لىق ۋە ئىشەنچ ۋۇجۇدىنى چۇلغىۋالغانىدى، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن
ئوت چاقناپ كەتتى.

رازۋېدكىچىلار چوڭ قارا سۇغا يېقىنلاپ كەلدى، مانا،
ئىتلارنىڭ ھاۋشىغان ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئۇلار ئاتلى-

-رىنى تاراسلىتىپ چاپتۇرۇپ ئېگىز دۆڭ ئۈستىگە چىقتى ۋە مەھەللىگە كۆز تىككىنىچە تۇرۇپ قېلىشتى.
كۆمۈردەك قاراڭغۇ كېچە، پەسلىككە جايلاشقان مەھەللە تېخى يېڭىلا ئۇيقۇغا چۆككەن، مەھەللە گويا تاغ سۈيىنىڭ بىر-خىل شارقىرىشىدا يېنىك تەۋرىنىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.
رازۋېدكىچىلار ئاتلىرىنى مەھەللىنىڭ چېتىدىكى بىر ئەس-كى تاملىق ئېچىگە باغلاپ قويۇشتى - دە، ئۆزلىرى تۆت ئەتراپ-نى ياخشى كۆزەتكەندىن كېيىن ئۆستەڭ بويىغا كەلدى. ئۆس-تەڭنىڭ ئىككى يېقى قويۇق دەل - دەرەخلەر ۋە ئۆسكىلەڭ ئوت - چۆپلەر بىلەن قاپلانغانىدى.
نادەم رازۋېدكىچىلىرىنى ئەتراپنى كۆزىتىپ كېلىشكە ئە-ۋەتتى، ئۆزى بولسا باتىرغازى بىلەن تاغ تەرەپكە كەتكەن بىر كىچىك كوچىغا كىردى. ئۇلار كوچىنىڭ ئاخىرىدىكى بىر قورۇ-نىڭ ئالدىدا توختىدى - دە، ئاستا شەپە چىقارماي ئىككى بالداق-لىق غورۇدىن ئېگىشىپ چۈشتى، ئۇ يەر - بۇ يەرلىرى ئۆرۈ-لۈپ كەتكەن پاكار تاملىق بۇ كىچىك قورۇ جىمجىت ئىدى. ئۆگزىگە بېسىلغان ئوت - چۆپ، ئاچا ياغاچتىن ياسىلىپ بولۇڭ-غا تىكلەپ قويۇلغان ئارا، كىچىك ئەينەكسىز پەنجىرىگە توراپ قويۇلغان تەڭنە بۇ قورۇدا ئادەم بارلىقىدىن دېرەك بېرەتتى. ئىككىسى تۆت تەرەپكە بىردەم قاراپ تۇردى، ئۆي ئىچى جىم-جىت، پەقەت يېنىك پۇشۇلدىغان بىر خىل ئاۋاز ئاڭلىنىپ تۇراتتى. نادەم باتىرغازىغا ئىشىكنى شەرەت قىلدى. باتىرغازى ئىشىكنى ئاستا چەكتى. ئۆي ئىچىدىكى پۇشۇلدىغان ئاۋازمۇ يوقالدى. ئۇ خۇددى شەرتلىك بەلگىدەك ئىشىكنى يەنە چەكتى:
تاق - تاق - تاق، تاق - تاق - تاق...
— كىم، كىمسەن؟
كىمنىڭدۇر بىرىنىڭ هاسىرىغانلىقى تاشقىرىغا ئاشكارا ئاڭ-لاندى، بىردەمدىن كېيىن پىچىرلىشىش باشلاندى. ئۆي ئىچىد-

ـدىن چىققان ئاۋاز بوۋاينىڭ ئاۋازىدەك قىلدى.

— بىز، بىز، — دېدى باتىرغازى، — بىز، قورق-ماڭ.

— بىز دېگەن كىمدۇ بۇ كېچىدە، — بوۋاينىڭ قورقۇش كەيپىياتى ئىچىدىكى غۇدۇڭشىغان ئاۋازى ئاڭلاندى، ئۇنىڭ مۇڭ-داق دەككە - دۈككىگە چۈشۈپ قېلىشى سەۋەبسىز ئەمەس ئى-دى. چۈنكى ئۇ تۈنۈگۈن چۈشتىن كېيىن مەھەللىدە كىشى قورققۇدەك ئىشلار بولۇپ ئۆتكەن:

گومىنداڭنىڭ بۇ يەرگە چۈشكەن قوشۇنلىرى كېلىپلا مە-ھەللىنى بېشىغا كىيدى، پۈتۈن ئۆيلەرنى ئاختۇرۇپ، چىنە-قاچىلارنى ئۇرۇپ - سۇندۇرۇپ، ھەممىنى تىرىپىرەن قىلىۋەت-تى. قېرىلارنىڭ ساقاللىرىدىن تۇتۇپ، «بالاڭنى تاپ!» دەپ يۈزلىرىگە تۈكۈردى، ئۇردى؛ موماييلارنىڭ ئاپئاق چاچلىرىغا چاڭگال سېلىپ، نوقۇدى، دۈشكەللىدى؛ قارشىلىق قىلغان ياش-لارنى شۇ يەردىلا ئېتىپ تاشلىدى؛ بەزىلەرنىڭ ماللىرىنى بۇلاپ ئاچىقىپ سويدى؛ تـوخۇ، ئۆردەك - غازلارنى كاللىسىنى ئۈ-زۈپ تاشلاپ يۇڭۇزلىدى؛ بوۋاي، موماييلارنىڭ نالىلىرىگە، بالى-لارنىڭ يىغا - زارىغا، ئاياللارنىڭ ئېچىنىشلىق داد - پەريادىغا قارىمىدى، بۇ مەھەللە بىنا بولغاندىن بېرى مۇنداق خورلۇق، ۋەھشىيلىك، ياۋۇزلۇقنى ھېچكىم كۆرمىگەنىدى.

— قورقماڭ، ئاتا، بىز نىزامىدىننىڭ ئادەملىرى، — دېدى باتىرغازى ئېغىزىنى ئىشىكنىڭ يوچۇقىغا يېقىپ تۇرۇپ.

قاراسۇلۇقلار ئۈچۈن نىزامىدىننىڭ ئادەملىرى كىملەر ئى-كەنلىكى ئايان ئىدى، بوۋايغا قايتىدىن جان كىرگەندەك بولدى ئەتىمالىم، «چىراغ ياقساڭچۇ» دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى ۋە ئۆي ئىچى سۈس يورۇدى. بوۋاي ئىشىكنى ئاچتى، نادەم بىلەن باتىرغازى ئۆيگە كۆلۈمسىرەپ كىرىپ كەلدى، ھەر ئىككىسى-نىڭ بويىندا ئاپتومات، بەللىرىدىكى تاسمىسىغا ئۈچ دانىدىن

قاتار قىلىپ گىراناتلار ئېسىلغانىدى. شالاڭ ساقاللىق ئورۇق بوۋاي ئىككىسىنى كۆرۈپ تېخىمۇ جانلىنىپ كەتتى، موماينىڭمۇ قورقۇنچى تارقىلىپ كەتكەنىدى.

— ئەھۋالىڭىز ياخشىمۇ ئاتا، — دېدى نادەم بوۋاينىڭ قولىنى تۇتۇپ ئىللىق كۈلۈمسىرەپ.

— يائاللا، سىلەرنىمۇ كۆرىدىغان كۈن بولىدىكەنغۇ، قېنى يۇقىرىغا چىقىڭلار، يۇقىرىغا، — دېدى بوۋاي ئېچىلىپ، مومايمۇ پايپېتەك بولۇپ ئورۇن - كۆرپىلەرنى يىغىشتۇرۇشقا باشلىدى.

— ئاۋارە بولماڭ ئاپا، — دېدى باتىرغازى، — بىز ئالدىرايمىز، سىلەر بىلەن بىرئاز سۆزلەشكىلى كەلدۇق.

— نېمە، يەنە كېتەمسىلەر؟

نادەم دېدى:

— مەشەگە گومىنداڭچىلارنى كەلدى دەپ ئاڭلىدۇق، بىز شۇنى بىلگىلى كەلگەن، بىز...

بوۋاي ئىتتىكلا سۆزلەپ كەتتى:

— كەلدى بالام، كەلدى، بىر بالا - قازا كەلدى، ئاشۇ دۆڭدىكى ئاكا - ئۇكا باينىڭ چوڭ ئىككى قورۇسىغا چۈشتى، شۇ يەرگە جايلاشتى.

— شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق بالام، كېلىپلا ئالتە ئوغرىغا قوشۇلغانلار بارمۇ، دەپ سۈرۈشتۈرۈپ كۆرمىگەن كۈننى كۆرسەتتى بىزگە. مىڭباي زەڭگە ئۇلارنى كەينىگە سېلىپ، ئۇدۇل مەھەممەت چالىنىڭ ئۆيىگە ئاپاردى، ئۇنىڭ بالىسى سىلەرگە قوشۇلۇپ كەتكەن ئەمەسمىدى، بىلىدىغانسىلەر ئۇنى، ھېلىقى ئوغلاقچى جانات شۇ!

ئۇلار ئۇنىڭ كىملىكىنى بىلمىسىمۇ، بوۋاينىڭ كۆڭلى ئۈچۈنلا:

— ھەئە، بىلىمىز، — دېيىشتى.

— دۇنيادا مۇنداقمۇ تاش يۈرەك ئادەملەر بولىدىكەن، — دېدى بوۋاي سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — چالنى بالاڭنى تاپ، ئۆيگە قاچان كەلگەن، نېمە دېگەن؟ دەپ ئېسىپ قويۇپ ئۇرۇپ، باش - كۆزىنى قىپقىزىل قانغا بويىۋەتتى، جاننىڭ چىقمىقىمۇ تەسكەن، ئۇرۇلغان تاياقنىڭ ھەددى - ھېسابى يوق، بىچارىنى چالا ئۆلۈك قىلىپ تاشلىۋەتتى.

مۇماي كۆز يېشى قىلىشقا باشلىدى، بوۋايىنىڭمۇ كۆڭلى بۇزۇلۇپ كۆزلىرىدىن ياش ئەگىدى.

— شۇنداق ئاتا، — دېدى نادەم قاپىقىنى سىلىپ، — بۇ جاللاتلارنىڭ خەلققە كۆرسەتمىگىنى ئاز قالدى، ئۇلارنىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرىنى نەچچە كۈن سۆزلەپمۇ تۈگىتەلمەيمىز، — بۇلار بوۋاي بىلەن مومايغا تەسەللى بېرىپ، ئۇلارنى خاتىرجەم قىلىشقا ئۆتتى، — بىز سىلەرنىڭ ئۆز پەرزەنتىڭلار بىز، ئاشۇ زۇلۇمغا، خورلۇققا چىدىماي ئاتلىنىپ چىقتۇق، بۇ قانخورلارنى ئەمدى چوقۇم يوقىتىمىز.

— بارىكاللا باللىرىم، شۇنداق قىلىڭلار، بىزنىڭ كۆز يېشىمىز قۇرۇيدىغان چاغلار كېلەر ئەمدى!

— ئەلۋەتتە كېلىدۇ، — دېدى نادەم كۆتۈرەڭگۈ ئاۋاز بىلەن، — ئاتا، ئۇلار ماشىنىدا كەلدىمۇ؟

— ماشىنىدا كەلدى.

— قانچىلىك ماشىنىدۇ؟

— ۋاي بالام، ئۇنى سانىغىلى بولامدۇ، ئادەم يەيدىغاندەك قىلىپ تۇرسا، نۇرغۇن ماشىنا، نۇرغۇن.

نادەم بىلەن باتۇرغازى ئورنىدى تۇردى، باتۇرغازى:

— سىلەر خاتىرجەم يېتىڭلار، ئۇلار بۇ يەردىن يۆتكىلىپ كەتكۈچە بىز كۈلىنى كۆككە سورۇۋېتىمىز، — دېدى.

شۇ سۆزلەر بىلەن كۆڭۈللىرىدە قانداقتۇر بىر ئىشەنچ پەيدا

بولغان بوۋاي بىلەن موماي ئىككى رازۋېدكىچىنى كوچىغىچە ئۇزىتىپ چىقماقچى بولدى، نادەم كەينىگە بۇرۇلۇپ شەرەت بىلەن ئۇلارنىڭ يولىنى توردى ـ دە، ئۈنسىز چىقىپ كەتتى. يېقىن ئەتراپتا هاۋشىغان ئىتنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. ئىتنىڭ ئاۋازى بىلەن تەڭ قايسىدۇر بىر قورۇدىن ئاتنىڭ پۇرقىغىنى ئاڭلاندى. تۈنۈگۈنلا ساي ئىچىدىكى بۇ يېزىدا قايغۇلۇق، هەسرەتلىك تۈگۈچلەر تۈگۈلگەن، شۇ سەۋەبتىنمۇ ئۇيقۇسى قاچقان ئادەملەرنىڭ ئۆي ـ ئۆيلەردە بوش ئاۋازدا گۇدۇڭلىشىۋاتقانلىقى تازا دىققەت قىلغان ئادەمگە ئاڭلىناتتى. بۇلا ئەمەس، ئۇلاستايغا يېقىن يېزا ـ مەهەللىلەردە قوزغىلاڭچىلارغا قوشۇلۇپ كەتكەنلەر كۆپرەك بولغىنى ئۈچۈن، قايغۇ ـ ئازابتا قالمىغان ئائىلەلەر ئاز ئەمەس ئىدى. تاغ تەرەپتىن كېلىۋاتقان ئاچچىق شامال ئۇرۇلماقتا، ئۆگزىلەرگە ئوت ـ چۆپ بېسىلغان قورۇلار مۆڭلۈق جىمجىتلىققا چۆمگەنىدى. گومىنداڭ قىسىملىرى كوماندىرلىرىنىڭ قورقىدىغىنى دەل مۇشۇنداق سىرلىق جىمجىتلىق. كىم بىلىدۇ، مۇشۇنداق جىمجىتلىقتا كىملەر نېمە ئىشلارنى قىلىۋاتىدۇ، بۇ خەققە ئىشەنگىلى بولمايدىكەن، دەپ ئويلايتتى ئۇلار. كۆڭۈللەرگە ئەندىشە سېلىپ تۇرۇپلا ئىتلار هاۋشىپ كەتسە، تۇرۇپلا شىۋىرلاۋاتقان شامال گۇركىرەپ كېتەتتى. شامالنىڭ تۇيۇقسىزلا گۇركىرەپ كېتىشى تېخىمۇ ئەندىشىلىك ئىدى.

مەيلى جىمجىتلىق بولسۇن، مەيلى شامالنىڭ تۇيۇقسىزلا گۇركىرىشى بولسۇن رازۋېدكىچىلار ئۈچۈن ئەڭ ياخشى پەيت. ئۇلار ناهايىتى ئەركىن، بىمالال هەرىكەت قىلالايدۇ، ئەنسىرەش ـ ئەندىشىدە بولمايدۇ. ئۇلار قەيەرگە بارمىسۇن كېچىلەرنىڭ جىمجىت، تىنچ بولۇشىنى ياكى ئۇ يەرنىڭ شاماللىق بولۇشىنى تىلەيتتى.

نادەم بىلەن باتىرغازى بايىقى «چاقماق» گۇرۇپپىسى مۆ-

كۇنۇپ تۇرغان جايغا كەلدى.

— بۇلار هازىر ئۆستەڭ ئۇستىدىكى ئىككى چوڭ قورۇدا ئىكەن، — دېدى ئادەم، — بۇگۇن كېچىنى ئۆتكۇزۇۋالسا، ئەتە يەنە چوڭ يولغا چىقىشى مۇمكىن.

باتىرغازىمۇ قوشۇمچە قىلدى.

— ياكى بولمىسا، چالىنقول ئارقىلىق بىز تۇرغان يەرگە هۇجۇم بىلەن بېرىشىمۇ مۇمكىن.

بابىشنىڭ تېمىدىكى جەڭدە يېڭىلگەندىن كېيىن، سۇلتادۋەيستىن چىققان بۇ قوشۇن ئۆستەڭ ئۇستىدىكى ئاكا-ئۇكا ئىككى چارۋىدارنىڭ چوڭ-چوڭ ئىككى قورۇسىغا چۇشكەنىكەن، دەرۋەقە ئۇلار بۇگۇن كېچىنى تىنچ-ئامان ئۆتكۇزۇۋالسا، ئەتە يولغا چىقماقچىدى.

ئىسهاق يەر بېغىرلاپ بېرىقى قورۇغا يۇز مېتىردەك يېقىنلىشىپ بېرىپ، قورۇنىڭ ئۇستىدىكى قاراۋۇلنىڭ ئۇياق-بۇياققا مېڭىپ يۇرگەنلىكىنى بايقىدى ۋە شۇ چاغدا قورۇدىن بىرى چىقىپ ئۆزى تەرەپكە ماڭغانلىقىنى كۆردى-دە، دەرهال كەينىگە ياندى.

— ئىرىك تۇتۇۋالايلىمۇ؟ — دېدى ئۇ ئادەمگە هاسىراپ تۇرۇپ، ئادەم دەرهال:

— يوشۇرۇنۇڭلار، تېز، تېز... — دېدى.

رازۋېدكىچىكلار سارغىيىپ كەتكەن قويۇق ئوت-چۆپلەر ئارىسىغا يوشۇرۇنۇپ ماراپ تۇردى. گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ بىر ئەسكىرى چېلەك كۆتۇرۇپ تار يول بىلەن رازۋېدكىچىلار تۇرغان تەرەپكە كېلىۋاتاتتى. ئۇ يېتىپ كەلدى-دە، ئۆستەڭنىڭ قىرىنى دەسسەپ، ئېڭىشىپ تۇرۇپ چېلىكىنى سۇغا چۆكۇردى. شۇ هامان ئادەمنىڭ شەرىتى بىلەن باتىرغازى كەينىدىن چىقىپ كۇچلۇك قولىنى ئۇنىڭ كېكىرتىكىگە سالدى، چۆچۇپ كەتكەن گومىنداڭ ئەسكىرى بوغۇلۇپ قاتتىق ۋارقىراپ ئۆزىنى

سۇغا ئاتتى، شۇ ھامان باتىرغازىمۇ سۇغا بىللە سەكرەپ چۈشتىدە، كېكىرتىكىدىن بوغۇۋالدى ۋە قىرغاققا سۆرەپ ئاچىقتى. قالغانلار تېزلىكتە ھەرىكەتكە كېلىپ ئۇنىڭ ئاغزىغا لاتا تىقىپ تاڭدى، بەلدىكى ئارقان بىلەن پۇت ـ قوللىرىنى ماتاپ قاتتىق چىگدى. لېكىن، شۇ چاغدا بېرىقى قورۇدىن ئۇلار تۇرغان يەرگە قارىتىپ ئوق ئېتىلىپ قالدى ھەم ۋارقىراشقان، تىللاشقان ئاۋازلار كۆتۈرۈلدى، بىرنەچچىسى قوراللىرىدىن ئوق ئۈزۈشۈپ ئۆستەڭ تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈشتى.

كۆزلىرىدىن ئوت چاقنىغان نادەم ئالدىراپ:

— باتىرغازى، سەن مۇنۇ مەخلۇقنى ئاتقا ئارتىپ شتابقا تېز يەتكۈز، قالغانلىرىمىز دۈشمەننىڭ ئالدىنى چاپسان توراپلى، — دېدى ۋە ئەسىرنى سۇدىن ئۆتكۈزۈشۈپ بەردى. باتىرغازى ئۇنى يۈدۈپ ئۆستەڭنى بويلاپ تۆۋەنگە ئېلىپ كەتتى. قىيا ـ چىيا قىلىشىپ كېلىۋاتقان يىگىرمىدىن ئوشۇق گومىنداڭ ئەسكىرى يېقىنلاپ قالغانىدى، رازۋېدكىچىلارنىڭ گىرانات، ئوقلىرى ئۇلارنى ئىلگىرىلەشتىن توختىتىپ، بىرنەچچىسىنى دومىلىتىۋەتتى ۋە چېكىنىشكە مەجبۇر قىلدى.

مۇشۇ ئېتىشىشتىن كېيىن، پۈتۈن قاراسۇ دېگۈدەك ئويغىنىپ كەتتى. ئىتلار ھاۋشىدى، ئاتلار كىشنەپ بىر ئورۇندا تۇرالماي تېپىرلاشتى. كىشىلەر ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، چىراغلىرىنى ياقماي ئەندىشىلىك بىلەن پىچىرلىشىشقا باشلىدى. ئۇلارغا بۇ نېمە ئىش ئىكەنلىكى چۈشىنىشلىك: مۇشۇ قاراسۇدىن بىرنەچچە ئادەم پارتىزانلارغا قوشۇلۇپ كەتكەن. گومىنداڭ قىسمىنىڭ بۇ يەرگە يېتىپ كېلىپ ئىككى چوڭ قورۇغا بۆلۈنۈپ ياتقانلىقىدىن پارتىزانلارنىڭ خەۋەر تېپىپ كەلگەنلىكى ۋە ئۇلارغا ھۇجۇم قىلىۋاتقانلىقى ئايان.

گومىنداڭ ئەسكەرلىرى ئۇۋىسىدىن يامراپ چىقىشقا باشلىدى. تۇيۇقسىزلا رازۋېدكىچىلارنىڭ كەينىدىن ئوق چىقىپ قال-

دى، رازۋېدكىچىلار بىرنەرسىنى چۈشەنگەندەك بىر - بىرىگە مەنىلىك قاراشتى.

— ئەمدى قورشاۋدا قالغان ئوخشايمىز، — دېدى ئاراش پەس ئاۋاز بىلەن.

— شۇنداق، ئەمدى بىر ئورۇندا تۇرۇشقا بولمايدۇ، يۆت-كىلىپ ھەرىكەت قىلىشىمىز كېرەك، — دېدى نادەم رازۋېد-كىچىكلىرىغا بۇيرۇق بېرىپ.

رازۋېدكىچىلار كەينىگە سىلجىپ سۇغا چۈشتى ۋە ئىككىگە بۆلۈنۈپ ئۆستەڭنىڭ ئېقىشىغا ھەم يۇقىرىسىغا كەتتى. گومىن-داڭ ئەسكەرلىرى ئىز قوغلاپ، رازۋېدكىچىلارنى تاپالماي، قا-ياققا يۈزلىنىشنى، نەگە قارىتىپ ئوق ئېتىشنى بىلەلمەي تۇر-غاندا، نادەملەر كەتكەن تۆۋەن تەرەپتىن بىرنەچچە پاي ئوق ئېتىلدى، دۈشمەن ئەسكەرلىرى ئوق چىققان تەرەپكە قاراپ يۈگۈردى، ئۇلارنىڭ سۆزلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى: «ئاختۇ-رۇڭلار، جەنۇبقا... دىققەت قىلىپ مېڭىڭلار، قورقماڭلار...»

نادەم جىددىي ھالدا: «قورشاۋدا قالدۇق، بۆسۈپ چىقىپ كېتىش تەس، ئەمدى ئېلىشماي بولمايدۇ» دەپ ئويلىدى.

ئۇ ئۇلاستايدا قولغا تىرىك چۈشكەن ئوفىتسېرنىڭ سوراقتا بەرگەن مەلۇماتىدىن خەۋەردار ئىدى. ئۇنىڭ ئىقرار قىلىپ ئېيتىپ بېرىشىچە، گومىنداڭ قوشۇنلىرى ئىچىدە مۇنداق بىر تۈزۈم بار ئىكەن: بىر قىسمى ئۇرۇشتا ھالسىراپ قالسا ياكى ئۇرۇشقا بەرداشلىق بېرەلمەي قېچىپ كەتسە، ئىككىنچى قىسمى ئۇنى ئۇقماسلىقى كېرەك ئىكەن. «دېمەك بۇنىڭدىن پايدىلىنىش كېرەك» — دەپ ئويلىدى ئۇ، — بۇلارنىڭ ئىككى قورۇغا جايلاشقانلىقى بىز ئۈچۈن ناھايىتى ياخشى شارائىت.

نادەم ئىسھاقنى يېنىغا تارتىپ مۇنداق دېدى:

— سەن دەرھال يۇقىرىغا بېرىپ ئاراشقا ئېيت، ئۇلار نېرىقى قورۇغا يېقىنلاپ بېرىپ بېرىقى قورۇغا ئوت ئاچسۇن،

بىز بۇياققا ئوت ئاچمىز، قانداق چۈشەندىڭمۇ؟

— چۈشەندىم، — ئۇ سۇ ئىچى بىلەن يۇقىرىغا ماڭدى.

ئاز ئۆتمەي رازۋېدكىچىلار بىرىنچى قورۇغا قارىتىپ ئوق ئاتتى. قورۇدىنمۇ بۇلار تەرەپكە ئوقلار ئۇچۇپ كېلىشكە باشلىدى. ئىككىنچى قورۇدىكىلەر بولسا، يۈز بېرىۋاتقان بۇ ئېتىشىشلارنىڭ تازا تېگىگە يېتەلمەي جىمجىت هالدا تۇرۇشاتتى. لېكىن، تىنچ تۇرغان بىلەن ئۇلارنىڭ قوراللىرى بەتلەكلىك، مىناميوتلىرى تىكلەكلىك ئىدى.

نادەمنىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلىغان ئاراش ئۆزى باشلىغان بەش نەپەر رازۋېدكىچى بىلەن ئاۋۋال سۇنىڭ ئىچىدە، كېيىن سۇدىن چىقىپ، يەر بېغىرلاپ ئىككىنچى قورۇغا يان تەرەپتىن يېقىنلاپ كەلدى. ئۇلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىرى هۆل، سۇ سوغۇق، كۈزنىڭ زەهەردەك ئاچچىق شامىلى جاندىن ئۆتەتتى، لېكىن ئۇلار هېچ نەرسە سەزمىگەندەك شەپىسىز ئالغا سىلجىماقتا ئىدى.

شۇ ئەسنادا ئىككىنچى قورۇغا پارتىزانلارنىڭ ئوقلىرى ۋىژىلداپ يېغىشقا باشلىدى.

— جايىدا، ئىنتايىن جايىدا، — نادەمنىڭ كۆزلىرىدە گويا غەلىبە ئۇچقۇنلىرى چاقنىغاندەك بولدى، — ئەمدى بۇلارنىڭ ئۆز يېغى بىلەن ئۆز گۆشىنى قورۇشىمىز كېرەك! ئېتىڭلار!

ئۇلارنىڭ ئوقلىرى ئىككىنچى قورۇغا ئۇچۇشقا باشلىدى هەم ئۈستەڭ ياقىلىرىدا ئەلەڭسىز يۈگۈرۈشۈپ يۈرگەن ئەسكەرلەرنىڭ ئۈستىگە مۆلدۈردەك ياغدى.

ئويلىمىغان يەردىن چىققان بۇ ئېتىشىش هەر ئىككى قورۇدىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرىنى هاڭ - تاڭ قالدۇردى. ئەنسىزلىك ۋە قورقۇنچقا سالدى.

«قورققانغا قوش كۆرۈنۈپتۇ» دېگەندەك، بىرىنچى قورۇدىكىلەر ئىككىنچى قورۇنى «ئالتە ئوغرى» ئىگىلەپ بولۇپ، ئەمدى

ئۇلار بىزگە ھۇجۇم قىلىۋاتىدۇ دەپ ئويلىدى. شۇنداق قىلىپ، ئىككى قورۇدىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرى ئۆلەر - تىرىلىشىگە قارىماي بىر - بىرى بىلەن ئېتىشىپ كەتتى، ھەتتا مىناميوتلىرىنىمۇ ئىشقا سېلىشقا باشلىدى.

توختاۋسىز ئوقلار ئېتىلىپ مىناميوت ئوقلىرى گۈمبۈرلەپ چۈشەتتى. شۇنداق ئېتىشىش داۋام قىلىۋاتقان چاغدا، قورۇنىڭ كەينى تېمىدىن ئون نەچچە گومىنداڭ ئەسكىرى ئارتىلىپ چۈشتى - دە، نادەملەر يېڭىلا كېلىپ، ئۆزلىرىنى دالدىغا ئالغان يوغان بىر تۈپ قارىياغاچ تۈۋىگە يېقىنلاپ كېلىشكە باشلىدى، ئۇلار كەپقالدى، ئاتماسلىققا بولمىدى، رازۋېدكىچىلارنىڭ ئوقلىرى بىرنەچچىسىنى يىقىتتى. بىراق، بۇ ھالنى كۆرۈپ، چوڭ قورۇ تېمىدىن ئارتىلىپ چۈشۈۋاتقانلار كۆپىيىپ كەتتى ۋە قالايمىقان ۋارقىرىشىپ ئىلگىرىلەپ كېلىشكە باشلىدى.

نادەم جىددىي ھالدا ئويلاندى: «ئەھۋال قىيىنلاشتى، بۇ يەردىن ھەممىمىزنىڭ قۇتۇلۇشىمىز ناتايىن...»

ئۇ رازۋېدكىچىلىرىغا دېدى:

— چېكىنىڭلار، تېز چېكىنىڭلار!

— سەنچۇ؟

— ماڭا قارىماڭلار، پەيتنى قولدىن بەرمەڭلار، بولۇڭلار چاپسان!

— نادەم!

— بۇيرۇق قىلىمەن! تېز چېكىنىڭلار!

نادەم كېلىۋاتقان دۈشمەنلەرگە ھەم ئاپتوماتتىن ئاتاتتى، ھەم گىرانات تاشلايتتى. نادەمنىڭ ئوقىنىڭ پاناسىدا رازۋېدكىچىلار چېكىنىپ كەتتى. لېكىن، دۈشمەن باستۇرۇپ كېلىۋەردى، بىردىنلا نادەمنىڭ ئۈستىگە بىر گەۋدە تاشلاندى، نادەم ئۇنى موللاق ئاتتۇرۇپ يەرگە ئۇرۇشىغا، يەنە ئىككىسى تاشلاند-

دى، ئۇستىلەپ يەنە تاشلاندى ۋە ئۇنى مىدىرلىغۇسىز قىلىپ باغلىۋالدى. ئارىدىن ئون مىنۇت ئۆتە - ئۆتمەيلا، چوڭ قورۇنىڭ غەربىدىكى كىچىك ئىشىكتىن نادەمنى يالاپ بىر گۇرۇپپا ئەسكەر چىقتى ۋە تېزلىك بىلەن ئۇنى ماشىنىغا سالدى - دە، سۇلتانئۇەيسكە ئېلىپ كەتتى.

«چاقماق» ئۆز باشلىقىدىن - قابىل يول باشچىلىغۇچىسىدىن ئايرىلىپ قالدى. ئۇ قانداق كۈنلەرگە قالار، تەقدىرى نېمە بولار، گومىنداڭ تۇتقان ئادەملەرنىڭ تىرىك قالغىنى ئاز. ئۇنى بىر ئىلاجى قىلىپ قۇتقۇلدۇرۇش كېرەك ئىدى. قۇتقۇلدۇرۇشمۇ ئاسان ئەمەس. قۇتقۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئۇنىڭ نەدىلىكىنى بىلىش كېرەك. يامان يېرى، نەدىلىكىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. ئۇنىڭ نەدىلىكىنى بىلىش ۋە ئۇنى قۇتقۇلدۇرۇش «چاقماق» گۇرۇپپىسىنىڭ ئۈستىگە چۈشكەن ئېغىر ۋەزىپە ئىدى.

تاڭ ئېتىشقا ئاز قالغاندا، باتىرغازى باشلاپ كەلگەن ئەنۋەر باشچىلىقىدىكى ئىككىنچى پارتىزانلار ئەترىتى بىر - بىرى بىلەن تازا ئېلىشىپ ھالىدىن كەتكەن گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ ئۈستىگە شىددەت بىلەن باستۇرۇپ كەلدى ۋە ئۇلارنى تىرىپىرەن قىلىۋەتتى. ئەتىسى بىرنەچچە ئادەملىرى ئېغىر يارىدار بولغان «چاقماق» گۇرۇپپىسىنى نادەمنىڭ يوقلۇقى ئېيتقۇسىز چوڭقۇر قايغۇغا سالدى. ئۇنىڭ يا ئۆلۈكى، يا تىرىكى تېپىلمىغانىدى. ئۇلۇغ مەقسەت يولىدا تېزلا سىرداش دوست بولۇپ كەتكەن باتىرغازى، ئىسھاق، ئاراش... لارنىڭ ياشلىق كۆزلىرى مۆلدۈرلەپ ئەنۋەرگە قارايتتى. بۇ ئىش ھەممىدىن كۆپرەك ئەنۋەرگە ئەلەم قىلغانىدى. ئۇلار بىرنەچچە يىل بىللە بولغان، ئۇلارنىڭ قايغۇسى، مۇڭلىرى، سەرگۈزەشتىلىرى ئورتاق بولۇپ قالغان ئەمەسمىدى؟ ئەمدىلىكتە ئىلاجى يوق دەپ قاراپ تۇرۇشقا بولامدۇ، ئۇنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىش كېرەك!

ئەنۋەر ئەلەملىك ھەم ئازابلىق چوڭقۇر ئويغا پاتقانىدى:

«ئۇنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىش ھەققىدە قىيىن، — ئەن-ۋەرنىڭ كۆزلىرىدە قەھر - غەزەپلىك ئۇچقۇنلار ياندى، — ئادەم بىر تال توخۇسىنى يىتتۇرۇپ قويسىمۇ ئۇنىڭ ئىز - دېرىكىنى قىلىدۇ، بىر قەيسەر جەڭچىمىزنى، يولدىشىمىزنى قۇتۇلدۇرۇش ئۇچۇن مەردلىك قىلغان سەپدىشىمىزنى ئىزدەپ تاپمىساق ھەم ئۇنى قۇتۇلدۇرمىساق قانداق بولىدۇ؟ . . .»

قاپقى تۇرۇلگەن ئەنۋەرنىڭ ئالدىدا قايتىدىن سەپلەنگەن «چاقماق» رازۋېدكىچىلار گۇرۇپپىسى قاتارلىشىپ تۇراتتى. ئەنۋەر ئويلىدى: «دېمەك نادەمنى سۇلتانۋەيسكە ئېلىپ كەتكەن، ناھايىتى تېز ئېلىپ كەتكەن، ئۇ يەردە ئۇنى ئەلۋەتتە توختاتمايدۇ، پارتىزانلار سېپى ئىچىدىكى ئادەم، دەپ دەرھال شەھەرگە يەتكۈزىدۇ. شۇڭا، ئالدىنى توراپ، ئۇنى جەزمەن قۇتۇلدۇرۇش كېرەك.»

— «چاقماق» گۇرۇپپىسى دىققەت! — دەپ ۋارقىرىدى ئەنۋەر، — سىلەرگە بۇيرۇق قىلىمەن:

بىرىنچى، «چاقماق» رازۋېدكىچىلار گۇرۇپپىسىنىڭ ۋاقىتلىق باشلىقى باتىرغازى بولىدۇ!

ئىككىنچى، «چاقماق» گۇرۇپپىسىنىڭ بىر قىسمى نادەمنى قۇتۇلدۇرۇش ئۇچۇن ھازىر دەرھال ئاتلىنىپ قوش كۆۋرۈككە ماڭسۇن!

ئۇچىنچى. «چاقماق» گۇرۇپپىسى تېخى تۇگەتمىگەن ۋەزىپىنى داۋاملىق ئىجرا قىلىش ئۇچۇن، بۈگۈن كېچىدە سۇلتانۋەيسكە قاراپ يولغا چىقسۇن!

پارتىزانلار ئىككىنچى ئەترىتىنىڭ كوماندىرى ئەنۋەرنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئىسھاق باشلىق ئۈچ نەپەر رازۋېدكىچىغا گايىتنىڭ ئەترىتىدىن بىرنەچچە پارتىزانلار قوشۇلۇپ دەرھال قوش كۆۋرۈككە يۈرۈپ كەتتى.

ئەنۋەر ئۆز ئەترىتىنى باشلاپ جالىنقۇل تەرەپكە يۈرۈپ

كەتتى.

2

ئايسىز كىچە، ئايسىز كىچىلەر ئۇلار ئۇچۇن ناھايىتى قىمـ
مەتلىك! ئۇلار ئۆزلىرىمۇ، مىنگەن ئاتلىرىمۇ مۇنداق كىچىلەرـ
دە يول مېڭىشقا كۆنۈكۈپ كەتكەن. مۇنداق كىچىلەردە رازۋېدـ
كىغا چىقىشنىڭ كۆڭۈللۈك ئىكەنلىكىنى ۋە بۇنىڭ قەدرىنى
ئۇلار باشقىلارغا قارىغاندا ناھايىتى ياخشى بىلىدۇ. باشقىلار
ئاتلىق ئۇيقۇنىڭ پەيزىنى سۇرگەندە، ئۇلار يوشۇرۇنۇپ يۇرۇپ
دۇشمەن ئەھۋالىنى ئىگىلەشنىڭ ياكى دۇشمەن ئىچىگە كىرىۋېـ
لىپ، ئويلىمىغان يەردىن چىقىپ، تۇيۇقسىز زەربە بېرىشنىڭ
پەيزىنى سۇرىدۇ. ئادەتتە كىشىلەر مۇنداق ئايسىز كىچىلەردە
بايقالمىغان نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئۇلار تېزلا بايقىۋالىدۇ. يىراقـ
تىن قارىيىپ كۆرۈنگەن نەرسە ئادەممۇ، دەل ـ دەرەخمۇ،
يوغان تاشمۇ ياكى باشقا نەرسىمۇ، بۇنى ئۇلار باشقىلاردىن ھەرـ
قاچان ياخشىراق بىلىدۇ. . . شۇنىڭ ئۇچۇن دۇشمەنىنىڭ ئايسىز
كىچىلەردىن ھەددى ـ ھېسابسىز دەرىجىدە قورقۇشىمۇ ھەرگىز
سەۋەبسىز ئەمەس.

رازۋېدكىچىلار سۇپتاي[1] نىڭ ئىچى بىلەن ماڭماي، ئۇنىڭ
جەنۇبىدىكى بىنەملىك بىلەن توپتوغرا سۇلتانۇيس مازار مەھەلـ
لىسىگە ئۆتۈپ كەتتى.

ئۇلار ئىغىر ياتقۇدا سۇلتانۇيسكە يېقىنلاپ كەلدى ۋە ئاتلىـ
رىنى يۇرۇتۇپ ناغرىخانا دەپ ئاتىلىدىغان ئىگىز ئۇچما چوققىـ
لىق تاغقا چىقتى ـ دە، ئاتلىرىدىن چۈشمەي قامچىلىرىغا تاياـ
غان ھالدا ئەتراپقا كۆز تاشلىدى.

---

[1] سۇپتاي ـ يەر ئىسمى، يېزا.

ئۆزۈندىن ـ ئۆزۈن سوزۇلۇپ كەتكەن ئابرال تېغى ھەيۋەت-
لىك شىردەك بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىيىپ ياتماقتا، غول ئىچىدى-
كى بۇ يېزا جىمجىت ئۇيقۇدا، مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئې-
قىپ ئۆتىدىغان مىڭ مارال تاغلىرىدىن كېلىدىغان سۇ، بىر
خىل شارقىراپ ئاقماقتا ئىدى. ئۇلار ناغرىخانىدىن قايتىپ چۇ-
شۇپ، بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن مەھەللىگە يېتىپ كەلدى.
لېكىن، مەھەللىگە كىرمەي، كەلكۈن سۇلىرى يالاپ ـ ئۇرۇپ،
بەزى يەرلىرىدە ئۈچ ـ تۆت مېتىر چوڭقۇرلۇقتا يارلىق پەيدا
قىلىپ ئېقىۋاتقان سۇ بويىغا چۈشتى، ئاتلىرىنى شۇ يەرگە
باغلىدى ـ دە، ئۆزلىرى مەسلىھەتكە ئولتۇردى:

— مانا، مەنزىلىمىزگە يېتىپ كەلدۇق، — دېدى با-
تىرغازى، — مۇشۇ يارلىق بىزنى مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىغا
ئېلىپ بارىدۇ. بىز ئالدى بىلەن نادەمنىڭ نەدىلىكىنى ئۇقۇشى-
مىز زۆرۈر.

ئاراش سۆز قىستۇرۇپ دېدى:

— توغرا، ئۇ مەشەدىمۇ ياكى شەھەرگە ئېلىپ كەتتىمۇ،
بۇنى ئۇقمىساق بولمايدۇ، بۇ يەردىكى كىشىلەر بەلكى بىلەر.

— مەن ئۇقۇپ كېلەي، — دېدى چوڭ قاراسۇدىكى
جەڭدىن كېيىن، رازۋېدكىچىلار سېپىگە قوشۇلغان
جامالىدىن، — بۇ يەردە مېنىڭ تونۇشلىرىممۇ بار.

— بولىدۇ، سەن بار، ۋاقىت قىس، تېز قايتىشىڭ
كېرەك، — باتىرغازى ئۇنىڭغا يەنە بىر رازۋېدكىچىنى قوشۇپ
ماڭغۇزدى.

— ئەجەب ھە، — دېدى ئاراش، — ئىسھاقلاردىن
تېخىچە دېرەك يوق، ئۇلار قوش كۆۋرۈككە بارغۇچە نادەمنى
ئېلىپ كەتتىمۇ يا؟

— ياق، ئۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس، ئۇنى بۇ يەردە
سوراق قىلمايدۇ، دەمسەن، ماڭغان بولسا بۇگۈن كېچىدە ماڭ -

غاندۇ، — باتىرغازى شۇنداق دېدى - دە، شۈك بولۇپ قالدى، قالغانلارمۇ شۈك بولۇپ كەتتى. ئۇلار ھەممىسىلا نادەمنى ئويلاشماقتا ئىدى.

جىمجىت كېچە، پەقەت رازۋېدكىچىلارنىڭ ئاتلىرىنىڭ ئارىلاپ - ئارىلاپ پۇرقۇپ قويۇشىلا ئاڭلىنىپ قالاتتى، بولمىسا مەھەللە ئىچىدە خۇددى ھاياتلىق ئۆچۈپ قالغاندەك ھېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمايتتى.

تۇيۇقسىز ئىتلارنىڭ ھاۋشىشى ئاڭلىنىپ قالدى. ھايال قالماي جامالىدىنلار يېتىپ كەلدى.

— يوق، — دېدى ئىتتىك كەلگەن جامالىدىن، — بۈنىڭدىن ئىككى - ئۈچ سائەت ئىلگىرى قولى باغلانغان بىرىنى گومىنداڭچىلار ماشىنىغا سېلىپ شەھەر تەرەپكە ئېلىپ كەتكەنلىكىنى بەزى كىشىلەر كۆرۈپتۇ.

رازۋېدكىچىلار قايغۇ بىلەن بېشىنى ئەگدى، ئېغىر خورسىندى. ئۇلار ئۈمىدىنى ئەمدى قوش كۆزۈككە كەتكەنلەرگە باغلاشتىن باشقا چارە تاپالمىدى.

3

قاراڭغۇ چۈشۈپ ھەممە ياق جىمىغاندىن كېيىن، ئىشىك ئالدىدا توختىغان ماشىنىغا قولى باغلانغان نادەم ئولتۇرغۇزۇلدى. ئىككى يېنىغا مىلتىق تۇتقان ئىككى ئەسكەر ئولتۇردى. ماشىنا گۈرۈلدەپ ئوت ئالدى. قاراسۇدىكى ئۇرۇشتا جېنىنى ئاران قۇتقۇزۇپ قېچىپ كەلگەن باتالىيون كوماندىرى شوپۇرنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ئوفىتسېرغا:

— سىلىڭغا ئېيت، بۇ، «ئالتە ئوغرى» نىڭ مۇھىم ئادىمى ئىكەن، بۇنى جاۋىڭجاڭنىڭ ئۆزى تۇتتى، دەپ ئېيت، ئۇقتۇڭمۇ. يولدا پەخەس بولۇڭلار، يوللاردىمۇ «ئوغرى» لار-

نىڭ ئادەملىرى بولۇشى مۇمكىن، ئالدىڭلاردىن توراپ چىـدىـقـ
ـسا، بىـوشاڭـلـىق قىلماي، دەسسىتىپ ئۆتۈپ كېتىڭلار، تېز
مېڭىڭلار، — دېدى.
ماشىنا قىزىلكۆتەل① گە چىرقىراپ يامىشىپ چىقتى ـ دە،
تۆۋەنگە — دۆڭمازارغا ② ئۇچقاندەك يۇرۇپ كەتتى. كېچىنىڭ
سوغۇق شاملى يۈزنى ھەرىدەك چېقىپ ئۆتەتتى. نادەم ئاسماندىـ
ـكى سانسىزلىغان يۇلتۇزلارغا قاراپ خىيال بىلەن كېتىپ بارـ
ماقتا ئىدى: «مېنى ئەلۋەتتە ئىلى قوماندانلىق شتابىغا ئاپىرىـ
ـدۇ، ئۇ يەردە سوراق قىلىدۇ. سوئاللىرى چۈشىنىشلىك، ماڭا
سوئاللار بېرىلەمدىمۇ؟ قىيناپ ئازابلىمىدىمۇ؟ ئەمدى ئۇ يەرگە
ئاپىرىپ مېنىڭدىن جاۋاب ئالغۇدەكمىش، ئۇخلىماي چۈش كۆـ
رۇشمە، ھېلىغۇ ئۇرۇپ باشلىرىمنى ياردىڭ، يۈزلىرىمنى كۆـ
كەرتتىڭ، كۆزلىرىمنى قانغا تولدۇردۇڭ، ئەمدى بەدەنلىرىمنى
قىيما ـ چىيما قىلىشساڭمۇ باش ئەگمەيمەن! باش ئېگىش —
نەسلى ـ پۇشتۇمغا يات! مەيلى، ھامان بىر ئۆلۈم، لېكىن
ئۆلتۈرگەن دۈشمىنىم بەك ئاز بولۇپ قالدى ـ دە، ئىسىت. . . »
دۆڭمازاردىن ئۆزاپ چىققان ماشىنا بەزى كاتاڭلىق يەرلەردە
ئاستىلاپ، تۈز يەرلەردە ئىتتىكلەپ كېتىپ باراتتى. نادەمنىڭ
خىياللىرى داۋاملاشماقتا ئىدى: «شەھەرگە يېقىنلاپ كېتىپ
بارىمەن، بىكاردىنلا ئۆلۈپ كېتىمەنمۇ؟ بۇلارنىڭ قولىدىن ساق
قۇتۇلۇشقا بولماسمۇ؟ »
نادەم ئىككى يېنىغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويدى. بىر
يېنىدىكىسى ئۇخلاپ قالغان، ئوڭ يېنىدىكىسى بولسا تېخىچىلا
ئويغاق ئىدى: «جۈرئەت قىلىش كېرەك، — دەپ ئويلىدى
ئۇ يەنە، — مەن قويمىدىم باغلاپ قويسا تېپتىنچىلا ياتىۋېرىدىـ

① قىزىلكۆتەل — يەر ئىسمى، داۋان.
② دۆڭمازار — يەر ئىسمى، يېزا.

غان، ھەريكەت قىلىش كېرەك.»

ئۇ ماشىنىنىڭ ئېغىر سىلكىنىشىگە ماسلىشىپ تەۋرىنىشكە باشلىدى. بۇ تەۋرەش ئۇنىڭ جىددىي ئېلىپ بېرىۋاتقان ھەريكە-تىنى چاندۇرماسلىق ئىمكانىيىتى ياراتقانىدى. ئۇ قولىنى مەھ-كەم باغلاپ تۇرغان ئارغامچىنى ماشىنىنىڭ يان تۆمۈرىگە كۈچ بىلەن سۈركىمەكتە. نادەمنىڭ يەلكىلىرى تېلىپ چېكىسىدە تەر تامچىلىرى يالتىرىدى. لېكىن، ئارغامچا ھېچ بوشايدىغاندەك ئەمەس ئىدى. «ماشىنا شەھەرگە يېقىنلا قالدى، غەيرەت قىلىش كېرەك» دەپ ئويلىدى ئۇ ۋە چىشىنى چىشىغا مەھكەم بېسىپ تېخىمۇ كۈچەندى. توختىماي سۈركىدى، ئۇشتۇمتۇت قولىنىڭ بوشاپ قالغانلىقىنى سەزگەندە كۆزلىرىدە غەلىبە شادلىقى چاق-ناپ كەتتى. «سەنلەر مېنى ئۆز ئىرادەڭگە بويسۇندۇرالىشىڭ ئەسلا مۇمكىن ئەمەس، — دەپ ئويلىدى ئۇ ئاۋۋالقى ھالىتىنى قىلچە ئۆزگەرتمەستىن قولىنى ئارقىسىغا تۇتۇپ تەۋرىنىپ ئولتۇرۇپ، — ئەمدى ئەپلىك بىر پەيت كەلسۇنچۇ قېنى؟»

دەل شۇ پەيتتە ماشىنا يەنە بىر قېتىم قاڭقىپ ئۇلارنى ئورنىدىن سەكرىتىۋەتتى. نادەم كۆردىكى، ماشىنا كۆۋرۈككە يېقىنلاپلا قالغانىدى. بۇ قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدە ئۇ تەييارلاندى.

قاتتىق سىلكىنىشتىن زىڭىلداپ كەتكەن بېشىنى چاڭگاللى-ۋالغىنىچە ۋاي - ۋايلاپ ئولتۇرغان ئىككى دۈشمەن ئېسىنى يىغىپ ئۈلگۈرگۈچە، نادەم چاقماق تېزلىكىدە شۇنداق چاققان ھەريكەت قىلدىكى، توپتەك قاڭقىپ پەستە شارقىراپ ئېقىۋاتقان چوڭ ئۆستەڭگە ئۆزىنى ئاتتى. ئالاقزادىلىك ئىچىدە نېمە قىلارى-نى بىلمەي قالغان دۈشمەنلەر ئالدىراشلىق بىلەن سۇغا قارىتىپ قالايمىقان ئوق ئۈزدى...

نادەم ئوڭ پۇتىنى سۆرەپ دەسسەپ دەريا بويىدىن يولغا چىقتى ۋە قاياققا ماڭسام بولار، دەپ ئويلىنىپ قالدى.

ئۇ خىيال قىلىپ كېتىپ باراتتى: «ئەسلىدە بىزنىڭكىلەر-

نىڭ بۇگۈن كېچىدە سۇلتانۋەيسكە كېلىدىغان كۈنى، قاراسۇدىكى ئىشلار قانداق بولىدىكىن ياكى ۋەزىپە ئۆزگىرىپ قالدىمىكىن؟ ئېمىلا بولسا، سۇلتانۋەيسكە كىرىش كېرەك.» نادەم ئېغىر ياتقۇدا قىزىلكۆتەلگە يېتىپ كەلدى ۋە ئۇنى ئەگىپ سۇلتاۋەيسىنىڭ جەنۇبىدىكى مەھەللىگە چۈشتى. ئېرىقنىڭ قىرىغا چۆكۈپ ئەتراپنى كۆزەتتى، ھېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمىغاندىن كېيىن: «ئۇلار كەلسە ئەلۋەتتە يارلىقنىڭ ئىچى بىلەن كېلىدۇ» دەپ ئويلىدى ـ دە، ئۆرلەپ مېڭىپ يارلىققا يۇقىرى تەرەپتىن چۈشتى ھەم شەپە بېرىپ ماڭدى:

— چاقماق... چاقماق...

ئۇ قەدەملىرىنى يېنىك تاشلاپ، ئاشۇ سۆزنى تەكرارلايتتى:

— چاقماق... چاقماق...

— ھوي... نادەمنىڭ ئۈنىغۇ بۇ! — باتۇرغازى ھەممىدىن بۇرۇن بۇ ئاۋازنى ئاڭلىغانىدى.

— راست، شۇنىڭ ئۈنى!

نادەم يېقىنلاپ كەلدى:

— چاقماق...

— نادەم!

— نادەم!...

سەپداشلىرىنىڭ ئاۋازىنى نادەممۇ تونۇغانىدى:

— يولداشلار!...

نادەمنىڭ قايتىپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ، سەپداشلىرىنىڭ ھەممىسى ئېيتقۇسىز خۇشال بولۇپ ئۇنى ئورىۋېلىشتى:

— قانداق قۇتۇلدۇڭ، نەلەردە يۈردۈڭ؟ بىز قاتتىق قايغۇدا قالغانىدۇق.

— ئاستىراق، ئاستىراق، — دېدى نادەم ئۆز ھاياجىنىنى باسالماي كەتكەن رازۋېدكىچىلارغا، — بۇ قىزىق ھېكايىنى كېيىنرەك سۆزلەپ بېرەي، ئاۋۋال مېنىڭ قورسىقىمغا بىرنېمە

بېرىڭلار.

باتىرغازى قويىنىدىن بىر پارچە گۆش، جامالىدىن بىر پارچە نان ئېلىپ ئۇنىڭغا ئۇزاتتى. نادەم مەززىلىك پىشقان گۆشنى تېز - تېز چايناپ يۇتۇشقا باشلىدى.

— ئاشپاقنىڭ ئۆزى بوپسەن - دە؟

— شۇنداق، سادىر پالۋاننىڭ «قورساق ئېچى يامان ئە-كەن، شالۋۇرنى كاۋاپ قىلدىم» دېگىنى بىكار ئەمەسكەن، — دېدى نادەم قاتتىق ناننى چايناپ، — خوش، ۋەزىپە ئۆزگەرمە-گەن ئوخشايدۇ - ھە؟

— ئۆزگەرمىدى، دەل ۋاقتىدا كەلدىڭ، — دېدى باتىر-غازى خۇشاللىق بىلەن.

ئۆز باشلىقىغا ئېگە بولغان بۇ «چاقماق» گۇرۇپپىسى ۋەزى-پىنى ئىجرا قىلىشقا كىرىشتى.

«چاقماق» رازۋېدكىچىلار گۇرۇپپىسى چوڭقۇر يارلىق ئە-چىدىكى سۇدىن چىقماي، مەھەللە ئىچىگە ئىلگىرىلىدى. بۇ سۇ ئېقىپ بېرىپ مەھەللىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ سۇغا قوشۇلات-تى. ئۇلار شۇ سۇ بىلەن چوڭ سۇغا چىقتى ۋە بىرئاز مېڭىپ خېلىلا ئېگىز قىلىپ ياسالغان كۆۋرۈك ئاستىغا كىردى. كۆۋ-رۈك ئاستىدىن چىقىپ ئۆزلىرىدىن يۈز - يۈز ئەللىك مېتىردەك يىراقلىقتا تۇرغان گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ پوتىيىنى كۆزەتتى.

غۇلجا شەھىرى بىلەن نىلقا ناھىيىسى ئوتتۇرىسىدا مۇھىم بېكەت بولۇپ تۇرۇۋاتقان بۇ مەھەللىدە گومىنداڭنىڭ بەزىدە بىر كېچىدىلا بىر پولك ئەسكىرى پەيدا بولۇپ قالاتتى، بەزىدە ئاز-يىپ بىر باتالىيونغا، بىر روتىغا چۈشۈپ قالاتتى. ئەڭ بولمىغان-دا بىر ئىزۋوت ئەسكىرى داۋاملىق تۇراتتى. بۇ يەر نىلقىغا ئەسكەر ئەۋەتىشنىڭ بىر ئوتكۈشلۈق كۆۋرۈكىگە ئايلىنىپ قال-غان، نىلقىنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن بۇ يولنى كېسىپ تاشلاش زۆرۈر ئىدى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بۇ يەردىكى خەلقتىن

ئۆلگۈدەك قورقاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ يەردىكى خەلقلەرنىڭ ئۆلاردىن يېمىگەن ئازابى، تارتمىغان كۈنى قالمىدى. ئاشۇلارنىڭ ئوزۇق - تۈلۈكى، تۇرار جايى، ئاتلىرىنىڭ يەم - خەشىكى، ئوتۇن - ياغىچى، سۇلتانۇەيس خەلقىنىڭ بېشىغا سېلىق بولۇپ چۈشۈپ تۇراتتى. ئىككى ئايدىن بېرى ئۈستى - ئۈستىلەپ چۈشۈۋاتقان بۇ سېلىقلارغا قارشى نۇرغۇن كۆتۈرۈلۈشلەر بولدى. لېكىن، بۇنداق كىشىلەردىن ئون نەچچىسىنىڭ پۇت - قولى باغلىنىپ شەھەرگە ئېلىپ كېتىلدى، بىرنەچچىسى ئېتىپ تاشلاندى، بىرنەچچىسى پۇت - قولىدىن ئايرىلىپ مەڭگۈلۈك مېيىپ بولۇپ قالدى. لېكىن، گومىنداڭنىڭ خەلققە سېلىۋاتقان كۈلپەتلىرىگە قارشى كۈرەش توختاپ - ئۈچۈپ قالغىنى يوق. شۇڭا، بۇ يېزىدا ھەر كۈنى ئېلىشىش بولۇۋاتاتتى. رازۋېدكىچىلار تازا سەپسېلىپ قارىغاندىن كېيىن، ئەسكەر تۇرۇۋاتقان قورۇنىڭ ئىككى قاناتلىق دەرۋازىسى ئوچۇق ئىكەنلىكىنى، ئىككى قاراۋۇلنىڭ دەرۋازىدىن كىرىپ - چىقىپ تۇرغانلىقىنى كۆردى.

نادەم دەرۋازىدىن كۆزىنى ئېلىپ مۇنداق دېدى:

— ئاۋۋال ئاۋۇ ئىككى مەخلۇقنى جايلايلى، بىرەر «تىل» نى قولغا چۈشۈرۈپ قانچىلىك ئادىمى بارلىقىنى ئېنىقلايلى، بەلكى باشقا يەردە يەنە ئادەملىرى باردۇر، ئۇنىمۇ ئۇقۇپ، ئاندىن ئەنۋەركامغا ئات سالدۇرۇش كېرەك، قانداق دەيسلەر؟

نادەمنىڭ دېگىنى بويىچە ئىش ئېلىپ بېرىلدى. باتىرغازى بىلەن جامالىدىن ئوڭ تەرەپ ياندىن، ئاراش بىلەن نادەم سول تەرەپتىن دەرۋازىغا شەپىسىز يەر بېغىرلاپ ماڭدى، قالغان رازېدكىچىلار سۇدىن چىقماي ئۆز ئورۇنلىرىدا تۇرۇشتى. . .

تاڭ قاراڭغۇسىدا قاتتىق ئېتىشىش بولدى. قىقاس - چۇقان، تاڭ - تۇڭ، گۈلدۈر - گۇمبۇرلەر يېزىنى تىترىتىۋەتتى. پۈتۈن يېزا ئويغىنىپ كەتتى. ئىتلارنىڭ ھاۋشىشلىرى، باللار-

نىڭ يىغلاشلىرى، ئادەملەرنىڭ غەم ـ ئەندىشىلىرى سۇبھى كۆ-
تۈرۈلگەندىلا توختىدى.

تاڭ ئاتتى، مەھەللە جانلاندى. ئۇششاق باللار، قىز ـ
يىگىتلەر، ھاسا تاياقلىق بوۋاي ـ مومايلار ئۆي ـ ئۆيلەردىن،
كوچا ـ كوچىلاردىن ئېقىپ كېلىپ يىغىلىشقا باشلىدى. ئۇلار
تەقەززا بولۇپ كۈتكەن بۇ پارتىزانلارنى ھاياجان بىلەن تەبرىك-
لەشتى. قىن ـ قىنىغا پاتماي كۈلۈشتى.

ئۇچىسىغا پاختىلىق تۇجۇركا، بېشىغا ئاق تېرە قۇلاقچا
كىيىپ، بېلىنى تاسما بەلۋاغ بىلەن باغلىغان ۋە بەلۋېغىغا يالدى-
ڭاچلانغان تاپانچا قىستۇرۇلغان ئەنۋەر نادەم بىلەن بىر مەيدانغا
يېتىپ كەلدى. غەلىبە شادلىقى بىلەن يايرىغان كىشىلەرگە
قاراپ ھاياجانلاندى. ئەنۋەر يوغان قارىياغاچ كۆتۈكىگە چىقتى.
پۈتۈن مەيدان گويا چىۋىن ئۇچسا ئاڭلانغۇدەك جىمىپ ھەممەيلەن
ئەنۋەرنىڭ ئاغزىغا قاراشتى.

ــ ئاتا ـ ئانىلار، ئاكا ـ ئۇكىلار، ھەدە ـ سى ـ
ڭىللار! ــ دېدى ئۇ ئايرىپ ـ ئايرىپ سۆزلەپ، ــ بىز
گومىنداڭ جاللاتلىرىدىن سۇلتانۇيس مەھەللىسىنى ئازاد قىل-
دۇق! بىز گومىنداڭنىڭ زۇلۇمىدىن قۇتۇلدۇق! ئەمدى پۈتۈن
خەلقىمىزنى بۇ زۇلۇمدىن قۇتۇلدۇرىمىز!...

مەيداندا قىقاس ـ چۇقان ياڭرىدى...

ــ ئالدىمىزدىكى توسالغۇلار سۈپۈرۈپ تاشلاندى، ــ
دېدى ئەنۋەر نادەمگە كەڭ مەيداندىن يېنىپ چىقىۋېتىپ، ــ
گومىنداڭ پۈتۈن ئەسكىرىنى ئىلقىغا ئاچىقىدۇ، بىز ئىلقا تاغلى-
رىدىكى پۈتۈن پارتىزانلار غۇلجا شەھىرىگە يۈرۈش قىلىمىز،
سىبىنىڭ «چاقماق» گۇرۇپپاڭ ئاۋۋال مېڭىشى مۇمكىن، تەييار-
لىنىپ تۇرۇڭلار.

ــ بىز تەييار! ــ دېدى نادەم خۇشاللىق بىلەن ئەنۋەرگە
قاراپ.

ئون يەتتىنچى باب

1

بىرنەچچە قېتىملىق ئېغىر مەغلۇبىيەتتىن كېيىن گومىند-
داڭ پۈتۈن كۈچى بىلەن نىلقىغا تاشلاندى. مانا شۇ چاغدا —
1944 ـ يىل 7 ـ نويابىر كۈنى «ئازادلىق» تەشكىلاتى قوزغى-
لاڭ كۆتۈرۈشنى قارار قىلدى.

بۇ تەشكىلات يازغان تەشۋىقات ۋەرەقىلىرى كوچىلارنىڭ
كۆرۈنەرلىك جايلىرىغا چاپلاندى. كۆزلىرىدىن ئوت يانغان كى-
شىلەر قىن ـ قىنىغا پاتماي گويا قېلىن يەر قاتلاملىرى ئارىسى-
دىن پارتلاپ چىقىشقا يول ئىزدىگەن ماگمىدەك چايقىلىپ، كو-
چىلاردا دۈر ـ دۈر يامراۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇلار قىستىلى-
شىپ ۋەرەقىلەر چاپلانغان يەرلەرگە ئولىشاتتى. ئۆز ھاياجىنىنى
باسالمىغانلاردىن، بىرى كىشىلەرنى خۇددى كۈرەشكە چاقىرغان-
دەك تەشۋىقات ۋەرەقىسىنى ئۈنلۈك ئوقۇشقا باشلىدى:

«قېرىنداشلار!

گومىنداڭنىڭ شەپقەتسىز زۇلمى چىداپ تۇرغۇسىز دەرى-
جىگە يەتتى. بېشىمىزنى كۆتۈرۈپ زوراۋانلىققا قارشى تۇرىدى-
غان ۋاقىت كەلدى! باشنى كۆتۈرۈش — قوزغىلىش دېمەك-
تۇر. قولغا قورال ئېلىپ قانلىق كۈرەش قىلماي ئازادلىققا
چىققىلى بولمايدۇ. دۈشمەندىن قورقماسلىقىمىز كېرەك.
ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز ۋە ئەجدادلىرىمىزنىڭ قەھرىمانلىقى ۋە ئەر-
كىنلىكنى سۆيۈش روھى بىزنى ئىلھاملاندۇرماقتا. . . ھەر مىل-

لەت خەلقى بىر نىيەت، بىر ئارزۇ يولىدا كۈرەشكە ئاتلىنايلى...»
بۇ سۆزلەردىن ئىلھاملانغان ئوقۇغۇچى تەشۋىق ۋەرەقىنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ئىتتىك ئوقۇماقتا ئىدى. كىمدۇر بىرى ئۇنىڭغا ۋارقىرىدى:
— ئالدىرىماي دانىمۇ دانە قىلىپ ئوقۇ!
ئۇ داۋاملاشتۇرۇپ ئوقۇدى:
«... دۈشمەن مەغلۇبىيەتلىك كۈنلىرى قانچە يېقىنلاشـ قانسېرى شۇنچە تېپىرلىماقتا، ياۋۇزلۇقىنىڭ كۈندىن ـ كۈنگە ئېشىۋاتقانلىقى ياۋۇزلارنىڭ يوقىلىشىدىن بىشارەت بەرمەكتە. ئىلقا قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ گومىنداڭ قوشۇنلىرىنى تۈركۈم ـ تۈركۈملەپ يوقىتىشى بۇنىڭغا ئىسپات! دۈشمەن ھالاكەتلىك تەقدىرىدىن ھەرگىز قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ! بىز چوقۇم غەلىبە قىلىمىز!
قوزغىلايلى قېرىنداشلار!
ئازادلىق سېپىگە ئۇيۇشايلى قېرىنداشلار!
قولىمىزغا قورال ئالايلى قېرىنداشلار!
يوقالسۇن گومىنداڭ!
ياشىسۇن ئىنقىلاب!»
توپلاشقان كىشىلەرگە قاراپ بىر توپ قوراللىق چېرىكلەر يىراقتىن يۈگۈرۈشۈپ كەلدى. كىشىلەر گويا ئۇلارنى كۆرمىگەندەك پىسەنت قىلماستىن ئۆز ئورۇنلىرىدا تۇرۇشاتتى. كوچا تاملىرىغا، سىم تاناپ تۈۋرۈكلىرىگە مۇنداق تەشۋىقات ۋەرەقىلىرى چاپلىنىۋاتقىنىغا ئىككى ئاي بولۇپ قالدى. بۇ ۋەرەقىلەر قانچىلىك يىرتىلىپ تۇرسا، شۇنچىلىك چاپلىناتتى، كۆپىيىپ تۇراتتى. ھۆكۈمەت قانچىلىك چارە ـ تەدبىرلەرنى قوللىنىپمۇ ئۇنى توختىتىپ قالالمىدى. بۇ ھال خەلقنىڭ ئارزۇلىرىنى ئىـ شەنچكە ئايلاندۇردى. ھازىرقى خەلق بىر ئاينىڭ ئالدىدىكى خەلق ئەمەس ئىدى. ئۇ چاغلاردا چېرىكلەر كىشىلەرنى قوغلىسا

قاچاتتى ياكى قېچىپ كېتىپ، يەنە قايتىپ كېلىپ توپلىشاتتى. هازىرچۇ؟ قاچمايدۇ، چېرىكلەرگە نەپرەتلىك سۆزلەرنى ياغدۇ-رالايدۇ، قۇرۇق قوللىرىغا قارىماي ئۇلارغا ئېسىلىدۇ، ئېلىشىدۇ. بۇ هال پۈتۈن شەهەر كوچىلىرىدا ئومۇملىشىپ قالدى. شۇڭا، قوزغىلاڭچىلار رەهبەرلىكى هەرىكەتنى جىددىيلەشتۈ-رۈش، تېزلەشتۈرۈشكە كىرىشتى.

چوڭ ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان ئۇستەلنى چۆرىدەپ يەتتە كىشى ئۆرە تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بۇغداي ئۆڭلۈك، قىرقىما قارا بۇرۇتلۇق، خۇشخۇي كىشى — ئەخمەت-چان قولىدىكى قېرىنداش بىلەن ئۇستەلگە يېيىلغان غۇلجا خەرد-تىسىگە قىزىل ئىستىرېلكىلارنى قويماقتا ئىدى. ئۇنىڭ يېنىدا ئابدۇكېرىم ئاباسوف خەرىتىگە كۆز ئۇزمەي قاراپ تۇراتتى. ئۇلار بىر سائەتتىن بېرى مۇزاكىرە قىلىپ، شەهەرنىڭ ئەڭ دەسلەپ هۇجۇم قىلىدىغان نۇقتىلىرىنى بەلگىلەۋاتاتتى. كۈننىڭ خېلىلا سوغۇقلىقىغا قارىماي، ئۇلار چاپىنىنىڭ ئىزمىلىرىنى يېشىۋەتكەن، بىردەم ئۇياقتىن - بۇياققا ماڭاتتى، بىردەم خەرد-تىگە قارايتتى. ئۇلار هەممىسى جىددىيلەشكەنىدى. ئېلىنغان مەلۇماتنىڭ تازا ئېنىق بولۇشىنى قايتا تەكشۈرۈشكە كەتكەن كىشى ئۆيگە كىردى - دە، دوكلات قىلدى.

— مەلۇمات تۇنۇگۇنكىگە ئوخشاش: گومىنداڭ قوشۇنلى-رىدىن نىلقىغا يۆرۈش قىلىپ كەتكىنى بەش مىڭ ئۆپچۆرىسىدە، غۇلجىدا قالغىنى 382 - پولكنىڭ ئىككى باتالىيونى، 4 - پولكنىڭ بىر باتالىيونى، ئاۋىئاتسىيە مەكتىپىنىڭ ئوقۇغۇچىلى-رىدىن بولۇپ جەمئىي بىر مىڭ بەش يۈز - بىر مىڭ ئالتە يۈز ئەتراپىدا، بۇلار ئايرودروم، باش ساقچى ۋە شەهەرنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى گازارمىغا توپلاشقان، ئاز بىر قىسمى ئىلى قوماندانلىق شتابىدا تۇرۇۋاتىدۇ.

دوكلات قىلغۇچى كىشى ئالدىرىماي، رەقەملەرنى ناهايىتى

ئېنىق قىلىپ مەلۇم قىلدى.

— دېمەك، مەلۇمات ئىشەنچلىك بولدى، — دېدى ئەخ-مەتجان قاسىمى، ئۇ قولىدىكى قېرىنداش بىلەن خەرىتىنىڭ بىرقانچە يېرىگە كۆرسەتكۈچ بەلگىسىنى قويىدى - دە، مۇنداق دېدى:

— غۇلجىدىن بىر قىسىم قوزغىلاڭچىلار ئىلقىغا كەتكەن، بىز تېخى ئاجىز، ئىلقا قوزغىلاڭچىلىرى ھازىرغىچە يېتىپ كېلەلمەيۋاتىدۇ. ئۇلار يول بويى مۇشەققەتلىك جەڭلەرنى قىلى - ۋاتىدۇ، — ئۇ دۈشمەنلەر بىلەن كۈچ سېلىشتۇرمىسى جەھەت-تە بىرنەچچە ھەسسە تۆۋەن تۇرغان قوزغىلاڭچىلارنىڭ ھەرىكەت-لىنىش يوللىرىنى كۆرسىتىپ سۆزلىمەكتە ئىدى، — بىز گومىنداڭچىلار توپلاشقان چوڭ ئورۇنلارغا ھازىرچە ھۇجۇم قىلـ-مايمىز، ئاساسى ئاجىز ئورۇنلارغا، كېيىنكى چوڭ كۆلەملىك ھۇجۇملىرىمىزغا يول ئاچىدىغان ئورۇنلارغا ئاۋۋال ھۇجۇم قىـ-لىمىز. قېنى، بىز مۇشۇنداق ھۇجۇملارنى باشلايـلىچۇ، ئـويغانغان خەلقىمىز خۇددى ئۇلغايغان قىيانەك سېپىمىزگە كەينى - كەينىدىن كېلىپ قوشۇلىدۇ. چۈنكى، خەلقىمىز ئىنـ-قىلاب قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلدى. چۈشەندى، بې-شىغا چۈشۈۋاتقان كۈلپەتلەرنى مۇشۇنداق ئىنقىلاب بىلەن يەر بىلەن يەكسان قىلىدىغانلىقىنى بىلدى. بىز ئىنقىلاب قىلىشقا ھەقلىقمىز، بىز ھەققانىي ئىش قىلىۋاتىمىز، جاندىن كەچسەك كېچىمىزكى، بۇ يولدىن ئەمدى يانمايمىز! چۈنكى بىز زۇلۇمغا قارشى ئىنقىلاب قىلىشقا جۈرئەتلىك خەلق! يولداشلار مەن ھازىر ۋەزىپىلەرنى تەقسىم قىلىمەن.

ئۇ خەرىتىدىكى كۆرسەتكۈچ بەلگىلىرى قويۇلغان ئورۇنلار-نى ئېنىق كۆرسىتىپ تۇرۇپ، تەقسىملەنگەن ۋەزىپىلەرنى بىر - بىرلەپ ئېلان قىلدى:

— ئاباسوف گۇرۇپپىسى لىۇ بىندېنى تىرىك تۇتۇشقا

ماڭىدۇ. مەن بىر ئىشنى قىستۇرۇپ ئۆتەي: ئابدۇكېرىم قاتار-
لىق بىرنەچچە كىشىلىرىمىزنى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى قولغا ئال-
ماقچى بولغاندا، چەت ئەلگە قېچىپ چىقىپ كەتكەنىدى. ئۇلار
ئالتىنچى نويابىر كۈنى كېلىپ، شەھەرنىڭ سىرتىدىراق ھەم
ئاھالىسى شالاڭ ئالتە شوئار مەھەللىسىدىكى روزاخۇننىڭ قورۇ-
سىغا چۈشتى. روزاخۇننىڭ قورۇسى بىزنىڭ ھازىرقى مەخپىي
شتابىمىز. ئېلىنغان مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ليۇ بىندى ئۆيىگە
ئوغرىلىقچە بارىدىكەن، ئۇ ھازىر بۇرۇنقىدىن نەچچە ھەسسە
قۇۋۇلىشىپ كەتكەن، ئاشكارا يۇرەلمەيدىغان بولۇپ قالغان. بىر
كۈن باش ساقچى ئىدارىسىدە ياتسا، بىر كۈن ۋالىي مەھكىمىسى-
دە ياكى بولمىسا يېرىم كېچىدە ئۆيىگە بېرىۋېلىپ ئۆزىنى كۆر-
سەتمەي يوشۇرۇنۇپ يۈرىدىكەن، ئۇ ئەندىشىلىك، ۋەھىمىلىك،
ئالاقزادىلىك ھالغا چۈشۈپ قالغان. خەلق ئالدىدا گۇناھقا بوغۇل-
غان ئادەملەرلا مۇشۇ ھالغا چۈشۈپ قالىدۇ ھەم ئۇنىڭ خاتىرجەم
كۈنىمۇ بولمايدۇ. ئۇنى ئىمكانقەدەر تىرىك قولغا چۈشۈرۈش،
خەلقنىڭ سوتلىشىغا تاپشۇرۇش كېرەك! شۇنى چۈشىنىش كې-
رەككى، تىرىك قولغا چۈشسە، خەلقنىڭ قوزغىلاڭغا بولغان
ئىشەنچى ئاشىدۇ. ئەگەر ۋەزىيەتتە باشقا ئۆزگىرىش بولمىسا،
ئاباسوف گۇرۇپپىسى يەنە تېزلا توپادەڭ تۈرمىسىنى ئازاد قى-
لىپ، مەھبۇسلارنى بوشىتىدۇ. ئۇ يەردە نىلقا قوزغىلاڭچىلىرى-
نىڭ ئادەملىرى بار. سىز، — دېدى ئۇ يېنىدىكى بىر كىشىگە
بۇرۇلۇپ، — شەھەرلىك ساقچىغا سېپىل ياقىسى تەرەپتىن
كېلىپ تېگىپ تۇرىسىز، قارشىلىق كۈچلۈك بولمىسا، ئىشغال
قىلىشىڭىز مۇمكىن، ئاۋۋال ئۇنىڭ ئىچىدىكى ئەھۋاللارنى كۆزد-
تىش كېرەك. سىز، — دەپ ئۇ يەنە بىر كىشىگە ئېيتتى، —
دۈشمەننىڭ چارلاش قىسىملىرىنى ئىسكەنجىگە ئالىسىز ۋە يوق
قىلىسىز. بىز ئۈچ دەرۋازا مەھەللىسىنى ئىشغال قىلىپ، كەل-
گۈسىدە گومىنداڭنىڭ قوماندانلىق شتابىغا ھۇجۇم قىلىشنىڭ

يولىنى ئاچىمىز.

بىرنەچچە كۈندىن بېرى بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان بۇ كىشىلەر يۈكلەنگەن ۋەزىپىلەرنى ئىجرا قىلىش ئۈچۈن بۆلۈمدىن بىر - بىرلەپ چىقىپ كېتىشتى.

2

مەغلۇبىيەت گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنى ئالاقزادىلىككە سېلىپ قويدى. گومىنداڭنىڭ غۇلجىدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرىنىڭ قوماندانى تېلېفون يېنىدىن نېرى كەتمىدى. ئۇ ئۈرۈمچىدىن ياردەم كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتمەكتە ئىدى.

گومىنداڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ ئۆڭسۈلى ئۆچۈپ، دېمى ئىچىگە چۈشۈپ تېخىمۇ سەپرالىشىپ كەتتى. ئادەم تۇتىدىغان كۆك ماشىنىلارنىڭ ئۈنى ئۆچمەيدىغان بولدى. بۇنداق ھەرىكەت قايسى كۈنى قوزغىلاڭچىلار توپادەڭ تۈرمىسىنىڭ بىرنەچچە چېرىكلىرىنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈپ، ئۆز ئادەملىرىنى قۇتقۇزۇپ ئېلىپ كەتكەندىن كېيىن تازا ئەۋج ئالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە قوزغىلاڭچىلار كېچىلىرى شەھەر ئىچىدىكى بەزى گومىنداڭ ئورگانلىرىغا تەگكەندىن كېيىن، بىردەمدىلا غايىب بولۇپ كېتىپ، ھۆكۈمەتنى ئالاقزادىلىككە سېلىۋەتكەنىدى. شۇڭا، گومىنداڭنىڭ بىر كۆزەتچى ئايروپىلانى ئۇلارنى كەينىدىن قوغلاپ، ھېچ يەردىن ئىز - دېرىكىنى ئالالمىدى. شۇ ئاچچىقىغا پايلىماي، جىرغىلاڭدا پادا - پادا بولۇپ ئوتلاپ يۈرگەن كالىلارنى ئوققا تۇتۇۋېتىپ ياندى. يۈز بېرىۋاتقان بۇ ئالامەتلەرگە قاراپ كىشىلەر: «توۋا، مۇنداقمۇ ھۆكۈمەت بولىدىكىنە، بۇلارنىڭ بېشى ئايلىنىپ قالغانمۇ نېمە...» دېيىشتى.

كوچىلاردا ئەسكەرلىك چۈشكەن ماشىنىلار چىرقىرىشىپ ئۇياقتىن - بۇياققا چېپىشاتتى. «توپلانماڭلار، تارقىلىڭلار،

كوچىلارغا چىقماڭلار. . . » دېگەن تەشۋىقاتلار قۇلاقنى ياراتتى.
كۇلۇبلاردا يىغىن ئېچىش، بازارلاردا توپلىنىش، مەسچىتلەرگە
كىرىپ ناماز ئوقۇش مەنى قىلىندى.
لېكىن، كىشلەر كەينى - كەينىدىن كېلىپ، ئۆزلىرىنى
ئىنقىلابقا بېغىشلىغانلىقىنى، قولىغا قورال ئالمىغۇچە يانمايدى-
غانلىقىنى بىلدۈرمەكتە ئىدى. ئۈچ دەرۋازىنىڭ چوڭ كوچىسى-
دا، ھەرقايسى يان كوچىلارنىڭ دوقمۇشلىرىدا گومىنداڭنىڭ
سۇر كىيىملىك ئۆلۈكلىرى ياتاتتى. ھەر خىل كىيىملىك قو-
راللىق قوزغىلاڭچىلار كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى دەرەخلەرنى
دالدا قىلىپ، يوشۇرۇن ھەرىكەت بىلەن ساي تەرەپكە ئاقاتتى.
شۇ چاغدا بىردىنلا قىقاس چىقىپ كەتكەندەك گۇرۇلدىگەن ئاۋاز
ئاڭلاندى. قىزىق ئىش، بۇ نېمە ئاۋازدۇر؟ ئۇ يەر - بۇ يەردە
ئېتىشىشلار بولۇۋاتقان، كوچىلاردا خاتىرجەم ئىشەنچلىك ماڭ-
غىلى بولمايدىغان پەيتتە، گومىنداڭچىلار تەرىپىدىن مەجبۇرىي
ئەسكەرلىككە ئېلىنغان يەرلىك بالىلاردىن ئىككى يۈزدىن ئۇ-
شۇقراقى رەتلىك تىزىلىپ تاش يول بويلاپ قورالسىز ھالدا
مەشىق قىلىپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇلارنىڭ ئۈچىسىدا سوغۇقنىڭ
خېلى قاتتىقلىقىغا قارىماي، غەلۋىردەك ماتانى كۆلدە بوياپ
تىكتۈرۈلگەن شىم - تۇجۇركا، پۇتىدا خەي بولۇپ، گومىنداڭ-
نىڭ ئىككى ئوفىتسېرى ئۇلارنى باشقۇرۇپ كوماندا بېرىپ كې-
لىۋاتاتتى. كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدىن تاراسلاپ ئېتىلغان ئاپ-
تومات ئوقى ئىككى ئوفىتسېرنى شۇئان يىقىتقاندا، يېڭى ئەس-
كەرلەر نېمە قىلارىنى بىلمەي ھودۇقۇپ قالدى.
بۇ ھالقىلىق پەيت ئىدى. پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن
قوزغىلاڭچىلاردىن بىرى چاققانلىق بىلەن ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەل-
دى:
— قېرىنداشلار! قورقماڭلار، ھودۇقماڭلار، بىز ئۆز
ئادەملەر، — بىر قولىدا ئاپتومات تۇتقان، بېلىدىكى كە-

مەرگــە بــومبىلار ئــېــسىلغان كىشى جاراڭلىق ئاۋازدا سۆزلە-
مەكتە ئىدى، ـــ گومىنداڭغا قارشى ئىنقىلاب باشلاندى، خەلق
تەۋرەپ كەتتى! . . . ئەگەر خالىساڭلار مەن بىلەن شتابقا مې-
ڭىڭلار!

ئۇلار ئاببابىسوفنىڭ قىسقا سۆزىنى ئاڭلاپلا خۇددى شۇ سۆز-
نى كۇتۇپ تۇرغاندەك ۋارقىرىشىپ كەتتى:

ـــ هۇررا! هۇررا! . . .

ـــ جېنىمىز پىدا، هۇررا! . . .

ـــ بۇ كىيىمىڭلار بولمايدۇ، بىزنىڭ يىگىتلىرىمىز سە-
لەرنى دۈشمەندىن پەرقلەندۈرەلمەيدۇ، يۈرۈڭلار، شتابقا بارايـ-
لى، ـــ دېدى ئابدۇكېرىم كۆلۈمسىرەپ.

ئىنقىلابقا قوشۇلۇۋاتقان قورالسىزلارغا قورال تارقىتىپ
بېرىش ـــ شتابنىڭ بېشىغا چۈشكەن چوڭ غەم ئىدى. ئۇلارنى
قوراللاندۇرماي بولمايتتى، بىراق قورال يېتىشمەيتتى. قوزغى-
لاڭچىلار بۇيرۇق بويىچە كوچا - كوچىلارغا تارقالدى. چوڭ
كوچىلارنىڭ، يان كوچىلارنىڭ دوقمۇشلىرىدا، كۆۋرۈك باشلى-
رىدا قاراۋۇللۇق قىلىۋاتقان دۈشمەنلەرگە يوشۇرۇن زەربە بې-
رىپ، ئۇلارنىڭ قوراللىرىنى تارتىۋالماقتىن ئۆزگە ئامال يوق
ئىدى، هەم بۇ ئاسان ئىدى.

دەل مۇشۇ ۋاقىتتا نىلقا قوزغىلاڭچىلىرى غۇلجىغا هۇجۇم
قىلىپ كىرىش بۇيرۇقىنى ئېلىپ ماڭغاندا، يولدا گومىنداڭنىڭ
بىر بۆلۈك قىسىملىرى تاغدىن چۈشۈپ ئۇلارنىڭ ئالدىنى تورد-
ۋالغانىدى. دۈشمەن بىلەن ئاۋۋال ئەكبەر باتۇر ئەترىتى ئۇرۇش-
قا كىردى. لېكىن، كۈچ سېلىشتۇرمىسى جەھەتتە دۈشمەن
ئۈستۈن ئىدى، شۇڭا ئوڭۇشلۇق جەڭ قىلالمىدى. ئارقىدىن
غېنى باتۇر ئەترىتى، ئوسمان ۋە نۇرۇملار ئەترىتى ياردەمگە
كېلىپ، قاتتىق جەڭ بولدى. دۈشمەن نۇرغۇن ئۆلۈكلىرىنى
قالدۇرۇپ چېكىنىپ كەتتى. ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟

ئۇلارنى قوغلاپ ئۈزۈل - كېسىل يوقىتىش كېرەكمۇ ياكى بولدى قىلىش كېرەكمۇ ۋە ياكى بىر قىسىم ئەترەتلەر قېلىپ، قالغانلىرى شەھەرگە يۈرۈش قىلىش كېرەكمۇ؟ شەھەرگە بەلگىلەنگەن ۋاقىتتا كىرىش زۆرۈر ئىدى. كېچىكىپ قالماسلىق ئۈچۈن، ئەترەتلەر تولۇق يولغا چىقتى.

بۈگۈن تاڭغا يېقىن تۇيۇقسىز ئېتىلغان ئوقلار پۈتۈن شەھەر خەلقىنى ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىۋەتتى. ئۇندەرشىپ ئويغانغان كىشىلەر ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازىغا قاراپ خېلىدىن بېرى كوچىلارغا چاپلانغان تەشۋىقات ۋەرەقىسىدىكى گەپلەرنىڭ بۈگۈن ھەقىقەتكە ئايلانغانلىقىغا ئىشەندى.

تاڭ ئاتقاندىن كېيىن ئېتىشىشلار بىر ئاز پەسلەپ قالسىمۇ، دۇكانلار ئېچىلماي، سودا - سېتىق توختىدى. ھەر كۈنلۈكى ئىش ئىزدەپ چوڭ كۆۋرۈككە كېلىدىغان مەدىكارچىلار كۆرۈنمىدى. ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئىش ئورۇنلىرىغا ماڭالمىدى. ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار مەكتەپلىرىگە بارمىدى. ھەر كۈنى ئەتىگەنلىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالدىدا چىقىرىلىدىغان گومىنداڭنىڭ ئون ئىككى بۇرجەكلىك بايرىقىمۇ ئۇزۇن موما ياغاچنىڭ ئۇچىغا چىقالماي قالدى.

نېمە ئەھۋال بولغانلىقىنى ئادەملەر ئەتىسى بىلىۋېلىشتى. كېچە نىلقا پارتىزانلىرى غۇلجا شەھىرىگە ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ كىرگەن. غېنى باتۇر، پاتىخ مۇسلىموف، سېيىت ھەم ئوسمان ئىبراھىموف، نۇرۇم ئوبۇلوف، ھۇشۇرەم مەمەتوفلار رەھبەرلىكىدىكى ئەترەتلەر غۇلجا شەھىرىنىڭ غەربىي ھەم شەرقىي تەرىپىدىن كىرىپ غۇلجا قوزغىلاڭچىلىرى بىلەن قوشۇلغانىدى. جاسارەتلىك ئىككى قوزغىلاڭچى قوشۇنىنىڭ قوشۇلۇشى گويا ئىككى ھەيۋەتلىك دەريانىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ئۇلۇغ ئېقىنغا ئايلاندى. ئەمدى شتابنى ئالتە شوئار مەھەللىسىدىكى مەخپىي ئورۇندىن شەھەر ئىچىگە يۆتكەش زۆ-

رۇر بولۇپ قالدى. شتابنى يۆتكەش، ئارقا سەپ خىزمىتى ھەم پارتىزانلارغا كىيىم - كېچەك، ئوزۇق - تۈلۈك يەتكۈزۈپ بېرىش زەيىندىنگە تاپشۇرۇلدى. ئالتە شوئار مەھەللىسى بىلەن ئۈچ دەرۋازا مەھەللىسى ئارىلىقىدىكى ئۆستەڭ بويىدىكى چوڭ قورۇغا پارتىزانلارنىڭ ۋاقىتلىق شتابى جايلاشتى. كىشىلەر تېخىمۇ جانلاندى، پارتىزانلارغا ئاتاپ داش قازانلار ئېسىلدى، خىزمەت قىلغۇچىلار پۇت - پۇتىغا، قول - قولىغا تەگمەي يۈگۈرۈشمەكتە ئىدى. بىرى ئوتۇن ياراتتى، بىرى سۇ توشۇيتتى، بىرى قازان - قومۇچلارنى يۇياتتى؛ بىر ياقتا قازاقلار ئەكىرگەن ئۆكۈز - قويلار سويۇلسا، بىر ياقتا شىۋەلەر ئەكىرگەن تاغار - تاغارلاپ گۈرۈچلەر يۇيۇلماقتا ئىدى؛ يەنە بىر تەرەپتىن ماشىنىچىلار، تۇماقچىلار ئېلىپ كەلگەن پاختىلىق چاپان، كالتە جۇۋا ھەم قۇلاقچىلار بىر ئۆيگە توشۇلۇۋاتاتتى؛ بەزىلەر ئۆزلىرىنىڭ مىنىشلىك ئاتلىرىنى پارتىزانلارغا ھەدىيە قىلماقتا ئىدى. بولا ئەمەس يېقىن مەھەللىلەردىن، ھەتتا گومىنداڭ ئىشغالىيىتىدىكى جايلاردىن پارتىزانلار ئۈچۈن چېلەك - چېلەكلەپ سۈيۈقئاش، چۈچۈرىلەر، قازان - قازانلاپ پولۇلار ئېلىپ كەلگۈچىلەر كۆپەيمەكتە ئىدى. شۇ تاپتا كىشىلەر ئۆزىنىڭ پۈتۈن تەئەللۇقاتىنى مۇشۇلارغا سەرپ قىلىۋاتقاندەك قىلاتتى.

ئابدۇكېرىم ئابباسوفنىڭ چاقىرىشى بىلەن بۆلۈمگە كىرگەن نىزامىدىن ئۇستەل يېنىدىكى يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇققا ئولتۇردى. ئابدۇكېرىم تېز - تېز يېزىۋاتقان خېتىنى تۈگەتتى - دە، ئۇنىڭغا قاراپ دېدى:

— كۆردىڭىزمۇ خەلقنىڭ تەۋرەپ كەتكىنىنى، ئۇلارنىڭ بۇ قوللىشى جەڭچىلىرىمىزگە كۈچ، ئىلھام ۋە زور مەدەت بولماقتا. نىزامىدىن ئەپەندى، مۇشكۈل ۋەزىپىلەر ئالدىمىزدا تۇرۇپتۇ، سىزنىڭ قىسملىرىڭىزنىڭ ۋەزىپىسىمۇ ئېغىر.

— ئەلۋەتتە، — دېدى نىزامىدىن جىددىي هالدا، — تاغلاردا قىلىنغان ئۇرۇشتىن بۇ يەردىكىسى قىيىنراق بولۇشى مۇمكىن.

— شۇنداق، تاغدىكى ئۇرۇشلاردا دۈشمەنلىرىمىز بىزنى ئىزدەپ ئالدىمىزغا مانا مەن دەپ كېلەتتى، ئەمدى بىز ئالدىغا بارىمىز. ئاساسىي ئىشقا كېلەيلى، — دېدى ئابدۇكېرىم جىددىي تۇردە، — هازىر بىز ئالىدىغان ئىككى قورغان بار. بىرى، ۋىلايەتلىك باش ساقچى، يەنە بىرى، سىلىگبۇ، مۇشۇ ۋەزىپىنى ئوڭۇشلۇق ئورۇندىساق، قالغانلىرىنىڭ ئىشى ئاسانراق، — ئۇ قوشۇمىسىنى تۇرۇپ نىزامىدىنغا قارىدى. نىزامىدىن خىيالچان كۆزلىرىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ جىم ئولتۇراتتى. ئابدۇكېرىم سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئالدى بىلەن باش ساقچىغا هۇجۇم قىلىش قارار قىلىندى، تۇرمىدىكى مەھبۇسلارنى تېزلىك بىلەن ئازاد قىلىش كېرەك. ليۇ بىندې هازىر ئاساسەن باش ساقچىدا تۇرۇۋاتىدۇ، ئۇنى تىرىك تۇتۇشقا مۇمكىنچىلىك بولمىدى، هۇجۇمدىن بۇرۇن ئۇنى ئېتىش لازىم. ئەگەر ئاتقان ئوقىمىز زايە كەتمىسە بۇ باش ساقچى ئۇچۇن قاقشاتقۇچ زەربە بولىدۇ، ئۇلار پۇتى كۆيگەن توخۇدەك بىر هالغا چۈشىدۇ - دە، بىزنىڭ ئۇ يەرنى ئېلىشىمىز ئاسانلىشىدۇ.

— توغرا، — دەۋەتتى نىزامىدىن چارىدىن قانائەتلىنىپ جىددىي هالدا، — ئۇ چاغدا باش ساقچى چوڭ تىرىكىدىن ئايرىلىپ بىر قانىتى سۇنىدۇ - دە.

— شۇنداق، بۇ هەم بىزنىڭ هۇجۇمىمىزنىڭ بىرىنچى غەلىبىسى بولۇپ قالىدۇ.

شەھەرگە كىرگەن پارتىزانلارنىڭ قىلىۋاتقان ئۇرۇشلىرى ئۆزىنىڭ تېزلىكى، جىددىيلىكى بىلەن تاغلاردىكى ئۇرۇشلاردىن پەرقلىنىپ تۇراتتى. بۇ يەردە مىنۇت - سېكۇنتنىمۇ قولدىن بېرىپ قويۇشقا بولمايتتى. چۈنكى، هازىر شۇ نەرسە ئايان

بولۇۋاتاتتىكى، بىر مىنۇتنىڭ بىھۇدە ئۆتۈپ كېتىشى تۈرمىلەردىكى قانچىلىغان مەھبۇسلارنىڭ ئەزىز جانلىرىغا بېرىپ تاقىلىۋاتاتتى.

— رازۋېدكا ئىشىدا سىزنىڭ رازۋېدكىچىلىرىڭىز مۇشكۇل ۋەزىپىلەرنى ئىجرا قىلىپ، خېلىلا تەجرىبىلىك بولۇپ قالدى، — دېدى ئابدۇكېرىم ئويلىنىپ، — ھېلىقى يېزىلىق يىگىتنىڭ ئېتى نېمىدى؟

— نادەم.

— ھە، نادەمنىڭ «چاقماق» گۇرۇپپىسىغا ئىككى ۋەزىپە تاپشۇرماقچىمەن. بىرى، ئالدى بىلەن ليۇ بىندېنى ئېتىش، يەنە بىرى، ۋىلايەتلىك باش ساقچىغا ھۇجۇم قىلىشنىڭ ئەپلىك ئورنىنى كۆزىتىش، قانداق دەيسىز؟

— تولۇق ئورۇنداشقا بولىدۇ! — دېدى نىزامىدىن قەتئىي ھالدا.

— ئۇنداق بولسا، دەرھال ئورۇنلاشتۇرۇڭ!

نىزامىدىن ئابدۇكېرىم ئاباسوفنىڭ بۆلۈمىدىن چىقتى - دە، ئىككىنچى ئەترەتنىڭ كوماندىرى ئەنۋەرنى چاقىرىپ، ئابدۇكېرىم بىلەن كېلىشكەن ئىشلارنى ئۇنىڭغا ئۇقتۇردى.

— ۋەزىپىنىڭ جىددىيلىكىنى تولۇق چۈشەندىڭمۇ؟

— تولۇق چۈشەندىم.

نىزامىدىن ئويلىنىپ دېدى:

— سەن ليۇ بىندېنىڭ كىملىكىنى بىلەمسەن؟

— ئازراق ئاڭلىغان.

— ھە، ليۇ بىندې خەلقىمىز ئالدىدا قاتمۇ قات جىنايەتكە بوغۇلغان بىر قانخور! ئۇ بىزنىڭ ئىنقىلابىمىزنى «ئىلى ۋەقەسى» دەپ ئاتىۋالغان. ئۇ ئىنقىلابىمىزنى بۆشۈكىدىلا تۇنجۇقتۇرۇۋېتىش ئۈچۈن ئۈرۈمچىدىن ئالاھىدە يارلىق بىلەن كەلگەن. ئۇ، ئۆلكىلىك ساقچىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، يېقىندىن بېرى

ئىلىدا يۈز بېرىۋاتقان ئادەم تۇتۇش، قىيناش، ئۆلتۈرۈش ـ چېپىش، ئېتىشىشلارنىڭ پىلانلىغۇچىسى ھەم ئاتامانى!

ئەنۋەر بېلىدىكى كەمەرنى چىڭىتىپ، قەددىنى رۇسلاپ قويدى. ئۇ ھازىرلا ھۇجۇمغا ماڭىدىغاندەك جىددىيلەشكەنىدى.

— ئاۋۋال ليۇ بىندېنىڭ يېتىپ قوپىدىغان، ماڭىدىغان كوچىسىنى، ئاندىن باش ساقچىغا ھۇجۇم قىلىشنىڭ بىز ئۇچۇن قولايلىق، ئەپلىك ئورنىنى رازۋېد قىلىش كېرەك.

— رازۋېدكىچىلىرىمىز ھەممىگە تەييار، — دېدى ئەنۋەر بېشىنى ئىشەنچلىك سىلكىپ.

— قېنى ئەمىسە، چاقماق گۈرۈپپىسىنى چاقىر ـ دە، ۋەزىپىلەرنى بىر ـ بىرلەپ تاپشۇرۇپ دەرھال يولغا سال.

3

نادەم، باتىرغازى، ئىسھاقلار تاڭ ئالدىدىكى قاراڭغۇلۇقتا، باش ساقچىغا ئېلىپ چىقىدىغان يان كوچىلارنىڭ بىرىدە ئەپلىك جايغا ئورۇنلاشتى، تاڭ ئېتىشنى ۋە ليۇ بىندېنىڭ چىقىشىنى كۈتۈپ تۇردى.

ۋاقىت ئۆتمەكتە ئىدى.

— بىز ئاتىدىغان ئادەم كىچىك ئادەم ئەمەس، — دېدى نادەم ئاستا پىچىرلاپ، — ئۇ چوڭ ئەمەلدار، لېكىن چوڭ ئەمەلدارنىڭ ئەجىلى بىزنىڭ قولىمىزدا، شۇنچىلىك چوڭ ئەمەلدارنى بىز ئاتىمىز، بىزگە شۇنچە چوڭ ھوقۇقنى كىم بەردى؟ خەلق قوللاۋاتقان ئىنقىلاب بەردى! شۇنداق ئەمەسمۇ؟!

ھاياجانلانغان ئىسھاق دەرھال سۆز قىستۇردى:

— گومىنداڭنىڭ ھەرقانچە چوڭ ئەمەلدارىمۇ، ھازىر بىزنىڭ ئالدىمىزدا ھېچقانچە نېمە ئەمەس، ئۇ ھازىر چىرىلدىغان ھاشارات، ئۆلەرمەن قۇرت!

— مانا بۇ ئىنقىلابنىڭ كۈچى، بۈگۈن شۇنچە چوڭ ئەمەلدارمۇ بىزگە ھېچقانچە نېمە ئەمەس بولۇپ قالدى. تۈنۈگۈنلا بىز يامان قورساق شاڭيوغا قاپاق كۆتۈرۈپ قارىيالمايتتۇق، گالۋاڭ خوتۇنلىرىنىڭمۇ ئېغىزىدىن چىققان بىر ئېغىز گەپ بىزنىڭ يۈرۈش - تۇرۇشىمىزنى بەلگىلەيتتى، ھەتتە دەلدۈش باللىرىمۇ بېشىمىزدا ياڭاق چاقاتتى، گەجگىمىزگە مىنەتتى، ئىرغىتىپ تاشلىيالمايتتۇق. ھازىرچۇ؟ ئۇلارنىڭ دۈمبىسىدىن ئىس چىقىدىرىشقا جۈرئەت قىلىپ تۇرۇپتىمىز، مانا بۇ ئىنقىلاب بەرگەن ھوقۇق! — دېدى نادەم ھاياجان بىلەن.

— شۇنداق، مىلتىق قولىمىزدا، ئەمدى ئۇنىڭدىن چوڭدىنىمۇ ئاتالايمىز، — دېدى باتىرغازى.

تاڭمۇ ئاتتى. بىرھازا ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇزۇن قارا خۇرۇم پەلتوسىنى يېپىنىۋالغان، كۆزىگە قارا كۆزەينەك تاقىغان ليۇ بىندې ئۇرۇمچىدىن ئۆزى بىللە ئېلىپ كەلگەن ئالتە نەپەر كانۋىيىنى ئەگەشتۈرۈپ ھويلىدىن چىقىپ كەلدى - دە، كوچىنىڭ باش - ئايىغىغا سەپسېلىپ قارىدى. نادەم ئۇنى قارىغا ئالدى.

— ئىككى قېشىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئاتايلى، — دېدى باتىرغازى ئاستا پىچىرلاپ.

— ياق، ئەگەر تەگمەي قالسا، ئىككىنچى ئوقنى ئېتىشقا ئۈلگۈرەلمەي قېلىشىمىز مۇمكىن.

— ئەمسىچۇ؟

— يۈرىكىگە ئاتايلى.

— بول چاپسان!

ليۇ بىندې ساقچى تەرەپكە بۇرۇلماقچى ئىدى، شۇ چاغدا دەرۋازىغا قارىمۇ قارشى بولغان دېرىزىدىن ئېتىلغان نادەمنىڭ بىر تال ئوقى ئۇنى ئوڭدىسىغا ئۈچۈرۈۋەتتى. ئوق دېگەندەك يۈرىكىگە تەگكەنىدى. ئالتە نەپەر كانۋىيى باشلىقىنىڭ ئۆلۈكى-

نى تاشلاپ، شۇ هامان ئۆلەر - تىرىلىشىگە قارىماي قورۇنىڭ ئىچىگە قاچتى.

ليۇ بىندي ئۆلگەندىن كېيىن، باش ساقچى ئۇنىڭ ئۆلۇمىدىن دەرھال خەۋەر تاپتى. بىراق، ئۆلۈكنى ئەكىرىپ كېتىش ئۇچۇن ھېچقايسىسى ئۇنىڭ يېنىغا كېلىشكە جۈرئەت قىلالمىدى. ئۇنىڭ يېنىغا كېلىشكە ئەڭ دەسلەپ بىر ئالا ئىت جۈرئەت قىلدى. قۇيرۇقىنى دۇپ - دۇگىلەك قىلىپ كەينىگە قايرىۋالغان بۇ ئىت كېلىپ، ئۆلۈكنىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىنى پۇرىدى ۋە ئۇياق - بۇياققا قاراپ قويۇپ، ياتقان يېرىدە يېيىشنى ئەپسىز كۆردىمۇ ئەتىمالىم، ئۆلۈكنىڭ مۇرىسىدىن چىشلەپ، ئېرىق ئىچىگە سۆرىدى. شۇ ئەسنادا يەنە بىر قارا ئىت كېلىپ قالدى، بۇ تەييار ئولجىدىن قىزغانغان ئالا ئىت قارا ئىتقا خىرىس قىلدى، ئۇنىڭمۇ نەپسى تاقىلداپ كەتكەن بولسا كېرەك، قارا ئىتمۇ بوش كەلمەي، ئۆزۈن ئۆتكۈر چىشلىرىنى پارقىرىتىپ ئۆلۈككە ئېغىز سېلىشقا باشلىدى. شۇ چاغدا باش ساقچى تەرەپتىن ئىتلارغا قارىتىپ بىرنەچچە پاي ئوق ئېتىلىپ قالدى. بىراق، ئېتىلغان ئوقلار ئىتلارنىڭ بىرىگىمۇ تەگمىدى.

نەق شۇ پەيتتە نىزامىدىننىڭ تەقەززالىقى بارغانسېرى ئېشىپ ھېلىدىن - ھېلىغا ھويلىغا چىقاتتى. ئىشخانىسىغا كىرەتتى ۋە دەممۇ دەم سائىتىگە قارايتتى، ۋاقىت ئۆتكەنسېرى ئۇنىڭ ئىچى تىتىلدايتتى، قويۇق قارا قاشلىرى تىك كۆتۈرۈلۈپ، ئۆتكۈر كۆزلىرى يالت - يۇلت قىلاتتى. بۇ ھالنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىسى ئاقىلبەك دەرۋازا يېنىغا كېلىپ كوچىنىڭ بېشىغا سەپسېلىپ قارىدى.

— كۆرۈنەمدۇ، — ئالدىراپ سورىدى نىزامىدىن.

— ياق، كۆرۈنمەيدۇ.

— نىكەم كېلىدىغان ۋاقتى بولغىلى، نېمە بولغاندۇ - ھە، — دېدى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە ھويلا ئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا

مېڭىپ.

زەينىدىن شتابتىن چىقىپ كېلىپ، نىزامىدىننى كۆرۈپ تۇرۇپلا قالدى:

— نىزامىدىن!

— هوي. . . زەينىدىن!

هەر ئىككىسىنىڭ كۆزلىرىدە هەيرانلىق ئوتلىرى ياندى، بىردەم داڭقېتىپ تۇرۇپ قالدى - دە، ئۆزلىرىنى بىر - بىرىگە ئاتتى. قوللىرىنى سىقىپ، قۇچاقلىشىپ كەتتى.

— قانداق ئەھۋالىڭىز. . . سىز مۇڭغۇلكۈرەگە چىقىپ كەتكىنىڭىزدىن كېيىن كۆرۈشمىدۇققۇ دەيمەن؟

— شۇنداق، ئۇزاق بولدى. ئۇ چاغلاردا ئىككى ئېغىز گەپ ئۇچۇن يان - يېنىمىزغا قارىشاتتۇق، ئەنسىرىشەتتۇق، مانا ئەمدى ئوچۇق - ئاشكارا سۆزلىشىدىغان ۋاقىتتا كۆرۈشۈپ قالدۇق، نېمىدېگەن زور ئۆزگىرىشلەر بۇ - هە؟

— شۇنداق بولدى، — دېدى زەينىدىن كۈلۈپ، — بىزنى مۇشۇنداق ئاشكارا سۆزلىتىۋاتقان هەم بىزنى قورقماس هالغا كەلتۈرۈپ قويغان نەرسە، بەللىرىمىزدىكى مۇشۇ قورال!

هەر ئىككىسىنىڭ بېلىدىكى كەمەردە — بىرىنىڭكىدە يالىڭاچلانغان ماۋزېر، يەنە بىرىنىڭكىدە قاپلىق تاپانچا ئېسىقلىق ئىدى.

— خوش، ئۇياققا نېمانچە قاراپ كەتتىڭىز؟

— يىگىتلىرىم ليۇ بىندېنى ئېتىشقا كەتكەن، شۇلارنىڭ يولىغا قاراپ كۆزلىرىمىز تېشىلەي دېدى.

— ئۇنى تىرىك تۇتىمىز دېيىشكەن، مۇمكىن بولماپتۇ - دە؟

— مۇمكىن بولمىدى، هەم ۋاقىتمۇ ئۇزىراپ كەتتى. باش ساقچىغا هۇجۇم قىلىشتىن بۇرۇن ئۇنى ئېتىپ تاشلاش زۆرۈر بولۇپ قالدى. خوش، ئۆزىڭىز قايسى قىسىمدا؟ سىزنى گومىن-

داڭنىڭ شىخوغا ئېلىپ ماڭغان قىشلىق كىيىم ـ كېچەكلىرىنى قولغا چۈشۈردى، دەپ ئاڭلىغۇدىم؟

— ھە، ئۇ بۇرۇنقى ئىشلار.

— ئەمما، جېنىمىزغا ئەسقاتقان ئىشلار. . . ھازىرچۇ؟

— ئارقا سەپ خىزمىتىنى ئىشلەۋاتىمەن.

— بىزنى كىيىم ـ كېچەك بىلەن قامدايدىغان، قورسىقىمىزنى بېقىۋاتقان ئەسلىدە سىز ئىكەنسىز ـ دە، ياخشى، ھەر قايسىمىز ئىنقىلابنىڭ ئېھتىياجى چۈشكەن ئىشلارنى قىلىۋاتىمىز.

— خوش، نىزامىدىن، ئالدىرايمەن، كۆرۈشكىچە ئامان بولۇڭ.

ئىككىسى قول سىقىشىپ ئايرىلىشتى.

— ئەنە، كېلىۋاتىدۇ! — دېدى ئاقىلبەك بىردىنلا ھاياجانلىنىپ ئۇ تەرەپنى كۆرسىتىپ.

ئوچۇق دەرۋازىدىن بويۇنلىرىغا ئاپتوماتلىرىنى ئېسىشقان نادەم، باتىرغازى، ئىسھاقلار كىرىپ كەلدى. ئۈچ رازۋېدكىچىنىڭ كۈلۈمسىرىگەن چىرايلىرىنى كۆرگەن نىزامىدىننىڭ تۈرۈلگەن قاپاقلىرى ئورنىغا چۈشۈپ، كۆزىنىڭ ئەتراپىدىكى ئۇششاق قورۇقلار تارقىلىپ كەتتى.

— كېلىڭلار، ئەزىمەتلەر، — نىزامىدىن قولىنى ئۇلارغا ئۇزاتتى، — ئىشلار قانداق؟

— تولۇق ئىجرا قىلدۇق.

— يارايسىلەر، يۇرۇڭلار، — نىزامىدىن ئۇچەيلەننى باشلاپ ئۈچ پەلەمپەيدىن بىراقلا ئاتلاپ، كالتە پېشايۋانغا چىقتى ـ دە، كەينىگە بۇرۇلۇپ ئاقىلبەككە دېدى:

— ئەنۋەرنى چاقىر!

— مانا ھازىر.

ئۇلار تۆتى نىزامىدىننىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ كەتتى.

«چاقماق» گۇرۇپپىسى يەنە يېڭى ۋەزىپىلەرنى كۈتۈپ تۇراتتى.
شەھەر ئىچىدە كوچا جەڭلىرى قىزىپ كېتىپ باراتتى، جەڭ ھېلى بۇ كوچىدا بولسا، بىردەمدىلا ئۇ كوچىدا بولاتتى، ھويلىلاردىن پەرىشانلىقتا چۈشكەن ئادەملەر ۋە ئۇششاق بالىلار چىقىپ قاياقلارغىدۇر قاچاتتى ۋە ئەنسىز ۋارقىراشلار كۆتۈرۈلەتتى. تاملار، ئىشىكلەر، يالىڭاچلانغان دەرەخ غوللىرىدا ئوق ئىزلىرى كۆپەيمەكتە ئىدى. ئەنسىزلىك ئۈستىگە ئەنسىزلىك سېلىپ، ئەتىگەندىن بېرى ئۇن زاۋۇتىنىڭ گۈدۈكى توختىماي غۇڭۇلداپ ۋارقىرىماقتا ئىدى.
نادەمنىڭ «چاقماق» گۇرۇپپىسى يېڭى ۋەزىپە بىلەن يۈرۈپ كەتكەن چاغدا، نىزامىدىن ئۆزى بىر گۇرۇپپا پارتىزانلارنى باشلاپ ئۇن زاۋۇتى تەرەپكە ماڭغانىدى. ئۇ كوچىدىكى دۈشمەن قاراۋۇلىنى ئېتىپ تاشلاپ، ئۇن زاۋۇتىغا دوختۇرخانا تەرەپتىن يېقىنلاپ كەلدى.
گۈدۈك توختىماي ۋارقىرايتتى، پىلىموتمۇ توختىماي چاڭىلداپ ئېتىلىۋاتاتتى. نىزامىدىن قۇلاقچىسىنى كەينىگە سۈرۈپ قويۇپ ئېگىزگە قارىدى. ئەڭ ئۈستۈنكى قەۋەتتىكى ئۆينىڭ دېرىزىسىدىن ئېتىلىۋاتقان پىلىموتنىڭ ئۇچى كۆرۈندى. نىزامىدىن گۇرۇپپىسى بىناغا بېسىپ كىردى. گۈدۈك تېخىچىلا غۇڭۇلدايتتى. ئۇلار كىرگەندە گۈدۈك تارتىدىغان خادىغا بىر ئۆلگەن گومىنداڭ ئەسكىرى ئېسىلىپ قالغانىكەن. پارتىزانلار نىزامىدىننىڭ كەينىدىن يۇقىرىغا ئۆرلىمەكتە ئىدى. لېكىن، ئۇلارنىڭ ئۈستىدە ئېتىلىۋاتقان پىلىموتنىڭ ئاۋازىدىن باشقا، تاپانچا ئۈنى ئاڭلاندى ۋە بىرىنىڭ چىرقىرىشى ئاڭلىنىپ شۇئان ئۆچتى. تاپانچا ئاتقان كىمدۇ، ئۇلار بىر - بىرىنى ئېتىۋاتامدۇ ياكى باشقا بىرى بارمىدۇ، دەپ ئويلىدى نىزامىدىن. كەينىدىنلا ئىشىكنىڭ جالاققىدە ئېچىلغانلىقى ئاڭلاندى. ئىشىكنى تېپىپ ئاچقان نىزامىدىن گۇرۇپپىسىدىن بۇرۇن بۇ يەرگە يېتىپ

چىققان غېنى باتۇر ئىدى. ئىشىكنىڭ ئىچىلىشى بىلەن كەينىگە چۆچۈپ قارىغان گومىنداڭ پىلىموتچىسى ئۇلۇغ ئىچىلغان ئىشىكتىن كىرىۋاتقان گەۋدىلىك، كۆزلىرىدىن ئوت يانغان، گويا يولۋاستەك قەھرلىك، زور ئادەمنى كۆرۈپ، قارا باسقاندەك دەھشەت بىلەن چىرقىراپ كەتتى... غېنى باتۇر قولىدىكى يالىڭاچلانغان تاپانچىسىدىن ئوق ئۈزمىدى، ئۇ قەھر بىلەن كېلىپ پىلىموتچىنىڭ گەجگىسىدىن كۆتۈرۈپ ئالدى ـ دە، دېرىزىدىن يەرگە بىراقلا چۆرۈۋەتتى. ئۇنىڭ سەت چىرقىراشلىرى «گۇپ» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭلا ئۆچتى.

ئۇلار تۆتىنچى قەۋەتكە چىقىدىغان پەلەمپەيدە ئۇچرىشىپ قالدى:

— ھە، سەنمىدىڭ، — دېدى غېنى باتۇر. ئۇنىڭ چىرايىدىن ھېچ ئىش بولمىغاندەك بىر خىل روھىي ھالەت ئىپادىلىنىپ تۇراتتى، — سەنمۇ توشقان تۇتۇشقا چىقىپتىكەنسەن ـ دە، كىچىكىپ قاپسەن، توشقاننى مەن تۇتۇپ بولدۇم.

— سىزنىڭ كەلگەنلىكىڭىزنى ئۇقماپتىمەن، ئۇقسام كەلمەيتتىم.

— مېنى خەقتىن سوراپ ئىش قىلىدۇ دەمسەن، يۈر ئەمدى، پەستىكى ئۆلۈك توشقاننى چۆرۈۋېتەيلى.

4

ۋاقىت يېرىم كېچىدىن ھالقىغان مەزگىلدە باش ساقچىغا قىلىنىدىغان ھۇجۇم باشلاندى.

بۇ پارتىزانلارنىڭ غۇلجا شەھىرىگە كىرگەندىن كېيىنكى بىرىنچى قېتىملىق چوڭ ھۇجۇمى بولۇپ، ھۇجۇم ئادەم باشچىلىقىدىكى «چاقماق» رازۋېدكىچىلار گۇرۇپپىسىنىڭ كۆزىتىشىگە ئاساسەن باش ساقچىنىڭ ئارقا تەرىپىدىن باشلاندى. ھەر

ئىككى تەرەپ ئېتىشماقتا ئىدى، ئېتىلغان ئوقلار ۋال - ۋۇل
قىلىپ ئوت بولۇپ كۆرۈنەتتى، دەل - دەرەخلەرنىڭ شاخلىرىنى
قاراسلىتىپ سۇندۇراتتى، توپىلارنى توزىتاتتى. تاڭ ئاتقۇچە
باش ساقچىنى ئېلىش بەلگىلەنگەن بولسىمۇ، ئىلگىرىلەش بول-
مىدى. مۇستەھكەم قىلىپ ياسالغان كۆزىتىش پوتىيىدىكى پې-
لىموت پارتىزانلارنىڭ بېشىنى كۆتۈرگۈزمەيتتى. تاشلانغان قول
بومبىلىرى كۆزىتىش پوتىيىگە يەتمەي، قېلىن تام ئەتراپىغا
چۈشەتتى.
گايىتنىڭ كىچىك ئەترىتى ساقچىنىڭ ئارقىسىغا غەربىي
جەنۇب تەرەپتىن ھۇجۇم قىلماقتا ئىدى. تاغلاردا، ئوچۇقچىلىق
كەڭرى يەرلەردە تېز ھەرىكەتلىنىپ نۇرغۇن ياخشى جەڭلەرنى
قىلغان ئۇنىڭ ئەترىتى بۇ يەردە تىقىلىپ قالغاندەك ھۇجۇمنى
ئەپلەشتۈرەلمەيۋاتاتتى.
گايىت ئېڭىشىپ مېڭىپ، پاكار تامغا پىلىموتنى قويۇۋې-
لىپ ئېتىۋاتقان كېۋىرنىڭ يېنىغا كەلدى. ئۇلارنىڭ بېشىدىن
دۈشمەن ئوقلىرى ۋىڭىلداپ تۇراتتى. ئۇ قولىدىكى تاپانچىسىنى
خۇددى كېۋىرغا تەڭلەۋاتقان ئادەمدەك قىلىپ دېدى:
— تۆشۈككە، دەل ئالۋاستىلارنىڭ كۆزىگە ئات، —
ئۇنىڭ سېرىق ساقاللىرى تىك - تىك بولۇپ كەتكەنىدى.
كېۋىر ھازىر ئۇستا پىلىموتچى بولۇپ قالغانىدى.
— نىشانلىق ئېتىۋاتىمەن... — گايىت جەڭچىلىرىنى
ئارىلاپ يۈرۈپ شۇنداق دەيتتى.
— ھەسسىنەم... — دەيتتى كېۋىر چاڭ باسقان كۆزد-
نى يېڭى بىلەن سۈرتۈپ، — ئوقلىرىمنىڭ كۆزى بولغان
بولسا، بۇ چاغقىچە بۇ رودۇپايلارنى قويمىغان بولاتتى.
باش ساقچىنىڭ ئارقا تاملىرى قېلىن ھەم ئېگىز ئىدى.
ئىچى تەرەپتىن بۇ تاملارغا يېپىشىۋېلىپ ئېتىلىۋاتقانلارمۇ نۇر-
غۇن، تام ئۈستىدىن بىرەرىنىڭ بېشى كۆرۈندىمۇ، ئۇنىڭغا دەر-

ھال ئەجەل يېتەتتى.
— تاڭ ئېتىشقا ئاز قېلىۋاتىدۇ، تاڭ ئاتقۇچە ساقچىنى
ئېلىش كېرەك، تۈرمىدە ياتقان ئادەملەرنى ئازاد قىلىش كې -
رەك، — دەيتتى نىزامىدىن تېز - تېز بېرىۋاتقان بۇيرۇقلى-
رىغا قوشۇمچە قىلىپ. نىزامىدىن ساقچىنىڭ ئارقىسىغا ئۇدۇل
چىقىدىغان كوچىنىڭ ئىككىنچى قورۇسىدا تۇرۇپ ئۇرۇشقا قو-
ماندانلىق قىلماقتا. ئۇ پېشانىسىدىن پۇرۇلداپ چىققان تەرنى
يېڭى بىلەن سۈرتتى - دە، ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشقا باشلى-
دى. ئۇنىڭ چېكە تومۇرلىرى لىپىلداپ تۇراتتى. پېشانىسىدىكى
قورۇقلار يول - يول بولۇپ چوڭقۇرلاشقان، يۈزى خۇددى
يانغاندەك قارىداپ كەتكەن، چىشلىرى كىرىشكەنىدى. ئاقىلبەك
نىزامىدىننى ھېچقاچان مۇنداق قىياپەتتە كۆرمىگەنىدى. نىزامى-
دىن تۈرمىدە ياتقانلارنىڭ شۇ تاپتا نېمە كۈنلەرنى كۆرۈۋاتقانلى-
قىنى ئويلايتتى. باش ساقچىنىڭ يوغان ھويلىسى ناھايىتى قالايى-
مىقان، ئۇياق - بۇياققا پەرىشان ھالدا يۈگۈرۈش، قاتتىق
ۋارقىراش - جارقىراشلار، ئوق ئاۋازلىرى بىلەن قوشۇلۇپ،
بىر سۈرلۈك سادا پەيدا قىلىپ تۇراتتى. بەزى بۆلۈملەردە قوللى-
رى تىترەپ، كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كېتىشكە ئازلا قالغان
ئوفىتسېرلار مۇھىم ھۆججەتلەرنى كۆيدۈرۈش بىلەن ئاۋارە ئى-
دى، ئۇلار بىر - بىرىنىڭ گېپىگە قۇلاق سېلىشماي، ئەسەبىي-
لەرچە ۋارقىرىشاتتى. تىللىشاتتى. . . باش ساقچى ئەمەلدارلى-
رى، گۇندىپايلار كامېرلاردىن قوللىرى باغلانغان ئادەملەرنى
ئېلىپ چىقىپ، ھاجەتخانا ۋە چوڭقۇر قۇدۇقنىڭ ئاغزىغا ئەكې-
لىپ ئېتىپ ئىتتىرىپ تاشلاۋاتاتتى. ئەنە، ئورۇق، كىيىم-
لىرى جۇل - جۇل بىر ئادەمنى ئېلىپ چىقتى، بۇ ئادەم
ئەسلىدە قورايچى ئىدى. بىر كۈنى ئۇ شەھەر ئەتراپىدىكى ئېرىق
ياقىلىرىدىن بىر قۇچاق قوراي ئۇرۇپ كىرىپ، توغرى كۆۋرۈك-
كە كەلگەندە ھېرىپ كېتىپ، سىمتاناپ تۈۋرۈكىگە يۆلىنىپ

ئولتۇردى. شۇ ئەسنادا بىر چېرىك كېلىپ، ئۇنىڭ نېمىشقا بۇ يەردە ئولتۇرغانلىقىنى سورىدى. ئۇ ھېرىپ كەتكەنلىكىنى ئېيتتى. چېرىك: «يالغان، سەن قورايچى قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ، خەۋەر ئوغرىلاۋاتقان ئادەم» دەپ ئۇنى تۈرمىگە تاشلىدى، بىر ئايدىن بېرى بىر قېتىممۇ سوراققا تارتىلماي، مانا ھازىر ئۇ ھاڭ ـ تاڭ قالغان ھالدا ئۆلۈم ئاغزىغا كېلىپ قالدى. ئۇ ئېيتىپ تاشلانغاندىن كېيىن، يەنە بىر گەۋدىلىك ئادەم قۇدۇق ئاغزىغا كەلتۈرۈلدى... بۇ يەردە ئېتىلىپ ياكى چېپىلىپ قۇدۇققا تاشلىنىۋاتقان ئادەملەرنىڭ تەڭدىن تولىسى مۇشۇنداق سەۋەبلەر بىلەن تۈرمىگە ئېلىنىپ، ھېچقانداق سورۇشتۇرۇلمەي بىئەجەل ئۆلۈۋاتقانلار.

كامېرلار يېتىشمەي يوغان لاپاسنى سولاقخانا قىلغان بۇ ئۆيدە ئەللىكتىن ئوشۇق ئادەم بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە رەيھانمۇ بار ئىدى. ئۇ تۈرمىگە كىرگەندىن بېرى ئۆزىنى قىلچە يوقاتمىدى، بەزىلەردەك ناھەقچىلىكتىن قاقشاپ، كۆز يېشى قىلمىدى، بەزىلەردەك ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ، كېسەل تارتقان ئادەمدەك سارغىيىپ بېشى ساڭگىلاپ كەتمىدى. باشقىلارغا چىدامىلىق بولۇش، ئۈمىدلىك بولۇش توغرىسىدا سۆزلەپ تۇردى. شۇڭا، ئۇنى بەزى تۈرمىداشلىرى، ھېلىمۇ قىز بولۇپ قاپتىكەن، ئوغۇل بولغان بولسا، قانچىلىك چوڭ ئىشلارنى تەۋرىتەتتىكەن، قىز بالا تۇرۇپ ھېچنېمىدىن قورقمايدۇ، دېيىشەتتى.

رەيھان ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭ قوي كۆزلىرىدىن ئوت ئۇچقۇنلىرى چاچرايتتى.

— قېرىنداشلار! — دېدى ئۇ قاتتىق ۋارقىراپ، — بولۇۋاتقان ئالامەتلەرنى ئاڭلاۋاتامسىلەر، بۇ يەردە ئۆلۈمنى كۈتۈپ ياتامدۇق، قېنى، جۈرئەت قىلايلى، ئىشىك ـ پەنجىرىلەرنى چاقايلى!

رەيھاننىڭ جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن تەڭ كىشىلەر خۇددى

باياتىن شۇ بۇيرۇقنى كۈتۈپ تۇرغاندەك ئىشىك - پەنجىرىلەرگە ئېتىلدى. . .

ئوق ئاۋازلىرى كوچىيمەكتە ئىدى.

كۈچلۈك پارتلاش قىلىن تامنى تىترىتەتتى، تۈرمە ئۈستىدىن ئوقلار ۋىژىلداپ ئۇچاتتى.

نىزامىدىننىڭ تاقىتى تاق بولۇپ ئاقىلبەككە ۋارقىرىدى:

— ئەنۋەرنى دەرهال چاقىر!

— هازىر.

كىيىم - كېچەكلىرى چاڭ - توزاندا بۇلغانغان ئەنۋەر يالىڭاچلاپ تۇتۇۋالغان تاپانچىسىنى بېلىگە قىستۇرۇپ، ئۇنىڭ ئالدىغا كىردى.

نىزامىدىن ئويلاپ تاپقان چارىسىنى ئەنۋەرگە ئېيتتى:

— ئىككى تەرەپتىن بېرىپ، تام كەينىگە بومبا تاشلاش كېرەك!

— مېنىڭچە، — دېدى ئەنۋەر ئالدىراپ، — هەم ئالدى تەرەپتىن هۇجۇم قىلىش كېرەك ئىدى.

— ياق! — نىزامىدىن بېشىنى قاتتىق سىلكىدى، — دۈشمەننىڭ تېز بوشتىشى ئۈچۈن ئۇياقنى ئوچۇق قالدۇرۇش كېرەك. ئەمما، دۈشمەن قېچىپ چىققاندا، يوشۇرۇنغان جەڭچىلىرىمىز ئالدىدىن توسۇپ ئوت ئاچسۇن!

— دەرهال ئورۇندايمىز! — دېدى ئەنۋەر جىددىي قىياپەتتە ۋە ئالدىراپ چىقىپ كەتتى.

— بومبىلار تاشلانسۇن! — قاتتىق ۋارقىرىدى ئەنۋەر.

— بومباڭ بىلەن بۇ سېپىل ئۆرۈلۈپ چۈشمەيدۇ.

ئۇلار كەينىگە قاراپ غېنى باتۇرنى كۆردى. ئۇنىڭ بىر قارىساڭ جىددىيلەشكەندەك، بىر قارىساڭ غەم تارتماي تۇرغاندەك قىياپىتىدىن بىرەر ئۇنۇملۇك ئەقىل - چارە تېپىپ قويغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. قارىغايدەك ئېگىز بويى، تاغدەك بەستى

ئۇنىڭ كۈچ - قۇۋۋىتىنىڭ يېتىلگەنلىكىدىن دالالەت بېرەتتى ھەم ئۇ كىشىگە سۈرلۈك كۆرۈنەتتى.

— سادىر بوۋام[1] سېپىلنى قانداق ئۆرىگەن، بىلەمسەن ئەخمەق؟ — دېدى باتۇر دۈشمەننىڭ ئوت توچكىسىدىن كۆز ئۈزمەي.

— لەخمە كولاپ، پىلتە يېقىپ ئۆرىگەن، — دېدى ئەنۋەر دەرھاللا جاۋاب بېرىپ.

— شۇنى بىلىدىكەنسەن، نېمىشقا شۇنداق قىلىشمايسەن - ھە!...

قېلىن سېپىل ئەتراپىغا تاشلانغان بومبىلار قويۇق چاڭ - توزان كۆتۈرۈۋەتتى.

— سېپىلنىڭ يېنىغا بارغىلى بولمايۋاتسا...

— بارغىلى بولىدۇ، ئاكاڭ قارىغاي بىكارغا تام تەشمىگەن، يەنە بومبا تاشلا، سېپىل ئۈستىدىكى ئاۋۇ ئۆلەرمەنلەرگە توختىماي ئوت ئاچ! ھېلى كارامىتىمنى كۆرىسەن.

ئۇ شۇنداق دېدى - دە، ئۇچى ئالىقاندەك ياپىلاقلانغان لوم تۆمۈرنى ئېلىپ، كۆتۈرۈلگەن چاڭ - توزان ئارىسىدا سېپىل ئاستىغا يېتىپ باردى. پارتىزانلار توختىماي ئوق ئۈزمەكتە ئىدى. ئۇ سېپىل ئاستىنى كولاپ، كولانغان يەرگە پوروخنى كۆمدى ھەم ئۇنىڭ بىر چېتىگە پىلتىنى تۇتاشتۇرۇپ، پىلتىگە ئوت ياقتى - دە، ئۆزى سېپىلگە چاپلىشىپ دېگەندەك يەر بېغىرلاپ نېرىگە كەتتى.

ھايال قىلماي كۈچلۈك پارتلاش ئەتراپنى تىترىتىۋەتتى، سېپىلنىڭ ئۆيدەك ئورنى غۇلاپ چۈشكەنىدى. قىقاس - چۇقانلار، ھۇررا سادالىرى دېڭىز دولقۇنىدەك بىردىنلا كۆتۈرۈلۈپ يەر - كۆكنى لەرزىگە سالدى. پارتىزانلار قول بومبىلىرىنى

---

① سادىر بوۋام — سادىر پالۋاننى دېمەكچى.

ئۇزۇلدۇرمەي ئېتىپ، ئېچىلغان يوغان تۆشۈكتىن قورۇ ئىچىگە
كەلكۈندەك بېسىپ كىرمەكتە ئىدى.
قېلىن تام ئەتراپىغا تاشلانغان بومبىلار قويۇق چاڭ -
توزان كۆتۈرۈۋەتتى. ئون ئىككى نەپەر جەڭچى كۆتۈرۈلگەن
قويۇق چاڭ - توزاندىن پايدىلىنىپ ساقچى ئىمىغا ئوڭ ۋە سول
ياقتىن يېپىشىپ كەلدى. كەينى - كەينىدىن تاشلانغان بومبا
تەسىرىدىن بىر مېتىردەك تام گۈمۈرۈلۈپ چۈشتى.
— شوتىلار دەرهال قويۇلسۇن! — دەپ ۋارقىرىدى
نىزامىدىن ئاقىلبەككە.
ئونلىغان شوتىلار تامغا قويۇلدى. تۆتەكلەر ئارىسىدىن يۈز-
لىگەن ئادەملەر شوتىلارغا ياماشتى ۋە قول بومبىلىرىنى قورۇ
ئىچىگە ئۇزۇلدۇرمەي ئاتتى. قىقاس - چۇقانلار، هۇررا سادالى-
رى دېڭىز دولقۇنىدەك بىردىنلا كۆتۈرۈلۈپ، يەر كۆكنى لەرزى-
گە سالدى. ئاخىر ئۇلار تام ئۈستىگە چىقتى ۋە قورۇ ئىچىگە
سەكرىدى.
گومىنداڭچىلار قېچىشقا باشلىدى.
— ئېتىڭلار! . . . — قاتتىق ۋارقىرىدى گايىت.
تېخى يېڭىلا كېلىپ، ئۆگزىلەرگە، ئېرىق ئىچلىرىگە،
يوغان دەرەخلەر كەينىلىرىگە مۆكۈنگەن گايىتنىڭ پارتىزانلىرى
قېچىپ چىقىۋاتقان دۈشمەنگە مۆلدۈردەك ئوق ياغدۇرۇشقا باش-
لىدى. كېۋىرنىڭ پىلىموتى توختىماي سايراپ كەتتى.
— يارايسەن كېۋىر!
قورۇ ئىچىگە سەكرەپ چۈشۈۋاتقان پارتىزانلار هەربىر بۆ-
لۈملەرگە دېرىزىلەردىن بومبا تاشلاپ، ئىشىكلەردىن ئوت ئې-
چىپ كىرىپ كەلدى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى تەسلىم بولدى،
ئۇلار خۇددى قورۇ ئىچىدە شامال ئۇچۇرۇپ يۈرگەن غازاڭ
يوپۇرماقلاردەك سارغىيىشقان، باشلىرىنى ئېگىشكەنىدى.
كامىر ئىشىكلىرى پاچاقلىنىپ تاشلاندى. هايات قالغان

مەھبۇسلار ۋارقىرىشىپ چىقىپ كېلىشتى.
رەيھانمۇ ئۆزلىرى چاققان ئىشىكتىن يۈگۈرۈپ چىققانىدى. ئۇ بويۇنلىرىغا ئاپتومات ئاسقان باتىرغازى ھەم ئىسھاقلار بىلەن قىزغىن كۆرۈشتى، مۇشۇنداق غەلىبە سادالىرى ئىچىدە ئۇچرىشىپ قالغاچقا خۇشاللىقتىن قىن-قىنىغا پاتماي كېتىشتى.
نىزامىدىن قاپاقلىرىنى تۈرگەن ھالدا، مەھبۇسلارنى ئېتىپ، چېپىپ تاشلىغان قۇدۇق بېشىدا تۇراتتى. ئۇ ئەلەم بىلەن مۇنداق دېدى:
— خەير... بىز كېچىكتۇق قېرىنداشلار...
سۇبھى كۆتۈرۈلدى، يېڭى تاڭ باش ساقچى قورۇسى ئىچىدىكى مىڭلىغان ئادەملەر ئۈستىگە ئۆزىنىڭ ئاقۇچ نۇرلىرىنى سېخىيلىق بىلەن تۆكۈشكە باشلىدى.

5

مانا ئەمدى خەلقنىڭ قەلبىدىكى ئۇچقۇن يالقۇنغا ئايلاندى. خەلق قوللىرىغا چىققاندىكى نەرسىلەر بىلەن قوراللىنىپ ھۇجۇمغا ئىنتىلمەكتە ئىدى. ھەقلىق رەۋىشتە ئالغا تاشلانغان مەردانە قەدەمنى توسۇش مۇمكىنمۇ؟! پارتىزانلار قوشۇنغا تەرەپ-تەرەپتىن، يېقىن-يىراقلاردىن كىشىلەر كېلىپ قوشۇلۇشقا باشلىدى.
بىرنەچچە كۈندىن بېرى جۆلدەرەپ كەتكەن كوچىلار ئادەملەر بىلەن تولۇشقا باشلىدى. ئۆي-ئۆيلەردىن، شەھەر ئەتراپىدىكى يېقىن يېزىلاردىن چىقىپ كېلىپ، بارغانسېرى ئۇلغىيىۋاتقان خەلق توپى سىلكىنىۋ تەرەپكە ئاقماقتا، ئۇلار سىلكىنىۋنىڭ قانداق ئېلىنغانلىقى توغرىسىدا بىر-بىرىگە ھېكايە قىلىشماقتا. كوچىلار ئاۋاتلىشىپ، شاۋقۇن-سۈرەنلەر ئاۋۋالقىدىنمۇ كۈچەيمەكتە ئىدى.

بىرنەچچە كۈندىن بېرى ئانىسىنىڭ رايىغا بېقىپ ئۆيدە تۇرغان رەيھان بۇگۈن ھېچ چىداپ تۇرالمىدى. ئەتىگەنلىك چېيىنى ئالمان - تالمان ئىچىپلا سىلىكىبۇغا ماڭماقچى بولدى. ئانىسى ئۇنىڭ يولىنى يەنە توستى.

— ئۇنداق قىلما بالام، قىز جېنىڭ بىلەن بۇ يولغا ماڭساڭ بولامدۇ؟ يان كەينىڭگە.

— جېنىم ئاپا، يولۇمنى تورىما، ۋەتەنىنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە ئوغۇللار باسقان قەدەمنى قىزلار نېمىشقا باسالمايدە-كەن، مەن چوقۇم بارىمەن، ئاپا!

— نە كاشكى ئوغۇل بولساڭچۇ جېنىم بالام.

— ئاپا، ئويلىغىنا، قانخورلاردىن قىساس ئالماي قانداقمۇ تۇرالايمىز؟ ئۇلار بىزگە نېمە كۈنلەرنى سالمىدى، بىزنى قانچە-لىك خورلىمىدى، قېرىنداشلىرىمىزنىڭ تۇرمىدىكى ئازابلىرى-نى، بىئەجەل ئۆلۈملىرىنى ئاڭلىدىڭغۇ؟ شۇلارنى كۆرۈپ تۇ-رۇپ ئۆيگە سولىنىپ ئولتۇرسام قانداق چىدايمەن، سەنمۇ قاند-داق چىدايسەن؟

رەيھاننىڭ كۆزلىرىدىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چېچىلىپ، يۈ-زى ئوت بولۇپ يېنىپ كەتكەن، پۈتۈن ئەزايى - بەدىنى غەزەپ-تىن تىترەيتتى. بولۇپمۇ تۇرمىدە ياتقاندىن بېرى كۆكسىگە پاتماي قالغان غەزەپ - نەپرەتلىرىنى، ئېغىر ھەسرەت، ئاچچىق ئەلەملىرىنى توختىماي تۆكمەكتە ئىدى:

— قولىمىزغا خەنجەر ئېلىپ بىزنى بوزەك قىلغانلارنىڭ، بىزنى خارلىغانلارنىڭ ،. بىزنى ئادەم قاتارىدا كۆرمىگەنلەرنىڭ باغرىنى تىلىدىغان چاغ كەلدى، جېنىم ئاپا.

— جېنىم بالام، مېنىڭ يالغۇزلۇقۇمدا. . .

— ياق، — دېدى رەيھان كۆتۈرەڭگۈ ئاۋاز بىلەن، — مەن ئۆزۈمنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرگىلى كېتىۋاتقىنىم يوق، ئىن-تىقام ئېلىشقا كېتىۋاتىمەن، قولىغا قورال ئالغان ئوغۇل -

قىزلارنىڭ ھەممىسى سىنىڭ باللىرىڭ. ئەمدى نۆۋەت سىزنىڭ!
رەيھان شۇنداق دېدى ـ دە، ئانىسىنى چىڭ قۇچاقلىدى ۋە ئۆزىنى تالاغا ئاتتى.
ئۇ كوچىغا چىقىپ شتابقا قاراپ ئېقىۋاتقان ئادەملەر توپىغا قوشۇلدى. ئۇ قەدەملىرىنى ئىلدام ـ ئىلدام باساتتى، شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيتتى. ئۇ پەقەت پارتىزانلار جايلاشقان ئورۇنغا بېرىپ، قولىغا قورال ئېلىشنىلا ئويلايتتى.
رەيھان كارىدورنىڭ ئىچىدىكى بىرىنچى ئىشىكنى ئېچىپ ئۆيگە كىردى. ئۆيگە پارتىزانلار سىپىگە قوشۇلۇشنى ئىلتىماس قىلىشىۋاتقانلار تولغانىدى. ئۇستەلنىڭ يېنىدا ماۋزېرىنى مۈرە-سىدىن تۆۋەنگە چۈشۈرۈپ ئېسىۋالغان بىر ھەربىي كىشى ئولتۇ-راتتى. باياتىن بېرى پەيدائىي بولۇپ، سەپكە كىرىش ئۈچۈن ئىلتىماس قىلىۋاتقان بوۋاينىڭ سۆزلىرى باشقىلارنى ھەم كۈل-دۈرۈۋاتاتتى، ھەم تەسىرلەندۈرۈۋاتاتتى.
— باشقىسىنى قويۇپ، مېنى خەتلەپ قويۇڭ بالام، — دەيتتى بوۋاي قايتا ـ قايتىلاپ، — پۈتۈن ئۆمرۈم باشقىلارغا تەرىمنى ئاققۇزۇش بىلەن ئۆتتى، ئەمدى ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىنى قانخور گومىنداڭغا ئوق ئېتىش بىلەن ئۆت-كۈزەي. قېرى دەمسىزا، «بۆرە قېرىسا، قويلۇقى بار» دېگەننى ئاڭلىمىغانمىدىڭىز، قېرى بولسامۇ ئىككى گومىنداڭچىغا تې-تىيمەن!
بوۋاينىڭ سۆزلىرى ئۆيدە تۇرغانلارنى كۈلدۈرۈۋەتتى.
— سىزنىڭ تەلپىڭىز ئورۇنلۇق بوۋا، — دېدى ئۇس-تەلدە ئولتۇرغان ھەربىي كىشى، — بىراق سىز ياشىنىپ قالغان كىشى، گومىنداڭنى مانا مۇشۇ تۇرغان ياشلارمۇ يوقىتا-لايدۇ، سىزگە رەھمەت.
— قېرىلار گومىنداڭنى يوقىتالامدىكەن، بۇ قانداق گەپ!؟

— گومىنداڭنى يوقىتىمەن دېسەڭىز ھەسسە قاتىدىغان ئىشلار كۆپ، بوۋا.

— ياق، بۇ قانخورلارنىڭ يۈرىكىنى چەنلەپ تۇرۇپ ئاتمىغۇچە يانمايمەن، باشقا گەپنى قويۇپ ماڭا مىلتىق بېرىڭلار، مىلتىق ئالغىنىم ئالغان، مېنىڭ!

بوۋاي بىلەن بولۇنغان سۆزلەر خېلى ئۇزۇن داۋاملاشتى. باشقىلارمۇ گەپ قىلىپ باقتى، لېكىن بوۋاي ھېچقايسىسىغا كۆنمىدى، ئۇنىڭ رايىنى ياندۇرۇش مۇمكىن بولمىغاندىن كېيىن ئاخىر تەلىپىنى قاندۇرۇشقا توغرا كەلدى. ھەربىي كىشى قىرىق بەش، ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى بىر كۆزى قارىغۇ ئادەمگە قاراپ:

— بولىدۇ، سىزنىڭمۇ تەلىپىڭىزنى قاندۇرايلى، سىز ئارقا سەپتە ئىشلەڭ، — دېدى.

— سىز مېنى ئۇرۇشقا قاتناشسا، قارىغۇ كۆزىنىڭ كاشىلىسىغا ئۇچرايدۇ، دەمسىزا؟ ھەي، سىز مېنىڭدىن ئەنسىرەۋاتىسىزغۇ دەيمەن، ھېچبولمىغاندا مەن دۈشمەنلەرنى چەنلەشتە بىر كۆزۈمنى قىسىپ ئاۋارە بولمايمەن.

ھەممەيلەن كۈلۈشۈپ كەتتى ۋە بىرى گەپ قىستۇرۇپ قۇۋۇۋەتلەپ چاقچاق قىلدى:

— توغرا، دۈشمەننى چەنلەپلا تۇرغان كۆز ـ دە، بۇ. تېخىمۇ قاتتىق كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

— ئالدىنقى سەپ بولسۇن، ئارقا سەپ بولسۇن، — دېدى ھەربىي كىشى كۈلكىدىن توختاپ، — ھەممىسى ئازادلىق، ئەركىنلىك ئۈچۈن ئەمەسمۇ؟

— مەن بۇ بىر كۆزۈمدىن قانداق ئايرىلغان، بىلەمسىز؟ — دېدى ھېلىقى ئادەم ئۆلۈغ ـ كىچىك تىنىپ، ئۇنىڭ ئاۋازى بىردىنلا تىترەپ، يۈزى ئاقىرىپ كەتكەنىدى. ھەممىسى بۇ ئادەمنىڭ ئېيتقان سۆزىگە قاراپ، ئۇنىڭدا قانداق-

تۇر بىر پاجىئەنىڭ بارلىقىنى چۈشەنگەندەك ئەلەملىك قاراشتى.

ئەسلىدە بۇ ئادەم ھارۋىكەش بولۇپ، بۇنىڭدىن بىر يىل ئىلگىرى گومىنداڭنىڭ شىخودىكى قوشۇنلىرىغا ئوزۇق - تۈلۈك يەتكۈزۈپ بېرىش سەيسىگە تۇتۇلغانىكەن. ئۇ يولدا زورلۇققا چىدىماي چېرىكلەرگە يېنىپ قويغىنى ئۈچۈن، چېرىكلەر سىم قامچا بىلەن ئۇرۇپ بىر كۆزىنى قۇيۇۋېتىپتۇ.

باياتىن بېرى تاقەتسىزلىنىپ تۇرغان رەيھان ئۇستەلنىڭ يېنىغا كەلدى:

— مەنمۇ ئىنقىلابچىلار سېپىگە قوشۇلۇش ئۈچۈن كەلدىم، — دېدى ئۇ ھەربىي كىشىگە قاراپ ئاۋازىنىڭ قاتتىق چىقىپ كەتكىنىنى سەزمىگەن ھالدا.

ماۋزېر ئاسقان ھەربىي كىشى رەيھانغا تىكىلىپ قاراپ قويدى - دە، جىمجىت ھالدا تۇرۇپ قالدى. باشقىلارمۇ قىزغا قارىشىپ تۇراتتى. ھەربىي كىشى: «بۇ قىز بالا ئىكەن، يېشىمۇ ئون سەككىز - ئون توققۇزلاردا بولۇشى مۇمكىن، كۆرەشلەرگە بەرداشلىق بېرەرلەرمۇ» دەپ ئويلاپ قالغانىدى، شۇڭا:

— سىز قىز بالا ئىكەنسىز، ئۇرۇشتا قىينىلىپ قالىسىزغۇ دەيمەن، — دېدى.

رەيھان سەل تىترىكتى ئەتىمالىم، چىرايى تاتاردى ۋە ئۆز تەلىپىنى قويۇپ سۆزلەپ كەتتى:

— ئوغۇللار قىلالىغان ئۇرۇشنى قىزلارمۇ قىلالايدۇ، ئوغۇللار ۋەتىنىم، خەلقىم، ئازادلىق دەپ قولىغا قورال ئالغان يەردە، بىز قىزلار چەتتە قاراپ تۇرايلىمۇ؟

ھەربىي كىشى كۈلۈمسىرەپ قويدى، باشقىلار قىزنىڭ سۆزىدىن تەسىرلىنىپ بىر - بىرىگە مەنىلىك قاراشتى.

— بولىدۇ سىڭلىم، بىزگە ھەربىي سانىتاركىلار كېرەك، سىزنى شۇ يەرگە ئەۋەتەيلى، قانداق دەيسىز؟

— ياق، — ئېتىراز بىلدۈردى قىز، — قولىمىزغا

قورال ئېلىپ، ئالدىنقى سەپكە بارمىغۇچە بىزنىڭ غەزىپىمىز
ھەرگىز بېسىلمايدۇ!
ئوچۇق ئىشىكتىن كالتە خۇرۇم چاپان كىيگەن، چىرايى
سۇرلۇك نىزامىدىن كىرىپ كەلدى. ئولتۇرغان ھەربىي كىشى
ئورنىدىن تۇردى. نىزامىدىن قوي كۆزلىرىدىن ئوت يېنىپ تۇر-
غان قىزغا قاراپ:
— ھوي. . . بىزنىڭ ئوقۇغۇچىمىزغۇ سىز، — دېدى
ھەيران قېلىپ.
— نىزامىدىن ئەپەندى. . . ! — رەيھان ھاياجانلىنىپ
نېمە قىلارىنى بىلمەي تۇرۇپ قالدى.
— مانا، بىزنىڭ ۋىجدانلىق قىزلىرىمىز بۇ، — دېدى
ئۇ رەيھانغا زوقلىنىپ، — قولىڭىزغا قورال ئالغىلى
كەپسىز - دە؟
ھەربىي كىشى بىرنېمە دەي دېگۈچە، رەيھان ھاياجانلىنىپ
ئالدىراپ سۆزلەپ كەتتى:
— شۇنداق، قورال ئالمىغۇچە غەزىپىمنى باسالمايمەن
ئەپەندىم!
— توغرا ئېيتىسىز سىڭلىم، — دېدى نىزامىدىن ئۇنىڭ
مۈرىسىگە قېقىپ، — قوشۇنىمىز غەلىبە بىلەن غۇلجا شەھىرى-
گە بېسىپ كىردى. ھازىر خەلقىمىز دېڭىزدەك دولقۇنلىنىپ
تەۋرەپ كەتتى. ئىنقىلابىمىز ھەممىمىزنى — ياشلارنى، قېرى-
لارنى، ئوغۇللارنى، قىزلارنى. . . ھەربىي سەپكە چاقىرماقتا،
ئالدىنقى سەپ بولسۇن، ئارقا سەپ بولسۇن ھەممىسى شەرەپ-
لىك! ئالدىنقى سەپكە بېرىشنى تەلەپ قىلسىڭىز بېرىڭ سىڭ-
لىم، ئالدىنقى سەپكە بېرىڭ. قىيىنچىلىق بىلەن، مۇشەققەت
بىلەن، ئۆلۈم بىلەن ھېساپلاشساق، ئىنقىلابىمىز ئالغا ئىلگىرى-
لىيەلمەيدۇ. بېرىڭ سىڭلىم، ئالدىنقى سەپتىكى ئۇرۇش، نۇر-
غۇنلىغان شەپقەت ھەمشىرىلەرگە موھتاج!

نىزامىدىننىڭ يالقۇنلۇق سۆزلىرى رەيھاننىمۇ، ھەربىي كىشىنىمۇ، باشقىلارنىمۇ ئىلھاملاندۇرۇپ ھاياجانغا سالدى، رەيھاننىڭ «ۋەتىنىم، خەلقىم» دەپ تەپكەن يۈرىكى كۈچلۈك دولقۇنلىنىپ ئۇرۇپ كەتتى، ئارزۇ - تىلەكلىرى قاناتلاندى.

كىشىلەر كۆز قىرىنىمۇ سىلىشقا ئەيمىنىدىغان شتاب ئىچى ئەمدى مىڭلىغان ئىنقىلابچىلار ۋە خەلقلەر بىلەن تولۇپ كەتكەندى. ئەنە ئەنۋەرمۇ يوغان بىر توپ دەرەخ تۈۋىدە كىملەر بىلەندۇ پاراڭلىشىپ قوللىرىنى شىلتىپ كۈلمەكتە ئىدى. شۇ چاغدا نادەم ۋارىسجان بىلەن ھېچ كۈتۈلمىگەندە ئۇچرىشىپ قالدى. نادەم ئۇنىڭ قولىغا مىلتىق ئالغانلىقىغا ھەيران قالدى.

— ئىنقىلاب باشلانغاندىن كېيىن، پۈتۈن خەلق تەۋرەپ كەتتى. دادام «مانا ئەمدى قانات قاقىدىغان ۋاقتىڭلار كەلدى، گومىنداڭغا قارشى ئوق ئات» دېدى. مەنمۇ ئۆيدە تۇرالمىدىم، تۈنۈگۈندىن باشلاپ سىلەرنىڭ سېپىڭلارغا قوشۇلدۇم، — دېدى ۋارىسجان.

ئۇ راستتىنلا تۈنۈگۈن غۇلجا شەھىرى ئازاد بولۇش ئالدىدا قولىغا قورال ئالغانىدى. ئۇنىڭ دادىسى «مالڭ بالام، ئىنقىلابقا قاتناش، بۇ ئىنقىلابتىن بىزمۇ ئۆز ئۈلۈشىمىزنى ئېلىشىمىز كېرەك، بۇنداق توپىلاڭدا كىشىنىڭ بېشىغا ئويلىمىغان يەردىن تاج كىيىلىپ قالىدۇ، ئامەت كېلىپ قالسا ئەجەب ئەمەس، ھېچبولمىغاندا توپىلاڭنىڭ ئىچىدە تۇرغىنىڭ ياخشى» دېدى. شۇ چاغدا ئانىسى ئوغلىغا يىغلاپ ئېسىلىۋالغاندا، ئەختەمباي «ھەي كەم ئەقىل كالتە پەم خوتۇن، قويۇپ بەر، ھازىرچە بېرىپ تۇرسۇن، سەل كېيىن ئۆزۈم بېرىپ ئوق ئاۋازىدىن يىراقراق يەرگە ئەپلەپ ئورۇنلاشتۇرۇپ قويىمەن» دېگەنىدى.

نادەم قەلبىدە يانغان ئۆچلۈكنى قوغۇشۇندەك ئېغىر سۆزلەر بىلەن ئىپادە قىلماي تۇرالمىدى:

— گومىنداڭغا قارشى ئاتلىنىپ چىققانغا ئوخشايسەن،

ئەجەب دەپتا، ئەسلىدە داداڭ گومىنداڭغا قالتىس ئامراق ئىدىغۇ؟

— دادام ئامراق بولسا، مەن ئۆچ، — ۋارىسجاننىڭ يوغان كۆزلىرى پارقىرىدى.

— ھەرھالدا داداڭنى نارازى قىلىپ قويما، سېنى بەك ئەتىۋارلاپ چوڭ قىلغان ئەمەسمىدى.

ۋارىسجاننىڭ سېرىق يۈزى تىترىدى، ئۇنىڭ ئاچچىقى يۈزىگە تېپىپ چىققانىدى.

— سېنىڭچە، مېنىڭ گومىنداڭنى يوقىتىشىمغا يول قويۇلمايدىكەن - دە، ئويلاپ گەپ قىلىۋاتامسەن يا...

— خەلق دۈشمەنلىرىنى يوقىتىش ئۈچۈن مەيدانغا چىقىش — ئالقىشلاشقا تېگىشلىك زور ئىش، — دېدى نادەم مەنىلىك قىلىپ.

شۇ ئەسنادا رەيھان ھېلىقى تېزىملاش بۆلۈمىدىن چىقىپ تۆۋەنگە چۈشۈپ كەلدى، ئۇنى ئەڭ دەسلەپ ۋارىسجان كۆردى:

— ھوي... رەيھان! رەيھانغۇسىز، قانداق شامال ئۇچۇرۇپ كەلدى سىزنى؟ — دېدى ۋارىسجان.

رەيھان تەمكىن قىياپەتتە تۇرۇپ دېدى:

— ھە، ھەيران قېلىۋاتامسىز؟ قانداق شامال بولاتتى، شامال ئەمەس، ئىنقىلاب بورىنى!

نادەم رەيھاننىڭ بۇ ئورۇنلۇق جاۋابىدىن رازى بولۇپ قىزغا تىكىلىپ قارىدى.

رەيھان نادەمنى تونۇغانىدى ۋە نېمىشقىدۇر يۈزلىرى ھۆپپىدە ئوت ئېلىپ كەتتى.

— نادەم ئەمەسمۇ سىز، تونۇماي قاپتىمەن.

— مەن تونۇدۇم سىزنى، — دېدى نادەم كۈلۈمسىرەپ.

رەيھان ئىللىق كۈلۈمسىرەپ يۈرىكىدىن قوزغالغان ئىسسىق تۇيغۇ بىلەن نادەمگە زوقلىنىپ قارىدى. ئۇنىڭ قەلبىدە

قوزغالغان تۆيغۆ بۆنىڭدىن ئىككى ئاي بۆرۆن قوزغالغان ئەمەس-
-مىدى، شۆ تاپتا بوينىغا ئاپتومات ئاسقان، يۆزلىرى قارىداپ
يېرىلغان، تالاي ئۆرۆشلارنى بېشىدىن ئۆتكۆزگەن بۆ يىگىتكە
قىزنىڭ مېھرى قايتىدىنلا يانغانىدى. ئۆنىڭ كۆز ئالدىغا نادەم-
-نىڭ ھېلىقى ساقچى ئەمەلدارىنى بىر مۆشت بىلەن يىقىتقان
مەنزىرە كەلدى.

— مەن سىزنى مۆنداق يەردە ئۆچرىتىمەن، دەپ زادىلا
ئويلىمىغانىدىم، — دېدى ۋارىسجان رەيھانغا قاراپ. ۋارىسجان-
-نىڭ يۆزلىرىگە سەكرەپ چىققان ھەيرانلىقى تېخىچە بېسىلمىغا-
-نىدى.

— مېنى قورال تۆتالمايدۆ، دەپ ئويلامسىز، قىزلار
زۆلۆمغا قارشى ئىنقىلاب قىلالمايدۆ، دەپ قايسى تارىختا ئېيتىل-
-مىپتىكەن؟!

— دۆشمەنلەرگە قارشى غەزەپكە كەلگەن ئادەم، مەيلى
قىز، مەيلى ئوغۆل بولسۆن، ھەممىسى قولىغا قورال
ئالالايدۆ! — دېدى نادەم قەتئىي ھالدا.

— ئاڭلىدىڭىزمۆ، مانا بۆ ھەقىقىي ئىنقىلابچىنىڭ سۆ-
-زى، — دېدى قىز چىن دىلى بىلەن نادەمنى قوللاپ.

قىزىرىپ كەتكەن ۋارىسجان ئوسال ھالغا چۆشۆپ قالدى.

— مانا ئەمدى بىر سەپتە ئىشلەيدىكەنمىز، بۆ ناھايىتى
ياخشى بولدى، — دېدى ۋارىسجان خىجىللىقتىن قۆتۆلۆش
ئۆچۆن گەپ يۆتكەپ، خۆددى ئۆ گەپلەرنى ئاڭلىمىغاندەك.

رەيھان ئويناق قوي كۆزلىرى بىلەن نادەمگە قاراپ-قاراپ
قويدى. ئۆ نىزامىدىنىنىڭ بايا ئېيتقان كەسكىن، يالقۆنلۆق
سۆزلىرىگە قانداق قايىل بولغان بولسا، نادەمنىڭمۆ ھېلىلا ئېيت-
-قان ھەققانىي سۆزلىرىدىن ئىنتايىن رازى بولغانىدى.

ئۆلارنىڭ يېنىغا كۆلۆمسىرەپ ئەنۋەر كەلدى، نادەم ئاپتو-
-ماتنى تۆتقان قولىنى تۆۋەن چۆشۆرۆپ، ئۆنىڭغا ھۆرمەت بىل-

دۇردى.

— مانا ۋارىسجانمۇ بىزنىڭ سېپىمىزگە قوشۇلدى، — دېدى ئەنۋەر، — بۇ ئالقىشلايدىغان ئىش، بىزنىڭ سېپىمىز گومىنداڭغا قارشى تېخىمۇ نۇرغۇن ئىنقىلابچىلارغا موھتاج.

ئەنۋەر باياتىن بېرى نادەم بىلەن ۋارىسجان ئوتتۇرىسىدا بولۇنغان گەپلەردىن خەۋەردار ئىدى.

— قېنى، يۈر، — دېدى ئەنۋەر نادەمگە، — ئىشىمىزغا ماڭايلى.

ئۇ كېتىپ بېرىپ مۇنداق دېدى:

— كىمدە كىم بولسۇن، ئۇ گومىنداڭغا قارشى تۇرسىلا، بىز ئۇنى قارشى ئېلىشىمىز، ئالقىشلىشىمىز كېرەك.

— بىزگە قىلمىغان ئەسكىلىكى، كۆرسەتمىگەن كۈنى قالغانمۇ ئەنۋەركا، سىز بىلىسىزغۇ، تېخى دادىسى سىلەرنىڭ قانات قاقىدىغان ۋاقتىڭلار كەلدى، دەپتىمىش.

ئەنۋەر كۈلدى:

— ئۇ ئىنقىلابچى بولىمەن دېسە، مانا كەڭرى يول، ئېھتىمال، ئۇلارنىڭمۇ ئىنقىلابقا قاتنىشىشتا ئۆز مۇددىئاسى باردۇر. لېكىن، ھازىر ئۇنىڭ پەيتى ئەمەس، ھېساب ئالىدىغان كۈنلەر ئالدىمىزدا، كەلگۈسىدە قىلىدىغان ئىشلارنى ھازىر قىلىمىز دېسەك ئىنقىلابىمىز خاتالىققا ئۇچرايدۇ. نىزامىدىنكامىنىڭ سۆزلىرىنى ئۇنتۇپ قالساق تېخىمۇ بولمايدۇ، ئۇ: بىزنىڭ ئىنقىلابىمىز باسقۇچلارغا بۆلۈنۈپ ئېلىپ بېرىلىدۇ، ھەربىر باسقۇچنىڭ ئۆز ئالاھىدىلىكى بار، دېگەن ئەمەسمىدى؟

— ئۇغۇ شۇنداق...

ئۇلار ئىككىسى شتاب ئىچىدىكى قايسىدۇر بىر بۆلۈمگە كىرىپ كەتتى.

ئون سەككىزىنچى باب

1

گۈلپەمخاننىڭ قولى ئىشقا بارماس بولۇپ قالغىنىغا ئۇزۇن بولدى. ئوغلى بىر كېچىدە يوقاپ كەتكەندىن كېيىن ئەندىشىسى كۆپىيىپ، ھەر كۈنى قالايمىقان چۈشلەرنى كۆرۈپ چىقاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىلقىدا قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلگەندىن تارتىپ ھازىرغىچە، يىراق يەرنىڭ گېپى ھەر ياڭزا دېگەندەك، تارقالغان ھەر خىل گەپلەر ئۇنىڭغا ھېچ ئارام بەرمىدى. ئانا كۈندە كېلىپ تۇرىدىغان ياخشى خەۋەرلەر بىلەن يەنە: «ئۇلاستايدا گومىنداڭچىلار ئىككى پارتىزان بالىنى تۇتۇۋېلىپ، تېرىسىنى تەتۈر سويۇپتۇدەك»، «بىر تۇل خوتۇننىڭ يالغۇز ئوغلى گومىنداڭچىلاردىن ئوننى ئېتىپ بولۇپ، بىرتال ئوقىدا ئۆزىنى ئۆزى ئېتىۋاپتۇ»، «ساقچىنىڭ قارا دەرۋازىسىغا يەتتە ـ سەككىز ئادەمنى قۇلىقىدىن مىخلاپ ئېسىپ قويۇپتۇ»، «چېرىكلەر نۇرغۇن پارتىزانلارنى تۇتۇۋاپتىكەن، ئۇلارنىڭ قېرىلىرىنى شۇ يەردىلا ئېتىپ تاشلاپ، ياشلىرىنى ماشىنىغا بېسىپ شەھەرگە ئەكىرىپ كېتىپتۇ»... دېگەندەك ئەنسىز خەۋەرلەرنىمۇ ئاڭلاپ تۇراتتى. ئىككى ھەپتە ئىلگىرى ئۇ مۇنداق دەھشەتلىك بىر چۈش كۆردى: ئۇرۇش ئاياغلاشقان قانلىق مەيدان، قانچىلىغان ئۆلۈكلەر قانغا پېتىپ يېتىپتۇ. بەزىلىرى ئاران ـ ئاران مىدىرلايدۇ، بەزىلىرى قولىنى سوزىدۇ، لېكىن بېشىنى كۆتۈرەلمەيدۇ ۋە بەزىلىرى سۇس ئاۋازدا ئىڭرايدۇ... گۈلپەمخان مۇشۇ مەيداندا قان كې-

چىپ ئوغلىنى ئىزدەپ يۈرگۈدەك. شۇ چاغدا يىراقتىن بىر ئات
كۆرۈنۈپتۇ، ئات تىنماي بېشىنى سىلكىپ، ئاستا - ئاستا ئۇ-
نىڭغا يېقىنلاپ كەلگەنمىش، قارىغۇدەك بولسا، كۈمۈش ئېگەر
توقۇلغان شۇنداق چىرايلىق ئېگىز تورۇق ئات. قوش باش
ئېگەرنىڭ قېشىغا قانغا بويالغان قىلىچ ئېسىقلىق تۇرغان، ئانى-
نىڭ يۈرىكى ئېچىشىپتۇ - دە، ئۆزىگە ھۆرمەت بىلدۈرۈپ
تۇرغان ئاتنىڭ بېشىنى سىلاپ، يايلىلىرىنى تاراپتۇ. شۇ چاغدا
ئات زۇۋانغا كەپتۇ: «ئەي قورقۇمسىز ئەرلەرنىڭ ئانىسى، سې-
نىڭ بالاڭ نەچچە يۈز دۈشمەننى مۇشۇ قىلىچ بىلەن چاناپ،
ئاخىر ماغدۇرسىزلىنىپ يىقىلدى، مەن سېنى ئىزدەپ كېتىپ
باراتتىم، سېنى يىغلىمايدۇ دەپ ئويلىغانىدىم، مۇنداق يىغلىغى-
نىڭ نېمىسى؟ سېنىڭ ئېرىڭ زالىم بايلار بىلەن ئېلىشىپ
ئۆلدى، چوڭ ئوغلۇڭ زالىم ھۆكۈمەتنىڭ قىلمىشلىرىنى پاش
قىلىپ ئۆلدى. مۇنداق شەرەپلىك ئۆلۈملەرگە يىغلىساڭ خۇدا
سېنى كەچۈرمەيدۇ، خەلقمۇ كەچۈرمەيدۇ. ئال، قىلىچنى ئال!
ئۇنى ئەمدى نەۋرەڭ تۇتسۇن...»
گۈلپەمخان ئۇندەرەپ ئويغىنىپ كەتتى. ئىككى - ئۈچ
كۈنگىچە ئۆزىنى بىر بىلىپ، بىر بىلمەي يۈردى. ئاخىر «چۈش-
كە نېمە كىرمەيدۇ؟» دەپ ئۆز - ئۆزىگە تەسەللى بېرىپ بىرئاز
خاتىرجەملىنىپ قالسىمۇ، لېكىن ئوغلىنىڭ تىرىك - ئۆلۈكى
توغرىسىدا خەۋەر ئالالماي بۇرۇقتۇرما بولۇپ يۈردى. پارتىزانلار
غۇلجا شەھىرىگە بېسىپ كىرگەندىن كېيىن، ئاخىرى ئۇ شە-
ھەرگە كىرىپ چىققانلاردىن ئوغلىنىڭ سالامەت ئىكەنلىكىنى
ئۇقتى. شۇنىڭدىن كېيىن خۇشاللىقتا بېشى ئاسمانغا يەتكۈدەك
بولدى. ئوغلىنى كۆرۈشكە ئالدىراپ نېمە قىلارىنى بىلمەي قال-
دى ۋە تۇنۇگۈن تەۋەككۈل قىلىپ نەۋرىسىنى يېتىلەپ شەھەرگە
ماڭغانىدى، قولۇم - قوشنىلىرى يولدىن توسۇۋالدى.
— قويسىلا، ئۇرۇش تېخى بولۇۋاتسا، بۇ نېمە

قىلغانلىرى.

— كىچىك بالىنى سوغۇقتا يېتىلەپ ئاۋارە بولمىسىلا، ئەمدى ئۆزىمۇ كېلىپ قالار، شەھەر دېگەن مانىغۇ.

— بىر - ئىككى كۈن قاراپ باقايلى، ئەگەر كەلمىسە، سىلىنى بىز ئەكىرىپ چىقايلى.

ئۇ ئاخىر قولۇم - قوشنىلىرىنىڭ مەسلىھىتىگە كۆندى.

ئۇ بۈگۈنمۇ ئەتىگەنلىك چاي ئىچىپ بولۇپ، قاچا - قۇچىلارنى يىغىشتۇرماي، ئەتكەنچاينىڭ شامىسىنى چايناپ، جوزىغا تايىنىپ خىيال بىلەن ئۇزاق ئولتۇردى. ئادىلجان چېيىنى ئىچىپ بولۇپ ھويلىدا ئويناۋاتاتتى. كىچىك دېرىزىدىن كۈن نۇرى غۇۋا چۈشۈپ تۇراتتى. ئۆي ئىچى خېلىلا ئىللىپ قالغانىدى.

«كىشى ئۆز ئۆمرىدە ھادىس نۇرغۇن ئىشلارنى كۆرىدىكەن، — دەپ ئويلايتتى ئانا، — بۇ نېمىدېگەن مالامەتچىلىك - ھە، ئۆلگەنلەر ئارماندا كەتتى، تىرىك قالغانلار بۇنى كۆرۈۋاتىدۇ. مۇبادا نادىر بالام ھايات بولغان بولسا ئۆزىنى ئاتاتتىكەن - دە. مانا، نادەم جېنىدا قولىغا مىلتىق ئاپتۇدەك، توۋا، بۇ بالا مېنىڭ يالغۇزلۇقۇمنى نېمىشقا ئويلىمىغاندۇ؟...»

گۈلپەمخاننىڭ ئوي - خىياللىرى تېخى ئاخىرلاشماي تۇرۇپلا، ھويلىغا ئاتلىق بىر كىشى كىرىپ كەلدى. ئادىلجان ئويناۋاتقان ئويۇننى تاشلاپ ئۇنىڭغا ئەجەبلىنىپ قارىدى. ئاتلىق كىشى بالىغا كۈلۈمسىرەپ قارىغانىدى، ئۇ بىردىنلا تونۇپ قالدى - دە، كەينىگە قايرىلىپ ئۆيگە قاراپ پىڭىلداپ يۈگۈرگىنىچە ۋارقىرىدى:

— ۋاي موما، ئاكام كەيدى... ئاكام كەيدى...

يول بويى: «ئاپام نېمە دەيدىكىن، قانداق قارشى ئالىدىكىن، ئاللا - توۋا سېلىپ ئۆزىنى يەرگە ئاتارمىكىن» دەپ ئويلاپ كەلگەن نادەم ئاتتىن چۈشۈپ، ئۇنى يازلىق چايخانا

تۇۋرۇكىگە باغلىدى. گۇلپەمخان ئۆيدىن ئالدىراپ چىقىپ كەلـ-
دى - دە، ئوغلىغا قاراپ يۈگۈردى:
— ۋاي جېنىم بالام، بارمۇ سەن؟ سېنىمۇ كۆرىدىغان
كۈن بولىدىكەنغۇ. . .
ئانا يۈگۈرۈپ كەلگىنىچە نادەمنى باغرىغا باستى، ئۇنىڭ
پېشانىسىدىن سۆيدى، سوغۇقتا يېرىلغان يىرىك يۈزىنى سىلىـ-
دى. باياتىن تارتىنىپ تۇرغان ئادىلجانمۇ ئاكىسىغا ئۇقتەك
ئېتىلدى، ئاكىسى ئۇنى ئىككى قولتۇقىدىن كۆتۈرۈپ ئالدى.
— ئۆيگە كىر بالام، ئۆيگە كىر.
گۇلپەمخاننىڭ ئوغلىنى كۆرۈپ كۆڭلى بۇزۇلدى. ئولتۇ-
رۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىدە ياشلار مۆلدۈرلەشكە باشلىدى. نادەم
ئادىلجاننى كۆتۈرگىنىچە ئۆيگە كىردى ۋە ئۆي ئىچىگە سەپسالـ-
دى. ئۆيدە ھېچقانداق ئۆزگىرىش يوق. ئوچاق باشلىرى، تام
چۆرىلىرى سېغىز لاي بىلەن سۇۋالغان، دېرىزىدىكى بىر جۈپ
قاچا گۈل كۆكىرىپ تۇراتتى، بىساتسىز بۇ ئۆي چىنىدەك پاكىز
ۋە ئىللىق ئىدى.
— قانداق ئاپا ئەھۋالىڭ، تېنىڭ تازىمۇ؟
— ياخشى بالام، ئىشقىلىپ ئايىغىمدىن شامال ئۆتۈپ
تۇرۇۋاتىدۇ، — دېدى ئانا ئارانلا.
نادەمگە قىشلىق كىيىم سىغىشقان: ئۇ تاشلانمىغان ئۆزۈن
ئاق جۇۋا كىيىپ، بېلىنى تاسما بەلۋاغ بىلەن مەھكەم باغلىغان،
پۇتىدىكى بوز پىيمىنىڭ قونجىنى قايرىۋالغان، ئاق قۇلاقچىسىـ-
نى ئۇڭ قېشىغا سەل سىگايان قىلىپ كىيىۋالغان.
ئادىلجان تامغا تىكلەپ قويۇلغان مىلتىقنى تۇتۇپ كۆرۈپ،
ئاكىسىغا سوئال ياغدۇرۇشقا باشلىدى:
— ئاكا، بۇ نېمە؟
— بۇ مىلتىق، مىلتىقنى بىلەمسەن؟
— نېمە قىلىسەن ئۇنى؟

— دۇشمەنلەرنى ئاتىمەن.
— مەنمۇ ئاتايمۇ؟
— سەنمۇ ئاتىسەن.
— ئەكە ئاتىمەن.
— سەن چوڭ بولغاندا ئاتىسەن.
— ياق، هازىر ئاتىمەن.
نادەم قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.
— چوڭ بولغاندا چوقۇم ئاتىسەن.
ئاكىسىنى كۆرۈپ يايراپ كەتكەن ئادىلجاننىڭ كەينى - كەينىدىن بېرىۋاتقان سوئاللىرى پات - پات ئۈزگىرىپ تۇراتتى:
— ئاكا سېنىڭ ئېتىڭ چاپامدۇ؟
— چاپىدۇ.
— زىكىيىيالارنىڭ ئالا موزىيى تازا چاپىدۇ.
ئادىلجاننىڭ كىچىككىنە كۆزلىرىنى ئويىنىتىپ كەينى - كەينىدىن بېرىۋاتقان سوئاللىرى كىشىنىڭ ئامراقلىقىنى كەلتۈرەتتى. نادەمنىڭ ئىنىسىغا زوقى كېلىپ ئۇنى ئەركىلىتىپ سۆيدى.
باياتىن بېرى ئىككىسىنىڭ گەپلىرىگە زوقلىنىپ ئولتۇرغان ئانا ئەمدى گەپ باشلىدى:
— توۋا بالام، بۇ نېمە قىلغىنىڭ، مېنى تىرىك ئۆلسۇن دېدىڭمۇ؟ — دېدى يىغلامسىراپ.
نادەم ئانىسىنىڭ سېغىنىش ۋە مېھىر - مۇھەببەت بىلەن نەملەنگەن كۆزىگە باللىق ئەركىلەش بىلەن تەلمۈردى - دە، ئانىسىنىڭ قاتمال قوللىرىنى تۇتتى ۋە كۈلۈمسىرىدى:
— خاپا بولما ئاپا! — دېدى ۋە جۇۋىسىنى يەشتى، — مېنىڭ تۇيۇقسىز يوقاپ كېتىشىم ساڭا ئېغىر بىلىنگەندۇ، ساڭا دەپ قويۇشقا ئۈلگۈرەلمىدىم. كۆرۈۋاتىسەن، باشقىلارمۇ كۆپ- چىلىكنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈچۈن قولىغا قورال ئېلىۋاتىدۇ-

غۇ، مەن قاراپ تۇرسام بولامدۇ، مەنمۇ ئوغۇل بالىمەن دەپ بىلىمنى باغلاپ يۈرۈپتىمەنغۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ، ئاپا؟

گۈلپەمخان مۇرا ئوچاقنىڭ كۈللىرىنى تازىلاپ قۇم چۆگۈن- نى چوغقا قويدى.

— ھېچبولمىسا ماڭا دەپ قويۇپ كەتسەڭ بولمامدۇ، بالا دېگەن ئاتا - ئانىنىڭ ئاغزىغا قارايدىغانغۇ، سەن كەتكەندىن كېيىن مېنىڭ قانچىلىك سەكپارە بولۇپ كەتكىنىمنى بىلەم- سەن، «ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك» دېگەندەك ھېلىقى ھارام- تاماق دەيۈزلەرنىڭ قىلىپ كەتكىنىچۇ تېخى.

— ئۇ ۋاقىتتا شۇنداق تۇيغۇزماي قېچىشقا توغرا كەلدى، كەتمىسەم شەھەرگە ئەكىرىپ سولاپ قوياتتى.

— ۋاھ، نېمىشقا سولايدىكەن سېنى، سەن ئۇلارنىڭ ئارپىسىنى خام ئورغانمىدىڭ؟

— ئۇنداق دېگىنىڭ بىلەن ئاپا، رەيھانگۈلگە بولۇشۇپ ھۆكۈمەت ئەمەلدارىنى ئۇردۇم، — دېدى نادەم ئۆتكەن ئىشلار- نى ئانىسىغا بىرمۇ بىر چۈشەندۈرۈپ، — ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ چاقىرىقى بىلەن بىر خۇپىيانە تەشكىلات قۇردۇق، ئاخىر نىلقىغا بېرىپ ئىنقىلابچىلارغا قوشۇلدۇق، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنى يو- قىتىپ، ئېزىلىۋاتقان ئەمگەكچىلەرنى ئازاد قىلىشقا جېنىمىزنى تىكىپ قولىمىزغا قورال ئالدۇق! بوزەك بولۇۋېرەتتۇقمۇ ئاپا، ئاكام ئۈچۈن قىساس ئالىدىغان چاغ مۇشۇ ئەمەسمۇ؟

مانا ئەمدى ئانىنىڭ چىرايى باشقىچىرەك تۈس ئالدى، يۈزلىرى تاتىرىپ، لەۋلىرى تىترەشكە باشلىدى، يۈرىكى سىقى- لىپ دەم ئالالماي‌ۋاتقان ئادەمدەك، كېكىرتىكىگە ئۆتكۈر ۋە ئە- لەملىك ئاغرىق تىقىلغاندەك بولدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا خىيال- چان مۇئەللىم ئوغلى نادىر كەلگەندى!

ئەنە ئۇنىڭ ئوغلى، قاراڭغۇ كېچىلەردە ئانىسىغا مۇڭداش بولۇپ، چوڭقۇر خىيال بىلەن قاپاق تۇرۇپ ئولتۇرماقتا. . .

ئەنە ئۇنىڭ ئوغلى، ئاپىسىنىڭ كۆڭلىنى تاغدەك ئۆستۈرۈپ، بىزنىڭمۇ قەد كۆتۈرىدىغان كۈنىمىز پات يېقىندا كېلىدۇ، ئاپا! دېمەكتە...

ئەنە ئۇنىڭ ئوغلى... ئەمدى ئۇنىڭ ئوغلى يوق ئىدى، غۇيۇلداپ ئۆتكەن يىللار ئانىغا قىرودەك ئاپئاق چاچلارنى چوڭقۇر قورۇقلارنى، مۇڭ - قايغۇلارنى سوۋغا قىلىپ ئۆتۈپ، ئۇنىڭ كۆيۈمجان تاغ يۈرەك ئوغلىنى بىللە ئېلىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئەمدى يېنىپ كەلمەيتتى.

ئانا مانتىدا ئولتۇرۇپ خۇددى ئېسەدىگەن ئادەمدەك بىردىنلا يىغلىۋەتتى.

— ئون گۈلنىڭ بىر گۈلى ئېچىلمىغان بالام!...

ئانا قاتتىق ئۆكسۈشكە باشلىدى، ئۇنىڭ پىلدىرلاپ قالغان كۆزلىرىدىن ياش تامچىلىرى مۇنچاقتەك تىزىلىپ چىقىپ، قويۇق قورۇق بېسىپ كەتكەن يۈز ۋە ئېڭەكلىرىنى بويلاپ تېمىشقا باشلىدى. ئانىنىڭ قەلبىدە نادىر ئۈچۈن نەچچە يىللار چوغ بولۇپ يانغان، ئەمما مۇنۇ نادەم چوڭ بولغاندا ئۆچۈشكە باشلىغان بىر پارچە ئوت هازىر مانا باشقىچىلا لاۋۇلداپ يېنىشقا باشلىدى. ئانىنىڭ ئەلەملىك يىغىسىغا قاراپ نادەمنىڭمۇ كۆڭلى بۇزۇلدى. لېكىن، ئۇ غەيرەت قىلىپ ئۆزىنى تۇتۇۋالدى ۋە ئانىسىغا تەسەللى بېرىشكە، كۆڭلىنى كۆتۈرۈشكە باشلىدى:

— قوي ئاپا، سەۋر قىل، ئاكام ئازادلىق ئۈچۈن كۈرەشكەنىدى، مانا ئۇ ئويلىغاندەك زامان كېلىۋاتىدۇ، ئەمدى ھەممىمىز خۇشال بولىمىز.

نادىرنىڭ ئىزىنى بېسىپ قالغان ئادىلجان كىچىككىنە كۆزلىرىنى پىلدىرلىتىپ ھەيرانلىق بىلەن بىر ئاكىسىغا، بىر مومىسىغا قاراپ - قاراپ قوياتتى. ئانا بېشىدىكى ئاقىرىپ - ئۆڭۈپ كەتكەن ياغلىقىنىڭ ئۇچى بىلەن كۆز ياشلىرىنى ئېرتتى، ئۆزىنى بىرقۇر ئوڭشىدى، ئۇنىڭ دىلىدىكى دەرد - ئەلەملەر باياتىن

بىرى ئاققان ياشلىرى بىلەن چىقىپ كەتكەندەك، گويا يەلكىسىدىنى بىسىپ تۇرغان ئېغىر تاغ ئاغدۇرۇلۇپ تاشلانغاندەك ئۆزىنى خېلى يېنىك سەزدى، ئۇ چوڭقۇر ئۇھ تارتتى.

— بوپتۇ بالام، — دېدى ئاتا بىردىنلا غەيرەتلىنىپ، — سەن ئېيتقاندەك، مەندىن سورىدىڭ نېمە، سورىمىدىڭ نېمە، ھەق يولغا ماڭغان بالامسەن، ئەر يۈرەك جەڭچى بول، قولۇڭدىن مىلتىقنى تاشلىما، ئاكاڭنىڭ ئىنتىقامىنى ئال، زالىملارنى شەپقەت قىلماي يوقات! سېنى بىرىنچى خۇداغا، ئىككىنچى كۆپچىلىككە تاپشۇردۇم، — ئاتىنىڭ تۈرۈلگەن قاپاقلىرى، يىمىرىلگەن لەۋلىرى ئاستا - ئاستا ئورنىغا كەلدى. ئانىسىنىڭ شۇنچىلىك غەيرەتلىك سۆزلىرىدىن نادەمنىڭ يۈرەك - باغرى دولقۇنلاندى. چىرايى ئېچىلىپ، لېۋىگە تەبەسسۇم يۈگۈردى.

چاي قايىندى، ئادىلجان قوشنىلاردىن ئەكىرگەن قايماقلىق سۈت بىلەن گۈلپەمخان ئۈرۈكتەك ساپسېرىق ئەتكەنچاي ئەتتى. ئانا - بالا دەرقەمتە ئولتۇرۇپ چاي ئىچىشكە باشلىدى. ئاشۇ، بالىمۇ بىرنەچچە ئايدىن بېرى مۇنداق مەززىلىك ئەتكەنچاي ئىچىشمىگەنىدى. ئۇنىڭغىچە نادەمنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغان قولۇم - قوشنىلار ئۆيگە كەينى - كەينىدىن كىرىپ كېلىشتى. نادەم ئورنىدىن تۇرۇپ ھەممىسىگە ھۆرمەت بىلدۈردى:

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، تىنچلىقمۇ نادەم بالام، مانا قاراڭلار، يوغانلا يىگىت بولۇپ كەتكىنىنى بۇنىڭ، ئاتا بالىسى - دە، ئاتا بالىسى، — دېدى قاسىم بوۋاي زوقلىنىپ قاراپ.

— پاھ. . . پاھ. . . ئەسكەرلىك تازىمۇ يارىشىپتۇ بۇنىڭغا، چىرايى سەل قارىداپ قالغان بىلەن، بويىمۇ ئۆسۈپ سەمىرىپلا قالغانمۇ نېمە، — دېدى ئۆيگە كىرگۈچىلەرنىڭ ئەڭ چوڭى جانارىخان موماي.

— ئاكىسىنىڭ ئىنتىقامىنى ئالدۇ - دە، ئەمدى مىلتىق-

نى مەھكەم تۇتۇۋالار باللىرىم، — دېدى يەنە بىر بوۋاي، — ياﺋاللا، نېمىلەرنى كۆرمىدۇق!

ئۆيگە نادەمنىڭ تەڭتۇش دوستلىرىمۇ دۈكۈرىشىپ كىرىپ كېلىشتى.

ئۇزۇندىن بۇيان مۇڭلۇق، شاۋقۇن سۇرەنسىز بولۇپ كەلگەن بۇ ئۆي بۈگۈن ئىلھامبەخش، ئۈمىدلىك تىلەكلەرگە باي سۆزلەر، خۇشال كۈلكىلەر، شادلىق تەنتەنىلىرىگە تولۇپ كەتتى. گۈلپەمخانىمۇ ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ قالدى.

نادەم ئۆيگە كىرگۈچىلەرگە پارتىزانلارنىڭ نىلقىدىن شەھەرگىچە بولغان سەپەرلىرى، قىزىق ـ قىزىق جەڭلەر توغرىسىدا سۆزلەپ بەردى. قېرىلار ياشلارنىڭ ئامان ـ ئېسەنلىكى ئۈچۈن دۇئا قىلىشتى، ياشلار بولسا ئازادلىق جەڭچىلىرى سىپىگە تېزرەك قوشۇلۇشقا تەقەززا ئىكەنلىكىنى ئېيتىشتى. ئۆيگە چوڭ ئۈمىد بىلەن كەلگەن نادەم ئوخشاشلا چوڭقۇر ۋەدە بىلەن ئۆيدىن چىقتى.

نادەم مەھەللىسىدىن چىقىپ بىر قىزغا ئۇچرىدى، قىز ئەختەمباينىڭ بېدىلىك بېغىنىڭ غورۇلانغان ئىشىكىگە يۆلىنىپ تۇراتتى. ئۇ پوكۋاي ياغلىق بىلەن تۇمشۇقىنى ئورىۋالغان، تىزىغا كېلىدىغان نىمكەش مەخمەل چاپان كىيگەن بولۇپ، نادەمنىڭ يولىنى توراپ تۇراتتى.

— نادەم! — دېدى قىز ئاتىنىڭ ئالدىنى توراپ، — مېنى ئېتىڭغا مىنگەشتۈرۈۋالغىنە!

— نەگە بارىسىز؟ سىز ھۆرلىقاغۇ؟

— ھەئە، مەن ھۆرلىقا، تونۇغان بولساڭ مىنگەشتۈرۈۋال، — دېدى قىز ئاتىنىڭ ئۆزەڭگىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ.

— نەگە بارماقچىسىز؟

— سىلەر بارغان يەرگە! — دېدى قىز نادەمگە تىك قاراپ تۇرۇپ، — ئېيتقىنا، ئەنۋەر ئەپەندى سالامەتمۇ؟

— سالامەت.
هۆرلىقا شۇنداق جاۋابنى كۈتكەنىدى، كۈتكەن جاۋابى ئېيت-تىلدى! ئۇنىڭ يۈرەك - باغرى دولقۇنلىنىپ ئۇتلۇق ھېسسىيات ئىچىدە نادەمنىڭ تۇرقىغا سەپسالدى: «تېخى يېقىندىلا باي قو-رۇسىدىكى بۇ مالاي بالا، مانا ئەمدى تازا ياراشقان ھەربىي كىيىم ئىچىدە بەردەم يىگىتكە ئايلىنىپتۇ، مۇرىسىدىكى بەشئاتار مىل-تىق گەۋدىسىگە نېمىدېگەن سىڭىشكەن! ئەنۋەر ئەپەندى شۇ تاپتا قانداق بولۇپ كەتكەندۇ؟ ئۇ مۇشۇلارنى باشلاپ كەتكەن، تايىن-لىق، ھازىر ئۇ كوماندىر، ئۇنىڭ ئۇچىسىدا نادەمنىڭكىدەك ئۇزۇن جۇۋا ئەمەس، ياقىلىرىغا، پەشلىرىگە جىيەك تۇتۇلغان كالتە جۇۋا، بېلىدە تاپانچا، مىنگەن ئېتى تۇم قارا، پېشانىسىدە قاشقىسى باردۇر، نادەمدەك نەچچە يۈزلىگەن ئەسكەرلەر ئۇنىڭ ئالدىدا تاق تۇرىدىغاندۇ. ھېلىقى كېچىسى ئۇ ‹مەن سىزنى ئۆلسەممۇ ئۇنتۇمايمەن›، دېگەنىدى، ئەپەندى دېگەن يالغان ئېيت-مايدۇ، راست ئۇنتۇمىغاندۇ...» قىز ئويلىغانسېرى يۈرەك ئۇرۇشى ئىتتىكلەپ، يېقىملىق تۇيغۇلارغا چۆمۈلۈشكە باشلى-دى، كۆرۈش تەشنالىقى كۈچىيىپ، كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇر-دى. شۇ تاپتا ئەگەر قانىتى بولغان بولسا ئۇچقان بولاتتى، ئاستىدا نادەمنىڭكىدەك ئېتى بولسا چاپقان بولاتتى. بىراق، ئامال قانچە، ھازىرمۇ نادەم ئېتىغا مىنگەشتۈرۈۋالسا، ئەنۋەر ئەپەندى تۇرغان يەرگە كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە يېتىپ بارالايدىغۇ؟
— ئەكە ئېتىڭنى، غورۇغا يېقىنراق كەل، — دېدى هۆرلىقا ئالدىراپ.
— ئاۋارە بولۇپ قالىسىز.
— ئاۋارىچىلىكتىن سىز قورقساڭ مەن قورقمايمەن.
— ئېتىم شاش، مىنگەشتۈرمەيدۇ!
— ئۇنداق بولسا يول بولسۇن، پىيادە كېتىۋېرىمەن.
نادەم قىزغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ قويدى - دە، ئېتىنى

دېۋىتتى. ئات قۇيرۇق تەرىپىدە قار قۇيۇن پەيدا قىلىپ، ئاق داستىخاندەك كۆرۈنىدىغان چەكسىز ئېتىزلار ئارىسىدا يۈگۈرۈپ كەتتى. نادەم ئات ئۈستىدە كېتىۋېتىپ: «كۆڭۈل دېگەن ـ ھە، قارا مۇنۇ باي قىزى قەھرىتان دېمەي ئەنۋەر مۇئەللىمنى ئىزدەپ مېڭىپتۇ» دەپ ئويلىدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ خىيالى رەيھانغا يۆتكەلدى، قىزنىڭ كۈلۈپ تۇرىدىغان كۆزلىرى نادەمگە ھامان ھەۋەس، ھۆرمەت ۋە نۇمۇسچانلىق بىلەن تىكىلەتتى. . .

2

ئال قولۇڭغا قىزىل تۇغنى،
بەرمە دۈشمەنگە ھېچ ئۇنى.
دۈشمەن سوزسا بىزگە قولىنى،
يانچىپ تاشلايمىز بىز ئۇنى!
...

جەڭچىلەر ياتاقتا بۇ ناخشىنى خور قىلىپ ئېيتقاچ ھەر خىل مەشغۇلاتلار بىلەن بولۇۋاتاتتى. نادەم كىرىپ كەلگەندە ئۇلار خۇشال بولۇپ، ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئورىۋالدى.

— قانداق بولدى، — دېدى ئىسھاق قارا كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىكىپ، — ئاپاڭ غوۋغا كۆتۈرۈپ ئۆيىنى بېشىغا كىيدىمۇ؟

— ياق، بىز ئويلىغاندەك بولمىدى، — دېدى نادەم مىلتىقىنى تامغا يۆلەپ قويۇپ، — ئاپام مېنى كۆرۈپ دەسلەپ قاتتىق يىغلىدى، كېيىن بوپتۇ بالام، ئەسكەر بول، ئاكاڭنىڭ، داداڭنىڭ ئىنتىقامىنى ئال، دېدى. بىراق، ئىز ـ دېرەكسىز يوقىلىپ كەتكىنىمگە بەك خاپا بولدى، ئاخىر قولۇم ـ قوشنىلار بىلەن خۇشال ئۇزىتىپ قويدى.

— ياخشى بوپتۇ، — دېدى ئىسھاق، — ئانىلار شۇنداق بولىدۇ، بالىنىڭ سۆزىگىمۇ ئەڭ دەسلەپ ئانا كىرىدۇ، جامالدىنىنىڭ ئانىسىدەك غوۋغا كۆتۈرسە تەس بولاتتى - دە.

ئۇ خۇددى كۆپنى كۆرگەن ئادەمدەك سۆزلەپ كەتتى.

بەداشقاننى قۇرۇۋېلىپ تازا بېرىلىپ ئاپتومات تازىلاۋاتقان باتىرغازىمۇ گەپ قىستۇردى:

— بايقۇش ئانىلار باغرىنى يېرىپ چىققان بالىغا چىدامدۇ، ئۇلارنىڭ يېشى كىرىپكىدىلا تەييار تۇرىدۇ، چۈشەنمەسلىكتىن شۇنداق قىلىدۇ، چۈشەنگەندىن كېيىن بەربىر رازى بولىدۇ.

— سىلەرغۇ ئاناڭلارنى كۆرۈپ كېلىپ خاتىرجەم بولدۇڭلار، — دېدى ئاراش نادەمنىڭ يېنىغا كېلىپ، — مېنىڭ ئانام نېمە دەۋاتىدىكىن، تىرىكمىدۇ، ئۆلگەنمىدۇ، تاغلاردا يىرتقۇچ ھايۋانلارغا يەم بولۇپ كەتتىمىكىن، دەپ ئويلاۋاتىدىغاندۇ، مېنىڭ بۇ يەرلەردە يۈرۈشۈم، بەلكى ئانامنىڭ چۈشىگىمۇ كىرمەيدىغاندۇ، — ئۇ ئويلىنىپ تۇرۇپ قېلىپ مەيۈس ئاھاڭدا دېدى، — بىچارە ئانامنىڭ دەردى تاغلاردىنمۇ چوڭ - دە.

— بورتالانى ئازاد قىلىپ، ئاناڭنى چوقۇم خۇشال قىلىمىز، — دېدى باتىرغازى.

— سېنى مۇشۇ ھالەتتە كۆرگەندە ئۇكا، ئاناڭ ئوغۇل تۇغۇپ چوڭ قىلغىنىغا قالتىس رازى بولۇپ كېتىدۇ - دە، — دېدى پىلىموتچى كېۋىر قولىنى لاتا بىلەن سۈرتۈپ تۇرۇپ، — نادەمنى كۆرۈپ گۈلپەمخىندەمدەك بېشى ئاسمانغا يەتكەندۇ.

— ئۇنى بىر دېمە.

كىۋىر شۇ سۆزلەرنى قىلدى - دە، ئۆز يۇرتى كۆز ئالدىغا كېلىپ نېمىلەرنىدۇ ئويلاپ، كۆزىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ تۇرۇپ قالدى، ئاندىن ئاراشقا يەنە گەپ باشلىدى:

— ئاراش، ئاپاڭ مۇشۇنداق خۇشاللىق كۈنلەردە سۆيىن

بولسىچۇ كاشكى، دەپ ئويلايدۇ ـ دە.

— ئۇغۇ تۇرغانلا گەپ، — دېدى ئاراش ئادەتتىكى قىياپىتىنى ئۆزگەرتىپ، — لېكىن مەن بورتالانى ئازاد قىلىش جېڭىگە چوقۇم قاتنىشىشىم كېرەك، ئانام بىلەن شۇنداق غەلىبىلىك كۈنلەردە كۆرۈشسەم، بۇ كۆرۈشۈش ئەلۋەتتە ئۇنتۇلغۇسىز خۇشاللىق بولىدۇ.

كىۋىر يەنە جىمىپ كەتتى.

— كىۋىركا، قالتىس خىيال سۈرۈپ كەتتىڭغۇ؟ — دېدى نادەم ھەيران بولۇپ.

— ھەي. . . ئۇكا، خىيال سۈرمەي قانداق قىلاي، سىلەرغۇ ئانىلىرىڭلارنى كۆرۈپ كەلدىڭلار، گايىتمۇ خوتۇن ـ بالىلىرىنى كۆرۈپ كەلدى، مەنچۇ. . . مەن. . .

ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالمىدى، غۇربەتچىلىكتە يالغۇز تىكەندەك ئۆتكەن ئۆمرى ھەممىسىگە بولۇپمۇ ئۆز يۇرتلۇقلىرىغا ئايان ئىدى.

— نېمە غەم قىلىسەن، — دېدى نادەم ئۇنىڭغا ئېچىنغان قىياپەتتە قاراپ، — ئۆز يۇرتۇڭ بار، ئۆز خەلقىڭ بار، ھەر چىرايلىق كۈنلەر تېخى ئالدىمىزدا.

ئىسھاق چاقچاق قىلىپراق دېدى:

— غۇلجا تولۇق ئازاد بولغاندىن كېيىن يەڭگىمىزمۇ بولىدۇ، ئۆيۈڭدە مېھمان بولارمىز تېخى!

— مۇشۇنداق كىشىنىڭ پىغانى ئۆرلىگەن چاغلاردا، يېرىم جېنىڭ بولسا قانداق ياخشى بولاتتى ـ ھە! — دېدى باتىرغازى كېۋىرنىڭ يۈزىدە پەيدا بولغان ئېچىنىش ـ ئەلەم ئۇچقۇنلىرىنى يوقاتماقچى بولۇپ.

— پاھ، ئۇ چاغدا كېۋىركام يايراپ كېتەتتى ـ دە.

— ياق، ئۇنداق ئىشلاردىن ھازىر يىراقلاپ كەتتۇق، — دېدى كېۋىر كۈلۈمسىرەپ.

— ھېلى كوماندىر بەرسىغۇ ياق دېمەسسەن؟

— باش ساقچىنى ئالغان كۈنى ئايىغىمغا نەچچە بوتۇلكا پۇتلىشىپ يۈردى، قىيا كۆزۈمنى سالمىدىم جۇمۇ ئۇكا. ھاراق خۇمارى، ئايال خۇمارى ھەممىسى تۈگىدى، ھازىر بىرلا خۇمارىم بار، ئۇ بولسىمۇ دۈشمەنلەرنى قويماي يوقىتىش خۇمارى.

ئۇنىڭ چىن دىلىدىن چىققان چاقچاق ئارىلاش گەپلىرى كۆپچىلىكنى كۈلدۈرۈۋەتتى.

ئۈزۈنىسىغا كەتكەن بۇ ياتاقتا نۇرغۇن جەڭچىلەر قىستىلىشىپ ياتاتتى. پارتىزان شەكلىدىن ئاستا - ئاستا مۇنتىزىم قىسىملارغا ئايلىنىۋاتقان بۇ جەڭچىلەر شۇ تاپتا ھەر خىل ئىشلار بىلەن مەشغۇل ئىدى. يېڭىدىن پەيدائىي بولۇپ سەپكە كىرگەنلەر قورال ئىشلىتىش، مىلتىق، پىلموتلارنى چۇۋۇپ قايتىدىن قۇراشتۇرۇش قاتارلىقلارنى مەشىق قىلىۋاتاتتى. كونا جەڭچىلەر كۆڭۈل قويۇپ ئۇلارغا ئۆگىتەتتى، يېڭىلار بولسا بېرىلىپ ئۆزلەشتۈرۈۋېلىشقا تىرىشاتتى. كونا جەڭچىلەرنىڭ بەزىلىرى كىيىم - كېچەكلىرىنىڭ يىرتىلغان جايلىرىنى ياماۋاتاتتى ۋە بەزىلىرى جۇۋىلىرىنى يېپىنىۋېلىپ شۇنچە ۋاڭ - چۇڭغا پىسەنت قىلماي ئۇخلاۋاتاتتى.

جەڭچىلەرنىڭ ياتىقىغا رەيھان بىلەن ۋارىسجان كىرىپ كەلدى:

— مانا كەپسىزغۇ، — دېدى رەيھان كۈلۈمسىرەپ، ئۇ نادەمنىڭ يېنىغا كەلدى، — ئەنۋەركام باياتىن بېرى سىزنى نەچچە سورىدى، قانداق، ئاپىڭىز تىنچلىقمىكەن؟

— سالامەت تۇرۇپتۇ، سىزگە سالام ئېيتتى.

— ۋېيەي. . . — دەۋەتتى رەيھان ئەندىكىپ قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ، — يا ئاپىڭىز مېنى تونۇمسا. . .

باتىرغازى چاقچاق قىلدى:

— سىزنى تونۇشتۇرۇپ بولدى - دە، بۇ.

— ھەئە، تونۇشتۇرۇپ بولدۇم، بىزنىڭ بىر شەپقەت ھەمشىرىمىز بار، جەڭچىلەرگە ناھايىتى كۆيۈنىدۇ، ئېتى رەيھانگۈل دېدىم. قانداق، تونۇشتۇرۇشۇم جايىدا بوپتىمۇ؟
— دېگەنلىرىڭ راستلا بولسا، جايىدا، توغرا گەپ قىلىپسەن، — دېدى باتىرغازى.
— بىزنىمۇ تونۇشتۇرماي، يالغۇز رەيھاننىلا تونۇشتۇرغىنىڭ تازا جايىدا بولماپتۇ، — دېدى يەنە بىرى.
— شۇنىڭ ئۈچۈن گۈلپەمخىنىدەم رەيھانگۈلگىلا سالام ئېيتتى ـ دە، — دېدى كېۋىرمۇ كۈلۈمسىرەپ.
شۇ تاپتا ئولتۇرغانلار ئارىسىدىكى ئۈچ ئادەمدە ئۈچ خىل ھېسسىيات قوزغالدى. رەيھان قىزىرىپ كەتتى، ئۇ ئۆز كۆڭلىدە خېلىدىن بېرى تەكرارلىنىپ كېلىۋاتقان ئويلىرىنىڭ باشقىلار تەرىپىدىن ئېيتىلغانلىقىغا، بولۇپمۇ نادەمنىڭ «ئاپام سىزگە سالام ئېيتتى» دېگەنلىكىگە قىزاردى. مەيلى قىزارسىمۇ ئۇ مۇنداق سۆزلەرنىڭ يەنە داۋاملىشىشىنى تىلەيتتى ۋە نادەمگە ئېيتالماي يۈرگەن گەپلىرىنى باشقىلارنىڭ دەۋەتكەنلىكىدىن خۇشال بولۇپ، يۈرەكلىرى تېز ـ تېز ئۇرۇپ قىزىرىپ كېتىپ باراتتى. نادەم قىزىرىپ كەتتى، ئۇ: «ئاپام سىزگە سالام ئېيتتى» دېگەن گەپنى تۇيۇقسىز، مەقسەتسىزلا، ئادەت بويىچىلا ئېيتقانىدى. بۇنىڭ بىلەن قىزنىڭ ئەندىكىپ، قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ كېتىشىنى ۋە باشقىلارنىڭ شۇنىڭغا يۆلەپ مۇنداق چاقچاق قىلىشلىرىنى ئويلىمىغانىدى. ئۇ «نېمىشقا مۇنداق سۆزلەرنى دېگەندىمەن» دەپ نومۇس قىلىپ قىزىرىپ كەتتى. ۋارىسجانچۇ؟ ئۇمۇ قىزىرىپ كەتتى، ئۇ بولۇۋاتقان بۇ گەپلەرنىڭ يۈرىكىگە زىختەك سانجىلىۋاتقانلىقىدىن تېرىكىپ، غەزەپلىنىپ قىزىرىپ كەتتى. تەبىئىيكى، مۇنداق سۆزلەر ئۇنىڭ ئۈچۈن دۈشمەننىڭ بومبىسىدىنمۇ دەھشەتلىك ئىدى. قايسى كۈنى ئۇمۇ رەيھانغا: «ئاپام سىزگە ئالاھىدە سالام ئېيتتى» دېگەن، شۇ چاغدا رەيھان

بۈگۈنكىدەك قىزارمىغان، باشقىلارمۇ بۈگۈنكىدەك مۇنداق مەنە-
لىك چاقچاقلارنى قىلىشمىغان... خەپ، بۈگۈن بۇلار مۇنۇ
گاداي پۇشتىغا نېماقچە يان بېسىپ سۆزلەپ كەتتىكىن؟

رەيھاننىڭ قىزىرىشى، نادەمگە ئوتلۇق كۆزلىرى بىلەن
تىكىلىپ قارىشى ۋارىسجاندا گۇمانلا ئەمەس، ئۆز نۆۋىتىدە غە-
زەپ ھېسلىرىنى قوزغىدى، لېكىن ئۇ غەزىپىنى ئىچىگە يۇتۇپ
كۈلۈمسىرىدى:

— ئەل - يۇرت ئامانمىكەن، بىزنىڭ ئۆيگە يولۇقمىغان-
سەن؟ — دېدى ئۇ گەپنى باشقا ياققا يۆتكەپ.

— ئەل - يۇرت ئامان ئىكەن، ئۆيۈڭگە يولۇقالمىدىم،
چۈنكى ۋاقىت توشۇپ قالدى.

رەيھان بىلەن ۋارىسجانمۇ يېقىندىن تارقىتىپ بېرىلگەن
قىشلىق كىيىملەرنى كىيىشكەنىدى. رەيھاننىڭ ئۇچىسىدا قاي-
رىم ياقىلىق ئۇزۇن ئاق جۇۋا، پۇتىدا بوز پىيما، بېشىدا ئاق
قولاقچا بار ئىدى. ئۇ چېچىنى تۈرۈپ ئىچىگە تىقىۋالغانىدى.
رەيھاننىڭ كۆڭۈلنى مەھلىيا قىلىدىغان قوي كۆزلىرى بىلەن
نادەمگە قاراپ ئوچۇق چىراي بىلەن بېقىشى، ئۇنىڭ ئۇستىگە
ھېلى بولۇپ ئۆتكەن سۆزلەر ۋارىسجانغا ھار كېلىپ يۈرىكىگە
زىختەك سانجىلغانىدى.

دېمىسىمۇ، نادەم بىردەم يوقاپ كېتىدىغان بولسا قىز سەك-
پارە بولۇپ ئۇنى ئىزدەپ كېتەتتى، كىرمىگەن بۆلۈم، ياتاقلى-
رى قالمايتتى. تاماق يېگەن چاغدىمۇ دائىم ئۇنىڭ يېنىغا كېلى-
ۋالاتتى. تېخى قايسى كۈنى نادەمنىڭ قول ياغلىقىنى ئۇنىمىسى-
مۇ قولىدىن تارتىۋېلىپ يۇيۇپ بەردى. ئۆيدىن ئەكەلگەن ئاپئاق
مايلىق توقاچلىرىنى «ياق» دېسىمۇ ئۇنىماي ئۇنىڭ قولىغا تۇت-
قۇزۇپ كېتىشلىرىچۇ... ۋارىسجانغىچۇ؟ ئۇنداق قىلمايتتى،
ئۇنىڭدىن قېچىپ يۈرەتتى. بايا ۋارىسجان: ئۆيگە بىللە چىقىپ
كېتەيلى، ئاپام سىزنى سوراپ كېتىپ بارىدۇ، سىزنى مۇشۇ

تۇرقىڭىزدا كۆرۈشنى بەك ئارزۇ قىلىۋاتىدۇ، دېسە، قىز ئۈندىمىدى، رەيھان ئۈچۈن ۋارىسجان ئارتۇقچە ۋە زېرىكىشلىك ئادەم بولۇپ قالدى. بۇنى ۋارىسجان سېزەتتى، ئەلۋەتتە. لېكىن، ئۇ بۇنى ھار ئالسىمۇ چىدايتتى، ئۇنىڭ ئۈچۈن رەيھانسىز ياشاش چوڭ ھالاكەت، رەيھاننى كۆرمىگەن مىنۇتلار ئازابلىق ئىدى. رەيھان نادەمگە قانچىلىك سەكپارە بولسا، ۋارىسجانمۇ رەيھانغا ئۇنىڭدىن بەتتەر سەكپارە ئىدى...

— ئىزدەپ كەتكەن بولسا، — دېدى نادەم، — مەن ئەنۋەر ئەپەندىگە يولۇقاي، ئۆزۈممۇ سەل كېچىكىپ قالدىم.

— قېنى يۈرۈڭ، كەلگەن بولسا مېنى چاقىرىپ چىقىڭ دېگەنىدى، — دېدى قىز ئورنىدىن ئاستا قوزغىلىۋاتقان نادەمنىڭ يېڭىدىن تارتىپ يېقىملىق كۈلۈمسىرەپ.

رەيھان بىلەن نادەم بىللە چىقىپ كەتتى.

ۋارىسجان تۇرغان ئورنىدا تۇرۇپلا قالدى، ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى - بەدىنى تىترىدى، بۇرۇنقى ئۆچمەنلىكىگە مانا ئەمدى كۈنچىلىكنىڭ ئوتلىرى كېلىپ قوشۇلدى. ئۇنىڭ چىرايى بىردەم قىزىرىپ، بىردەم تاتىرىپ، كۆزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلغاندەك بولۇپ، سەنتۇرۇلۇپ كېتىشكە ئاز قالدى. ئۇ قەدەملىرىنى ئاستا بېسىپ تامغا يۆلىنىپ ئولتۇردى - دە، ئويغا كەتتى: «ھە، ئەمدى بىلدىم، رەيھاننى مۇشۇ تېگى پەس ئايلاندۇرۇپ يۈرۈپتۇ - دە، بولمىسا نېمىشقا ئۇنىڭ ئالدىدا ئويناقلاپ، كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ ئېچىلىپ - يېيىلىپ كېتىدۇ، نېمىشقا ماڭا ئۇنداق خۇلق كۆرسەتمەيدۇ، مەن گەپ قىلسام توروڭ - توروڭ تېگىدۇ؟ قارا بۇنى، مېنىڭ بەختىمگە چاڭگال سېلىۋاتقان سەن ئىكەنسەن - دە، گاداي، ‹تۇزۇڭنى يەپ، تۇزلۇقۇڭغا تۈكۈرەي› دېگەن مۇشۇكەن - دە، سىرىنى ئەمدى بىلدىم. توختاپ تۇر نادەم، مەن سېنى ئەپلىمىگىنىمنى كۆر ئەمدى...» ئۇ ئۇزۇن قىلىپ تاماكا ئوراپ تۇتاشتۇردى -

دە، ئەلەم بىلەن ئاچچىق ئىسنى ئىچىگە تارتتى، قويۇق ئىس ئېغىز - بۇرنىدىن پۇرقىراپ چىقتى. ئۇ ئاللىقانداق چوڭقۇر خىياللار دېڭىزىغا غەرق بولغانمۇ بولاتتى، بىراق باتىرغازىنىڭ يوغان ئاۋازى ئۇنى چۆچۈتۈۋەتتى:

— هاي. . . هاي. . . خالايىقلار، يۇڭ پۇراپ كەتتى، يۇڭ، قايسىڭ كۆيدۈرۈۋشتۇڭ؟ !

ھەممىسى ئۆزىنىڭ يانلىرىغا قاراشتى، ۋارىسجاننىڭ يېنىدىن سۇس ئىس كۆتۈرۈلۈۋاتاتتى.

— هوي ۋارىس، قۇلاقچاڭغا قارا، تاماكاڭنىڭ ئوتى چۈشتىمۇ نېمە؟ — دېدى ئىسهاق.

— ئۆزۈڭ كۆيۈپ كەتسەڭمۇ، — دېدى كېۋىر چاقچاق بىلەن، — تۇيمايدىغان ئوخشىمامسەن، نېمانچىلا خىيال سۈرۈپ كەتتىڭ بەڭگىنىڭ خىيالىدەك.

— ماۋۇ كاساپەتچىلىكنى قارىمامدىغان. . . — دەپ غودۇڭشىدى قىزىرىپ كەتكەن ۋارىسجان.

— جەڭچى دېگەنمۇ شۇنداق بولامدۇ، تازىمۇ بىغەم نېمە - كەنسەنا، — دېدى باتىرغازى.

ۋارىسجان شۇ چاغدا ئۆزىگە كېلىپ، قۇلاقچىسىنى قولغا ئالدى - دە، تاماكا ئوتى چۈشكەن يەرنى باشمالتىقى بىلەن بېسىپ ئۇۋۇلىدى. تېخى تۇنۇگۇنلا تارقىتىپ بەرگەن يېڭى ئاق قۇلاقچىسىنىڭ ئوڭ چېكىسىگە تاماكا ئوتى چۈشۈپ، تۇگمىچە-لىك ئورنى كۆيۈپ، ئەتراپى سارغىيىپ كەتكەنىدى.

مىلتىقىنى چۈۋۈپ لاتا بىلەن سۈرتۈپ تازىلاۋاتقان ئاراش زاڭلىق ئارىلاش مۇنداق دېدى:

— قۇلاقچاڭغا ئەن سېلىۋالدىڭ - دە، مۇبادا يىتۈپ كەتسەڭ ئەمدى ئاسانلا تېپىۋالىدىغان بولدۇق، سېنى.

— سەھراغا چىقىپ، بىزنىڭ قۇلاقچىمىزنىڭ پۇرمىسى مۇشۇنداق دەپ يۇرمە يەنە ئەخمەق.

ھەممىسى قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

جەڭچىلەرنىڭ ياتىقىدىن خېلى ئۇزۇنغىچە كۈلكە ـ چاقچاق ئاۋازى بېسىلمىدى.

3

قوزغىلاڭچىلار شەھەرگە بېسىپ كىرگەندىن كېيىن قۇرۇلغان ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت ۋە قوماندانلىق شتابىنىڭ خىزمىتى جىددىيلەشتى. مۇشۇ جىددىي خىزمەت قىلغۇچىلارنىڭ ئىچىدە، نادەم ئەختەمباينى خادىك بىلەن شەھەرگە ئەكىرگەندە كۆرگەن، باي بىلەن ئېرىق ياقىسىدا ئۇزاق پاراڭلاشقان ھېلىقى يوغان سەللىلىك چاساقال كىشىمۇ، باينىڭ بېغىغا مەشرەپ ئوينىشقا چىقىدىغان شەھەرلىك بىرنەچچە بايلارمۇ بار ئىدى. نادەم بىلەتتى: ئۇلارنىڭ قول ئاستىدا نەچچە ئونلىغان مالايلار، چاڭگۇڭلار، يىللىقچىلار بار، شۇ مالايلارنىڭ كۆرگەن كۈنى، تارتقان ئازابلىرى نادەمنىڭ، جامالىدىننىڭ، گايتىنىڭ كۆرگەن ئېغىر كۈنلىرىدىن قېلىشمايتتى. نادەم ئەختەمبايغا قانداق غەزەپلەنسە، نەپرەتلەنسە، شۇ خوجايىنلارغىمۇ شۇنداق غەزەپلەنگەن، نەپرەتلەنگەن. ئەجەبكى، ئۇلار بۈگۈن قوزغىلاڭچىلار قۇرغان ھۆكۈمەت ئىچىدە پايپېتەك بولۇشۇپ خىزمەت قىلىشىۋاتىدۇ، بۇ نېمە بولغىنى؟ ئۇ مۇنداق بولار دەپ ئويلىمىغان. قايسى كۈنى ئۇ نەق مۇشۇ مەسىلىنى ئەنۋەر ئەپەندىدىن سورىغاندا، ئەنۋەر ئەپەندى نىزامىدىننىڭ بىر گېپىنى ئېيتتى. نىزامىدىن مۇنداق دەپتۇ: «ئۇنداق ئادەملەر بىزنىڭ ئىنقىلابىمىزنى قوللىسا، بىز ئۇلارنى چەتكە قاقمايمىز. ئۇلارنىڭ ياردىمىنى قولغا كەلتۈرسەك، گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇشىمىز تېزرەك، ئوڭۇشلۇقراق بولىدۇ، بۇ، ئەخمەتجان قاسىمى بىزنى دائىم ئەقىللىقراق، زېرەكرەك بولۇشقا ئۈندەپ ئېيتىپ كېلىۋاتقان سۆز.

شۇنىڭغا قارىماي يەنە بەزى خاتالىقلارمۇ يۈز بېرىۋاتىدۇ، ھەقىقىي ئىنقىلابچى خاتالىقلارنى تۈزىتىشكە جۈرئەتلىك بولىدۇ.»
نادەم مۇنداق سۆزلەرگە قايىل بولاتتى.

نادەم ئاشۇ ئوي ـ خىياللار بىلەن شتاب ئالدىغا كەلگەندە ئەختەمباي بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. ئەختەمباي شتاب ئىچىدىن ئۆڭسىلى ئۆچكەن ھالدا چىقىۋاتاتتى. باينىڭ چىرايىنىڭ تاتىرىپ كېتىشىمۇ سەۋەبسىز ئەمەس: ئۇ ھېلىلا بېشىغا كەمچەت تۇمىقىنى، ئۇچىسىغا مۇۋىتىدىن تىكىلگەن ئىسكەتلىك پەرىجىسىنى كىيىپ، نىزامىدىنىنىڭ ئالدىغا كىرگەنىدى. ئۇ نىزامىدىن بىلەن ئۇياقتىن ـ بۇياقتىن پاراڭ قىلىشىپ، ئۆزىنىڭ يالغۇز ئوغلىنىڭ قولىغا قورال ئېلىپ، قان كېچىپ ئالدىنقى سەپتە ئىشلەۋاتقانلىقىنى بىلدۈردى ۋە بۇ يەرگە كېلىشتىكى ئاساسىي مەقسىتىنى ئېيتتى:

— بىزنىڭ ۋارىسجانىنىڭ خەت ـ ساۋاتى تولۇق، گىمنازىيىدە ئوقۇپ يېتىشكەن، ئۆزى كاتتا ھۆسنخەتچى، شتابتا ئىشلەشكە تازا لايىق ئىدى...

نىزامىدىن شۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ، باينىڭ بېشىدىن تارتىپ ـ تاپىنىغىچە بىرقۇر قاراپ چىقتى. قاپىقى بىردىنلا تۈرۈلۈپ، چىرايى سۇرلۇك تۈس ئالدى:

— بىز كىمنى قانداق ئىشقا قويۇشنى سىزنىڭ تەكلىپىڭىز بولمىسىمۇ ھەل قىلالايمىز باي ئاكا، بىزگە ھازىر ھۆسنخەتچىلەردىن كۆرە ئۆلۈم بىلەن ھېسابلاشمايدىغانلار بەكرەك زۆرۈر. قىسقىسى، بىزنىڭ ئىشىمىزغا ئارىلاشماڭ!

ئەختەمباي شۇ سۆزلەر بىلەن ئولتۇرغان ئورنىدا لاسسىدە ئولتۇرۇپ قالدى ۋە: «بىزنىڭ ئىشىمىز دېگىنىنى، بىزدەك بايلارسىز دۇنيادا قايسى ئىش ۋۇجۇدقا چىقىپتىكەن؟» دەپ ئويلىدى ـ دە، ياندى.

باي چىرايىغا زورىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ نادەمگە يېقىنلاپ

كەلدى:

— بەللى نادەممۇ سەن؟ مانا، مانا، ئاتا بالىسى - دە، ئاتا بالىسى، ئەھۋالىڭ ياخشىمۇ بالام؟

ئۇ كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئىككى قولىنى ئۇزاتتى.

— شۇكرى، — دېدى نادەم باينىڭ يۇمشاق قوللىرىنى تۇنجى قېتىم تۇتۇپ كۆرۈشۈپ.

— پاھ - پاھ، ھەربىرىڭ نېمىدېگەن ياراشقان سىلەرگە - ھە، — دېدى باي زوقلانغان قىياپەت بىلەن، — ئاپاڭ سېنى كۆرۈپ بېشى ئاسمانغا يەتكەندۇ، رەھمەتلىك بىزنىڭ ناسىرئاخۇن شۇ تۇرقۇڭنى كۆرگەن بولسىدى - ھە! — باينىڭ ئاۋازى تىترەپ چىقتى.

نادەم بايغا ئوچۇق چىراي ئاچماي قاراپ: «ھە، ئەمدى سېنىڭ ناسىرئاخۇنۇڭ بولۇپ قاپتۇ - دە» دەپ ئويلىدى ۋە ئۇنىڭغا ئۆچلۈكى قوزغىلىپ، پۈتۈن ئەزايى - بەدىنى تىكەنلىشىپ كۆزلىرىدىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاچرىدى، لېكىن ئۇ غەزىپىنى تەسلىكتە بېسىپ تۇردى.

— بىزنىڭ ۋارىسجانلار بىلەن بىللە ئوخشايسىلەرغۇ، مانا نېمىدېگەن ياخشى ئىش بۇ، كىچىككىڭلاردىن تارتىپ بىر نانىنى تەڭ تالىشىپ يەپ، بىر ئىشتاننى تەڭ كىيىشىپ دېگۈدەك چوڭ بولدۇڭلار، ھازىر بولسا بىر سەپتە تۇرۇپ جەڭ قىلىۋاتىسىلەر، بۇ نېمىدېگەن ياخشى. ياتاقلىرىڭلار، تاماقلىرىڭلارمۇ بىر ئوخشايدىغۇ؟

— شۇنداق.

نادەمنىڭ كۆز ئالدىغا ۋارىسجان چوڭ بولغان ئاستى - ئۈستى تاختايلىق ھەشەمەتلىك ئۆيلەر، ئۆزىنىڭ باي قورۇسىدا ئۆتكەن ھاياتى، ھېلىقى زەي، قاراڭغۇ گۇندىخانىسى، ۋارىسجاننىڭ ئېسىل كىيىم - كېچەكلىرى، ئۆزىنىڭ كەچ كۈزدە بەرگەندىن چۇشكەن يوپۇرماقتەك سارغىيىپ يېلىڭ كىيىملەر بىلەن

شۇمشەرەپ يۇرگەن چاغلىرى كېلىشكە باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئۆچلۈكى تېخىمۇ قوزغىلىپ كەتتى:

— ئەمدى غەيرەت قىلىڭلار بالىلىرىم، — دېدى باي چىرايىنى سەل ئۆزگەرتىپ، — گومىنداڭ دېگەننى تاكى يىلتىزىدىن قۇمۇرۇۋەتمىگۈچە ھەرگىز توختىماڭلار، ئۇ كاساپەتلەر بىزگە نېمە كۈنلەرنى سالمىغان، ئۇلارنىڭ تېرىسىنى تەتۈر سويساقمۇ ئازلىق قىلىدۇ.

نادەم ئاچچىق كۈلۈمسىرىدى ـ دە: «ساڭا نېمە كۈنلەرنى سالغان بولغىيدى، بالاڭغا بولۇشۇپ ھۆكۈمەت ئەمەلدارىنى ئۇرۇپ قويغىنىمغا دېمىگەن ـ ئەتمىگىنىڭ قالمىغان، ئەمدى زۇلۇم تارتقان بولۇۋالغانلىقىنى قارىمامدىغان» دەپ ئويلىدى.

— ئاپاڭنىڭ يالغۇزلۇقىنى ئويلىما بالام، غەيرەت قىل، — دېدى باي يەنە، — ئاپاڭغا مەن ئىگە، مەن ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرىمەن، ئۇرۇق ـ تۇغقاندەك بولۇپ كەتكەندۇق، ئۇرۇشقا قاتنىشىۋەر. «يەرگە بىر نۆۋەت، ئەرگە بىر نۆۋەت» دېگەن مۇشۇ، ئەمدى نۆۋەت بىزنىڭ.

نادەم: «ئاپامغا قانچىلىك قارىغانلىرىنى بىلىمەن، نېمە كۈن كۆرسەتكەنلىرىنىمۇ بىلىمەن، ئەمدى بىز سىلەرگە موھتاج ئەمەس، تەقدىرىمىز ئۆز قولىمىزدا» دېمەكچىدى، لېكىن ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ گېپى يادىغا يەتتى ـ دە، مەنىلىك قىلىپ:

— خەلق دۈشمەنلىرىنى تولۇق تۈگەتمىگۈچە مىلتىقنى يەرگە قويمايمىز ـ دە، ئەمدى! — دېدى.

— يارايسەن بالام، ھەر ۋاق نامىزىمدا سىلەرگە دۇئا قىلىمەن! — دېدى باي.

ئۇ خۇددى ئابرۇيلۇق ئادەم بىلەن خوشلاشقاندەك، ئۇنىڭ بىلەن ئېگىلىپ تۇرۇپ خوشلاشتى.

ئەختەمباي يول بويى غودۇڭشىپ كېتىپ باراتتى: «چىرايىنىمۇ ئاچمايدا ھارىمى يا تۇزۇكرەك سالام ـ سائىتى يوق،

ھېلىقى شتاب ئىچىدىكى قاپىقى يامان بىلەن نېمىدىگەن ئوخشاي-
دۇ بۇ شۇمتەكىنىڭ سۆزى! ۋۇي. . . قارا كۆڭۈل، ھەممىسى
ئوخشاش بۇ يالاڭتۆشلەرنىڭ، دادىسىمۇ شۇنداق قارا كۆڭۈل
ئەمەسمىدى، ئالا ئىنەكنىڭ بالىسى چالا قۇيرۇق - دە، —
باينىڭ غودۇڭشىغانسېرى قېنى قىزىپ، كۆڭلىگە ئاللىنېمىلەر
كېلىپ، شالاڭ سارغۇچ بۇرۇتلىرى تىترەشكە باشلىدى، —
ئالدىمدا چوڭ بولغان، ياخشىلىقىمنى كۆپ كۆرگەن ئەمەسمىدى
بۇ نائىنساپ ئەسكى، ھايۋان بالىسىنى باقساڭ ئاغزى - بۇرنۇڭ-
نى ماي ئېتەر، ئادەم بالىسىنى باقساڭ ئاغزى - بۇرنۇڭنى قان
ئېتەر، دېگەنلەر بىكار ئېيتمىغان - دە، بىكار ئېيتمىغان.
تېخى تېگى بار گەپلەرنى قىلىۋاتىدۇ، توختاپ تۇر، مەن - مەن
دېگەن داداڭنى ئەپلىگەن ئادەممەن، سەن نېمىدىڭ ئۇنىڭ ئالدى-
دا. ۋاقتى كەلگەندە بېشىمغا سەن چوڭ بالا بولىدىغان ئوخشى-
مامسەن، ئورۇس يېرىدە بولغان ئىشلارنى ئۇنتۇماسلىق كې-
رەك. . . خۇپىيانە قىلغان ئىشلىرىمنى پۇختىلىمىسام بولمىغۇ-
دەك. . . »

4

ئېغىر ياتقۇ مەزگىلى، پۈتۈن يېزا جىمجىتلىق دېڭىزىغا
چۆمگەن، ھېچقانداق تىۋىش ئاڭلانمايتتى.

ياسىداق ئىچكىرىكى ئۆيدە ئەختەمباينىڭ بېلىگە ئىككى
مامۇق تەكيە قويۇپ، تامغا يۆلەنگىنىچە خىيال سۈرۈپ ئولتۇر-
غىنىغا ئۈچ سائەتتەك بولدى. ئۇنىڭ كىشىلەرگە دېگىلى بولماي-
دىغان خىياللارغا چىرمىلىپ قالغىنىغا بىرنەچچە كۈن بولغان
بولسىمۇ، بۈگۈن چۈشتە ئوغلى ۋارىسجان بىر كېچە قونۇپ
كېلىشكە رۇخسەت ئېلىپ كەلگەندىن كېيىن، خىياللىرى تېخى-
مۇ چېچىلىپ، بېشى ساڭگىلاپ كەم سۆزلۈك بولۇپ قالدى.

ئەختەمباينىڭ بۇ ھالىتىگە ھۆرنىساخان تاقەت قىلىپ تۇ-
رالماي تېرىكىپ بوغۇلدى ھەم ئېرىگە ۋايساپ كەتتى:
— نېمانداق بىر قىسما بولۇپ قالدىلا، ئوغۇللىرىنىڭ
كەلگىنى يامان بوپتىمۇ، ئـايـلاپ - يىللاپ كەلمىسە بولاتتىمۇ
يا؟ نەدىكى بىرنېمىلەر كەلسە گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپ كېتىدۇ،
ھېلىمۇ جېنىم بالام جېنىنى قولىغا ئېلىپ يۈرۈۋاتىدىغۇ!
ئەختەمباي خوتۇنىنىڭ چېچىلىپ، ئاچچىق بىلەن ئېيتقان
سۆزلىرىگە پەرۋامۇ قىلماي:
— ھىم... ئېشىڭنى ئەت، — دېدى - دە، ھويلىغا
چىقىپ كەتتى ۋە ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، بېشىنى ساڭ-
گىلىتىپ ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى.
ھۆرنىساخان كەكلىكتەك يورغىلاپ يۈرۈپ، ئوغلىغا غىزا
ئېتىش بىلەن ئاۋارە ئىدى. ئوغلىنىڭ ئاسماندىن چۈشكەندەكلا
كىرىپ كېلىشى ئۇنى ئېيتقۇسىز خۇشال قىلىۋەتكەن ۋە ئاغزى
قۇلىقىغا يەتكەندى:
— قاراپ تۇرامسەن، گۈرۈچنى يۇمامسەن، ھېلىقىنىڭغا
ئېيت، ئوتۇن كەسلەپ بەرسۇن.
كەچقۇرۇنلۇقى سۇر گۆش بېسىلغان پولۇ يېيىلگەندىن كې-
يىن، ئەختەمباي خىيال سۈرۈپ بىردەم ئولتۇردى - دە، خۇد-
دى ماغدۇرسىزلانغان ئادەمدەك ئورنىدىن قوپتى:
— ماڭا بىردەم ئارامىلىق بېرىڭلار، بېشىم ئاغرىپ كېتىپ
بارىدۇ، — دەپ پەقەت مېھمانلار باشلىنىدىغان نېرىقى ساراي
ئۆيگە كىرىپ كەتتى.
باينىڭ چىگىش كىرىپ كەتكەن خىياللىرى خۇددى يۆگە-
مەچتەك ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى - بەدىنىنى ئورىۋالغان. ئۇ نېماد-
چىلا خىيال سۈرىدۇ، ئۇنىڭ خىياللىرىنىڭ چېكى بارمۇ زادى؟
ھە، چېكى بار، باينىڭ خىياللىرىنىڭ تۈگۈنى نادەمنى
كۆزدىن يوقىتىشنىڭ چارىسىنى ئىزدەش ئىدى. بۇنىڭغا سەۋەب

بولۇۋاتقان ئىككى ئىش بار: بىرى، ئىزامىدىنىنىڭ باينى شتاب ئىچىدە كۆزگە ئىلماي سىلكىۋەتكىنى؛ يەنە بىرى، نادەمنىڭ بايا ئۇچۇق چىراي ئاچماي «دۈشمەننى تولۇق تۈگەتمىگۈچە مىلتىقنى يەرگە قويمايمەن» دېگىنى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئەختەمباي كەلگۈسى كۈنلەرنى تازا ئاستىن ئويلاپ، يوچۇقلارنى ئېتىشنىڭ كويىدا ئىدى. چۈنكى، ناسىرئاخۇننى ھۆكۈمەتكە چاقۇ قىلىپ ئۆلتۈر-گۈزۈۋەتتى، نادىر ئەپەندىنىڭ تۈرمىدە ئۆلۈپ كېتىشىدىمۇ ئۇ-نىڭ قولى بار، بۇلارنى ئويلىغاندا، ئەمدىلىكتە ئۆزىنى قويىدى-غان يەر تاپالماي قالاتتى. بۇ ئەنزىلەرنىڭ دەۋاگىرى — نادەم باينىڭ كۆزىگە تىكەندەك سانجىلىپ تۇرۇپتۇ. ئۇ بۇرۇنقى نادەم ئەمەس، شۇڭا ئۇنى ئۇجۇقتۇرماي بولامدۇ؟ بىراق ھازىر ئۇنى دادىسى بىلەن ئاكىسىغا ئوخشاش جىمىقتۇرۇۋېتىش ئۇنداق ئا-سان ئەمەس، ئۇنىڭ قولىدا مىلتىقى بار، قوراللىق يۆلەكچىلى-رى بار. ئەلۋەتتە، ئۇنىڭ ئەپلىك چارىسىنى تېپىش كېرەك ئىدى. باينىڭ شۇنچىلىك خىيال دېڭىزىغا غەرق بولۇپ، ھەممە نەرسىنى ئۇنتۇپ كېتىپ بارغانلىقى — نادەمنى ئۇجۇقتۇرۇش ئىشىنى ئۆز ئوغلى ۋارىسجانغا تاپشۇرۇش كېرەكمۇ، يوق؟ دېگەن بىر ئىش ئىدى.

ئەختەمباي ئۇنداق ئويلاپ، بۇنداق ئويلاپ ئاخىرى بۇ سىر-نى خۇددى نادەمگە ئوخشاش مىلتىق تۇتۇپ يۈرگەن ئوغلى ۋارىس-جانغا ئېيتىشنى مۇۋاپىق تاپتى.

ئەتىسى ئەتىگەندە ئوغلى قايتىشتىن بۇرۇن ئەختەمباي ئۇنى ھېلىقى ئۆيگە چاقىرتىۋالدى. بالا ئاتىسىنىڭ ئاغزىغا قاراپ ئول-تۇراتتى. ئەختەمباي ئۆز مەقسىتىنى بالىسىغا قايسى يول بىلەن ئۇقتۇرۇشنىڭ مۇۋاپىق بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ بىر پەس سۆز-سىز تۇرۇپ قالدى.

ئۇ شۇ ھالەتتە خېلى ئۇزاق ئولتۇرغاندىن كېيىن، لەۋلى-رىنى يالاپ قويۇپ مۇنداق دېدى:

— ساڭا ئېيتىدىغان بىر سۆزۈم بار بالام، سەن مېنىڭ پۇشتۇمدىن تامغان بىردىنبىر ئوغلۇمسەن، ئەلۋەتتە، مېنىڭ سۆزۈمنى يەردە قويمايدۇ دەپ ئويلايمەن. بىز سېنى ئەلنىڭ بالىلىرى كىيمىگەننى كىيدۇرۇپ، يېمىگەننى يېگۈزۈپ ئەتىۋارلاپ چوڭ قىلدۇق، قاتارغا قوشتۇق، مانا ئەمدى تەپسە تاغنى ئۆرۈۋەتكۈدەك پالۋان بولۇپ يېتىشتىڭ. ئاتا - ئانا دېگەن بالىنىڭ ئالدىدا شۇنداق ئۇلۇغكى، ئەگەر بالا ئاتا - ئانىنى هاپاش قىلىپ هەرەمگە ئۈچ قېتىم ئاپىرىپ كەلسىمۇ، ئۇنىڭ قەرزى تۈگىمەيدۇ، دېمەك سېنىڭ بىزنىڭ ئالدىمىزدا شۇنداق بالىلىق قەرزىڭ بار. ئەگەر سەن مېنىڭ دېگەنلىرىمنى ئادا قىلالىساڭ، ئاشۇ بالىلىق قەرزىڭ تۈگەپ، ئۇ دۇنيا، بۇ دۇنيا مەن سېنىڭدىن رازى بولىمەن. يەلكەمنى بېسىپ تۇرغان ئېغىر تاغمۇ غۇلاپ چۈشىدۇ، بالام.

ئەختەمباي سۆزىنى توختىتىپ، بالىسىغا تەلمۈرگەن قىياپەتتە قارىدى. ۋارىسجان دادىسىنىڭ نېمە دېمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنىڭ تېگىگە يېتەلمەي، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، نېمىلەرنىدۇ ئويلاپ ئولتۇراتتى. باي سۆزىنى داۋام قىلدى:

— هازىر بىزنىڭ ئائىلىمىز كۈندىن - كۈنگە گۈللىنىۋاتىدۇ، بۇنىڭدىن كېيىن تېخىمۇ گۈللىنىشىنى ئىستەيمىز، ئەلۋەتتە. هەممىمىز دەرقەمتە بولۇپ، باشقىلارنىڭ تېخىمۇ مەسلىكى كەلگۈدەك ئۆمۈر ئۆتكۈزۈش ئارزۇيىمىز بار. ئەمما بالام، بىزنىڭ مۇشۇنداق گۈلدەك ئۆتۈۋاتقان ئۆمرىمىزگە قەست قىلغان ئادەملەر بولغان، بىزنى خاراب قىلماقچى بولغان ئادەملەر ئۆتكەن.

ۋارىسجان مانا ئەمدى دادىسىغا سەل هەيران بولغان قىياپەتتە قارىدى. ئەختەمباي ئېيتىۋاتقان سۆزلىرىنىڭ بالىسىغا ئۆتۈۋاتقانلىقىنى ۋە ئۇز سۆزىگە قىزىقىۋاتقانلىقىنى سىنچى كۆزلىرى بىلەن سېزىپ چىرايى بىرئاز ئېچىلدى:

— ئۇ ئادەملەر باشقىلار ئەمەس بالام، ئۇلار نادەمنىڭ دادىسى ناسىر دېگەن نىيىتى يامان، پەيلى بۇزۇق. ئۇ مەھەللىدىكى يالاڭتۆشلەرنى كەينىگە سېلىپ، بىزنىڭ يەرلىرىمىزنى، مال - مۈلكىمىزنى بۇلىۋالماقچى بولغان، شۇڭلاشقا بىز ئۇنىڭ جېنىنى ئالغانىدۇق. ئىككىنچىسى ئۇنىڭ ئوغلى، يەنى نادەمنىڭ ئاكىسى نادىر ئاتلىق كالتە قۇيرۇق. ئۇ كىشىلەرنى قۇتراتىپ يۇرت چوڭلىرىنى، ئۆلىمالىرىنى، جۈملىدىن بىزنى يوقاتماقچى بولغان، شۇڭا ئۇنىمۇ بىز ئۆز ۋاقتىدا كۆزدىن يوقاتتۇق. لېكىن، سەن بۇ مۇتىھەملەرنىڭ قىلمىشلىرىنى بىلمەيسەن، ئۇ چاغدا كىچىك ئىدىڭ، بىلىپ قوي ئەمدى.

ئويلىنىپ ئولتۇرغان ۋارىسجاننىڭ نادەمگە بولغان ئۆچمەنلىكى تېخىمۇ قوزغىلىپ دادىسىغا قارىدى.

— مادىنا هازىر بولسا، ئاجايىپ ئىشلار بولىۋاتىدۇ بالام، — دېدى باي سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ھېلىقى نىزامىدىن دېگەن تەلەتى سۇرۇن، كېلەڭسىزنىڭ گەپلىرى ئۇ-سەلا، مۇنۇ نادەم دېگەن نائىنساپ ماڭا تۇزۇك چىراي ئاچمايدۇ، ئۆچلۈك قىلىپ يۈرىدۇ. ئەھۋالغا قارىغاندا، ئالدىمىزدا تېخى نۇرغۇن ئىشلار بولىدىغان ئوخشايدۇ. پەخەس بولمىساق بولمىغۇدەك. كۈنلەردىن كۈنلەر كېلىپ، بۇ سىرلار ئاشكارا بولۇپ قالسا بالام، ئۇلارنىڭ پاختىكى ئوڭدا ئۇچىدۇ، ئورۇس يېرىدە مۇنداق ئىشلار كۆپ بولغان، بىز خاراب بولىمىز، بۇ گۈللەنگەن ئائىلىمىز ۋەيران بولۇپ كەتسە، بۇنىڭغا چىداپ تۇرغىلى بولامدۇ، ئۇ چاغدا پۇشايماننى ئالىدىغان قاچا تاپالماي قالمايلى يەنە. ئەنە شۇ چاغدا يۇقىرىقى ئىككى ئىشنىڭ دەۋاگىرى نادەم بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈچۈن ساڭا ئېيتماقچى بولغان سۆزۈم بالام، مۇشۇ قالايمىقان ئۇرۇش، ئالتوپىلاڭچىلىق ۋاقتىدا نادەمنى كۆزدىن يوقىتىشنى ئاتلىق سۇپىتىم بىلەن ساڭا تاپشۇرىمەن. ئەگەر بۇ ئىشنى ئادا قىلالىساڭ، مېنى ھەرەمگە هاپاش

قىلىپ ئاپارغاندىمۇ ئوشۇق خىزمەت قىلغان بولىسەن.

ئەختەمباي سۆزىنى تۈگەتكەندىن كېيىن، بالىسىنىڭ قادداق جاۋاب قايتۇرۇشنى كۈتۈپ، چېقىر كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ تەلمۈرۈپ ئولتۇردى. بىراق، دادىسىنىڭ ناھايىتى تەسلىكتە تاپشۇرغان ۋەزىپىسى ۋارىسجان ئۈچۈن ھېچقانداق يېڭىلىق ئەمەس ئىدى. شۇڭا، ئۇ ھەيرانمۇ بولمىدى، قورقۇپ - تىترەپمۇ كەتمىدى، ئەختەمباي ئويلىغاندەك غەيرىي ھال يۈز بەرمىدى. چۈنكى، ۋارىسجان بۇنىڭسىزمۇ نادەمنى يوقىتىشنىڭ قەستىدە يۈرەتتى.

— قانداق بالام، — دېدى ئەختەمباي بىر قىسما بولغان ھالدا كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ، — قورقۇۋاتامسەن يا؟

— ياق دادا، دېگەنلىرىڭنى چوقۇم ئورۇندايمەن! — دېدى ۋارىسجان قەتئىي ھالدا.

— ھەببەللى! — دېدى ئەختەمباي خۇشال بولۇپ، ئۇنىڭ سارغۇچ بۇرۇتى كۆتۈرۈلۈپ كەتتى، — ئوغۇل سەن - ئوغۇل، ئوغۇل دېگەن مانا مۇشۇنداق بولۇشى كېرەك.

باياتىن بېرى يۈزىنى ئەنسىرەش، قورقۇش بەلگىلىرى قاپلاپ كەتكەن باينىڭ كۆڭلى تىندى. بالىسىغا رازى بولۇپ، بۇرۇتلىرىنى ئىككى بارمىقى بىلەن سىلاپ - سىلاپ قويدى.

— ماقۇل دادا، ئەمىسە مەن قايتاي، — دېدى ۋارىسجان ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشىلىپ.

— خوپ بالام، ئەمما ساڭا شۇنى ئېيتىپ قويايكى، بۇ سىرنى بىز ئىككىمىز بىلىمىز، بىر خۇدا بىلىدۇ، ئىنسانغا تىنغۇچى بولما، ئاپاڭغىمۇ بۇ خۇسۇستا ھەرگىز ئېغىز ئاچقۇچى بولما، — دېدى باي قايتا - قايتا تاپىلاپ.

ۋارىسجان دادىسىنى خاتىرجەم قىلىپ:

— مەن سېنىڭ سىزغان سىزىقىڭدىن ھەرگىز چىقمايمەن دادا، بۇ قېتىم تاپشۇرۇقۇڭنى ئورۇنداپ كېلىمەن، — دېدى.

— باركاللا ئوغلۇم!

ئۇ بىرىنچىدىن ئۆزىنى رازى قىلىش، ئىككىنچىدىن دادىسىنى رازى قىلىش ئۈچۈن نادەمنى كۆزدىن يوقىتىشقا قەتئىي بەل باغلىدى.

گۈلپەمخان تۆۋەنكى مەھەللىدىن ئۆيىگە قايتىپ كېتىپ باراتتى. ئۇ ئەختەمبايىنىڭ يېشىل سىرلانغان ھەيۋەتلىك دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، ھويلا ئىچىدە بىرنەچچە ئادەمنىڭ پاراڭلىشىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدى. دەرۋازىنىڭ قاناتلىرى يېپىقلىق بولغاچقا، ئۇلارنىڭ كىملىكىنى بىلەلمەي، غەزەپلىك ھېسسىياتلار ئىچىدە ئادىلجاننى يېتىلەپ دەرۋازىدىن ئۆتۈپ كەتتى. قىرىق - ئەللىك ماڭدام ماڭغاندىلا دەرۋازا ئېچىلىپ، ئالدىدا ئېتىنى يېتىلەپ ۋارىسجان چىقىپ كەلدى، ئۇنىڭ كەينىدىن ئەختەمباي، مەنسۇر يۈزبېگى، قەمىردىن ئەللىكبېشى، ھۆرنىساخان ۋە باشقىلار چىقىشتى. قەمىردىن قولتۇقىدىن يۆلەش بىلەن ۋارىسجان ئېتىغا مىندى. ھۆرنىساخان كۆز يېشى قىلىپ تۇرۇپ، توغاچ، تاتلىق تۇرۇملەر بىلەن تولغان ئاق خالتىنى ئوغلىغا ئۇزاتتى.

— خوش بالام، سالامەت بول!

— ئىشلىرىڭغا پۇختا بول بالام، — دېدى ئەختەمباي.

— خەير - خوش، ئاق يول بولسۇن! — دېيىشتى باشقىلارمۇ تەرەپ - تەرەپتىن.

گۈلپەمخان ئۇلارغا ئالىيىپ قاراپ قويدى - دە، قوشۇمىسىنى تۈرگەن پېتى يۈرۈپ كەتتى. ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى - بەدىنى تىكەنلىشىپ، يۈزىدە بىردىنلا غەزەپ - نەپرەت ئۇچقۇنلىرى چاقنىدى.

ئون توققۇزىنچى باب

1

قورالىلىق قوشۇننىڭ بىر قىسمى ئىلى - ئۈرۈمچى تاشيولى بويلاپ شەرققە قاراپ يۈرۈش قىلدى. ئۇلار دۈشمەن ئىگىلەپ ياتقان ئورۇنلارنى تېزدىن ئىشغال قىلىپ يۈز كىلومېتىردەك ئىلگىرىلىدى. لېكىن يېڭىدىن قۇرۇلغان ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت ۋە قوماندانلىق شتابىنىڭ يېنىدىلا — شەھەرنىڭ شەرقىي شىمالىدا تۇرغان ھەرەمباغ تېخىچە ئېلىنمىغان، گومىنداڭ قىسىملىرى ئۇ يەردە جاھىللىق بىلەن قارشىلىق كۆرسەتمەكتە ئىدى. مانا بۇ ئىش ھەممە ئادەمگە ئەلەم قىلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە «ئازادلىق» تەشكىلاتىنىڭ ئىچىدە ئىنقىلابنىڭ ھازىرقى باسقۇچتىكى نىشانى توغرىسىدىمۇ بەزى ئېغىشلار يوق ئەمەس ئىدى. مانا مۇشۇ مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ئۈچۈن ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنىڭ ئىككىنچى قېتىملىق كېڭەيتىلگەن يىغىنى ئېچىلدى. ھاۋا رەڭ چوڭ زالنىڭ ئىشىك - دېرىزىلىرىگە بېغىررەڭ دۇخاۋا پەردىلەر تارتىلغان، ئىشىكتىن تارتىپ يىغىن مۇنبىرىگىچە ئىران نۇسخىلىق قىپقىزىل چوغدەك گىلەملەر سېلىنغاندى، بۇلۇڭدىكى قاڭالتىر بىلەن قاپلانغان تام مەشلەرنىڭ ئاستى - ئۈستىدىكى گەژدىن ياسالغان چىرايلىق گەرنىزلىرى زالنىڭ ھۆسنىگە ھۆسن قوشۇپ تۇراتتى. سىرتتىن ئوق ئاۋازلىرى تىنماي ئاڭلىنىۋاتقانلىقىغا قارىماي، يىغىن زالىدا شۇنچە ئازادىلىك ۋە خاتىرجەملىك كەيپىياتى ھۆكۈم سۈرەتتى. زالغا

ئادەملەر لىق تولغان. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئاق ساقال، سالاپەتلىك ئادەملەردىن تارتىپ، ئەڭ كىچىكى يىگىرمە ياشقا ئاران تولغانلار- مۇ، پۇقراچە كىيىنگەن ئادەملەرمۇ، بەللىرىگە تاپانچا ئېسىۋال- غان ھەربىي كىشىلەرمۇ بار ئىدى. پۈتۈن يىغىن ئەھلى رەھبەر- لەرگە كۆز تىككەن، بولۇپمۇ ئەخمەتجانغا كۆز ئۈزمەي قارد- شىپ، ئۇنىڭ كىشىنى جەلپ قىلغۇچى ئاددىي، ئەمما تەسىرلىك سۆزلىرىنى ئاڭلاشقا تەشنا بولۇپ ئولتۇرماقتا ۋە ئارىلاپ بىر - بىرلىرى بىلەن پىچىرلاشماقتا ئىدى.

يىغىن باشلاندى.

يىغىن باشقۇرغۇچىنىڭ سۆزىدىن كېيىن، ئەخمەتجان قا- سىمى مۇنبەرگە چىقتى. شۇ چاغدا زال ئىچى بىردىنلا جىمىپ كەتتى. ئۇ يىغىن قاتناشقۇچىلىرىغا يېقىملىق كۆلۈمسىرەپ تەكشى قاراپ چىقتى - دە، سۆزگە كىرىشتى. ئۇ سۆزلەپ كېلىپ، ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن مۇنداق دېدى:

— ئىنقىلاب بولىدىكەن، ئۇنىڭ باسقۇچلىرى بولىدۇ. ھەربىر باسقۇچنىڭ ئۆز ئالدىغا نىشانىمۇ بولىدۇ، ئىككىنچى باسقۇچتىكى ۋەزىپىنى بىرىنچى باسقۇچتا ئىجرا قىلىشقا كىرىش- سەك، خاتالىق كېلىپ چىقىدۇ. ھازىرقى باسقۇچ گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇش باسقۇچى، بۇ باسقۇچتا بىزنى قوللاي- دىغان، بىزگە مەنىۋى، ماددىي جەھەتتىن ياردەم قىلىدىغان ھەرقانداق ئادەمنى قارشى ئېلىشىمىز، ھىمايە قىلىشىمىز لازىم، دۈشمەننى كۆپەيتىپ، ئوڭۇشسىزلىقلارنىڭ كېلىپ چى- قىشىنى كەلتۈرۈپ قويماسلىقىمىز لازىم. ئۇنداق بولسا، ھا- زىرقى باسقۇچتا بىز دوست - دۈشمەننى قانداق ئايرىيمىز؟

ئۇ بىرەر كىشىدىن ئۆز سوئالىغا جاۋاب ئېلىشنى ئويلى- مايتتى، بەلكى ئاشۇنداق ئۆزى سوئال قويۇپ، ئۆزى جاۋاب بېرىش ئۇسۇلىدا سۆزلەشنى ياخشى كۆرەتتى. يىغىنغا قاتناشقۇ- چىلارمۇ ئۇنىڭ بۇ سۆزلەش ئۇسۇلىغا ئۆگىنىپ قېلىشقانىدى.

شۇڭا، ھەممىسى ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ جىمجىت ئولتۇرۇشتى.

— مۇنداق ئايرىيمىز، — جاۋاب بەردى ئۇ، — بارلىق دۈشمەنلىرىمىز بىزگە ۋە بىزنىڭ ئىنقىلابىمىزغا قارشى تۇرماقتا. كىم ئىنقىلاب ئىشلىرىغا زىيان كەلتۈرسە، ئۇ بىزنىڭ دۈشمىنىمىز، كىم بىز بىلەن بىر يولدا ماڭسا، ئۇ بىزنىڭ دوستىمىز. باشقا خىل قاراشلارنىڭ ھەممىسى پۈتۈنلەي خاتا. ھازىر بىزنىڭ قىيىنچىلىقلىرىمىز كۆپ. قوشۇنلىرىمىزنىڭ ئوزۇق - تۈلۈك، كىيىم - كېچەكلىرى كەمچىل، خەلقىمىز نامراتلىقىغا قارىماي، ئېغىزىدىكى نانلىرىنى بىزگە بېرىۋاتىدۇ، بەزىلەر قورۇ - قوي، كاللىلىرىنى بېرىۋاتىدۇ، بەزىلەر خالاپ بېرىۋاتىدۇ، بەزىلەر بىزدىن قورقۇپ بېرىۋاتىدۇ، قانداقلا بولمىسۇن بىزنى تەمىنلەۋاتىدۇ، بۇنى ھېسابقا ئالمىساق بولامدۇ؟! دۈشمەن ئەنە، بىرلا ۋارقىرىساق ئاڭلىغۇدەك يەردە تۇرۇپتۇ. مەسىلىلەرنى چوڭقۇرراق ئويلىغىنىمىز ياخشى. يېقىندا بىز ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت ئەزالىرى يىغى ھەرىكەت پروگراممىسى تۈزۈپ چىقىمىز، ئۇ چاغدا ھەر جەھەتتىكى ئىشىمىز بىر قەدەر ئوڭۇشلۇق بولىدۇ.

يىغىن قاتناشچىلىرى ئۇنىڭ ھەربىر سۆزىنى چوڭقۇر ئويلاپ ئولتۇرۇشاتتى. ئۆي ئىچى كۆكۈچ تاماكا ئىسىغا تولغاندى. نىزامىدىن ئۇنىڭ سۆزلىرىگە پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن بېرىلگەن، ئۆتكۈر كۆزلىرىنى ئۇنىڭدىن ئالماي، ھەربىر سۆزىنى مۇلاھىزە قىلىپ، ھازىر يۈز بېرىۋاتقان بەزى ئېغىشلارنىڭ سەۋەبلىرىنى ئويلايتتى ۋە بۇنىڭدىن كېيىن تاشلىنىدىغان قەدەملىرىنىڭ توغرا بولۇشىنى بەلگىلەشكە تىرىشاتتى. كىملەردۇر خاتىرە دەپتىرىگە بىرنېمىلەرنى يازاتتى ۋە بەزىلەر يېنىدىكىلەر بىلەن پىچىرلىشىپ، باشلىرىنى لىڭشىتىپ قويۇشاتتى.

ئەخمەتجان قاسىمى ئاندىن ئۆرۈش قىلىش مەسىلىلىرى توغرىسىدا سۆزلىدى.

— ھازىر قوشۇنلىرىمىز ئىچىدە قورال - ياراغ يېتىش-
مەسلىك بار، — دېدى ئۇ، — يېڭىدىن سەپكە كىرىۋاتقان
پىدائىيلىرىمىزنىڭ قولىدا قورال يوق، ئاساسەن نەيزە، چوماق
بىلەن ئۇرۇش قىلىۋاتىدۇ. ئالدىمىزدا بۇمۇ ھەل قىلىشقا تې-
گىشلىك مەسىلە بولۇپ تۇرۇپتۇ. ھازىر يولداش ئىسھاقبېك
ھەرەمباغقا ھۇجۇم قىلىشنىڭ يېڭى پىلانى ئۈستىدە ئىشلەۋاتى-
دۇ، بىزمۇ يېقىن ئارىدا ھەرەمباغقا ئومۇمىيۈزلۈك ھۇجۇم قى-
لىشنى ئويلىشىۋاتىمىز. بىزگە نۇرغۇن قىيىنچىلىقلار، ئو-
ڭۇشسىزلىقلار دۇچ كېلىۋاتىدۇ، بۇنىمۇ يېڭىمىز. چۈنكى،
بىزنىڭ خەلقىمىز باتۇر خەلق، ئېزىلىشكە قارشى كۈرەش قى-
لىشقا جۈرئەتلىك خەلق! بىز دەسلەپ ئاتلىنىپ چىققاندا، ئاز-
غىنە قوشۇن ئىدۇق، ھازىر قۇدرەتلىك بىر قوشۇنغا — گويا
كىچىككىنە بىر ئېرىق سۈدىن دولقۇنلۇق، قەھرلىك دەرياغا
ئايلاندۇق! ئەمدى كۈندىن - كۈنگە ئۇلغىيىمىز، زورىيىمىز!...
يىغىن قاتناشچىلىرى ئۆز تارىخىدا ئاڭلاپ باقمىغان سۆز-
لەرنى ئاڭلاۋاتاتتى. قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدۇ، بۇلار بىزنىڭ
قاپىقىمىزغا قاراپ ياشىشى كېرەك، دەپ كەمسىتىلگەن ئادەم-
لەرنىڭ شۇنچىلىك ئىشلارنى تەۋرىتىۋاتقانلىقى، غەم - قايغۇ،
ئەندىشە - قورقۇشتىن باش كۆتۈرۈپ كۈرەش مەيدانىغا چىقىشقا
جۈرئەت قىلغانلىقى، ئالتە توك - توك، دەپ قارالغانلارنىڭ
ئۇششاق ئېقىنلارنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان دولقۇنلۇق
ئۇلۇغ دەرياغا ئايلانغانلىقىنى كىم ئويلىغان؟ مۇنۇ غۇلجىدىكى
خەلقنىڭ ئاش - نېنىنى يەپ، كىيىمىنى كىيىپ كېرىلىپ
يۈرگەن ھەربىي ئەمەلدارلار ئويلىغانمۇ؟ ئۇلارغا يولىيورۇق بې-
رىپ ھەرىكەت يۆلىنىشىنى بەلگىلەپ بېرىۋاتقان ئۈرۈمچىدىكى
قوماندانلار ئويلىغانمۇ؟ ئۇلارنىڭ شېرىن چۈشلىرىنى كىم بۇز-
دى؟ كىم ئاستىن - ئۈستۈن قىلىۋەتتى؟... سۇلار ئاقىدۇ،
كەينىگە يانمايدۇ، ئازادلىق ئەركىنلىك بايرىقى يىقىلمايدۇ!

«ئالتە ئوغرى» دەپ ئاتالغان، باشقىلاردىن بۇرۇنراق ئويغان-
غان، كۈرەش قىلىشقا جۈرئەتلىك ئالتە باتۇر باشلىغان،
مىڭلاپ - مىڭلاپ دەردمەنلەرنى ئەگەشتۈرگەن ئىنقىلاب يولى
ئۇنىڭ بوران - چاپقۇنى قان ئىچەر جاللاتلارنىڭ خاندانلىقىنى
تەۋرىتىپ، شېرىن چۈشلىرىنى بۇزۇۋەتتى ھەم ئۇلارنى ساقاي-
ماس تۇتقاقلىق كېسىلىگە گىرىپتار قىلىپ قويدى، كېچىسى
ئۇخلىيالمايدىغان، كۈندۈزى ئارامسىزلىنىدىغان ھالغىمۇ كەل-
تۈرۈپ قويدى. مۇشۇ ئولتۇرغانلار كۈندىن - كۈنگە زورىيىۋات-
قان ئىنقىلابنىڭ يول باشچىلىرى، ئۇلۇغ تەۋرىنىشنىڭ رەھبەر-
لىرى، ئەسلىدە بۇلار زاۋۇتلارنىڭ ئىشچىلىرى، ئېتىزلارنىڭ
دېھقانلىرى، مەكتەپلەرنىڭ ئاددىي ئوقۇتقۇچىلىرى ئىدى. بۇ
ئاددىي ئادەملەرنىڭ تىللاردا داستان بولغۇدەك ئۇچقۇنلارنى پەيدا
قىلىپ، ئۇنى يالقۇنغا ئايلاندۇرغانلىقى ئەلۋەتتە ئۇلارنى تۇتقاق-
لىق كېسىلىگە گىرىپتار قىلىدۇ - دە. . . مۇشۇ ئولتۇرغانلار
ئۇلارنىڭ ئالىقىنىدىكى قوللۇقتىن كۈرەش قىلىشقا جۈرئەت
قىلغاندىلا ئەركىنلىكنى قولغا ئالغىلى بولىدۇ، دېگەن كۈرەش-
چان تارىخ ياراتتى. ئۇلار ئۇزۇل - كېسىل ئازادلىق ئۈچۈن
يەنە قەيەرگە ھۇجۇم قىلىش، قانداق ھۇجۇم قىلىشنى، ئۆزلىرى
ئاچقان يولدا خاتالىقلاردىن قانداق ساقلىنىشنى كېڭىشىپ ئول-
تۇرۇپتۇ. شۇنى چوڭقۇر ھېس قىلماقتا ئىدىكى، كېڭەش ئۇلار-
نى يېپيېڭى دۇنيا قۇرۇشقا يېتەكلەيدۇ، ئىلھاملاندۇرىدۇ. ئال-
دىراڭغۇلۇق - ئالدىراقسانلىقتىن ساقلايدۇ. ئادەمنىڭ ھاياتىدا
بىر قېتىملا تاللاش بولۇشى مۇمكىن، ئۇلار ئىنقىلاب يولىنى
تاللىغانلار، يەلكىسىگە چۈشكەن ئېغىر ۋەزىپىلەرنى خۇشاللىق
دەپ بىلىدىغانلار.

يالقۇنلۇق سۆزلەردىن ئولتۇرغانلار تەسىرلەندى، ھاياجانلاندى.
ئەخمەتجان كىشىلەرگە يېقىملىق كۈلۈمسىرەپ قارىدى. ئۇنىڭ
ھەربىر سۆزىلا ئەمەس، بەلكى شۇ تۇرقىمۇ كىشىلەرگە ئىشەنچ،

جۇرئەت ۋە ئۈمىد بېغىشلايتتى.

2

قەھرىتان قىش.

بۇ يىل قار قېلىن چۈشكەن، كائىناتتا زەھەردەك ئاچچىق سوغۇق ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى. ئۈزۈقسىز قالغان قاغىلار خىرە ئاسماندا ئاران - ئاران ئۇچۇشاتتى. سېغىزخانلارمۇ لەمپىلەرگە، دەل - دەرەخلەرگە قونۇۋېلىپ شاراقلاشلاردىن بەزگەن. قېلىن قاردىن گومىنداڭچىلار ئېغىر ۋەھىمىگە چۈشكەندى. چۈنكى، ئۇلار ئوزۇق - تۈلۈك، كىيىم - كېچەكتىن قىسىلغان، شۇڭا ئاسمانغا كۆز ئۈزمەي قاراپ ئۆز ئايروپىلانلىرىنىڭ كېلىپ مەدەت بېرىشىنى كۈتەتتى.

بۈگۈن چۈش مەزگىلىدە ئاسماندا غارقىرىغان ئاۋاز ئاڭلاندى. ئاقۇچ بۇلۇتلار ئارىسىدىن بىردىنلا ئايروپىلانلار پەيدا بولۇپ، كوچىلاردىكى كىشىلەر ئاسمانغا ئەنسىزلىك بىلەن قاراشتى. ئايروپىلانلار شەھەر ئۈستىدىنى بىر ئايلاندى - دە، غارقىراپ شۇڭغۇپ كېلىپ، ئادەملەر ئۈستىگە پىلىموتتىن ئوق ياغدۇرۇۋەتتى. كوچىلاردا كىشىلەر ئۇياقتىن - بۇياققا قېچىشىپ، كىچىك بالىلار قىيا - چىيا قىلىشىپ، قالايمىقان ۋارقىراشلار، تىللاشلار، كايىش، نالە - زار بىلەن شەھەر ئىچى پاتىپاراق بولۇپ كەتتى.

— قېچىڭلار خالايىقلار!... مۆكۈنۈڭلار!...

بۆيرۆق بويىچە ئەنۋەرنىڭ قىسمى دەرھال كوچىغا چىقىپ، ئايروپىلانلارغا يېنىك قورallىرىدىن ئوق ئۈزۈشكە باشلىدى. ھېچبولمىسا ئۇلارنىڭ پەسلەپ ئۇچۇشىنى توسوپ قىلىش مۇمكىن ئىدى.

ئايروپىلان ھۇجۇملىرىغا قارشى ئوق ئېتىش ناھايىتى قىد-

زىق كوچا جىڭى ھېسابلىنىدۇ. بۇ جەڭ ئاساسەن تاشلەپكە بازىرى، بوينىكېسىك مەھەللىسى، يېڭىھايات كوچىسىنىڭ جەنۇبى ۋە قىزىل كۆۋرۈك تەرەپلەردە بولۇۋاتاتتى. گومىنداڭنىڭ دەسلەپتە كەلگەن ئۈچ ئايروپىلانى مۇشۇ تەرەپلەرنى جىمىقتۇرۇۋالىسا، ئۇنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقان ئايروپىلانلىرى ئۇزۇق - تۈلۈك، ئوق - دورا قاچىلانغان شارلارنى ھەرەمباغ گازارمىسىنىڭ ئىچىگە تاشلىماقچىدى.

ھەرەمباغ، لەڭشاڭ بۇتخانىسى ۋە ئايروپىلان ئىستانسىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، غۇلجا شەھىرى گومىنداڭچىلاردىن تەلتۆكۈس تازىلىنىپ بولغانىدى. قالدۇق دۈشمەننىڭ بىر قىسمى لەڭشاڭ بۇتخانىسىدىن قىسىملىرىمىزغا ئوت ئېچىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ كەينى تەرىپى سازلىق ۋە بايكۆل مەھەللىسى ئىدى. بۇ يەرلەر يەر ئاستى يوللىرى بىلەن ھەرەمباغقا تۇتىشاتتى. ھەرەمباغ ئېگىزلىككە جايلاشقان، كەينى تەرىپى ئايرودروم بىلەن تۇتىشىدۇ. دېمەك، ئۈچ ئورۇندىكى دۈشمەنلەر بىر - بىرى بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇرۇشاتتى.

نادەم بىلەن جامالىدىن يوغان قارىياغاچ دەرىخىگە يۆلىنىپ تۇرۇپ، تۆۋەنلەپ كەلگەن ئايروپىلانلارغا ئاپتوماتلاردىن ئوق ئۈزمەكتە ئىدى. باشقىلار دۇكانلار لەمپىسىنى، چېدىرچە يېپىلغان يوغان دەرۋازىلارنى ئۆزلىرىگە پاناھ قىلىپ ئوق ئاتماقتا ئىدى. كوچىلاردا ئوق تېگىپ ئىڭراپ ياتقان كىشىلەرنى، كىچىك باللارنى كۆرگەن باتۇرغازى دەرغەزەپ بولۇپ، كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىغا چىقىپ قالغانلىقىنىمۇ سەزمىدى. ئۇ بېشىدىن ئەمدىلا ئۆتەي دېگەن بىر ئايروپىلانغا ئاپتوماتىدىن تاراسلىتىپ ئوق ئۈزدى.

تامغا چاپلىشىپ تۇرغان ئەنۋەر قاتتىق ۋارقىرىدى:

— باتۇرغازى! ئۆت بۇياققا!

ئاسماندىن يەرگە، يەردىن ئاسمانغا بولۇۋاتقان ھۇجۇم تازا

ئەۋج ئالغاندا، بىر ئايروپىلانغا ئوق تەگدى! شەھەردە بىردىنلا
قىقاس ـ چۇقان ۋە ھۇررا ئاۋازلىرى كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. ئوق
ئايروپىلاننىڭ ماتورىغا تەگكەنىدى. قاپقارا ئىسلىرىنى پۇرقىرد-
تىپ قاچقان ئايروپىلان ئاچالغىچە ئارانلا چىددى. لېكىن،
كىشىلەر ئۇنىڭ چۈشكەن ـ چۈشمىگەنلىكىنى كۆرەلمىدى.
جىددىي ئېتىشىشلاردىن كېيىن، شەھەر ئۈستىدە يەنە بىر
مۇنچە ئايروپىلانلار كۆرۈندى. ئۇلار شەھەر ئۈستىنى ئايلىنىپ
ئاستا ـ ئاستا تۆۋەنلىدى ۋە تۆۋەنلىگىنىچە ھەرەمباغ گازارمىسى-
نى مولجالاپ يۇزلىگەن شارلارنى تۆكۈۋەتتى ـ دە، غوڭۇلداپ
ئۇچۇپ بىردەمنىڭ ئىچىدە كۆزدىن غايىب بولدى. شەھەر ئۈس-
تىنى ئاپئاق ـ ئاپئاق لەيلەپ يۈرگەن شارلار قاپلاپ كەتتى.
لېكىن، شارلار ھەرەمباغ گازارمىسى ئىچىگە ئەمەس، نۇرغۇنلى-
رى يېڭى ھايات ۋە بوينىكېسىك مەھەللىسىگە چۈشتى.
مانا بۇ كوچا جەڭلىرىنىڭ تۈگىگەنلىكىدىن دېرەك بېرەت-
تى:
ھارغان جەڭچىلەر ياتاقلىرىغا قايتىپ كېلىشتى.
شەھەردە جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرۈشكە باشلىدى. بىراق،
ئۇرۇش ۋاقتىدىكى جىمجىتلىق ھامان بىردەملىك بولاتتى. «بۈ-
گۈن ئەجەب تىنچ كۈن بولدى» دەپ تۇرۇشۇڭغا تاراسلىغان ئوق
ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالاتتى ياكى تۇيۇقسىزلا دەھشەتلىك ئېلىشىش-
لار باشلىنىپ قالاتتى. نادەم بۇ جىمجىتلىققا قاراپ، ئۇنىڭ
كەينىدىن بولىدىغان شىددەتلىك جەڭلەرنى ۋە ھەرقاچان شۇنداق
تۇيۇقسىز جەڭلەرگە تەييار تۇرۇشنىڭ لازىملىقىنى ئويلاۋاتاتتى.
بۇ خۇسۇستا ھېچكىم ئۇنىڭغا بىرنېمە دېگىنى يوق، لېكىن
نادەمنىڭ قەلبى شۇنداق سېزىپ تۇرىدۇ. يات يېقىندا قايناق
جەڭلەر دېڭىزى ئۆز باغرىدا سانسىزلىغان مەردلەرنى ئۇزدۇرىدى-
غانلىقىنى ئۇ سېزىپ تۇرىدۇ.
رەيھان كىردى.

— غەلىبەڭلارنى تەبرىكلەيمىز، يولداشلار، — دېدى قىز نادەمنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، — ئايروپىلانغا كىم-نىڭ ئوقى تەگكەندۇ؟

— بىلگىلى بولامدۇ، سانسىزلىغان ئوقلار ئېتىلىۋاتسا، — دېدى نادەم بىپەرۋا ھالدا.

— ئاراش مەرگەننىڭ تەگكەندۇ، تايىنلىق.

ئاراش كۈلۈمسىرەپ ئېيتتى:

— ھازىر ھەممىسىلا مەرگەن بولۇپ كەتتى، مېنى يولدا قويىدۇ بۇلار.

— يالغۇز ئوق بىلەن ئايروپىلاننىڭ چۈشۈپ كېتىشى ناتايىن، — دېدى رەيھان نادەمگە تەبەسسۇم بىلەن، — سىز-نىڭ ئاپتوماتىڭىزنىڭ ئوقىمۇ يا؟

بۇ سۆزلەر يېنىچە ياتقان ۋارىسجاننىڭ قۇلىقىغا مۇشت بىلەن ئۇرغاندەك تۇيۇلدى. بولۇپمۇ نادەمنى كۆرگەندە رەيھاننىڭ ئېچىلىپ - يېيىلىپ كېتىشى ئۇنىڭغا ناھايىتى ئەلەم قىلاتتى. ۋارىسجاننىڭ ئۇلارنىڭ كۈلۈشۈپ ئوچۇق چىراي بىر - بىرىگە قاراشلىرىنى زادىلا كۆرگۈسى كەلمەيتتى. شۇڭا، ئىچىدە: «ئۇياتسىز ناينىاقلار. . .» دەپ تىللىدى - دە، ئۇياققا قاراپ يېتىۋالدى. ئۇرۇش باشلانغاندىن بېرى ئۇنىڭ كۆڭلىدە پەيدا بولغان كۈنچىلىك ئوتلىرى مانا ھازىر تېخىمۇ يېنىپ ئۇنى ئازابلاۋاتاتتى ۋە شۇنداق تولغىنىپ ياتقىنىچە ئاللىنېمىلەرنى ئويلىماقتا ئىدى. . .

باتالىيون كوماندىرى ئەنۋەر ئىشىكنى ئىتتىك ئېچىپ كىر-دى. ئۇنىڭ چوقۇر يۈزلىرى ئىللىق تۇس ئېلىپ نۇرلىنىپ ئېچىلىپ كەتكەنىدى:

— يولداشلار، خۇش خەۋەر!

جەڭچىلەر كوماندىرنىڭ ئاغزىغا قاراشتى.

— بورتالا، ئارشاڭ ناھىيىلىرى ئازاد قىلىندى!

— شۈنداقمۇ! . . .
— كىمنىڭ قىسمى ئازاد قىپتۇ؟
— غېنى باتۇرنىڭ!
جەڭچىلەر قىن قىنىغا پاتماي ۋارقىراشتى. غەلىبە خەۋىرى ئۇلارنىڭ يۈرەك باغرىنى دولقۇنلاتتى ۋە كەينى - كەينىدىن توختىماي ۋارقىراشتى:
— هۇررا! . . . هۇررا! . . .
— ئېخ . . . مېنىڭ ئانا يۇرتۇم، — دېدى ئاراش هايا-جان ئارىلاش تىت - تىت بولۇپ، — سېنى ئازاد قىلىشقا قاتنىشالمىغىنىم، ئىسىت . . . ئەلەم قىلدى - دە، ئەلەم.
— بۇ غەلىبە خەۋىرى هەممىمىزنى خۇشال قىلغاندا، ساڭا ئەلەم قىلغىنى قىزىق ئىش - دە، ئاراش، — دېدى ۋارىسجان.
— سىلەرگە ئەلەم قىلمىغىنى بىلەن ماڭا قىلىدۇ. ئەگەر مەن ئازاد قىلىشقا قاتناشقان بولسام، بۇنىڭ خاسىيىتى ناهايىتى زور بولغان بولاتتى - دە.
— بۇنىڭغا كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما ئاراش، — دېدى ئىسهاق، — غۇلجىنى ئازاد قىلىشقا قاتنىشۋاتقانلىقىڭنىڭ خاسىيىتى تېخىمۇ زور.
كوماندىر ئەنۋەر كۈلدى ۋە ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ دېدى:
— ماڭا قارا ئاراش، سەن غۇلجىنى ئازاد قىلىشقا قاتنى-شىۋاتىسەن، باشقا جەڭچىلىرىمىز بورتالا، ئارشاڭ ناهىيىلىرى-نى ئازاد قىلىشقا قاتناشتى. بۇ ئىنقىلابتا هەممىمىزنىڭ ئۈلۈشى بار.
ئەنۋەر نادەمنى باشلاپ چىقىپ كەتتى - دە، ئۇنىڭغا مۇنۇ يېڭى ۋەزىپىنى ئېيتتى:
— بۈگۈن كېچە يېڭىھايات مەھەللىسىنىڭ يۇقىرى تەرە-پىگە بىزنىڭ قىسىم ئورۇنلىشىدۇ هەم لەڭشاڭ بۇتخانىسىغا شەرقىي جەنۇب تەرەپتىن هۇجۇم قىلىمىز. سەن بىر جەڭچىنى

باشلاپ ئال - دە، بىز ئورۇنلىشىدىغان جاينىڭ ئوي - چوڭقۇ-
رىنى ئوبدان كۆرۈپ كەل، ئەگەر ئۇ يەرنىڭ خەرىتىسىنى سىزد-
ۋالساڭ تېخىمۇ ياخشى.

ۋاقىت نامازدىگەرگە يېقىنلاپ قالغانىدى. نادەم ياتاققا كىر-
گەندە ھەممەيلەننىڭ ئۇخلاۋاتقانلىقىنى، پەقەت ۋارىسجاننىڭلا
كۆزلىرىنى تورۇسقا تىككىنىچە خىيال قىلىپ ياتقىنىنى كۆر-
دى. ئۇ ۋارىسجاننى چاقىردى - دە، تېزلىك بىلەن شۇياققا
قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

ئىككىسى ئۆز قىسمىنىڭ ئورۇنلىشىدىغان يېرىنى، يەر
شارائىتىنى، پاناھلىق جايلارنى، ھۇجۇم قىلىشقا ئەپلىك ئورۇن-
لارنى يەر بېغىرلاپ يۈرۈپ، تولۇق بايقاپ بولغاندىن كېيىن
قايتتى. «قىش كۈنى بىر تۇتام» دېگەندەك ھەش - پەش دېگۈچە
قاراڭغۇ چۈشۈپ بولغانىدى. ئۇرۇش ۋاقتىدا قاراڭغۇ چۈشتىمۇ،
كوچىلار بوش قالاتتى ياكى ئادەم كەمدىن - كەم كۆرۈنەتتى.
ئىككىيلەن ئادەمسىز قالغان قاراڭغۇ كوچىدا قەدەملىرىنى ئىل-
داملىتىپ ماڭماقتا ئىدى.

ۋارىسجاننىڭ يۈرىكى ئۇشتۇمتۇملا قاتتىق سوقۇشقا باشلى-
دى. چۈنكى، خىيالىغا دادىسى قاتتىق تاپىلىغان ھېلىقى ئىش
كەلگەنىدى. ئۇ خېلىدىن بېرى شۇ ئىشنى ئادا قىلىشقا
چارە - پەيت ئىزدەپ يۈرەتتى. ئۇ بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت
بىلمەكچى بولدى. ئېھتىياج تۇپەيلىدىن ئىككىسى باشقا قىسىم-
لارغا ئالمىشىپ كەتسە، دادىسى تاپىلىغان ئىشنى ئورۇنداش
قىيىن بولاتتى - دە.

— پىيىمامنىڭ ئىچىگە نەدىن تاش كىرىۋالغاندۇ، ئەجەب
پاتتا، — دېدى ئۇ غودۇڭشىپ ۋە ئولتۇرۇپ پىيىمىسىنى يەش-
تى. ئۇ دەممۇ دەم نادەمگە قارايتتى. بۇ چاغدا نادەم ئۇنىڭدىن
ئەللىك مېتىرچە يىراقلاپ كەتكەنىدى. ئۇ تۇت ئەتراپىغا ئەن-
سىزلىك بىلەن بىر قاراپ چىقتى - دە، يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ

ئويلاشقا باشلىدى: «ئەمدىغۇ تازا پەيت كەلگەندۇ، بۇ قاراڭغۇ كېچىدە كىم كۆرەتتى. يامىنىغا كەلسە ئۆزۈمنىڭمۇ قولىغا ياكى پۇتۇمغا ئاتامدىم. چىدىساملا بولىدىغۇ، ئەلۋەتتە چىدايمەن. ناۋادا سۇرۇشتۇرۇپ قالسا، دەرەخنىڭ كەينىدىن تۇيۇقسىزلا ئىككى ئادەم چىقىپ ئېتىپلا قاچتى، مەن ئۇلارنى قوغلاشقا، ھەتتا ئېتىشقىمۇ ئۈلگۈرەلمىدىم، دېسەم بولىدىمۇ...» نادەم ئاستا كېتىپ باراتتى، ۋارىسجان مۇرىسىدىكى مىلتىقنى قولىغا ئال-دى، نادەمگە قاراتتى. بىراق، شۇ چاغدا كوچىنىڭ بېشىدىن ئۈچ ئادەمنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قالدى. بۇ كىمدۇ؟ ۋارىسجان تولغىنىپ كەتتى، ئەلەمگە چىدىماي ئۆز - ئۆزىنى ئەيىبلىدى. «ئىست، ئىست... مېنىڭ سۆرەلمىلىكىم...» ئۇ شۇنداق دېدى - دە، تېز - تېز يۈرۈپ نادەمگە يېتىشىۋالدى. لېكىن، ئۇ تەرلەپ ھاسىراپ كەتكەنىدى.

— نېمە بولدى، ۋارىسجان، پۇشۇلدايسەنغۇ؟

— تاش پاتقان يەر ئاغرىۋاتىدۇ.

— سېنى كىچىككىنە تاشلارمۇ بوزەك قىلىۋېتىپتۇ - دە، غەيە-رەت قىل، ئاز قالدۇق.

— ياتاققا بېرىپ رەيھانئايغا تاڭدۇرۇۋالمىسام...

كۆزنىلگەن يېڭى ئورۇنغا شۇ كۈنى يېرىم كېچىدە كېلىپ ئورۇنلاشقان جەڭچىلەر بىرىنچى سەھەرنى ئاق قار، كۆك مۇز ئۈستىدە كۈتۈۋالدى. ھەر ئىككى تەرەپتىن چۈشكىچە ئوق ئاۋاز-لىرى ئاڭلانمىدى. لېكىن، چۈشتىن كېيىن، غۇلجا ئاسمىنىدا يەنە ئايروپىلانلار پەيدا بولۇپ، سانسىزلىغان شارلارنى تۆكۈۋې-تىپ، بىردەمدىلا كۆزدىن غايىب بولدى. شۇ شارلارنىڭ بىرى لەيلەپ كېلىپ كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىغا چۈشتى. يوغان يەشىكنى ئېلىپ چۈشكەن شار، گومىنداڭ قىسىملىرىغىمۇ، پارتىـ-زانلارغىمۇ ئوخشاش يىراقلىقتا تۇراتتى. كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدىن — ئاكوپلاردىن، پوتەيلەردىن ۋە پاناھلانغان جايلار-

دىن، چولاق تاملار كەينىدىن سانسىزلىغان كۆزلەر يەشككە تىكىلىپ تۇراتتى. ئىككى ياق جىمجىت، ھېچقايسىسى ئۇنى ئېلىپ كېتىشكە ئادەم چىقىرىشمىدى. ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈن-سىلا ئەجەل ئوقلىرى ئۇچۇپ كېلەتتى.

— بۇلارنىڭ كۈنى شۇنىڭغا قاراشلىق بولۇپ قالدى - دە، — دېدى كېۋىر، — جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قالغاندا ئاسمانغا قارىماقتىن باشقا نېمە چارىسى بار؟

— قېنى گايىتكا، پەرەز قىلىپ باققىنا، — دېدى كوماندىر ئەنۋەر، — يەشىكنىڭ ئىچىدە نېمە باردۇر؟

— نېمە بولاتتى، ئوق - دورا باردۇر.

— ياق، — دېدى بىرى، — مېنىڭچە يەيدىغان نېمە بار.

— كىم بىلىدۇ، قۇلاقلىرى شىڭگىيىپ تۇرغان جۇۋاۋىلار بارمۇ تېخى؟

— مېنىڭچە يەيدىغان نەرسە بار، — دېدى نادەم ئويلانغان ھالدا، — ئوق - دورا بولسا يەشىكى ئۇنداق يوغان بولمايتتى.

— ئۇۋچىدەك كەچكىچە قاراپ تۇرامدۇق، نېمە بولسىمۇ ئېتىپلا كۆمپەيكۇم قىلىۋەتمەمدۇق، — باتىرغازىنىڭ گېپى ھەممىنى كۈلدۈرۈۋەتتى.

ئەنۋەر مۇنداق دېدى:

— مەيلى ئوق - دورا بولسۇن، مەيلى ئوزۇق - تۈلۈك بولسۇن ھازىرقى پەيتتە بۇنى كىم قولغا چۈشۈرۈۋېلىش ئىنتا-يىن مۇھىم. ئەگەر ئۇ ئوق - دورا بولۇپ قېلىپ دۈشمەنلەر ئېلىۋالىدىغان بولسا بىزگە تېخىمۇ كۆپ زىيىنى بولىدۇ، ئوزۇق - تۈلۈك بولسا ماغدۇرغا كېلىۋالىدۇ. شۇڭا، ھېچبول-مىغاندا پارتىلىتىۋېتىشىمىز مۇمكىن.

شۇ ئەسنادا دۈشمەن پوتىيىنىڭ ئاستىدىن ئۇچىغا ئىلمەك تۆمۈر بېكىتىلگەن ئىنچىكە، ئۇزۇن ياغاچ چىقىپ كەلدى. ئۇ

يەشكىنىڭ يىپىنى ئىلدى ـ دە، سۈرىدى.

— تۈمۈرنى چەنلەپ ئېتىڭلار، — بۇيرۇق قىلدى ئەنـ ۋەر.

ئوقلار ئىلمەك تۈمۈرنى ياغاچتىن ئۈزۈپ تاشلىدى. ئىكـ كىنچى ئىلمەك تۈمۈرلۈك ياغاچ چىقىپ كەلدى، ئۇمۇ يەشكىنى ئىلىۋالدى ـ دە، ئۇنى پوتەينىڭ ئالدىدىكى ئېگىزرەك يەرگە سۈرەپ چىقتى، بىراق نېمىدۇر بىرنېمىگە تىرىلىپ توختاپ قالدى، ئۈچىنچى ئىلمەك چىقتى ـ دە، ئۇمۇ يەشككە ئىلىندى ۋە ئىككىسى بىرلىكتە يەشكنى سۈرەپ ماڭدى. يېرىم مىنۇت ئۆتۈپ كەتسە، يەشك ئۇلارنىڭ ئۇۋىسىغا كىرىپ كېتەتتى.

ئەنۋەر دەرھال بۇيرۇق قىلدى:

— يەشككە ئېتىڭلار!

پىلىموت، مىلتىقلاردىن تاراسلاپ ئېتىلغان ئوقلار يەشكـ نى پاچاق ـ پاچاق قىلىۋەتتى ۋە شۇئان جەڭچىلەرمۇ پاراقلاپ قاتتىق كۈلۈپ كەتتى. چۈنكى، پاچاقلانغان يەشكىنىڭ ئىچىدىـ كى جىڭمۇما ھەم مانتىلار ئەتراپقا تېرىلىپ كەتكەنىدى.

— بىچارىلەرنىڭ ئاغزىغا سېرىق سۇ كەلگەنىدى ـ دە...

شۇنىڭدىن كېيىن ئەنۋەر بۈگۈن كېچە قىلىنىدىغان ھۇجۇم توغرىسىدا كېڭىشىش ئۈچۈن ئىزۋوت كوماندىرلىرىنى چاقىرىپ ئويمانلىققا چۈشۈپ كەتتى.

3

كېچە.

ئالتۇن كىرپىكلىرىنى چىمىلدىتىپ، ئاسمان گۈمبىزىگە زىننەت بېرىپ تۇرغان سان ـ ساناقسىز يۇلتۇزلار غۇۋا نۇر چاچىدۇ، سوغۇق قاتتىق، زەھەردەك ئاچچىق شامال يۈزلەرنى چىقىپ، غۇيۇلداپ ئۆتۈپ تۇرىدۇ. پۈتۈن ئەتراپ ئاپئاق قار

بىلەن كۆمۈلۈپ كەتكەچكە، قاراڭغۇلۇق ئانچە بىلىنمەيدۇ. ئاق قۇلاقچا، ئاق جۇۋا، ئاق پىيما كىيگەن جەڭچىلەر قارغا كۆمۈلۈپ ئالغا سىلجىماقتا. ئەگەر جەڭچىلەر بىر ئورۇندا تىپتىنچ هالدا يېتىۋالسا، سىرتتىن قارىغان كىشى ئۇنىڭ ئادەم ياكى قار ئىكەنلىكىنى ئاجرىتالمايتتى.

لەڭشاڭ بۇتخانىسىنى ئېلىش ئۈچۈن باشلانغان جەڭ پۈتۈن سەپ بويلاپ قاتتىق داۋام قىلماقتا. هەر ئىككى تەرەپتىن توختاۋسىز ئېتىلىۋاتقان ئوقلار كىشىنىڭ قۇلاق - مېڭىسىنى يەپ كېتەتتى. ئوقلار ۋىژىلداپ ئۆتۈپ، توپ ئوقلىرى چۈشۈپ، قار - توپا توزانلىرىنى ئاسمانغا ئۇچۇراتتى. ئاسماندا كۆكۈچ قارامتۇل ئىس بۇلۇتلىرى لەيلەيتتى. ئېتىشىشلار گاه پەسلەپ، گاه ئەۋج ئېلىپ كېتەتتى. گومىنداڭ پوتەيلىرى مانا مەن دەپ ئاشكارا كۆرۈنۈپ تۇرسىمۇ، لېكىن ئۇنى ئېلىش قىيىن ئىدى. چۈنكى، ئاشۇ پوتەي، ئاكوپلاردىن چىقىۋاتقان ئوقلار جەڭچىلەرنىڭ بېشىنى كۆتۈرۈشكە يول قويمايتتى. هېلىدىن - هېلىغا ئوق تېگىپ يىقىلغان جەڭچىلەرنىڭ غەزەپلىك ئاۋازى، كۈچسىز ئىڭراشلىرى ئاڭلىناتتى... ئومۇمەن قىسىملىرىمىزغا ئاسانلىق يوق ئىدى. مۇنداق چاغلاردا بىر قەدەم ئالغا سىلجىش، بىر چولاق تامنى ئىشغال قىلىش چوڭ غەلىبە هېسابلىناتتى.

جەڭچىلەر ۋەيران قىلىنغان ئۆيلەرنىڭ تاملىرىنى دالدا قىلىشىپ، بەزىلىرى كىچىككىنە دۆڭلەرنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ، دۈشمەن ئىستىھكاملىرىغا ئوت ئېچىشاتتى، جەڭ قاتتىق بولۇۋاتاتتى. لېكىن، تۆت سائەتتىن بېرى ئالغا سىلجىش بولمىدى، بۇ هال هەممىنىڭ ئىچىنى تىت - تىت قىلاتتى.

جەڭ مەيدانىنىڭ ئالدىنقى سېپىگە ئورۇنلاشقان ئەنۋەرنىڭ قىسمى سەپ بويىچە قاتتىق ئۇرۇشماقتا ئىدى. مىس سىمدەك سېرىق ساقال - بۇرۇتلىرىغا بىرنەچچە كۈندىن بېرى ئۇستىرا تەگمەي، يۈزلىرى سۈرلۈك تۈس ئالغان گايىت كۆك كۆزلىر-

دىن ئوت چاچرىتىپ ئۆز قىسمىغا بۇيرۇق بېرىپ تۇراتتى:

— بىرىنچى گۇرۇپپا ئالدىمىزدىكى چوڭ پوتەيگە يان تەرەپتىن ئىلگىرىلەش كېرەك، ئىككىنچى گۇرۇپپا ئوق بىلەن ئىلگىرىلەڭلار! قېنى كېۋىر، پىلىموتىڭنى سايرات، كۇنچىقىش تەرەپتىكى ئاكوپلاردىن ئۆمىلەپ چىقىۋاتقانلارنى كۆرگەنسەن، قول بومبىلار تەييارلانسۇن!

جەڭچىلەر ھېلى ھۇجۇم ھالىتىگە ئۆتسە، ھېلى مۇداپىئە ھالىتىگە ئۆتۈپ قالاتتى. يېرىمى ئۆرۈلگەن تامنىڭ ئۈستىگە پىلىموتنى ئورنىتىۋالغان كېۋىر پىلىموتىنى سايرىتىپ، شەرقىي شىمال تەرەپتىن ئاۋۋال ئۆمىلەپ، كېيىن بېشىنى ئېگىشتۈرۈپ ھۇجۇم بىلەن كېلىۋاتقان دۈشمەنلەرنى دومىلىتىۋەتتى.

— پاھ. . . پاھ. . . بۇلبۇلدەك سايرىدى - دە، پىلىموتىڭ!

— مۇشۇ چەتتىكى پوتەيگە قاتتىق ھۇجۇم بىلەن بېسىپلا بارساق بولاتتى - دە، — دېدى باتىرغازى غەزەپلىك كۆزلىرىنى پوتەيگە تىكىپ تۇرۇپ.

ئىسھاق بېشىنى سىلكىپ ئېيتتى:

— ياق، ئۇنداق قارامىلىق قىلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ!

— ئەنە ئاۋۇ چولاق تامغا ئۆلىشىۋالساق، — دېدى نادەم شەرقىي جەنۇب تەرەپتە تۇرغان تامنى كۆزى بىلەن شەرەتلەپ كۆرسىتىپ، — مۇنۇ چەتتىكى پوتەيگە يان تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىپ بېرىشقا ئاسان بولاتتى.

— توغرا، — دېدى رەيھان مىلتىقى بىلەن دۈشمەن پوتەيىنىڭ تۆشۈكىنى چەنلەپ تۇرۇپ، — بۇ ئۇنۇملۇك چارە! — ئۇنىڭ دۈمبىسىدە مۇرىسىگە بېغىدىن ئۆتكۈزۈۋالغان دوختۇرلۇق سومكىسى پۇلاڭلاپ تۇراتتى. ئۇلار تامنىڭ ئۈستىگە قوراللىرىنى قويۇشۇپ تۆتقىنىچە ئۆرە تۇرۇشاتتى. شۇ ئارىلىقتا بىر زەمبىرەك ئوقى چىرقىراپ كەلدى.

— ۋارىس، يات! — دەپ ۋارقىرىدى ئىسھاق ۋە ئۇنىڭ ئىككى مۇرىسىنى بېسىپلا يېتىۋالدى. ئۇلاردىن تۆت - بەش مېتىر يىراقلىقتا چۈشكەن ئوق ئەتراپنى تىترىتىۋەتتى. قار - توپا توزانلىرى ئىچىدە ھەممىسى بېشىنى كۆتۈردى:

— تازا ھاڭۋاقتى نېمىكەنسەنا، — دېدى ئىسھاق شۇ ياتقىنىچە ۋارىسجانغا.

— تاس قالدىڭىز - دە، شېھىت بولۇپ كەتكىلى، — دېدى رەيھان ئۇنىڭغا قاراپ.

چىرايى تاتارغان ۋارىسجان:

— ئۇنداق ئاسان شېھىت بولۇپ كېتەتتىممۇ؟ — دېدى.

ۋارىسجاننىڭ سۆزى ئاياغلىشا - ئاياغلاشمايلا كەينى - كەينىدىن يەنە ئىككى پاي زەمبىرەك ئوقى كېلىپ چۈشتى. ئۇلار قار - توپا توزانلىرى ئىچىدىن يەنە بېشىنى كۆتۈردى. بىراق، گايىت بېشىنى كۆتۈرمەي ياتاتتى، باتىرغازى چاقچاق قىلدى:

— قورقما، ھوي گايىتكا، بېشىڭنى كۆتۈر، نىكەم ئوق چۈشۈپ بولغىلى.

لېكىن، ئۇ دۈم ياتقىنىچە ياتاتتى. ئۇنىڭ يېنىدا ياتقان ۋارىسجان بىردىنلا ۋارقىرىۋەتتى.

— قان... قان... بېشىدىن! بىرنەچچىسى ئۇنىڭ بېشىغا يېغىلدى ۋە ئۇنى ئاۋايلاپ ئاستا ئوڭدا قىلدى، ئۆڭگىسلى ئۆچكەن نادەم:

— گايىتكا! گايىتكا! كۆزۈڭنى ئاچقىنا، — دېدى ھودۇقۇپ. ئوق پارچىسى ئۇنىڭ چېكىسىنى قاتتىق يارىدار قىلغان، قان ئوڭ مەڭزىنى بويلاپ ئاقماقتا ئىدى. ئۇ كۆزىنى ئاستا - ئاستا ئاچتى. رەيھان سومكىسىدىن دورىلىرىنى ئېلىپ يارىلانغان يەرنىڭ ئەتراپىنى سۈرتۈپ، دورا چاپتى ۋە داكىنىڭ ئىچىگە پاختا ئېلىپ تېڭىپ قويدى. گايىت ئاستا - ئاستا

ھوشىغا كەلدى ـ دە، ئۆلىشۋالغانلارغا نۇرسىز كۆزلىرى بىلەن سەپسېلىپ:

— مەن. . . ئۆلمەيمەن. . . قورقماڭلار، — دېدى. ئۇ دەسلەپكى تېببىي ياردەم بىلەن بىرئاز ئۆزىگە كېلىپ قالدى.

رەيھان ئۇنى ھاپاش قىلىپ كەينىگە ئېلىپ كەتتى، قالغانلار ئۆرە تۇرۇشۇپ كەينىدىن قاراپ قېلىشتى. ھەممىلا ئادەم ئۇ ساق قالارمۇ دېگەن ئەندىشىدە قالدى.

غەزەپلەنگەن نادەم ئاپتوماتنى مەھكەم تۇتۇپ، ھېلىقى چولاق تامغا ئۆزىنى ئاتتى. ئۇ تامغا ئۇلاشتى ـ دە، ئاپتوماتنى تامنىڭ ئۈستىگە قويۇپ، پوتەيگە قارىتىپ توختىماي ئوت ئاچتى. ئۇنىڭ كەينىدىن ئاراش يۇگۈردى. شۇ ئارىلىقتا پوتەيدىن ئوق چىقىپ قالدى، بىراق ھېچكىمگە تەگمىدى. دۈشمەن پوتەيىگە يان تەرەپتىن ئۇنۇملۇك ھۇجۇم قىلىۋاتقان نادەم بىلەن ئاراشنى كۆرگەن كېيىن ئورنىدا تۇرالماي قالدى:

— قېنى يۈر، جامالىدىن ئۇكا، بىزمۇ كەتتۇق، — دېدى ئۇ ھەم تامغا قاراپ يۈگۈردى. ئەمما، ئىس ـ تۈتەكلەر ئارىسىدىن دۈشمەن ئوقلىرى يامغۇردەك يېغىشقا باشلىدى. ئۈچقاندەك يۈگۈرۈپ كېتىپ بارغان كېيىن بىردىنلا مەيدىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ قالدى، تىزلىنىپ يىقىلدى. . .

نادەم ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي قاتتىق ۋارقىرىۋەتتى:

— ئۇنى قۇتقۇزۇڭلار!

رەيھان ئۆزىنى ئوقتەك ئاتتى، كىمدۇ بىرسى ئۇنىڭ كەينىدىن ۋارقىرىدى:

— رەيھان!

دۈشمەن پوتەيىنىڭ ئەتراپىغا چۈشۈۋاتقان قول بومبىلىرى شىددەت بىلەن پارتلاۋاتاتتى. سومكىسىنى پۇلاڭلىتىپ يۈگۈرگەن رەيھاننىڭ قۇلىقىغا سەپداشلىرىنىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازى كىرمەيتتى. ئۇ قۇلاق چۆرىلىرىدىن ۋىڭىلداپ ئۆتۈپ بارغان

ئوقلارغىمۇ قارىمىدى. ئۇنىڭ پۈتۈن ئەس - ھوشىنى كېۋىر
پىلىموتچىنى قۇتقۇزۇش كېرەك دېگەن بىرلا ئوي ئورىۋالغان-
دى. كېۋىرنىڭ يېنىغا ھاسىراپ يېتىپ كەلگەن قىز ئۇنىڭ
تومۇرىنى تۇتتى، تىڭشىدى، لېكىن ئۇنىڭ يۈرىكى ئۇرۇشتىن
توختاپ، كۆزلىرى مەڭگۈلۈككە يۇمۇلغانىدى. رەيھان ئۇنى يەر
بېغىرلاپ سۆرەپ ئېلىپ كەلدى.

كېۋىر سۇرلۇك قىياپەت بىلەن چىشلىرىنى كىرىشتۈرۈپ،
قاپىقىنى تۈرگەن ھالدا ئوڭدا ياتاتتى.

— كېۋىركا!

— كېۋىركا!

ئۇرۇش مەيدانى يۈرەكتىن ئېتىلىپ چىققان كۈچلۈك،
ئەمما قايغۇرلۇق ئاۋاز بىلەن جاراڭلىدى. بىردەمنىڭ ئىچىدە
بۇ خەۋەر سەپتىن - سەپكە تارقىلىپ ئېچىنىشلىق ئېغىر تۇيغۇ
قوزغىدى. جەڭچىلەرنىڭ كۆزلىرىدە ئاچچىق ياش تامچىلىرى
پارقىرىدى. تىكەندەك يالغۇزلۇقتا ئۆمرىنىڭ يېرىمىنى ئۆتكۈز-
گەن، ئەمدىلىكتە خەلقنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرىنى مىللىتىققا باغ-
لىغان ھەم ئۇنى مەھكەم تۇتۇپ، كۆمۈردەك قاراڭغۇ تۈننىڭ
باغرىغا ئاتقان سەپدىشىنىڭ سىنىڭدىن مەڭگۈ ئايرىلغانلىقىنى
كۆرۈش قانچىلىك ئېغىر! جەڭچىلەر بىر - ئىككى مىنۇت
ئېتىشىشتىن توختاپ سۈكۈتتە تۇرۇشتى.

ئەنۋەر بېشىنى كۆتۈردى. ئۇنىڭ يۈزى سۇرلۇك تۈس ئال-
غانىدى. ئۇ جىددىي قىلىپ:

— مەنىسىز ياشاشتىن مەنىلىك ياشاشقا ئۆتكەن، ئۇلۇغ
كۈرەشكە ئۆزىنى ئاتىغان، خەلقنىڭ بوينىغا چۈشكەن سىرتماقنى
ئۈزۈش ئۈچۈن قولىغا قورال ئېلىپ ھازىرغىچە ياخشى جەڭلەر-
نى قىلغان، بۈگۈن مەردلەرچە قۇربان بولغان سەپدىشىمىز كېۋىرنىڭ قەھرىمانلىقى بىزنىڭ ئازادلىق ئۇرۇش تارىخىمىزغا
يېزىلىدۇ! — دېدى ئەنۋەر تاپانچىسىنى قولىغا ئېلىپ، —

بىز مۇشۇ ھۇجۇمىمىزنى يولداش كېۋىرنىڭ نامى بىلەن باشلايلى!

يەر ـ جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرىدىغان پارتلاشلار، قۇلاق-نى پاڭ قىلىدىغان ئوق ۋە ھۆررا ئاۋازلىرى غۇلجا ئاسمىنىدىكى بۇلۇتلارنى تىترىتىپ يىراق ـ يىراقلارغا ئەكس سادا پەيدا قىلدى. ھەممىنىڭ كاللىسىدا كېۋىر ئۈچۈن دېگەن سادا جاراڭلايتتى.

4

شەھەردە ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازى گۈلپەمخاننى ئاللىقاچان ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىۋەتكەنىدى. ئۇرۇش باشلانغاندىن بېرى ئۇ مۇنداق دەھشەتلىك ئېتىشىش ئاۋازلىرىنى ئاڭلىمىغانىدى. بۇ يېزا شەھەرگە خېلى يىراق بولسىمۇ، لېكىن جىمجىت كېچىدە ئوق ئاۋازلىرى ئاشكارا ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

ئانا دەسلەپ خېلى ۋاقىتلارغىچە ئوق ئاۋازلىرىنى ئاڭلاپ ياتتى، كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا نادەم كەلدى. ئوغلى خىيالىدىن ھېچ نېرى كەتمىدى. ئېتىشىش-لار بارغانسېرى كۈچەيدى. ئۇ ئۆي ئىچىدە تۇرالماي قالدى. ئۇ ئوغلىنىڭ ئامانلىقىنى تىلەپ دۇئا قىلدى، ئاندىن ھويلىغا چىقتى. باغلارمۇ، داللارمۇ، دەل ـ دەرەخلەرمۇ ئاپئاق قار بولۇپ، توزىغاندەك يەنە ئۇششاق قار يېغىۋاتاتتى. ئوق ئاۋازلى-رى تېخىمۇ قاتتىقراق ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئانا بەزىدە شەھەر تەرەپكە ئەنسىزلىنىپ قارايتتى، بەزىدە چەكسىز ئاسمانغا نېمى-نىدۇر ئىزدىگەندەك تەلمۈرەتتى. كۈچلۈك پارتلاش ئاۋازىدىن ئۇنىڭغا يەر تىترەپ كەتكەندەك بىلىنەتتى.

— يائاللا خۇدايىم، ئارسلانلىرىمىزغا كۈچ ـ غەيرەتنى يار قىلغايسەن، كۆپچىلىكنى ئامان قىلغايسەن، كۆپچىلىك قاتا-

ردا بىر تال ئوغلۇمنى ئامان قىلغايسەن. . .
بىر چاغدا سۇس قىقاس - چۇقان ئاڭلانغاندەك بولدى، ئانىغا باشقىدىنلا جان كىردى:
— ھە، ھە، زاۋاللىق تاپتى زالىملار، بىزگە نېمە كۈن-لەرنى سېلىشمىدىڭ، ھەر ئېتىشقاندا بىر جاجاڭنى يەيسەن، شۇنداق قىلىپ ئاخىر تۇگەيسەن! قومۇشمۇ پۇپۇكلىرىنى ئوينى-تىپ مىڭ غادايغان بىلەن ئاخىر بېرىپ بورا بولىدۇ، — ئۇ بىردىنلا غەيرەتلەندى. گەرچە «ھۇررا» ئاۋازلىرى پەسلەپ قال-غان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدا پەيدا بولغان غەيرەت يوقالمىغانىدى.
— ياق، — دېدى ئانا ئىشەنچ بىلەن، — ئوغلۇم كۆپچىلىكنىڭ ئازادلىقى، بەختى ئۇچۇن كۈرەش قىلىۋاتىدۇ، ئۇنىڭغا ئوق تەگمەيدۇ، زالىملارنى يوقات ئوغلۇم! — ئانا ھاياجان بىلەن پىچىرلايتتى.
شۇ چاغدا توختاۋسىز ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازلىرى ھۆرىن-ساخانىنىمۇ ئويقۇسىدىن ئويغىتىۋەتكەنىدى.
ئۇ ئۇندەرەپ ھويلىغا چىقتى، ئوق ئاۋازلىرى تېخىمۇ قات-تىقراق ئاڭلىنىشقا باشلىدى.
— يائاللا خۇدايىم، — دەپ ئالقىنىنى مەيدىسىگە قويدى ئۇ، — ئۆزۈڭگە ئامانەت، ئوت ئىچىدە پاختىنى ساقلىغان قۇدرىتىڭدىن ئايلىناي، ئەزىز ئوغلۇمنى ئامان قىل خۇدايىم. . .
ھۆرنىساخانىنىڭ يـۈرىكى ئـاغزىغـا تىقىلغاندەك بولدى، ئاق سېرىق يۈزى پـەردىـشان ھـالغا چۈشكەن، ئىنچىكە قېشى پات - پات يىمىرلىپ - كۈتۈرۈلۈپ تۇراتتى. ياپىلاق ماڭلىيى ھېلىدىن - ھېلىغا تۈرۈلەتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئوغلى ۋارىس-جاندىن باشقا ھېچ نەرسە كەلمەيتتى.
— جېنىم بالام، جېنىڭنى قولۇڭغا ئېلىپ يۈرۈۋاتىسەن-غۇ، ئىسىت، ئىسىت، نېمىشقىمۇ رازى بولدۇم - ھە، قاراپ تۇرۇپ بالا - قازاغا تۇتۇپ بەردۇق، ئۆزىمىزلا ئوتقا ئىتتىرىپ

بەردۇققۇ سىنى.

ھـۆرنىساخـان نېمە قـىـلارىنى بىلمەي، ھويلا ئىچىدە ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىپ، شۇنداق دەپ كوتۇلدايتتى. بىر چاغلاردا گۈمبۈرلىگەن توپ ئاۋازلىرى، قىقاس ـ چۇقانلار ئاڭ-لاندى. ئۇ ئالاقزادىلىككە چۈشۈپ تىترەشكە باشلىدى:

— يائاللا. . . بىرەر يېرىم پاي ئوق تېگىپ كەتسە قانداق-مۇ قىلارمەن، ھارام كەتمەمدۇ بالام، ئەل يېمىگەننى يېگۈزۈپ، كىيمىگەننى كىيگۈزۈپ ئارزۇلاپ باققان ئەمەسمىدىم، نەدىن چىقتى بۇ ئىنقىلاب دېگەن بالا ـ قازا؟

شۇ ھالدا ئۇ، پايپېتەك بولۇپ، ئېرىنى قارغاپ ئۆيى تەرەپكە ماڭدى:

— مېنى كالتە پەم دەيدۇ تېخى. . . توپىلاڭنىڭ ئىچىدە يۈرگىنى ياخشى، ئامىتى كېلىپ قالىدۇ، دېگىنىڭگە توي ئەمدى قاقۋاش. . .

بۇ چاغدا يېزا ئۆيلىرىنىڭ ھەممىسىدىلا چىراغ يانغان، ئادەملەر ئويغىنىپ كېتىشكەنىدى، بەزىلىرى ھويلىلىرىغا چىقى-شىپ شەھەر تەرەپكە قاراپ تۇرۇشاتتى ۋە بىرنېمىلەرنى پىچىر-لايتتى. نۇرغۇن ئادەملەر كوچىغا چىقىشقانىدى. ھەتتا يېغىۋات-قان قارغا قارىماي، مۈزلاپ كۆكەرگەن، ئاياغلىرىنى قوڭالتاق ساپقان ئۇششاق باللارمۇ بىر ئۆيگە كىرىپ. بىر كوچىغا چىقات-تى. ھەر قېتىملىق ئېتىشىشتىن كېيىن، بىر غەلىبە خەۋىرىنى ئاڭلاپ يۈرگەن خەلق بۇ ئېتىشىشتىن خۇشال ئىدى. بىردەمنىڭ ئىچىدىلا كوچىدىكى كىشىلەر كۆپىيىشكە باشلىدى. گۈلپەمخاذ-مۇ ھويلىسىدىن چىقىپ بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ كىشىلەر توپلاشقان يەرگە يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭ كەينىدىن يەنە بىر موماي كەلدى.

— ھوي، مۇنۇ زىۋىدىخانغۇ، بارمۇ سىلى؟ — دېدى گۈلپەمخان ئۇنىڭغا قاراپ.

— قانداقراق تۇرۇۋاتىدىلا، ئەھۋاللىرى ياخشىمۇ؟

— خۇداغا شۈكۈر، ئۆزلىرىچۇ؟

— ئېتىشىشلارنى ئاڭلاپ زادىلا ياتالمىدىم، بىرنەچچە كۈنلەر بولۇپ كەتتى، كۆڭلۈمنىڭ ھېچ ئارامى يوق، ئۆز ھەلەكچىلىكىمىز بىلەن بولۇپ، قانداق ئەھۋالىڭ دەپ سىلىنىمۇ يوقلىيالمىدىم.

— بىزنىڭ نادەم ئىنقىلابقا قېتىلىپ كەتكەندىن بېرى يالغۇزدىن - يالغۇز قالدىم، ھېلىمۇ ياخشى نادىرنىڭ بىر يالدامىسى مەن ئۈچۈنلا قاپتىكەن، شۇ ھەمراھ بولۇۋاتىدۇ.

— مېنىڭمۇ دەيدىغىنىم شۇ ئەمەسمۇ جېنىم گۈلپەمخان، مېنىڭ بالامغا نېمە يوق، ئۈچ - تۆت كۈن بولدى، شەھەرگە كىرىپ چىقاي دەپ كىرىپ كەتكەن. بۈگۈن چىقار يوق، ئەتە چىقار يوق، ھازىرغىچە يوق، ئاڭلىسام ئەسكەر بولۇپ كېتىپتۇدەك، ئاتا - ئانىنىڭ ئاغزىغا قارايدىغانغۇ بىز. . . — ئۇنىڭ قورۇق باسقان يۈزلىرى ئۈمچەيدى.

— بوپتۇ زىۋىدىخان، يامان ئىش قىلماپتۇ، ئەسكەر بولغىنى يامان ئىشمىدى.

— قىزىقلا خوتۇنغۇ سىلى، جاننى قولىغا ئېلىپ سوقۇشقا كىرىدىغان ئىش ياخشى ئىشمۇ، بۇ نېمە دېگەنلىرى؟ — دېدى ئۇ ھەيران بولغاندەك.

— ئويلاپ باقسىلا زىۋىدىخان، — دېدى گۈلپەمخان تەمكىنلىك بىلەن، — سىلىنىڭ ئىككى ئوغۇللىرى بار، بىرى ئەسكەر بولسا نېمە بولاتتى. مېنىڭ يالغۇز ئوغلۇم تۇرۇپ رازى بولدۇمغۇ، مېنىڭ بالام ئەسكەر بولمىسا، سىلىنىڭ بولمىسا، بۇ قانخورلارنى كىم يوقىتىدۇ، نېمە دەردلەرنى تارتمىدۇق بۇ زالىملاردىن!

— ھەي گۈلپەمخان، باغرىلىرى تاشمۇ؟ نېمە مۇشەققەتلەر بىلەن چوڭ قىلمىدۇق بۇ بالىلارنى، سوقۇش دېگەننى بىر

نېمىدەپ بولامدۇ؟ بىرەر يامانلىق ئوقى. . . — ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالماي يىغلىۋەتتى. ئۇنىڭ پۈتۈن بەدىنىدە ئەلەملىك ھېسسىياتلار قوزغىلىپ كەتكەنىدى. گويا ئوغلى سوقۇشقا كىرىپ، بىرەر يامانلىق ئوقى تېگىپ ئۆلۈپ كەتكەندەك، بېشىغا ئېغىر كۈنلەر چۈشكەندەك ئۆپكە - ئۆپكىسىنى باسالماي قالدى.

— ئەجەبلا قىزىق خوتۇن - دە سىلى، كۆزلىرىنىڭ ئۈستىدىن بىر ئېرىق ياش ئاقىدۇ - دە، كىرپىكلىرىنى «لىپلا» قىلسىلا تۆكۈلۈپ كېتىدۇ. ماڭا قارىسىلا، خەۋەرلىرى بار، باللارنىڭ دادىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئېچىنىشقان يەرگە تۇز سېپىپتۇ دېگەندەك كەينىدىن نادىر كەتتى، ئۇلارنىڭ كەينىدىن مېنى يالغۇز تاشلاپ نادەم ئىنقىلابقا قېتىلىپ كەتتى، ۋاي دىدىممۇ؟ بوپتۇ، ئاكاڭنىڭ ئىنتىقامىنى ئال دېدىم. بۇلتۇر كۈزدە، دەن تۆكمۇدۇڭ دەپ شەنگەن يامۇلدىن چىققان چېرىكلەر ئۆمراخۇنكامنىڭ قولىنى ئۇرۇپ سۇندۇرۇۋەتكىنىنى ئۇنتۇپ قالدىلىمۇ يەرگە بىر نۆۋەت، ئەرگە بىر نۆۋەت دېگەن گەپ بار، ئەمدى بىزگە نۆۋەت كەلگەندە، باللىرىمىز ئىنتىقام ئالماي قاراپ تۇرسا قانداق چىدايمىز؟! ئوغۇللىرى ئۇرۇشتا دۈشمەننىڭ بېشىنى يانجىپ يولۋاستەك ھۆركىرەپ يۈرسە، مەيدىمىزنى كېرىپ يۈرمەمدۇق؟! قىزلار جېنىدا بىلىگە تاسما باغلاپ ئۇرۇشقا كىرىپتۇ. قارىسىلا، مەھەللىمىزدىكى خەقلەرنىڭ تەۋرەپ كەتكىنىنى، بۇلارنى كىم ئۇرۇشقا دالالەت قىلدى؟!

ئوق ئاۋازلىرىنى ئاڭلاپ مەھەللىدىكى ئادەملەر ھەقىقەتەن تەۋرەپ كەتكەنىدى. بېشىغا تۇلكە قۇلاقچا، ئۇچىسىغا كورەك جۇۋا، تېرە شالۋۇر كىيگەن ئادەملەر پەيدائىي بولۇپ شەھەرگە يۈرۈشكە ھازىرلىنىشقانىدى. بەزىلىرىنىڭ ئاستىدا ياۋداق ئات، قوللىرىدا چوماق بار ئىدى. ئۇلار توشقان قوغلاش ئۈچۈن ھەربىر چىغ تۈۋىلىرىگە ئەمەس، بەلكى ئۇرۇش بولۇۋاتقان

يەرگە — دۈشمەن بىلەن ئېلىشىشقا ئۆزلۈكىدىن ئاتلانغانىدى.
ئۇلار يەنە كىملەرگىدۇر قاراپ تۇرۇشاتتى، بەزىلەرنىڭ چاقچاق
ئارىلاش گەپلىرى جاراڭلايتتى.
— هۇي ساۋۇر، سېنىڭ ئۇ چومىقىڭ ئادەمنىڭ جېنىنى
ئېلىشقا يارامدۇ، توشقانغا يارايدۇ، توشقانغا.
— سەن ئاشۇ قىرچاڭغۇ بىلەن ئۇرۇشقا كىرەلەمسەن،
ئوق ئاۋازىنى ئاڭلىسا بەدەر قاچار ئۇ چولاق قاشقاڭ.
ھەممىدىن كۆپرەك گەپنى ئەختەمباي قىلىۋاتاتتى:
— قېنى ئەزىمەتلەر، يولۇڭلار بولسۇن، گومىنداڭ دې-
گەن ئەبلەخنى قويماي يوقىتىڭلار. هاي ئاتا - ئانىلار، بالىلى-
رىڭلارنىڭ ئالدىنى تورىماڭلار، غازاتقا ماڭغانلارنىڭ ئالدىنى
توراش گۇناھ بولىدۇ، مانا مەن ئوغلۇمنى پىدائىيلىققا بەردىم-
غۇ، ئوغلۇم تالاي - تالاي دۈشمەننىڭ كاللىسىنى ئالدى.
شۇ ئەسنادا دەھشەتلىك گۈمبۈرلىگەن زەمبىرەك ئوقىنىڭ
ئاۋازى ئاڭلاندى.

— مانا، مانا ئاڭلىدىڭلارمۇ، — دېدى ئەختەمباي، —
نېمىدېگەن كۈچلۈك ئېتىلغان - ھە، تايىنلىق ۋارىسجان ئاتتى
بۇنى، بىزنىڭ ۋارىسجان ھازىر قالتىس.
— بۇنى نادەم ئاتقان بولۇشى مۇمكىن، — دېدى بىر
دېھقان، — ئاۋازىغا قارىغاندا بىزنىڭ نادەم ئاتقاندەك قىلىدۇ.
— ياق، بۇنىڭ ئاۋازىنىڭ كۈچلۈكلۈكىگە قارىغاندا، —
دېدى يەنە بىر دېھقان، — گايىت ئاتتىمىكىن.
— ھېلى تاراسلاپ ئېتىلغىنى كېۋىرنىڭمىكىن، بىزنىڭ
كېۋىرنى ئۇستا پىلىموتچى دەيدۇ، تايىنلىق كېۋىر ئاتتى، كې-
ۋىرنىڭ پىلىموتىدا قانچە يۈز دۈشمەن ئۆلۈپتۇدەك.
— پىلىموتنىڭ ئوقىغا نېمە توشۇيدۇ، دۈشمەن دېگىنىڭ
سايىنىڭ تېشىدەك يېتىپ كېتىپتۇدەك.
— ھەممىدىن چىڭ چىققىنى ئەنۋەر ئەپەندى بولدى،

گايىت، كېۋىرلارنى كەينىگە سېلىپ شۇنچە ئىشلارنى تەۋرەتتى ئۇ، ئوقۇغان ئادەم باشقا ــ دە.

ــ ئۇنىڭ باشلىقىمۇ ئەپەندىمىش.

ــ مەيلى قايسى بولسىمۇ، ــ دېدى ئەختەمباي، ــ ھەممىسى يۇرت باللىرى، مېنىڭ باللىرىم. گايىت، نادەملەر ئۇزۇن يىل مېنىڭ تۇزۇمنى يېگەن، جامالدىنمۇ نەچچە يىل قولۇمدا تۇرغان، ئەنۋەر ئەپەندىمۇ قالتىس گەپ ئاڭلايتتى، دېگىنىمنى قىلدى، يېتىملارنى ئوقۇتتى، تەربىيىلىدى. قېنى ئەزىمەتلەر، مېڭىڭلار، ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ كەينىگە چۈشۈڭلار، ئۇنىڭ كەينىدىن ماڭساڭلار دۈشمەننى قويماي يوقىتىسىلەر.

ئاتلانغان پىدائىيلار چوماقلىرىنى پولاڭلىتىپ شەھەرگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

بۇلار قوللىرىغا تاياق ــ چوماق ئېلىپ، ياۋىداق ئاتلىرىنى مىنىپ ئۆزلۈكىدىن تەشكىللەنگەن پىدائىيلار، بۇلارغا ھېچكىم ئىنقىلابىقا قاتناش دېگىنى يوق. بۇلارنى شۇنچىلىك ئىشتىياق ــ قىزغىنلىققا، ھاياجانلىق، جان پىدالىق تۇيغۇغا كەلتۈرگەن كۈچ نېمە؟ يۈرىكىدىن ئۇرغۇپ چىققان قىساس ئوتى! بۇلار، ئۆزلىرىنىڭ گومىنداڭ ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن ئادەم قاتارىدا كۆرۈلمىگەنلىكى، بوزەك بولغانلىقى ۋە خارلانغانلىقىنىڭ ئەنتىنى ئالماقچى، زۇلمەتلىك ئالەمنىڭ باغرىغا چوماق ئۇرۇپ يورۇقلۇق تاپماقچى، قىساس قوشۇنلىرىنىڭ قاناتىسىز ئەمەسلىكىنى كۆرسىتىپ قويماقچى!

ئېتىشىش ئاۋازلىرى ئاستا ــ ئاستا پەسىيىشكە باشلىدى، كېچىچە ياغقان قارمۇ پەسلىدى. سۈبھى كۆتۈرۈلۈپ، تاڭ سۈزۈلۈشكە باشلىدى، سوغۇق شامال سۈس ئۇشقىتاتتى. گۈلپەمخان غەيرەتلىك قەدەملىرىنى ئالدىرىماي بېسىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

يىگىرمىنچى باب

1

ئۇستەل ئۇستىگە ھەرەمباغنىڭ چوڭايتىلغان خەرىتىسى يې-يىلغان، ئىسھاقبېك سەل ئېگىشىپ قولىدىكى قىزىل قېرىنداش بىلەن خەرىتىگە ھۇجۇم قىلىنىدىغان يەرلەرگە بەلگە ئۇرماقتا ئىدى. ئۇ ۋاقىتلىق ھۆكۈمەتنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە پۈتۈن زېھ-نى بىلەن ھۇجۇم قىلىش پىلانىنى تۈزمەكتە ئىدى.

ئىشىك ئېچىلدى. ئۆيدىكىلەر كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراشتى. كىرىپ كېلىۋاتقان ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن ئابدۇكېرىم ئاببا-سوف ئىدى. ئۇلار قىزغىن كۆرۈشكەندىن كېيىن ئەخمەتجان بىلەن ئابباسوف خەرىتىدىكى بەلگىلەرگە زەن سېلىپ ئۇزاق قارىدى. ئەخمەتجان بىلەن ئابدۇكېرىم قوماندانلىق شتابىغا پات - پات كېلىپ ئىسھاقبېك بىلەن ئۇرۇش توغرىسىدىكى كونكرېت مەسىلىلەر ئۇستىدە مەسلىھەت قىلىشىپ تۇراتتى.

ئىسھاقبېك قولىدىكى قېرىنداشنى خەرىتە ئۈستىگە تاشلاپ قويۇپ مۇنداق دېدى:

— ھېلىراقتا كوگۇرشىندىن كەلگەن ئىككى خەۋەرچى پارتىزاننىڭ قىلغان دوكلاتىغا قارىغاندا، تاغ ئاغزىدا دۈشمەن پەيدا بولغان، گومىنداڭ راۋېدكىچىكلىرى بىزنىڭ پارتىزانلىرد-مىز بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ ئېتىشقان، پارتىزانلىرىمىز دۈش-مەن رازۋېدكىچىلىرىنى پۈتۈنلەي يوقاتقان، دۈشمەن رازۋېدكى-چىلىرى باشلىقىنىڭ يانچۇقىدىن ناھايىتى مۇھىم بىر خاتىرە

دەپتەر چىققان، خاتىرە دەپتەردە:

«گېنېرال جانابلىرى، شى پىڭ باشچىلىق قىلغان قىسىم-لار 1945 - يىل 1 - ئاينىڭ 12 - كۈنى، كوگۈرشىن تاغ ئاغزىدىن ئۆتتى ۋە قوزغىلاڭچى قوشۇنلارنى يوقىتىش ئۈچۈن داۋاملىق ئالغا ئىلگىرىلىمەكتە» دەپ يېزىلغان. تاغ ئاغزى گەرچە هازىر تىپتىنچ تۇرغان بىلەن ئەتە - ئۆگۈن گومىنداڭ-نىڭ ئاساسىي كۈچى بۇ يەردە پەيدا بولۇشى مۇمكىن.

— ئىسهاقبېك توغرا ئېيتتى، — ئەخمەتجان ئۇنىڭ پەرىزىنى مۇقىملاشتۇرۇپ شۇنداق دېدى، — دۈشمەن هىيلە-گەر، ئۇ بىزنىڭ كۈچىمىزنى پارچىلىماقچى، بىزنىڭ دىققىتى-مىزنى كەڭسای تاغ ئاغزىغا بۇراپ قويۇپ، پەيتنى تېپىپ بىزگە هۇجۇم قىلماقچى.

— هەرەمباغدىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرىمۇ، — دېدى ئابدۇكېرىم جىددىي قىياپەتتە، — ياردەمگە كېلىدىغان قوشۇن-لىرىنىڭ يېقىنلاشقىنىنى ئاڭلىسا، بىزگە شىددەت بىلەن هۇ-جۇم قىلىشى مۇمكىن.

— ئەلۋەتتە شۇنداق بولىدۇ، — ئەخمەتجان ئۇلاشتۇرۇپ سۆزلەپ كەتتى، — بىرىنچى ئاينىڭ ئون ئۈچىنچى كۈنى ئۇلارنىڭ هۇجۇم قىلغانلىقى بۇنى ئىسپاتلىدى.

بىرىنچى ئاينىڭ ئون ئۈچىنچى كۈنى كېچىسى شەهەرنىڭ شەرقىي شىمالىدىكى هەرەمباغ گازارمىسىغا جايلىشىۋالغان گو-مىنداڭ قوشۇنلىرى تۇيۇقسىز هۇجۇم قوزغىغانىدى. ئۇلار قو-رۇلارنى، كوچىدىكى دەرەخلەرنى دالدا قىلىشىپ، شەپىسىز هالدا قىزىل كۆۋرۈككە كەلگەندە، كۆۋرۈك يېنىدىكى باشلانغۇچ مەكتەپ ئىچىگە ئورۇنلاشقان قوزغىلاڭچىلارنىڭ قاراۋۇللىرى تۇيۇپ قېلىپ، قاتتىق ئېلىشقان ۋە پىلىموتلاردىن شىددەت بىلەن ئوق ئېچىپ يېرىم سائەت تىركەشكەندىن كېيىن، دۈش-مەن ئۇۋىسىغا چېكىنىشكە مەجبۇر بولغانىدى.

— بىز دۈشمەنگە ئالدى بىلەن ھۇجۇم قوزغىشىمىز لازىم، — دېدى ئەخمەتجان، — بولمىسا ئۇلار بىزنىڭ ئالدىمىزغا ئۆتۈۋېلىشى مۇمكىن، بىز ئالدى بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتەمدۇق ياكى مۇداپىئەگە تەييارلىنامدۇق، بۇنى بەلگىلىشىمىز لازىم.

ئەخمەتجان بۇ سۆزى بىلەن بىر مۇھىم مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويدى. بىر مىنۇتتەك جىملىق ھۆكۈم سۈردى.

ئىسھاقبېك ئويلانغان ھالدا بارمىقى بىلەن ئۈستەلنى چېكىپ تۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— ھەم ھۇجۇمغا، ھەم مۇداپىئەگە پۇختا تەييارلىق قىلىشىمىز كېرەك.

ئەخمەتجان ئۇنى قۇۋۋەتلىدى:

— مەن بۇ پىلانغا قوشۇلىمەن. مېنىڭچە بىز ئاچال تاغ ئاغزىغا پۈتۈنلەي كۆڭۈل بۆلمىسەكمۇ بولمايدۇ. دۈشمەن بىزنىڭ ھەربىي كۈچىمىزنى غەربكە جەلپ قىلىپ قويۇپ، ئاچالنى ھالقىپ ئۆتۈشنى قەستلەيدىغان ئەھۋال يۈز بېرىشى مۇمكىن. چۈنكى، كەڭساي بىلەن كېلىش يىراق، ئەپسىز ھەم ئۇ يەردە بىزنىڭ قوشۇنلىرىمىز بار، بۇنى دۈشمەن ياخشى بىلىدۇ، — ئەخمەتجان ئۆي ئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرۈپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — پىلان تۈزگەندە ھەر خىل يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان ئەھۋاللارنى ھېسابقا ئېلىش لازىم. بولمىسا دۈشمەن بىزنىڭ چوتنى خاتا سوقۇپ قويۇشىمىزدىن پايدىلىنىپ، بىزنى ئېغىر چىقىمغا ئۇچرىتىدۇ. ئەگەر دۈشمەن بىز ئويلىغان يۆنىلىشتە ھەرىكەتلەنسە، ئۇ چاغدا ناھايىتى ياخشى بولغان بولاتتى، ئۇلار بىزنىڭ بۆكتۈرمىمىزگە چۈشۈپ قالاتتى. لېكىن، ئىش ئۇنداق ئوڭۇشلۇق بولىۋەرمەيدۇ، دۈشمەنمۇ سەگەكلىشىپ تېخىمۇ ھىيلىگەرلىشىپ كەتتى. ئەگەر ئۇ باشقا بىر يۆنىلىشنى تاللىۋالسىچۇ؟ — ئۇ ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشتىن

توختاپ، ئۆز سوئالىغا جاۋاب بەردى، — بىز بۇ ۋاقىت ئىچىدە جەڭگىۋار ئەترەتلىرىمىزنى ھەرقايسى جايلارغا ئورۇنلاشتۇرغۇدەك قۇدرەتكە ئىگە ئەمەسمىز، شۇنىڭ ئۈچۈن قوشۇنلىرىمىز جانلىق، ھەرىكەتچان بولۇشى، ھەر خىل تەييارلىقتا تۇرۇشى لازىم. ئەگەر دۈشمەن ھەر ئىككى تاغ ئاغزىدىن ماڭسا، ئۇ چاغدا دۈشمەننىڭ كوگورشىندىن ئۆتۈپ، بىزنىڭ قاپقىنىمىزغا چۈشۈشىگە يول قويۇپ، ئۇلارنى شۇ جايدىلا يوقىتىشقا توغرا كېلىدۇ، ئاندىن كۆچىمىزنى توپلاپ ئاچالغا ئاتلىنىپ، گومىنداڭ قوشۇنلىرىنى جىلغىغا كىرگۈزۈپ، ئۇلارنى شۇ يەردە تولۇق يوقىتىشىمىز كېرەك. مانا بۇلارنى يولداش ئىسهاقبېك ئوبدان ئويلىشىپ كۆرسۇن، باشقىلارمۇ ياخشىراق ئويلىنىپ باقايلى.

ھەممەيلەن جىمجىت بولۇپ قېلىشتى. ئىسهاقبېك بىر نۇقتىغا تىكىلىپ ئويلىنىپ تۇراتتى. ئەخمەتجان ئۇياقتىن بۇياققا ماڭاتتى، ئۇ قوللىرىنى بىردە چاپىنىنىڭ يانچۇقلىرىغا سالاتتى، بىردە ئۇۋۇلاپ قاراسلىتىپ ئىسهاقبېككە، ئابدۇكېرىمگە سوئال نەزىرىدە قارايتتى. ئۆزىگە ياراشقان كالتە خۇرۇم چاپان كىيگەن ئابدۇكېرىم خەرىتىگە تىكىلىپ تۇراتتى. ئىسهاقبېك خىياللىرىنى بىر نۇقتىغا جەملىدى ـ دە، ئەخمەتجانغا بۇرۇلۇپ مۇنداق دېدى:

— مېنىڭچە، ئاچال تەرەپكە قوشۇن ئەۋەتىش كېرەك، ئۇ يەر داخېيەنزە جىگدىن چىققان دۈشمەن قوشۇنلىرى ئۆتىدىغان جاي.

ئابدۇكېرىم ئۇنى قۇۋۋەتلىدى:

— توغرا، — دېدى ئۇ ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، — ئۇ يەرگە مېنىڭچە نىزامىدىن قىسمىلىرىنى ئەۋەتىش كېرەك.

— مېنىڭمۇ ئويۇم نىزامىدىن ئىدى، قوشۇلىمەن، — دېدى ئىسهاقبېك.

ئەخمەتجانمۇ ئۇلارنىڭ پىكرىگە قوشۇلدى:

— نىزامىدىن قىسىملىرى تاغلاردا ئۇرۇش قىلىپ چىنىق-
قان، تەمتىرەپ قالمايدۇ.

— يولداش ئىسھاقبېك، سىزدىن بىرنەرسىنى سوراۋا-
لاي، — دېدى ئابدۇكېرىم، — كوگۇرچىن داۋنىدىن كەل-
گەن رازۋېدكىچىلىرىمىز ئۆلگەن دۇشمەننىڭ يانچۇقىدىكى خاتى-
رىدىن باشقا نەرسىلەرنى .بايقىماپتىمۇ؟

ئىسھاقبېك ئويلىنىپ، ئۆزىمۇ سوئال قويدى:

— يولداش ئابدۇكېرىم، سىز قايسى مەسىلىلەرنى كۆزدە
تۇتۇۋاتىسىز؟

— مەن دۇشمەننىڭ يېمەك - ئىچمىكى، كىيىم - كېچە-
كى، قورال - يارىغى، روھى كەيپىياتى قاتارلىقلارنى كۆزدە
تۇتۇۋاتىمەن.

— داۋاندا ئۆلگەن دۇشمەنلەرنىڭ بويىندا يىپقا تىزىپ
ئۆتكۈزۈۋالغان، خۇددى مۇزدەك قاتقان گىردە نان، ئۇچىسىدا
ماتادىن ئېتىلگەن كۇل رەڭ پاختىلىق شىم - تۇجۇركا، پۇتىدا
پاختىلىق خەي، باشلىرىدا بىرىنىڭ تېرە، ئىككىسىنىڭ پاختى-
لىق قۇلاقچا بولۇپ، ئىككى يۇزدىن ئوق، تۆتتىن گىرانات بار
ئىكەن. ئەپسۇسكى ئۇلارنى تىرىك تۇتۇشقا مۇمكىن بولماپتۇ.

— دېمەك، دۇشمەنلەر داخېيەنزىدىن 1 - ئاينىڭ 12 -
كۇنى يولغا چىققان، ئىككى كۇن يول يۇرۇپ، كوگۇرچىن
داۋنىنىڭ ئاستىغا ئۇلاشقان. بۇ ئەسلىدە بىر كۇنلۇك يول
ئىدى، لېكىن يوللار قېلىن قار بىلەن كۆمۈلۈپ كەتكەن،
دېھقانلارنىڭ قان تۆكۈلگەن يىلى سوغۇق قاتتىق بولىدۇ، دېگە-
نىدەك بۇ يىل سوغۇق قاتتىق، قونالغۇ قىلغۇدەك ئۆيلەرمۇ
يوق. ئەسكەرلىرىدە قىشلىق ئوزۇق - تۇلۇك، كىيىم - كې-
چەك ناچار، ئۇنىڭ ئۇستىگە يەر شارائىتىنى بىلمەيدۇ. ئەگەر
دۇشمەنلەرنى تاغ ئىچىگە قامىۋېلىپ، ۋاقىتنى ئۇزۇنغا .سوز-
ساق، ئۇلار تەبىئەت دەھشىتىدىنمۇ ھالاك بولىدىكەن - دە؟...

— شۇنداق، — دېدى ئىسھاقبېك ئىشەنچلىك ھالدا، — دۇشمەن ياخشى قوراللانغان بولسىمۇ، ئالغا ئىلگىرىلەشمۇ، كەينىگە چېكىنىشمۇ قىيىن بولغان قارلىق تاغدا ئۇرۇش قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ - دە، ئۇلارنى يېڭىش ئاسانراق بولىدۇ. ئەمدى شەھەر ئىچىگە كېلەيلى: دۇشمەن كەڭ سايدىن ئۆتەلمەيدۇ، چۈنكى ئۇ يەردە بىزنىڭ كۈچلۈك ئەترەتلىرىمىز بار. ئېلىنغان مەلۇماتقا قارىغاندا، ھازىر ھەرەمباغ، لياڭشاڭ بۇتخانىسى، ئايرودروم ئىچىدە ئىككى مىڭ سەككىز يۈز دۇشمەن ئەسكىرى بار. بۇ ئۈچ ئورۇننى بىزنىڭ پارتىزان، خەلقلىرىمىز بولۇپ يەتتە مىڭ كىشى قورشاپ ئالغان. لېكىن، يەتتە مىڭ كىشىدىن بىر مىڭ ئىككى يۈز كىشىدە قورال بار، قالغانلىرى تاياق - چوماق كۆتۈرگەن قىقاسچىلار، شۇڭا بىزنىڭ دىققىتىمىز كۆپرەك مۇشۇ ئۈچ ئورۇنغا قارىتىلىشى كېرەك.

ئەخمەتجان قاسىمى ئادىتى بويىچە ئۆي ئىچىدە يەنە ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرۈپ ھەرەمباغنى ئېلىشنىڭ يوللىرىنى ئالدىرىماي سۆزلەشكە باشلىدى:

— بىز ھازىر ئاساسىي دىققىتىمىزنى ھەرەمباغقا قارىتىشىمىز لازىم. بۇ ناھايىتى مۇھىم بىر جاي. ئەگەر بۇ جايغا قامىلىپ قالغان گومىنداڭ قوشۇنلىرى بىلەن يېتىپ كېلىدىغان قوشۇنلىرى بىرلىشىۋالسا، ئۇ بىز ئۈچۈن ئىنتايىن خەتەرلىك بولىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن بىز شەھەر خەلقىنى تەشكىللەپ، شەھەر ئەتراپىدىكى يېقىن يېزا ئاھالىلىرىنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈپ، گومىنداڭ بىلەن جەڭ قىلىشىمىز، دۇشمەننى پۈتۈنلەي يوق قىلىشتا ھەممە ئىمكانىيەتلەردىن پايدىلىنىشىمىز لازىم. يولداش ئىسھاقبېكنىڭ ھەرەمباغ توغرىسىدىكى ھېلى ئېيتقان پىكرى توغرا، بۈگۈن بولمىسا ئەتە دۇشمەن چوقۇم ھۇجۇم قىلىشى مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز پۈتۈن سەپ بويىچە ھەم مۇداپىئەگە، ھەم ھۇجۇمغا ھازىرلىنىشىمىز لازىم. ئەگەر دۇشمەن ئال-

دىن ھۇجۇم قوزغىسا، ئۇ چاغدا تېخىمۇ ياخشى بولغان بولاتتى.
ئۇ چاغدا بىز ئۇلارنىڭ ھۇجۇمىنى توسۇپلا قالماستىن، بەلكى
ئۇلارغا زەربە بېرىپ، لياڭشاڭ، بايكۆلنى ئىشغال قىلاتتۇق،
ھەتتا شۇ پايدىلىق ۋەزىيەتتىن تولۇق پايدىلىنىپ ھەرەمباغنى
ئىشغال قىلىۋېلىشىمىزمۇ مۇمكىن ئىدى. قانداق بولمىسۇن
دۈشمەن ئۈپرىتىلىشى لازىم، بۇ يەردە ئۇنىڭ تولۇقلاپ ئالىدىغان
ئاساسى يوق. ئۇ چاغدا ئۇلار ياردەمچى قوشۇننى كۈتمەي،
قامالنى بۇزۇشقا ئۇرۇنىدۇ، ئۇرۇنغانىكەن، ئەلۋەتتە تېزلا زەر-
بىسىنى يەيدۇ. بۇنداقتا شەھەر رايونىغا بولغان تەھلىكىمۇ كى-
مىيىدۇ. بىزمۇ بەزى تەجرىبىلەرگە ئىگە بولۇپ قالدۇق. گو-
مىنداڭ كەڭ - كۈشادە جەڭ ئېلىپ بېرىشتىن قورقىدۇ، ئۇلار
ئىلقىدىكى پاجىئەلىك ساۋاققا ئىگە. شۇنىڭ ئۈچۈن مۆلچەرلەش
مۇمكىنكى، گومىنداڭ قوشۇنلىرى كوگۇرشىنىدىن ئۆتۈپ، تۇز-
لەڭلىككە چۈشكەن تەقدىردىمۇ، ھەرەمباغقا يېتىپ كېلەلمەيدۇ.
چۈنكى، ئۇ چاغدا ئۇلارنىڭ يولىنى بىزنىڭ ئەۋەتكەن پارتىزانلى-
رىمىز توسۇۋالىدۇ.

كۈن ئولتۇراي دېگەندە، ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن ئابدۇ-
كېرىم ئابباسوف ئىسھاقبېكنىڭ بۆلۈمىدىن خۇشال كۈلۈشۈپ
چىقتى. ئىسھاقبېكمۇ ئۇلارنى ئۇزىتىپ بىللە چىققانىدى. دەرۋا-
زىنىڭ تۈۋىگە كەلگەندە، دەسلەپ ئەخمەتجان كۈلۈمسىرەپ ئۇ-
نىڭغا قولىنى ئۇزاتتى:

— خەير ئەمىسە، مۇۋەپپەقىيەت تىلەيمىز.

— خەير ئەخمەتجان، خەير ئابدۇكېرىم، — دېدى ئىس-
ھاقبېك ھۆرمەتبىلدۈرۈپ.

دەرۋازىدا پوستا تۇرۇۋاتقان نادەم «ئەخمەتجان» دېگەن بۇ
سۆيۈملۈك نامنى ئاڭلاش بىلەنلا ھەيرانلىق ۋە ھاياجان ئىلكىدە
قالدى.

نادەم ئەخمەتجاننىڭ تەرىپىنى كۆپ ئاڭلىغان، كۆرمەي

تۇرۇپ كۆڭلىدە خېلى بۇرۇنلا ئۇ كىشىگە نىسبەتەن ھۆرمەت تۇيغۇسى قوزغالغانىدى. ئۇ ئەخمەتجان بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئالدىغا ئىككى قەدەم مېڭىپ:

— سالام، ئەخمەتجان ئەپەندىم! — دېدى ۋە ئاۋازىنىڭ قاتتىق چىقىپ كەتكەنلىكىنىمۇ سەزمىدى.

— ئوھوي، ھارۋىكەش يىگىت، — دېدى ئەخمەتجان مۇلايىم قىياپەتتە كۈلۈمسىرەپ، — ئىنقىلاب شامىلى يېزىدىن سىزنىمۇ ئۇچۇرۇپ كەپتۇ - دە، يېزىدىكى چاغدا سىز گومىنداڭچىلارنىڭ زۇلۇمىغا يالغۇز ئۆزىڭىزلا قارشى چىقىپ زەربە بېرەلمەيتتىڭىز، مانا ئەمدى، ھەرقاندىقىغا بوزەك بولمايسىز.

— شۇنداق ئەپەندىم، ھازىر جاجىسىنى تازا بېرىۋاتىمىز، — دېدى نادەم ئەمدى خېلىلا غەيرەتلىنىپ.

ئابدۇكېرىم سۆز قىستۇردى:

— مۇشۇ قورالنى چىڭلا تۇتساق، باشقىلارغا بوزەكمۇ بولمايمىز، ئارزۇ - ئارمانلىرىمىزغىمۇ يېتەلەيمىز.

ئەخمەتجان مېھرىبانلىق بىلەن نادەمنىڭ مۈرىسىگە قېقىپ:

— خەير يىگىت، ھوشيار بولۇڭ! — دېدى.

ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن ئابدۇكېرىم ئابباسوف بۇ يەرگە ئاتلىق كېلىشكەنىدى، ئۇنىڭغىچە ئاتلىرىمۇ كەلتۈرۈلدى، نادەم ئۇلارنى ئاتقا مىندۈرۈش ئۈچۈن تەمشىلىۋىدى، ئىسھاقبېك:

— قېنى يىگىت، سىز ئۆز ئورنىڭىزغا كېلىڭ، بۇ ھۆرمەتنى مەن بىلدۈرەي، — دېدى - دە، ئۇلارنى ئاتلاندۇرۇپ يولغا سالدى.

نادەم پوستا تۇرۇش نۆۋىتىنىڭ دەل مۇشۇ ئۇنتۇلغۇسىز پەيتكە توغرا كەلگەنلىكىدىن ئىنتايىن رازى بولۇپ، ئۇلارغا زوقلىنىپ قاراپ قالدى.

يىگىرمە بىرىنچى باب

1

جىرا ئېغىزى ۋە قىيا تاشلار ئۈستىدە كۈنگە قاقلىنىپ شۈمشىيىپ ئولتۇرغان قوزغۇنلار ھەيۋەت بىلەن كېلىۋاتقان قو-شۇندىن ئۈركۈپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى. قوزغۇنلار ئۇزۇن يىللىق ئۆمرىدە كۆرمىگەن بۇ ھەيۋەتلىك ئاتلىقلارغا ھەيران قالغاندەك ئۇلارنىڭ ئۈستىدە ئەگىشىشكە باشلىدى. ئاتلىق قوشۇننى كۆ-رۈپ قاچقان ئاچ بۆرىلەر ئېگىز چوققىلارغا چىقىپ چوقچىيىپ ئولتۇرۇشتى. ھىيلىگەر تۈلكىلەرمۇ ئانچە يىراققا كەتمەي قىيا تاشلار ئارىسىغا كىرىپ قاراپ تۇرۇشتى.

نىزامىدىننىڭ ئىككى يۈز كىشىلىك ئاتلىق قوشۇنى بۈي-رۇق بويىچە بۈگۈن كېچىدە ئاچالغا قاراپ يولغا چىققان، ئۇلار شۇ تاپتا بۇ كەڭرى سايغا كىرگەندى. قوشۇننىڭ ئالدىدا تۇرۇق ئاتقا مىنگەن، بېلىگە تاپانچا ئاسقان، بېشىغا ئاق قولاقچا كىي-گەن بەستلىك نىزامىدىن كېلەتتى. ئۇ قوشۇنلىرىنى باشلاپ پەنجىمبۇلاققا كەلگەندە، تۈنۈگۈن بۇياقنى چارلاشقا ئەۋەتكەن بەش نەپەر رازۋېدكىچىنىڭ ئىككىسى بىلەن ئۇچراشتى. ئۇلار: «دۈشمەندىن تېخى شەپە يوق»، دېيىشتى. نىزامىدىن خاتىرجەم بولۇپ يۈرۈشنى داۋاملاشتۇردى.

بۇ چوڭ سايغا ئىككى ياقتىكى سانسىزلىغان جىرالاردىن شوخ تاغ سۇلىرى ئېقىپ چۈشەتتى، ھازىر بولسا قېلىن مۇز بىلەن قاتقان سۇ يوللىرىدىن قويۇق ھور كۆتۈرۈلمەكتە ئىدى.

نادەم ئىككى ياقىا تەكشى قاراپ كېلىۋاتاتتى. بۇك قارىغايلىق
قاپتاللار ئاجايىپ چىرايلىق كۆرۈنەتتى. ئۇ يەر - بۇ يەرلىرى
ئاقىرىپ كۆرۈنگەن قارىغايلىقلار ئارىسىدا توپ - توپ بولۇپ
يۇزگەن ئۇچقۇر كېيىكلەرنى ئىلغا قىلغىلى بولاتتى. قەيەرلەر-
دىندۇر كەكلىك، قىرغاۋۇللارنىڭ ئاۋازلىرى ئاڭلىناتتى. مۇز
قاپلىغان قىرغاقلىرىنى سۆيۈپ، تاشتىن - تاشقا سەكرىشىپ
ئېقىۋاتقان ئويناق، شوخ سۇلار ۋە ئاشۇ قىرغاقلاردىكى ئاپئاق
سۇزۇك مۇزلار سېخىيلىك بىلەن تۆكۈلۈۋاتقان كۈن نۇرىدا قىمـ-
ـمەتلىك ئېسىل تاشلاردەك يالتىراپ كۆزلەرنى قاماشتۇراتتى.
يېزىدا تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان نادەم تاغلاردا قانچە - قانچە جەڭ-
لەرنى قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ تاغنىڭ قىش مەنزىرىسىنىڭ
مۇنچىلىك گۈزەل ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن تاغ-
نىڭ قىشلىق مەنزىرىلىرى ئۇنىڭ ئۈچۈن ئاجايىپ بىر يېڭى-
لىق، قىزىقارلىق بولۇپ تۇيۇلدى. شۇڭا، ئۇ بۇ مەنزىرىلەرگە
تويماي - تويماي قارايتتى، «قىش مۇنچىلىك گۈزەل، يې-
زى قانچىلىك گۈزەلدۇر - هە؟» دەپ ئويلىدى. بۇ يەرلەرنىڭ
هۆكۈمرانى هازىر نادەملەر، مانا بۇنى ئويلىسىلا ئۇنىڭ غۇرۇرى
بارغانسېرى ئېشىپ كېتەتتى. «دۇنيادا مۇنداق گۈزەل
يەر يەنە بارمىدۇ؟! ئېه... گۈزەل تۇپراق، سېنىڭ بۇ
گۈزەل يەرلىرىڭنى دۈشمەننىڭ ئىپلاس ئاياغلىرىدا بۇلغىتىش
مەن ئۈچۈن گۇناھ!...» ئۇ كۆكسىنى تولدۇرۇپ چوڭ-
قۇر نەپەس ئالدى - دە، هەيۋەتلىك، كۆركەم بۇك قارىغايلىق
قاپتاللارغا زوقلىنىپ قارىدى.

قوشۇن ئالغا ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى.

نىزامىدىن ئۆز قىسىملىرىنى بىر كىلومېتىردەك يەرگە
يايدى. پارتىزانلار قىيا تاشلار، چاتقاللىقلار ئارىسىدىكى ئەپلىك
جايلارغا ئورۇنلاشتى.

نىزامىدىن ئوتتۇرا ۋە كىچىك ئەترەت كوماندىرلىرىنى چا-

قىرىپ مۇنداق دېدى:

— ئالدى بىلەن قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكۈچە ئوقتىن پاناھ. لىنىش ئىستىھكاملىرى ياسىلىشى كېرەك. ۋەزىپىمىز ئاچالدىن كېلىدىغان دۈشمەننىڭ ئالدىنى توسۇپ زەربە بېرىش. بۇ يەردە ئېھتىمال بىر كۈن تۇرارمىز ياكى بىرنەچچە كۈن تۇرارمىز، ھازىر بىرنېمە دەپ بولمايدۇ. ھاۋا سوغۇق، كېچىسى تېخىمۇ سوغۇق بولىدۇ. شۇڭا، بىرمۇ ئادەمنىڭ ئۇخلىشىغا يول قويۇل. مايدۇ، ئارىلاپ تەكشۈرۈپ تۇرۇش كېرەك.

نىزامىدىننىڭ جېكىلەپ ئېيتقان سۆزلىرى كوماندىرلار ئۈچۈن چۈشىنىشلىك ئىدى.

— ئوزۇقلىنىشچۇ؟ — سورىدى ئەنۋەر.

— ئوزۇقلىنىش پاناھلىنىش ئىستىھكاملىرى پۈتكەندىن كېيىن بولىدۇ، — دېدى ئۇ ۋە يەنە تاپىلىدى، — لېكىن ئوت قالاپ چاي قاينىتىشقا، ئىسسىنىشقا ھەرگىز بولمايدۇ، قاراڭغۇ چۈشكەندىن كېيىن تاماكا چېكىشكىمۇ بولمايدۇ.

كوماندىرلار تارقالدى.

پارتىزانلار قار ئاستىلىرىدىن تاشلارنى چىقىرىپ ئەكېلىش. كە باشلىدى، يوغان تاشلارنى بىرنەچچىسى «ھە - ھۇ» بىلەن ئىتتىرىپ يۇمىلىتاتتى، كىچىكرەكلىرىنى كۆتۈرەتتى، بەزى تېخىمۇ يوغان تاشلارنىڭ ئاستىغا پىشاڭ سالاتتى. ياسىلىۋاتقان ئېگىزلىكى يېرىم مېتىرغىچە كېلىدىغان پاناھلىنىش تاملىرى ئارىسىغا شاخ - شۇمبىلار قىستۇرۇلاتتى. قارلارنى شاخ - شۇمبىلار ئۈستىگە چېچىپ، تاشلارنى يېرىم كۆمەتتى. شۇنداق قىزغىن، ئالدىراشلىق بىلەن قىلىنىۋاتقان ئەمگەك پارتىزانلارنى بىردەمدىلا قىزىتىپ تەرلىتىشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ بويۇنلىرى. دىن، قۇلاق چۆرىلىرىدىن تەر تامچىلىرى ئېقىشقا باشلىدى.

بىرىنچى ۋەزىپە ناھايىتى كۆڭۈللۈك ھالدا تېزلا پۈتتى. پارتىزانلار مانا ئەمدى ئەركىن - ئازادە ئولتۇرۇشۇپ تاماكا

چېكىشكە باشلىدى. پارتىزانلار تاماكا چېكىش پەيتىنى ئەڭ قەدىرلەيتتى. شۇنداق ھاللارمۇ بولاتتى، تاماكا گويا ئۇلارنىڭ مۇڭدىشى، سىردىشى بولاتتى. ئۇلار بېشىغا ئۇشتۇمتۇت كەلگەن ئەلەملىرىنى تاماكا چېكىش بىلەن ئاخىرلاشتۇراتتى، خۇشاللىق-لىرىنىمۇ تاماكا چېكىش بىلەن كۆڭۈللۈك ئورتاقلىشاتتى.

پارتىزانلار بەللىرىگە تۇگۇۋېلىشقان مۇزدەك، پىششىق گۆشلىرىنى ئېلىپ مەززە قىلىپ يېيىشكە باشلىدى.

— قاراڭلار، ماۋۇنىڭ گۆشىنىڭ مايلىقلىقىنى، — دېدى جامالىدىن باتىرغازىنى كۆرسىتىپ.

— شۇنىڭ ئۈچۈن گۆش پارچىلاشقا ئامراقتە بۇ، — دېدى ئاراشمۇ ئۇنى قۇۋۋەتلەپ.

باتىرغازى مايلىق قوۋۇرغىنى ھەدەپ چايناپ:

— سەن قالماقنى گۆش پارچىلاشقا قويغىلى بولامدۇ، ھەممىنى ھارام قىلىسەن، — دېدى كۈلۈپ، ئاراش باتىرغازى-نىڭ قولىنى شەرەت قىلىپ:

— ساڭا مايلىق بولسىلا ھالال بولىدىغۇ - ھە؟ — دېدى.

— مەن ئەمگەك قىلغاندىكىن ئەلۋەتتە مايلىقراق يېرىنى يېيىشىم كېرەك.

— سېنىڭ ئەمگىكىڭنىڭ مەقسىتى چۈشىنىشلىك، گۆش پارچىلاشتىن باشقا ئىشقا قاراپمۇ قويمايسەن، گۆش بولسا ئۆ-زۈڭنى ئاتىسەن.

— راستىنى ئېيتسام ئاغىنىلەر، — دېدى باتىرغازى، — بىر تاۋاق پولۇيۇڭدىن بىر پارچە گۆشنى ئەۋ-زەل كۆرىمەن. گۆش يېسەم تەنلىرىم يايراپ كېتىدۇ، بىراق مۇزدەك گۆشتە ھېچقانداق مەززە يوق.

— مەززىسىنى قورساققا چۈشكەندە بىلىسەن، بولمىسا، ئەكەلگىنە قوۋۇرغاڭنىڭ قالغىنىنى مەن يەۋېتەي.

غىزالىنىپ بولغۇچە قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتتى، ئاسماندىكى
يۇلتۇزلار پارتىزانلار بىلەن كۆز قىسىشىۋاتقاندەك ئالتۇن كىر-
پىكلىرىنى چىمىرلىتىپ تۇراتتى. گويا ئۇ قول سوزسا يەتكۇدەك
يېقىن يەردە تۇرغاندەك بىلىنەتتى. قاپتاللارنىڭ بەزى يەرلىرى
قارامتۇل، بەزى يەرلىرى ئاقۇچ كۆرۈنمەكتە ئىدى. تۆۋەندە
جىرا - جىرالاردىن شاۋقۇنلىنىپ ئېقىۋاتقان سۇلاردىن قويۇق
هور كۆتۈرۈلمەكتە ئىدى. قەيەردىدۇر يىراقلاردىن ئاچ بۆرىلەر-
نىڭ هۇۋلاشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

كېچىنى ئۇخلىماي ئۆتكۈزۈش تەس، لېكىن پارتىزانلار
ئۈچۈن تەسمۇ ئەمەس، ئۇلار قانچە - قانچە كېچىلەرنى مۇشۇنداق
ئۇخلىماي ئۆتكۈزۈپ كۆنۈپمۇ قالغان. كىشى دۇنياغا كەلگەند-
كەن، ئاچ قېلىشى، ئۇيقۇسىز قېلىشى مۇمكىن، لېكىن تارت-
قان جاپا - مۇشەققەتلىرى، تۆككەن قانلىرى ئەهمىيەتلىك بىرەر
ئىشقا سەرپ قىلىنىپ ئۆز ۋەتىنىنى ئاياغ ئاستى قىلغۇچىلاردىن
ئازاد قىلىش ئۈچۈن تەقدىم قىلىنسا، ئەركىنلىك، تەڭلىك
ئۈچۈن هەسسە بولۇپ قېتىلسا، دۇنيادا بۇنىڭدىن ئارتۇق خۇ-
شاللىق بولامدۇ؟!

ئۈچتىن، تۆتتىن بولۇشۇپ مىلتىق، ئاپتوماتلىرىنى قۇ-
چاقلىشىپ ئولتۇرۇشقان ياكى يانپاشلىغان، قىزىق پاراڭلارغا
چۈشكەن پارتىزانلارنى نىزامىدىن مۇهاپىزەتچىسى ئاقىلبەك بى-
لەن ئارىلاشقا باشلىدى.

بەزىلەر ئۆز بېشىدىن ئۆتكەن ئېغىر كۈنلەرنى ياكى ئاتا -
ئانىلىرىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى ۋە ياكى مۇهەببەت ئوتىغا گى-
رىپتار بولۇپ پەيدا بولغان ئىسسىق تۇيغۇ، تەسىرلىك، نازۇك
ۋەقەلەرنى، بەزىلەر باشقىلارغا قاتتىق كۈلمەسلىك شەرتىنى قو-
يۇپ، نەسىردىن ئەپەندىنىڭ كۈلكىلىك لەتىپىلىرىنى ۋە بەزىلەر
ئالداركۆسىنىڭ قىزىقارلىق هېكايىلىرىنى سۆزلىشىپ، قىش-
نىڭ ئۇزاق كېچىسىنى ئۇخلىماي ئۆتكۈزۈشمەكتە ئىدى. سو-

غۇق ئۆزىنى كۆرسەتمەكتە ئىدى، پارتىزانلارنىڭ پاختىلىق كىيىملىرى يانۋارنىڭ ئاچچىق سوغۇقلىرىغا دالدا بولالمايتتى. جەڭچىلەر بىردە دوملايتتى، بىردە ئورنىدا تۇرۇپ ھەرىكەت قىلاتتى. ئۇلار ئۇيقۇسىزلىق، سوغۇق زەربىسىگە قارشى قەيسەرلىك بىلەن كېچىچە جەڭ قىلىپ چىقىشتى.

تاڭ سۈزۈلۈپ كەلمەكتە ئىدى. ئاقۇچ نۇر جىرالارغا ئاستا ـ ئاستا يېيىلىپ ئاجايىپ گۈزەل كۆرۈنۈشلەرنى ھاسىل قىلدى. شۇ چاغدا ساي ئاغزى تەرەپتىن ئاتلىق رازۋېدكىچى ئات چاپتۇرۇپ كەلدى ـ دە، نىزامىدىنغا دوكلات قىلدى:

— دۈشمەن كېلىۋاتىدۇ!

نىزامىدىن ئويلىنىپ سورىدى:

— قانچىلىك ئارىلىقتا؟

— ئەنە ئاۋۇ، — رازۋېدكىچىنىڭ بىرسى كەينىگە بۇرۇلۇپ سايغا ئۇسۇپ كىرگەن تاغ تۇمشۇقىنى كۆرسەتتى، — تۇمشۇققا ئون بەش ـ يىگىرمە مىنۇتتا يېتىپ كېلىشى مۇمكىن.

نىزامىدىن ئەترەت كوماندىرلىرىنى چاقىرىپ مۇنداق دېدى:

— پارتىزانلار ئۆز ئورۇنلىرىنى ئىگىلىسۇن، بۇرۇنقى ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە يوشۇرۇنسۇن، دۈشمەن سايغا تولۇق كىرىپ بولمىغۇچە ئوق چىقىرىشقا رۇخسەت يوق! ھۇجۇم بۇيرۇق بىلەن باشلىنىدۇ!

كوماندىرلار ئۆز ئورۇنلىرىغا تېز قايتتى.

دۈشمەن كۆرۈندى.

ئەڭ دەسلەپتە ئون ئاتلىق كۆرۈندى. ئۇلار ئالدىغا ۋە ئىككى يېنىغا ئەنسىزلىك بىلەن قاراپ كەلمەكتە ئىدى. بىرەر يەردىن كىچىككىنە شەپە ئاڭلىنىپ قالسا، ئاتلىرىنى توختىتىپ، ئەتراپقا سىنچىلاپ قاراپ كېتەتتى. پارتىزانلار ئۇلارنى تىنچ ئۆتكۈزۈۋەتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئالدىدا ئون ئاتلىق، كەينىدە يۈز مېتىر يىراقلىقتا روتا ـ روتا بولۇپ سەپ تارتىپ

كېلىۋاتقان گومىنداڭ قوشۇنلىرى كۆرۈندى. نىزامىدىن دۇر-
بۇندا دۈشمەننى كۆزەتتى. ياقىلىق سېرىق پەلتو، سۆسەر قۇلاق-
چا كىيگەن گېنېرال شى پىڭ سېمىز تورۇق ئاتتا باشلىقلارغا
خاس ھەيۋە بىلەن كەلمەكتە ئىدى. نىزامىدىن بۇ قوشۇن توغ-
رۇلۇق تولۇق مەلۇماتقا ئىگە، ئۇ بىلىدۇ: كېلىۋاتقان بۇ دۈش-
مەننىڭ ئاساسىي كۈچى مىڭ كىشىلىك قوشۇن. ئۇلار جىڭ
ئالدىنقى سەپ قوماندانىغا شەھەرگە بېسىپ كىرىپ ھەرەمباغ
گازارمىسىدىكى قوشۇنلار بىلەن بىرلىشىپ قوزغىلاڭچىلاردىن
غۇلجىنى تارتىۋېلىشقا ۋەدە بېرىپ يولغا چىققان. بۇ قوشۇننىڭ
قوراللىرى خىل، ھەربىر روتىدا ئىككىدىن ئۈچكىچە كىچىك
تىپتىكى مىناميوت بار.
پارتىزانلار قىمىرلىماستىن يېتىپ قوراللىرىنى بەتلەپ
دۈشمەندىن كۆز ئۈزمەيتتى.
قوشۇننىڭ ئالدى ئاخىرقى بۆكتۈرمىگە كەلگەندە بۇيرۇق
بېرىلدى:
— ئېتىڭلار!
پۈتۈن سەپ بويىچە مىلتىق، پىلىموتلاردىن بىراقلا ئوق
ئۈزۈلدى. گېنېرال شى پىڭ ۋە ئۇنىڭ كوماندىرلىرى ئۆزىنى
يوقىتىپ پىتىراشقا باشلىدى. چۈنكى، ئۇلار بۇ قېلىن قارلىق
جىلغىلاردىن ئوق چىقار دەپ زادىلا ئويلىمىغانىدى. گېنېرال
ئاتتىن يەرگە تاشلاندى - دە، ئۆزىنى ئۆيدەك يوغان تاشنىڭ
كەينىگە ئالدى. ئۇنىڭ قوشۇنى ئاتتىن چۈشۈپ پاناھلانغۇچە
ئېغىر زىيانغا ئۇچرىدى. ئۇلار بىردەم ۋار - جۇر بىلەن سارا-
سىم بولغاندىن كېيىن، ساي ئىچىدىكى تاشلارنى ۋە ئۆلگەن
ئاتلارنى پاناھ قىلىشىپ يۇقىرىغا قارىتىپ ئۈزلۈكسىز ئوق ئې-
تىشقا باشلىدى. ئوقلار پارتىزانلارنىڭ بېشى ئۈستىدىن ۋىژىل-
داپ ئۇچۇپ ئۆتۈپ تاشلارغا تېگىپ چاچرايتتى. دەسلەپتە گو-
مىنداڭ قوشۇنىدىن نۇرغۇنلىرى يىقىلغان بىلەن ئەمدى بارغان-

سىرى چىقىمى ئازايماقتا ئىدى.

جەڭ قىزىپ كەتتى.

گومىنداڭ قوشۇنلىرى تەمتىرەشتىن قۇتۇلۇپ، ئەپلىك جايلارغا ئورۇنلىشىپ ئاتماقتا ۋە يوغان تاشلارنى دالدا قىلىپ مىناميوتلىرىنى ئىشقا سالماقتا، ھەربىر ئوق توچكىلىرىنى چەنلەپ ئېتىۋاتقان مىناميوت ئوقلىرى پارتىزانلارنى قارغا چاپلىشىپ يېتىۋېلىشقا مەجبۇر قىلماقتا. گېنېرال شى پىلەڭ قوشۇنلىرىنى ئالغا ئىلگىرىلەشكە بۇيرۇق بەرمەكتە. گومىنداڭ قوشۇنلىرى ھەدەپ ئېگىزگە ياماشماقتا ئىدى. دەھشەتلىك ئوق ئاۋازلىرى بېسىلىپ، پارتىزانلار بېشىنى كۆتۈرگۈچە ئۇلار ئىككى - ئۈچ قەدەم ئىلگىرىلىۋالاتتى. شۇ تەرىقىدە دۈشمەنلەر پارتىزانلارغا بارغانسېرى يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى. ئىككى تەرەپتىن توختاۋسىز ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازلىرى پۈتۈن جىلغىنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈۋەتتى. ئوقنىڭ ئەكس سادالىرى يىراقلاردا جاراڭلايتتى. ئۆمرىدە ئاڭلىمىغان بۇ دەھشەتلىك ئاۋازلاردىن تاغ ئۆچكىلىرى، بۇغا - مارallar، كېيىك، توشقان، ھەتتا بۆرە، تۈلكىلەرمۇ ئاللىقاياقلارغا قېچىپ كەتكەن. قارىغايلار ئارىسىغا باغلاپ قويۇلغان، قىرو باسقان ئاتلار بىر ئورۇندا تۇرالماي يەر چاپچىپ كىشنەشمەكتە ئىدى.

قاپىقى تۈرۈلگەن، قورۇقلىرى چوڭقۇرلاشقان، غەزەپكە كەلگەن نىزامىدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، كەينىگە سۈرۈلگەن قۇلاقچىسىنى ئالدىغا چۆكتۈردى - دە، ئاۋۋال دۈشمەن مىناميوتچىلىرىنى چەنلەپ ئېتىشقا بۇيرۇق بەردى. ئۇنىڭ بۇيرۇقى ئېغىزدىن - ئېغىزغا ئۆتۈپ پۈتۈن سەپ بويىچە تارقالدى.

يېگىلا ئىككى پارتىزاننىڭ ئوق تەگكەن بېشىنى تاڭغان رەيھان مىلتىقىنى ئېلىپ نادەمنىڭ يېنىغا كەلدى. نادەم بىلەن بىللە تۇرۇپ جەڭ قىلىش قىز ئۈچۈن كۆڭۈللۈك ئىدى. ئۇ نادەمسىز جەڭ قىلسا ئوقلىرىنى زايە كەتكۈزۈۋەتكەندەك ھېس

قىلالتتى، قانداقتۇر بىرنەرسە كەملىك قىلىۋاتقاندەك، ھېچبىر ئىش قاملاشمايۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. شۇڭا، ئۇ نادەم بىلەن يانمۇ يان تۇرۇشنى ئىزدەيتتى.

ئۇرۇشمۇ ئۆز قانۇنى بويىچە داۋام قىلىدۇ، مۇھەببەت ئوتىمۇ ئۆز قانۇنى بويىچە يالقۇنلايدۇ. گىرەلەشكەن ئۇرۇشنى توختىتىۋالغىلى بولمىغىنىدەك، رەيھاننىڭ كۆڭلىدە يانغان مۇھەببەت ئوتىنى ھەرقانچە قانلىق ئۇرۇش ئىچىدىمۇ ئۆچۈرگىلى بولمايتتى. ئۇنىڭ مەيلىگە شەرتسىز بويسۇنغان ئاياغلىرى ئۇنى ھەرقاچان نادەمنىڭ قېشىغا ئاپىرىپ قوياتتى. ئەجەل ئوقلىرى بېشىنى ئەگىپ يۈرگەن چاغلاردىمۇ قىز نادەم بىلەن بولىدىغان كەلگۈسى ئىشلارنى ئويلايتتى، بۇنىڭ ھېچبىر يالغىنى يوق، قانلىق ئېتىشىش بەزىدە پەسلەيتتى، لېكىن قىزنىڭ كەلگۈسى توغرىسىدىكى ياش يىگىت بىلەن بىللە بولۇش توغرىسىدىكى شېرىن خىياللىرى مىنۇتمۇ توختىمايتتى، مانا قىز نادەمگە مۇرىسى بىلەن سۈركەلدى ۋە يېنىچە قارىدى:

— قانچىنى يىقىتاي دەۋاتىسىز؟ — دېدى قىز نومۇسجان كۆزلىرى بىلەن يىگىتكە تىكىلىپ.

— قانچىسىگە تەگسە شۇنچىسىنى! — دېدى يىگىت كۆزىنى دۈشمەندىن ئالماي تۇرۇپ.

— كۆڭلىڭىزگە ھېچ نەرسە پۈكۈپ قويمىدىڭىزمۇ؟ — قىز دائىم يىگىتنىڭ يۈرەك تارىلىرىنى چېكىپ بېقىشنى ياخشى كۆرەتتى. يىگىت ھامان قىزنىڭ نازۇك سىرلىرىغا بىپەرۋالىق بىلەن جاۋاب بېرەتتى. ئۇ ھازىرمۇ شۇنداق قىلدى:

— سىزچۇ؟

— مەن، مەن، — قىز ئويلىنىپ دېدى، — ئەگەر جەڭچىلەرگە ئوق تەگمەي تۇرۇپ تۇرسىلا، مىنامىيوتچىدىن ئۈچنى ئاتماقچىمەن!

— قېنى چەنلەڭ!

نادەم بىلەن رەيھان تەڭلا ئاتتى ـ دە، ئىككى مىناميوتچىنى
يىقىتتى. ئىككىسى بىر ـ بىرىگە قارىشىپ كۈلدى.
بۇ جەڭدە بولۇپمۇ ئاراش مەرگەننىڭ ئامىتى كېلىۋاتاتتى.
ئۇنىڭ ئوقى ھېچبىر زايە كەتمەي تېگىپ تۇراتتى. باشقىلارمۇ
زايە كەتكۈزمەسلىككە تىرىشىپ ئاتاتتى.
ئۇرۇش دېگەن قىزىق بولىدۇ، ھېچقانداق بۇيرۇقسىزلا
بىردە دەھشەتلىك تۇس ئېلىپ، بىردە پەسلەپ قالىدۇ. مانا
ھازىر شۇنداق بولدى، ھەر ئىككى تەرەپتىن ئېتىش ئۈزلۈكسى-
دىنلا جىمىپ قالدى.
— بىزنىڭ تازا قاتتىق كۈچەپ جەڭ قىلىشىمىزغا توغرا
كېلىۋاتىدۇ، نادەم، — دېدى قىز، — قاراڭ، دۇشمەنلەر
بىزدىن نەچچە ھەسسە كۆپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئېغىر تىپتىكى
قوراللىرىمۇ بار.
نادەم قىزغا قارىدى:
— قانداق، ئەنسىرەۋاتامسىز؟
— ياق، ئەنسىرىگىنىم يوق، ھەقىقىي ئەھۋالنى ئېيتىۋا-
تىمەن.
— ئۇرۇش دېگەن ھەرقاچان كىشىنىڭ كۆڭلىدىكىدەك
بولىۋەرمەيدۇ، — دېدى نادەم ئويلىنىپ تۇرۇپ، —
يېڭىش - يېڭىلىش بولۇپ تۇرىدۇ. ئەمما، ئادالەتلىك ئۇرۇش
ئاخىرى يېڭىپ چىقىدۇ. ئۇرۇشتا كوماندىرنىڭ پەم - پاراسى-
تى، تەدبىرچانلىقى، زېرەكلىكى بەك مۇھىم. ئېھتىمال، شۇن-
چە كۆپ دۈشمەننى بىراقلا سۈرۈپ كېتەرمىز ياكى چېكىنەر-
مىز. كوماندىر تەدبىرلىك، پاراسەتلىك بولسا، ئاز ئادىمى بى-
لەن كۆپ دۈشمەننى يېڭەلەيدۇ. بىزنىڭ يۇرتلاردا سادىر پالۋان-
نىڭ قورقماسلىقى، پەم - پاراستى توغرىسىدا ئەل ئاغزىدا
سۆزلىنىپ يۈرگەن نۇرغۇن ھېكايىلەر بار. سادىر پالۋان چې-
رىكلەر بىلەن بىر ئۆزى ئۇرۇشقاندا، بىر ئورۇندا تۇرۇۋېلىپ

ئۇرۇشقان ئەمەس، قېچىپ يۈرۈپ، پەم ئىشلىتىپ، قالپىقىنى تاشقا كىيدۈرۈپ قويۇپ ئۆزى مۆكۈۋېلىپ، ئويلىمىغان يەردىن چىقىپ ئۇرۇشقان.
شۇڭا:

چېرىك ئاتىدۇ تاشقا،
سادىر ئاتىدۇ باشقا.

دەپ قوشاق توقۇغان - دە، — دېدى قىز كۈلۈمسىرەپ.
— سادىر پالۋاننىڭ قوشاقلىرى ئۆزى توغرىسىدىكى داستان، بۇ داستاندىن بىز ئۇنىڭ پالۋانلىقىنى، قورقۇمسىزلىقىنى، ئەقىل - پاراستىنى، زېرەكلىكىنى كۆرەلەيمىز. نىزامىدىنكام تەدبىرلىك كوماندىر، قاراڭ، بىزنى قانداق ئۇرۇنلاشتۇردى؟ ياسىغان ئىستىھكاملىرىمىزنى دۈشمەن تۇيماي ئالدىمىزدىن ئۆتۈپ كەتتىغۇ. ئەنە ئۇلار پەستە، بىز ئېگىزدە، ئەڭ بولمىغاندا، تاش دومىلىتىپ بولسىمۇ ئۇلارنى يوقىتالايمىز، بىز تاغلاردا نىزامىدىنكامنىڭ ئەقلى بىلەن مۇنداق ئۇرۇشلارنى كۆپ قىلدۇق. بەلكى بىزمۇ سادىر پالۋاندەك قېچىپ - چېكىنىپ يۈرۈپ ئۇرۇش قىلارمىز، بەربىر ئۇلارنى ئامان قويمايمىز، شەھەر تەرەپكە ھەرگىز ئۆتكۈزمەيمىز...
رەيھان نادەمنىڭ مەردانە سۆزلىرىدىن ھاياجانلاندى:
— توغرا، سادىر پالۋاننىڭ ئەۋلادلىرى - دە، بىز.
— بىزنىڭ بەدەنلىرىمىزدە سادىر پالۋاننىڭ قېنى بار، — دېدى نادەم غۇرۇرلىنىپ — قان بولغاندىمۇ قانداق قان دېمەمسىز، تەڭسىزلىك - ئادالەتسىزلىكتىن، زۇلۇم، خورلۇقتىن غەزەپلەنگەن قاينىغان قان!
رەيھانمۇ غۇرۇرلىنىپ كەتتى:
— شۇنىڭ ئۈچۈن بىز يېڭىپ كېلىۋاتىمىز - دە!
— ئەلۋەتتە، — دېدى نادەم، — دۈشمەنلىرىمىز ئەنە، بىز شۇلارنىڭ زۇلمىدىن غەزەپلىنىپ ئاتلىنىپ چىققانلار، شۇڭا

بىز يېڭىمىز. ئۇلارچۇ؟ بىزنى مەڭگۈلۈك خورلاش، بوزەك قىلىش ئۈچۈن كېلىۋاتقانلار، شۇڭا ئۇلار يېڭىلىدۇ.

گومىنداڭ مىناميوتچىلىرى شالاڭلاپ قالغان بىلەن باشقىلىرى ئىستىھكامغا يېقىنلىششقا باشلىدى. ئۇلار ھەدەپ يۈگۈرىشقا يامىشاتتى، بىر ئېتىپ، بىر ئۆمىلەپ، بەزى يەرلەردە ئىستىھكامغا ئوتتۇز مېتىر چامىسى يېقىنلاپ قالدى. نىزامىدىنىڭ بۇيرۇقى جاراڭلىدى:

— قول بومبىلىرى تاشلانسۇن!

ئەڭ دەسلەپ نىزامىدىن ئاتقان قول بومبا پارتلىدى. كەينى ـ كەينىدىن يۈزلىگەن بومبىلار دەھشەتلىك پارتلاپ ئىستىھكام ئالدىنى قار تۇزانلىرى قاپلاپ كەتتى.

سەپنىڭ بېشىغا ئەنۋەرنىڭ ئەترىتى جايلاشقانىدى، ئەنۋەر جايلاشقان يەرنىڭ چەت تەرىپىدىن دۈشمەننىڭ بىر توپ ئادىمى ئۆيدەك يوغان بىر تاشنى پاناھ قىلىپ ئىستىھكامغا باستۇرۇپ كەلدى. ئەنۋەرنىڭ قىسمى ئۇنى كۆرۈپ قالدى ـ دە، نەيزىۋازلىق ۋە قۇچاقلىما جەڭ باشلىنىپ كەتتى.

— رەيھان!

غەزەپتىن كۆزلىرىدە ئوت يانغان نادەم چاققانلىق بىلەن رەيھاننىڭ ئالدىغا ئۆزىنى ئاتتى. رەيھان مىلتىقىنى تۆۋەنگە قارىتىپ تۇرغاندا ئۇنىڭ ئالدىدىكى تاشنىڭ يېنىدىن تۇيۇقسىزلا بىر گومىنداڭ ئەسكىرى چىقىپ رەيھانغا قارىتىپ مىلتىقىنىڭ ئىتتىكىنى توغرىلىغانىدى، ئۇنىڭ ئىتتىكى قىزغا ئۇرۇلۇش ئالدىدا نادەم ئىتتىكىنى قېقىۋەتتى ۋە دۈشمەننىڭ قورسىقىغا تەپتى. قىز شۇ چاغدا نادەمنىڭ كەينىدىن چىقىۋاتقان يەنە بىرىنى كۆردى ـ دە، پۈتۈن كۈچى بىلەن نادەمنى ئىتتىرىۋېتىپ، يوغان بىر تاش بىلەن دۈشمەننىڭ بېشىغا ئۇردى. ئۆزى كۈچ زەربىدىن ئوڭدىسىغا يىقىلدى. لېكىن، ئۇنى نادەم قۇچاقلاپ تۇتۇۋالدى.

بىر قولىغا ئوق تەگكەن ئىسھاق ئالدىغا ئەمدىلا كەلگەن ئىككى گومىنداڭچىنىڭ بىرىنىڭ بىقىنىغا ئىتتىكىنى شۇنداق تېز سانجىپ، ئىككىنچىسىگە بىر پەشۋا ئاتتى - دە، كەينىگە بۇرۇلۇپ پاناھلىنىش تېمىدىن ئارتىلىپ چۈشكەن يەنە بىرىنىڭ كۆكسىگە چاققانلىق بىلەن ئىتتىك سانجىدى. ئىككىلا قولىغا تاپانچا تۇتقان ئەنۋەر ئىستىھكامغا كىرىۋالغانلارنى ئېتىپ دومىلىتىشقا باشلىدى.

پۇتۇن سەپ بويىچە قول بومبىلىرى تاشلاش ئەۋج ئېلىپ كەتتى، گۈمبۈرلەشلەر تاغلارنى تىترەتمەكتە ئىدى. گومىنداڭ قوشۇنلىرى مىناميوتچىلىرىدىن ئاساسىي جەھەتتىن ئايرىلىپ قالغاچقا، بىر قەدەممۇ ئىلگىرىلىيەلمەي يەر بېغىرلاپ ياتاتتى ۋە كەينى - كەينىدىن چۈشۈۋاتقان قول بومبىلىرى ئۇلارنى كەينىگە سىلجىشقا مەجبۇر قىلىۋاتاتتى.

نىزامىدىنىنىڭ ھۇجۇمغا ئۆتۈش تەدبىرى ئىشقا ئاشۇرۇلدى. ھەربىر پارتىزان پۈتۈن سەپ بويىچە ئىستىھكامدىن يۇلقۇنۇپ چىقىپ ھەيۋەتلىك ئۇررا سادالىرىنى ياڭرىتىپ ھۇجۇمغا ئۆتتى.

— ئۇررا. . . ! ئۇررا!

دولقۇنلىنىپ كېلىۋاتقان قەھرلىك سادادىن كۆتۈرۈلگەن قويۇق تۇزانلار ئىچىدە ھېچنېمىنى ئىلغا قىلالمىغان گومىنداڭ قوشۇنلىرى ئورنىدىن تۇرۇپ تۆۋەنگە قاچتى. مانا ئەمدى پارتىزانلارنىڭ ئوقلىرى ئۇلارنىڭ دۈمبىسىگە تەگمەكتە ئىدى. سايىنىڭ تاپىنىغا چۈشكەنلىرى تىترىگەن قوللىرىنى كۆتۈردى.

گېنېرال شى پىڭ ئەللىكتەك ئادىمى بىلەن تاغ ئاغزىدىن بۆسۈپ ئۆتۈپ جىڭغا قاراپ قاچتى.

نىزامىدىن پارتىزانلىرىنىڭ بىر قىسمى تۆت يۈزگە يېقىن ئەسىرنى ئالدىغا سېلىپ شەھەرگە ماڭدى. ئۇلار كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراشقاندا، سانسىزلىغان قۇزغۇنلار دۈشمەن ئۆلۈكلىرى

ئۈستىدە ئاچ كۆزلۈك بىلەن ئەگىپ ئۇچۇپ يۈرەتتى.

2

قۇياشنىڭ ئاخىرقى نۇرلىرىدا قىزىرىپ تۇرغان غۇلجا ئاسمىنىدىكى شالاڭ بۇلۇتلار بۇگۈن مۆجىزە كۆرىدۇ! غۇلجا شەھىرىدە ئادەم قېنى ئاقىدۇ، چۈنكى بۇگۈن قانلىق جەڭ كۈنى.

— ئالغا!

— ئالغا يولداشلار، ئالغا!

مۇشۇ بىر جۈملە سۆز جەڭچىلەرنى بىرلەشتۈرىدۇ ۋە ئۇلارنى ئالغا يېتەكلەيدۇ. مۇشۇ بىر جۈملە سۆزگە قانلىق جەڭلەرنىڭ مەزمۇنى، خەلقنىڭ ئارزۇ - تىلەكلىرى سىڭدۈرۈلگەن!

بۇ غەلىبە چاقىرىقى!

— ئالغا!!!

ھەرەمباغ، لەڭشاڭ بۇتخانىسى ۋە ئايروپىلان ئىستانسىسىلىرىدىكى دۇشمەن پوتەيلىرىگە قارشى شىددەتلىك جەڭ داۋام قىلماقتا ئىدى. قىسىملىرىمىزنىڭ ئاساسلىق كۈچى ھەرەمباغ بىلەن لەڭشاڭ بۇتخانىسىغا سېلىندى. توختاۋسىز ئېتىلىۋاتقان ئوقلار، گۈمبۈرلەشلەر يەر - جاھاننى تىترىتىپ لەرزىگە كەلتۈرەتتى. قويۇق دەرەخلەر بىلەن چۈمكەلگەن شاھاجىنىڭ بېغى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى باغلارنىڭ دەل - دەرەخلىرى ئوقلار زەربىسىدىن قاراسلاپ سۇنماقتا، قارلار توزىماقتا. زەمبىرەك ئوقى چۈشكەن يەرلەردىن قار، توپا توزانلىرى، كېسەك ۋە تاش پارچىلىرى ئۇچۇپ چىقىپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلمەكتە ۋە ئۇ يەرلەردە گوداڭلار پەيدا بولماقتا.

بۇگۈن ئالدىنقى سەپكە كەلگەن ئادەملەر ناھايىتى نۇرغۇن ئىدى. قىسىملىرىمىزنىڭ كەينىدە يېڭىدىن سەپكە كىرگەن پىدائىيلار كۆپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ قوللىرىدا ئۇزۇن ياغاچ ساپلىق

نەيزىلەر بار ئىدى. ئۇلارغا قوشۇلۇپ تاياق ـ چوماق تۇتقانلار-
مۇ، قىلىچ ـ چۇقان سىلىشقا كەلگەنلەرمۇ نۇرغۇن ئىدى.
ئۇرۇش مەيدانىنىڭ ئالدىنقى سېپىدىن تارتىپ تا ئارقا سەپكىچە
ئارىلىشىپ يۈرگەن شەپقەت ھەمشىرىلەر ئالدىراش يۈگۈرۈشۈپ
يۈرۈشەتتى.

بۈگۈن جەڭ مەيدانىغا نىزامىدىن كەلگەن، ئۇنىڭغا ئىككى
كىشى ھەمراھ بولۇپ يۈرەتتى. ئۇ نەيزە، كالتەك ـ توقماق
بىلەن قوراللانغان قىلىچ ـ چۇقانچىلارنىڭ يېنىغا كەلدى:

— ساڭا قورال يېتىشمەپتۇ ـ دە، — دېدى نىزامىدىن
كالتە پاختىلىق چاپان سىرتىدىن ئارغامچا بىلەن بېلىنى باغلى-
ۋالغان ياش يىگىتكە كۈلۈمسىرەپ.

— بىزنىڭ كۆپچىلىكىمىزدە قورال يوق، — دېدى يى-
گىت، — ئەگەر دۈشمەن بىلەن گىرەلىشىپ قالساق، مۇشت
بىلەن پەشۋا بىزنىڭ قورالىمىز بولىدۇ.

ھەممىسى پاراقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى. نىزامىدىنمۇ كۈلۈپ
دېدى:

— يارايسىلەر، خەلقىمىز مانا مۇشۇنداق قوزغالغان،
ئۇنىڭغا نېمىمۇ تەڭ كېلەلەيدۇ ـ ھە؟!

نىزامىدىن قالايمىقان سەپلەرنى ئارىلاپ ئۆتۈپ، بىر توپ
ئادەملەر يېنىغا كەلدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى نەيزە، بەزىلىرى
چوماق تۇتقان ۋە بەزىلىرى قۇرۇق قوللا ئىدى.

— نەيزەڭ ئىتتىكمۇ؟

— ۋاھ... بۇنى بىلەپ قالتىس ئىتتىك قىلىۋەتتىم،
شەمشەر دەڭلا.

— ياخشى.

— ئەگەر يولى كەلسە، نەچچىسىنىڭ جېنى جەھەننەمگە
كېتىدۇ بۇنىڭ بىلەن.

— ئەگەر مىلتىقىمىز بولسىغۇ ئەڭ ئالدىغا باراتتۇق،

چوماق بىلەنمۇ ئۇز ھەسسىمىزنى قوشىمىز ـ دە، ئەمدى. بۇگۇن بۇ ئاپەتلەرنى جەزمەن يوقىتىپ، مەجبۇرلاپ ئەكىرىپ كەتكەن ئۇرۇق ـ توغقانلىرىمىزنى قۇتقۇزماقچىمىز، ـــ دېدى پاكىنەك بىر ئادەم.

گومىنداڭچىلار سىلىڭبۇنى تارتقۇزۇپ قويۇپ، ھەرەمباغقا قاپسىلىپ قالغان كۇنىنىڭ ئەتىسى قېچىشقا ئۇلگۇرەلمەي قالغان بايكۆل، يېڭىھايات مەھەللىلىرىنىڭ بىر قىسىم ئادەملىرىنى بالا ـ چاقىلىرى بىلەن ھەرەمباغقا ئەكىرىپ كەتكەنىدى.

نىزامىدىن ئۆزلۇكىدىن قوزغىلىپ بۇ يەرگە كەلگەن، مىلىتىق ئاۋازىدىن ئىلھاملانغان بۇ پىدائىيلار سەپلىرىنى ئارىلاپ چىقىپ ھاياجانلانىدى. ئۇ كۆپچىلىككە مۇنداق دېدى:

ـــ بۇگۇن ھەرەمباغنى چوقۇم ئالىمىز، بۇگۇن شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ غۇلجىدىكى ئەڭ ئاخىرقى قىسىملىرىمۇ تەلتۆكۇس تۇگەيدۇ!

تاڭ ئاتقۇچە نىشانلانغان ئورۇنلار ئېلىنىپ بولۇش كېرەك ئىدى. لېكىن، ئىلگىرىلەش ئاستا بولۇۋاتىدۇ، تاڭ يېقىنلاپ كەلمەكتە. قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇ ھەممە ئادەمنى ئويلىتىۋاتقان جىددىي سوئال ئىدى.

نىزامىدىن شاھاجىنىڭ بېغىنىڭ تۆۋىنىدىكى قورۇغا جايلاشقان ئىستىھكامدا تۇرۇپ ئۇرۇشقا يېتەكچىلىك قىلماقتا. كەينى ـ كەينىدىن بىرنەچچە پاي زەمبىرەك ئوقى كېلىپ چۇشتى ـ دە، ئەتراپنى تىترىتىۋەتتى. يەرگە چاپلىشىپ يېتىۋالغان جەڭچىلەر ئارىسىدىكى ئەنۋەر بېشىنى كۆتۇرۇپ ئالدىدا ئوق ئۇزۇپ تۇرغان پوتەيگە تىكىلدى. ئۇنىڭ ئوڭ ۋە سول يېنىدا ئىككى جەڭچى شۇ پېتىچىلا يېتىپ قالغانىدى.

غەزىپىنى ھېچ باسالمىغان ئەنۋەر كەينىگە سىلجىپ يېنىپ نىزامىدىننىڭ يېنىغا كەلدى. سۇرلۇك بىر تۇستە خىيال قىلىپ تۇرغان نىزامىدىن كەينىگە بۇرۇلۇپ، مۇشتۇملىرىنى تۇگۇپ

تۇرغان ئەنۋەرگە قارىدى، يېنىدىكى ئىككىيلەنمۇ ئەنۋەرگە تە-كىلدى.

— رۇخسەت قىلىڭ، — دېدى ئەنۋەر ئۆزىنى باسالمىغان هالدا، — دۇشمەن ئىستىهكامىغا هۇجۇم بىلەن ئوت ئېچىشقا!

نىزامىدىن بېشىنى قاتتىق سىلكىدى:

— پوتەينى گۇم قىلماي تۇرۇپ هۇجۇمغا ئۆتۈش — ئۆزىمىزنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىش بىلەن باراۋەر!

— بىزدە چىقىم كۆپ بولۇۋاتىدۇ.

— قانىنى قان بىلەن يۇيىمىز دېمەكچىمۇ سىز؟

— يېتىۋېرەمدۇق؟

— ئۇرۇش چىقىمسىز بولمايدۇ، لېكىن بىلىپ قويۇڭ، بىز بىكارغا قان تۆكمەيمىز، چىقىم بەدىلىگە ئازادلىق غەلىبە-سىگە ئىگە بولىمىز.

— هۇجۇمغا ئۆتمىسەك...

— جىددىي پەيتتە ئۆزىنى بېسىۋالالماسلىق كوماندىرنىڭ مەغلۇبىيىتى، ئەنۋەر ئەپەندى! — دېدى نىزامىدىن دەرهال ئۇنىڭ سۆزىنى كېسىپ، — سەۋر قىلىڭ، هۇجۇم ئالدىمىزدا!

ئارىنى بىر مىنۇتتەك جىملىق باستى. نىزامىدىننىڭ كۆز ئەتراپلىرىدىن تارتىپ كەڭ ماڭلايلىرىغىچە ئۇششاق قورۇقلار پەيدا بولغانىدى، ئۇ مۇنداق دېدى:

— قىسىملىرىڭىزنىڭ بىر قىسمى دۇشمەن توچكىلىرىغا توختىماي ئوت ئاچسا، ئوقنى پاناھ قىلىپ قالغان قىسمى غەر-بىي تۆپىلىككە چىقسا قانداق؟

ئەنۋەرنىڭ چىرايى ئېچىلدى.

— ناهايىتى ياخشى، — دېدى ئۇ جانلىنىپ، — مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن ئالغا سىلجىيلى.

نىزامىدىن يېنىدىكى ئاقلىبەككە قاراپ:

— ئۇرۇش مەيدانىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى قىسىملار

مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن ئالغا سىلجىش كېرەك! — دېدى بۇيرۇق ئاھاڭىدا.

نىزامىدىنىنىڭ مۇشۇ بۇيرۇقى ئاقىلبەك ئارقىلىق پۈتۈن ئۇرۇش مەيدانىدا ئېغىزدىن - ئېغىزغا ئۆتۈپ جاراڭلاشقا باشلىدى:

— غەربىي تۆپىلىككە قاراپ ئالغا!

— غەربىي تۆپىلىككە قاراپ ئالغا!

ئەنۋەر باتالىيونىنىڭ بىر قىسمى ئۆز دائىرىسىدىكى پوتەيلەرگە توختىماي ئوت ئېچىشقا باشلىدى، قالغان قىسمى ھەرەمباغنىڭ غەربىي تۆپىلىكىگە قاراپ ئالغا سىلجىدى. يەر بېغىرلاپ ئالغا سىلجىۋاتقان جەڭچىلەر پوتەيلەرنى شىددەت بىلەن ئوققا تۇتماقتا، چوغ بولۇپ ئۇچۇۋاتقان سانسىزلىغان ئوقلار، ھەرەمباغ تۆپىلىكىنى يورۇتۇۋەتكەن، قوماچ قورۇغاندەك ئاڭلىنىۋاتقان ئاۋازلار، گۈلدۈرلىگەن، قاراسلىغان، ئۇشقىتقان ئاۋازلار پۈتۈن شەھەرنى زىلزىلىگە سالماقتا ئىدى.

— ئەگەر ئاشۇ چولاق تامغا يېتىۋالسام، — دېدى بىر قولى تېڭىلغان پىلىموتچى ئىسھاق يەردە دۈم يېتىپ يېنىدىكى ھەمرىيىغا، — قالتىس ئىش بولاتتى - دە.

— شۇنداق، — دېدى جامالىدىن، — ئۇنىڭ ھىمايىسىدە نۇرغۇن جەڭچىلەر ئۇ يەرگە بېرىۋالاتتى.

شۇنداق ئىدى، نۇرغۇن جەڭچىلەر ئۇ يەرگە يېتىۋالسا قول بومبىلىرىنى كۆچەپ ئېتىپ نىشانغا يەتكۈزۈش مۇمكىن ئىدى. ئۇ چاغدا دۈشمەن قورغىنىنىڭ بىر قانىتىدىن تۆشۈك ئېچىلغان بولاتتى.

— قېنى، كوماندىر بۇيرۇقۇڭنى قىل، — دېدى ئىسھاق، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئوت ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇراتتى، بارماقلىرى پىلىموت كورجۇگىنى قاتتىق قىستى.

— قول بومبىلىرى تاشلانسۇن!

بومبىلار پوتەيىنىڭ ئەتراپىدا پارتلاپ، قار ئارىلاش تۇتەكلەر
كۆتۈرۈلدى. شۇ پەيتتە ئىسهاق پىلىموتنى كۆتۈرۈپ ئۇچقاندەك
يۇگۇردى. بىراق، تۇتەكلەر ئارىسىدىن ئۇچۇپ كەلگەن ئوقلار
ئۇنى بىردىنلا توختىتىپ قويدى. ئۇ قىڭغىيىپ يىقىلدى. كۆزد-
گە ھېچنېمە كۆرۈنمىگەن رەيهان ئۆزىنى ئۇ يىقىلغان يەرگە ئاتتى.
كىمدۇ بىر ۋارقىرىۋەتتى:
— ھەي... يامان بولدى - دە!... ئىسىت!...
ئۇ ئىسهاقنىڭ بېشىنى تىزىغا ئالدى، ئوق ئۇنىڭ ئوڭ
مۇرىسىنىڭ ئاستىغا، چوڭ يانپىشىغا ۋە سول قولىنىڭ جەيند-
كىگە تەگكەنىدى. ئۇ كۆزىنى ئاچتى. شۇ چاغدا پوتەيىنىڭ يېند-
دىكى تام ئۆرۈلدى - دە، قورغان ئىچىدىن گومىنداڭ قوشۇنلد-
رى ۋارقىرىشىپ ھۇجۇم بىلەن چىقىپ كەلدى، رەيهان ئىسهاق-
نىڭ قولىدىكى پىلىموتنى ئالدى - دە، چولاق تامنىڭ ئۇستىگە
قويۇپ سايرىتىۋەتتى. ھۇجۇم قىلىپ چىققان دۇشمەن ئوڭدا -
دۇمدە يىقىلىشقا باشلىدى... شۇ ئەسنادا قول بومبىلىرىنى
تېز - تېز تاشلىشىپ، بىرنەچچە جەڭچى يۇگۇرۇپ يېتىپ كەل-
دى. ئورۇن ئىگىلەش ئىنتايىن مۇھىم ئىدى. باتىرغازى رەي-
هاننىڭ قولىدىن پىلىموتنى ئالدى. رەيهان قاتتىق يارىدار بول-
غان ئىسهاقنى چوڭقۇر گوداڭغا سۆرەپ چۇشۇپ، سومكىدىن
دورىلىرىنى ئالدى - دە، تېزلىك بىلەن تېڭىشقا باشلىدى.
ئىسهاق سۆزلەپ ياتاتتى.
غەزەپتىن چىشلىرى كىرىشكەن ئەنۋەر غەربىي تۆپىلىككە
قاراپ ئىلگىرىلىشىنى داۋام ئەتكۇزدى. يەر بېغىرلاپ چاققانلىق
بىلەن ئۆمىلەپ كېتىۋاتقان ئەنۋەر، نادەم ھەم ئۇلارنىڭ كەيند-
دىن ماڭغان ۋارىسجان باشقا جەڭچىلەردىن ئۇزاپ كەتتى. ۋا-
رىسجاننىڭ يۇرىكى دۇپۇلدەپ، قوللىرى تىترەيتتى. ياخشى
پۇرسەت كەلدى، دەپ ئويلىدى ئۇ مىلتىقنىڭ ئۇچىنى نادەمگە
توغرىلاپ. ئۇ يان تەرەپتىن ئاتماقچىدى، تەپكىنى باساي دېگۇ-

چە، دۈشمەن پوتىيىدىن چىققان ئوقلار ئۇنى يەرگە چاپلىشىپ يېتىۋېلىشقا مەجبۇر قىلدى. ئوق بېسىلغاندىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىغانىدى، ئۇنىڭغىچە بىرنەچچە جەڭچى يېتىپ كەلدى. ناھايىتى تەسلىكتە قولغا كەلتۈرگەن پۇرسەتنى ئۆتكۈزۈپ قويغان ۋارىسجان تولغىنىپ كەتتى، يۈرىكىنى قانداقتۇر بىر ئەلەم تاتىلىغاندەك بولدى. «خەپ توختاپ تۇر، بۈگۈنغۇ سىپنى ئەپلەرمەن» دەيتتى ئۇ ئىچىدە.

ئەنۋەرنىڭ ئاۋازى جاراڭلىدى:

— ئالغا! يولداشلار، ئالغا!

جەڭچىلەر يامغۇردەك يېغىۋاتقان ئوقلار ئارىسىدىن يەر بېغىرلاپ ئالغا سىلجىماقتا ئىدى. شۇ ئارىلىقتا بىر جەڭچىگە ئوق تەگدى. جەڭچىلەرنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقان رەيھان بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ يۈگۈردى.

— رەيھان. . !

رەيھان يۈگۈرگىنىچە ھېلىقى ئوق تەگكەن جەڭچىنىڭ يېنىغا يېتىپ كەلدى، بىر جەڭچى جان ئۈزگەنىدى. رەيھان ئۇنى مۈرىسىگە ئارتىپ ماڭدى. ئۇ ئون مېتىردەك تۆۋەنلىگەندە نادەمنىڭ يېنىدا كېتىپ بارغان يەنە بىر جەڭچىنىڭ ماڭلىيىنىڭ ئوڭ چېتىگە ئوق تەگدى، قان ئېتىلىپ چىقىپ، ئۇنىڭ يۈز ـ كۆزلىرىنى بويىدى. نادەم ياغلىقى بىلەن دەرھال قان چىقىۋاتقان يەرنى بېسىپ تۇرۇۋالدى ـ دە، ۋارقىرىدى:

— قېنى سىز رەيھان!

بۇ ئاۋاز رەيھاننىڭ قولىقىغا جاراڭلاپ يېتىپ كەلدى، ئۇ ئالدىغا يېتىپ كەلگەن يەنە بىر شەپقەت ھەمشىرە قىزغا دۈمبىسىدىكى ئۆلگەن جەڭچىنى قالدۇرۇپ، ئۆزى قايرىلىپ ئالغا ماڭدى. يارىلانغان جەڭچىنىڭ ھوشى بار ئىدى. سومكىسىدىن دورىلىرىنى ئېلىپ، جەڭچىنىڭ بېشىنى چاپسانلىق بىلەن تاڭدى ـ دە، قانغا بويالغان يۈز ـ كۆزلىرىنى پاختا بىلەن

ئېرتتى. رەيھان شۇ چاغدا ئۆزىنىڭ پۈتۈن ئەزايى ـ بەدىنىنىڭ تەرلەپ سۇ بولۇپ كەتكىنىنى، يۈزلىرىدىن تەر تامچىلىرىنىڭ شۇرقىراپ ئېقىۋاتقانلىقىنى سەزدى. تەردىن ھۆل بولغان مەڭزى ۋىلىلداپ يانماقتا ئىدى.

قىسىملىرىمىز ھەرەمباغنىڭ غەربىي تۆپىلىكىدىكى زارات-گاھلىقنى ئىگىلىدى. جەڭ مانا ئەمدى دۈشمەن ئىستېھكاملىرىغا يېقىن، بىراق ئۇچۇقچىلىقتا بولۇۋاتاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن تېز ھەرىكەت قىلىشقا توغرا كېلەتتى. ئېرىقنىڭ قىرلىرى، توپا ئېلىنىپ ئازگال بولۇپ قالغان جايلار، قارىغا كۆمۈلگەن دۈمچەك ـ دۈمچەك قەبرىلەر جەڭچىلەر ئۈچۈن ئەڭ ياخشى دالدا بولۇپ قالغانىدى.

نادەم ئۆمىلەپ بىر قەبرە يېنىغا ماڭدى. بۇ پوتەيگە يېقىن ۋە ھۇجۇم قىلىشقا ئەپلىك جاي ئىدى. ۋارىسجانمۇ نادەمنىڭ كەينىدىن شۇ يەرگە بېرىپ ئەپلىك بىر جايغا ئورۇنلاشتى. مانا شۇ چاغدا يۈرىكى يەنە دۈپۈلدەپ ئۇرۇشقا باشلىدى، قوللىرى تىترىدى، ئۇ ھەممە نەرسىنى ئۇنتۇدى، ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا رەيھاننىڭ نادەمگە قىلىدىغان يېقىنلىقلىرى ۋە ئۆزىگە قىلىدىغان سوغۇقلۇقلىرى بىرمۇ بىر كەلدى ـ دە، چىشلىرى كىرىشتى. ئەنە شۇنداق دەككە ـ دۈككىدە مىلتىقىنى ئاستا نادەمگە تەڭلى-دى، بىر سېكۇنت، ھە، جۈرئەت قىلىدىغان بىرلا سېكۇنت...

ــ مىلتىقىڭنى تۈز تۇت!

ئۇ تۇيۇقسىز چىققان ئاۋازدىن چۆچۈپ كەتتى. بۇ ئۇنىڭ يېنىغا ئۆمىلەپ كەلگەن ئاراشىنىڭ ئاۋازى ئىدى. ۋارىسجان شۇ چاغدىلا ئۆزىنى ئاجايىپ بىر دەھشەت ئورىۋالغانلىقىنى سەزدى ـ دە، ۋەھىملىك ئاۋازدا:

ــ سەنمىدىڭ، ئەجەب چۆچۈتتىڭ كىشىنى، ــ دېدى بىر قىسما ھالغا چۈشۈپ.

ــ كەينىڭدە دۈشمەن بولمىسا، چۆچۈپ كېتىشىڭ قىزىققۇ!

ۋارىسجان نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي، ئۇسال ھالغا چۈشۈپ
تەمتىرەپ قالدى:

— پوتەيگە ناھايىتى قاتتىق تىكىلىپ تۇرۇپ كېتىپتىد -
مەن، — دېدى گەپ ياساپ.

— ئاراش، ھۈنىرىڭنى كۆرسەتسەڭچۇ ئاراش، — دېدى
نادەم پوتەيدىن كۆزىنى ئالماي.

— مەنمۇ شۇنىڭغا كەلدىم، مەشە ئەپلىكتەك قىلىدۇ.

تاڭ ئېتىپ كېلىۋاتىدۇ. مانا سۈبھى، تاڭ ئالدىدىكى قا-
راڭغۇلۇق ھازىرلا ئۆتۈپ كېتىدۇ، قانداق قىلىش كېرەك زادى؟

بۇ سوئال ھەممە ئادەمنىڭ مېڭىسىنى چىرمىۋالغانىدى، بۇ
سوئال ھەممە ئادەمنى قىيناپ ئازابلىماقتا ئىدى. جىلى بولۇپ
تۇرغان باتالىيون كوماندىرىنىڭ ئالدىغا نىزامىدىنىنىڭ بۇيرۇقىنى
ئېلىپ ئاقىلبەك يېتىپ كەلدى، ئۇنىڭ يۈزلىرىدىن تەر تامچى-
لاپ تۇراتتى. ئاقىلبەك:

— پوتەيلەرنى پارتلىتىشقا ئادەم ئەۋەتىلسۇن، — دېدى
ئۇنىڭغا.

— خوپ.

ئاقىلبەك ئۇرۇش مەيدانىنىڭ باشقا سەپلىرىگە يۈگۈرۈپ
كەتتى.

— يولداش كوماندىر، — دېدى بىر جەڭچى بېشىنى
كۆتۈرۈپ، — رۇخسەت قىلىڭ، پوتەيگە بومبا تاشلاشقا!

— بېرىڭ ئىنىم، — دەۋەتتى ئەنۋەر دەرھاللا. جەڭچى
يەر بېغىرلاپ ئالغا كەتتى. ئوقلار توختاۋسىز ئېتىلىۋاتاتتى.
ئەنۋەر جەڭچىدىن كۆز ئۈزمەيتتى. ئۇ پوتەيگە يېقىن باردى -
دە، قول بومبىسىنى ئاتتى، پوتەي تۆشۈكىدىن قويۇق ئىس
چىقتى ۋە پوتەي ئېتىشتىن دەرھال توختاپ قالدى، ئەنۋەر
خۇشال بولۇپ ئورنىدىن ئىتتىك تۇردى - دە!

— ئالغا! — دەپ ۋارقىراپ بۇيرۇق قىلدى، پۈتۈن

جەڭچىلەر «ئۇررا. . . !» دېيىشىپ ئورنىدى تۇرۇشۇپ يۈگۈر-
دى. . . لېكىن، تۆت - بەش قەدەم يۈگۈرە - يۈگۈرمەيلا
تۆشۈكتىن ئوق چىقىپ قالدى. ھېلىقى جەڭچى خەتەرلىك يەردە
يىقىلدى. كۆزىگە ھېچ نەرسە كۆرۈنمەي ئالغا ئىنتىلگەن رەيھاذ-
نى باشقىلار قويۇۋەتمىدى. يەنە بىر جەڭچى يەر بېغىرلاپ ئالغا
ماڭدى، بىراق ئۇنىڭغىمۇ ئوق تەگدى. ئەھۋال جىددىيلەشمەك-
تە، ھەممىنىڭ كۆزلىرىدە يانغان قەھر - غەزەپ ئۇچقۇنلىرى
گويا يالقۇنغا ئايلانماقتا ئىدى.

تەرى تۇرۇلگەن، ئاچچىقى كەلگەن ئەنۋەرنىڭ قېشىغا نادەم
ئۆملەپ يېتىپ كەلدى:

— يولداش كوماندىر! — دېدى ئۇ ئۆزىنى باسالماي
ھاياجانلانغان ھالدا، — رۇخسەت قىلىڭ، ھازىر بېرىپ ئۇ-
جۇقتۇرىمەن!

ئەنۋەر ئويلىنىپ قالدى.

— ماڭا ئىشىنىڭ، كوماندىر! — نادەمنىڭ ئاۋازى
قەتئىي ئىدى.

— ماقۇل بارغىن، — دېدى ئۇ ۋە قاپىقىنى تۈرگەن
ھالدا دۈشمەن پوتىيىگە قارىدى.

نادەم يېنىدىن بومبىلىرىنى قولىغا ئالدى - دە، يەر بېغىر-
لاپ تېز سىلجىپ ماڭدى. جەڭچىلەر قوراللىرىنى بەس - بەس
بىلەن سايرىتىۋەتتى. ئۇ تولغىنىپ - سىلجىپ ئالغا بارماقتا
ئىدى، ئەتراپلىرىغا ئوقلار ۋىژىلدىشىپ چۈشۈپ تۇراتتى. ئەذ-
ۋەرنىڭ كۆزى نادەمدە، رەيھاننىڭ كۆزى نادەمدە، ھە، ۋارىس-
جاننىڭمۇ كۆزى نادەمدە ئىدى. جەڭچىلەر بىر ياقتىن ئاتاتتى،
بىر ياقتىن ئۇنىڭغا ئۇمىد بىلەن قارايتتى.

نادەم پوتەيگە يېقىن باردى - دە، ئوڭ پۇتى بىلەن تىزلى-
نىپ تۇرۇپ كۈچ بىلەن بومبا ئاتتى، كەينى - كەينىدىن يەنە
ئىككىنى ئاتتى. كۈچلۈك گۈمبۈرلەش بىلەن پوتەينىڭ بىر

تەرىپى گۈمۈرۈلۈپ چۈشتى! ھەرەمباغ قورغىنىغا تۈنجى ئىشىك ئېچىلدى. نادەم قورغىنىنىڭ ئىچىگە قارىتىپ ئاپتوماتىدىن ئوق ئۈزدى. ھاياجان ھېسلىرىدىن يۈرەك - باغرى دولقۇنلىنىپ، يۈزلىرى نۇرلىنىپ كەتكەن ئەنۋەر ئورنىدىن دەرھال تۇرۇپ، قولىدىكى تاپانچىسىنى ئېگىز كۆتۈرگەن ھالدا:

— ئالغا! . . . — دەپ قاتتىق ۋارقىرىدى ۋە ئۆزى ئۈچقاندەك ئېتىلدى. پۈتۈن جەڭچىلەر ئۇررا سادالىرىنى ياڭرىتىپ ھۇجۇمغا ئۆتتى. بىراق، نەدىندۇر ئۇچۇپ كەلگەن بىر تال ئوق ئەنۋەرنى كېتىپ بارغان ئورنىدا توختىتىپ قويدى. ئۇ سەنتۈرۈلۈشكە رەيھان يۈگۈرۈپ كېلىپ يۆلىۋالدى. بۇ چاغدا تەرەپ - تەرەپتىن كۆچلۈك دېڭىز دولقۇنلىرىدەك قىقاس - چۇقانلار ۋە ئۇررا سادالىرى كۆتۈرۈلدى. سادالار بىر - بىرىگە قوشۇلۇپ يەرۇ كۆكنى تىترەتتى. بۇ غەلىبە ساداسى، ئالغا قاراپ يۈرۈش قىلىش ساداسى ئىدى. نەيزىچىلەر، قىقاس - چۇقانچىلارمۇ ئاشۇ سادا بىلەن ئېگىزلىككە يۈگۈرۈشۈپ چىقماقتا ئىدى.

دولقۇنلىنىپ - قەھرلىنىپ كېلىۋاتقان غەلىبە سادالىرىدىن ئۆزلىرىنى تامامەن يوقاتقان گومىنداڭ قوشۇنلىرى ئۆلەر - تىرىلىشىگە باقماي قاچماقتا ۋە بەزىلىرى قوراللىرىنى تاشلاپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، تىترىگەن قوللىرىنى كۆتۈرمەكتە ئىدى.

ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابى تارىخىغا يېزىلغان بۇ مۇقەددەس كۈن — 1945 - يىل 29 - يانۋار ئىدى.

3

تاڭ ئاتتى.

بۈگۈنكى كۈن غۇلجا تارىخىدا ئۆچمەيدىغان كۈن، يۈرەك

يېرىلغۇدەك خۇشاللىق كۈنى، ئاجايىپ جۇشقۇنلۇق بىر كۈن بولدى. يۈزلىرىگە تەبەسسۇم يۈگۈرگەن، يۈرەك باغرى دولقۇن-لانغان كىشىلەر قاتتىق سوغۇققا قارىماي كوچىلارغا چىقتى. بىر بىرىگە غەلىبە خەۋەرلىرىنى يەتكۈزۈشۈپ، ھەرەمباغ ۋە لەڭشاڭ بۇتخانىسىنىڭ ئېلىنىشىدا ئوتتۇرىغا چىققان ئاجايىپ مەردلىك-لەر، قەھرىمانلىقلار ھەققىدە ھېكايە ئېيتىشىپ قىن - قىنىغا پاتماي قېلىشقانىدى.

كىشىلەر گومىنداڭ قوشۇنلىرى سەكسەن تۆت كۈن ساقلاپ ياتقان ۋە ئاخىر تاشلاپ قاچقان ھەرەمباغ قورغىنىنى كۆرۈش ھەم بەزىلىرى ئۇ يەرگە ئەكىرىپ كېتىلگەن ئۇرۇق - تۇغقانلى-رىنىڭ تەقدىرىنى ئۇقۇش ئۈچۈن شۇ ياققا مېڭىشتى.

كىشىلەر توپى ئۇرۇش خارابىسىگە ئايلانغان ھەرەمباغنىڭ ئىچىگە كىردى.

رەيھان ئۆيمۇ ئۆي كىردى، ھەر تەرەپكە كەتكەن يەر ئاستى يوللىرىغا چۈشتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى ئەتراپقا تەلمۈرگەندەك با-قاتتى، يۈزلىرى بارغانسېرى پەرىشانلىققا چۈشمەكتە، كۆزىدىن بۇلدۇقلاپ ياش قۇيۇلماقتا ئىدى.

ئۆيلەر ۋەيران قىلىنغان، تاملار غەلۋىردەك ئۆتمۈشۈك بولۇپ كەتكەن، پوتەيلەرنىڭ بەزىلىرىنىڭ يېرىمى يوق، بەزىلە-رى پۈتۈنلەي گۇمۇرۇلۇپ چۈشكەن، قىيسىيىپ قالغان ئۆيلەر-دىن تېخىچە قاپقارا ئىسلار بۇقسىماقتا ئىدى.

رەيھان زالدەك يوغان بىر ئۆيگە كىردى، بۇ ئۆيدە ھەر خىل ھايۋان ئۇستىخانلىرى چېچىلىپ تۇراتتى. يېڭىلا بۇغۇزلاپ قو-يۇلغان ئورۇق بىر ئاتمۇ ياتاتتى. كىشىلەر ئارىسىدا يۈرۈپ ئۇياق - بۇياققا تېزلا سەپسالغان رەيھان بۇ ئۆيدىن ئالدىراپ چىقىپ كىچىكرەك يەنە بىر ئۆيگە كىردى. بۇلۇڭدا ئۈچ ئۆلۈك دۈم ياتاتتى. ئۇڭ تەرەپتىكى تامغا بىر يىگىتنىڭ ئىككى قولىنى كېرىپ مىخلاپ قويۇپتۇ، ئۇنىڭ كىيىملىرى جۇل - جۇل،

يۈزلىرى ئاپئاق تاتىرىپ كەتكەن، قولىقىدىن ئاققان قان بويۇن-
لىرىدا ئويۇپ قالغان، چاچ - ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن،
كۆكرىكى داغلانغان، تىلى ۋە بۇرنى كېسىلگەن، چىشلىرى
كىرىشكەن، بېشى سەل ساڭگىلىغانىدى، قاتقان كۆزلىرى قور-
قۇنچلۇق ۋە ئېچىنىشلىق هالدا كۆرۈنەتتى.

— ياقۇپ! . . . — بىر ياش يىگىت هۆڭگۈرىگىنىپ
يىغلاپ مۇردىغا ئۆزىنى ئاتتى.

رەيھان ئۇ ئۆيدىن چىقىپ، يەنە بىر ئۆيگە كىردى. ئىشىك-
تىن كىرگەن يەردە بىرنەچچە تال ياپىلاق داغلاش - جازالاش
قوراللىرى تۇراتتى، هەممىلا يەر قان داغلىرى بىلەن بۇلغانغان-
دى. ئۆيدە ئاندىن توغما هالدا يالىڭاچلانغان، كۆكسىلىرى
كېسىپ تاشلانغان بىر ئايال ياتاتتى. ئايالنىڭ چاچلىرى يۇلۇن-
غان، تەنلىرى داغلانغان، يۈزلىرى قىيما - چىيما بولۇپ كەت-
كەن، بەدىنى ئاللىقاچان قېتىپ قالغانىدى. ئايالنىڭ يېنىدا
جان يېرى كېسىپ تاشلانغان تۆت ياشلار چامىسىدىكى بىر ئوغۇل
بالىمۇ ئۆلۈك هالدا ياتاتتى. قەلبىدە غەزەپ ئوتلىرى يانغان
كىشىلەر ئۆزلىرىنى باسالماي هۆركىرىشىپ يىغلىۋەتتى. ئۆي-
نىڭ بىر بۇلۇڭىدا دۈم ياتقان بىر جەسەتنى بىرسى ئوڭدا قىل-
دى. رەيھان كىشىلەرنى ئىتتىرگىنىچە شۇ يەرگە كېلىپ ئەل-
لىك ياشلار چامىسىدىكى، ئۈچ يېرىدىن ئوق يەپ ئۆلگەن بۇ
كىشىگە سەپسىلىپ قارىدى - دە، بىردىنلا ۋارقىرىۋەتتى!

— تاغا! . . . — ئۆزىنى ئۆلۈكنىڭ ئۈستىگە تاشلىدى.

ئۇ رەيھاننىڭ تاغىسى ئىدى. رەيھاننىڭ تاغىسى بايكۆل
مەھەللىسىدە ئولتۇرۇشلۇق بولۇپ، گومىنداڭچىلار هەرەمباغ
ئىچىگە قاچقان كۈنى ئۇ بالا - چاقىسىنى شەهەر ئىچىگە كۆچۈ-
رۈپ كەلگەن، ئەتىسى سېغىپ ئىچىۋاتقان كالىسىنى ئەكېلىش
ئۈچۈن ئىككىنچى قېتىم قورۇسىغا بېرىپ كالىسىنى يېتىلەپ
چىقىۋاتقاندا، گومىنداڭچىلار ئۇنى تۇتۇۋېلىپ، كالىسى بىلەن

بىللىلا ھەرەمباغ ئىچىگە ئەكىرىپ كەتكەنىدى. قايسى كۈنى ھېلىقى ئايالنى بالىسى بىلەن قاتتىق قىيىنىغان چاغدا، ئۇ چىداپ تۇرالماي ئېتىلىپ بېرىپ ئايالنى قىيناۋاتقان گومىنداڭچىنى كۆتۈرۈپ يەرگە قاتتىق ئۇرغان، شۇ چاغدا ئىككىنچىسى تاپانچا بىلەن ئۇنى ئېتىۋەتكەنىدى.

ئۆپكە - ئۆپكىسىنى باسالمىغان رەيھان كىشىلەرنىڭ تەسەللى بېرىشى بىلەن ئاران ئورنىدىن تۇردى.

ھايات گۈللىرى بەرگىدىن ۋاقىتسىز ئاجراپ دەسسەلگەن، قەلبى ئەلەم زۇلمىدا ئۆرتەنگەن، ئازادلىققا تەلپۈنگەن ۋۇجۇدى جاللات تىغى بىلەن چانالغان، گۇناھسىز، شەبنەمدەك تازا تەنلەر ھەربىر ئۆيدىن بەشلەپ - ئونلاپ تېپىلاتتى. كۆز بۇلاقلىرىدىن ئۇنچىدەك تىزىلىپ چىقىۋاتقان ياشلىرىنى يىرتىق چاپانلىرىنىڭ يېڭىگە ئېرتىپ، ھەرەمباغ قورغىنى ئىچىدىن چىقىۋاتقان ئادەملەر قەدەملىرىنى ئاستا - ئاستا بېسىپ، بايكۆل مەھەللىسى تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى.

4

بايىراقتا نادەم ئەنۋەردىن قۇشقاچ تىلىدەك قىسقىلا بىر خەت تاپشۇرۇۋالدى، خەتتە: «نادەم، ھايال قىلماي باتىرغازى، ئاراش، جامالىدىن، رەيھان، ۋارىسجانلارنى باشلاپ كەل، يولداش كېۋېر توغرىسىدا يېزىلغان ماقالىنى بىللە كۆرىمىز» دېيىلگەنىدى. شۇڭا، نادەم ئۇلارنى باشلاپ دوختۇرخانىدا داۋالىنىۋاتقان ئەنۋەرنىڭ قېشىغا كەلدى.

قايسى كۈنى گېزىتخانىنىڭ ئىككى مۇخبىرى دوختۇرخانىغا كېلىپ ئەنۋەرگە «سىز توغرۇلۇق بىرەر نەرسە يېزىش ئۈچۈن كېلىۋىدۇق» دەپ ئېيتقاندا ئەنۋەر:

— ئاۋۋال سىلەر يازىدىغان بىر جەڭچى بار، ئۇ كېۋېر

ئىسىملىك يىگىت، ئۇ مەردلىك بىلەن قۇربان بولغان قەھرى-
مان! — دېگەنىدى ۋە كېۋىرنىڭ تارىخىنى، بولۇپمۇ ئۇرۇشقا
قاتناشقاندىن بېرىقى جەڭگىۋار پائالىيەتلىرىنى تەپسىلىي سۆز-
لەپ بەرگەنىدى. مۇخبىرلار كېۋىرنىڭ ئىشلىرىدىن تەسىرلىـ-
نىپ:
— بولىدۇ، بىز بۇگۈنلا يېزىپ، ئەتە سىزگە ئېلىپ
كېلىمىز، — دېگەنىدى.
— مۇخبىرلارغا بۈگۈن رەيھاننى تونۇشتۇرمىز، قانداق
دەيسلەر؟ — دېدى نادەم كېتىۋېتىپ.
ئاراش ئۇنىڭغا ئۇلاپ دېدى:
— توغرا، يازسا رەيھاننىڭ ئەرزىگۈدەك نۇرغۇن ئىشلىرى
بار.
قۇلىقىغىچە ھۇپپىدە قىزىرىپ كەتكەن رەيھان:
— ۋىيىەي. . . مېنىڭ يازغۇدەك نېمەم بار، يېزىشقا
توغرا كەلسە، ئاۋۋال نادەمنى يېزىش كېرەك، — دېدى.
نادەم بېشىنى چايقىدى:
— ياق، ياق، ئاشۇرۇۋەتتىڭىز، مېنىڭ نېمەم باركەن؟
— سىــز توخــتــاپ تۇرۇڭ، — دېدى رەيھان گەپ
بەرمەي، — ھەرەمباغنىڭ ئېلىنىشىدا مۇھىم رول ئوينىغان
سىز بولماي مەنمىدىم؟
— جەڭچىلەر مۇھىم رول ئوينىماي، مەن قانداق مۇھىم
رول ئويناي؟
جامالىدىن گەپ قىستۇردى:
— سېنىڭ رولىڭنى كىچىكلىتىشكە بولمايدۇ، قانداق
دېدىم، ۋارىسجان؟
— شۇنداق بولماي، — دېدى ۋارىسجان بىر ئۆگۈپ،
بىر تاتىرىپ، ئۇنىڭ يۈرىكىدە داغ بولۇپ قالغان ئەلەملىك تۇيغۇ
قايتىدىن ئوت بولۇپ يېنىشقا باشلىدى.

باتىرغازى بۇ تالاشلاردىن خۇلاسە چىقارغاندەك قىلىپ:

— ھەرەمباغنىڭ ئېلىنىشىدا جەڭچىلەرنىڭ ھەل قىلغۇچ رول ئوينىغانلىقى راست، يولداش نادەمنىڭ مۇھىم رول ئوينىغانلىقىمۇ راست، — دېدى.

ئۇلار ئاشۇنداق قىزىق پاراڭلار بىلەن ئۆزلىرىنىڭ ھەربىي دوختۇرخانىغا يېتىپ كەلگەنلىكىنى تۇيماي قېلىشتى. بىراق، باتالىيون كوماندىرى ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ياتىقىغا كىرگەندە، ھەيران بولۇپ تۇرۇپ قېلىشتى. كوماندىرنىڭ قېشىدا پوكۋاي ياغلىقىنى بويىنىغا چۈشۈرۈۋالغان، ئىككى مەڭزى ئاناردەك قىزىرىپ كەتكەن چىرايلىق قىز ھۆرلىقا ئولتۇراتتى. ئەنۋەر كەينى - كەينىدىن سالام قىلىشىپ كىرىۋاتقان ئۆز جەڭچىلىرىنى كۆرۈپ ھۇپپىدە قىزىرىپ كەتتى.

يىگىرمە ئىككىنچى باب

1

غۇلجا شەھىرىدە ئوق ئاۋازلىرى توختىدى. غۇلجا خەلقى بۇ تىنچلىق بەدىلىگە بىرنەچچە يۈز پەرزەنتىدىن ئايرىلدى. لېكىن بوراندىن كېيىنكى ئىللىق ئاپتاپ پۈتۈن هاياتلىقنى شادلانـدۇرغىنىغا ئوخشاش، قانلار بەدىلىگە كەلگەن خاتىرجەملىك هەربىر كۆڭۈلنى كۆلدۈردى. هايات قالغان ۋە غەلىبە ئىگىسى بولغان ئادەملەر قۇربان بولغانلارنى ئەسلىگەندە كۆڭۈللىرىدىن رازىمەنلىك هېس قىلدى. لېكىن، قورال تۇتقان جەڭچىلەرنى تېخى قانلىق جەڭلەر كۈتمەكتە ئىدى. نىزامىدىن قىسىملىرى شەرققە قاراپ داۋاملىق ئىلگىرىلەشكە بۇيرۇق ئالدى. نادەم باتاليون كوماندىرى ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ ئالدىغا كىرىپ، قىسىم يولغا چىقىشتىن بۇرۇن ئانىسى بىلەن كۆرۈشۈپ - خوشلىشىپ كېلىشكە رۇخسەت سورىدى.

— بولىدۇ ئىنىم، تېز بېرىپ كەل، ئاپاڭغا مەندىن ئالاهىدە سالام ئېيتقىن، — دېدى ئەنۋەر ئۇنىڭ قولىنى قىسىپ.

نادەم قايتىپ چىقىپ، توقۇقلۇق بوز ئېتىنى مىندى - دە، يېزىغا قاراپ يول ئالدى.

بۇ يىل قار قېلىن ياغقان، ئۇچىنچى ئاي كىرگىلى خېلى بولغان بولسىمۇ، باش ئەتىيازنىڭ هېچقانداق شەپىسى يوقتەك ئىدى. پۈتۈن ئەتراپ ئاپئاق قار بىلەن چۈمكەلگەن، بىرنەچچە

كۆن ئىلگىرى ياغقان قارنىڭ سوغۇقى تېخى بوشىمىغانىدى. چىڭدالمىغان يېزا يولىدا بوز ئات مىنىپ كېتىپ بارغان نادەم يېزىسىغا يېقىنلاشقانسېرى ھاياجانلىناتتى.

يايلىسى، ساغرىسى، كىرپىكلىرى ئاپئاق قىرو بولۇپ كەتـ. كەن بوز ئات ئىگىسىنىڭ ھاياجىنىنى چۈشەنگەندەك تىزگىن سېرىپ، تۇياقلىرىدىن پىيالىدەك قار كاللەكلىرىنى چاچرىتىپ يورغىلاپ كېتىپ باراتتى. نادەم چىڭقى چۈش مەزگىلىدە يېزىغا كىرىپ كەلدى. ئۇ يېزىغا كىرىش بىلەنلا كىشىلەر بىلەن تىنچـ. لىق سورىشىش باشلاندى. بەزى يەرلەردە ئاتتىن چۈشتى، بەزى يەرلەردە توختاپ كىشىلەرگە سالام بەردى، بەزىلەر بىلەن قۇچاقـ. لىشىپ كۆرۈشتى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، ھە، نادەم، ئاتقان ئوقۇڭلار زايە كەتمەپتۇ بالام، دېگەنىبىلەن، — دېيىشتى قېرىلار ئۇنى روھلانـ. دۇرۇپ.

— غۇلجىنى ئازاد قىلدۇق دەپ توختاپ قالماڭلار يەنە، گومىنداڭ دېگەن ئاپەتنى يىلتىزىدىن قومۇرۇۋەتمىگۈچە توختىـ. ماڭلار ئەمدى، كەينىڭلاردا بىز بار، قېرىساقمۇ ئوق - دوراڭـ. لارنى يەتكۈزۈپ بېرەلەيمىز!

ئۇششاق باللارمۇ ئويناۋاتقان ئويۇنلىرىنى تاشلاپ نادەمـ. نىڭ كەينىدىن ئەگەشتى. بەزىلىرى: «كۆردۈڭمۇ، نادەم ئاكام ئەسكەر بولۇپ كېتىپتۇ» دېسە، بەزىلىرى: «مەنمۇ چوڭ بولغاندا نادەم ئاكامدەك تاپانچا ئاسقان كوماندىر بولىمەن» دېيىشتى.

گۈلپەمخان سېغىز لاي بىلەن قازان باشلىرىنى سۇۋاۋاتاتـ. تى، ئادىلجان دېرىزىدىكى چىرايلىق گۈل شەكلىگە كىرىپ قېتىشقان، ئەمدى ئېرىشكە باشلىغان مۇزلارنى تىرنىقى بىلەن سىجاپ ئولتۇراتتى.

نادەم ھويلىغا كىردى - دە، ئاتتىن چۈشمەيلا

ۋارقىرىدى:
— ئاپا! هاي ئادىلجان!
ئۆيدىن يۈگۈرۈپ چىققان ئادىلجان ئۆزىنى ئاكىسىغا ئوق-
تەك ئاتتى.
— كەل، ساقام، ئاتقا مىندۈرەي سېنى.
نادەم ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ، ئۇكىسىنى قولتۇقىدىن
كۆتۈرۈپ ئاتقا مىندۈردى. ئادىلجان كىچىككىنە كۆزلىرىنى
ئوينىتىپ خۇشال بولۇپ كەتتى. نادەم ئېتىنى تۇۋرۈككە باغلى-
دى ۋە ئادىلجاننى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ يەرگە ئالدى.
ئۇنىڭغىچە ئۆيدىن هۆل قولىنى كۆڭلىكىنىڭ پېشىگە ئېرتىپ
گۈلپەمخان چىقتى - دە، ئادىلجاننى يېتىلەپ كىرىۋاتقان ئوغلى-
غا:
— كۆزۈمدىن ئۇچۇپلا كەتتىڭغۇ، كەلدىڭمۇ بالام! —
دېدى - دە، ئوغلىغا تاشلاندى ۋە پېشانىسىدىن سۆيدى.
— سالامەت تۇردۇڭمۇ ئاپا؟
— چىرايىڭ سۇرقىداپلا قاپتىغۇ بالام!
ئانا ئوغلىغا قاراپ - قاراپ قانمىدى. قاتتىق ئىشلەپ
هاردۇق يەتكەن ئادەمدەك چوڭقۇر ئۇھ تارتتى ۋە تىزلىرىغا
تايىنىپ يېنىك ئاتلاپ، مانتىغا چۈشۈپ ئوچاققا سامان قالاشقا
تۇتۇندى. نادەم ئۆيگە سىنچىلاپ قارىدى ۋە بېشىنى ئېرغىتىپ
كۈلۈپ قويدى. ئۆي ئىچى بۇرۇنقىدەكلا، ئۆزگىرىش يوق ۋە
چىنىدەك پاكىز ئىدى. قازان باشلىرى سۈۋالغان، دېرىزىدىكى
قاچىغا تېرىلغان گۈللەر كۆكىرىپ تۇرۇپتۇ. تۇغۇلۇپ چوڭ
بولغان، بۆشۈكىدەك ئۆز ۋە يېقىملىق ئۆينى كۆرۈپ نادەم
ئېچىلىپ - يېيىلىپ كەتتى. ئۇ ئوڭدا يېتىپ ئادىلجاننى قور-
سىقىغا مىندۈردى. ئادىلجان قىن - قىنىغا پاتماي قاقاقلاپ
كۈلدى. كۆڭلى كۆتۈرۈلگەن ئانىمۇ قېنىپ - قېنىپ كۈلدى.
بىردەمنىڭ ئىچىدىلا قازان قايناپ ئۆي ئىچىگە نەم هور تولدى.

گۈلپەمخان چاي ئەتتى، جوزا قويۇلۇپ، بىر نەچچە يېرىگە ياماق چۈشكەن پاكىز داستىخان سېلىندى.

ئۇلار جايغا ئولتۇردى.

— ئېمانچىلا ئالدىراش كەلدىڭ بالام! — سورىدى چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ ئانا.

— ئالدىنقى سەپكە مېڭىشىمىز مۇمكىن، سىلەر بىلەن خوشلاشقىلى كەلدىم، ئاپا.

— نەگە ماڭىسىلەر؟ — گۈلپەمخاننىڭ چىرايى بىر ئاز ئۆزگەردى.

— سوقۇشقا ئاپا، پات ئارىدا يۈرۈپ كېتىمىز.

ئوغلىنىڭ كېتىمەن دېيىشى دەسلەپتە ئانىسىغا ئېغىر تۇيۇلدى، ئۇ ئويلىنىپ قالدى، ئويلىغانسېرى قاپىقى تۈرۈلۈشكە باشلىدى. ئوغلى ئۇنىڭغا ئات ئۈستىدە قىلىچىنى ئويىنىتىپ دۈشمەنلەرنى سۈرۈپ كېتىپ بارغاندەك كۆرۈندى. شۇڭا، ئۇ چىرايىنىمۇ ئاچماستىن:

— بوپتۇ ئوغلۇم، نىمىمۇ دەيتتىم، قولۇڭغا مىلتىق ئالغان بولغاندىكىن ماڭ، سېنىڭ يولۇڭ شۇ! — ئانا شۇنداق دېدى ـ دە، ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۆينىڭ تۆرىدىكى ساندۇقنىڭ يېنىغا باردى. گۈلپەمخان ساندۇقنىڭ ئالدىدىن ئاستا تۇردى ـ دە، ئوغلىغا سوۋغىسىنى ئۇزاتتى.

— مانا بالام يوللۇقۇم، داداڭنىڭ تەۋەررۈكى، ساڭا يالداما بولسۇن.

نادەمنىڭ قولىنى ئۇزىتىپ ئالغىنى دادىسىدىن قالغان بەكە ئىدى. ئۇ بەكىنى تۇتقىنىچە ھاياجانلىنىپ دادىسىغا بولغان چوڭقۇر ھۆرمەت بىلەن تۇرۇپ قالدى. ئانىنىڭمۇ، بالىنىڭمۇ كۆز ئالدىدا خۇددى ناسىرئاخۇن قاراپ تۇرغاندەك، ئارمان بىلەن كەتكەن ئاتا بۈگۈن ئوغلىدىن رازى بولۇپ كۈلۈمسىرەۋاتقاندەك تۇيۇلدى. ئۇلار ئىككىسى بىر ـ بىرىگە قارىشىپ تۇرۇپ قېلىش-

تى. ئۇلار ئەنە شۇنداق ئۇنسىز ئازاب چېكىشتى. ئانىنىڭ كۆزلىرىدىن ياش ئەگىدى، چۈنكى مۇئەللىم ئوغلى نادىرنىڭ قىياپىتىمۇ كۆز ئالدىدا گەۋدىلىنىشكە باشلىغانىدى. نادەم ئانى-نىڭ يوللۇقىنى ئەڭ ئەتىۋارلىق نەرسىدەك ئاۋايلاپ قولىغا ئالدى ۋە ئاستا يانچۇقىغا سالدى. شۇ ئېغىر مىنۇت ئىچىدە ناسىرئاخۇنىنىڭ پاجىئەسى، چوڭ ئوغلىنىڭ ئېچىنىشلىق تەقدى-رى ئانىنىڭ ۋۇجۇدىنى چۇلغىۋالغانىدى. ئۇنىڭ غەزىپى ئۆر-لەپ، ئوت بولۇپ يانغان يۈرىكىدىن بىردىنلا يالقۇنلۇق سۆزلەر تىزىلىپ چىقىشقا باشلىدى:

— ئوغلۇم، — دېدى ئانا تەمكىنلىك بىلەن، — ئاق يول بولسۇن، كۆپچىلىك ئۈچۈن ئۆزۈڭنى ئايىما! كۆپنى دەپ سەپەر قىلدىڭ، باسقان ئىزىڭدىن گۈل ئۈنىدۇ، ئېيتقان سۆ-زۈڭدىن گۆھەر ياغىدۇ، نامەرد بولما، گېزى كەلگەندە ئەل ئۈچۈن بىر قوشۇق قېنىڭنىمۇ ئايىما! مۇبادا سېنى قورقۇنچ باسقۇدەك بولسا، بوۋاڭ سادىر پالۋانغا سېغىن، ئۇنىڭ نامى ساڭا مەدەت بولىدۇ! ئاتا - بوۋىلىرىڭنى قەبرىدە تىنچ ياتسۇن دېسەڭ، كەينىڭگە بىر ماڭدام چېكىنمە! كەينىدىن ئوق يەپ ئۆلگەن بالا — مېنىڭ بالام بولمايدۇ، قاچقۇنلۇق نەسىل - پۇشتىمىزغا يات! — ئانا چوڭقۇر بىر تىنىپ تۇرۇپ قالدى، ئۇنىڭ يۈزلىرى تاتىرىپ، لەۋلىرى تىترەپ كەتكەنىدى، — ئاكاڭنىڭ ئىنتىقامىنى ئال، دۈشمەنگە زادىلا رەھىم قىلما، باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىل بالام، ناۋادا جەڭ قىلىپ ئۆلۈپ كەتسەڭ، كېچىلىرى كىرپىك قاقماي، سوغۇق بۆشۈك قۇچاق-لاپ ساڭا بەرگەن ئاق سۈتۈمدىن رازىمەن!...

ئانىنىڭ يۈرەكتىن ئۇرغۇپ چىققان يالقۇنلۇق سۆزلىرى نادەمنى تېخىمۇ ھاياجانغا سالدى، بۇ سۆزلەر ئالدىنقى سەپكە ئاتلىنىش ئۈچۈن تەييار تۇرغان ئوغۇل ئۈچۈن خورىماس غەي-رەت، تاغدەك مەدەت بولدى. يۈرىكى ئويناپ يۈزلىرى ھۆپپىدە

ئوت ئالغان نادەم:

— ماقۇل ئاپا، ئېيتقان سۆزلىرىڭنى ئېسىمدە چىڭ ساقلايمەن! — دېدى.

ئۇ ھاياجان بىلەن ھويلىغا چىقتى ـ دە، ئېتىنى يەشتى ۋە يېتىلەپ كوچىغا چىقتى. بوز ئات ئىگىسىنىڭ ۋەدىلىرىنى چۈشەنگەندەك قومۇش قۇلاقلىرىنى دىڭگايتىپ تېپچەكلەپ تۇراتتى.

ئۇ ئېتىغا ئىرغىپ مىندى:

— خەير ئاپا، سالامەت بول!

— خوش ئوغلۇم، ئاق يوللۇق بول!

نادەم ئېتىنىڭ بېشىنى قايرىدى ـ دە، تىزگىنىنى قويۇپ بەردى، ئويناپ تۇرغان ئات ئۇنى ئۇچقاندەك ئېلىپ كەتتى. ئۇ كوچىنىڭ دوقمۇشىغا يەتكەندە، كەينىگە قايرىلىپ قاراپ، ياغلىقىغا ئورۇنۇپ قاراپ تۇرغان ئانىسىنى ھەم قوللىرىنى كۆتۈرۈپ تەلپۈنۈپ تۇرغان ئىنىسىنى كۆردى.

ئانا ئۆزىنى قانچىلىك غەيرەتلىك، خۇشال تۇتقان بولسىمۇ، بەربىر كۆزىدىن ئېتىلىپ چىققان ياش مەڭزىگە تېمىپ چۈشتى.

ئۇ ئوغلىنىڭ كەينىدىن ئۇزاق قاراپ تۇرۇپ، قەدەملىرىنى ئېغىر، ئاستا بېسىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

2

سۇتتەك ئاق ئايدىڭ كېچە، تولۇنئاي بىر كۆرۈنۈپ، بىر كۆرۈنمەي بۇلۇتلار ئارىسىدا ئۈزەتتى.

ئېگىز سۇۋادان تېرەكلەرنىڭ يوپۇرماقسىز شاخلىرى كوچىغا سۇس قارامتۇل سايە تاشلىغان، ئاچچىق شامال ئاستا ئۇرۇپ تۇراتتى.

كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىككى جەڭچى قەدەملىرىنى ئالدى-
رىماي بېسىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ بىرىنىڭ ئاۋازىنىڭ زىل-
لىقىدىن، قۇلاقچىسىنىڭ كەينىدىن تۇرۇلگەن چېچى كۆرۈنۈپ
تۇرغانلىقىدىن، ھە، بۇ قىز ئىكەنغۇ دېمىسە سىرتتىن قارىغان
كىشى قايسىسىنىڭ ئوغۇل، قايسىسىنىڭ قىزلىقىنى پەرق ئې-
تەلمەيتتى. ھەر ئىككىسىنىڭ ئۇچىسىدا ئۇزۇن ئاق جۇۋا،
بېشىدا ئاق قۇلاقچا، پۇتىدا بوز پىيما بار ئىدى. ئۇلار بىر سەپتە
جەڭ قىلىۋاتقىنىغا ئۈچ ئاي بولغان بولسىمۇ، لېكىن كوچىدا
ئىككىسىنىڭ مۇشۇنداق يالغۇز مېڭىشى، ئۇنىڭ ئۇستىگە كېچى-
دە يانمۇ يان مېڭىشى بىرىنچى قېتىم. ئۇلار ئىككىسى قىزنىڭ
ئۆيىگە بىللە بېرىشتى، بىللە يېنىشتى. شۇ تاپتا قىز مۇشۇ
مۇساپىنىڭ يىراق بولۇشىنى، يىگىتنىڭ تېخىمۇ ئاستا مېڭىشى-
نى ئىستەيتتى. پىيادىلەر ئۇچۇن خېلىلا ئۇزۇن بولغان بۇ يول
ئۇلارغا ناھايىتى قىسقا بىلىنمەكتە ئىدى. قىز يىگىتنىڭ بىلى-
كىگە قولىنى ئۆتكۈزۈۋالغان، ئۇ ئۆزىنى چەكسىز بەختلىك ۋە
خۇشال سېزەتتى، شۇڭا ئۇ شۇنچىلىك ئېچىلىپ كەتكەنىدى.
— شۇنداق قىلىپ، رەيھان، جەڭگە يەنە بىللە ماڭىدىغان
بولدۇق - دە، — دېدى يىگىت رەيھانغا سەل ئېگىلىپ تۇ -
رۇپ، — چىڭ ئىكەنسىز جۇمۇڭ، تاس قالاتتىڭىز قېلىپ
قالغىلى، ئەمدى سىناقتىن ئۆتتىڭىز.
نادەم رەيھانغا كۈلۈپ قارىدى، قىز ھەيرانلىقتا قالغان
كۆزلىرى بىلەن نادەمگە يېقىملىققىنا تىكىلدى.
— سىنىقىڭىزدىن ئەمدى ئاران ئۆتتۈپتىمەن - دە، —
دېدى قىز كۆزلىرىنى تېخىمۇ خۇمارلاشتۇرۇپ. نادەم بۇرۇن
قىزنىڭ ئويناپ تۇرغان كۆزلىرىدىن نۇرغۇن مەنىلەرنى چۈشەن-
گەن، بىراق ئەختەمبايغا بولغان ئۆچمەنلىكى ئۇنى قىزدىن قا-
چۇرۇپ كەلگەنىدى. ئۇ بۈگۈن قىز توغرىسىدىكى خاتالىقلىرى-
دىن خىجىل بولدى.

— رەيھان، مەن سىزنى خاتا چۈشىنىپ كەپتىمەن، — دېدى يىگىت قىزنىڭ بارماقلىرىنى قىسىپ، — باي قىزلىرى كەمبەغەل يىگىتكە بىكار يېقىنلاشمايدۇ، پەقەت ۋارىسنى تېخىمۇ قىزىقتۇرۇش ئۈچۈنلا ماڭا يېقىنچىلىق قىلىۋاتىدۇ، دەپ ئويلاپ ئىچىمدە سىزدىن نەپرەتلىنىپ يۈردۈم، مېنى كەچۈرۈڭ. . . مەن سىزگە ئىشەندىم، سىز بىلەن بەختسىز بولمايمەن.

— ھەرقانچە بولسامۇ ئالتۇن خەجلەپ تېزەك سېتىپ ئالغۇدەك ئەخمەق ئەمەسمەن، — دېدى قىز نادەمنىڭ قاۋۇل بىلەكلىرىگە يۆلىنىپ، — مەن ئاق كۆڭۈل بىر دېھقان يىگىتنى تاللىغىنىمغا ناھايىتى خۇشالمەن، مەنمۇ خاتالاشماپتىمەن.

— ئالدىمىزدا تېخى قايناق جەڭلەر، ئېلىشىشلار بار، — دېدى نادەم قىزنىڭ ئۆز كۆكسىگە قويغان بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ، — گومىنداڭچىلاردىن ئارانلا بىرنەچچە ئورۇننى تازىلىدۇق، تېخى سەپىرىمىز ئۇزاق ھەم مۇشكۈل. كىم بىلىدۇ، قايسىمىزنىڭ ئۆلۈكى قەيەرلەردە قالىدۇ، بىراق ھاياتتىن ئۈمىدىمىز زور، شۇ تاپتا، مەن. . . — نادەم شۇنداق دېدى-دە، قىزنىڭ يۈزىگە يۈزىنى ياقتى، قىز قاچۇرمىدى، پەقەت تارتىندى، قورۇندى. . .

ئۇلار خۇددى يۈرىكى توختاپ قالغاندەك، خۇددى يالغۇز ئادەمدەك جىمجىت. ئۇزاق تۇرۇشتى. بۇلۇتلار ئارىسىدىن تولۇنئاي چىققاندا ئۇلار ئۇنىڭدىن ئىمزا تارتقاندەك بىر-بىرىنى قويۇۋېتىشتى. قىز نادەمنى قولتۇقلىۋالدى، ئۇلار سەپىرىنى داۋاملاشتۇردى، خېلى يەرگىچە سۆزسىز مېڭىشتى.

— شۇنداق، رەيھان، — دېدى نادەم ئاستا كېتىپ بېرىپ، — سەپەرلىرىمىزمۇ تۈگەيدۇ، گومىنداڭمۇ تۈگەيدۇ، لېكىن كۈرەش تۈگىمەيدۇ، بىزنى بوزەك قىلغان ئادەملەر بىلەن بولىدىغان كۈرىشىمىز تېخى بار.

— كىم جىنايەتچى بولسا، — دېدى رەيھان جىددىي

هالدا، — شۇ ئۆزىنىڭ جازاسىنى تارتىش كېرەك.
— شۇنداق، تېخى ئىشلار نۇرغۇن. بىز دۇنياغا كېلىپ نېمە ئىش قىلدۇق؟ ھېچقانچە ئىش قىلمىدۇق. ئەمدىلا قولد-مىزغا قورال ئالدۇق. تارىخقا يازسا ئەرزىگۇدەك ئىشلارنى ئەم-دىلا باشلاۋاتىمىز. ئاتا - بوۋىلىرىمىز دۇنيادىن قاقشاپ ئۆت-كەن، بىزچۇ؟ جەڭ بىلەن قان ئىچىدە ئۆتسەكمۇ مەيلى، ئەمما ئەۋلادلىرىمىز دۇنيادىن كۈلۈپ ئۆتسىلا بولدى ئەمەسمۇ؟
— مەن بۇرۇن بىلىملىك بولسام، ئىناق ئائىلە قۇرسام بەختلىك بولىمەن دەپ ئويلايتتىم، — دېدى قىز ھاياجانلىد-نىپ، — لېكىن قولىمىزغا قورال ئالمىغۇچە بەختلىك تۇر-مۇش قۇرۇش مۇمكىن ئەمەسلىكىنى چۈشەنمەپتىكەنمەن، قاراڭغا نادەم، قانداق بەختلىكمەن - ھە! — ئۇ نادەمنىڭ بىلىكىگە ئۆتكۈزۈۋالغان قولى بىلەن ئۇنىڭ قولىنى چىڭ تۇتۇۋالدى. نادەمنىڭ تېنىگە يەنە قايتىدىن ئوت تۇتاشقاندەك، پۈتۈن بەدىنى لاۋۇلداپ يانغاندەك، سۆڭەكلىرى ئېرىپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇل-دى. ئۇ مۇھەببەتنىڭ بۇ ئاجايىپ كۈچىدىن مەست بولۇپ يېقىم-لىق كۈلدى. ئۇ يەنە جۈرئەت قىلىپ قىزغا ئېگىشۇدى، قىز ئۇنىڭ ئېگىكىنى ئاستا نوقۇپ قويدى:
— بولدى، ئەمدى كەلگۈسى توغرىسىدا سۆزلەپ بېرىڭ نادەم!
ئۇلار يەنە سۆزسىز مېڭىشتى، نادەم يىراقلارغا كۆز تاشلاپ سۆزىنى داۋام قىلدى:
— كەلگۈسىدە ئاجايىپ ئىشلار بولىدۇ، خەلقىمىز كۆز كۆرمىگەن، قۇلاق ئاڭلىمىغان، ھەيران قالارلىق يېڭىلىقلارنى يارىتىدۇ. ئەنۋەر ئەپەندىنىڭ سۆزى يادىمدا، ئۇ، بىز ناھايىتى ئارقىدا قالدۇق، خەلقىمىز ئازاد قىلىنسا، ئازاد بولغان ئەقلىد-دىن كەلگۈسىدە ئاجايىپ مۆجىزىلەر يارىتىلىدۇ، دېگەنىدى.
— شۇنداق، — دېدى رەيھانمۇ ئويلىنىپ، — بىز

ئەمدى ئەركىن ياشايمىز، خالىغان ئىشىمىزنى قىلالايمىز.
— بىزمۇ ئۆي تۇتارمىز، بالا - چاقىلىق بولارمىز،
بالىلىرىمىز موھتاجلىق كۆرمەي بەختلىك ياشار، بىز ئۇلارغا
سىلەرنىڭ بۇ بەختىڭلار، بىزنىڭ كۈرەشلىرىمىزدىن كەلگەن،
دەپ جەڭگىۋار ھېكايىلەرنى ئېيتىپ بېرەرمىز، بەلكى مۇشۇ
كۈرەشلىرىمىز ھەققىدە كىتابلارنىمۇ يازارمىز. گومىنداڭنى
تەلتۆكۈس يوقاتساق، قىلىدىغان ئىشلىرىمىز تېخىمۇ كۆپىيەر، —
دېدى نادەم، قىز خۇددى كىچىك بالا ئەركىلىگەندەك ئۇنىڭغا
يۆلەندى. نادەم سۆزىنى داۋام قىلدى، — بىز ھەقىقەتەن بەخت-
لىك ئىكەنمىز، باشقىلارغا ياخشى كۈن يارىتىش ئۈچۈن جېنىنى
ئاتىغان ئادەم مېنىڭچە ئەڭ بەختلىك ئادەم بولىدۇ.

ئاددىي دېھقان يىگىتنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتقان مەردانە سۆز-
لەر كۆپ كىتاب ئوقۇغان، ھېسسىياتلىق، ياش قەلبى ئارزۇ -
ئۈمىدكە تولغان شەھەر قىزىنى ھەم جەلپ قىلاتتى، ھەم ھەيران
قالدۇراتتى. قىز شۇ تاپتا يىگىت بىلەن كېچىچە كوچا ئايلىنىشقا
تەييار ئىدى.

ئۇلار يان كوچىدىن قايرىلىپ ئۇزۇندىن ئۇزۇن كەتكەن
يەنە بىر كوچىغا چىقتى. بۇ كوچىمۇ ئاسمانغا تاقاشقۇدەك ئېگىز
سۇۋادانلىق كوچا ئىدى. ياندىش كوچىلاردىن ئارىلاپ ئات تۇياق-
لىرىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالمىسا كوچىلار پۈتۈنلەي جىم-
جىت، ئادەمسىز ئىدى. رەيھاننىڭ يۈرىكى تېز - تېز سوقۇپ
يۈزلىرىدە ئۈمىد ئۇچقۇنلىرى چاقنىدى. ئۇ نادەمنى بىرىنچى
قېتىم كۆرگەندە، ئۆزىدە پەيدا بولغان ئارزۇ - تىلەكلەرنىڭ
ئىشقا ئاشىدىغانلىقىغا ئەمدى ئىشەندى. ئۇلار كېلەچەكتە بولىدى-
غان ئاجايىپ ئىشلار توغرىسىدا ئويلىشىپ، خېلى يەرگىچە جىم-
جىت مېڭىشتى.

ئۇزۇن كوچىنىڭ ئۇڭ تەرىپىدىكى تار يان كوچا دوقمۇشىدا
توساتتىن ۋارىسجان پەيدا بولۇپ قالدى، ئۇ ئۆزى تەرەپكە كېلە-

ۋاتقان نادەم بىلەن رەيھاننى يىراقتىنلا تونۇغانىدى. بايا قىز
نادەمنى ئەگەشتۇرۇپ ئۆيگە ماڭغانلىقىنى ۋارىسجان كۆرگەن
قالغانىدى. ئويلاپ قاراپ
ۋە لېۋىنى چىشلەپ نېمىلەرنىدۇ ئويلاپ قاراپ قالغانىدى.
ئۆلۈمىنى كولاۋاتقان
— كەل، نادەك، كەل، ئائىلىمىزنىڭ ئۆلۈمىنى كولاۋاتقان
سەنمىدىڭ، ئەمدىغۇ قولغا چۈشكەنسەن، قىز مېنىڭ دەپ ئويلا-
ۋاتىدىغانسەن، چۆچۈرىنى خام ساناپسەن، — دېدى ئۇ پەس
ئاۋاز بىلەن چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، — ۋۇي يېتىم ئوغلاق!
رەيھان سەن تېگى پەس گادايغا لايىقمىدى؟ . . .
ئۇ تاپانچىسىنى قېپىدىن سۇغۇرۇپ ئالدى - دە، نادەمگە
توغرىلىدى. ئۇنىڭ قولىدىكى تاپانچا كۆزنىڭ ئىزغىرىن شامىلى-
غا يولۇققان قاقشال شىۋاقتەك تىترىدى.
— نەرىگگە ئاتاي، بېشىڭغىمۇ؟ ياق، ئۇ كىچىكلىك قىلى-
دۇ، يۈرىكىگگە ئاتاي. . . — دېدى ئۇ غالىلداپ تىترەپ.
نادەم بىلەن رەيھان قولتۇقلىشىپ يېقىنلاپ كەلمەكتە ئى-
دى. كوچىدا ئۇلاردىن باشقا ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيتتى.
تولۇنئاي بىردىن ئاقۇچ، شالاڭ بۇلۇت پارچىلىرىنىڭ ئارىسىدا
قالدى. ۋارىسجان دەرەخكە چاپلىشىپ تۇرۇپ نادەمنى چەنلىدى - دە،
ئاتتى، تۇيۇقسىز چىققان ئوق بىلەن تەڭ رەيھان قاتتىق چىرقى-
رىدى.
— ئاھ. . . نادەم!
— رەيھان!
نادەم كەينىگە يىقىلىۋاتقان قىزنى يۆلىدى، بولمىدى، قىز-
نىڭ پۇتلىرى يەر تىرەپ تۇرالمىدى. نادەم قىزنىڭ بېشىنى
تىزىغا قويدى. ۋارىسجاننىڭ تاپانچىسىدىن چىققان ئوق نادەمگە
تەگمەي رەيھاننىڭ ئولڭ چېكىسىگە تەگكەنىدى. ئۇ يەردىن ئېتى-
لىپ چىقىۋاتقان قان قىزنىڭ يۈزىنى، بويۇنلىرىنى بويىۋەتتى.
ئوق تەگكەن يەرنى ئالىقىنى بىلەن بېسىپ تۇتۇۋالغان نادەمنىڭمۇ
قوللىرى قىپقىزىل قان بىلەن بويىلىپ كەتتى.

ۋارىسجان ئاتقان ئوقنىڭ كىمگە تەگكەنلىكىنى بىلىشتىن قورقتى. ئۇ تەمترەپ، ھودۇقۇپ، كەلگەن كوچىسىنىمۇ ئۇن-تۇپ، ئۆزىنى نەگە قويۇشنى، قاياققا قاراپ قېچىشنى بىلەلمەي قالدى. ئۇ بېشى قايغان تەرەپكە يۈگۈردى ۋە نېمىدۇر بىر نەرسىگە پۇتلىشىپ يىقىلدى. ئۇ خۇددى ئۆۋىسىنى تاپالماي قالغان چاشقاندەك ئۇياق - بۇياققا تاشلاندى، ئاخىرى ئۆمىلەپ قوپۇپ قاچتى. كوچىغا چىققان ئىككى قاراۋۇل ئاتلىرىنى تاراس-لىتىپ دەرھال يېتىپ كەلدى.

— رەيھان! رەيھان! — دەيتتى نادەم بىتاقەت بولۇپ. نادەمنىڭ ئاۋازى قۇلىقىغا بىلىنەر - بىلىنمەس كىرگەن قىز كۆزىنى ئاستا ئاچتى. ئۆچكەن چىراغ قايتا يانغاندەك، نادەمگە ئۈمىد پەيدا بولدى.

— ئوق قاياقتىن چىقتى؟ — دەپ سورىدى قاراۋۇللار ئالدىراپ، نادەم تار كوچىنىڭ دوقمۇشىنى كۆرسەتتى.

ئىككى قاراۋۇل قايتىپ كېلىپ دېدى:

— يوق، قېچىشقا ئۈلگۈرۈپتۇ.

قىزنىڭ تاتارغان لەۋلىرى ئاستا پىچىرلىدى:

— نادەم... مېنى... دوختۇرخانىغا... چاپسان...

قىزنىڭ ئۈزۈك - ئۈزۈك سۆز ئاۋازى نادەمنىڭ جېنىغا جان قوشقاندەك بولدى. شۇ چاغدىلا ئۇ ئۆزىگە كېلىپ تېخىچە قىزنىڭ ئوڭ چېكىسىنى ئالىقىنى بىلەن چىڭ بېسىپ تۇرغانلى-قىنى ئېسىگە ئالدى ۋە بۈگۈن چۈشتە رەيھان يۇيۇپ بەرگەن قولياغلىقىنى ئوق تەگكەن يەرگە قويۇپ، قاراۋۇللار سۇنغان قولياغلىق بىلەن ئۈستىدىن تاڭدى ھەم بىرلا ئىرغىپ ئۇلارنىڭ ئېتىغا مىندى. قاراۋۇللار قىزنى ئۇنىڭغا ئاستا سۇنۇپ بەردى، نادەم قىزنى ئاۋايلاپ ئاتنىڭ ئالدىغا ئالدى - دە، ھەربىي دوخ-تۇرخانا تەرەپكە قاراپ ئىلداملاپ ماڭدى.

3

باھار كەلدى. ئىلى ۋادىسىدىن قاراڭغۇ قىشمۇ ھەيدەلدى.
پۈتۈن ۋىلايەت ئەمدى ئىلى دەرياسىنىڭ شاۋقۇنلىرى بىلەن جاذ-
لانغانىدى. جىڭ ناھىيىسىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئىلى ۋىلايىتى
گومىنداڭچىلاردىن تامام تازىلىنىپ بولدى. ھۆكۈمەتنىڭ قارا-
رى بويىچە مۇنتىزىم مىللىي ئارمىيە قۇرۇلدى ۋە داغدۇغىلىق
ئارمىيە قۇرۇلۇش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلدى. يارىشىملىق ھەربىي
فورما — ئۆتۈك، گەلەپى شىم، گىمناستيۇركا ۋە ئىسپانكا
كىيگەن جەڭچىلەر، ئوردېن، مېداللارنى تاقىغان گېنېراللار،
پولكوۋنىكلار، مايور، كاپىتانلار، كومىسسارلار تولۇق قورالل-
نىپ غۇلجا شەھىرىدە نامايىش قىلدى. خەلق ئۆز ئارمىيىسى
بىلەن پەخىرلەندى. خۇددى خەلق ئارزۇسىنى چۈشەنگەندەك ئىل-
لىق باھار ئاپتىپى پۈتۈن تەبىئەتنى جانلاندۇرۇۋەتتى. قولۇن -
قوزىلار قىيغىتىشتى، ئېرىقلاردا سۇلار شىۋىرلاشتى، چوكانلار
ياشىرىپ جالا بولدى، يىراق جايلاردىن ئۇچۇپ كەلگەن نەغمىچى
قۇشلار چاڭىلداپ سايراپ، يېتىپ كەلگەن باھارغا زوقى بىلەن
تەنتەنە قىلىشقا باشلىدى.

مۇنتىزىم تۇسكە كىرگەن قوشۇنلار كوچىنىڭ ئىككى تەرد-
پىدە تۇرغان كىشىلەر ئالدىدىن ئۆتمەكتە ئىدى. پولك، باتال-
يون، روتا كوماندىرلىرى ئۆز پولكلىرىنى، باتالىيونلىرىنى،
روتىلىرىنى باشلاپ، ئېيتقۇسىز خۇشاللىق ۋە مەغرۇرلۇق بى-
لەن ئۆزلىرىنى تەبرىكلەپ تەنتەنە قىلىشىۋاتقان ئاتا - ئانىلى-
رى، ئاكا - ئۇكىلىرى، ھەدە - سىڭىللىرى ئالدىدىن ھەيۋەت
بىلەن ئۆتمەكتە ئىدى. كىشىلەر ئۆز قوشۇنلىرىنىڭ شۇنچىلىك
زورايغانلىقىنى، شۇنچىلىك مەرد - مەردانىلىكىنى كۆرۈپ،

خۇددى بېشى ئاسمانغا يەتكۈدەك خۇشال بولۇشۇپ، ئىپتىخارلە-
نىپ، مەغرۇرلىنىپ كېتىشتى. بۇ كىشىلەر ئۆز تارىخىدا شۇن-
چىلىك مۇنتىزىم كۆچكە، غەيرەتكە، جاسارەتكە، قۇدرەتكە ئىگە
بولغان قوشۇنلىرىنى تېخى كۆرمىگەنىدى. بۇ قوشۇن قۇدرەتلىك
جاسارىتىنى نامايان قىلىپ، غالىب ناخشىلىرىنى جاراڭلىتىپ
كىشىلەر توپى ئالدىدىن ئۆتمەكتە ئىدى.

ئال قولۇڭغا قىزىل تۇغنى،
بەرمە دۈشمەنگە ھېچ ئۇنى.
دۈشمەن سوزسا بىزگە قولىنى،
يانجىپ تاشلايمىز بىز ئۇنى!

بۇ قوشۇننىڭ ئۆز ئۈستىگە ئالغان ئەمدىكى ۋەزىپىسىمۇ
ئىنتايىن ئېغىر، لېكىن مۇقەددەس! ئالىي باش قوماندان گېنې-
رال لېيتنانت ئىسھاقبېك ھۆكۈمەت پەرمانلىرىغا ئاساسەن بۇ
قوشۇننىڭ يۈرۈش قىلىش بۇيرۇقىنى جاكارلىدى:
«شەرقىي شىمال تەرەپتە: ئۈچىنچى ئاتلىق پولك تارباغاتاي
ۋىلايىتىنىڭ دۆربىلجىن ۋە چۆچەك ناھىيىلىرىنى ئېلىپ، ئان-
دىن ئالتاي ۋىلايىتىگە يېتىپ بېرىشى؛
تىكەس بىرىنچى پىيادە پولكى بىلەن تۇڭگان ئونىنچى
پولك، غۇلجا ئىككىنچى پولكىنىڭ بىر ئىسكادرونى ۋە تۆتىنچى
زاپاس پولكىنىڭ بىرىنچى باتالىيونى داخېيەنزە بىلەن جىڭنى ئېلە-
شى؛
سۈيدۇڭ بىرىنچى پولك بىلەن موڭغۇلكۈرە پولكى ھەمدە
مۇستەقىل ئىسكادرون ۋە توپچىلار قىسمى شىخونى ئازاد قىلغان-
دىن كېيىن، ئۈرۈمچىگە قاراپ داۋاملىق ئىلگىرىلىشى؛
جەنۇب تەرەپتە: تېكەس ئىككىنچى ئاتلىق پولكى بىلەن بىر
ئىسكادرون مۇزات تاغ ئاغزى ئارقىلىق ئاقسۇغا چۈشۈشى؛

تۆتىنچى زاپاس پولك غۇلجىنى ساقلاپ قېلىشى لازىم.»
جاي ـ جايلاردىكى خەلقلەر بۇ قوشۇننىڭ مۇبارەك قەدىمىگە تەقەززا بولۇپ تۇرماقتا ئىدى.
تولۇق قوراللانغان ئون بەش مىڭ كىشىلىك مۇنتىزىم قوشۇن نىشانلانغان ھەرقايسى جايلارغا — گومىنداڭنىڭ تاپىنى ئاستىدىكى يەرلەرگە قاراپ ھەيۋەتلىك ھەربىي يۈرۈشكە ئاتلاندى! تاغ ـ دالانى تىترىتىپ كۆچلۈك ناخشا ياڭرىدى:

ئاڭلا ئەي ۋەتەن بالىلىرى،
شاماللاردىن خەۋەر بارىدۇ.
قەھرىلىك، كۈچلۈك، باتۇر ئەرلەر،
شىر ۋە يولۋاسلار بارىدۇ.

مىڭلىغان، ئون مىڭلىغان كىشىلەر قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى كۆڭلىگە پۈكۈپ ئاتلانغان غالىب جەڭچىلىرىنى ئۇزىتىپ قالدى.
— خەير، سىلەرگە ئاق يول بولسۇن!
— خەير، سىلەرگە غەلىبە يار بولسۇن!
— دۇشمىنىڭلار يەر بىلەن يەكسان بولسۇن!
پولكوۋنىك نىزامىدىن ئۆز قوشۇنىنى باشلاپ شەرققە — يېڭى جەڭ مەيدانىغا ئاتلاندى. بۇ قوشۇننىڭ قەيسەر جەڭچىسى، قىساسچى نادەم قوشۇننىڭ ئالدىدا كۆكرەك كېرىپ، بوز ئېتىنى ئوينىتىپ كېتىپ بارماقتا ئىدى.

1980 ـ يىلى غۇلجىدا يېزىلدى.

مەسئۇل مۇھەررىرى: سۇلتان ھاشىم
مەسئۇل كوررېكتورى: ئاسىيە ئەخمەت
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: رىزۋان تۇردى

ئېلى دولقۇنلىرى (1)
(رومان)
ئابدۇراخمان قاھار

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك 14-ئوتتۇرا مەكتەپ باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 850×1168 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 14.875 قىستۇرما ۋارىقى: 4
2000 - يىل 1 - ئاي 2 - نەشرى
2000 - يىل 1 - ئاي 3 - بېسىلىشى
تىراژى: 1—3000
ISBN7-228—00421—3/I • 142
باھاسى: 19.80 يۈەن